SADRACH'S

DOOR

L. ADRIA

Dienaar des Woords te Utrech
Zendingsdienst te P

LEIDEN. — D. DO

H'S KRING.

DOOR

RIAANSE,

e Utrecht, afgezonden tot den
nst te Poerworedjo.

DONNER. — 1899.

THE
UNIVERSITY
OF CHICAGO
LIBRARY

SADRACH.

SADRACH'S KRING.

DOOR

L. ADRIAANSE,

Dienaar des Woords te Utrecht, afgezonden tot den Zendingsdienst te Poerworedjo.

LEIDEN. — D. DONNER. — 1899.

SADRACH.

SADRACH'S KRING.

DOOR

L. ADRIAANSE,

Dienaar des Woords te Utrecht, afgezonden tot den Zendingsdienst te Poerworedjo.

LEIDEN. — D. DONNER. — 1899.

The
UNIVERSITY
OF CHICAGO
LIBRARY

SEP/FORD

BV3355
.A24

VOORWOORD.

Het zij mij vergund, een enkel woord aan den arbeid van mijn hooggeschatten vriend en broeder Ds. L. Adriaanse toe te voegen.

Natuurlijk niet, om dit boek ook maar met een enkel woord aan te bevelen. Zulks voegt mij niet, en het boek behoeft het niet.

Maar om den nauwlettenden lezer mijne verontschuldiging aan te bieden voor een mogelijke drukfeil, die hier of daar nog mocht zijn achtergebleven.

Dit moet op rekening gesteld worden van den korten tijd, die beschikbaar was voor het drukken en voor al den arbeid aan de uitgave verbonden. Want Poerworedjo is ver weg en het boek mocht niet later dan Juni verschijnen, opdat het ook zou kunnen dienst doen tot voorlichting bij mogelijke beraadslagingen op de aanstaande Generale Synode.

Ook zal de nauwkeurige lezer bemerken, dat Javaansche namen niet altijd op dezelfde wijze zijn gespeld. Een overigens niet ongewoon verschijnsel in schrifturen, die op Java betrekking hebben. Hier is 't enkele malen het gevolg van aanhalingen uit andere geschriften, waarin een woord geschreven stond, zóó als het wordt uitgesproken, terwijl Ds. Adriaanse het geeft, zóó als het wordt geschreven. Ook heb ik overal de klankteekens boven de vocalen weggelaten. Slechts voor een zeer enkelen lezer hebben die teekens waarde en beteekenis, en daar de schrijver ze niet door heel de copy had aangebracht, werd het voor mij bijna ondoenlijk,ze toch overal te plaatsen en liep ik groot gevaar door den deskundige op fouten te worden betrapt.

Men zal ook bemerken, dat het boek heel wat meer bevat

dan de Javaansche brieven, die in „De Utrechtsche Kerkbode" verschenen, dat ook menig deel is omgewerkt, maar ook, dat menige bladzijde nog in den briefstijl bleef. Gelijk Ds. Adriaanse zelf in de Inleiding zegt, tijdgebrek was oorzaak, dat ook dit niet kon verholpen worden.

De lezer zal met een en ander na deze toelichting wel genoegen willen nemen.

Het was mij een genot en voorrecht eenige, zij 't ook zeer geringe hulpdienst bij het verschijnen van dit zoo belangrijke boek te mogen bewijzen.

God geve, dat het voorgestelde doel worde bereikt.

UTRECHT,
Zomermaand 1899.

P. J. W. K.

INLEIDING.

Toen ik in 1894 naar Java ging, wist ik van de „Sadrach-quaestie" niets meer dan ieder mijner collega's in het vaderland er, uit wat er toen over gepubliceerd was, van weten kon. Een gevestigde opinie had ik er allerminst over. Nauwelijks was ik hier in aanraking gekomen met wat ik meende gemeenten te zijn, gesticht door de Nederlandsche Gereformeerde Zendingsvereeniging, of ik kwam tot de ervaring, dat die gemeenten als een aaneengesloten kring op zichzelf stonden en nu juist geen vriendelijke of vertrouwelijke houding tegenover de missionarissen aannamen. Dat drong mij tot een onderzoek, naar wat daarvan de eigenlijke oorzaak mocht zijn en door dat onderzoek werd ik er als van zelf toe gebracht, de geheele historie dier gemeenten na te gaan. Naarmate ik meer onderzocht, begon ik al duidelijker te zien, dat de „Sadrach-quaestie" een zeer ingewikkelde is, die zonder de kennis der historie niet kan verstaan worden. Ook werd het mij duidelijk, dat er in die quaestie meer dan één vraag schuilt, rakende de beginselen van Zendingsmethode.

Ik begon te begrijpen, dat het daarom voor den Zendingsarbeid onzer Kerken hoogst noodzakelijk was, die quaestie goed onder de oogen te zien. Ja het werd mij steeds duidelijker dat, zou er in de toekomst hier eendrachtelijk, naar gereformeerde methode, kunnen gearbeid worden in de Zending, die quaestie, waarover al zoo lang en zoo veel verschil van opinie onder de missionarissen hier was geweest, moest opgelost worden.

Daarom besloot ik als resultaat van mijn onderzoek een eenigszins volledig overzicht te geven van de geschiedenis van Sadrach's optreden op Midden-Java en van den kring, dien hij daar om zich heeft verzameld.

de persoon van Sadrak moet Javaansch en niet Hollandsch gezien worden.

Zulk een overzicht toch werd nog niet gegeven en is, dunkt mij, noodig voor een ieder, die zich een oordeel wil vormen over de „Sadrach-quaestie."

Daarbij kwam, dat ik hoe langer hoe meer inzag, dat het voor een rechte beoordeeling der quaestie noodzakelijk is, die niet van een Hollandsch maar van een Javaansch standpunt te bezien, daarbij de historie der Zending op anderer terrein onder Javanen te raadplegen en de resultaten van anderer missie onder hen na te gaan.

Waarom ik meen, dat de quaestie moet bezien worden van een Javaansch standpunt is te verstaan uit wat een man, die jaren lang op Midden-Java verkeerde en blijkens zijn boeken den Javaan kent, schreef in de volgende woorden: „Indien wij bij het vellen van een oordeel over zijn wezen, denken en handelen rekening houden met zijn geschiedenis, en met zijn in zoo menig opzicht van de onze verschillende godsdienstige en zedelijke begrippen, alsmede met zijn vrij primitieve opvoeding en betrekkelijk geringe ontwikkeling, dan moeten wij van zelf tot de erkenning komen, dat wij daarbij niet zelden hard en onbillijk zijn, en in de meeste gevallen ook de plank geheel misslaan, omdat wij niet genoeg geleerd hebben, om bij de beschouwing van den Javaan ons op zijn standpunt te plaatsen, en maar al te geneigd zijn, hem door onze aan Europeesche gezichtspunten gewende oogen te zien." Mayer, „De Javaan als mensch en als lid van het Javaansche huisgezin", blz. 202.

Ik heb getracht bij het schrijven van dit boek naar dezen wenk van een deskundige te handelen.

Ik schreef het onder allerlei drukke bezigheden door en kon het daarom niet met die zorg opstellen, die ik er anders gaarne aan besteed had.

De uitgave zou niet zoo spoedig hebben kunnen geschieden, als mijn hooggeachte collega, Ds. P. J. W. Klaarhamer te Utrecht, er niet zoo veel moeite en arbeid aan had gegeven, als hij volgaarne deed.

Ik gevoel mij daarom gedrongen, hem hier mijn hartelijken dank daarvoor te betuigen.

Het is mijn innige wensch, dat dit boek onder des Heeren zegen iets moge bijdragen tot de oplossing van de quaestie, die zoo terecht door „De Heraut" aldus is gequalificeerd: „De „Sadrach"-quaestie is èn historisch èn principieel van het uiterste gewicht.

de vraag is: bij de eigenaardige vorm van optreden gaat dan het wezen der zending teloor neen of ja.

Historisch, om te weten, wat er van zijn optreden, zijn belijdenis, en geheel zijn invloed aan is; en principieel, omdat er de vraag in schuilt, of het Christendom, dat anders uitkomt in de onderscheidene landen, ook in Azië en op Java in eigenaardigen vorm kan en mag optreden, zonder zijn wezen te verzaken."

Inderdaad die vraag schuilt er in, ja vormt een niet gering deel van de quaestie, en ook schuilt er de andere vraag in, hoe op Java, op het terrein der Kerk, het Woord des Heeren moet worden toegepast, dat er in Christus noch Jood noch Griek en dus ook noch Javaan noch Nederlander is.

Lezing van dit boek zal, dunkt mij, een elk doen zien, dat die vragen een zeer gewichtig deel van de quaestie uitmaken. En aangezien door de Gereformeerde Kerken op die vragen een antwoord in de Schrift moet gezocht, zal haar Zendingsarbeid hier naar wensch slagen, meende ik in dit boek haar te moeten bieden, wat daarbij wellicht van eenigen dienst kan zijn.

Ik heb daarom naar mijn vermogen het optreden en den arbeid van Sadrach verhaald.

Ik geef u hier een voorstelling van Sadrach en zijn kring.

Ik heb, wat ik schreef, niet maar op losse gronden doch na een nauwkeurig onderzoek verhaald.

Het was er mij daarbij volstrekt niet om te doen, Sadrach nu eens zoo gunstig mogelijk te teekenen, maar wel, om een waar en zuiver verhaal te geven van Sadrach en zijn kring.

Aan veel, wat sinds 1891 in Holland over Sadrach en zijn kring is gepubliceerd, lag, mijns inziens, misverstand of onbekendheid met Javaansche toestanden, Javaansche religie, zeden en gewoonte ten grondslag.

Ik ben overtuigd, dat menige voorstelling omtrent hetgeen op Midden-Java sinds ruim dertig jaar geschied is, onjuist is, al is die ook geheel ter goeder trouw en zonder verkeerde bedoelingen gegeven. En gold het nu een zaak van ondergeschikt belang, dan zou ik gezwegen of althans niet zoo opzettelijk er over geschreven hebben.

Doch het geldt een zaak voor onze kerken van het uiterste gewicht. Om goed zending te drijven op Midden-Java, moeten zij goed op de hoogte zijn, van wat daar geschied is en van den huidigen toestand.

Daarom meende ik, niet te mogen zwijgen, toen ik door

Dat vooral en geleerde mensken bij ons is door onbekendheid te laat, jn nakeuring brandt.

onderzoek in loco hoe langs hoe meer tot de overtuiging kwam, dat vele voorstellingen, aan onze kerken gegeven, onjuist of ongegrond of met de waarheid der feiten in strijd zijn.

En nu heb ik getracht, een ware en juiste voorstelling te geven.

Is er in wat op Midden-Java ter Evangelieverbreiding sinds 1869 plaats greep, veel, zeer veel, zoo niet alles, door sommigen afgekeurd en veroordeeld, ik meende, dat die veroordeeling te ver ging, vaak onbillijk was en ongegrond en, dat er ook nog wel een en ander te waardeeren viel, als men het van het Javaansche standpunt en bij het licht van Javaansche toestanden, Javaansche religie en Javaansche litteratuur en Zendingsgeschiedenis op Java bezag en beoordeelde.

Gij moet dus wat ik schreef, beschouwen als een aanvulling van wat reeds door anderen geschreven werd, als een kleine bijdrage tot de kennis van de Zendingshistorie van Midden-Java.

Doch er was meer, dat mij tot schrijven drong.

Ik meende, in die historie ook een strijd van beginselen te zien. Ik kwam tot de overtuiging, dat de ééne arbeider in de Zending vaak van een geheel ander beginsel uitging dan de ander, en derhalve ook een andere methode van arbeiden voorstond, en een eenigszins ander doel voor oogen had en dientengevolge anders tegenover Sadrach en zijn kring stond.

En mijns inziens is zulk een verschil van beginsel ook vaak oorzaak geweest, dat, wat in Holland geschreven werd over de geschiedenis der Zending hier, slechts enkel afkeuring inhield, hoewel er toch wel reden tot prijzen was of althans tot waardeering.

Ik geloof, dat dit met name geldt, van wat over Zendeling Wilhelm en zijn arbeid is geschreven sinds 1892. Reeds de heidensche Romeinen zeiden: „de mortuis nil nisi bene", over de dooden niets dan goeds.

En ik moet eerlijk zeggen, dat het mij vaak smartelijk aandeed, als ik las wat over dien trouwen, ijverigen, midden in zijn arbeid gestorven, Zendeling is geschreven. Ik geloof toch zonder tegenspraak te kunnen zeggen, dat Wilhelm onder de „rechtvaardigen", in den zin der Schrift, behoort. En daarom geldt ook van hem het woord: „De gedachtenis des rechtvaardigen zal tot zegening zijn", wat de Kantteekenaren aldus verklaren: „dient hem tot prijs, ende een eerlick nageruchte, als men van hem ofte absent, ofte oock doot zijnde, gewach maeckt."

Wilhelm stond misschien niet dichter bij de Gereformeerde beginselen dan vele van zijn bestrijders meenden.

Ik voor mij aarzel niet, te verklaren, dat in den strijd over beginselen, over de rechte methode, over het doel van den Zendingsarbeid onder de Javanen, Wilhelm, mijns inziens meestal dichter bij de Gereformeerde beginselen stond, dan die hem bestreden of zijn arbeid veroordeelden en hem voorstelden als een onnoozelen hals, die door Sadrach werd „gebiologeerd"; ja „geheel en al onder Sadrach's invloed" stond en „door hem geleid" werd. Wilhelm was in vele opzichten goed Gereformeerd.

Het was onder de Zendelingen op Midden-Java Wilhelm, die verstond, dat de zendende kerk geen suprematie over de uit de heidenen te stichten kerken mag uitoefenen, en dat dus de door een Vereeniging uitgezonden mannen, die niet in het ambt van dienaar des Woords zijn gezet door de Kerk, allerminst met „autoriteit" tot de gemeenten der Javaansche Christenen kwamen. Het was onder de Zendelingen juist Wilhelm, die er altoos met nadruk op wees, dat de dienaren van Hem, die kwam, om te dienen, zich moesten ten dienste stellen van de Javaansche gemeenten. Het was onder de arbeiders in de Zending juist Wilhelm, die voelde, dat de Christelijke Kerk op Java uit Javanen bestaande in een anderen vorm zou optreden dan een Kerk in Nederland, zonder daarom in wezen te verschillen.

Wilhelm was onder die Zendelingen de man, die beslist positie koos tegenover het valsche kerkbegrip, in de Indische Staatskerk belichaamd, en die met alle macht de pogingen van die Gouvernementskerk, om de Javaansche Christenen onder haar oppergezag te brengen, bestreed uit beginsel.

Wilhelm wilde een vrije Javaansche kerk, die zelfstandig was, niet gesubordineerd aan de kerk in Nederland, maar gecoördineerd.

En zie, daarom trad hij in contact met Sadrach en is het in den middellijken weg aan zijn optreden te danken, dat in '83 de Indische Staatskerk geen beslag heeft kunnen leggen op de Christenen in Midden-Java.

Ik geloof daarom, dat Wilhelm door de Gereformeerde kerken in eere moet gehouden worden, al kan niet al, wat hij deed, onvoorwaardelijk worden goedgekeurd. Het was mij daarom bij het schrijven ook te doen, om u een ander, een meer gelijkend, portret te geven van dien Zendeling, wiens stoffelijk overschot

hier, zoo ver van het vaderland, op Midden-Java rust. En ik meen u voldoende te hebben ingelicht omtrent de bronnen, waaruit ik mijn mededeelingen heb geput, met name ook omtrent Wilhelm's opiniën, handelingen, verklaringen en bedoelingen.

Opzettelijk noemde ik voortdurend de bronnen, opdat een ieder, die dat wenscht, een onderzoek zou kunnen instellen en zelfstandig oordeelen.

Ik werp mij in het minst niet op als een autoriteit, als een deskundige, op wiens apodictisch gesproken woord een ieder maar heeft te zwijgen en aan te nemen.

Ik wensch ook niemand mijn opinie, mijn kijk op Sadrach en zijn kring op te dringen; ik gevoelde mij echter gedrongen, mee te deelen, hoe ik de zaken bezie en versta, en op welke gronden mijn opinie rust.

Ik deed dit vooral ook, omdat ik zoo gaarne zou zien, dat de Gereformeerde Kerken weldra op Midden-Java haar Zendingsarbeid krachtig zouden aanvangen tot stichting van Javaansche Kerken.

Ik voor mij geloof, dat juist onder des Heeren voorzienig bestel Midden-Java het arbeidsveld dier kerken is geworden, opdat zij daar in den Zendingsarbeid haar eigenaardige roeping zouden vervullen. Andere Zendingscorporatiën mogen er geen bezwaar in hebben, dat haar Zendingsarbeid mettertijd op een overgeven van de gestichte gemeenten of gewonnen Christenen aan de Indische Staatskerk uitloopt.

Maar de Gereformeerde Kerken hebben immers het ideaal voor oogen te houden, om een vrije Christelijke kerk te stichten, die vrijelijk naar heur aard en wezen haar leven op Java te midden van de Javaansche maatschappij kan ontwikkelen en haar licht laten schijnen tot kerstening van die maatschappij.

Het najagen van dat ideaal acht ik de eigenaardige roeping van de Gereformeerde Kerken in den arbeid der Zending op Java. En ik geloof, dat op het oogenblik geen kring van Javaansche Christenen zich beter leent voor het vervullen van die eigenaardige roeping dan de kring van Sadrach op Midden-Java. Zij hebben al sinds 1883 met eenige bewustheid den naam van „vrije Christelijke kerken" „golongan wong Kristen, kang mardika," gedragen. Zij hebben in een request den Gouverneur-Generaal in genoemd jaar verzocht, elk voorstel tot annexatie door de Indische kerk af te wijzen, wijl zij niet wenschten,

gedwongen te worden, maar „vrij te blijven, gelijk voorheen."

Zij hebben nu reeds vele jaren geleerd, uit eigen middelen hun gemeentelijk leven te bekostigen en hebben nooit gesteund op geldelijke hulp vanwege de Zending. Zij hebben zoodoende een zekere mate van zelfstandigheid verkregen, eenig besef van vrij kerkelijke leven uit eigen middelen en eigen initiatief.

Ik meen dus, dat die kring werkelijk eenige aanknoopingspunten biedt voor den zendingsarbeid der Gereformeerde Kerken tot stichting van vrije kerken. Daarom hoop ik van harte, dat het den Heere moge behagen, onze kerken in het vaderland te willen gebruiken tot planting en institueering van een zuivere, vrije, Javaansche Kerk op Midden-Java. En mocht mijn schrijven ook maar in eenig opzicht dienstig zijn, om daartoe mede te werken, ik zal er den Heere hartelijk dankbaar voor zijn. Hij wekke onze kerken op, om naar heur roeping en vermogen, met ijver, krachtig, Zending te drijven op Midden-Java. Hij schenke haar het voorrecht, eens als vrucht van dien arbeid een bloeiende vrije Christelijke kerk in het centrum van Java, het hart onzer koloniën, te aanschouwen tot zaligheid van vele Javanen, tot eere en glorie van zijn Naam.

POERWOREDJO,
20 Maart 1899.

L. ADRIAANSE.

de heer Emde te Soerabaja 1815 de ziel van „de vromen in Soerabaja" een groep door zendeling de Kam er verzameld.

I.

De Heer Coolen te Ngoro.

De geschiedenis van de verbreiding van het Evangelie onder de Javanen in Oost-Java geeft, dunkt mij, een uitnemende toelichting op de historie der Evangelisatie in Midden-Java.

Daarom zal ik u, vóór ik over Midden-Java spreek, eerst een en ander over Oost-Java meedeelen.

Wat ik u ga verhalen, is bijna geheel ontleend aan de „Mededeelingen vanwege het Nederlandsche Zendelinggenootschap."

Zooveel mogelijk zal ik u letterlijk weergeven, wat ik daarin, verspreid in verschillende stukken en berichten, vond. Gij zult dan daaruit verstaan kunnen, dat, wat in Midden-Java gebeurde, in vele opzichten niets nieuws, niets bizonders, maar eenvoudig een herhaling was, van hetgeen in Oost-Java plaats greep.

De verbreiding van het Evangelie onder de Javanen in den Oosthoek is niet uitgegaan van het Ned. Zendelinggenootschap.

In 1815 werd te Soerabaja door de bemoeiingen van Kam, in 1812 als Zendeling afgevaardigd, maar daarna predikant in de Gouvernementskerk geworden, een Christelijk genootschap opgericht door tien Christelijke mannen.

Dat genootschap stelde zich ten doel, de bevordering van de belangen des Christendoms onder de Christenen en niet-Christenen, en vereenigde in zich de taak van bijbel-, tractaat- en Zendelinggenootschap. De heer Emde werd weldra de ziel van dezen kring, die al spoedig bij ieder bekend stond onder den naam: „de vromen van Soerabaja."

Zie verder over dat genootschap, den persoon en arbeid van Emde, wat Ds. Lion Cachet schreef in „Een jaar op reis," blz. 699 v.v. Onder die „vromen van Soerabaja" werd al spoedig de heer Coolen opgenomen. Zie over Coolen t. a. p. blz. 677 v.v.

Coolen ging met de leden van genoemd genootschap op vertrouwelijken voet om als hunner één, tot hij zich in 1828 vestigde in Ngoro in de bosschen van Modjo-pait. Deze heer Coo-

Coolen wordt opgenomen in dienstverband en uitleek 1828 naar Ngoro.
de ngèlmoe is eerste weg van het middel om van God zijn wensch te krijgen.
de ngèlmoe wordt een gebedsformule ± 6 eindaard.

len heeft het eerst met gunstigen uitslag aan desa-Javanen het Evangelie bekendgemaakt.

Er kwam toch op zijn ontginning al spoedig een toeloop van Javanen zich bij hem vestigen.

Aan dezen verkondigde hij het Evangelie, zooals hij dat verstond, achter den ploeg. Immers, toen in 1859 Zendeling Smeding hem bezocht, wees Coolen hem op een teekening, door hemzelven gemaakt, voorstellende een Europeaan achter den ploeg tot de Javanen sprekende, met den wijsvinger ten hemel gericht, met het onderschrift: „De landhuurder Coolen achter den ploeg het Evangelie verkondigende." Met een blijkbaar gevoel van zelfvoldoening zei Coolen: „Ziedaar de eerste Javanen, die ik achter den ploeg heb bekeerd." Coolen gaf hun „bijbelsch onderwijs op Javaansche manier naar het hart der Javanen."

Hij was ook gewoon, met prenten en zinnebeeldige teekeningen de eerste denkbeelden van bepaalde zonden te geven en duidelijk te maken. Al spoedig werd hij daarom onder de Javanen bekend als een man van ngèlmoe.

Zij spraken van den „kjahi" te Ngoro als van een goeroe, die de ware ngèlmoe bezat.

Een goeroe is voor den Javaan een leeraar, een man, die in staat is, iemand het rechte middel te leeren, om van God zijn wensch te verkrijgen; dus ook, om hem den weg te wijzen ter verkrijging van de zaligheid. Dat rechte middel nu, dat alleen de goeroe hem kan leeren, noemt de Javaan ngèlmoe. Dat woord ngèlmoe laat zich niet volledig vertalen door ons woord „leer".

De Javaan toch duidt er vaak alles mee aan, wat de goeroe hem aanwijst als het middel ter verkrijging van zijn begeerte, hetzij die zich uitstrekt naar aardsche, hetzij naar bovenaardsche dingen.

Hij vat in den regel twee dingen saam in dat woord ngèlmoe en wel 1° de rapal, 2° de sarana. De rapal is een soort gebed of formule, die uit het hoofd moet geleerd en uitgesproken worden. De sarana is hetgeen moet gedaan, moet aangewend of betracht worden.

De goeroe ngèlmoe is nu voor den Javaan de man, die tegen betaling, in den vorm van een geschenk, hem de verlangde ngèlmoe leert.

Spraken de Javanen dus weldra van Coolen als een goeroe, die de ware ngèlmoe bezat, dan drukten zij daarmee uit, dat hij

het rechte middel ter verkrijging van de zaligheid hun kon aanwijzen.

Zijn gerucht nu als zulk een goeroe ging weldra uit, heinde en ver. En dat is niet te verwonderen, want te midden eener steeds aangroeiende menigte, wier stoffelijk belang hij beheerschte of nauw aan zich verbond, imponeerde deze Europeaan-Javaan door woord en daad.

Hij was toch zeer goed vertrouwd met de Javaansche taal en de gedachtenwereld der Javanen, ja om zoo te zeggen doortrokken van den geest der Javaansche godenleer, gelijk die in de wajang-verhalen voorkomt, want hij kon zelf die verhalen voordragen als de beste dalang. Gij weet, dat de wajang een soort van schimmenspel of poppenvertooning is met begeleiding van muziek, gamelan. De man, die de verhalen declameert en zingt, en de poppen vertoont, zooals bij u de man van de Jan Klaasen-kast, is de dalang. Coolen hield veel van de wajang en maakte ze dienstbaar aan zijn onderricht in de leer der zaligheid. Zie, zóó kreeg hij naam als goeroe ngèlmoe.

En dat vooral, toen bekend werd, dat hem Noach in een gezicht verschenen was, om hem op te dragen, den Javanen Christus te prediken als den lang voorspelden en verwachten ratoe hadil.

Er bestaat een Javaansche overlevering, alom op Java bekend, dat er in een tijd van ellende en zedelijk verval en overheersching door een vreemd volk een koning, (ratoe) op Java zal opstaan, die rechtvaardig (hadil) zal regeeren en dat allen, die hem gehoorzamen, in vrede en welvaart en heerlijkheid zullen leven; maar die hem tegenstaan, zullen vergaan.

Die rechtvaardige koning, die ratoe hadil, werd door de Javanen verwacht als de koning, die tegelijk pandita, leeraar, zou zijn, die hun de ware ngèlmoe, den rechten weg der zaligheid zou leeren.

Toen dus bekend werd, dat Coolen op last van Noach, den Javanen Christus predikte als dien ratoe hadil, was hij vooral daarom voor velen de goeroe ngèlmoe, die hun de ware, echte ngèlmoe kon leeren.

Is het dus wonder, dat deze man iederen inlander imponeerde, die zich vertoonde op zijn landgoed, „Kradjang Ngoro," waar hij als man van ngèlmoe, als goeroe, te midden der zijnen leefde en leerde?

Al spoedig bouwde hij er een kerk en hield zelf geregeld godsdienstoefening, want op de viering van Zon- en feestdagen

was hij zeer gesteld, en hij lette er nauwkeurig op, dat men s'morgens ter kerke kwam.

De Zondag was er een ware rustdag en een blijde dag. Dan werd de gamelan geslagen en de wajang vertoond, des morgens zonder uitzondering in de kerk godsdienstoefening gehouden en des avonds bij de opgezetenen aan huis om de beurt. Hij ging zelf voor in de vergadering. Zoodra hij zich des morgens deftig in het zwart buiten de deur zijner woning vertoonde, gereed om naar de kerk te gaan, werd onmiddellijk de gamelan geslagen, dat terstond ophield, als hij in de kerk op zijn verhevenheid gekomen was, achter een tafel, waarop de bijbel lag.

Hij staat op, geeft een teeken, dat mannen en vrouwen allen ter vergadering tegenwoordig zullen opstaan en begint op een Javaansche melodie, tembang, de geloofsbelijdenis aan te heffen, waarin hij weldra door allen gevolgd wordt. Daarna bidt hij en behandelt dan iets uit de Schrift. Na afloop gaat hij het eerst de kerk uit, allen staan eerbiedig te wachten, tot hij de deur uit is. Dan wordt onmiddellijk weer de gamelan geslagen en de gansche vergadering, vooraf gegaan door de kinderen van Coolen, gevolgd door de oudsten, en ten slotte de vrouwen en kinderen, volgt hem naar zijn woning. Alleen de oudste mannen voegen zich bij den heer Coolen vóór de kelir, (het scherm dat bij de wajangvertooning wordt gebruikt), terwijl de groote menigte in de pendopo bij den dalang (den wajangvertooner) zich neerzet. De heer Coolen vangt een gesprek aan met de oudsten over de preek, terwijl koffie en gebak en sirih gepresenteerd wordt. Van tijd tot tijd zwijgt hij een oogenblik en luistert naar den dalang.

Hoort hij een naam, die hem treft, dan zegt hij tot zijn gezelschap: „Hoort gij? dat is die of die!" en dan weet hij het verhaal, dat hij zelf meestal aan den dalang opgaf, in verband met den een of anderen bijbelschen persoon of een of ander bijbelsch verhaal te brengen en toepasselijk aan te wenden.

Zie, hierin bestond het toepasselijk gebruik van de wajang voor de bijbelsche geschiedenissen.

Des middags neemt hij zijn rust, maar des avonds verschijnt hij vaak in de bijeenkomsten bij dezen of genen aan huis.

Naar een Javaan zich eens uitdrukte, was het dan, alsof men dzikr, in het Javaansch dikir, hield, d. i. zekere godsdienstige handeling der Mohammedanen, doorgaans voornamelijk bestaande in het herhaaldelijk uitroepen van den naam Allah. Want ook hier

Coolen leidde zelfde godsdienstoefening

begon men weer de bijeenkomst te openen met de door den heer Coolen zelf vertaalde geloofsbelijdenis op tembang te zingen. Zoo leefde Coolen als een goeroe, als een aartsvader, te midden zijner opgezetenen.

Is het wonder, dat toen eens de Keloet vuur en asch braakte en alom, ook in de nabijheid der Kradjang-Ngoro, verderf en verwoesting aanrichtte, alle inwoners van Ngoro en omstreken naar de pendopo van den „kjahi" snelden, om bij hem als het ware veilig te zijn?

Ja, wij zien hem daar met zijn verheven gestalte te midden der zijnen staan en hooren zijn indrukwekkende stem: „Knielt kinderen! knielt! Bidt met mij tot God! Aan de Kradjang-Ngoro zal geen leed geschieden!" Welk een aandoenlijk tooneel! Neen, het kan ons niet verwonderen, dat Coolen's verschijning een diepen indruk op de Javanen maakte.

„Of hij zelf er ooit opzettelijk werk van gemaakt heeft, het Evangelie ook buiten Ngoro te laten verkondigen, hebben wij nog nooit gehoord. Hij wist echter te goed, dat zijn Javanen in te nauw rapport stonden met de buitenwereld, dan dat hij ook ernstig aan dergelijke pogingen behoefde te denken."

Velen toch der te Ngoro gevestigde Javanen hadden bloedverwanten of kennissen in het Soerabaja'sche en Sido-ardjo'sche; zij bezochten elkander wederkeerig. Voorts vele inlanders uit de genoemde en andere landstreken gingen gedurig ieder jaar naar elders, ook in de omstreken van Ngoro, om daar met planten en oogsten wat te verdienen, tegelijkertijd wel een kleinhandel drijvende in inlandsche artikelen. Duizenden kregen op deze en dergelijke wijze kennis aan het bestaan van den heer Coolen en van de Christen-Javanen ten zijnent.

Zoo was er dus veelvuldig en voortdurend contact tusschen Ngoro en de buitenwereld. De heer Coolen maakte zeker ook daarom geen opzettelijk werk van Evangelisatie buiten Ngoro.

„Hij vertrouwde op zijn invloed, de kracht des Evangelies en de geestdrift der zijnen, die het Evangelie wel verder zouden brengen." Dat hij daarin niet mis zag, blijkt uit het volgende: Een zekere Wirija-Sentika, door den heer C. met het Evangelie bekend en Christen geworden, begaf zich naar Madioen en stichtte daar de desa Ngablak.

De leer en levenswijze van dezen man, die van zijn Christendom volstrekt geen geheim maakte en bij wien zich weldra ook

een leering omtrent Wirija ontvaan, werd zelfs in een tijgerhok opgesloten, maar door voorspraak van Coolen bevrijd. H.

nog andere Javanen aansloten, maakte daar nog al eenigen indruk en wekte tegenstand op, zoodat hij ten slotte in een tijgerhok opgesloten werd.

Zijn familie berichtte dit spoedig aan den heer Coolen, die onmiddellijk eenigen zijner vertrouwden naar Madioen zond met een brief aan den Regent.

Zij werden bij den Regent toegelaten, die den brief in ontvangst nam en hun allerlei vragen omtrent de leer des Christendoms deed. Bij hun vertrek werd hun toegestaan, Wirija-Sentika een bezoek te brengen. Buiten bij het tijgerhok staande spraken zij met hem en bemoedigden hem, wijzende op het kruis van Christus. W. sprak daarop: „ja, mijne broeders, tot in den dood hoop ik den Heere Jezus getrouw te blijven." Een paar dagen later werd hij ontslagen uit zijn gevangenis.

Deze historie bewijst u, dat het Evangelie dus weldra van Ngoro uit verbreid werd tot in andere residentiën. En wel door Javanen.

De Javanen predikten al spoedig aan hun landgenooten de „nieuwe" de „ware" ngèlmoe, die zij van Coolen geleerd hadden, de ngèlmoe van den ratoe hadil, dien zij verwachtten. Zij predikten die zelfs onder tegenstand en vervolging.

Zie, zóó was het begin van de verbreiding van het Christendom onder de desa-Javanen in Oost-Java, al 20 jaar vóór de eerste Zendeling uit Nederland zich daar onder die Javanen vestigde.

II.

Paq-Dasimah en de gemeente te Wijoeng.

De Mohammedaansche dorpsgeestelijke te Wijoeng, een desa een paar uur van Soerabaja gelegen, kreeg eens bezoek van een vriend, die in genoemde stad van een dame op straat het Evangelie van Markus gekregen had, doch niet kunnende lezen het aan Paq-Dasimah, zoo heette de dorpsgeestelijke, ten geschenke gaf. Deze las het hem en anderen te W. voor en besprak den inhoud met hen. Paq-Dasimah was er zeer mee ingenomen. Het trok inzonderheid zijn aandacht, dat daarin te lezen stond van „den Zoon van God." „Hoe", zoo vroeg en peinsde hij, „heeft God dan ook kinderen, gelijk wij menschen?" Ongeveer twee jaren

verliepen er, zonder dat hij van iemand eenig nader onderwijs ontving. Toen ging zijn broer's zoon naar Mlaten, om daar met een dochter van kjahi Koenti te trouwen. Zijn schoonvader vertelde hem bij die gelegenheid, dat hij een paar rapal's van de ngèlmoe van den heer Coolen bezat, n.l. de geloofsbelijdenis en het Onze Vader. Hij had die te Ngoro van den heer C. zelf geleerd. Zijn schoonzoon leerde daarop die rapal's uit het hoofd en haastte zich, toen hij te Wijoeng kwam, daarvan aan zijn vader en zijn oom Paq-Dasimah kennis te geven en hun mee te deelen, wat zijn schoonvader hem nog meer verhaald had. De dorpsgeestelijke bracht den inhoud dier rapal's onmiddellijk in verband met zijn Evangelie. Hij belegde daarop een vergadering van 15 personen; men besprak den inhoud van het Evangelie en de beide rapal's en besloot, te trachten omtrent een en ander nadere inlichting te verkrijgen door naar den heer Coolen te gaan. Aan den meergemelden neef werd opgedragen om, geleid door zijn schoonvader, den heer C. te gaan vragen: hoe God een kind kon hebben. Deze gingen daarop naar den heer C. en deelde hem mee, door wie en waartoe zij gezonden waren. De heer C. nam een groot boek en las hun daaruit voor en zie: „dat was geheel hetzelfde, als wat in hun Evangelie te lezen stond." Hij verklaarde hun voorts een en ander van den inhoud der beide rapal's en zoo werd het 5 dagen, dat zij zich te Ngoro ophielden. Toen zij thuis kwamen, vereenigde Paq-Dasimah weer terstond de 15 personen, om het verslag der reis te vernemen. Hetgeen men hoorde, vervulde de harten met blijdschap. Acht dagen later kwamen zij weer bijeen en besloten, den neef met een broeder van P.-D. om nader onderricht tot den heer C. te zenden, alsook om te weten, welk groot boek het was, waaruit C. hun had voorgelezen. De heer C. gaf hun ook nu weer onderwijs naar aanleiding van de geloofsbelijdenis, het Onze Vader en de tien geboden, maar de laatste kenden zij bij hun vertrek nog niet goed uit het hoofd. Hunne tehuiskomst deed de 15 vrienden weer bij elkaar komen. Weer werd met blijdschap van het nieuw verkregen onderwijs gehoord. Gedurende de volgende dagen kwam men meermalen bijeen, om over den inhoud van de rapal's en het Evangelie te spreken; men besloot, gezamenlijk naar Ngoro te gaan en bracht daarvoor reisgeld bijeen. Men reisde met blijdschap en spoed, at al loopende en wist van geen vermoeienis. En ziedaar Paq-Dasimah, de dorpsgeestelijke en de zijnen voor

Pak-Desima, een dorpsgeestelijke te Wijoeng, krijgt een NT in handen afkomstig van Coolen en vraagt dezen uitleg.

de eerste maal in persoonlijke aanraking met den heer Coolen.

Na aangediend te zijn, werden zij door hem in zijn pendopo ontvangen en na vernomen te hebben, wie ze waren en wat hun verlangen was, beloofde hij, aan hun verzoek om onderwijs te zullen voldoen. Daarop ontbood hij zijn twee vertrouwden, kjahi Singa-Troena en kjahi Dita-Troena; stelde de Wijoengers aan hen voor, zei, dat men hen als broeders zou beschouwen en dat zij gedurende hun verblijf aan de zorg van kjahi Dita-Troena werden toevertrouwd, terwijl hij zelf voor eten en drinken zorgde. Elken avond van 5—10 uur ontvingen zij onderwijs van den heer C. naar aanleiding van de geloofsbelijdenis, het Onze Vader en de tien geboden. Na een vierdaagsch verblijf keerden zij verblijd en dankbaar huiswaarts met een volledig Nieuw Testament, benevens een afschrift van de drie rapal's. Geheel vervuld van hetgeen hij te Ngoro had geleerd, maakte Paq-Dasimah bij zijn thuiskomst ook zijn vrouw en kinderen en eenige inwoners van Wijoeng en van een nabijgelegen desa daarmee bekend en mocht hij de voldoening smaken, hen allen voor het Evangelie te winnen. Te W. werden nu de gewone bijeenkomsten hervat; ook de vrouwen begonnen de rapal's uit het hoofd te leeren en men sprak er zelfs over, des Zondags een vaste bijeenkomst te openen op de wijze, als zij er een te Ngoro hadden bijgewoond. Toen er ongeveer een jaar verloopen was, gevoelden de lieden te Wijoeng behoefte, voor de tweede maal den heer C. te bezoeken. Ook nu bleek deze de welwillende en bereidvaardige leeraar te zijn, die hun dagelijks uit het Nieuwe Testament onderwijs gaf. Op hun verzoek ontvingen zij van hem een gebed voor dagelijksch gebruik.

Poensen zegt, dat de vertaling van de door C. opgestelde gebeden, waarvan de stijl, woordenkeus en gedachtengang geheel naar het model van de Javaansche rapal's waren, een elk, die niet innig vertrouwd is met het zieleleven der Javaansche wereld, tot verkeerde voorstellingen leidt. „Het christelijk karakter van die gebeden", zegt hij, „blijkt vooral uit het begin: „Onze Vader, die in den hemel zijt" en het slot: „Jezus Christus de Zoon van God", maar voorafgegaan door een gedeelte der Arabische formule van de Javaansche belijdenis en voor de benaming „Zoon van God" de bekende Islamsche uitdrukking roh-ing-Allah.

Met zulk een gebed keerde de Wijoengers huiswaarts en er verliep weer een jaar, vóór zij den heer C. nogmaals bezochten.

Deze was toen juist bezig aan het bouwen van een kerk en zij hielpen daaraan met blijdschap. Zoo werd Paq-Dasimah een van Coolen's meest getrouwe volgelingen, die het Evangelie met geestdrift en toewijding omhelsde. De band met de opgezetenen van Ngoro werd daardoor nauwer toegehaald, en zoo werd de bovenvermelde kjahi Singa-Troena zijn meer bijzondere vriend. Het jaarlijksch bezoek aan Ngoro werd nu vooral niet nagelaten en „telkens keerde hij met versterkt geloof en vermeerderde kennis huiswaarts."

Aangezien echter Wijoeng ver van Ngoro en dicht bij Soerabaja lag, gaf de heer Coolen den Wijoengers te kennen, dat het naar zijn oordeel voor hen wenschelijk was, dat zij wat dichter bij hun woonplaats onderwijs en bestiering vonden en verwees hen daarom naar den heer Emde. Van een gaan naar Emde kwam echter niets, totdat een zoon van Paq-Dasimah eens te Soerabaja met bedienden van E. in aanraking kwam. Al pratende kwam het spoedig uit, dat hij kennis van het Evangelie had, hetgeen aan de vrouw van E. werd overgebracht. Begeerig hem te ontmoeten, ontbood zij hem bij zich, had een langdurig gesprek met hem en droeg hem op, zijn vader te zeggen, dat hij eens bij haar moest komen. Paq-Dasimah kwam daarop bij Emde aan huis, „het mystieke christendom van Emde in sterk Europeesch piëtististisch gekleurde vormen zich uitende" maakte veel indruk op zijn gemoed. Hij gevoelde zich gedrongen, zich hoe langer hoe nauwer aan den heer E. te hechten en aan te sluiten. En E. toonde zijnerzijds, hoe langer hoe meer ongeveinsd en oprecht met hem ingenomen te zijn en hem op meer gemoedelijke wijze dan van den heer Coolen kon verwacht worden, als een broeder in Christus te beschouwen. Vooral Mevrouw E. liet zich veel aan de Wijoengers gelegen liggen. Zijzelve gaf hun onderwijs, noodigde hen voor de viering van Kerstfeest en Nieuwjaar bij haar aan huis, spoorde hen aan, te W. een kerk te bouwen, waarin zij door de vrienden krachtig gesteund werd, die ook met haar er al spoedig op aandrongen, dat deze Javanen gedoopt zouden worden. Toch bleef de heer Coolen altijd nog hun geestelijke vader en is het uit dit bewustzijn te verklaren, dat eenigen tijd daarna Paq-Dasimah en de zijnen overeenkwamen, weer een bezoek aan den heer C. te brengen en dan tegelijkertijd om den doop te verzoeken. De heer C. had hier echter geen ooren naar. Dit was de laatste maal, dat P.-D. te

Ngoro kwam, hij sloot zich verder geheel aan bij de familie Emde. Vader Emde was nu weldra de geestelijke leidsman van P.-D. en zijn familieleden en eenige andere inwoners van Wijoeng. Niet in het minst twijfelende aan de oprechtheid des geloofs van P.-D. en de zijnen en meer dan tevreden met de kennis van het Evangelie, die zij bezaten, was het bij hem weldra uitgemaakt, dat er geen enkel bezwaar bestond, om deze menschen te doopen. En zoo wendde hij zich in 1838 tot de predikanten te Soerabaja en verzocht den doop voor hen. Dat ging echter nog niet zoo gemakkelijk. Hoewel het verzoek jaarlijks herhaald werd, duurde het toch tot 12 Dec. 1843, eer zij gedoopt werden. Na een door de predikanten nauwkeurig ingesteld onderzoek, en nadat de bezwaren daartegen bij de gouvernements-ambtenaren waren opgeheven, kon de doop plaats hebben. Ds. v. Rhyn verhaalt in zijn „Reis door den Indischen Archipel": „Jaren lang was er door de predikanten scherp toezicht gehouden op hun gedrag en waren de beweegredenen tot hun voorgenomen overgang nagegespoord, maar niets was er in hen opgemerkt, dat met het geloof en leven in Christus in tegenspraak was." Zij werden op genoemden datum, 12 Dec. '43, openlijk in de kerk, waarheen de heer E. ze begeleidde, door de beide aanwezige predikanten met behulp van tolken onderzocht en na afgelegde belijdenis gedoopt door Ds. A. W. Meijer, (er waren 18 mannen, 12 vrouwen en 5 kinderen) daarop werden de volwassenen tot het avondmaal toegelaten. Zóó werd de Islamsche dorpsgeestelijke een Christen, een herder en leeraar van de eerste Javaansche Christelijke kerk, die ontstaan was geheel zonder den arbeid van Zendelingen uit Nederland. „Wijoeng's gemeente had een zelfstandig bestaan in de desa, onafhankelijk van eenige Europeesche inmenging", zegt Poensen. Paq-Dasimah was haar Javaansche dominee, die haar ijverig diende in het Evangelie, want Ds. v. Rhijn, die de gemeente bezocht, schrijft er van: „Zoo begaven wij ons den 13en Dec. ('46) naar Wijoen. Vele mannen en vrouwen waren te zamen, van welke de meesten ons verwelkomden met een groet, waarin de diepe, kruipende eerbeid des Javaans voor zijne meerderen eenigszins was getemperd door de vertrouwelijkheid en hartelijkheid van den Christenbroeder.

Onze eenvoudige Christenbroeders vergaderden zich in een bamboezen loods. Een oud man (de u bekende Paq-Dasimah) plaatste zich voor een tafel, op welke Bijbel en Gezangboek

lagen; de overigen schaarden zich op banken, mannen en vrouwen en enkele kinderen ten getale van 27. Op hartelijken, vrijmoedigen toon sprak de bejaarde voorganger een kort gebed; daarop hief hij een gezang aan, waarin al de aanwezigen instemden, het was een Javaansch Christelijk lied in Jaansche melodie (tĕmbang). Nu begon hij een deel te lezen uit Gods heilig Woord, daarop het vrij te verklaren en toe te passen." Ziedaar het eerste optreden van een Javaansch leeraar in de eerste Javaansche christelijke kerk. Ds. v. R. schreef nog van hem: „hun voorganger was vroeger een dwepend Mohammedaansch priester geweest, daarna werd hij een ijverig en daarbij zachtmoedig voorbeeldig christen. Zoo heeft hij geleefd en is hij gestorven den 28sten Oct. 1848 in ruim zestigjarigen ouderdom. Toen hij zijn einde voelde naderen, vergaderde hij alle nabij zijnde mede-christenen en geheel zijn huisgezin en vermaande hen ernstig en dringend op roerende wijze, om in niemand dan in Jezus Christus te gelooven en Hem na te volgen ten einde toe. Daarna ontsliep hij in vrede."

III.

Singa-Troena en de gemeente te Sido-ardjo.

Paq-Dasimah te Wijoeng was niet de eenige Javaan, die een gemeente stichtte en daarin als leeraar optrad. De u reeds bekende kjahi Singa-Troena, een van Coolen's vertrouwden, deed hetzelfde.

Al kort, nadat C. zich in 1828 te Ngoro vestigde, voegde S.-T. zich daar bij hem. Hij was voor een Javaan vrij wel ontwikkeld, een man van ngèlmoe en weldra geloovig geworden. Om u te doen weten, hoe hij het Evangelie verstond en op wat wijze hij het verkondigde, deel ik u het volgend verhaal van Poensen mee. Kjahi Singa-Troena ging eens een bezoek brengen aan zijn vriend Paq-Mi, een dalang, die vroeger eens te Ngoro het Evangelie hoorde en toonde, niet afkeerig te zijn. Hij verlangde zoowel naar S.-T's komst, als deze begeerig was, zijn vriend te ontmoeten en zoo mogelijk, geheel voor het Evangelie te winnen. Gedurende zijn verblijf bij Paq-Mi noodigde deze hem uit, te zamen een bezoek te brengen aan een andere kennis, ook een dalang,

Paq-Koenta, in een nabij zijnde desa. Toen zij daar kwamen, zei zijn gastheer tot Paq-Koenta: „Als u nu het heldere water wilt leeren kennen, onze vriend Singa-Troena hier is in het bezit daarvan. Laat ons nu samen eens daarover praten." Ik wil u die uitdrukking „het heldere water" even toelichten. Voor den Javaan is helder water vaak een beeld van den geest van iemand, die door kluizen of onthouding en peinzen en bestrijding van de hartstochten tot een helder inzicht is gekomen van goed en kwaad. De Javaan spreekt daarom ook van de ngèlmoe van het heldere water. Hij die dood voor de stof is, wiens alles onverschillig is, wien geen hartstocht meer beroert, is zoo helder van geest, die heeft de ngèlmoe van het heldere water. Ongetwijfeld bedoelde Paq-Mi dus met zijn zeggen, dat Singa-Troena het heldere water bezat, dat hij de ngèlmoe van het heldere water had leeren kennen. Gij ziet hieruit, hoe Paq-Mi dus het Evangelie beschouwde, dat van Ngoro uit verbreid werd.

Het was voor hem een ngèlmoe, zooals de Javanen vroeger zochten door een leven van onthouding en dooding van de zinnen, om verlost te worden van het stof.

Eene echte boeddhistische opvatting dus van het Evangelie.

Toen Paq-Koenta nu hoorde, dat Singa-Troena in het bezit was van het heldere water, zei hij tot hem: „Eilieve, als u daarvan dan wat wilde vertellen, daar ik er nog niets van weet!" Deze antwoordde daarop: „Och, ik ben even onwetend als gij, want wij zijn beide menschen, daar is niemand geleerd, behalve die den hemel en de aarde schiep; wij menschen kunnen elkaar slechts den weg wijzen. Zie, u is dalang ten dienste van anderen, wat verhaalt u aan de menschen?" P.-K. zei: „Wat ik verhaal mijn vriend? Wel, al naar de persoon, die de partij geeft, van mij verlangt. Verlangt hij de historie van Rama, wel, dan verhaal ik van Rama; of verlangt hij van de Pandawa's, dan van de Pandawa's." „Dat is alles Boeddhisme mijn vriend!" sprak S.-T., „mij dunkt, het ware beter, als u inderdaad dalang-sedjati werd!" P.-K. sprak toen: „zeg eens, wat bedoelt u met dalang-sedjati?" S.-T. zei: „als u verhaalt van den Zaligmaker der menschen, is u een dalang-sedjati, een wezenlijke dalang." „Maar dien Zaligmaker ken ik nog niet," gaf P.-K. ten antwoord. „Die Zaligmaker," zei S.-T. „is de Zoon van God en heet Jezus Christus", in het Javaansch vertaald door nabi Ngisôroh-'oellah, (de profeet Ngiso, de geest Gods). „Deze is het, die

wordt vereerd als de uitstekende profeet. Hij daalde van den hemel op de aarde, gezonden door God den Vader. Als u dit verhaalt, zoudt u een dalang-sedjati zijn; want de Heere God achtte het noodig, zijn Zoon in de wereld te zenden, opdat zondaren zich zouden bekeeren en zalig worden."

Eenmaal zoover gekomen, behoefde men niet langer naar stof tot gesprek te zoeken. Ook Paq-Mi mengde zich weldra in het gesprek en de uren vlogen om. Des avonds noodigde P.-K. zijn desa-genooten bij zich aan huis en verkondigde kjahi S.-T. aan hen het Evangelie. Tot drie dagen bleef hij bij P.-K. logeeren, daar onderscheidene personen gedurig kwamen, om hem te hooren, en velen „geloofden." En dit waren niet alleen menschen uit die desa. Paq-Koenta was zijn vriend Wiria-Goena, ook een dalang, uit de desa Bagem gaan halen en ook Karta-Goena gaan opzoeken, om hun van Singa-Troena en zijn onderwijs kennis te geven. Onmiddellijk gingen zij mee, om S.-T. te ontmoeten. Vooral Wiria-Goena, als de oudste, voerde toen het woord tot S.-T., hem allerlei bezwaren en vragen voorleggende, daar hij een bekwaam voorstander en beoefenaar der ngélmoe-pasèk was.

Poensen spreekt op een andere plaats van die ngélmoe-pasèk in de volgende woorden: „*De ongeloovigen ex professo*, onder de Javanen bekend als de zulken, die de ngélmoe-pasèq belijden en beleven, de *sekte der ongeloovigen*, hebben ongetwijfeld de benaming tijang (mensch) paseq van de Arabieren, de Mohammedanen ontvangen. Behoudens een enkele uitzondering bedoelen de meeste Javanen onder deze benaming de vertegenwoordigers van een bepaalde richting, die overal aangetroffen worden, zonder door iets uiterlijks of een bepaalde plaats aan elkander verbonden te zijn. Alleen „hun ongeloovig, paseq zijn", hunne belijdenis, is hun gemeenschappelijk kenmerk. Het meest karakteristieke der godsdienstige beginselen van de ongeloovigen is een grof pantheïsme, — wellicht beter: een geheel en al ontkennen van het bestaan eener godheid. In hun stelsel is geen sprake van Allah, dan in zooverre de naam „Allah" bestaat. En aangezien deze door den mensch door zijn spraakorganen, gevormd en uitgesproken wordt, is de mensch de maker van Allah, is de mensch Allah! Daarom dan — laat ons eten en drinken, en vroolijk zijn, want morgen sterven wij! Bij den dood is alles uit.

Godsdienstige ceremoniën en plechtigheden, welke zij nog zouden waarnemen, zijn mij dan ook niet bekend.

Zij zijn ongeloovigen, godsdienstloozen in den volsten zin des woords." Zie „Mededeelingen" 8ste jaargang, blz. 218 en v.v.

Gij kunt u dus nu wel eenigszins voorstellen, welke vragen Wiria-Goena aan Singa-Troena in zijn twistgesprek met hem deed en welke bezwaren hij hem voorlegde.

Doch ook S.-T., zoo verhaalt Poensen verder, was op dat gebied (n. l. van de ngelmoe-paseq) thuis, daar hijzelf vroeger een voorstander van die sekte was geweest, zoodat hij W.-G. op iedere vraag en ieder bezwaar bescheid kon doen, met dat gevolg, dat W.-G. zich gewonnen gaf en verklaarde, overtuigd te zijn. Hij zoowel als Karta-Goena beleden, het Evangelie te gelooven. Zie, hieruit kunt gij verstaan, op wat wijze een Javaan het Evangelie verkondigt onder de Javanen.

Toen kjahi S.-T. wegging, richtte hij zijn schreden naar Wijoeng, om zijn vriend Paq-Dasimah te bezoeken. Deze had intusschen kennis gemaakt met den heer Emde, zooals gij reeds weet. Hij noodigde S.-T. uit, met hem naar Soerabaja te gaan en zoo kwam ook S.-T. „de eerste christen-vertegenwoordiger van Ngoro's ingezetenen, bij Emde aan huis." S.-T. kwam nu door gesprek met E. „tot de ervaring, dat een noodzakelijke, heilige handeling als die des doops, hem nog geheel vreemd was." Onder den invloed van zijn vriend P.-D. kon hij aan de gegrondheid der redenen van den heer E. niet twijfelen; na herhaalde gesprekken verklaarde hij, overtuigd te zijn. Hij keerde nu naar Ngoro terug met een schrijven van E. aan Coolen.

„Al spoedig", zegt Poensen, „was deze op de hoogte van de ervaringen, die S.-T. te Wijoeng en Soerabaja had opgedaan en begreep hij terstond de beteekenis daarvan, toen S.-T. hem meedeelde, dat hij wenschte gedoopt te worden en den nieuwen naam Jakobus aan te nemen. Niets natuurlijker dan dat C. vreemd daarvan ophoorde en zich zeer daartegen verklaarde. Een daarop gevolgde correspondentie met den heer E. leidde tot geen resultaat. Doch waarschijnlijk zou C. toch nog wel ten slotte toegegeven hebben, als zich niet een ander bezwaar had voorgedaan, waardoor zijn besluit onherroepelijk werd. Hij had eenige kinderen bij inlandsche vrouwen, doch die waren allen nog ongedoopt. Als de inlanders aanspraak hadden op den doop, dan natuurlijk zijn eigen kinderen in de eerste plaats. Doch daarin vergiste hij zich. Aan zijn verzoek, om eerst zijn eigen kinderen te doopen, kon geen gevolg gegeven worden

en daarmee was tegelijk voor hem de zaak geheel uit. Toen dan nu S.-T. er op aanhield, dat hij gedoopt zou worden en ook anderen te Ngoro reeds door hem onderwezen waren geworden; zoodat er in veler harten iets gistende was, dat voor Coolen onmogelijk verborgen kon blijven; meer nog, toen sommigen van deze laatsten een reisje naar Wijoeng en Soerabaja hadden ondernomen en vandaar met afgesneden haar terug kwamen en zich ook tot den heer Coolen wendde met het verzoek, om gedoopt te worden gelijk Singa-Troena, die den 12en Dec. '43 gedoopt was, toen werd Coolen meer dan boos, verweet S.-T., dat hij de Kradjang-Ngoro verwoestte en gelastte hem, Ngoro te verlaten." S.-T. begaf zich daarop onmiddellijk naar zijn vriend Paq-Dasimah en kwam toen ook vaak bij Emde aan huis, zoodat zijn wedervaren en zijne verwijdering van Ngoro al spoedig bij „de vromen van Soerabaja" bekend werd. De heer Gunsch, ook tot den kring behoorend, trok zich zijner aan. Deze landheer was toen een man van eenig fortuin en bezat een kampong te Sido-ardjo, van eenige bouw's oppervlakte, met een woning. Daar deze woning toen onbewoond was, stelde hij S.-T. tot huisbewaarder aan, hem tevens het toezicht over die kampong opdragende met een maandelijksche toelage van *f* 10,— koper (*f* 8,33). Deze vestiging van S.-T. te S. had tengevolge, dat vele Javanen uit onderscheidene desa's, die hij vroeger had leeren kennen, en die door hem aan het Evangele geloovig waren geworden, zich bij hem in die kampong kwamen neerzetten.

Zoo ook velen van Ngoro, waarbij o. a. de personen die met afgesneden haar uit Soerabaja waren gekomen. Coolen toch toonde hun zijn ontevredenheid. Toen zij als naar gewoonte aan de godsdienstoefening wilde deelnemen, werden zij op vrij krasse wijze door den heer C. toegesproken; wegens hun kort haar voor de anderen bespottelijk gemaakt en gelast, onmiddellijk de vergadering te verlaten. Zij moesten hieraan gevolg geven en verlieten de een voor den ander na Ngoro, om zich te Sido-ardjo te vestigen. Singa-Troena „werd door allen als hun dorpshoofd en leeraar geacht en geëerd." Hij hield des Zondags in een afzonderlijk kerkgebouw godsdienstoefening, onderwees nieuwelingen en geleidde ze naar Soerabaja, om daar gedoopt te worden. Reeds den 25sten Sept. 1844 werden 57, door hem gepraepareerde, doopcandidaten daar gedoopt.

Wilt gij weten, hoe dat onderwijs toeging? Gij kunt het

verstaan uit het volgend verhaal. Karta-Goena, die, zooals gij weet, vroeger door Singa-Troena voor het Evangelie was gewonnen, hoorde vertellen, dat hij iederen Zondag godsdienstoefening hield te Sido-ardjo. Den eerstvolgenden Zondag ging hij er heen, begeerig te zien, hoe die gehouden werd. Bij zijn aankomst vond hij er reeds velen bij elkaar en Jakobus (zoo heette S.-T. na zijn doop) met een bijbel voor zich aan het spreken. Na afloop zag Karta-Goena, hoe sommigen in het Evangelie gingen lezen en hoe Jakobus aan anderen de tien geboden, de geloofsartikelen of het Onze Vader onderwees. K.-G. sloot zich bij de Christenen te S. aan, zoo ook de u bekende Wiria-Goena, door Singa-Troena vroeger in een twistgesprek verslagen. Zij werden met anderen door Jakobus onderwezen en in 1845 te Soerabaja gedoopt. Zóó groeide de gemeente te Sido-ardjo door den arbeid van den Javaanschen leeraar Jakobus steeds aan.

Ds. v. Rhijn, die de gemeente in Dec. '46 bezocht, schrijft er in zijn reeds gemeld werk het volgende van: „Wij vonden aldaar een veertigtal Christenen uit de inboorlingen te zamen. Een zekere Jakobus, de voorganger, Paulus, Timotheüs, hunne vrouwen en anderen geven nog sterkere bewijzen van hun inzien in de dingen van Gods koninkrijk dan in Wijoeng." Gij moet weten dat, toen Ds. v. R. den vorigen dag in W. was, de lieden daar ook ondervraagd werden. Ds. v. R. verhaalt dit aldus: „Vervolgens hield Ds. v. R., en dat voornamelijk ons ten gevalle, den aanwezigen een menigte vragen voor, welke met de antwoorden door den Heer S. werden vertolkt; vragen uit de Bijbelsche Geschiedenis over Adam's val, het leven en sterven des Verlossers, doel en vrucht daarvan enz. Het was waarlijk een lust en verkwikking des harten, om te zien, hoe vrijmoedig, begeerig en opgewekt de doorgaans zeer juiste antwoorden werden gegeven." Zoo ging het in Wijoeng en zoo ging het ook in Sido-ardjo. „Ik houd mij verzekerd", zei Ds. v. R., „dat niet weinige Europeanen in Indië, ten opzichte van Christelijke kennis, bij deze arme, verachte Javanen zouden moeten achterstaan. Maar zij kwamen ook zooveel mogelijk dagelijks te zamen, om elkander te oefenen en op te bouwen in hetgeen bij hen het ééne noodige geworden was." Wat hun wandel betreft, Ds. v. R. schreef er van: „Over het geheel ontvangen al deze Christen-Javanen goede getuigenis, ook van hunne Mohammedaansche overheden, aangaande hunnen wandel en de reinheid hunner

zeden, welke getuigenis des te geloofwaardiger is, daar van verschillende kanten, soms misschien met argwanende oogen scherp op hen wordt gelet."

Het aantal Christenen, dat de gemeente te Sido-ardjo vormden, was toen al aanmerkelijk groot, want Van Rhijn zegt: „Tijdens mijn verblijf bedroeg hun getal 223 zielen, in 42 verschillende desa's onder de Mohammedanen verspreid." En toen den 18en Juni '47 Dr. van Hoevel en Ds. Scheuer een bezoek brachten te Sido-ardjo, konden zij een godsdienstoefening houden met een gehoor van 200 personen, waaronder een 90-tal — ook van elders gekomen — zoo mannen, vrouwen als kinderen, die toen tevens „door den doop in de gemeente opgenomen werden." In dezen zelfden dienst hield Jakobus een toespraak naar aanleiding van Joh. 3:16 hetgeen de aandacht van Dr. v. H. trof, daar dit dezelfde tekst was, waarover hijzelf een paar dagen te voren te Soerabaja in een maleische godsdienstoefening had gesproken. Bij navraag bleek het, dat het onderwerp en de hoofdinhoud dezer prediking door één der toehoorders aan Jakobus was meegedeeld. Dat Jakobus en de zijnen steeds het Evangelie zochten te verbreiden, blijkt, dunkt mij, uit de volgende mededeeling: „Er heerschte daar een opgewekte geest en broederlijke zin, met levendig geloof, dat drong tot het verder bekendmaken des Evangelies aan landgenooten in de nabijheid en op verren afstand. Geen inlander van elders kon met één hunner in aanraking komen, of hij werd ook met het Evangelie bekendgemaakt, en meermalen werd op deze wijze het Evangelie tot op verren afstand bekend, waaraan o. a. in de Kediri zelfs gemeenten hun ontstaan te danken hebben."

En wilt gij weten, hoe de verhouding dier eerste Javaansche gemeenten tot de Europeanen was? Poensen zegt er van: „Sido-ardjo zoowel als Wijoeng stonden beiden onder den invloed van den heer Emde en zijne vrienden, waardoor het karakter dier Christenen min of meer bepaald werd, een invloed die zoowel zijne licht- als zijne schaduwzijde had, doch overigens vooral niet te hoog mag worden geschat, daar deze inlanders onder elkander bleven leven en de kracht van eigen leven en nationaliteit nooit kon vernietigd worden, ja met den tijd hoe langs zoo meer zich deed gelden." En voorts zegt P.: „de geest van den Heer Coolen bleef door hen, die van Ngoro overgekomen waren, min of meer in die gemeenten heerschen." Dat wil dus

ook zeggen, dat met name de voorstelling, dat Jezus Christus de ratoe hadil was en zijn leer de ware ngèlmoe, in die gemeenten bleef leven. En hoe zou dit ook anders gekund hebben, wijl immers Singa-Troena de man was, aan wien Coolen het eerst zijn gezicht van Noach meedeelde, waarvan ik vroeger schreef.

Wat „den invloed van den heer Emden en zijn vrienden betreft", waarvan Poensen spreekt, hierover schreef hij nog het volgende: „De vromen" te Soerabaja beduidden den Javanen, „dat het lange haar (der mannen) onzindelijk en heidensch, de hoofddoek mohammedaansch, een kabaja beter dan het inlandsche buisje en een bijbelsche naam liefelijker dan een zuiver Javaansche was, dat een kris te dragen voor een christen niet paste; in 't kort: een christen moest het ook uiterlijk in alles aan te zien zijn, dat hij een christen was."

Coolen stond vlak tegenover „de vromen van Soerabaja" met zijn meening, dat de Javanen, al namen zij het Christendom aan, Javanen konden blijven in hun kleeding en wijze van doen, alsook in hun wijze van godsdienstoefening houden, zoodat hij de Javanen niet kwelde met het doen zingen van Hollandsch koraalgezang, maar ze op Javaansche melodie, tembang, leerde zingen in de vergaderingen.

IV.

Paulus-Tosari en de gemeente te Modjo-warno.

Thans wil ik u de geschiedenis vertellen van een derden Javaanschen leeraar, die, na veel geëvangeliseerd te hebben, leeraar, of wilt ge Javaansche dominee, in een bepaalde gemeente werd, evenals Paq-Dasimah en Singa-Troena.

Paulus-Tosari werd omstreeks 1813 geboren. Als jongen hield hij al veel van de wajang en woonde daarom veelvuldig de wajangvoorstellingen bij. Later kwam hij op school, om een santri te worden. De Javanen, die geleerd hebben, de Koran te lezen (zonder te verstaan) en de door den Islam voorgeschreven Arabische gebeden te doen, die de vasten houden en andere Mohammedaansche godsdienstplichten, maar niet de bedevaart naar Mekka hebben gedaan, worden santri genoemd.

Paulus ging dus op school, om zoo'n santri te worden en hij was toen zóó ijverig en ging zóó vlug vooruit, dat zijn onderwijzer hem voorspelde, dat hij zelf eenmaal een goeroe zou worden. Hij reisde van goeroe tot goeroe. Allerlei onderwijs ontving hij. Eén hunner leerde hem, dat het bestelen van Hollanders en Chineezen, van die „onbesnedenen", die „zwijnenvleescheters" geen kwaad was. Welke boetedoening hem ook werd opgelegd, geene viel hem te zwaar. Toen hij echter getrouwd was, geraakte Paq-Satipah, want zoo was toen zijn naam, verslaafd aan dobbelspel en opium en verviel dientengevolge tot armoede. Ten einde raad wilde hij nog eens trachten, met het spel zijn verloren geld en goed terug te winnen, om dan voor goed op te houden. Hij ging daarom aan zijn moeder geld vragen. Hij vond zijn moeder in groote droefheid over zijn gedrag en zijn vrouw en kind ziek. Zijn moeder viel hem weenend om den hals en bezwoer hem bij alles, wat hem lief was, dat hij zijn leven zou beteren. Dit maakte een geweldigen indruk op hem, hij beloofde, zich te zullen beteren en sprak de bede uit, dat er onder zijn nakomelingen niemand mocht gevonden worden, die dobbelde. Hij ging daarop handel drijven, begon weer meer dan vroeger belang te stellen in de wajang, ernstig te denken over de ngèlmoe pasèk en om het leven van een tapa, een heremiet, te gaan leiden.

Nu was Paq-Kariman, met wien hij samen handel dreef, ook een liefhebber van de wajang, ook een man van ngelmoe, die hij van een goeroe pasèk geleerd had en ijverig beoefende. Zij spraken saam veel daarover en waren van plan later zich geheel aan het tapa-leven te wijden.

Nu hoorde Paq-Téga, de vader van Paq-Kariman, dat er te Ngoro een heer woonde, die den Javanen een nieuwe ngèlmoe leerde. Zelf een man van ngèlmoe, noodigde hij zijn goeroe uit, eens met hem daarheen te gaan, om zich met dien blanken goeroe te meten. Zóó geschiedde. De uitkomst was, dat de Javaansche goeroe den strijd verloor. Paq-Téga teruggekeerd, noodigde zijn zoons en andere leerlingen van den verslagen goeroe uit, zich bij den heer Coolen in de nieuwe ngèlmoe te gaan oefenen, wat zij dan ook deden. Paq-Kariman op zekeren dag aan zijn compagnon iets vertellende van die ngèlmoe, verhaalde, dat Coolen hem had geleerd, dat God een Zoon had, die voor de zonde der menschen was gestorven aan het kruis. Paq-Satipah vond dit verhaal zeer schoon

en wilde gaarne meer daarvan weten, doch zijn vriend was zelf nog niet goed op de hoogte. Ja, die scheen zelfs in de meening, dat God twee zoons had, dat de oudste voor de zonde stierf en daarop begraven werd en de jongste toen neerdaalde, zich in zijn lijk begaf en deze zoo weer levend werd.

P.-S. had daarop des nachts een voor hem onvergetelijken droom. Hij zag een ijzeren ladder op de aarde staan, die tot den hemel reikte, een Europeaan beklom de ladder, doch toen zijn hoofd tot bijna aan de wolken kwam, ging hij weer naar beneden. „Dit is een teeken", zoo peinsde hij „dat de ngèlmoe van dien Europeaan de voornaamste van allen moet zijn." Hij vertelde dit aan P.-K. en die meende, dat het een gunstige droom was.

Toen kort daarop Paq-Téga en zijn zoons weer naar Ngoro gingen, trok hij mee daarheen. Toen zij bij Coolen waren, kwam het gesprek al spoedig op den godsdienst en moest C. hem duidelijk maken, hoe het met die twee zoons van God gesteld was. Naar aanleiding daarvan kon de heer C. volgens de twaalf artikelen des geloofs de leer van Vader, Zoon en Heiligen Geest ontwikkelen. Den volgenden dag, Zondag, volgde Paq-Satipah in de ochtendgodsdienstoefening den heer C., die toen sprak over Matth. 5:1. en v. v. Welk een taal! Nog nooit had hij zóó iets gehoord. Hangende aan de lippen des sprekers, ging geen woord voor hem verloren en werd zijn ziel verbrijzeld onder het besef zijner vele zonden, die hij tot nog toe zoo lichtvaardig en zonder eenigen gewetensangst had bedreven. Hoe veroordeelenswaardig kwam hem nu zijn vroeger leven voor den geest! Hij gevoelde zich recht zondig en arm, zoodat de bede in zijn ziel oprees, dat het God mocht behagen, hem toch een waarlijk rijke, tot een erfgenaam van het Koninkrijk der hemelen, te maken. „Tot nog toe", zoo dacht hij onophoudelijk op zijn terugreis, „heb ik alleen maar geleefd, om geld te verzamelen en heb ik dagelijks gelogen en bedrogen, zonder dat ik mij schuldig gevoelde voor God."

Geen wonder dus, dat hij onmiddellijk zijnen huisgenooten alles meedeelde. Het duurde niet lang, of hij was weer te Ngoro; en na zijn thuiskomst begon hij des morgens vroeg en 's avonds na zonsondergang te bidden en de geloofsbelijdenis bij wijze van dikir uit te spreken, waaraan ook zijn huisgenooten deelnamen. De invloed van een en ander openbaarde zich nu ook in zijn leven, hetgeen hem vooral in zijn handel soms zwaren strijd kostte, maar hij volhardde en streed tegen alle leugen en bedrog.

Het volgend jaar verhuisde hij met zijn vrouw naar Ngoro. Daar gekomen nam hij den naam To-Sari aan en ging ijverig aan het ontginnen. Geen godsdienstige bijeenkomst sloeg hij over en Zondags na kerktijd was hij een trouwe gast bij den heer C., die langzamerhand van hem begon te houden en ten bewijze daarvan, hem een Nieuw Testament schonk. Dat was een schat voor hem! „Onmidddellijk zette hij zich aan het lezen, beginnende bij het Evangelie van Mattheus, dat hij geheel doorlas. Al lezende voelde hij een innigen afkeer tegen de Farizeën in zich opkomen, en toen hij aan de plaats kwam, dat de Heere Jezus gekruisigd werd, moest hij een oogenblik ophouden. De tranen ontsprongen aan zijn oogen. Zóó met dien goeden meester te handelen was verschrikkelijk. Het lezen van de vier Evangeliën achter elkander bracht hem intusschen nog een weinig in de war, zoodat de meening bij hem opkwam, of Jezus ook viermaal zou zijn gekruisigd geworden. Toen hij deze gedachte aan den heer C. meedeelde, bracht hij hem dadelijk op de hoogte, hetgeen geen geringe verlichting voor zijn hart was. Iederen Zondag nu, als hij naar den heer C. ging, nam hij ook het Nieuwe Testament mee en had dan veel te vragen over hetgeen hij gedurende de dagen der afgeloopen week had gelezen. Zoo nam zijne kennis langzamerhand zoo zeer toe, dat de heer C. hem opdragen kon, des Zondags en Donderdagsavonds in de bijeenkomst voor te gaan. Overigens arbeidde hij ijverig als gewoon desa-man.

Zijn veelvuldig bijwonen van de wajangvoorstelling vroeger, heeft er ongetwijfeld veel toe bijgedragen, zegt Poensen, om hem tot spreker en prediker te vormen. Hij wist veel uit de wajangverhalen, vooral de karakters der verschillende personen en de symbolische beteekenis hunner handelingen, tot opheldering en leering aan te wenden. Hij wist meer van de Javaansche ngèlmoe's dan al de Christenen te zamen. Zijn woordenrijkdom en het gemak in het gebruik had hij ook ongetwijfeld aan zijn veelvuldig luisteren naar dalang's te danken. Gij kunt dus begrijpen, dat To-Sari een Evangelieprediker was naar het hart van den heer Coolen en deze daarom veel met hem ophad. Toch bleef hij niet altoos in de gunst bij C. Want To-Sari was één van de lieden te Ngoro, die door kjahi Singa-Troena onderricht werden omtrent de noodzakelijkheid van den doop, zooals hem was geleerd in Soerabaja. Ook behoorde hij onder de mannen, die van een reisje naar Wijoeng en Soerabaja met afgesneden haar te Ngoro terug-

keerden en deswege door C. uit de godsdienstoefening werden verwijderd, zooals ik u meêdeelde.

Toen hij dan ook den 25en September. '44 zich te Soerabaja had laten doopen en als Paulus To-Sari terugkeerde te Ngoro, was zijn verblijf op de gronden van den heer C. tegelijk onmogelijk geworden. Hij verkocht dus zijn huis en inboedel en verhuisde naar Sido-ardjo, waar hij met blijdschap door de broeders ontvangen werd. Ook de heer Gunsch, op wiens erf hij zich mocht vestigen, betoonde hem veel toegenegenheid en liet hem als een Evangelist overal naar zijn eigen verlangen heengaan. Hij verkondigde dan allereerst het Evangelie aan zijn geburen en desa-genooten, bij sommigen van wien zijn woord ingang vond; maar ook bij anderen wekte het vijandschap, zoo zeer zelfs, dat men hem tot zevenmaal met vuil wierp. Gedachtig aan zijn Madoereesche afkomst, richtte hij zich op zijn eerste zendingsreis naar Madoera en daarna bezocht hij de Noordelijke deelen van de Residentie Soerabaja. Als een waar Evangelist trok hij van de ééne plaats naar de andere, om het Evangelie te verkondigen of de broeders te versterken en op te bouwen in hun geloof. Hij bepaalde zich volstrekt niet tot de Residentie Soerabaja, maar ging heinde en ver.

Zoo ging hij bijvoorbeeld in dien tijd naar Kediri en strekte hij, vergezeld van anderen, zijn reis uit tot het Zuiderstrand en de grenzen van Madioen en keerde hij na 28 dagen reizens weer terug. De heer G. bleef bij voortduring zijn ingenomenheid met Paulus' werkzaamheid betoonen. Hij gaf hem een maandelijksche toelage van *f* 16,66 onder voorwaarde, dat hij zooveel reizen kon, als hij wilde, mits hij maar alle twee maanden zich bij den heer G. vertoonde, om bericht te doen. Onder al de plaatsen, die P. op zijn reizen aandeed, was er één, die hij veel bezocht. Dat was Dagangan.

Kjahi Dita-Goena, de u reeds bekende vertrouweling van Coolen, had zich laten doopen en heette sinds kjahi Abisai. Deze verliet in 1844 het perceel van den heer C., om zich met anderen meer noordelijk in het bosch te vestigen. Zij stichtte daar een nederzetting, die men voorloopig den naam Dagangan gaf, en die zich snel en goed ontwikkelde, waarom vele zijner vroegere bekende van Ngoro en Sido-ardjo zich bij Abisai voegden. Ook Paulus spoedde zich naar Dagangan, om zijn oude bekenden en vrienden te bezoeken. Hij begon daar onmiddellijke

regelingen te treffen voor de godsdienstige bijeenkomsten en ging met ijver aan het onderwijzen van nieuwelingen. Hij bleef daar een volle maand. Gaarne had men hem daar gehouden en men hield hem zelfs bij zijn kleeren vast, toen hij zou vertrekken. Doch hij ging heen met de belofte, weldra terug te zullen komen.

Een tijd daarna hield hij er zich weer een maand op. Weder drong men er nu op aan, dat hij zich voor goed te D. zou komen vestigen en beloofde hem zelfs, een huis met erf en sawah en vrijstelling van landrente. Hij kwam echter nog niet tot een besluit. Zij bouwden in die dagen een nieuw kerkgebouw te D.; Paulus hield er de eerste godsdienstoefening in en vertrok weer. Het duurde echter niet lang, of P. was er weer terug, zijn hart trok er blijkbaar heen. Er heerschte daar in die dagen een opgewekt leven, iederen avond kwam men hier of daar bijeen, om godsdienstoefening te houden en onderwijs te ontvangen. Dag aan dag had Paulus onderwijs aan nieuwelingen te geven en toen hij eindelijk weer naar Sido-ardjo zou terugkeeren, was dit tevens, om maatregelen te treffen, dat die nieuwelingen gedoopt mochten worden. De heer Gunsch beloofde, daartoe de noodige pogingen te Soerabaja aan te wenden, waarop P. weer naar Dagangan terugkeerde. Dit was in den loop van '48.

Hoewel P. zich nog niet voor goed te D. gevestigd had, was hij toch reeds in die dagen de leeraar der gemeente daar. „Paulus-To-Sari" heet het, „was daar als voorganger van een toen (5 Dec. '48) reeds niet onbelangrijke gemeente." In het jaar '49 was P. voor het grootste gedeelte te Dagangan, dat later Modjowarno werd genoemd, en onderwees daar vele doopelingen. In 1850 verstigde P. zich voor goed daar. Nu schreef de Zendeling Jellesma: „In 1850 zijn de Christenen van Sido-ardjo, grootendeels verhuisd naar Modjo-warno, waar vroeger reeds een aanzienlijke gemeente bestond. Ook van andere plaatsen verhuizen er derwaarts. Modjo-warno is nu de hoofdgemeente en zal het wellicht nog meer worden." Gij kunt, dunkt mij, uit deze woorden duidelijk verstaan, dat Paulus dus toen reeds als de voornaamste leeraar onder de Christenen in den Oosthoek gold. Het is zeker ook wel om die reden, dat Poensen van hem schreef, dat Paulus „een der oudste Christenen in Oost-Java was, die de eerste in rang en invloed was."

Ook de geschiedenis van dezen Paulus evenals die van Singa-Troena en Paq-Dasima, leveren een uitnemende toelichting op

wat een 30 jaar later op Midden-Java ter verbreiding van het Evangelie onder Javanen door Javanen is gedaan.

V.

Jellesma in aanraking met Paulus-Tosari. — Contact tusschen de Zending en de Javaansche gemeenten op Oost-Java.

Behalve de u thans bekende Javaansche leeraars van Wijoeng, Sido-ardjo en Modjo-warno, waren er nog verscheidene anderen, die evangeliseerden, of als bepaalde voorganger van één gemeente optraden.

Onder hen verdient vooral vermeld Mattheus-Aniep, vroeger wajangvertooner en als zoodanig zeer in trek, later door Jakobus van Sido-ardjo onderwezen en te Soerabaja gedoopt. Hij verkocht raspen en eenig pottenbakkerswerk en verkondigde op al zijn tochten tevens het Evangelie. „En zoo iemand", zegt Poensen, (die in de „Med. v. h. N. Z G." 24e jaargang een interessante levensbeschrijving van hem geeft) „dan was hij daarvoor geschikt." — „Ware de M.-A. van 1845 altijd dezelfde geweest en gebleven, dan zou hij hebben uitgemunt, en in de toebrenging van zijn landgenooten tot het Christendom waarschijnlijk de vruchtbaarste van alle inlandsche predikers zijn geweest."

Hij werd voorganger in Maron in Kediri, en later op andere plaatsen daar. Voorts wil ik nog noemen Jeremiah en Timotheüs. In den tijd, toen Paulus-Tosari zoo overal evangeliseerde, stelde de heer Gunsch Jeremiah tot voorganger in Djapanan aan en Timotheüs te Soember-Siwil met dezelfde geldelijke toelage, als Paulus-Tosari van hem kreeg.

Behalve nu de u reeds met name genoemde zes Javaansche „predikers" als Paq-Dasimah, Jakoboes, Paulus-Tosari, Mattheus-Aniep, Jeremiah en Timotheüs waren er nog verscheidene anderen, die in hun woonplaats als voorganger onder hun Christen-desagenooten optraden en elders het Evangelie, zooals zij dat kenden, verbreidden.

Dientengevolge was het Evangelie, sinds 1828 te Ngoro door Coolen aan de Javanen verkondigd, een twintig jaar later, in 1848, min of meer verbreid in de Residentiën Soerabaja, Kediri,

Madioen en Pasoeroean, onder Javanen door Javanen, vóór en aleer één Zendeling daar was opgetreden.

Die Javaansche Christenen en Javaansche gemeenten stonden tot in 1848 op zichzelf. Op het eind van genoemd jaar kwamen zij echter in eenig contact met een Zendeling. Ds. v. Rhijn verhaalt het volgende daarvan: „deze Javaansche Christenen (bedoeld zijn de door hem bezochte gemeenten van Wijoeng en Sido-ardjo) door onze predikanten gedoopt, behooren tot de protestantsche gemeente van Soerabaja; daar zij echter ten deele ver van de stad verwijderd wonen, de Hollandsche predikanten geen Javaansch verstaan en het van dezen niet is te vergen, om het noodige herderlijk toezicht over hen te houden, zoo is op mijn eerbiedig verzoek door het Gouvernement toegestaan, dat onze wakkere en omzichtige Zendeling Jellesma zich in het stadsgebied van Soerabaja vestige, om dezen eerstgeroepenen van een talrijke natie te zijn tot raad en leiding, tot vertegenwoordiger en zaakwaarnemer in voorkomende moeielijkheden. Daartoe is dan ook aan onzen Zendeling, door den kerkeraad van Soerabaja welwillend zitting in hunne vergaderingen aangeboden en kan hij nu met geheel zijne ziel en al zijne krachten aan het heil dezer inboorlingen zich toewijden."

Het Gouvernement liet dezen „vertegenwoordiger en zaakwaarnemer" der Christenen echter niet toe, zich onder hen te vestigen. Jellesma vestigde zich daarom in 1848 te Dinaja bij Soerabaja, een 50 paal van Dangangan. „Na daartoe van den Resident vrijheid verkregen te hebben", trok J. in Dec. 1848 voor het eerst naar Dagangan, waar, zooals gij reeds weet, Paulus-Tosari leeraar was van „een vrij aanzienlijke gemeente." Gelijk ik u schreef, was Paulus in 1848 naar den heer Gunsch gegaan, om maatregelen te treffen, dat zijn vele leerlingen te D. of Modjo-warno gedoopt mochten worden. Dientengevolge begaf nu Jellesma op genoemden datum zich daarheen, om de nieuwelingen te doopen.

Jellesma moest een heele reis maken, want M. lag een 50 paal ten Zuid-Westen van Soerabaja en spoor of tram was er nog niet. Van zijn komst aldaar schreef Poensen: „Den 5en December 1848 kwam hij voor de eerste maal te Modjo-warno. Paulus-Tosari was daar als voorganger van een toen reeds niet onbelangrijke gemeente; zelf nog niet in staat vlot Javaansch te spreken, bediende hij zich van een tolk." Het eerste onderzoek van doop-

candidaten had den volgenden dag plaats. Des avonds woonde Jellesma een godsdienstoefening bij, waarin „Paulus een hartelijke toespraak hield." Den volgenden morgen werd het onderzoek voortgezet en den dag daarna doopte Jellesma 31 volwassenen en 25 kinderen. Den anderen morgen verlieten J. en de heer Gunsch, zijn tolk, Modjo-warno. Een veertien dagen later doopte J. ook al in Sido-ardjo een 16 volwassenen.

In 1849 strekte J. zijn reizen reeds uit tot Kediri. Hij doopte daar in Dogoggan den 3en Maart 1849, 21 zielen, door Mattheus-Aniep onderwezen. In Dec. 1849 kwam hij voor de tweede maal te Modjo-warno, om te doopen. „De Christenen waren zeer verblijd over Jellesma's komst en bewogen hem, om langer onder hen te vertoeven, dan hij zich eerst voorgenomen had. J. diende aan elf bejaarden, door Paulus onderwezen, den doop toe. Hij besprak met de Christenen allerlei vragen, die zij hem deden, over het huwelijk, de echtscheiding en dergelijke onderwerpen en vertrok weer.

In 1850 bracht Jellesma verschillende malen een bezoek aan Modjo-warno, waar Paulus zich nu metterwoon gevestigd had.

In Mei 1851 bezocht hij M. met Hoezoo. De ontginning had zich toen al zeer uitgebreid en het aantal Christenen in en om Modjo-warno nam steeds toe. Paulus-Tosari was de Javaansche leeraar, die zich daar toen geheel wijdde aan school- en catechetisch onderwijs, aan de Evangelieprediking in de kerk en in de gewone bijeenkomsten; slechts zeer zelden verwijderde hij zich nog eens van M. ter evangelisatie.

„De evangelist was een herder en leeraar te Modjo-warno geworden."

De leeraar in Wijoeng was toen gestorven, die in Sido-ardjo was als zoodanig verdwenen, zoodat in 1851 Paulus de voorganger, de goeroe, der Javaansche Christenen daar was en die „sloot zich geheel bij Jellesma aan", zegt Poensen. Dit laatste is zeker wel de reden, dat J. na verkregen vergunning in Juli 1851 te Modjo-warno en niet ergens elders ging wonen.

Was er in Dec. 1848 eenig contact tusschen de Christenen en den Zendeling J. gekomen, in 1851 kwam er een soort samenwerking tusschen Paulus en Jellesma tot stand en dientengevolge een soort verband tusschen de gemeente en de zending. Ik sprak met opzet van „samenwerking tusschen Paulus en Jellesma." Denk aan het u zooeven meegedeelde woord van Poensen: „Paulus

sloot zich toen geheel bij Jellesma aan." Zij werkten met elkaar saam. Vandaar schreef Poensen ook: „Geen wonder, dat de gemeente nu onder leiding van een tweetal mannen als Jellesma en Paulus-Tosari vastheid en een goede organisatie verkreeg."

Jellesma dacht er dus niet aan, Paulus weg te dringen; integendeel, hij liet hem in zijn hoedanigheid van voorganger, goeroe en leidsman der Christenen, ongerept en ging naast hem staan, om met hem saam te werken.

Hoor maar wat Poensen er van zegt: „hij (Paulus) stond Jellesma terzijde in het behartigen der gemeentebelangen in het algemeen, de evangelist was een herder en leeraar te M. geworden. Zeker is het, dat Modjo-warno c. a. krachtige leiding en vorming behoefde, dat er een hoofd moest zijn, als Jellesma of de na hem opgetreden Zendelingen afwezig waren. In het algemeen moest er iemand zijn, die voor allen een vraagbaak kon zijn." En dit andere woord van denzelfden schrijver: „hij (Jellesma) ging nu (in 1851) door Paulus krachtig gesteund met ijver en toewijding aan het werk."

En dat Paulus allerminst beschouwd werd als een gewoon helper van Jellesma, kunt gij uit dit woord van Poensen verstaan: „den Zendeling lichtte hij (Paulus) voor en gaf hij raad, den medehelpers was hij tot leeraar en vader, der gemeente was hij tot voorbeeld, tot raadsman en toevlucht. Vooral bleek zijn waarde in het dagelijksch verkeer met nieuwelingen, helpers, ouderlingen en oudsten der gemeenten. Hij was het natuurlijk, geestelijk middenpunt waar allen en alles zich om vereenigden. Hij was met de gemeente als het ware geheel vereenzelvigd geworden." „Een ieder (van de inlandsche gemeenten) erkende hem als de eerste, de voornaamste, de oudste der gemeente; zijn woord, zijn raad woog bij ieder zwaar en men hield er rekening mede."

Blijkt hieruit niet duidelijk, dat Jellesma er niet aan dacht, Paulus op zij te zetten, noch hem als een gewoon helper te behandelen. Zij stonden daar in Modjo-warno naast elkaar als de twee leeraars, de twee leidslieden der gemeente.

En aan Paulus' prediking, onderwijs en invloed moet vooral de uitbreiding der gemeenten worden toegeschreven. Paulus bleef de goeroe, die vooral de nieuwelingen voor den doop voorbereidde; „het zielental klom van jaar tot jaar, waarvoor van Paulus' zijde heel wat inspanning dag aan dag gevorderd werd." Jellesma toch hield zich te M. ook bezig met het opleiden van helpers;

bij zijn komst daar bracht hij reeds 10 kweekelingen mee. Ook moest hij gedurig op reis, om de andere gemeenten op te zoeken, daar te doopen, avondmaal te bedienen enz. En hij moest daartoe soms moeielijke en lange reizen maken.

Binnen vier jaar nadat J. zich te M. vestigde, schreef Ganswijk: „Ongeveer 15 kleine gemeenten zijn hier, ginds en herwaarts verstrooid. Br. Jellesma bezoekt deze voortdurend." En een ander bericht meldt, dat J. elk halfjaar de gemeenten in Kediri ging bezoeken, wat hem een maand kostte.

Het getal gemeenten breidde zich steeds uit. Zoo ging Jellesma in 1855 ook in de Residentie Pasoeroean verschillende nieuw ontstane gemeenten daar voor het eerst bezoeken en daar doop en avondmaal bedienen.

Gij kunt u, dunkt mij, nu wel eenigszins voorstellen, dat waar Jellesma zooveel ander werk te doen had, Paulus het grootste deel van het herderlijk werk in de „hoofdgemeente" M. voor zijn rekening had. En toen Jellesma in April 1858 stierf, stond Paulus alleen voor alles. Hij was toen meer dan twee jaar lang de eenige, die alles bij elkaar hield; hij sloot de huwelijken, hij nam de lidmaten aan, hij doopte ze, hij was toen in den vollen zin des woords de Javaansche dominee van Modjo-warno.

En meen nu niet, dat Paulus toen al diep was doorgedrongen in den geest des Evangelies en een rechte voorstelling had van den weg der zaligheid. Volstrekt niet.

Hoezoo, die daarna in het midden van 1860 te Modjo-warno als Zendeling optrad, schrijft het volgende: „Het spreekt vanzelf, dat P. ten opzichte van alles, wat Javaansche leer geldt, veel beter thuis is, dan ik bij mogelijkheid kan wezen; het moet dan ook gezegd, dat hij daarvan bij zijn toespraken wel gebruik maakt. En ik meen, dat hij daarin wel eens minder gepast te werk gaat. Men gevoelt, dat van een spreker als P. T. geen strenge logica mag geëischt worden. Vooral in zijn bijbelverklaringen, waarbij hij dan ook niet tegen minder verstaanbare plaatsen opziet, zou men daarin worden teleurgesteld."

En van zijn catechiseeren zei dezelfde Zendeling: „Behalve de geschiedenis der schepping en die van den val onzer eerste ouders wordt op deze catechisatiën het voornaamste uit het leven en onderwijs onzes Heeren behandeld, meer of minder uitgebreid. Een vraagboekje wordt daarbij wel niet gebruikt; doch het bepaalde antwoord op bepaalde en altijd weer terugkeerende vragen

wordt toch zorgvuldig den catechisanten ingeprent; ja ik mag wel zeggen bij sommigen ingestampt. Van catechetisch onderwijs kan dus eigenlijk op die wijze bijna nog geen sprake zijn."

Gij kunt hieruit verstaan, dat het preeken en catechiseeren van dezen Javaanschen leeraar, die er, toen Hoezoo dit schreef, al honderden voor den doop had onderwezen; nog zeer gebrekkig was.

Dat blijkt nog meer uit het volgend woord van een ander zendeling: „Toen hij (Paulus) al lang christen was (dat was al meer dan 20 jaar) geloofde hij nog met de santri's, dat zich omtrent den toestand des menschen na den dood niets met zekerheid bepalen liet. Iets van zijn vroeger leven vertellend, zei hij: „de santri's zeggen: of God verdoemen zal, is onzeker; of God beloonen zal, is onzeker; de mensch weet er niets van. En toen ik nu christen en later voorganger geworden was, durfde ik niet zeggen: die niet gelooft, is alreede veroordeeld; wie weet dat? Het is onzeker. Evenmin durfde ik toen nog verzekeren: die gelooft, is behouden; want ik dacht: wie weet dat? Het is onzeker."

Ziedaar een bewijs, hoe P., toen hij reeds vele jaren voorganger was, nog lang geen rechte voorstelling had van den weg der zaligheid. Eerst, nadat hij al minstens een twaalf jaar als leeraar te Modjo-warno werkzaam was, verkreeg hij door den omgang met de zendelingen meerdere kennis en betere inzichten. Poensen toch zegt, dat hij na '60 „hoe langer zoo meer gevormd en ontwikkeld werd en door studie en omgang met den zendeling zijn kennis belangrijk vermeerderd werd" en toen „dieper in den geest des Evangelies doordrong."

En toch, met dien Paulus trad Jellesma in 1851 in samenwerking, hem latende in zijn kwaliteit en positie, die hij sinds lang onder de Javaansche Christenen daar had. En het is zeker voor een niet gering deel aan die tactiek van Jellesma te danken, dat hij en andere zendelingen ingang kregen in de bestaande gemeenten.

Wat zijn methode van arbeiden betreft, gij hebt reeds uit het boven meegedeelde begrepen, dat Jellesma nog al zeer spoedig bereid was, de Javanen te doopen.

Hij doopte reeds vele lieden, toen hij voor het eerst te Modjo-warno en Sido-ardjo en elders de Christenen ontmoette, toen hij het Javaansch nog niet vlot kon spreken en zich bij

het onderzoek der doopelingen nog van een tolk moest bedienen. Ja op verscheidene plaatsen, waar hij voor de eerste maal kwam, en een gemeente vond van ongedoopten, bediende hij doop en avondmaal. De kennis dier doopelingen was uiterst gering, wat niet anders kon, wijl de voorgangers zelf nooit goed onderwezen waren.

Daarom leidde Jellesma jongelieden op en plaatste die, als hij er kans toe zag, in de bestaande gemeenten, om zoo de lieden beter te doen onderrichten.

In de gemeenten voerde hij verschillende gebruiken in. Het zingen op Javaansche melodie, tĕmbang, in de godsdienstoefeningen, heeft Jellesma blijkbaar trachten te vervangen door het zingen van Hollandsche zangwijzen. Want in Dec. 1854 schreef de zendeling Ten Zeldam Ganswijk, dat Jellesma onder anderen het 46ste gezang nevens andere schoone liederen voor het kerkgezang vertaald had. „Al is 't gezang nog gebrekkig", schrijft hij, „toch houdt de schare al vrij wel den toon, de kweekelingen van Jellesma geven de leiding en ook door de dagelijksche avondbijeenkomsten begint men hier al vrij goed deze gezangen te leeren zingen."

Dezelfde schrijver meldt ook, hoe het met Kerstfeest te Modjowarno toeging. Hij vertelt, dat hij reeds den vorigen avond „overal handen aan 't werk zag, om eerebogen van takken en bladeren en bloemen te vlechten, en de huisjes met loof te versieren;" dat des avonds lichten tusschen het loof ontstoken werden en het feest begon; dat zij ter middernacht met een kleine schaar naar het schamel kerkje trokken en te zamen nederknielden tot het gebed, en dat op den tweeden Kerstdag het avondmaal werd gehouden. Geen wonder dus, dat hij schreef: „De Kerstdag is een hari besar (feestdag) voor de Christenen."

En dat was Nieuwjaarsdag blijkbaar ook. Hij schreef toch: „De oudejaarsavond werd evenals de kerstavond plechtig gevierd en den volgenden dag na kerktijd volgde schier de gansche gemeente, zoodat het huis geheel gevuld was. Een voor een komt men het binnenvertrek in, men wenscht den zegen van God, vraagt vergeving voor 't geen men ons misdeed en bidt ons Zijn genade toe. Deze eenvormige wensch is algemeen in zwang gekomen."

Uit verscheidene berichten blijkt, dat Jellesma zich vaak met de gemeente te Modjo-warno schaarde onder de prediking van

Paulus-Tosari, of dat hij de ééne beurt en P. de andere beurt des Zondags vervulde. Wel een bewijs, dat het een andere verhouding was tusschen J. en P. dan die van een zendeling en zijn helper.

En niet alleen was dat zoo tusschen Jellesma en Paulus, maar ook tusschen de andere zendelingen en Paulus. Poensen schreef toch: „geen hunner bleef ooit in gebreke P. T. te toonen, dat hij hem boven alle anderen achtte en zijn persoon wist te waardeeren."

Er was dan ook na Jellesma's dood geen op zij dringen van Paulus, integendeel „de zendeling deed geen zaak van eenig belang af zonder eerst P. T. te hooren; de zendeling was in eenigszins belangrijke zaken al te zeer overtuigd van het nut, eerst P. T.'s advies te vragen, dan dat hij hem zou voorbijgaan. Zoo kreeg P. T. een zeker gezag; zoo werd hij noodzakelijk en nam dit met de jaren toe. En hoe minder aangenaam dit was voor zijne tegenstanders, des te meer stemde het tot blijdschap van dien grooten kring, die zich gaarne en geheel bij hem aansloot."

Ik geloof, dat het vooral die tactiek der zendelingen is geweest, die op Oost-Java de, dáár vóór de komst der zendelingen reeds bestaande, gemeenten en kringen van Christenen, voor den zendeling geopend en er toe mee gewerkt heeft, dat de leiding van „dien grooten kring" langzamerhand geheel aan de Zending is gekomen. Want zooals gij weet, zijn er na Jellesma's vestiging te Modjo-warno spoedig meer zendelingen daar in Oost-Java gekomen. De zendeling Harthoorn vestigde zich in '56 in Malang en trachtte in de in het Malangsche bestaande gemeenten ingang te krijgen en de zendeling Ganswijk vestigde zich ter zelfder tijd in Kediri, waar eenige jaren later zendeling Smeding hem verving. Zendeling Hoezoo van Samarang kwam in '60, twee jaar na den dood van Jellesma, te Modjo-warno en arbeidde daar tot '64, toen zendeling Kruijt hem daar verving. Paulus-Tosari bleef met zendeling Kruijt daar in Modjo-warno arbeiden, tot hij er in Mei 1882 ontsliep.

VI.

De toestand der gemeenten in Oost-Java nadat er ruim 30 jaar geëvangeliseerd was.

Zoo weet gij dan nu, dat in Oost-Java de Christen-gemeenten ontstaan zijn geheel zonder eenigen arbeid van zendelingen uit Nederland en hoe er pas later aanraking en contact tusschen die gemeenten en de zending is gekomen.

Ik wil u thans een kort overzicht geven van den toestand dier gemeenten zooals die was, ruim een tiental jaren, nadat zij met de zending in contact waren gekomen en door zendelingen eenigermate waren bearbeid.

Ik zal u daartoe in het kort meedeelen, wat dienaangaande voorkomt in een verslag van eene commissie, die een speciaal onderzoek naar den toestand instelde en de resultaten van haar onderzoek in April 1863 in de vergadering van het hoofdbestuur van het Ned. Zendelinggenootschap heeft meegedeeld.

Dat verslag is opgenomen in den zevenden jaargang der Med. v. h. N. Z. G. Genoemde commissie had in last, met den uit Indië overgekomen zendeling Harthoorn te spreken. Doch zij zegt in haar rapport tot het bestuur: „niet lang had uwe commissie haar onderhoud met Harthoorn voortgezet, toen zij begreep, dat zij haar onderzoek niet tot zijne zaak moest bepalen, maar deze gelegenheid moest aangrijpen, om den toestand der Java-zending zoo nauwkeurig mogelijk te leeren kennen en u dien bloot te leggen." Die commissie was tot zulk een onderzoek uitnemend in de gelegenheid èn door de tegenwoordigheid in Nederland van den zendeling Smeding, die na eenige jaren arbeidens in Oost-Java wegens krankheid moest terugkeeren èn door een stuk van den zendeling Hoezoo, die reeds van 1849 op Java was en sinds '60 in Madjo-warno arbeidde.

Na eerst de geschiedenis van het ontstaan der gemeenten en van „het stichten der Java-missie" kortelijk te hebben aangestipt, memoreert de commissie, dat het bestuur sedert 1860 verontrust werd door een belangrijk verschil in de opvatting van de zendingsmethode. „Dit had aanleiding gegeven, dat br. Harthoorn in 1859 aan de zendelingvereeniging zijne onderzoekingen mededeelde over het ontstaan van de Christen-gemeenten

in het Soerabaja'sche, gepaard met een scherpe critiek van de daarbij gevolgde methode." „De daarin voorkomende geschiedenis" zegt de commissie, „wordt door Br. Hoezoo, die het best bevoegd is, over de zaken te oordeelen, als goed geteekend erkend, zijne teekening van toestanden, zijne opgave van resultaten is weinig gunstiger dan de verpletterende voorstelling van Harthoorn." „Kan het twijfelachtig zijn," zoo riep de commissie uit, „of de Java-missie in een staat van ontbinding verkeert?"

En om u dan dien „staat van ontbinding" te doen kennen, vestigt zij op verschillende punten de aandacht. Zij zegt o. a.: „de zendelingen, behalve die te Modjo-warno, op hoofdplaatsen, staan tot hunne gemeenten allesbehalve in nauwe betrekking. Dit wordt bijna onmogelijk, waar zij dagen en weken op reis moeten zijn, om hunne gemeenten te bezoeken, dit dus slechts enkele malen jaarlijks kunnen doen, dikwijls onder ongunstige omstandigheden in haar midden verkeeren, en voorts alles moeten overlaten aan doorgaans weinig geschikte voorgangers. Hun werk bepaalt zich tot het onderwijzen van kweekelingen en voorgangers, het preken, het aannemen van nieuwe leden, doops- en avondmaalsbediening, benevens huwelijksinzegening. Nu en dan bestaat er gelegenheid tot gesprekken aan huis of in de desa ten huize der voorgangers, waarbij soms huiselijke aangelegenheden moeten besproken en geregeld worden. Maar bij dit alles ontbreekt een hartelijk gemeenzaam verkeer, volgens getuigenis van alle zendelingen onmogelijk, uit hoofde van de verhouding van den Europeaan tot den desa-man. Neemt men alles samen, dan kan men nauwelijks zeggen, dat er aanraking is van den zendeling met den Christen-javaan, in maatschappelijken zin of ook in dien van een herder tot zijne kudde."

Wat aangaat „de maatschappelijke en zedelijk godsdienstige toestand der javaansche Christenen" daarvan zegt de commissie o. m. het volgende: Zij („Bestuurders van ons genootschap") hebben zich in den regel schooner voorstellingen gemaakt van den maatschappelijken en zedelijken toestand der javaansche Christenen, dan uit het onderhoud met Harthoorn en Smeding en nu ook uit de mededeelingen van Hoezoo gebleken is. Volgens dezen is die toestand in niets van eenig belang onderscheiden van dien der overige Javanen.

Geen verschil is er ten aanzien van zindelijkheid, welvoegelijkheid, hartstocht, neigingen; geen verschil van aanbelang in den

omgang tusschen echtgenooten, tusschen ouders en kinderen, dezelfde mate van gevoel bij ziekte en bij het afsterven van dierbare betrekkingen, dezelfde bekrompenheid, hetzelfde bijgeloof. Beiden zijn even leugenachtig, diefachtig, ondankbaar.

De godsdienstige kennis van den javaanschen Christen heeft voor hen de waarde van nieuwe ilmoe; ijvert hij voor zijn nieuwen godsdienst, hij doet zulks als de javaansche goeroe's voor hunne leer. De middelen, om meer kennis te verwerven, zijn buiten den javaanschen bijbel zeer beperkt, de voorgangers en evangelisten, over het geheel niet geschikt, om een hooger leven bij het volk te wekken.

De gemeenten zijn geen vereenigingen van geloovigen, die zich tot elkander getrokken gevoelen door de liefde tot Christus, maar zijn voortgevloeid uit de overtuiging der zendelingen, dat het gemeente-wezen het voorname, zoo niet eenige middel is, om Javanen binnen hun bereik te krijgen, of hoogstens uit de noodzakelijkheid, om bij de samensmelting van het mohammedaansche met het javaansche element, den Christen aan den invloed der Mohammedanen te onttrekken.

Enkele voorgangers onderscheiden zich door geloof en wandel, maar zij waren reeds vroeger de besten uit hun volk, en onder de godsdienstige Mohammedanen worden ook dezulken gevonden.

Worden huwelijken tusschen zeer jeugdige personen niet toegelaten (n. l. door den zendeling), het geeft aanleiding tot geheime handelingen.

Worden echtscheidingen zooveel mogelijk tegengegaan, zij zijn niet te beletten en eene echtscheiding en tweede huwelijk voor den pangoeloe, met afwassching van den christelijken doop, is er dikwijls het gevolg van.

De christenkinderen worden niet besneden, maar kunnen den schimpnaam van kafier, hun daarom toegevoegd, niet verdragen en geheime besnijdenis is daarvan niet zelden het gevolg.

Worden de Christenen gedoopt en vieren zij avondmaal, zoo begrijpen zij de beteekenis van deze plechtigheden niet.

Zietdaar eenige trekken, die het zeer twijfelachtig maken, of het Christendom tot nu toe wel eenige vruchten heeft afgeworpen.

Wat bewoog dan de Javanen tot nu toe, tot het Christendom over te gaan? Volgens Hoezoo: „Aanmoediging van meer of minder invloedrijke personen (in de eerste plaats Europeanen); al of niet gepaard met uitzicht op vermeerdering van stoffelijke

welvaart, (neiging tot gelijkstelling met Europeanen), zucht tot navolging in het algemeen (vooral blijkbaar onder bloedverwanten). Huwelijksverbindtenis. Vermeende of wezenlijke overeenstemming van het christelijk onderwijs met reeds vroeger begeerde of gezochte ilmoe; al of niet vereenigd met een streven naar zedelijkheid, of met de erkenning van iets duidelijkers of beters in de christelijke leer of gebruiken; in verband met afkeuring van de leer of het gedrag van eigen goeroes of priesters, zelden vrij van bijgeloovige denkbeelden aangaande den doop; waarom dan ook wel als naaste aanleiding het doen van eene gelofte."

Het zal reeds genoeg gebleken zijn, dat ons werk op Java nog veel te wenschen overlaat. Wij zouden zeggen: het is gebrekkig. Harthoorn drukt dit op zijne gewone wijze kras uit door te zeggen: het is verderfelijk."

Voorts zegt de commissie nog: „Het inlandsch helpend personeel, wij zagen het reeds genoeg, is grootendeels ongeschikt voor zijne alleszins gewichtige taak. De kweekschool van Jellesma is als mislukt te beschouwen. De opleiding van eigen kweekelingen heeft ook nog geene bepaalde resultaten geleverd, doch geeft nog altijd eenig uitzicht. De scholen zijn niet geslaagd, maar toch ook nog niet opgegeven.

De kerken zijn, waar zij bestaan, in den regel gewone javaansche huisjes, min datgene wat daarin voor het huisgezin gevorderd wordt.

Het voorschieten van geld voor den aankoop van rijst en karbouwen, een hulpmiddel door Jellesma en Hoezoo aangewend, om de menschen aan zich te verbinden, heeft tot vele onaangename ervaringen aanleiding gegeven, steeds schade opgeleverd."

Ziehier u in het kort het resultaat van het onderzoek meegedeeld.

Gij ziet, de toestand was alles behalve rooskleurig; de gemeenten vertoonden nog maar uiterst weinig karaktertrekken van een wezenlijke christelijke kerk. De voorgangers waren zeer onkundig, allerlei Javaansche of Islamsche gebruiken werden nog aangehouden en het contact tusschen de gemeenten en de zending was nog zeer los en zwak.

En zóó was de toestand, nadat er een 30 jaar lang was geëvangeliseerd!

Mijns inziens geeft de historie van die evangelisatie in Oost-Java een duidelijke toelichting op hetgeen later op Midden-Java ter evangelisatie werd gedaan en op de resultaten daar.

VII.

Toenggoel-Woeloeng en zijn kring in Djapara.

Er is nog een Javaan, die in Oost-Java het Evangelie verkondigde, dien ik u nog niet noemde.

Ik deed het opzettelijk, omdat hij wel eenigen tijd in Oost-Java maar veel langer in Djapara heeft gearbeid, en ik u van zijn verblijf en zijn kring daar wilde verhalen.

Het is Kjahi Toenggoel-Woeloeng. Hij was geboortig van Djoewana in Djapara.

Jaren lang was hij kluizenaar, tapa, op den berg Kloet in Kediri. Hij kluisde daar met zijn vrouw, Sam poernawati, en zocht er door een leven van afzondering en ontbering het rechte inzicht te verkrijgen in het wezen der dingen, en langs dien weg vereenigd te worden met God.

Hij kwam wel eens met de Christenen van Ngoro in aanraking, hetzij dezen hem bezochten op den berg, hetzij hij er ontmoette, als hij wel eens naar omlaag ging.

Een neef van T. W. verhaalde mij het volgende van hem: „Toen mijn oom reeds lang op den berg Kloet had gekluisd, besloot zijn ouderen broeder Djaja Troena, hem te gaan zoeken en ik ging met hem mee. Wij vonden hem met zijn vrouw op den Kloet; nadat wij eenige dagen bij hem waren, ging de pandita T. W. met ons naar omlaag. Daar ontmoette wij den zendeling Jellesma in de stad Kediri. Zij hadden saam een gesprek over den godsdienst, de pandita T. W. kreeg een bijbel van den heer J. en wij gingen weer met hem naar boven. Ik las hem daar dagelijks uit het boek voor, de pandita overdacht het, om de beteekenis er van te vatten.

Eenigen tijd daarna daalden wij weer naar omlaag, en spoorden de vrouw aan, ook mee te gaan; bij den zendeling Jellesma gekomen, bekenden zij te gelooven en werd T. W. en zijn vrouw alsook Djaja Troena gedoopt met nog anderen; ik zelf nog niet, ik twijfelde nog."

Ziedaar u letterlijk meegedeeld, hoe naar het verhaal van iemand, die er getuige van was, de kluizenaar T. W. christen werd.

Kjahi Ibrahim, want zóó was zijn doopnaam, hield toen op met kluizen en ging in de Residentie Pasoeroean op verschillende

plaatsen onder Malang met familieleden en volgelingen woeste gronden ontginnen.

Meermalen trok hij naar Ngoro en liet zich daar door den heer Coolen nog nader onderrichten in de nieuwe ngèlmoe van den ratoe hadil, Jezus Christus. Ook bezocht hij Jellesma wel in Modjo-warno en kwam ook wel in Soerabaja in aanraking met vader Emde en zijn kring.

Hij trok al spoedig overal heen, om op zijn wijze het Evangelie te prediken, want, toen hij in '54 Modjo-warno aandeed, verhaalde hij al, dat hij er in de Residentie Rembang verscheidenen tot het geloof had gebracht.

De zendeling Ganswijk schreef er in Mei '55 het volgende van: „Zoo wordt ook van zekere zijde een zekere Kjahi Ibrahim voortdurend her- en derwaarts heengezonden." G. verhaalt, dat hij bij Jellesma is gekomen en christen werd, en zegt verder: „Sinds dien tijd reist hij overal rond. Hij schijnt werkelijk vooral in de omstreken van Malang de aanleiding te zijn geweest tot de toebrenging van sommigen."

Zendeling Harthoorn geeft ons van die laatste woorden een nadere verklaring, waar hij schrijft: „Later is hij altijd ijverig geweest in de verkondiging des Evangelies; hij bezocht van tijd tot tijd met iemand, meer dan hij in de Schriften ervaren, zijne vrienden en magen, om hen van de waarheid des Evangelies te overtuigen. Alzoo bezocht hij niet vruchteloos Dimoro, Djenggri (bij Malang) Djoenggo en nog andere plaatsen, waar hij de aanvanger werd voor de gemeenten aldaar."

En om u te doen verstaan, welken indruk hij op de jonge zendelingen Ganswijk en Harthoorn maakte, deel ik u hier mee, wat zij nog verder van hem schreven. G. schreef: „Niet alleen de te groote gemeenzaamheid van dezen man, maar juist zijne onkunde omtrent het Evangelie, de bijgeloovige eerbied der Javanen voor hem en de schare van nieuwelingen op zulke vluchtige reizen opgezameld, dat alles strekt niet om de meening, die ik ook door Br. Jellema's gesprekken, reeds vroeger omtrent hem had opgevat, zooveel gunstiger te maken. Intusschen beschuldig ik den man volstrekt niet van kwaden trouw, er schuilt wezenlijk wat goeds onder zijn werk."

Wat die „te groote gemeenzaamheid betreft" ik hoorde eens door een zendeling als eerste grief tegen T. W. verhalen, dat hij een zendeling bezoekend recht op bleef staan, dat wil

dus zeggen, dat hij niet naar de gewoonte der Javanen voor dien zendeling neerhurkte of knielde op den grond.

En wat die „bijgeloovige eerbied der Javanen voor hem" aangaat, de bovenvermelde bloedverwant van T. W. vertelde mij, dat zijn volgelingen hem als hun goeroe eerden door sembah voor hem te maken, d. w. z. door zich voor hem neer te zetten op den grond, de plat tegen elkaar gedrukte handen omhoog te brengen tot de duimen den top van den neus raken en daarna zijn knie of het bovendeel van zijn voet te beruiken.

Den indruk, dien zendeling Harthoorn van hem kreeg, verstaat gij uit deze zijne woorden in 1855 geschreven: „Den volgenden morgen kwamen de menschen van Pelar met Kjai Ibrahim aan het hoofd. Deze man is merkwaardig in zijn geslacht. Reeds zijn uiterlijk heeft iets bizonders. Hij is lang en schraal van gestalte, van een (voor een Javaan) ontzagwekkend voorkomen, doorborend van oog, scherp van neus, stellig moedig en dapper van aard. Eertijds was hij kluizenaar op den berg Kloet. Daar leefde hij naar de gewoonte dier lieden sober en schraal, om langs dien weg te helderder van geest omtrent het eeuwige te worden. Eene mat was zijn zitplaats.

Op zekeren tijd vond hij onder deze een afschrift van de tien geboden, dat naar zijn voorstelling op onmiddellijke wijze daar was gebracht. Eenigen tijd later hoorde hij van den hemel een stem, die hem gelastte naar de bosschen van Modjo-Pahit te gaan, waar zich een Hollandsche zendeling bevond, die hem den weg der zaligheid wijzen zou. Aan deze stem gehoorzaam, zocht hij broeder Jellesma op, die, eerst met de zaak verlegen, hem eenigen tijd bij zich hield en bij de kweekelingen in de school lezen liet leeren. Dat hinderde den Kjai niet; neen, in vol vertrouwen op de vernomen stem volgde hij Br. Jellesma in alles en hield al zijn woorden voor goed en waar, omdat hij ze sprak.

De berichten van den Kjahi zijn niet helder en niet vrij van tegenstrijdigheden; zoo vertelde hij mij, dat de tien geboden bij de lezing hem zeer bevielen, terwijl hij volgens br. Jellesma in diens school leerde lezen. De Kjahi houdt het er voor, dat langs onmiddellijk goddelijken weg het afschrift der tien geboden onder zijn mat is gekomen en bericht tevens, dat soms Christen-javanen hem bezochten, en met hem de zaken des hoogeren levens bespraken, die voor hem dan ook wel de tien geboden zullen hebben opgezegd en waarschijnlijk wel — 't is zonderling, dat

de Kjahi er niet aan gedacht heeft, — het afschrift op de genoemde plaats hebben gelegd. Doch hoe dit ook zij, de Kjahi schijnt van geen opzettelijk bedrog te beschuldigen, maar zijne eigene geschiedenis schijnt hem niet helder te zijn."

En de indruk van den heer Emde was: „Schoon weinig van de waarheid wetende is hij toch bijzonder geschikt, om 't bijgeloof al vast uit te roeien onder de Javanen, die voor hem als voormalig kluizenaar een grooten eerbied hebben."

In bepaald contact of samenwerking met de zending is T. W. in Oost-Java nooit gekomen.

Hij is òf vóór òf zeer kort na de vestiging van Harthoorn in Malang, in 1856, voor goed naar Djapara vertrokken met verscheidene volgelingen. Hij ging daar in het woud Bondo ontginnen, en weldra verrees daar een gehucht, dat langzamerhand de desa Bondo werd. Wat later ging hij ontginnen in het woud Sawo-binatoer; ook daar ontstond zoo'n desa, Banjoetawa geheeten.

De lieden, die in de desa Bondo of Banjoetawa zich vestigden, waren moerid's van den goeroe of „pandita" Toenggoel Woeloeng. Hij was hun aller leeraar, hun bapa, en zij waren zijn „kinderen en kleinkinderen."

Hij hield godsdienstoefening met hen en onderwees de nieuwelingen in de nieuwe ngèlmoe van den ratoe-hadil. Hij was rijk in Javaansche ngélmoe, een „echte Boeddhist." Over ngèlmoe liepen ook zijn twistgesprekken, waarin hij menigeen versloeg, die hem dan volgde en christen werd.

Nu woonde in dien tijd Mr. Anthing te Semarang, die een warm hart en een geopende beurs had voor de Javaansche Christenen en die volstrekt geen hormat, eerbewijzen, van hen verlangde zooals de andere Europeanen, maar wilde, dat men de Christen broeders „op stoelen zou zetten." T. W. bezocht Mr. A. meermalen in Semarang en deze stelde veel vertrouwen in hem en spoorde hem aan, het Evangelie aan zijn landgenooten te verkondigen.

Toen Mr. A. na 1863 in Batavia woonde, bezocht T. W. hem ook daar wel, want zijn zoon Johannes was bediende bij Mr. A. En op zijn reizen naar B. deed T. W. dan ook wel Poerworedjo aan en logeerde daar bij Mevr. Philips en in Banjoemas bij haar zuster Mevr. v. Oostrom; want bij beiden diende familieleden en moerid's van hem.

Gij verstaat hieruit, dat T. W. dus volstrekt niet afkeerig was van omgang met Europeanen, die belang stelden in de Evangelieprediking onder de Javanen.

Doch hij stond niet in contact met den zendeling Jansz, die zich in 1854 in de stad Djapara, niet ver van Bondo, (zie het kaartje in „Een jaar op reis", blz. 719) vestigde, maar vormde met de zijnen een op zichzelfstaanden kring, die zich „Javaansche Christenen" noemden.

De zendeling Hoezoo toch schreef in een verslag over 1882 het volgende: „Onder een tweetal vreemdelingen, die onlangs na kerktijd tot ons kwamen, was er één, die zich uitgaf voor christen, zonder juist tot de gemeente van eenigen zendelingleeraar te behooren. Wij kennen dit volkje hier reeds lang als aanhangers van den Javaanschen goeroe Kjaï Toenggoel-Woeloeng en diens vertrouwelingen en weten, dat ze zich gaarne „kristen-djawa" noemen, de leden van onze gemeenten als „kristen-blanda" aanwijzende.

Over het algemeen hebben onze Christenen nimmer den omgang met deze lieden gezocht, doch waar zijzelven blijken van toenadering gaven, hen vriendelijk ontvangen, en dikwijls ook getracht, hun van Christus en het Evangelie wat meer en wat beters mee te deelen, dan zij ginds daaromtrent hadden gehoord of gezien.

Ook de zooeven bedoelde vond dus een goed onthaal, en daar hij bijzonder spraakzaam was, viel het gemakkelijk, met hem een levendig discours te onderhouden, waarin hij o. a. blijken gaf, met den Islam op Java wel vertrouwd te zijn, en eenige arabische formules aanhaalde, volgens hem in zin en strekking gelijk aan de leer der Christenen.

Een wat meesterachtige toon en over het algemeen een groote vrijmoedigheid in houding en manieren waren daarbij moeilijk voorbij te zien; doch toen hij later herhaaldelijk onze bijeenkomsten bijwoonde, en toonde met het daar gehoorde ook wel ingenomen te zijn, vleide ik mij, dat hij langzamerhand zich zijne ware plaats wel bewust zou worden.

Inmiddels echter had hij met dezen en genen der Christenen in 't bijzonder kennis gemaakt, en begon men hier en daar te mompelen over 's mans hinderlijke grootspraak en op grond van zekere ervaringen zelfs te twijfelen aan zijne eerlijkheid. Natuurlijk bleef dit ongunstig oordeel hem ook niet verborgen. En

hetzij uit gevoeligheid deswege, dan wel om andere redenen, zooveel is zeker, dat wij dezen kristen-djawa nu reeds in langen tijd niet hebben terug gezien." Zie Med. v. w. h. N. Z. jaarg. 1884, blz. 51 v. v.

Uit deze mededeeling van Hoezoo kunt gij wel zien, dat T. W. en de zijnen een vrij standpunt innamen. Wat ik boven schreef van zijn verhouding tot Mr. Anthing bewijst echter wel, dat zij geen afkeer hadden van contact met de Hollandsche Christenen.

Hij wilde zich echter niet onder het bestuur van een zendeling plaatsen, maar vrij en onafhankelijk blijven. T. W. trad dan ook onder zijn volgelingen op als hun leeraar, pandita; hij doopte ook zelf en sloot de huwelijken, en wees plaatselijke voorgangers aan.

Hij trad ook als Doekoen (Met dien naam wordt de Javaansche „geneeskundige" aangeduid) onder zijn volgelingen op.

Hij wreef het zieke lichaamsdeel van den patient in met een of ander, bespuwde het of blies er driemaal op, en sprak er een soort van bede, een rapal, bij uit. Hij werd door zijn volgelingen met sembah en voetkus vereerd als een Javaansche goeroe. Zij hielden hem voor buitengewoon machtig, voor een goeroe, die koewasa, machtig was; die door zijn kluizen kasekten, een bovennatuurlijke macht, verkregen had.

Zijn moerid's onderhielden hem ook. Niet dat hij een bepaald tractement kreeg, maar als zijn „kinderen en kleinkinderen," zoo noemt een goeroe zijn moerid's, den oogst binnen gehaald hadden, boden zij een deel daarvan, als een geschenk aan „Vader" aan.

Of zij echter van dezen pandita wel veel leerden omtrent den rechten weg der zaligheid, betwijfel ik zeer. Een zendeling vertelde mij eens, dat Poensen na een ontmoeting met Kjahi Ibrahim van hem gezegd had: „hij zit vol ngèlmoe." Ik vertrouw, dat hij dus meer van zijn ngèlmoe, zijn Hindoe-Boeddhistische voorstellingen, aan zijn volgelingen heeft geleerd dan van het Evangelie.

Zóó leefde en werkte T. W. vele jaren in Djapara naast, zoo niet tegenover den zendeling Jansz. en andere zendelingen.

Hij trok ook wel Christenen van genoemden zendeling af. Behalve de twee bovenvermelde desa's Bondo en Banjoetawa, stichtte hij later nog een derde in het woud Tegalomba.

Wat het aantal van zijn volgelingen aangaat, zegt het Koloniaal Verslag van 1879: „Omtrent Japara vindt men vermeld, dat door een inlandschen evangelist, die twee Christengemeenten (in Joana en Japara) onder zijne leiding heeft, in Joana alleen reeds 586 bekeerlingen waren gemaakt."

En in „De Opwekker" van April 1885 staat: „Op Zaterdag 29 Febr. l. l. is Kjahi Ibrahim Toenggoel-Woeloeng overleden. Hij bezat grooten invloed op zijn omgeving, volgens ontvangen bericht bedraagt het aantal dergenen, die hem volgden, het cijfer van één duizend acht en vijftig. En daar tegenover stond slechts een klein kringetje Christenen door de Zending verzameld. Want in het Kol. Verslag van '84 wordt opgegeven „voor de zending in Djapara (1 zendeling) ruim 150 inlandsche Christenen."

Dat was **30 jaar,** nadat Jansz. zich in Djapara vestigde en hij daar onafgebroken gearbeid had „voor langer of korter tijd bijgestaan door de zendelingen Klinkert, Doyer en Schuurman." Toen de oude Jansz. in 1881 naar Depok verhuisde, kwam zijn zoon in zijn plaats. Deze vestigde zich in 1882 op een van de Regeering in erfpacht verkregen stuk woesten grond, dat in de onmiddellijke nabijheid van de door Toenggoel-Woeloeng het laatst gestichte desa Tegalomba is gelegen en dicht bij de andere door T. W. gestichte desa Banjoetawa.

Na den dood van T. W. in '85 sloten sommigen zijner volgelingen zich daar bij Jansz. aan. Jansz. stelde de voorwaarde aan de volgelingen van T. W., dat zij T. W. en zijn leer openlijk zouden verloochenen, als zij zich bij hem wilden aansluiten.

Eerst na zijn dood, zei ik, sloten zich enkelen bij Jansz. aan, kregen daarna dooponderricht en werden op belijdenis des geloofs door J. gedoopt. Dezen hadden in het eerst veel vijandschap te verduren van de overigen, die toen nog minder dan vroeger van een Europeeschen zendeling wilden weten. De vijandigen hielden zich op zichzelf en bleven onder hun eigen voorgangers vergaderen.

Dat aantal dergenen, die zich bij de zending aansloten, was in 1890 nog maar zeer klein. Want in het Kol. Verslag van 1890 wordt het aantal van „de Christelijke godsdienstbelijdende inlanders voor Japara" opgegeven als te zijn 1427. Volgens verslag van Jansz bedroeg het gezamenlijk zielental van al de gemeenten met het einde van Maart 1891 slechts 393. In die

393 zijn niet slechts begrepen de boven vermelde 150 door de zending gewonnen, die zich bij de zending hielden, maar ook verscheidene Christenen van elders gekomen uit gemeenten van Hoezoo, die de kern uitmaakten van de nederzetting van den jongen Jansz. Duidelijk dus blijkt uit de cijfers, dat de kring van T. W. in 1890 nog over de duizend bedroeg.

En dat ook daarna niet velen overgingen, blijkt uit de cijfers van het verslag tot 31 Maart 1895. Daarin toch is het totaal van de opgegeven getallen der verschillende zendingsposten in Djapara slechts 423. „Bij ijverigen arbeid en voldoende arbeidskrachten (drie zendelingen) toch luttel vooruitgang."

Gij kunt uit dit alles wel opmaken, dat de groote massa volgelingen van T. W. zich nog immer op zichzelf houden, als „kristen djawa."

En gij weet nu ook, hoe gij het hebt op te vatten, als in „Een jaar op reis" wordt gezegd, dat Tegalomba en Banjoetawa en Bondo, (de drie door T. W. gestichte desa's) „filiaalgemeenten" van Margaredjo zijn.

Wat alzoo einde 1854 in Djapara is geschied, kan, dunkt mij, tot toelichting dienen van de geschiedenis der evangelisatie en der zending op Midden-Java.

VIII.

Sadrach vóór zijn komst te Poerworedjo.

Thans wil ik beginnen, een en ander te vertellen van de Christengemeenten op Midden-Java. Ik moet echter daartoe u allereerst iets verhalen van Sadrach, wijl die in de geschiedenis dier gemeenten de hoofdpersoon is.

Hij is ergens in Djapara geboren en, daar zijn ouders zeer arm waren, ging hij reeds als kleine jongen er op uit, om te bedelen. De kleine Radin, want zoo heette hij toen, werd door menschen, die zelf geen kinderen hadden, als hun kind aangenomen. Toen hij een opgeschoten jongen was, ging Radin, naar Javaansch gebruik, wat kennis opdoen bij verschillende leeraars, goeroe's, en zoo kwam hij een en ander te weten van de Mohammedaansche religie, zooals die hier op Java wordt beoefend. Hij

leerde ondertusschen ook nog al veel van de oude Javaansche religie, die verreweg het grootste deel der Javanen nog aanhangt, ook al onderhouden zij enkele uitwendige ceremoniën van den Islam.

Hij was zoodoende als jongeling op weg, om een vrome Javaansche Mohammedaan te worden.

Toen de zendeling Jellesma te Modjo-warno woonde, waar hij zich in 1851 vestigde, was Radin niet ver vandaar in Djombang op een santri-school, zoodat hij dien eersten Hollandschen zendeling op Java meermalen zag.

Hij ging van Djombang naar Panaraga en was ook daar een tijd op zulk een school.

Toen hij zoo wat kennis van den Islam had opgedaan, trok hij naar Samarang en zocht door verkeer met de Arabieren en de hadji's nog meer van Mohammed's leer te weten te komen.

Hij droeg toen den naam van Abas of Radin Abas.

Daar in Samarang woonde Abas in de onmiddellijke nabijheid van het Islamsche bedehuis, de misdjid, in den kring der vrome Mohammedanen. Hij kwam daar eens in aanraking met een helper van den zendeling Hoezoo, die hem op zijne wijze het Evangelie verkondigde. Abas zocht daarop den heer Hoezoo op, om meer van de zaak te weten en bezocht des Zondags de koempoelan bij dien zendeling. Eenigen tijd daarna ging hij in een desa, ruim vijf uur van Samarang verwijderd, wonen en trok elken Zaterdag naar S., om des Zondags bij den zendeling H. het woord te hooren verkondigen. Zie, zóó kwam Abas, de vrome Mohammedaan, tot eenige kennis van het Evangelie en kreeg hij begeerte, om Christen te worden. Hij heeft mij dit zelf zoo verteld.

Nu was hij vroeger ook in de leer geweest bij een goeroe ngèlmoe, Paq-Koermèn genaamd, en door dezen kwam hij nu in aanraking met Toenggoel-Woeloeng in Djapara.

Want Paq-Koermèn was een moerid, een volgeling, van Kjahi Ibrahim geworden en woonde nu bij hem in Bondo. Laat mij u kortelijk meedeelen, hoe Paq-Koermèn zoo Christen was geworden en zich bij de Kristen-Djawa in Djapara had gevoegd.

Toenggoel-Woeloeng ging den goeroe Paq-Koermèn eens opzoeken, om hem zoo mogelijk voor het Christendom te winnen. Hij hield, gelijk de Javaansche goeroe's dat gewoon zijn, een

twistgesprek met Paq-Koermèn ten aanhoore van beider moerid's, leerlingen of volgelingen.

Gij moet u van zulk een twistgesprek geen verkeerde voorstelling maken en volstrekt niet denken, dat het een soort van geregelde samenspreking was, waarin de een den ander met kracht van argumenten trachtte te overtuigen.

Neen, daarop lijkt zulk een Javaansch twistgesprek al heel weinig. De kunst is maar bij zulk een strijd, dat gij uw tegenstander schaakmat zet, of wilt ge, hem doodslaat, zooals de Javanen het dan ook letterlijk uitdrukken.

Nu, het einde van den strijd was, dat Paq-Koermèn het verloor en Kjahi Ibrahim de overwinning behaalde.

Paq-Koermèn leed de nederlaag en hij was zóó onder den indruk van de meerderheid van T. W., dat hij zich aan hem overgaf, hem als zijn goeroe erkende en bereid was, zich door hem te laten onderrichten en Christen te worden.

Toen nu eenige jaren later Paq-Koermèn zijn vroegeren leerling Abas ontmoette, bracht hij hem in kennis met Toenggoel Woeloeng en Abas sloot zich weldra aan bij Kjahi Ibrahim in Bondo.

Dit alles deelde een familielid van T. W. mij mee, die zelf in dien tijd in Bondo was.

Het komt mij voor, dat Abas dezen T. W. in menig opzicht tot voorbeeld heeft gekozen en veel van zijn denkbeelden en praktijk overnam.

Het is daarom vooral, dat ik u wat van dien T. W. meedeelde, opdat gij later het optreden van Sadrach op Midden-Java des te beter zoudt verstaan.

Toen Abas daar in Bondo bij T. W. was, heeft zendeling Jansz. hem weleens ontmoet met T. W. en Paq-Koermèn.

En de indruk van dien zendeling was, dat Abas het meest van de Evangelieleer wist van dit drietal, maar vermengd met Islamitische stellingen, zooals hij mij schreef.

Nu was Toenggoel Woeloeng goed bekend met Mr. Anthing in Batavia, gelijk gij reeds weet, en ging hij er meermalen heen. Zoo deden ook verscheidene volgelingen van T. W. en zoo is het te verstaan, dat Radin Abas, die Mr. A. niet had gekend in Semarang, lust kreeg, om ook eens naar Batavia te gaan.

Hij trok er in 1865 of '66 heen.

In zijn rapport, ingediend bij de Synode der Nederd. Geref. Kerken in 1892 en opgenomen in de Acta dier Synode, stelt

Ds. Lion Cachet het voor, alsof Radin Abas, vóór hij naar Mr. Anthing in Batavia ging, met Toenggoel Woeloeng in Djapara „om de oppermacht gestreden" heeft, „doch", schreef hij, „daar laatstgenoemde de oudste brieven had en een zeer doorzettend karakter, moest Sadrach wijken en verliet Japara."

Ds. C. deelt verder nog mee in opgemeld rapport dat Sadrach, volgens het zeggen van den heer Jansz., „allerwaarschijnlijkst Japara verliet, om te beproeven, of hij verre van den invloed van den medestander zich niet een eigen gebied veroveren kon."

Ik acht dit zeer onwaarschijnlijk. Kjahi Ibrahim toch was toen al een oud man, die, vooral ook omdat hij vroeger langen tijd kluizenaar was, in hoog aanzien stond bij zijn volgelingen.

Radin Abas was toen nog maar een zeer jong man.

De gedachte nu, dat hij daar in Djapara dien ouden goeroe zou getracht hebben opzij te zetten, ja daar met hem „om de oppermacht gestreden", is mijns inziens in strijd met de latere feiten.

Doch hoe dit zij, Radin Abas ging in 1865 of iets later naar Batavia. Hij vond een goed onthaal bij Mr. A., doch werd toch eerst beproefd. Hij werd bediende bij Mr. A., die hem later aannam tot zijn kind (anak mas), iets wat Europeanen hier nog al eens doen met Inlanders.

Mr. A. liet zijn anak mas wat onderwijzen door den gewezen zendeling Teffer. Zoo leerde hij lezen en schrijven en kreeg hij eenig dooponderricht.

Daarop werd hij in Batavia in de „Buitenkerk" in de benedenstad gelegen, den 14en April 1867 gedoopt en ontving toen den naam van Sadrach.

Ik kan u dat zoo met zekerheid mededeelen, omdat ik het bewijsstuk er van met eigen oogen zag en er een afschrift van nam. Het heet op dat stuk: „Op den 14en April des jaars 1800 zeven en zestig is gedoopt te Batavia

Sadrach Radin

vóór den doop genaamd Radin Abas." En als doopgetuigen worden op dien officieelen doopsbrief genoemd Mattheus Teffer en Petronella Siblesz.

Ds. Lion Cachet, die in bovengenoemd rapport schreef: „Dat hij toen of later ooit gedoopt werd, is onwaarschijnlijk, in elk geval

is er voor zijn doop geen bewijs" is dus blijkbaar niet voldoende op de hoogte geweest.

Nadat Radin Abas gedoopt was, liet Mr. A. hem in de ommelanden van Batavia colporteeren en evangeliseeren.

Zendeling de Haan zei op de 5de zendingsconferentie het volgende: „In de ommelanden van Batavia zijn door den arbeid van wijlen Mr. Anthing een aantal gemeenten tot stand gekomen," zie „Overzicht 5de zendingsconferentie", blz. 25.

En zendeling Alkema schreef in „De Opwekker" van 15 Febr. 1897 naar aanleiding van het feit, dat de Roomsche missie zich van die gemeenten trachtte meester te maken, het volgende: „Opmerkelijk vond ik het woord van een mijner gemeenteleden, afkomstig uit Kampong Sawah. „Mijnheer ze zijn met geld gekocht, licht dat ze voor geld door anderen ook weer omgekocht worden. Dat was een tijd mijnheer, toen in de dagen van Mr. Anthing. Die zelf nauwelijks kon bidden, werd tot helper aangesteld."

Gij kunt hieruit verstaan, dat de kennis van den weg der zaligheid bij Sadrach nu juist niet zooveel behoefde te zijn, om door Mr. A. te worden uitgezonden als colporteur en evangelist.

Sadrach bleef daar echter niet lang aan het colporteeren, hij trok reeds in het einde van 1867 over Bandoeng door Cheribon naar Djapara terug.

Op reis vertoefde hij bij zendelingen, bij Gouvernementspredikanten en bij Europeanen, die eenig belang stelden in de zending. Zoo kwam hij al reizende in Januari 1868 weer terug in den kring van Toenggoel-Woeloeng.

Hij bleef toen niet lang in Djapara. Weldra trok hij oostwaarts en kwam in Soerabaja in aanraking met den kring van Vader Emden, wiens dochter hij ook ontmoet heeft. Ook was hij eenige dagen in Modjo-warno en maakte daar kennis met Paulus-Tosari. Eveneens kwam hij daar in Oost-Java in kennis met de lieden, die het eerst van den heer Coolen het Evangelie hoorden.

Hij ging om „den noord" weer naar Djapara terug. Hij kon zich echter, naar hij mij zelf meedeelde, niet goed meer vinden bij Toenggoel-Woeloeng, omdat die er toen twee vrouwen op na hield. En Paq-Koermèn, zei Sadrach, schoof opium. Hij was bang met hun zondige praktijken „besmet" te worden en daarom vond hij het geraden, elders heen te gaan.

Nu had hij toen hij, in Januari 1868 uit Batavia kwam, in

Djapara een ouden bekende Reksadiwongsa ontmoet, die vroeger met hem Toenggoel-Woeloeng volgde en familie van T. W. was, doch nu reeds eenige jaren bij Mevrouw Philips te Poerworedjo diende, gelijk meerdere volgelingen van T. W.

Deze dame deed iets, om de Javanen met het Evangelie bekend te maken. Behalve genoemde Reksadiwongsa dienden daar Levi, Sem en Joesoep alsook Taroeb, allen leerlingen van Toenggoel-Woeloeng.

Zij dienden Mevr. Ph. en kregen daarvoor eten doch geen geldelijk loon.

Zij kregen onderwijs van haar in het Woord.

Dat onderwijs ging meestal aldus toe. Des avonds zaten zij met elkaar voor Mevr. Ph. op den grond, Levi zong dan een gedeelte van de Evangeliën, die op tembang gebracht waren, en Mevr. P. verklaarde het daarna. Toen Sadrach hoorde van Reksadiwongsa, hoe zij het bij Mr. Ph. hadden, kreeg hij lust, naar Bagelen te gaan en te zien, ook bij Mevr. P. in dienst te komen. Daarom trok hij na een kort verblijf te Djapara (na terugkomst van Oost-Java) naar Bagelen. Hij nam toen zijn weg door Kediri en ontmoette daar zendeling Poensen. In het begin van 1869 kwam hij te Poerworedjo bij Mevr. Philips. Was het nu waar geweest, dat Sadrach in Djapara met T. W. om de oppermacht gestreden had en voor hem moest wijken, dan zou hij, dunkt mij, niet naar Poerworedjo gegaan zijn. Immers daar dienden bij Mevr. Philips aanhangers, ja een familielid van T. W., die haar terstond omtrent Sadrach konden inlichten. En Mevr. Ph. stond zelf op goeden voet met T. W.; die wel bij haar logeerde, zooals ook bij haar zuster in Banjoemas. Het feit, dat Sadrach naar Mevr. Philips ging weerlegt, dunkt mij, de voorstelling, dat hij T. W. had bestreden. Doch hoe dit zij, hij kwam in het begin van 1869 te Poerworedjo en werd daar goed ontvangen.

IX.

Sadrach komt te Poerworedjo. — De arbeid van Mevr. Philips en de toestand op Midden-Java.

In het vorige hoofdstuk hebt ge gelezen, dat Sadrach, vóór hij naar Poerworedjo ging, heel Java was doorgetrokken.

Hij heeft daardoor een ruimer blik en meer kennis van zaken en toestanden verkregen, dan het grootste deel zijner landgenooten had. Ja hij kreeg zoodoende een kennis van land en volk, die zelfs in dien tijd, toen er nog bijna geen spoorverbindingen waren, vele prijaji's, inlandsche hoofden, niet bezaten.

Voorts is zijn verkeer in Batavia en elders met allerlei Europeanen natuurlijk ook niet zonder invloed op zijn ontwikkeling en karakter gebleven.

Zou het dus zoo te verwonderen zijn, dat een Javaan, die door een Hollandschen toewan van de positie van Mr. Anthing tot anak mas, kind, werd aangenomen, wat verbeelding had gekregen en nog al eenig gevoel van eigen waarde? Vooral als men bedenkt, dat Mr. A. volstrekt niet eischte van de christen-Javanen, dat zij voor hem zouden hurken en knielen, maar hij de christenbroeders op een stoel bij zich zette.

Het is met het oog op dit alles, dunkt mij, alleszins begrijpelijk, dat Sadrach bij zijn komst te Poerworedjo niet meer stond op die lage trap van ontwikkeling van „een gewonen desaman."

Het feit, dat hij lezen en schrijven kon zoowel Maleisch als Javaansch, alsook Arabisch; dat hij heel Java had doorkruist en geruimen tijd in Batavia had vertoefd en ook in de hoofdplaatsen Semarang en Soerabaja, en dat hij bij vele toewans had verkeerd, moest hem in het oog van gewone desa-lieden wel ver boven hen verheffen en hun den indruk geven, dat hij eer tot de voorname lieden dan tot den minderen man te rekenen was. En Sadrach zou zeker al met zeer bijzondere genade moeten bedeeld zijn, indien hij tengevolge van dat alles in het geheel niet hoogmoedig was geweest. Ik maak u hierop even opmerkzaam, opdat gij zoudt bedenken wie Sadrach was, toen hij in 1869 te Poerworedjo kwam. Mevr. Philips kreeg blijkbaar een goeden indruk van hem. Immers, nadat zij zich verzekerd had, dat hij werkelijk bij Mr. A. geweest was, droeg zij hem op, om in Bagelen het Evangelie te prediken. Er waren toen nog maar enkele Javaansche Christenen in Bagelen. De Javanen door haar of door haar bediende Abisai Reksadiwongsa gewonnen en door den Gouvernements predikant of door zendeling Vermeer te Poerworedjo gedoopt vóór 1870, vormden nog maar een heel klein kringetje.

Al haar leerlingen, van 60—70 gedoopt, waren te zamen nog geen dertig in getal.

Blijkens het doopboek der Prot.-kerk te Poerworedjo was het aantal der gedoopte Javanen tot 1870 slechts 29, en daaronder waren dan nog verscheidene kinderen.

Bij die 29 behoorden ook de in 1869 door zendeling Vermeer te Poerworedjo gedoopte 6 Javanen, want die staan als door Vermeer gedoopt ook geboekt in het genoemde doopboek. Gij kunt hieruit dus duidelijk verstaan, dat, toen Sadrach in 1869 kwam, er in heel Bagelen nog geen enkele gemeente bestond behalve het kringetje in Poerworedjo. Tot op dat oogenblik was nog niemand het Evangelie gaan brengen in de desa's van die residentie.

De arbeid van Mevr. Philips had zich bepaald tot het onderwijzen van haar bedienden en van heel enkele lieden uit Poerworedjo of nabij gelegen plaatsen, die door haar huisjongen Abisai met haar in kennis waren gebracht.

Dat was alles!

De voorstelling, dat Mevr. Philips met haar „helpers" Abisai en Taroeb reeds in eenigszins wijden kring had geëvangeliseerd vóór Sadrach's komst, is geheel onjuist, in strijd met de waarheid der feiten en kan met de lijst der vóór 1869 gedoopten, waarop ook hun woonplaatsen zijn aangegeven, weerlegd worden.

Abisai ging nooit uit, om te evangeliseeren en Taroeb, die trouwens slechts eenige maanden in Bagelen was, al evenmin.

Mevrouw Philips had vóór Sadrachs komst nog nimmer een voet in de desa gezet ter verbreiding van het Evangelie. Laat mij u even beschrijven, hoe het in 1869 op Midden-Java gesteld was.

De voorstelling, dat er op Midden-Java verscheidene gemeenten ontstaan zijn als vrucht van den arbeid van uit Nederland gezonden zendelingen, en dat Sadrach een gewoon helper, zich daarna opgeworpen heeft als een hoofd, en velen dier gemeenten onder zijn invloed heeft weten te brengen, is geheel en al in strijd met de historie. Hoe was het op Midden-Java gesteld, toen Sadrach in '69 in Poerworedjo kwam? Er was toen in de residentie Tegal een kleine kring van Christenen te Moearatoewa en te Pamalang. Als gij echter aandachtig nagaat, wat er van die twee gemeenten vroeger in „De Heidenbode" is gepubliceerd en later in „Een jaar op reis" werd verhaald, zal het u blijken, dat reeds vóór Vermeer in Juni 1862 in Tegal kwam „in ietwat

wijden kring door Laban (een Javaan) het Evangelie verkondigd was." Hoe zou ook anders door Vermeer, die 1 Nov. 1862 zijn toelating ontving, reeds den 25sten Januari 1863 „de Inlandsche Christengemeente te Tegal gesticht" kunnen zijn? Op laatstgenoemden datum toch predikte Vermeer voor het eerst! En dat niet in de taal der Javanen, want „het Javaansch stond nu stil", maar in een hun vreemde taal, in het Maleisch. Hij kon toen nog „niet met de lieden in hun eigen taal spreken en niet dan gebrekkig in het Maleisch." Het is duidelijk, dat die gemeente in Tegal, later overgebracht naar Moearatoewa, niet kan beschouwd worden, te zijn ontstaan door den arbeid van genoemden zendeling. Hetzelfde leert de geschiedenis, in bovengemelde schrifturen meegedeeld, van de gemeente Pamalang. Welnu, in '69 bestond er in de residentie Tegal niets dan die twee kleine gemeenten, en een zendeling was er toen niet eens. In de daarnaarst liggende residentie Pekalongan was in '69 nog geen zendeling en nog geen enkele gemeente. In de residentie Banjoemas was sinds Oct. '67 Vermeer. Gij vergist u echter zeer, indien gij meent, dat de gemeenten, die in '69 daar bestonden, ontstaan waren door den arbeid van Vermeer. „Een jaar op reis" leert het u wel anders. Want het luidt op blz. 554: „Er was een aanvang gemaakt met het zendingwerk, niet alleen in de hoofdplaats (Banjoemas genaamd) en te Poerbolinggo (waar Vermeer zich in Oct. '67 vestigde), maar ook te Bobotsari, Badjong en andere plaatsen in de Residentie; er bestonden beginsels van gemeenten uit Javanen en Chineezen vergaderd."

Een oud Christen uit Banjoemas gaf mij het volgend verhaal van het ontstaan der gemeenten: Vóór de heer Vermeer zendeling was in Poerbolinggo, verkondigde Mevr. v. Oostrom reeds het Evangelie aan haar bedienden en anderen lieden te Banjoemas en de zendeling Hoezoo zond dikwijls een helper, Johannes Vrede, om Mevr. v. O. te helpen. Er waren twee vrouwen en één man, die het onderwijs van Mevr. v. O. aannamen; zij werden te Semarang door den heer Hoezoo gedoopt. Niet lang daarna werden er volwassenen en kinderen gedoopt in het huis van Mevr. v. O. door den dominee van het Gouvernement. Voorts wat Poerbolinggo betreft, daar heeft Kjahi Ibrahim Toenggoel-Woeloeng het Evangelie het eerst verkondigd. Dientengevolge was Paulus Teksan, de Chinees, reeds vóór hij met den heer Vermeer in aanraking kwam, bekend met het Evangelie.

Hij was ijverig in het verkondigen van het Evangelie aan Javanen en Chineezen in verschillende desa's. Dientengevolge ontstonden er niet lang daarna vergaderingen in de desa Kertajara, Karangtjengis, Metanggang, Soekaradja, Watoemas en Badjong. In al die plaatsen waren de eerstelingen familieleden van Paulus. Het waren toen nog maar kleine kringen. Elken Zondag vergaderden zij te Poerbolinggo bij Paulus."

Zóó was de toestand in de residentie Banjoemas, toen Vermeer zich daar in het eind van 1867 vestigde. Bedenkt gij nu daarbij, dat in het najaar van 1869 een „Kleine Toko" geopend werd in het Zendingshuis te Poerbolinggo en houdt gij in het oog, hoe Vermeer de handen vol had met de zorg en opvoeding van zijn vele pleegkinderen, dan begrijpt gij terstond, dat er in 1869 in de residentie Banjoemas nog geen enkele gemeente was aan te wijzen, die als vrucht van *zendings*arbeid van Vermeer was ontstaan. In de er naast gelegen residentie Bagelen was in '69 nog geen zendeling en slechts één gemeentetje. In het aangrenzend vorstenland Djocjocarta en in de residentie Kedoe was in '69 nog geen zendeling en geen enkele gemeente. Zie, zóó was de toestand op Midden-Java, toen Sadrach daar in 1869 kwam.

Wat voorts bepaaldelijk Bagelen aangaat, zij u nog meegedeeld, dat over de geheele zuidervlakte (soms tot in het gebergte) van Bagelen verscheidene Javaansche goeroe's met een menigte moerid's verspreid woonden.

Niet ver van Poerworedjo woonde de goeroe Ranawidjaja, die in het district Poerworedjo en Tjangkreb zijn leerlingen had.

In het district Koetoardjo woonde in de desa Sroewa de goeroe Kasanmentaram, die vele volgelingen in dat district had.

In het district Kedoengtawon woonden twee zulke goeroe's, één in de vlakte, zijn naam was Wira Mohammad en één in het gebergte in de desa Djembangan, hij heette Kjahi Tjojontani; zij hadden beiden vele leerlingen, in het geheele district verspreid wonend. Voorts woonden er twee in het district Poering. De een, Setradiwongsa genaamd, woonde in Karangpoetjoeng, de andere, Ranoekoesoema geheeten, was niet ver van Karangpoetjoeng in de districtsplaats Poering woonachtig. Ook die goeroe's hadden een menigte van leerlingen in hun woonplaatsen en in daarom heen liggende desa's. Van die goeroe's had er meer dan één twee of meer vrouwen. Setradiwongsa had er twee, Ranawidjaja had er vier. Zij allen onderwezen hun

volgelingen in de leer van den Islam, zooals die op Java wordt beleden, d. w. z. den Islam vermengd met allerlei Hindoe-Boeddhistische leeringen en praktijken en Javaansch-religieuse voorstellingen en ceremoniën.

Vooral ook onderwezen zij omtrent den volgens Javaansche overlevering al lang voorspelden ratoe hadil.

Daarom werden zij dikwerf goeroe pametja genaamd, want pametja beduidt: voorspelling.

Zoo leerde o. a. Wira Mohammad aan zijn moerid's, „weldra zal de ratoe hadil komen; daarom, wanneer gij mij nu niet volgt, dan zult gij bij zijn komst zeker verdelgd worden, maar als gij mij volgt, wordt gij in gunst door hem aangenomen, want ik zal mijn opwachting gaan maken bij den ratoe hadil.

Hij ontving van zijn moerid's natuurlijk de noodige geschenken voor dat „onderwijs."

Vooral Setradiwongsa stond bekend als een goeroe, die veel van zijn moerid's vroeg en ontving.

Ranakoesoema daarentegen niet. Die gaf zijn leerlingen, als zij bij hem kwamen, niets, zelfs geen kop thee, maar hij nam ook niets van hen aan. Hij verschilde ook hierin van de anderen, dat hij maar ééne vrouw had, en ook bij zijn leerlingen er op aandrong, niet meer dan één vrouw te hebben. Al die leerlingen nu van de genoemde goeroe's waren santri's.

Gij weet, santri's zijn lieden, die op Java voor vrome volgelingen van Mohammed gelden.

Zij hebben eenig onderricht genoten in de Mohammedaansche Theologie, zij kennen het Arabisch letterschrift en kunnen dus de Koran lezen, hoewel niet verstaan.

Zij kennen wat Arabische-Islamsche formules en gebeden, die zij op de vijf vastgestelde tijden dagelijks bidden, in een op hun erf daarvoor afgezonderd bidhuisje van bamboe.

Zij hebben kort hoofdhaar in tegenstelling van de Javanen, die noch santri noch hadji zijnde, lang haar dragen, zooals bij ons de vrouwen.

Zij gaan Vrijdags met de hadji's naar de misdjid, het Mohammedaansche bedehuis, om daar te bidden en een Arabische preek, waarvan zij niets verstaan, te hooren voorlezen. Zij onthouden zich in de vastenmaand, evenals de hadji's, den ganschen dag van eten en drinken, en zij smullen dan 's nachts onder het opdreunen van stukken uit den Koran door een der aanwezigen.

Zij worden bij besnijdenisfeesten, bij huwelijksfeesten, bij begrafenissen en andere dergelijke plechtigheden genoodigd, om lofzangen of gebeden te zingen, of uit den Koran te lezen, en ontvangen daarvoor geld en eten.

Die santri's maken van hun godsdienst veelal hun brood en laten het werken liefst over aan anderen.

Zij houden zich voor rein in tegenstelling met het volk, de groote menigte, die onrein is, wijl zij niet als de santri's de bevelen van „den profeet" onderhouden. Zie, van zulke lieden waren er in 1869 velen in het zuiden van Bagelen, en zulke santri's waren nu ook de leerlingen van de bovengenoemde goeroe's.

Toen nu Mevr. Philips Sadrach in '69 opdroeg, om in Bagelen het Evangelie te gaan prediken, wendde hij zich het eerst tot die goeroe's en hun leerlingen.

Gij weet reeds, dat Sadrach zelf vroeger ook een santri was, en ook op verschillende santri-scholen, pasantrèn, hetzelfde onderricht had gehad als die moerid's van de goeroe's pametja, bovengenoemd.

Hij voelde zich dus wel bekwaam, om met die goeroe's of hun leerlingen een twistgesprek te houden en daagde hen al spoedig daartoe uit op de voorwaarde, dat als hij het verloor, hij weer Islammer zou worden, maar als zijn tegenstander de nederlaag leed, die dan Christen zou worden. Zoo deed in 1894 de helper van zendeling Kreemer nog, zie de Med. N. Z. G. 42e deel, blz. 338 v. v..

Deze methode had in Sadrach's oog vooral dit voordeel, dat als hij een goeroe versloeg en zoo tot het Christendom bracht, meestal vele moerid's van zoo'n goeroe ook Christen werden.

Zulke verslagenen erkenden dan Sadrach als hun goeroe en vroegen zijn onderwijs, om Christen te worden.

Vraagt gij nu, wat dat onderwijs van Sadrach inhield, dan is mijn antwoord: Sadrach had toen natuurlijk nog maar een zeer vage voorstelling van den weg der zaligheid, want hij had nooit een geregeld en degelijk onderricht daaromtrent ontvangen.

Om gedoopt te worden, had hij niet veel meer behoeven te leeren dan het Gebed, de Wet en de Twaalf artikelen. Bij Toenggoel-Woeloeng had hij natuurlijk ook geen zuivere voorstelling van het Evangelie gehoord, maar meer Islamsche en Hindoe-Boeddhistische ngèlmoe. Zijn onderwijs moet dus een mengelmoes geweest zijn van zijn vroeger verkregen Javaansch-

Islamsche Theologie en eenige vage voorstellingen van de waarheid der Schrift en van den weg der zaligheid door het geloof in Christus.

Hij leerde den Javanen, dat er een drieëenig God was, en dat zij Mohammed moesten verwerpen en Jezus Christus moesten volgen, om vergeving van zonde te krijgen. Dat die Jezus Christus de Zoon van God was, die op aarde leed en stierf, opstond en ten hemel voer, en dat Hij eigenlijk de door de Javanen verwachte ratoe hadil was, die weder komen zou op den laatsten dag, om de volken te oordeelen en dan op aarde een rijk der heerlijkheid te stichten voor allen, die Hem gevolgd hadden als hun leidsman. Hij leerde, dat een ieder, die dit geloofde en Jezus als zijn leidsman erkende en Zijn geboden onderhield, vergeving van zonde kreeg, zalig zou worden als hij stierf, en later opstaan en deel hebben in Zijn rijk der heerlijkheid.

Het onderhouden van Jezus' geboden bestond volgens hem allereerst in het leeren van de Wet, het Gebed en de Twaalf artikelen, om gedoopt te kunnen worden; voorts in het houden van den Zondag door het bijwonen van de godsdienstoefening in de kerk, verder het niet stelen en hoereeren en opium schuiven, alsook het niet meedoen aan wajangpartijen, of partijen, waarbij een dansmeid optreedt; kortom een deugdzaam leven leiden. Zulk een onderwijs sloot zich dus, gelijk gij al wel zult begrepen hebben, op bepaalde punten aan bij het onderwijs van de genoemde goeroe's en de opvattingen van hun leerlingen.

Hoe nu Sadrach weldra velen dier lieden tot volgelingen kreeg, vertel ik u in een volgend hoofdstuk.

X.

Sadrach's propaganda van 1869—1874. Zijn vestiging te Karangdjasa.

Sadrach begon in 1869 van uit Poerworedjo te propageeren en bracht de lieden, die hij won en op zijn manier onderwezen had, bij Mevr. Philips, opdat zij ze zoo noodig nog nader zou

onderrichten voor den doop. Hij wist al heel spoedig den u reeds bekende goeroe Ranawidjaja, die niet ver van Poerworedjo woonde, te winnen. En natuurlijk bracht nu deze goeroe ook verscheidene zijner leerlingen met Sadrach in aanraking, om van hem de nieuwe ngèlmoe te leeren. Want gij moet weten, dat het een Javaansche gewoonte is, dat, als iemand door een goeroe is onderwezen in een bepaalde ngèlmoe (leer), hij een ander niet zelf daarin onderwijst, maar hem naar dien goeroe verwijst, of er heen leidt. Toen dus Ranawidjaja zich door Sadrach had laten onderrichten, verwees hij zijn leerlingen ook naar Sadrach.

Die door Sadrach gewonnen lieden trokken des Zondags naar Poerworedjo, om de koempoelan (samenkomst) ten huize van Mevr. Ph. bij te wonen, want dat was in 1869 nog de eenige samenkomst, die in heel Bagelen des Zondags werd gehouden ter prediking van Gods Woord aan Javanen. Het werd daarom spoedig noodig, een vergaderplaats te maken, wijl al die door Sadrach gewonnen nieuwelingen niet konden vergaderen in haar huisje. „Want in 1871 was het getal inlandsche Christenen" behoorende tot de gemeente Poerworedjo, „reeds tot 65 geklommen" zie „De Heidenbode", Febr. 1889. Zij besloot derhalve in 1870, een kerkje op haar erf te bouwen en onder de pas gewonnen Christenen waren er verscheidenen, die gaarne een handje wilden helpen.

Toen het kerkje gereed was, hield Mevr. Ph. daarin op Zon- en feestdagen geregeld godsdienstoefening, waarbij zij voorging. Was zij ongesteld, dan trad Sadrach op. Ook gaf zij des Zondags en op andere dagen aan de door Sadrach toegebrachten wat Catechetisch onderwijs ter voorbereiding voor den doop. Dit gaf haar nog al wat werk, want Sadrach volbracht haar last: „verzamel er maar zooveel als je kunt" getrouw.

Hij ging in '69 vaak in het nabijgelegen Koetoardjo logeeren bij den heer Brouwer en propageerde dan van daaruit in het district Koetoardjo. Al heel spoedig won hij door een twistgesprek den in dat district wonende goeroe Kasanmentaram. En toen Sadrach zich in 1870 te Karangdjasa, in genoemd district gelegen, vestigde, voegde Kasanmentaram zich daar bij hem, en bracht hij verscheidene zijner leerlingen met hem in kennis, opdat zij ook van hem in de nieuwe ngèlmoe zouden onderwezen worden.

Want gij moet weten, dat Sadrach in 1870 een erf te Karangdjasa kocht en zich daar vestigde, en met het bewerken van rijstvelden zijn dagelijksch brood zocht, zoodat hij maar heel kort

in dienst van Mevr. Ph. was en al heel spoedig een zelfstandige positie innam. Hij woonde daar toch in Karangdjasa volstrekt niet als een „helper" van Mevr. Ph.; van wien hij trouwens, het jaar, dat hij haar diende, nimmer eenig geldelijk loon ontving, maar slechts eten en kleeren.

Toen hij pas in Karangdjasa woonde in 1870, hield hij des Zondags koempoelan voor de lieden, die door hem gewonnen waren, ten huize van den heer Brouwer in Koetoardjo, wiens vrouw, evenals Mevr. Philips, veel belangstelling toonde in de Evangelieprediking onder Javanen.

Mevr. B. werd echter spoedig daarop ziek, en naar Poerworedjo vervoerd, stierf zij weldra. Van toen af hield Sadrach des Zondags koempoelan in Karangdjasa, gelijk Mevr. Philips deed in Poerworedjo. En van dat tijdstip nu trad hij voor het besef der Javanen geheel als zelfstandig goeroe op.

Daarom brachten dan ook Ranawidjaja en Kasanmentaram hun leerlingen niet naar Poerworedjo, naar Mevr. Philips, maar naar Karangdjasa, naar den goeroe Sadrach.

Zoo immers vertelde Simon van Djelok aan Ds. Lion Cachet, dat hij, uitgegaan om zijn familie te bezoeken, den goeroe Ranawidjaja ontmoette, die hem verhaalde van een nieuwen godsdienst door Sadrach te Karangdjasa geleerd en dat hij met R. naar Sadrach te K. trok, van dezen de Tien geboden kreeg (wat zeggen wil, dat S. hem de Tien geboden leerde, want hij kon niet lezen) en eerst daarna door hem naar Mevr. Ph. werd gezonden. (Zie „Een jaar op reis", blz. 325). Dit feit is te meer opmerkelijk, als gij weet, dat Simon heel wat dichter bij Poerworedjo dan bij Karangdjasa woonde, ja dóór P. naar Karangdjasa moest loopen. Zooals het met Simon ging, is het in die dagen met alle lieden gegaan, die de nieuwe ngèlmoe aannamen.

Wilhelm schreef in nog aanwezige aanteekeningen, dat Kramawidjaja, een leerling van Kasanmentaram door dezen met Sadrach in Karangdjasa in kennis werd gebracht en door S. onderwezen werd, en dat Kramawidjaja op zijn beurt zijn broeder Bongsaredja, die leerling was van den u reeds bekenden goeroe Wira Mohamad, bij Sadrach bracht, om van hem de nieuwe ngèlmoe te leeren. Ik noem u die twee broeders zoo met name, omdat ze telkens in de verdere geschiedenis van Sadrach's kring voorkomen en zij behooren onder de eerste leerlingen van Sadrach, die gedoopt werden.

Den 6en Febr. '71 toch werden de eerste door Sadrach toegebrachte Javanen ten getale van 21 te Poerworedjo door den Gouvernementspredikant Ds. van Troostenburg de Bruyn gedoopt. Onder hen was de goeroe Kasanmentaram, die den naam Paulus kreeg; Karmawidjaja kreeg den naam Johannes, en zijn broer Bongsaredja den naam Markoes.

In dat jaar '71 verhuisde Johannes, evenals vroeger Paulus al deed, naar Karangdjasa, de woonplaats van Sadrach, die nu zijn goeroe was en dus naar Javaansche opvatting zijn panoettan, zijn leidsman, den persoon, dien hij volgde.

Sadrach hield daar in K., des Zondags koempoelan, godsdienstoefening. Daarom trokken des Zondags de lieden daarheen en begonnen er zich steeds meer in K. metterwoon te vestigen. In het jaar 1870 werd dus Karangdjasa al het aantrekkingspunt, de verzamelplaats van Sadrach's leerlingen. De lieden, die iets van de nieuwe leer hoorden en er meer van wilden weten, trokken toen al niet naar Poerworedjo maar naar Karangdjasa.

Zoo verhaalt Wilhelm in de opgemelde aanteekeningen van eenen Wirawidjaja, die in het district Poering woonde, dat hij van Markoes te Bandjoer iets aangaande de nieuwe leer vernam en daarop met anderen in '70 naar Karangdjasa trok, om door Sadrach onderwezen te worden. Hij werd later gedoopt en kreeg den naam van Moesa; gij zult straks meer van hem hooren. En niet alleen van Moesa, maar van tal van lieden, allen met name genoemd, verhaalt Wilhelm hetzelfde.

Vraag dan ook nu nog aan de oudere Christenen, hoe zij tot de kennis van het Evangelie kwamen, en gij zult immer een antwoord krijgen als Simon van Djelok aan Ds. Lion Cachet gaf, of gelijk Simeon te Tjilatjap, die zei: dat hij van de „Indjil" gehoord had door iemand van Groedjoegan en „zoo naar Karangdjasa was geleid" zie „Een jaar op reis", blz. 655, alsook 809, 810 en 817. Paulus en Johannes, Markoes en Moesa en verscheidene anderen zeiden in die dagen, dat de „Indjil" of het Woord in Karangdjasa was.

Zij bedoelden daar volstrekt niet mee, dat Sadrach een incarnatie van het Woord, van den Christus was, noch ook dat „de Indjil door Sadrach in de Javaansche taal gegeven" was. Neen, zij bedoelden er mee, dat Sadrach in Karangdjasa met die Indjil, met het Woord, bekend was en in staat, er hen in te onderwijzen, en dat hij elken Zondag uit die Indjil preekte.

Zie, dat is de reden, waarom Sadrach in '71 een houten kerk op zijn erf bouwde, want het aantal zijner hoorders werd elken Zondag grooter. En zoo werd in 1871 Karangdjasa de tweede plaats in Bagelen, waar elken Zondag in een kerkgebouw godsdienstoefening voor Javaansche Christenen werd gehouden.

Was Poerworedjo de eerste, Karangdjasa werd de tweede gemeente; voegden de Christenen in het district Poerworedjo zich bij de gemeente van Mevr. Ph., al de Christenen in Bagelen, buiten dat district woonachtig, hielden zich aan de gemeente van Sadrach.

Gelijk ik u boven verhaalde, werden in Febr. 1871 de eerste door Sadrach toegebrachte Javanen gedoopt. Den 16en Juli van dat jaar geleidde hij een tweede groep van uit Karangdjasa naar Poerworedjo ten doop, ten getale van 30. Acht dagen later werden de heeren Philips en Schneider tot ouderlingen van de Gouvernementskerk te Poerworedjo speciaal voor de Javanen aangesteld.

Een drie maanden daarna, toen er weer 4 van Sadrach's leerlingen gedoopt werden, (het was op den 18en Oct. '71) traden die ouderlingen daarbij op als doopgetuigen. Uit niets is mij gebleken, dat zij in hun qualiteit van „ouderlingen" ook nog iets anders deden, dan zoo voor doopgetuigen fungeeren.

In het volgende jaar, 1872, was zendeling Vermeer van 11—14 April te Poerworedjo en deze doopte toen 7 Javanen en hield ook avondmaal met de gemeente van Poerworedjo.

In dit jaar '72 werd al spoedig het derde kerkje gebouwd en wel te Bandjoer, de woonplaats van Markoes, die daar en overal in den omtrek onder de leerlingen van de u bekende goeroe's propageerde. Bandjoer werd zoo de derde gemeente; zij bestond in '72 al uit een 100 leden, in 7 desa's verspreid.

Kort na de stichting dier gemeente ging Mevr. Ph. met haar man haar familie in Banjoemas bezoeken. Een spoor liep er toen nog niet in Bagelen, zij moest dus alles per as doen. Zij reisde toen van Poerworedjo naar Karangdjasa en bezocht daar Sadrach en de Christenen, trok vandaar naar Bandjoer en bezocht daar Markoes en de gemeente. Zij sprak ook in beide plaatsen in de kerk en zette toen haar reis met Sadrach voort naar Banjoemas.

Dit was de eerste keer dat Mevr. Ph. in de desa's evangeliseerde. Zestien, door Sadrach toegebrachte Javanen, trokken met haar mee en werden den 28sten Mei 1872 te Banjoemas door

Vermeer gedoopt. Daaronder was ook de al uit „Een jaar op reis" bekende Kambdah, zie blz. 655, die den naam van Soléman kreeg en die ook veel gepropageerd heeft.

Toen de heer Philips en zijn vrouw weer naar Poerworedjo vertrokken, ging zendeling Vermeer met hen mee en doopte in onderscheidene plaatsen in Bagelen een groot aantal.

V. verhaalt er zelf van in een stuk, geplaatst in „De Opwekker" van Maart 1883. Het heet daar: „De Echtgenooten Philips brachten meermalen bezoek bij hun familie in Banjoemas, waartoe Mevr. Oosterom behoorde. Eenige malen vergezelde ik Mevr. en den Heer Philips, als zij terugkeerden naar Poerworedjo, en Sadrach behoorde altoos tot het, soms zeer talrijke, reisgezelschap. Hij, Sadrach, was dan als het ware wegbereider voor ons in Bagelen; hij ging dan met eenige huiswaartskeerenden, te Banjoemas gedoopt, een paar dagen ons voor, zoowel om onze komst te melden, als om de tot het ontvangen van den doop aanbevolenen te verzamelen. Eens op een reize (en dat is blijkbaar bij bovenvermelden terugkeer van Mevr. Ph. uit Banjoemas in Juni '72) heb ik bijna geen anderen dan ouden van dagen gedoopt, gebrekkigen, waarbij eene doofstomme, en kinderen; allen die zich goed konden bewegen, waren meegekomen naar Banjoemas."

Vermeer heeft er toen heel wat gedoopt.

Eenigen tijd later ging Mevr. Ph. voor de tweede maal de Christenen bezoeken. Zij deed dat toen met haar eigen wagen en paard. Zij reisde van Poerworedjo naar Karangdjasa en vervolgens van daar met Sadrach naar Bandjoer; zij ging verder naar Kedoengpring en Karangpoetjoeng, bezocht ook de twee u bekende goeroe's in het district Poering, vandaar trok zij over Pamrian terug naar Poerworedjo, vergezeld door Sadrach en 39 door hem onderwezen Javanen, die den 15^{en} Aug. 1872 te Poerworedjo door den gouvernementspredikant v. T. d. B. gedoopt werden. Zij had op deze reis den u al bekende Moesa Wirawidjaja in de desa Karangpoetjoeng, district Poering, ook bezocht. Hij is die Moesa, van wien gij zeker gelezen hebt in „Een jaar op reis" blz. 390—395. Welnu, dien man nam zij mede naar Poerworedjo, evenals Markoes van Bandjoer en droeg hem bepaaldelijk op, om te gaan propageeren.

Gij zult er u dus niet over verwonderen, dat Sadrach, geholpen door zijn leerlingen: Paulus, Johannes, Markoes, Moesa, Soléman en anderen, zóó vele Javanen voor de nieuwe

ngèlmoe won, dat hij er in October 1872 een kleine tweehonderd ten doop kon geleiden naar Poerworedjo. Daar doopte toch bovengenoemde predikant den 26en Oct. '72 weer 188 Javanen.

En het hield daarmee nog niet op.

Immers den 5en April 1873, twee dagen vóór zijn vertrek, doopte Ds. v. T. d. B. nog 310 door Sadrach gewonnen of onderwezen Javanen.

Al die lieden konden natuurlijk niet te Karangdjasa of Bandjoer blijven kerken. Daarom werd er in 1873 een kerk gebouwd te Karangpoetjoeng, een te Kedoengpring en een te Karangdjamboe (Pamrian).

Dat al die lieden, die deze gemeenten vormden, slechts zeer gebrekkig onderwezen waren vóór den doop, zult gij al wel vermoed hebben.

In het najaar van 1872 en in den regentijd van '72 op '73 kwamen wel velen van die doop-kandidaten naar Mevr. Ph. te Poerworedjo om onderricht; doch dat kon uit den aard der zaak nooit lang zijn. Wilhelm schrijft in zijn meergemelde aanteekeningen het volgende: „het onderwijs dat Mevr. Philips gaf, was zeer gering. Ds. Troostenburg de Bruyn, die hoewel hij doop en avondmaal onder hen bediende en belijdenis afnam, kon geen onderwijs geven, want hij sprak alleen in het Maleisch, waarbij Mevr. Philips als tolk fungeerde. De beide aangestelde ouderlingen waren de mannen niet, die als waarlijk ouderlingen met vrucht konden optreden, zij waren (het) niet uit beginsel."

Gij kunt uit dat alles wel verstaan, dat de gedoopten nog zeer onkundig moeten geweest zijn en nauwelijks begrepen hebben, wat doop en avondmaal beteekenden.

En toch, de stroom van zulke Christenen werd nog steeds breeder.

In Juli 1873 gingen de Heer en Mevr. Ph. weer naar Banjoemas. Zij reisden over Karangdjasa en vandaar met Sadrach over Bandjoer, Kedoengpring, Karangpoetjoeng en zoo naar Banjoemas, zeker wel gevolgd door een aantal doop-kandidaten, om in Banjoemas of Poerbolinggo door Vermeer gedoopt te worden. Toen zij teruggingen trok Vermeer weer met hen mee en doopte hij in al de genoemde plaatsen, waar kerkjes waren.

Hij schrijft er van in bovengenoemd stuk in „De Opwekker": „Sadrach ging ons van gemeente tot gemeente voor, zoowel om onze komst te melden, als om de tot het ontvangen van den Doop

aanbevolenen te verzamelen ten huize van den Broeder, aan welken in de betrokken desa, d. i. gemeente, ik zal het maar noemen het ouderlingschap was opgedragen en op wiens erf het door de gemeente gebouwde kerkje stond. Het Bedehuis vonden wij steeds helder gewit; het erf, waarop het stond en de Kerk zelve met groen en bloemen versierd; de desawegen gezuiverd, voorts altoos een grooter of kleiner aantal der gedoopten, of doop-kandidaten, die ons tegemoet kwamen. Door Mevr. en den Heer Philips en door Sadrach geholpen (gij weet, Vermeer kende geen Javaansch) nam ik in 17 dagen tijds, ruim 505 doop-kandidaten belijdenis des geloofs af, bediende den H. Doop aan meer dan 700 personen, reikte in vijf gemeenten (dat waren dus Karangdjasa, Bandjoer, Kedoengpring, Karangpoetjoeng en Pamrian (Karangdjamboe) 12 maal het H. Avondmaal uit; zegende de huwelijken, die gesloten waren in, (Sadrach sloot toen reeds de huwelijken) sommige dagen begonnen wij vóór zonsopgang, om met korte tusschenpozen eerst des avonds laat te kunnen eindigen."

Deze „dooptocht" van Vermeer in Juli 1873 was de laatste; na dien tijd heeft hij geen leerlingen van Sadrach meer gedoopt.

Nu het kon dan ook schikken.

Vermeer zegt toch in hetzelfde stuk: „Meer dan 2000 personen op enkele uitzonderingen na, allen inwonende in de Res. Bagelen heb ik tusschen 1864 en 1873 gedoopt." Hij heeft ze slechts „gedoopt"; onderwezen had hij ze niet; hij kon ze niet eens in hun eigen taal onderzoeken, of ze iets van de waarheid wisten. Die reis met Vermeer in Juli 1873 was de laatste reis van Mevr. Philips naar de gemeenten van Sadrach. Na Juli 1873 kwam zij in die gemeenten niet meer; wel „bezocht zij nog eenige keeren Karangdjasa."

Mevr. Philips werd, zooals gij zeker reeds in „Een jaar op reis" gelezen hebt, met de grootste achting, aan vereering grenzende, in de desa's ontvangen, hetwelk zoover ging, dat de heer Philips de lieden vermanen moest, daarvan af te laten.

Van personen, die het zelf gehoord hebben, vernam ik, dat vele lieden haar met „Goesti" toespraken, terwijl ze vol eerbied voor haar neerknielden, wijl die onkundige lieden meenden, dat zij de Goesti, de Heere was, die vergeving van zonde kon geven; en anderen weer noemden haar Goesti Marjam (Maria) en haar man Goesti Joesoep (Jozef). „Door velen werd zij beschouwd als een incarnatie der Godheid", zie „Een jaar op reis", blz. 275.

En dat niettegenstaande Sadrach vóór haar komst den lieden zeide: „Uw grootmoeder, Njonja Philips, zal haar schreden hierheen richten."

In 1873 werd „grootmoeder" sukkelend. „Een borstkwaal verhinderde haar het reizen", schrijft Wilhelm in zijn aanteekeningen, en opmerkelijk is, wat W. er nog bijvoegt. Hij schreef: „Toen Philips en Schneider ouderlingen der Javaansche gemeenten geworden waren, ging de zegen heen. De ouderlingen streden met elkander en met Mevr. Ph., zoodat haar de moed ontging en zij na 1873 niet meer op reis ging. Wel was er te Toeksonga een kleine gemeente en broeders gingen naar T. om Njonja te ontmoeten, maar niet meer."

Twijfelt gij er nu nog aan, of Karangdjasa reeds van 1873 af het eigenlijke en eenige middelpunt was van de geheele beweging? Vooral wanneer ik u nog meedeel, dat al den 7en April 1873 in de kerkeraadsvergadering van de Gouvernementskerk te Poerworedjo „door Ds. Thieme finaal gebroken werd met de zending; de inlandsche gemeenten werden afgescheiden van de Europeesche; en ouderling Philips ging van de Javaansche naar de Europ. gemeente over", schrijft Wilhelm. De andere ouderling Schneider was al vroeger vertrokken van Poerworedjo.

Het is, dunkt mij, uit al het u meegedeelde zoo duidelijk mogelijk, dat Sadrach zich niet heeft ingedrongen in „de gemeenten van Mevr. Philips", want die bestonden niet, maar dat hij na slechts een korten tijd, waarschijnlijk nog geen jaar, haar gediend te hebben, is opgetreden als de verbreider van de nieuwe leer, als de stichter van de gemeenten in Bagelen (de eene reeds bestaande in Poerworedjo natuurlijk uitgezonderd).

Sadrach is van '70 af de goeroe agama Kristen (de leeraar van den Christ. godsdienst) geweest en al de sinds '70 gedoopten waren de leerlingen, de moerids, van dien goeroe, dien zij als hun leidsman volgden.

Gaat gij het getal van de na '70 gedoopten na, zoo als dat u boven is meegedeeld, dan weet gij, dat reeds in 1873 Sadrach's kring meer dan 2500 gedoopten telde.

Zie het naschrift op bladzijde 442.

XI.

Sadrach een goeroe koewasa, zijn propaganda na 1874. — Vermeer is verstoord, dat Sadrach ook in Banjoemas propageert. — Mevrouw Philips sterft.

Nadat Sadrach zich in '70 te Karangdjasa had gevestigd, kreeg hij al spoedig den naam, dat hij een goeroe was, die koewasa was, bijzondere macht bezat, of liever daarmee van God begiftigd was. De Javanen kunnen u van verschillende goeroe's en doekoen's vertellen, die koewasa, bijzonder machtig, zijn. En zij onderscheiden daarbij „macht van den Satan en macht van Goesti Allah." Van den eenen goeroe zullen zij zeggen: „die man heeft zijn macht van God" en van den ander, „die heeft zijn macht van den duivel." En als zij die koewasa u willen beschrijven, zeggen zij, dat hij „moekdjidat", wonderlijke dingen, kan doen.

Zoo was er tot voor weinige jaren een goeroe in Poerworedjo, de man is nu dood, die algemeen bekend stond als koewasa. Hij kon zich, zoo verhaalt men, op 5 verschillende plaatsen tegelijk doen zien, zijn gedaante vervijfvoudigen, ook kon hij zieken genezen door zijn enkele voorbede. Welnu, van Sadrach ging in Bagelen ook weldra een roep uit, dat hij koewasa was. Weet gij wat daartoe aanleiding gaf? Ik wil het u in het kort meedeelen.

Toen Sadrach zich metterwoon in Karangdjasa vestigde, waren daar veel stukken gronds, die de Javanen sangar of hangker noemden. Sangar beduidt, dat zulk een veld als gevaarlijk vermeden moet worden, wijl het door eenigen bovennatuurlijken invloed onheil aanbrengt. En hangker wil zeggen: een plaats die niet betreden mag worden, omdat het een verblijf is van booze geesten.

Zulke „gevaarlijke" stukken bouwland waren er toen verscheidenen in den omtrek van Sadrach's woonplaats. Zoo was er bijvoorbeeld een sawah, rijstveld, die door de bevolking genoemd werd: weduwe-rijstveld, omdat elk getrouwd man, die het waagde het te bebouwen, weldra stierf en alzoo zijn vrouw als weduwe achterliet.

Sadrach huurde die sawah, haast voor niemendal, en haalde er

prachtige oogsten uit. En wat zeiden toen de niet-Christenen? Werden zij door dit feit genezen van hun bijgeloovigheid? Volstrekt niet! Zij zeiden toen, dat Sadrach machtiger was dan die geesten, die er verblijf hielden, dat hij onkwetsbaar was en daarom niet door hen getroffen kon worden, ja dat hij een djapa sétan had, een ngèlmoe, een spreuk of bezweringsformule, om den duivel machteloos te maken. En de Christenen maakten er de gevolgtrekking uit, dat hij in de bizondere gunste Gods deelde, rijkelijk door Hem gezegend werd om zijn vroomheid, en door de macht van Jezus Christus de booze geesten verdreef.

Denkt gij niet bij het lezen hiervan aan Hand. 28:3—7?

Zij u ook ter verklaring van die opvatting der Christenen meegedeeld, wat zendeling Hoezoo in de „Mededeelingen" 7de deel blz. 170 schreef over de Christenen, die de wouden ontgonnen in Oost-Java. H. meldt er het volgende van in een verslag over de gemeente te Modjowarno in 1861: „De vrees voor booze geesten, die sommige plaatsen onveilig (angker) maken, is met het welslagen der vestiging alhier zichtbaar afgenomen. Terwijl nog altijd sommige Javanen zich verwonderen, dat men het heeft durven wagen, zich in zulk eene gevaarlijke streek als deze neer te zetten, beroemen zich de Christenen, dat al de lelemboet (booze geesten) voor den naam van Jezus zijn geweken."

Hetzelfde gebeurde in Bagelen. Sadrach kreeg er den naam van koewasa door. En uit die opvatting, dat hij zulk een bovennatuurlijke macht bezat, vloeide als vanzelf de meening voort, dat hij lieden kon treffen met onheil, hen krank kon maken.

De meening echter, dat hij macht had, om kranken gezond te maken, steunde op andere feiten.

Het is u zeker bekend, dat vele goeroe's ook tegelijk doekoen's zijn, d. w. z. op Javaansche manier de geneeskunde uitoefenen. Toenggoel-Woeloeng behandelde ook de zieken, zooals de doekoen's dat gewoon zijn met beblazing of bespuwing, inwrijvingen enz. De Javaansche of Arabische formule's, een soort gebeden, daarbij door de doekoen's gebruikt, werden door T.-W. wat verchristelijkt.

Zóó nu deed ook Sadrach wel in Karangdjasa, of als hij elders was. Met het een of ander middel het zieke deel inwrijvende, sprak hij dan zoo'n verchristelijkte formule uit en als de lui dan

beter werden, kreeg hij natuurlijk den naam van door de kracht van den Heere Jezus zieken te genezen. De formule of het gebed, dat hij gebruikte, had hij, naar hij zelf zegt, van een helper van zendeling Hoezoo geleerd, die eveneens onder goedkeuring van genoemden zendeling alzoo de zieken behandelde.

Het luidt als volgt: „God de Vader, God de Zoon, God de Heilige Geest; het plantaardig vergift en het door menschen toebereide vergif worde krachteloos, onschadelijk; grond, die songar is en geboomte, dat angker is, verlieze de kracht, om te treffen (met ziekte); de zegen van den Heere Jezus Christus geve welzijn gedurende het geheele leven. Amen."

Zie, om deze dingen werd Sadrach al spoedig door velen beschouwd als een goeroe, die koewasa was, die van Jezus Christus een ongewone macht had verkregen. En die beschouwing heeft er zeker wel toe meegewerkt, om hem, ofschoon hij nog niet oud was, met veel eerbied en ontzag te behandelen.

Trouwens een gewoon goeroe, van wien nu niet zoo bepaald bekend is, dat hij koewasa is, wordt door een Javaan hoog geacht en geëerd, hoeveel te meer dus een goeroe, van wien zij meenen, dat hij koewasa is en tot het doen van moekdjidat in staat! Brengen zij reeds hun goeroe, dien zij bepaaldelijk als hun leeraar en geestelijk leidsman volgen, de sembah, het huldebewijs, dat zij ook aan die boven hen gesteld zijn geven, hoeveel te meer zullen zij dit doen, als zij meenen, dat hun goeroe koewasa is.

En daar komt nu nog bij, dat Sadrach bijzonder vaardig was in het „doodslaan" van allerlei goeroe's in een twistgesprek. Ook hierdoor kreeg hij naam als een bijzonder „pinter" (knap, schrander) goeroe.

Dit droeg er dus ook niet weinig toe bij, dat hij hoog steeg in de achting zijner volgelingen, waaronder hij meer dan een door hem verslagen goeroe telde.

Doch genoeg, laat mij u thans den voortgang van zijn kring beschrijven.

Sadrach ging na 1873 voort met propageeren, daarin gesteund door Paulus, Johannes, Markoes, Moesa en Soléman. Behalve de u reeds bekende gemeenten, ontstond door zijn arbeid in 1874 een te Djembangan, een desa in het gebergte. In die desa woonde een goeroe pametja, genaamd Kjahi Tjajontani. Leerlingen van dien goeroe, woonachtig in Djembangan en in verscheidene

daar omheen gelegen desa's, kwamen, gewonnen door Markoes en anderen, met Sadrach in aanraking. Eenigen van hen werden door Vermeer op zijn laatsten dooptocht gedoopt te Bandjoer. Aangezien die lieden des Zondags zeer ver (wel een 5 of 6 uur) moesten loopen, om in Bandjoer of Karangdjasa te kerken, werd besloten in Djembangan een eigen kerkje te bouwen. De genoemde goeroe „geloofde ook in Christus", zegt Wilhelm.

Op het erf van Boenjamin kwam de kerk te staan en toen hij in 1884 afviel, werd in de, een half uur hooger gelegen, desa, Kedoengdawa, de kerk gebouwd.

Gij zult uit deze mededeeling al wel reeds verstaan hebben, dat de voorstelling, alsof „deze gemeente in den middellijken weg haar ontstaan aan den arbeid, te Pamrihan, van Mevr. Philips dankt" (zie „Een jaar op reis" blz. 819), onjuist is.

Al de lieden, die daar de gemeenten vormden, waren evengoed moerid's van Sadrach als die in de vlakte.

De meening, dat in de gemeenten, niet in de vlakte gelegen, „de invloed van Karangdjasa niet zoo sterk" zou zijn „als in de „gemeenten" lager in de vlakte" mist mijns inziens allen grond.

En daarom is het ook in strijd met de waarheid der feiten, om te spreken van een „Sadrachsche-zone" gelijk de schrijver van „Een jaar op reis" doet op blz. 803, nadat hij op blz. 654 Bendawoeloeh, dat hoog in het gebergte in het noorden is gelegen, „een voorpost van Karangdjasa" heeft genoemd.

Doch om tot de geschiedenis terug te keeren, in '74 begon zich de beweging alzoo van uit de zuidervlakte meer noordwaarts naar het gebergte uit te breiden. Doch niet alleen noordwaarts maar ook westwaarts over de grenzen van Bagelen in Banjoemas.

In het zuiden van Banjoemas woonde de u bekende Kamdah. Deze was door Paulus Kasanmentaram naar Karangdjasa geleid en na door Sadrach en Mevr. Philips wat onderwezen te zijn, in Mei '72 door Vermeer gedoopt met den naam Soléman.

Meen nu echter niet, dat hij daarom zich bij Vermeer in Poerbolinggo aansloot. Volstrekt niet! Sadrach was zijn goeroe en aan dien hield hij zich en met diens kring hield hij gemeenschap; hij ging naar Karangpoetjoeng in Bagelen ter kerk. En al spoedig ving hij aan in zijn omgeving, district Adiredjo in Banjoemas, te propageeren en wist er velen te winnen, die natuurlijk naar Karangdjasa en niet naar Poerbolinggo ver-

wezen werden. Als de helpers van Vermeer die door Soléman gewonnen lieden gingen bezoeken en trachten te bewegen, zich bij Vermeer aan te sluiten, kregen zij van Sadrach's volgelingen daar ten antwoord, dat zij niets hadden uit te staan met de Hollandsche Christenen, d. w. z. de Javanen, die Vermeer volgden.

Zij waren er niet eens op gesteld, dat Vermeer's helpers Koempoelan onder hen hielden.

Dat zette kwaad bloed, er kwam naijver tusschen de helpers van Vermeer en Sadrach's kring en gevolg daarvan was, dat de heer Philips een brief van Vermeer ontving met allerlei beschuldigingen tegen Sadrach en een klacht, dat hij in Banjoemas, het terrein van Vermeer, werkte, en daar vele bekeerlingen maakte.

De heer Philips deelde dit Sadrach mee en zond Markoes naar Poerbolinggo, om over die zaak met Vermeer te spreken. Het ging er heftig toe tusschen Vermeer en Markoes, „ngantos paben," „zoodat het tot twist kwam."

Zoo kwam er al vóór den dood van Mevr. Philips een gespannen verhouding tusschen zendeling Vermeer en Sadrach. De volgelingen van Vermeer noemden zich in tegenstelling met Sadrach's volgelingen: echte, ware Christenen. De lieden, die zich aan Sadrach hielden, noemden zich kristen djawa, Javaansche Christenen, in tegenstelling van Vermeer's kring, die zij „kristen welonda," Hollandsche Christenen noemden.

Dat de helpers van Vermeer, met name Petroes Slamet en vooral later Matteoes veel leelijks van Soléman en van Sadrach vertelden, is niet zoo onbegrijpelijk; want niet alleen, dat zij naijverig waren, maar het bleef hun natuurlijk niet onbekend, hoe hun „heer," zendeling Vermeer, tegenover Sadrach was opgetreden en zich tegen Markoes had uitgelaten.

Sadrach maaide hun in Banjoemas het gras voor de voeten weg. Zij konden derhalve geen groote lijsten met namen van door hen gewonnen bekeerlingen bij Vermeer brengen en daarover werden ze boos en gingen toen, het, wel door meer ontwikkelde en beschaafder lieden dan Javanen gebruikte, wapen tegen Sadrach, hanteeren. Zij gingen hem belasteren en van allerlei beschuldigen, gelijk u later wel zal verhaald worden.

Ik spreek er hier nu met een enkel woord over, omdat gij anders niet kunt begrijpen, wat toch wel de reden is, dat Vermeer na '73 niet meer kwam doopen in Bagelen, terwijl toch de Gouvernementsdomine toen niets met de Javanen te doen

wilde hebben. En ook spreek ik u van deze zaak, om u te doen verstaan, waarom Mevr. Philips zich niet meer tot Vermeer wendde en toen zij sterven ging, geen enkele poging deed, om Vermeer te bewegen, zich met de gemeenten in Bagelen in contact te stellen.

Gelijk gij weet, stierf zij in Mei 1876. Kort voor haar dood droeg zij de zorg voor haar gemeente te Poerworedjo, die zeer klein was, aan haar huisjongen Abisai op. Zij wist natuurlijk beter dan iemand, dat al de andere gemeenten in Bagelen door den arbeid van Sadrach waren ontstaan.

Als gij dan ook in „Een jaar op reis" leest, dat Mevr. Ph. de zorg voor die gemeenten aan Sadrach overgaf, zult gij bij het licht der feiten wel begrijpen, dat dit geen eigenlijk overgeven was, maar meer een formeele erkenning, dat Sadrach en niemand anders die gemeenten had gesticht en hij dus gerechtigd was, de leiding er van te hebben, zooals hij feitelijk al van de stichting af ze bestuurde.

De voorstelling, dat „Sadrach van Karangdjasa uit in de „gemeenten" de plaats ging innemen van Mevrouw Philips" moge geheel ter goeder trouw gegeven zijn, ik acht ze geheel in strijd met de waarheid der feiten. De aan Ds. Lion Cachet door de Christenen gegeven antwoorden en mededeelingen, in zijn boek vermeld, bewijzen ook voldoende, dat niet Abisai, noch Taroeb, noch Mevr. Philips hun het eerst het Evangelie bracht, maar alleen Sadrach en de door hem toegebrachten, waardoor deze van zelf in hun hart en in hun voorstelling de plaats kreeg, dien hij nog altoos heeft als hun goeroe, als de stichter der gemeenten. Van „innemen" van de plaats van een ander valt dus geen sprake, de historie bewijst dat onweerlegbaar.

Na den dood van Mevr. Philips ging haar man al spoedig naar Banjoemas en dus zorgde hij niet voor de kleine gemeente te Poerworedjo. Ik zeg kleine gemeente, want het is een zeer opmerkelijk feit, dat overal, waar Sadrach sinds '70 propageerde nu tal van Christenen woonden en dat in het district Poerworedjo het aantal Christenen bij den dood van Mevr. Philips minder was, dan toen Sadrach bij haar kwam.

Ds. v. Troostenburg de Bruijn schreef toch in de „Mededeelingen vanwege het Ned. Zendelinggenootschap" 24e jaargang blz. 12, dat er na haar dood in het district Poerworedjo 8 Ja-

vanen waren, 1 Afrikaan en 1 Chinees. Let wel: niet slechts in de stad, maar in de geheele afdeeling Poerworedjo waren volgens dien predikant, die het zeer goed weten kon, slechts die 10 Christenen.

Neemt gij van die 8 Javanen Abisai en zijn vrouw en hun twee gedoopte kinderen af, dan blijven er dus 6 over, die den werkkring van Abisai vormden. Voor dat kleine kringetje begon Abisai na den dood van Mevr. Ph. op te treden in haar kerkje. Doch dat duurde niet lang, want de heer Ph. volgde zijn vrouw in '77 in het graf, dientengevolge ging het kerkje in andere hnaden over en er werd geen dienst meer in gehouden.

Ds. v. T. d. B., die in '77 voor de tweede maal in Poerworedjo stond, trok zich het lot van dat kleine groepje Javaansche Christenen nog wat aan, door een of tweemaal in de maand voor hen op te treden in de Gouvernementsschool voor Inlanders. Doch toen Zijneerw. in '78 naar Soerabaja vertrok, was het kringetje nog niet veel grooter. Immers, blijkens het doopboek zijn er in Oct. '77 slechts 3 Javanen door hem gedoopt. Abisai maakte zich dus blijkbaar niet druk met de propaganda.

Volledigheidshalve vestig ik even uw aandracht op wat „Een jaar op reis" op blz. 560 vermeldt van Vermeer, opdat gij zoudt verstaan, dat V. er niet aan denken kon, om na den dood van Mevr. Philips zich de zaak van haar gemeente, waarin hij herhaaldelijk was opgetreden te Poerworedjo, aan te trekken. Immers betuigde zijn vrouw in een samenspreking met het Hoofdbestuur in Nederland, dat „het doel van haar overkomen was, dat Vermeer uit de wereldsche zaken zou worden uitgerukt, om „daarna op een of ander station als zendeling terug te keeren." Hieruit kunt gij duidelijk verstaan, dat volgens het oordeel van zijn vrouw, die het beter dan iemand anders weten kon, Vermeer feitelijk had opgehouden als zendeling te arbeiden.

Naar aanleiding van een schrijven van zijn hoofdbestuur hierover, vroeg Vermeer in '76 „òf verlof om naar Nederland over te komen òf wel, hem uit den dienst der Ned. Geref. Zending-Ver. te ontslaan." In April '77 vertrok hij van Java.

Zóó was het met den eenigen zendeling, die het dichtst bij Sadrach's kring woonde gesteld, terwijl Bieger in Moearatoewa was en Uhlenbusch pas twee maanden op Java.

Het zal u dus niets verwonderen, dat Mevr. Philips er niet aan dacht, Sadrach te bewegen, zich onder de leiding van of in-

bepaald contact met zendeling Vermeer te stellen. En na wat er in '73 al geschied was, kon er evenmin sprake van zijn, om verband te brengen tusschen Sadrach's kring en den Gouvernementsdominee te Poerworedjo.

Met den dood van Mevr. Philips verviel alle band tusschen Sadrach's kring en de Europeanen. Zij stonden nu als „Kristendjawa" geheel op zichzelf, geheel aan zichzelf overgelaten.

Wat Sadrach in dezen toestand deed, zal ik u in een volgend hoofdstuk meedeelen.

XII.

Sadrach neemt den naam Soerapranata aan. — Begin van de 35 daagsche vergaderingen te Karangdjasa. — Uitbreiding van Sadrach's kring in Banjoemas.

Voor ik u ga meedeelen, wat Sadrach na den dood van Mevr. Philips in 1876 deed, herinner ik u eerst even, dat ik vroeger iets schreef van de eigenaardige beschouwing, die in den kring van Toenggoel-Woeloeng heerschte.

Die lieden, zoo schreef immers Hoezoo, stonden in geen enkele betrekking tot een zendeling en waren prat op den naam „Kristen djawa," de anderen, die een zendeling volgden „Kristen blanda" noemende.

Dat Sadrach, die in den kring van T. W. had verkeerd, ook veel voelde voor die beschouwing, betwijfel ik niet. Mij dunkt, wat ik nu ga verhalen, levert wel eenig bewijs voor mijne meening.

Twee maanden na het verscheiden van Mevr. Ph. riep Sadrach zijn kring saam in Karangdjasa, en daar deelde hij toen aan zijn volgelingen mee, dat Mevr. Ph. hem de leiding van de gemeenten had overgegeven, en hij derhalve nu gerechtigd was, geheel zelfstandig de gemeenten te besturen (hangrèh) en alle zaken in en voor de gemeenten te regelen (mranata). Hij maakte daarom aan alle aanwezigen bekend, dat hij met het oog hierop den naam Soerapranata (die verordeningen durft maken) had aangenomen.

Dit was een handeling geheel overeenkomstig de Javaansche gewoonte. Als toch een Javaan tot hooger ambt of positie ver-

heven wordt, neemt hij een daarbij passenden nieuwen naam aan. Javaansche ambtenaren (niet slechts hooggeplaatsten, maar ook wel hulponderwijzers en dergelijke lagere ambtenaren) vragen dan aan het Gouvernement om een, door hen opgegeven, nieuwen naam te mogen aannemen, wat gewoonlijk wordt toegestaan, zoodat gij er gedurig van leest in de couranten hier.

Geheel in overeenstemming met die Javaansche gewoonte handelde Sadrach, toen hij zijn volgelingen bijeenriep, feestelijk onthaalde en hun meedeelde, dat hij voortaan Soerapranata zou heeten.

Die naam is volstrekt niet zeldzaam, maar wordt door meer dan één, vooral in Solo en Djocja, gedragen. De Javaansche vorsten in genoemde plaatsen geven dien naam wel aan iemand, dien zij tot djaksa (officier van justitie) of tot een politiehoofd aanstellen. Die naam drukt dan uit, dat die personen gerechtigd en geroepen zijn, de regelingen (pranata) te handhaven en op te stellen.

In bepaalde streken op Java hecht men aan dien naam ook nog een andere beteekenis. In Djapara bijvoorbeeld geven regenten aan personen onder hun dienaren, wien zij de regeling opdragen en toevertrouwen bij maaltijden en feesten, ook wel dien naam Soerapranata, en zooals gij reeds weet, is Sadrach juist uit Djapara of althans uit die streek afkomstig.

En vraagt gij wat Sadrach toch voorhad met het aannemen van dien naam, dan is mijn antwoord, dat gij daar niet iets heel bijzonders en volstrekt niet allerlei geheimen en verkeerde bedoelingen achter moet zoeken.

Het verwisselen van naam, het aannemen van een nieuwen naam, is op Java een dood gewone zaak. Als gij aan Sadrach's volgelingen, die bij de feestelijkheid in Karangdjasa tegenwoordig waren, vraagt, wat die naam Soerapranata beduidt en waarom Sadrach dien naam in 1876 aannam, dan geven zij ten antwoord, dat Sadrach nu aan niemand meer ondergeschikt was en dus gerechtigd, om geheel zelfstandig de gemeenten te besturen en de noodige regelingen (pranata) te maken.

Zie in dien zin en in geen anderen is die nieuwe naam van Sadrach verstaan door al zijn volgelingen, die feestelijk zijn naamgeving hebben meegevierd en er daardoor hun goedkeuring aanhechtten. Nog telkens komt die beteekenis van zijn naam heden uit, als de Christenen u een of andere regeling

door Sadrach getroffen meedeelen als „pranatanipoen Kjahi Sadrach," een regeling van Sadrach.

Uit die heele zaak kunt gij echter zeer goed verstaan, dat Sadrach, die nooit in dienst van eenig zendeling stond, nu in 1876 met bewustheid koos voor de richting van Toenggoel-Woeloeng, zijn vroegeren leermeester, die in Djapara tegenover zendeling Jansz. een geheel zelfstandige positie innam als Javaansche pandita. Hij wilde blijkbaar met de bijna 3000 volgelingen als een zelfstandige kring van „Kristen djawa" op zichzelven blijven en geen „Kristen blanda" worden, door zich te stellen onder het bestuur van een zendeling.

Ik bedoel daarmee niet, dat Sadrach Soerapranata afkeerig van de Hollanders of de Hollandsche Christenen was, maar alleen, dat hij geen ondergeschikte, geen helper van een zendeling wilde worden, maar hij zelf met de zijnen hun eigen zaken wilde regelen.

Toenggoel-Woelloeng stond volstrekt niet vijandig tegenover de Hollanders; hij stond in zeer vriendschappelijke verhouding tot den heer Mr. Anthing en bezocht hem vaak. Doch T. W. wilde in de door hem gestichte gemeenten zijn zelfstandige positie als Javaansche pandita, wilt gij als Javaansche dominee, behouden; en vandaar bleef hij met zijn kring naast of tegenover de Zending in Djapara staan.

Zóó nu was het ook bepaald met Sadrach en zijn kring.

Geheel buiten den arbeid van zendelingen om ontstaan, wilde die kring zich vrijhouden van wat in hun oog een heerschappij of bestuur zou zijn, dat zich moeilijk zou kunnen vinden in de positie van Sadrach tot zijn gemeenten. Zij wilden, zooals ik reeds zei, hun eigen zaken regelen met hun aller Javaanschen goeroe en leidsman.

Ge zult zeggen: nu daar stak niets verkeerds in; wij Hollanders houden ook bijzonder van vrijheid, vooral als het religie-zaken geldt", en ik stem u dit van harte toe. Maar als gij eens in Indië geweest waart, dan zoudt gij al lang begrepen hebben, dat zulk eene gedachte en zulk een streven naar zelfstandigheid en onafhankelijkheid bij „Inlanders" door de „Europeanen" niet gaane wordt gezien, ja al heel spoedig wordt uitgekreten als verregaande vermetelheid en hoogmoed en, wat nog veel erger is, als geheel in strijd met en derhalve allerschadelijkst voor „het prestige"!

De verdere geschiedenis van Sadrach's kring zal u daarvoor overvloedig bewijs leveren. Ik zal er daarom nu niets meer van zeggen, maar wil u liever nog wat meedeelen over de pranata, regelingen, die Sadrach nu maakte en de steeds voortgaande uitbreiding van zijn kring.

Tot op den dood van Mevr. Philips hadden er nog geen geregelde samenkomsten van al de gemeenten plaats. Wel was reeds van 1870 af Karangdjasa een middelpunt, waar gestaag vele lieden, zoowel de Christenen als de nieuwelingen, kwamen, doch ook in Poerworedjo ten huize van Mevr. Ph. kwamen er eveneens velen. Vooral met hoogdagen, dinten hageng, zooals Kerstdag, Nieuwjaar, dag der besnijdenis van Jezus, Paaschdag, Hemelvaartdag en Pinksterdag, trokken tal van Christenen naar Poerworedjo, om in de met groen versierde kerk zich te scharen onder de „onderwijzing" van Mevr. Ph.

Na haar dood echter maakte Sadrach de regeling, pranata, dat alle gemeenten om de 35 dagen, op Selasa kliwon, een door den Javaan voor heilig of gunstig gehouden dag, te Karangdjasa moesten bijeenkomen.

En hoe moesten ze daar bijeenkomen? Door middel van hun kerkeraden? Neen, want die waren er niet. Wel was er in iedere gemeente, d. w. z. in iedere plaats waar een kerkgebouw stond, een voorganger, imam genoemd. Dat was in den regel de man, op wiens erf het kerkje stond, meestal een oud man en vaak de eerste of één van de eersten, die in dien kring de nieuwe ngèlmoe had aangenomen en door Sadrach voor den doop was geprepareerd.

De samenkomsten te Karangdjasa op Selasa kliwon zouden dus uit heel weinig lieden bestaan hebben, als alleen die imam's hun gemeente daar vertegenwoordigd hadden. Doch het waren geen samenkomsten van slechts enkele, maar van zeer vele Christenen. De gemeenten gingen er heen; al, wie kon, trok op dien dag naar Karandjasa. De geheele kring van Sadrach kwam daar saam. Het waren dus met recht groote talrijke bijeenkomsten. Allen schaarden zich dan in het kerkgebouw onder Sadrach's onderwijzing en voorts bespraken ze de zaken der gemeenten, rapporteerden het aantal zielen, geboorten of sterfgevallen, moeilijkheden met de Inlandsche hoofden en bespraken het splitsen van bepaalde gemeenten, die te groot waren, en het combineeren van desa's, waar Christenen woonden

tot een nieuwe gemeente; het bepalen van de plaats, waar de kerk zou staan, of liever het aanwijzen van den persoon, die als imam zou optreden, waaruit naar Javaansche voorstelling van zelf volgde, dat op zijn erf de kerk moest gebouwd worden.

Zie, alle mogelijke zaken kwamen op die vergaderingen ter sprake en werden daar behandeld en geregeld.

Dat Sadrach al die honderden lieden, die om de 35 dagen op zijn erf kwamen, niet uit eigen middelen kon spijzigen, is nog al begrijpelijk. De lieden brachten daarom òf eten òf geld voor eten meê. Hieruit volgt echter volstrekt niet, dat Sadrach den lieden geld afperste. Een Javaansch moerid gaat nimmer met ledige handen naar zijn goeroe.

Doch laat ik u nu nog even spreken over de propaganda en de daarmee gepaard gaande uitbreiding van Sadrach's kring.

Gij weet al, dat Soléman (Kamdah) in het zuiden van Banjoemas, in het district Adiredjo, ijverig propageerde, wat oorzaak werd, dat Vermeer's helpers naijverig werden en tegen Soléman en zijn zender Sadrach ageeren gingen, gelijk hun „heer," de zendeling Vermeer, deed.

Soléman en Sadrach lieten zich daardoor volstrekt niet afschrikken. Soléman trok al meer naar het noorden van Banjoemas, en vestigde zich metterwoon in het district Karangkobar in de desa Bendawoeloeh. Daar won hij al spoedig een aantal lieden, die hij naar Sadrach leidde, en in '77 werd in Bendawoeloeh een kerkje gebouwd, waarin Soléman des Zondags godsdienstoefening hield. De gemeente Bendawoeloeh werd dus niet „gesticht omstreeks 1871—72" maar pas in 1877 gelijk het heet in „De Heidenbode" van Febr. 1889: „De gemeente Bendawoeloeh ontstond in 1877."

Zoo breidde Sadrach's kring en Sadrach's invloed zich ook in Banjoemas hoe langer hoe meer uit. Want dat de gemeente Bendawoeloeh met hart en ziel aan Sadrach verkleefd was, hebben de lieden daar duidelijk doen verstaan aan Ds. Lion Cachet, gelijk uit zijn boek te zien is.

En ik kan er u nog meer van meedeelen. Eenige jaren, nadat die kerk gesticht was, bezocht een waarnemend controleur van Karangkobar de gemeenten en diende omtrent zijn bezoek een rapport in. Ik heb een officieel afschrift van dat rapport onder de oogen gehad en wil er u een en ander uit meedeelen. Op zijn vraag aan Soléman en anderen, wie hun herder, hun leidsman

was, kreeg de controleur ten antwoord: „Imam Sadrach, wiens opperherderschap gegrond is op zijn recht als stichter der gemeenten en op het eenstemmig verlangen van al zijn volgelingen." De controleur vroeg: „Maar als die herder de schapen nu eens leidt op een weg, die naar een afgrond voert, zullen ze hem dan volgen?" „Ja", klonk het antwoord, „zonder bedenken volgen zij hem, al ware het in den dood." „Volgt gij dus alle bevelen van Sadrach op?" vroeg hij verder. „Ja dat doen wij", was hun antwoord; „want Sadrach heeft gezegd: „indien ik u iets verbied, moogt gij het niet doen, doch zoo ik het niet verboden heb, zijt gij er vrij in. De Imam heeft ons vrijgelaten, aan alle bevelen en oproepingen onzer hoofden in andere dan godsdienstige zaken te gehoorzamen. Maar hij heeft ons verboden deel te nemen aan godsdienstige bijeenkomsten anders dan onder leiding van den fungeerenden herder." Uit het rapport blijkt duidelijk, dat de controleur met „fungeerenden herder" aanduidt den door Sadrach in een gemeente aangestelden voorganger. „Dit alles", heet het verder in het rapport „sprak Panoes vrijmoedig uit en de andere aanwezigen bevestigden dit en verklaarden uitdrukkelijk, dat zóó de opvatting was van al de Christenen in de drie residentiën." Ook staat er nog in: „De herder of opperherder is Sadrach, die overal voorgangers heeft aangesteld en maandelijks van elke gemeente uitvoerig rapport ontvangt, waartoe een deel der gemeente naar Karangdjasa gaat." Mij dunkt, het zal u thans wel duidelijk zijn, hoe de verhouding van de Christenen tot Sadrach was na den dood van Mevr. Philips. Hebt gij wel goed gelet op die woorden: „wiens opperherderschap gegrond is op zijn recht als stichter der gemeenten en op het eenstemmig verlangen van al zijn volgelingen." Ongetwijfeld doelden de lieden in Bendawoeloeh met dat „eenstemmig verlangen van al Sadrach's „volgelingen" op wat in '76 te Karangdjasa was geschied, toen Sadrach, gelijk ik u boven meedeelde, allen saamriep, om feestelijk zijn naamgeving van Soerapranata te vieren. Het lijdt geen twijfel, of Sadrach's kring was van den aanvang af een aaneengesloten, om hem zich scharende, groep, die in '76 zoo mogelijk nog nauwer zich aan hem aansloot, en met volle bewustheid hem als leidsman koos, wijl hij de stichter hunner gemeenten was. Ja die met elkander afspraken, om hun goeroe niet af te vallen, door zich te begeven in godsdienstige samenkomsten, niet door Sadrach

of door van hem aangestelde voorgangers, geleid, m. a. w. zich niet buiten Sadrach om aan te sluiten bij Zendelingen of hun helpers.

De Javaan meent, dat zijn goeroe hem „onderwijst in de volmaaktheid van leven en sterven," ja dat die goeroe „de duisternis van zijn hart verlicht en zijn schreden richt op den weg, die tot heerlijkheid voert." Zie, daarom juist beschouwden de Christenen Sadrach als hun leidsman, hun panoettan (letterlijk verhaald: „iemand, dien men te volgen heeft.") Om die reden waren zij bereid „zonder bedenken" hem te „volgen, al ware het in den dood."

Gij zult uit dit alles wel al begrepen hebben, dat geen Hollander, geen Zendeling zelfs, instaat was, dien band tusschen Sadrach en zijn kring te verbreken. En toch, daartoe zijn heel wat pogingen aangewend, zooals ik u in een volgend hoofdstuk zal beginnen te verhalen.

XIII.

Bieger komt naar Bagelen, om de „leiding" der gemeenten „op zich te nemen."

Gelijk ik schreef, was Sadrach Soerapranata na den dood van Mevr. Philips het hoofd van de gemeenten en van de verspreide Christenen. Behalve hem was er niemand, die zich het lot dier Javaansche Christenen aantrok. Allen hadden van hem of van zijn Evangelisten de nieuwe agama (godsdienst) geleerd; verreweg de meesten kenden hem persoonlijk, zoodat het u niet verwonderen zal, dat hij algemeen geacht en geëerd werd. Natuurlijk werd hij als Javaan door de Javaansche Christenen op Javaansche wijze geëerd, gelijk een Hollandsche predikant, die bij zijn gemeente geliefd is, op Hollandsche wijze in het vaderland „in sonderlinge achtinge" gehouden wordt.

Zoo verliepen er na het verscheiden van Mevr. P. een anderhalf jaar, waarin de gemeenten in rust en vrede verkeerden en Sadrach naar zijn vermogen en met de weinige kennis van het Evangelie, die hij had, haar diende met een „ijver", dien zelfs

Uhlenbusch en Vermeer moesten „bewonderen". „Dikwijls ging hij uit, om propaganda te maken" en als hij in zijn kerk te Karangdjosa optrad, waren meestal Christenen uit de andere gemeenten, vaak „met vele nieuwelingen", onder zijn gehoor. „Omtrent alle 35 dagen eens, was er groote vergadering te Karangdjosa", waar dan de gemeentezaken besproken en geregeld werden.

De gemeenten onderhielden met elkander hun goeroe, Sadrach, en zorgden uit eigen middelen voor het onderhoud of den aanbouw harer kerkjes, verschaften zich Bijbels door aankoop en copieerden de gebruikte gezangen.

„De gewone dagelijksche levenswijze van Sadrach" was „vrij eenvoudig", en „ontwijfelbaar" was „S. streng zedig; in vergelijking met Mohammedaansche zedelijkheid, een heilige".

Sadrach werd in dien tijd door de regeering niet lastig gevallen; er kwamen geen conflicten voor tusschen de Christenen en het bestuur, tenzij over het presteeren van dienst op den Zondag. Zoo ging het rustig voort zonder eenige leiding van een Zendeling, gelijk de gemeenten ook geheel en al buiten den arbeid van eenig Zendeling waren ontstaan. Doch dat zou weldra anders worden.

In Januari 1878 kwam Zendeling Bieger van Tegal naar Bagelen. Eerst vestigde hij zich te Koetoardjo, dicht bij Karangdjosa, doch eenige maanden later ging hij te Poerworedjo wonen. Reeds dat zich vestigen te Koetoardjo is opmerkelijk, vooral beschouwd bij het licht van wat Ds. Troostenburg de Bruijn schreef. Nadat toch Z.Eerw. iets had medegedeeld over de gemeenten in Bagelen schreef hij in de „Med. v. h. N. Z. G." 24e jaargang: „In 1878 kwam de Zendeling Bieger van Tegal, om hare leiding op zich te nemen." Zie, met dat doel kwam Bieger en daarom vestigde hij zich eerst in Koetoardjo, dicht bij Sadrach's woonplaats. Hij logeerde bij den heer Brouwer, vroeger al genoemd. Hij deed Sadrach al spoedig verstaan, dat hij, Bieger, gekomen was, om de gemeenten te besturen en dat Sadrach blij mocht zijn, als hij helper van B. werd.

Hij begreep echter al spoedig, dat Sadrach in het minst geen lust daartoe had. Daarom trok hij na een verblijf van eenige maanden te Koetoardjo naar Poerworedjo, om zich daar metterwoon te vestigen.

Zendeling Wilhelm schreef hiervan later in zijn dagboek:

„Maart '78 kwam Bieger hier, hij eischte terstond de overgave aan hem en riep de hulp van den Resident in tegen Sadrach."

En het inlandsch hoofd te Koetoardjo, die in '70 regent aldaar was, zegt: „Sadrach wilde onafhankelijk zijn, hij wilde zich niet aan den heer Bieger onderwerpen."

Dat Sadrach, die sinds '70 een geheel zelfstandige positie innam, geen helper van Bieger wilde worden, is dunkt mij, nog al zeer verklaarbaar. En ook acht ik het alleszins begrijpelijk, dat Sadrach, die voor een man van de positie van Mr. Anthing niet behoefde te hurken, er nu in '78 geen zin in had, om voor Zendeling Bieger wel te hurken. Hij had bij Mr. A. op een stoel gezeten, geen wonder dus, dat hij er voor bedankte, om voor Bieger op een matje op den grond te zitten.

Hij had immers niets met Bieger uitstaande, waarom zou hij eenvoudig op bevel van Bieger zijn vrije zelfstandige positie als goeroe en leidsman der door hem gewonnen Christenen opgeven en als de onderdanige dienaar van B. voor hem neerhurken, afwachtende of het B. believen mocht, hem als zijn helper aan te nemen? Geen wonder, dat Wilhelm, later de geschiedenis beschrijvende, van B. neerschreef: „hij eischte terstond de overgave aan hem en riep de hulp van den Resident in tegen Sadrach."

Vraagt ge, wie Bieger geroepen had, wie hem opdroeg „de leiding op zich te nemen" door „de overgave aan hem" te eischen, dan moet ik het antwoord schuldig blijven.

Sadrach en de zijnen hebben echter zeer spoedig begrepen, wat hij beoogde. Daarom zette Sadrach zich schrap, om zich zijn zelfstandige positie niet maar zoo gemakkelijk te laten ontnemen. En de volgelingen van Sadrach dachten er niet aan, om hun geliefden Javaanschen goeroe in te ruilen voor een Hollandschen Zendeling, dien zij nog nooit hadden gezien, en die niets, totaal niets, had gedaan ter stichting van hun gemeenten.

Dit alles is zoo duidelijk te verstaan, dunkt mij, uit de eigen woorden van Bieger. Hij schreef d. d. 18 Maart 1882 o. m. het volgende aan zijn bestuur: „Naar ik u reeds vroeger en meermalen mededeelde, bleven mij de Christenen in Bagelen nog immer vijandig gezind. In antwoord op mijne vele pogingen om hen onder den invloed des Woords te krijgen, ontving ik niets dan afwijzing. Die was niet zoo zeer aan de Christenen zelf, maar vooral aan hun hoofd te wijten. Sadrach nam reeds ten tijde van

mevr. Philips de teugels in handen en trok die sterker aan, toen genoemde zuster stierf. Zou de invloed van Sadrach niet verzwakken, dan moest hij allen vreemden invloed weren en zulks heeft hij steeds gedaan", zie „de Heidenbode" van 1882.

Wat B. eigenlijk bedoelde of op het oog had met die woorden „mijne vele pogingen om hen onder den invloed des Woords te krijgen" wordt, dunkt mij, duidelijk bij het licht van de woorden door zijn collega Vermeer geschreven in „De Opwekker" van Maart 1883. Vermeer daarin de geschiedenis verhalend, schrijft: „S.(adrach) heeft gemeend, zelfstandig te moeten optreden en Europeesche inmenging te moeten tegengaan"; en een weinig verder luidt het: „zeker is, dat S. meer zelfhandelend optrad en begon, die inmenging („Europeesche inmenging") te weren als noodzakelijk gevolg van zijn meer zelfstandig optreden." Zie, onder de „pogingen" van B. om de volgelingen van Sadrach „onder den invloed des Woords te krijgen", moet dunkt mij allereerst verstaan worden die „Europeesche inmenging." Van die „Europeesche inmenging" was Sadrach en de zijnen niet gediend, die weerden zij.

In het vorige hoofdstuk toonde ik reeds aan uit het rapport van den controleur in het noorden van Banjoemas, dat de Christenen in last hadden, zich niet in godsdienstige samenkomsten te begeven, die onder leiding geschiedden van Zendelingen of anderen, buiten Sadrach's kring staande. Het is dus zeer begrijpelijk, dat Bieger, die begonnen was, van Sadrach de overgave te eischen, overal de deur gesloten vond en bij Sadrach's volgelingen al aanstonds op tegenstand stuitte, zooals de verdere geschiedenis u zal aantoonen.

XIV.

Bieger brengt vele beschuldigingen tegen Sadrach in en zoekt tevergeefs door Abisai, Cornelius en Vermeer ingang te krijgen in Sadrach's kring.

Weet ge wat B. al spoedig ging doen, om Sadrach, toen hij niet goedschiks wijken wilde, van zijn plaats te dringen? Op

grond van door Wilhelm eigenhandig geschreven stukken kan ik het u meedeelen.

Wilhelm toch heeft inzage gehad van het archief der Protestantsche kerk te Poerworedjo en nam afschrift van de op Sadrach betrekking hebbende stukken, in genoemd archief aanwezig. Die afschriften bestaan nog en stelden mij instaat, allerlei mededeelingen te doen van stukken door Bieger, den Gouvernementspredikant, den Resident of het Prot. Kerkbestuur geschreven in zake Sadrach en zijn kring.

Ik deel dit hier even mee, opdat gij in het vervolg zoudt weten, ook zonder dat ik het telkens er bij vermeld, uit welke bron ik heb geput.

Nu schreef Wilhelm op grond van bovengemelde stukken het volgende: „In eenige vergaderingen, gehouden met Sadrach, eischte hij (Bieger) van hem de algeheele overgave der gemeenten en afstand doen van alle rechten en verplichtingen door Mevr. Ph. hem overgegeven, en zich terugtrekken of naar Djapara terugkeeren. Sadrach was er de man niet naar, om dadelijk te gehoorzamen, wat bij Bieger tengevolge had, dat hij de hulp inriep zoowel van Europeesche als Inlandsche ambtenaren, en met Ds. Tr. de Bruyn en Schneider en Abisai 9 beschuldigingen tegen Sadrach opmaakte met de hoop, hem onschadelijk te maken.

Deze beschuldigingen bevatten evenwel geen enkele, welke hem politiek gevaarlijk maakte en waarop de Regeering kon ingaan." Weet gij welke de beschuldigingen waren, die Bieger c. s. inbrachten? Het is mij duidelijk geworden uit een door hem en de anderen onderteekend stuk, nog aanwezig in bovengenoemd archief. Ze komen hier op neer: Dat Sadrach zich den titel van raden mas ngabéhi en den naam van soerapranata aanmatigde; dat hij zich door zijn volgelingen Bapa, Goeroe, Goesti liet noemen; zich door hen de handen en voeten liet kussen; zich bij zekere gelegenheden de witte pajong boven het hoofd liet houden; dat hij er embans, vrouwelijke lijfbedienden op nahield, die hem, als hij uit de badkamer kwam, de muilen moesten nadragen; dat hij zich op zijne reizen door de desa's van volgelingen omringde, die met zilver gemonteerde wapens droegen; dat hij door hem gezegende krissen verkocht; dat hij beweerde, dat hij, na drie dagen onzichtbaar te zijn geweest, de teekenen van het lijden in handen en voeten had; dat hij beweerde, de Christus te zijn.

Met deze beschuldigingen tegen Sadrach in te brengen dacht Bieger, gesteund door den Gouvernementspredikant v. T. d. B., Sadrach wel spoedig van zijn plaats te dringen. Doch dat ging nog niet zoo gemakkelijk. Terecht schreef Wilhelm, dat de Regeering op die beschuldigingen niet kon ingaan.

De toenmalige regent van Koetoardjo, onder wien Sadrach ressorteerde, was wel lang geen vriend van Sadrach, maar hij kon toch met die beschuldigingen niets aanvangen. Die regent kon het maar niet goed zetten, dat Sadrach, nu hij den godsdienst van de Hollanders had aangenomen, zich zooveel verbeeldde, want als hij den regent op den weg tegenkwam, ging hij niet voor hem hurken op den grond, maar groette hem, zooals de Hollanders gewoon zijn te groeten.

Vraagt gij echter dien regent op den man af, gelijk ik deed, wat Bieger met grond tegen Sadrach kon inbrengen, dan brengt hij niets anders te berde, dan dat Sadrach „onafhankelijk" wilde zijn en zich niet aan Bieger wilde onderwerpen. De regent gebruikte Javaansch sprekend het Hollandsche woord „onafhankelijk". En vraagt gij den toenmaligen Assistent-resident van Koetoardjo naar de zaak, gelijk ik deed, dan krijgt gij ten antwoord: „weet u, wat de zaak was, hij wilde zelfstandig zijn; hij wilde niet afhankelijk wezen van Bieger, die heeft daar veel over geklaagd." Zóó spreken nu nog de Europ. en Jav. ambtenaren, die de zaak onderzocht hebben.

Geloof maar, als die beschuldigingen gegrond waren geweest, dat de regent van Koetoardjo er wel werk van gemaakt zou hebben, om Sadrach als een staatsgevaarlijk persoon te verwijderen. In die dagen toch was het volstrekt niets ongewoons, dat de Regeering Javanen, die gevaarlijk werden geacht voor de orde en rust, liet gevangen nemen en verwijderen. Een enkel bewijs hiervoor biedt u het volgende uit het „Koloniaal Verslag" van 1880: „In de afdeeling Ngawi (Madioen) legde het bestuur de hand op een inlander, die, zich voor een bovennatuurlijk wezen uitgaf en reeds eenige zijner landgenooten had overgehaald, have en goed te verkoopen en hem te volgen naar een afgelegen boschstreek, waar een nieuw rijk door hem zou worden gesticht. De man was blind en zonder middelen van bestaan, en zijn eenig oogmerk was blijkbaar, om zich geld te verschaffen, maar wegens het voor de openbare rust zoo gevaarlijke middel, waarvan hij zich bediend had, kon hij niet ongestraft

blijven; bij een besluit der Indische Regeering van 3 Maart j.l. werd hem verder verblijf op Java en Madura ontzegd en de hoofdplaats Amboina als verblijfplaats aangewezen."

Wat dunkt u? Als eens de beschuldigingen tegen Sadrach ingebracht gebleken waren gegrond te zijn, zou dan Sadrach niet op een dergelijke wijze zijn gestraft, als die man in Ngawi? Dat de regent in Koetoardjo hem zelfs met al die beschuldigingen niets kon maken bewijst mij, dat ze onbewezen waren.

En vraagt gij mij, hoe Bieger, die altoos in Tegal gewoond had, aan die beschuldigingen kwam, dan is mijn antwoord, dat èn Abisai èn de helpers van Vermeer in Banjoemas ze hem zeker geleverd hadden. Doch hoe dit zij, de beschuldigingen werkten in 1878 niets uit en dat heeft Sadrach natuurlijk ook wel geweten. Gewis voelde hij zich daardoor sterk en was hij minder dan ooit geneigd, om voor Bieger te bukken.

Deze sloeg daarom een anderen weg in. Hij wilde trachten, buiten Sadrach om ingang te krijgen in diens gemeenten. Hij ontbood Abisai, den u bekenden bediende van Mevr. Philips, bij zich en stelde hem voor, zijn helper te worden tegen *f* 30 in de maand. Abisai nam dat voorstel natuurlijk gretig aan. Blijkbaar was het doel van Bieger, om nu door Abisai de volgelingen van Sadrach tot zich te trekken en zóó invloed te krijgen in diens kring. Doch Abisai had zelf niet den minsten invloed onder de Christenen buiten het district Poerworedjo en dus kon Bieger door A. zijn doel niet bereiken.

Hij probeerde het daarom nog op een andere manier. Hij trok naar Ambal en stelde een daar wonend christen-Chinees, die vroeger Mevr. Philips volgde, en wiens doopnaam Cornelius was, voor, om zijn helper te worden tegen een goed maandgeld.

Deze Chinees, die gelijk onderscheidene personen mij verhaalden, nog al opium schoof, was dadelijk daartoe bereid en trok nu alleen of met Abisai samen naar verschillende gemeenten, om de lieden over te halen, niet langer Sadrach te volgen, maar zich bij den pandita in Poerworedjo aan te sluiten.

De u zeker bekende Simon van Djelok vertelde mij, dat Abisai bij hem kwam en hem *f* 60 ja tot *f* 100 per maand bood, als hij zich in dienst van Bieger wilde stellen, en dat hij geantwoord had: „honderd gulden òf honderd duiten (nog geen *f* 0,75), als kjahi Sadrach het wil hebben, dan doe ik het, maar anders niet,

want ik dien (ngawoela) kjahi Sadrach. Zoo was volgens Simon ook de Chinees Cornelius bij hem gekomen, doch die kreeg hetzelfde antwoord.

Het zal u, die reeds weet, wat de lieden in Bendawoeloeh den controleur meedeelden van hun verhouding tot Sadrach, niets verwonderen, dat Simon zoo sprak. Doch Bieger begreep blijkbaar nog niet, hoe sterk de band tusschen Sadrach en de Christenen was, toen hij Abisai en Cornelius er zoo op uitzond.

Abisai, die het hem toegezegde maandgeld niet geregeld ontving, gaf het spoedig op en trok naar Djapara en na zijn terugkomst zocht hij zijn brood te verdienen als mandoer in het hospitaal. Wat Bieger ook deed, om hem weer over te halen, het hielp niets.

De Chinees werd weldra afgedankt, want Bieger zag wel, dat ook die niet bij machte was, de deur voor hem te openen, die Sadrach's volgelingen flink op slot hadden gedaan, nadat hij hun goeroe zoo schandelijk had beschuldigd en trachtte weg te dringen.

De gemeente van Mevr. Ph. te Poerworedjo, die, zooals gij reeds weet, uit niet veel meer dan Abisai en zijn gezin bestond, voegde zich onder de leiding van Bieger. Hij zelf had uit Tegal „een blinde(n) man en twaalf pleegkinderen" meegebracht. Zoo hield hij dus des Zondags dienst te Poerworedjo voor die meegebrachten uit Tegal en het gemeentetje van Mevr. Ph. Het is derhalve zeer begrijpelijk, dat B. in zijn berichten spreekt van zijn „huisgemeente."

Toen hij zag, dat het zoo bij die huisgemeenten bleef en hij „in antwoord op" zijn „vele pogingen om" de Christenen in Bagelen „onder den invloed des Woords te krijgen niets dan afwijzing ontving" riep hij Zendeling Vermeer te hulp, die in het voorjaar van 1878 als „frei-Missionair" naar Poerbolinggo was teruggekeerd. Vermeer toch schreef in het vroeger gemelde stuk in „de Opwekker", dat hij „in Mei 1881 meer bepaald op aanmoedigen van Br. B., daartoe opgewekt door het Hoofdbestuur der Ned. Geref Zend. Vereen., eenige gemeenten en verscheidene „Christenen (in Bagelen) bezocht" heeft, „op welke reizen" hij „er velen ontmoette, die vroeger of later door hem „gedoopt zijn geworden." Elders zegt hij in dat stuk, dat hij „in Mei 1881 een groot deel der gemeenten bezocht" en dat hij ook Sadrach „een bezoek bracht ten zijnent met een Europ. ingezetene der

Res. Bagelen." Blijkbaar was het doel van deze reis van Vermeer, om de Christenen te bewegen, zich onder Bieger te stellen. En dat hij met Sadrach te Karangdjasa sprak, om hem er toe te krijgen, zich bij Bieger aan te sluiten, doch zijn spreken niet het gewenschte resultaat had, lijdt geen twijfel. Gij kunt het duidelijk verstaan uit deze woorden van Vermeer: „dat Europeesche inmenging niet meer gewenscht werd, bleek ten duidelijkste, toen ik in Mei '81 hem (Sadrach) een bezoek bracht ten zijnent."

En Bieger schreef er van in „De Heidenbode": „hij (Vermeer) bezocht Sadrach, maar als immer zonder resultaat."

Sadrach was slim genoeg, om te begrijpen, dat B. en V. niet veranderd waren van doel, maar slechts van tactiek; hij had geen ooren naar het zoet gefluit van den vogelaar. Hij begreep maar al te goed, dat het toch zou uitloopen voor hem, op een zich als een gewoon helper stellen in den dienst van Bieger en dus op een geheel en al opgeven van zijn nu reeds 10 jaar verkregen positie onder de door hem gewonnen Christenen.

Als ik nu ook nog meedeel, dat de kerkeraad der Prot. kerk te Poerworedjo in 1878 en in '79 aan het Kerkbestuur te Batavia, omtrent de gemeenten van Sadrach rapporteerde, dan zal het u wel duidelijk zijn, dat Sadrach het sinds de komst van Bieger te kwaad kreeg niet slechts met de Zendelingen, maar ook met de Gouvernementskerk.

De Javaan Sadrach kreeg toen te doen met de Hollanders.

Een ieder, die iets weet van de verhouding tusschen de Javanen en de Hollanders hier, zal zeker respect hebben voor den moed van den Javaan Sadrach, om tegenover de Hollanders (de Zendelingen B. en V. en den Gouvernementsdominee c. s.) stand te houden en zijn onafhankelijke positie te durven handhaven. Dat is hier inderdaad iets zeldzaams en bewijst voldoende, dat Sadrach geen gewoon Javaan is, maar een energieke en krachtige persoonlijkheid, zooals men ze onder de mindere Javanen hoogst zelden aantreft. Doch ik moet dit hoofdstuk eindigen; mij dunkt, gij hebt al tusschen de regels door gelezen, dat de strijd tusschen de Zendelingen en Sadrach niet liep over een of ander leerstuk, maar over de vraag, wie de baas zou zijn.

XV.

Bieger's actie raakte niet de leer maar het beheer. Sadrach's kring blijft voor Bieger hermetisch gesloten en breidt zich sinds 1878 steeds verder uit in Bagelen, Banjoemas en Pekalongan.

De actie van Bieger en Vermeer tegen Sadrach kwam volstrekt niet voort uit een begeerte, om de dwalende Christenen beter het Evangelie te doen kennen. Vermeer heeft het zelf duidelijk gezegd. Sadrach verzette zich tegen „Europeesche inmenging". De actie was gegrond in de meening, dat de Hollander, die hier op het terrein des gewonen levens de overheerscher, de heer en gebieder, de baas, is, ook op het terrein des geestelijken levens, op het gebied der kerk, als de meerdere door den Inlander moet erkend, gehoorzaamd en geëerd worden.

Het ging toch, zooals ik in het vorige hoofdstuk al schreef, niet over eenig stuk van de leer der zaligheid, maar over de vraag, wie er in de gemeenten heer en meester zou zijn. Dat een Hollandsch Zendeling, alleen krachtens het feit, dat hij Zendeling was, had te bevelen over Javaansche Christenen en Javaansche gemeenten, ook al had hij nimmer iets ter stichting dier gemeenten of ter toebrenging dier Javaansche Christenen gedaan, wilde Sadrach maar niet begrijpen.

Dat een Javaan nu eenmaal van den Europeaan afhankelijk en aan den blanken onderworpen moet zijn, ook op het gebied der kerk, verstond Sadrach niet. Bieger wilde, dat Sadrach voor hem zou bukken, als een nederig dienaar voor hem op den grond zou zitten en zou gevoelen en ook met woorden en daden erkennen, dat hij, Javaan, niets te zeggen had en zich mocht verheugen over de groote gunst van den Hollandschen toewan pandita, wanneer die hem in zijn dienst wilde nemen als geheel aan hem ondergeschikt helper.

Doch Sadrach had geen oog voor die gunst. Hij had geen lust, om zich aan Bieger te onderwerpen, om als de minste daglooner voor hem neer te hurken; hij verlangde „onafhankelijk" te blijven, zooals èn de regent èn de assistent-resident van Koetoardjo getuigen.

Dat die strijd van Sadrach, om zich en zijn kring vrij te

houden van de „Europeesche inmenging", om „onafhankelijk" te blijven, in al de gemeenten spoedig bekend was en meegestreden werd, lijdt geen twijfel. Geloof maar, dat in de groote vergaderingen te Karangdjasa, die om de 35 dagen gehouden werden, menig woordje gesproken is over dien strijd. Sadrach's „kinderen en kleinkinderen" (zoo noemt hij zijn volgelingen) kregen daar aanwijzing, hoe zij tegenover alle pogingen van Bieger, om invloed in de gemeenten te krijgen, moesten handelen. Denk maar eens aan wat de lieden te Bendawoeloeh tot den controleur zeiden. Zeker hebben allen orders gekregen, om de indringers buiten de deur te houden, opdat hun „bapa" (vader) hun „panoettan" (leidsman) baas onder hen bleef en zij als „kristen djawa" konden blijven voortleven, zonder genoodzaakt te worden „kristen welonda" te worden. Gewis heeft die strijd den band tusschen Sadrach en zijn kring nog nauwer aangehaald, temeer omdat zij, Javanen, het opnamen voor hun Javaanschen goeroe tegenover de Hollanders, die immers, trots hun langdurig verblijf hier, toch voor het besef van den Javaan maar vreemde indringers en overheerschers zijn.

Het was Bieger dan ook totaal onmogelijk, om zich tusschen Sadrach en de gemeenten in te dringen. Wat Bieger, dunkt mij, zelf in zijn vroeger gemelden brief van 18 Maart 1882 duidelijk te verstaan geeft in de volgende woorden: „Honderden Javanen bleven hem (Sadrach) volgen en waren ten sterkste aan hem gehecht, tengevolge waarvan hij alles kon gedaan krijgen". En niet minder duidelijk blijkt dit uit een ander reeds aangehaald woord van B., dat aldus luidt: „In antwoord op mijn vele pogingen om hen onder den invloed des woords te krijgen" enz.

En Wilhelm schreef in „De Heidenbode" van 1 Augustus 1882: „alle deuren waren voor den Zendeling gesloten." Het is zoo klaar als de dag, dat Sadrach's kring als een aaneengesloten geheel tegenover Bieger stond, om de onafhankelijkheid en zelfstandigheid der gemeenten te handhaven.

Meen echter niet, dat Sadrach en de zijnen nu met dien strijd voor zelfbehoud de handen zóó vol hadden, dat zij niet aan propageeren, aan uitbreiding van hun kring, konden denken. Neen dat was volstrekt niet het geval; Sadrach propageerde sterk en de uitbreiding ging steeds voort. Ik wil u daarvan in het kort iets meedeelen.

Zooals gij reeds weet, waren over de geheele zuidervlakte van

Bagelen en ook over de daaraan grenzende zuidervlakte van Banjoemas tot in Tjilatjap de volgelingen van Sadrach verspreid en kwamen zij op verschillende punten, als zoovele centra, des Zondags saam ter godsdienstoefening. En ook in den noordoostelijken hoek van Banjoemas in het gebergte waren er reeds verscheidene Christenen, die in Bendawoeloeh hun vereenigingspunt hadden en onder de „onderwijzing" van Soléman saamkwamen op den dag des Heeren.

Welnu, die in 1878 reeds bestaande kring breidde zich al verder en verder uit. Sadrach propageerde voortdurend en bij hem woonden in Karangdjasa verscheidene zijner „Evangelisten", zooals de u al bekende Paulus, Johannes, Markoes en Moesa. Behalve die woonde er nog een in Bandoeng, een desa niet ver van Poerworedjo en ook niet ver van Karangdjasa gelegen, zijn naam was Jirmijah.

Deze Jirmijah was een zeer onkundig man; hij kon zelfs niet lezen en schrijven, wat al de andere genoemden wel konden. Hij was echter goed thuis in de Javaansche ngèlmoe's, en hij was zeer op de hoogte van de onder de Javanen gangbare voorstelling van den rechtvaardigen koning, ratoe hadil, die komen zou, om een rijk van vrede en heerlijkheid op Java te stichten.

Deze „Evangelist" trok het noorden van Bagelen in, om te propageeren. Vlak bij de Diëng won hij lieden voor de nieuwe ngèlmoe. Zoo o. a. in de desa Serang won hij een Javaan, die u zeker al bekend is onder den naam van Jacob Toempang. Deze was een leerling van Jirmijah, en werd door hem naar Karangdjasa geleid. Jacob propageerde op zijn beurt weer in het daar hooge noorden van Bagelen en zoo kwam er verband tusschen Serang en Bendawoeloeh en zuidwaarts tusschen Serang en Sapoeran, ongeveer halverwege den weg van Poerworedjo naar Wonosobo gelegen.

Genoemde plaatsen, Serang en Sapoeran werden aldus weer nieuwe uitgangspunten voor de propaganda en punten van samenkomst voor de daar in het gebergte verspreide Christenen. Van uit Bendawoeloeh werd door Soléman gepropageerd en weldra kwamen er nog hooger in het noorden van Banjoemas plaatsen, waar Sadrach zijn leerlingen had, zoo o. a. in Telagahabang en Gadjahmoengkoer. Doch daarbij bleef het niet. Over die noordergrenzen van Banjoemas en Bagelen heen werd de „Indjil" in Pekalongan gebracht. In Tjiloeloek hoorden de lieden het eerst

van de Kristen djawa in Bagelen en van den goeroe Sadrach in Karangdjasa. Een paar trokken er heen en kwamen op hun reis al met Jakob van Serang in aanraking. Zij werden onderricht in Karangdjasa en keerden weer huiswaarts. Doch weldra zond Sadrach er zijn „Evangelist" Johannes heen, die in gezelschap van Jakob te Tjiloeloek propageerde, tengevolge waarvan er spoedig velen de nieuwe leer aannamen en een gemeente werd gesticht.

Van uit Tjiloeloeh verspreidde de nieuwe ngélmoe zich snel verder, zoodat er in Poerba en in Derma, in Prata en Banaran (Djambangan) gemeenten ontstonden, alsook in Kebitingan. Jirmijah, de man, die Jacob van Serang gewonnen had, ging er ook wel heen, om te propageeren.

Zoo breidde zich in den tijd van Bieger's actie tegen Sadrach de kring sterk uit en telde Sadrach weldra tal van volgelingen in de residentie Pekalongan. Doch niet slechts ver van Bieger's standplaats verwijderd, maar ook in de onmiddellijke nabijheid van B.'s woonplaats propageerde Sadrach. Zoo ging Johannes in dien tijd naar Djelok, en won er verscheidene, naar Djambean, waar hij meer dan één santri won. Die lieden trokken, om zoo te zeggen, Bieger's huis voorbij, om naar Karangdjasa te gaan.

Vandaar schreef Wilhelm d.d. 12 Mei '82 in „De Heidebode" van August. '82: „Meenden we nog eenige maanden geleden, dat in onze naaste omgeving het getal Christenen zeer gering was, nu merkten wij eerst, dat Poerworedjo een vrij groote gemeente is."

„Was bij ons maar een beperkt getal leerlingen, nu begeeren vele Christen-ouders hun kinderen naar onze school te zenden". Gij zult later wel hooren, wat de reden van deze verandering was. Ik haal deze woorden van W. hier slechts aan ten bewijze, dat Sadrach tot in de onmiddellijke nabijheid van Poerworedjo krachtig en met gunstig gevolg propageerde.

Sadrach's invloed werd dus hoe langer hoe grooter, Bieger daarentegen had hoegenaamd geen invloed noch in noch buiten Poerworedjo en nergens in Bagelen of de andere residentiën.

Wilhelm schreef toch in bovengenoemden brief, gelijk ik u al meedeelde, dat „alle deuren voor den Zendeling gesloten" waren. Dat was nog zoo in 't begin van Maart 1882, want het luidt in Wilhelm's brief aldus: „Begin van Maart zaten we nog met een paar menschen in de kerk" en even verder „de doopplechtigheid had zeldzaam plaats." En uit het boven meegedeelde weet ge al,

dat B. ook maar een „beperkt getal leerlingen" op school had. Het is dus een onweerlegbaar feit, dat B in 1882 geen kringetje van eenige beteekenis om zich had kunnen verzamelen.

Zóó was de toestand ruim vier jaren, nadat Bieger van Tegal kwam „om de leiding der gemeenten op zich te nemen" in Bagelen. Het is dus zeer verklaarbaar, dat hij de tijd gekomen achtte, om andere maatregelen te nemen dan tot dusver door hem waren aangewend. Het was nu voor hem de tijd, om, gelijk Wilhelm het uitdrukt: „de hulp van den Resident in te roepen tegen Sadrach."

Ik twijfel er niet aan, of Bieger had reeds geruimen tijd er op gezonnen, om als hulpprediker door de Regeering over Sadrach's gemeenten te worden aangesteld en alzoo Sadrach's invloed met den sterken arm van de overheid te breken. En hierop doelen, denk ik, ook de volgende woorden van Bieger in het laatst van '81 geschreven: „Ik deelde hem (Zendeling Vermeer) mijn idee mede tot vereeniging en nauwere verbinding der drie residentiën, Tegal, Banjoemas en Bagelen, opdat iedere plaats, waar reeds Christenen zijn, behouden blijve, dat we geen voetstap verliezen", zie zijn brief opgenomen in „De Heidenbode" van November 1881. Hieruit blijkt, dunkt mij, dat Bieger van meening was, dat alle plaatsen in Bagelen, waar reeds Christenen waren, m. a. w. dus de heele kring van Sadrach in Bagelen onder zijn zeggenschap behoorden te staan, en dat er maatregelen moesten genomen worden, om die plaatsen aan het bestuur en den invloed van Sadrach te ontrukken. Hij wilde er geen „voetstap" van „verliezen" m. a. w. geen voetstap er van aan Sadrach laten. Blijkbaar zat achter dit „idee" van Bieger de fictie, dat ieder Javaan, die Christen werd, daardoor onder het zeggenschap kwam van den Hollandschen Zendeling.

Verwondert het u nog, dat de Christenen in Bagelen, die den strijd van Bieger tegen Sadrach hebben meegemaakt, zeggen: de strijd tusschen Bieger en Sadrach liep over „pangrèh"! Dat wil zeggen over het bestieren.

Bieger zei: iedere plaats in Bagelen waar Christenen zijn, moet behouden blijven voor mij, daarvan mag geen voetstap aan Sadrach blijven. Doch de Christenen zeiden van alle plaatsen (met uitzondering van Poerworedjo) in Bagelen: poenika rèhrèhanipoen kjahi Sadrach, wat beduidt: dat staat onder het bestuur van Sadrach. En daaarom beschouwden zij dien Hollandschen

Zendeling als iemand, die ingreep in de rechten van hun Javaansche leeraar en leidsman, die de stichter hunner gemeenten was en die „naar het eenstemmig verlangen van al zijn volgelingen", zooals de lieden in Bendawoeloeh getuigen, hun herder was.

Stel eens, dat er opeens een vreemde, dien gij niet kendet en met wien gij nimmer iets had uit te staan, bij u aanklopte en op hoogen toon eischte, dat ge hem als hoofd in uw gezin en als baas in uw zaak zoudt erkennen en gij het als een gunstbewijs van hem moest beschouwen, als hij u toestond in een ondergeschikte betrekking hem te dienen. Zoudt gij zoo iemand niet spoedig de deur wijzen en zouden uw huisgenooten zich niet allen tegen hen keeren, ja zouden uw knechts u niet een handje helpen en zeggen „wacht maar baas, we zullen dien vreemden indringer wel even in den kraag pakken en op straat zetten"?

Welnu, zóó heeft zich ook Sadrach met de zijnen geweerd tegen Bieger, die voor hen niet anders was dan een vreemden indringer, die in bond met Vermeer (die vroeger ook al tegen hun bapa had geageerd), het er in 1878 al dadelijk op toe gelegd had, om Sadrach, desnoods met den sterken arm der Overheid, te verwijderen.

XVI.

Sadrach en de zijnen hadden het ook te kwaad met de prijaji's en de santri's.

Sadrach en zijn volgelingen hadden het niet alleen te kwaad met de Zendelingen Bieger en Vermeer, of wilt ge, met de Europeesche inmenging, maar ook met hun eigen landgenooten, de Javanen, en wel voornamelijk met de prijaji's, den hoogeren stand, de Inlandsche hoofden of Javaansche ambtenaren.

„Dezen, de Inlandsche hoofden van rang" schreef Uhlenbusch in „De Opwekker" van October 1884 „zetten hem den voet dwars en haten Sadrach en zijn volgelingen als het ware uit het binnenste van hun hart."

En hiervoor was oorzaak. Officiëel gelden nu eenmaal alle Javanen voor Mohammedanen, hoewel de groote massa zoo goed als niets van Mohammed's leer weet. Doch bij de prijaji's, vooral

in Zuid-Bagelen, is dat eenigszins anders. Die weten wel wat van den Islam af en willen meestal volgelingen van den profeet uit Mekka zijn. Die prijaji's zijn dus veelal scherp gekant tegen de Javanen, die Christen worden, en bemoeilijken hen wel eens.

Hierbij komt nog, dat verscheidenen, die hier op hun manier ijverige Mohammedanen zijn, er schade bij lijden, als er in hun kring Javanen zijn, die tot het Christendom overgaan. Wanneer er bijvoorbeeld in een dessa in zuidelijk Bagelen eenige huisgezinnen het Evangelie aannemen, berokkent dit al dadelijk geldelijk of stoffelijk nadeel aan het hoofd van het dorp, den loerah, en den Mohammedaanschen dorpsgeestelijke, den kaum.

De Christenen toch laten zich niet meer trouwen door den pangoeloe of naib en dus heeft de kaum hen niet te geleiden, gelijk hij altoos doet, naar bovengenoemde Mohammedaansche geestelijken. Dit veroorzaakt geldelijke schade voor den kaum, want hij ontvangt een bepaalde som daarvoor, gelijk ook de pangoeloe of naib betaling krijgen voor het sluiten van huwelijken. Ja ook de loerah wordt daardoor in zijn beurs getroffen, want ook aan hem moeten de lieden, die trouwen, een zekere som betalen. De kaum heeft echter nog meer schade, want de Christenen brengen hem geen pitrah meer en geen djakat.

Gij moet weten, dat iedere Javaansche huisvader, na het einde van de vastemaand, een bepaalde som of hoeveelheid rijst aan den kaum komt brengen als een vast hoofdgeld voor hem en zijn gezin, opdat de kaum dan door zijn vasten en zijn onderhouden van den Islamschen godsdienst vergeving van zonde voor hem verwerve. En als de Javaan zijn oogst binnenhaalt, dan brengt hij een deel daarvan, meestal een tiende, als djakat, aan den kaum. Ook laat elk Javaan zijn kinderen besnijden, en laat daartoe den kaum komen, die daarmee een paar centen verdient. Bij begrafenis is hij ook tegenwoordig en moet hij natuurlijk voor zijn bidden beloond worden.

De Javaan zal ook geen dier slachten, of hij roept er dien kaum bij, die er een gebed bij doet. Voor een kip krijgt hij twee duiten, voor een schaap vijf duiten, van een koe of buffel krijgt hij het halsstuk en de loerah den kop, omdat hij het hoofd van de dessa is.

De Christenen, die hun kinderen niet laten besnijden en die geen van al deze dingen meer doen, berokkenen dus den dorpsgeestelijke en het dorpshoofd nog al wat schade.

En niet alleen die lieden hebben nadeel, maar in het zuiden van Bagelen althans, ook tal van andere dorpsgenooten. Gij vindt daar toch in iedere dessa een aantal santri's, lieden, die, naar Mohammed's voorschrift, vijfmaal daags het gebed doen in een daarvoor afzonderlijk opgesteld vertrekje (langgar) op hun erf. Die santri's kunnen den Koran lezen d. w. z. zonder te verstaan, wat zij lezen. Zij kennen de Arabische letters, maar niet de Arabische taal.

Als nu de Javaan een feest heeft bij de geboorte van een kind, of bij de besnijdenis en tal van andere gelegenheden, dan zal hij, als hij het maar eenigszins doen kan, de santri's daarbij noodigen; die lezen of zingen dan en ontvangen daarvoor eenig geld, een goed maal en een vracht eten van wat er overblijft, om mee naar huis te nemen.

Al die santri's zien dus ook met leede oogen aan, dat hun dessagenooten tot het Christendom overgaan, want dat treft hen in hun brood en in hun beurs.

En behalve de lieden in de dessa hebben ook vaak de Inlandsche hoofden, zooals een assistent-wedono of wedono, er nadeel van. Want als een Javaan een feest heeft, hetzij een bruiloft of een ander vreugdemaal, dan biedt hij zijn meerderen daarvan iets aan en natuurlijk niet het minste. Er gaan dan groote hoeveelheden van de uitgezochtste spijzen naar zulk een Inlandsch hoofd.

Zie, uit dit alles kunt gij wel verstaan, dat velen zich tegen den Christen-Javaan keeren, omdat hun beurs meer of minder getroffen wordt door het Christendom. En het is zeer menschelijk, dat die lieden er dan wel eens op zinnen, om het dien Christenen betaald te zetten, dat zij hen zoo benadeelen en het hun toekomende onthouden. En wijl nu de loerah en de kaum in het dessabestuur heel wat invloed kunnen uitoefenen, kan het een Christen-Javaan in zijn dessa vaak moeilijk gemaakt worden, en ook een assistent-wedono, die dat wil, zal allicht iets kunnen vinden, om hem te bemoeilijken.

Hierom schreef ik, dat Sadrach het ook te kwaad kreeg met zijn landgenooten.

XVII.

De ambtenaren verdenken Sadrach van oproerige plannen en zoeken hem onschadelijk te maken.

In het vorige hoofdstuk verhaalde ik iets van de schade, die de loerah en de kaum en de santri's lijden, als er in een desa nog al eenige Javanen tot het Christendom overgaan. Ik deed dit opzettelijk, om verstaanbaar te maken, dat de Inlandsche ambtenaren in Bagelen wel oorzaak hadden, om Sadrach en de zijnen te haten en den voet dwars te zetten. Die Inlandsche hoofden toch willen gaarne voor goede Islamieten doorgaan en houden daarom de santri's, hadji's, pangoeloe's c. s. gaarne te vriend.

Daarbij kwam, dat zij nog al eens last met die Christenen hadden, wijl zij bezwaar maakten, op Zondag heerendiensten te presteeren, of ander verplicht werk te verrichten. Want het was toen nog niet zoo als nu, dat de Christenen hun diensten op andere dagen mogen verrichten; zij waren van overheidswege gehouden, op Zondag te werken gelijk de andere Javanen. Het behoeft, dunkt mij, geen verdere toelichting, waarom de Inlandsche ambtenaren wel eens ongunstige rapporten over Sadrach indienden.

Het zou zeer onnatuurlijk geweest zijn, als die lieden altoos gunstig geoordeeld, en goed en naar waarheid hadden gerapporteerd omtrent Sadrach.

En waar nu zoo die geheele Islamsche ambtenaarswereld, gesteund door al wat santri en hadji was, zich tegen Sadrach keerde en zij hun uit den aard der zaak een zeer partijdig oordeel aan de Europeesche ambtenaren kenbaar maakten, kon het haast niet anders, of die moesten wel een ongunstigen indruk krijgen omtrent Soerapranata. Hier komt nog bij, dat Bieger Sadrach voorstelde als iemand, die verzet tegen de Regeering in den zin had, ja „misdadige plannen voedde", zie zijn bovengemelden brief d. d. 18 Maart 1882. Verwondert het u dan wel, dat B. in dienzelfden brief schreef, dat „meerdere ambtenaren van bestuur overtuigd waren, dat Sadrach vroeger of later oproerige plannen zou ten uitvoer brengen?"

Vooral als gij u herinnert, wat ik in hoofdstuk XIV u mee-

deelde uit het „Kol. Verslag" van 1880 ten bewijze, dat in die dagen het optreden van lieden, verdacht van oproerige plannen, geen zeldzaamheid was.

In het „Kol. Verslag" van 1882 staat daar omtrent het volgende: „De politieke toestand van Java en Madura bleef in het afgeloopen jaar gunstig..... de opwekkingen tot geestdrijverij, die op enkele plaatsen voorkwamen, konden, — dank zij de waakzaamheid der Europeesche autoriteiten en de medewerking der hoogere en lagere inlandsche ambtenaren — telkens in de geboorte worden gesmoord. Verstoring van de openbare orde of bederf van den goeden geest der bevolking werd op die wijze voorkomen. In Midden-Java was vooral zekere hadji Abdul Kadir, een gewezen priester uit Semarang, druk in de weer, om zelf en door middel van de ijverigsten onder zijne volgers de bevolking tot dweepzucht te brengen. In Soerakarta had Abdul Kadir zich tot zelfs bij zonen van den soesoehoenan invloed weten te verwerven. In Djokjokarta liet hij in zijne plaats een paar leerlingen werkzaam, die nog al veel aanhang verwierven. Een bejaarde panghoeloe, aan het Pakoe Alamsche huis verbonden, die zich bij hen had aangesloten, werd door den pangeran adipati uit zijne betrekking ontzet, terwijl de beide handlangers van Abdul Kadir in verzekerde bewaring werden genomen. Hij zelf werd omstreeks dienzelfden tijd (October 1881) te Samarang gevat. Het bleek, dat Abdul Kadir, behalve in Samarang en de Vorstenlanden, ook in Kadoe en Bagelen reeds een niet onbeduidenden aanhang had gevonden. De voornaamste zijner handlangers werden mede gearresteerd of onder politietoezicht geplaatst en de door hen opgerichte godsdienstscholen werden op last van het inlandsch bestuur gesloten. Ook in de Preanger regentschappen werd een tijdlang eenige geestdrijverij gaande gemaakt. Een inwoner van Tassik malaija, zekere Tjakra Ratmadja, die zich buiten zijn woonplaats onder den naam van Raden Soera Atmadja, als geneesheer en als raadsman in godsdienstzaken voordeed, wist, met behulp vooral van zekeren Bapa Moersih, velen te doen gelooven aan naderende groote gebeurtenissen, waarbij o. a. de Europeesche heerschappij over Java op hem, als gemachtigde van den profeet zou overgaan. Uit eerbied voor zijn toekomstige groote waardigheid vloeiden hem al meer en meer geschenken toe, terwijl de menigte, door zich meer dan anders tot het gebed af te zonderen, blijkbaar in onrust begon

te verkeeren omtrent de voorspelde omwenteling. Toen het bestuur genoegzame zekerheid nopens een en ander verkregen had, werden beide personen in hechtenis genomen (Mei 1881) evenals nog een tiental anderen, die zich uit ijver voor de zaak van Atmadja tot knevelarij of tot bedrog hadden laten verleiden. Bij een Indisch besluit van 27 Maart j. l. werd hij (Soera Atmadja) in het belang der openbare rust en orde naar Banka gerelegeerd."

Ziet, als gij bedenkt, dat aldus in '81 op Midden-Java en elders de ambtenaren moesten optreden tegen lieden, die onder de vlag van godsdienst verzet tegen de Regeering predikten, dan vindt gij het zeker zeer natuurlijk, dat zij Sadrach, die over heel Midden-Java zijn aanhangers bij duizenden telde, begonnen te verdenken van plannen, zooals Abdul Kadir en Soera Atmadja die bleken te hebben.

Geen wonder dan ook, dat zij, terwijl die genoemde oproerkraaiers met verscheidene hunner handlangers in de gevangenis zaten, in het begin van '82 er op bedacht waren, om Sadrach eveneens op te pakken. Naar het getuigenis van Bieger in zijn bovengenoemden brief zochten die ambtenaren den gevaarlijken Sadrach onschadelijk te maken. Maar hij was een tijd lang allen te slim.

Bieger schreef toch in zijn brief: „Alhoewel Sadrach misdadige plannen voedde, zoo wist hij zich evenwel immer uit de handen der politie te houden." Sadrach was dus een gevaarlijk man in het oog van Bieger, en de ambtenaren van bestuur en de politie hielden hem steeds in het oog. Nu als men een hond wil slaan, is er allicht een stok te vinden.

De ijverige politie vond ten laatste iets, naar zij meende, een middel, om Sadrach „onschadelijk te maken." Het was zoo hier en daar in Bagelen al eens voorgekomen, dat de Christenen weigerden, zichzelven of hun kinderen te laten vaccineeren. Dit feit trok de aandacht der politie. Al spoedig werden zulke weigerachtige Christenen in verhoor genomen en het stond voor de politie weldra vast, dat Sadrach achter deze actie zat.

Houd hierbij echter in gedachte, dat het „Kol. Verslag" van 1881 het volgende meldt: „In Bagelen bleek de prediking van een Zendeling der Nederlandsche gereformeerde zendingvereeniging te Amsterdam bij de bevolking gemoedsbezwaren op te wekken tegen de vaccine, ten gevolge waarvan, toen de pokziekte zich in Bagelen vertoonde, het bestuur belemmering ondervond

in zijn pogingen, om de uitbreiding van de ziekte tegen te gaan. De Indische Regeering vond hierin aanleiding, om onder de aandacht van bedoelden Zendeling te brengen, dat de hem verleende toelating tot uitoefening van zijn dienstwerk zou worden ingetrokken, indien hij niet ophield, de Regeering te bemoeilijken in haar weldadig streven, om de vaccine onder de inlandsche bevolking te bevorderen."

Na lezing van deze mededeeling der Regeering over het optreden van Bieger in '81 zal het u zeker bevreemden, dat in '82 Sadrach werd gehouden voor den man, die de lieden opzette tegen de vaccine. En niet minder zal het u verwonderen, dat Bieger in den bovengenoemden brief schreef: „Het kwam mij voor, dat Sadrach onder het schild van deze teêre quaestie zijn oproerige plannen tegen de Regeering wilde probeeren."

XVIII.

De Resident neemt Sadrach gevangen en wil Bieger in zijn plaats aanstellen; de Gouvernementspredikant beweert, dat het Kerkbestuur te Batavia dat moet doen.

Schreef Bieger, gelijk ik u meldde, dat het hem voorkwam, dat Sadrach onder het schild van de vaccine-quaestie zijn oproerige plannen tegen de Regeering wilde probeeren, het zal zeker den ambtenaren van het bestuur ook zoo voorgekomen zijn. Niet, dat de Christenen dien ambtenaren grond gaven voor zulk een vermoeden, als zij vaak met hun bijbel in de hand voor hun rechters betuigden, dat zij op grond van dat Woord Gods bezwaar hadden tegen de inenting.

Zij beriepen zich dan op 2 Cor. 6:3 en 1 Tim. 5:7. Leest gij nu die verzen na in uw Hollandschen bijbel, dan zult gij geneigd zijn Bieger gelijk te geven, als hij schrijft: „Ik behoef u nauwelijks te zeggen, dat die Schriftuurplaatsen zelfs in de verste verte de zaak der vaccine niet aanroerden, laat staan weerlegden".

Doch iemand, die de teksten naslaat in den Javaanschen bijbel, verstaat al spoedig, dat de Christenen er een bevel in konden

lezen, om zich niet te laten vaccineeren. Laat mij trachten u dit te doen begrijpen. In 1 Tim. 5:7 is voor ons woord „onberispelijk" een uitdrukking gebezigd in het Javaansch, die de Christenen niet opvatten, zooals de vertaler het bedoelde.

Er staat toch in het Javaansch voor ons „onberispelijk" „tampa tjatjad". Tampa beduidt: „zonder" en tjatjad beteekent in de eerste plaats: „lichaamsgebrek", en in de tweede plaats: „zedelijk gebrek". Als een Javaan zich bijvoorbeeld in zijn vinger snijdt, dan noemt hij die snee ook wel een wond, tatoe, maar, wijl die in zekeren zin zijn lichaam schendt, zegt hij, dat die wond een tjatjad, een lichaamsgebrek, veroorzaakt. Vandaar dat hij, als zijn wond genezen is, het litteeken nog aanduidt met het woord tjatjad.

Daarom lazen zij in 1 Tim. 5:7: „beveel dit, opdat zij zonder lichaamsgebrek zijn" en in 2 Cor. 6:3: „opdat aan mijn dienst geen lichaamsgebrek worde toegebracht". Zie, hierom redeneerden de Christenen: „als iemand ingeënt wordt, ontstaat er een lichaamsgebrek, (zoowel de wond als later het litteeken). Gods Woord zegt ons, dat wij zonder (tjatjad) lichaamsgebrek voor Hem moeten wandelen en Hem dienen; ik mag dus mijzelven noch mijn kinderen laten inenten".

Het lijdt geen twijfel, of Sadrach dacht er ook zoo over en de Christenen zullen wel op zijn last zoo gehandeld hebben, en dit nu scheen voor de Regeering in Bagelen voldoende reden, om Sadrach op een goeden dag op te pakken en in de gevangenis te zetten.

Dat dit groote verslagenheid en vrees in al de gemeenten bracht, kunt gij begrijpen. In een oogenblik was het onder zijn volgelingen bekend, dat Sadrach gevangen was genomen en nu in Poerworedjo in den kerker zat.

Gij ziet, dat bij den Resident blijkbaar het kwaad ten volle besloten was over Sadrach en dit hoofd van gewestelijk bestuur al spoedig een zeer krassen maatregel nam, om den gevaarlijken Sadrach onschadelijk te maken. Of deze hooge ambtenaar daartoe kwam door het advies van de Inlandsche hoofden, weet ik niet, maar, dat zijn maatregelen naar den zin dier lieden waren, lijdt geen twijfel. Zij toch dachten, dat, als Sadrach maar verwijderd was, ook het Christendom der Javanen spoedig zou verdwijnen.

Als de goeroe maar eerst weg was, zouden de moerid's, (leer-

lingen of volgelingen), er wel toe te brengen zijn, om hun geloof in nabi ngisa (zoo noemen de Mohammedanen Jezus) vaarwel te zeggen.

En of Zendeling Bieger's beschouwing en voorstelling van Sadrach van invloed is geweest op de handelingen van den Resident, is moeilijk te constateeren, maar, dat zij Bieger geheel in het gevlei kwamen, is zoo klaar als de dag.

Sadrach moest weg, dat stond vast, en Bieger moest op zijn plaats gesteld worden. Om dit doel te bereiken, wilde het hoofd van gewestelijk bestuur desnoods bijbelteksten gebruiken. Verbeeld u toch, Z.H.E.G. schreef d.d. 13 Maart 1882 aan den Gouvernementspredikant te Poerworedjo, dat hij 15 Maart naar Karangdjasa zou gaan, om daar aan de volgelingen van Sadrach bekend te maken, dat hij was afgezet en uit zijn woonplaats verbannen en zij Bieger nu als hun voorganger hadden te beschouwen en hij Sadrach zou gelasten, zich onder zijn onmiddellijk toezicht te Poerworedjo te bevestigen. En hij vroeg nu aan den predikant eenige teksten, ten bewijze dat de Overheid moet gehoorzaamd worden.

De Resident gaf in zijn brief aan den Gouvernementsdominee wel als reden op, dat Sadrach gelast had aan de Christenen, hun kinderen niet te laten vaccineeren en dientengevolge reeds lijdelijk verzet had plaats gehad, maar gij gevoelt toch wel, dat zelfs in geval dit zoo was, er toch nog geen noodzakelijkheid was, om den Christenen zoo maar op eens met geweld hun leidsman te ontnemen.

En neem eens aan, dat de Regeering werkelijk tot zulk een strengen maatregel gerechtigd was, maar hoe ter wereld kon daar nu ook uit volgen, dat de Resident het recht had, den Christenen Bieger op te dringen? Daarbij komt, dat er over Sadrach nog geen gerechtelijk vonnis geveld, nog geen „schuldig" was uitgesproken. Het moest nog bewezen worden, aan welke overtreding der wet hij zich eigenlijk schuldig gemaakt had.

De Gouvernementsdominee antwoordde den Resident, dat het niet tot de bevoegdheid van den Resident behoorde, om Bieger of een ander aan te stellen. Hij ried aan, te telegrafeeren naar het kerkbestuur te Batavia, wijl „de christengemeenten buiten de werkzaamheid der Zendelingen om waren ontstaan en de Christenen niets van Bieger wilden weten. Dat er door de ijverige bemoeiingen van Mevr. Philips meer dan 6000 gedoopt

waren, die in het doopboek stonden ingeschreven en die niet konden geacht worden te behooren tot het ressort van eenig zendinggenootschap, maar veeleer te staan onder het oppertoezicht van het kerkbestuur te Batavia.

De Resident antwoordde den Gouvernementsdominee daarop, dat de vergadering te Karangdjasa op 15 Maart al uitgeschreven was en het dus te laat was, om den weg door den dominee aangewezen te bewandelen, maar dat hij alles als voorloopige maatregel zou beschouwen, en hij dan later met het Kerkbestuur kon correspondeeren. Hij noodigde den Gouvernementspredikant uit, om tegenwoordig te zijn te Karangdjasa op de door hem uitgeschreven vergadering. Bieger dacht natuurlijk heel anders over de bevoegdheid van den Resident, zooals gij uit zijn eigen woorden kunt afleiden.

Hij schreef toch in den meergemelden brief, na de gevangenneming van Sadrach verhaald te hebben: „Na verloop van eenige dagen werd ik ten Residentiekantore ontboden en sprak de Resident mij volgender wijze toe: „Bieger ik weet, dat u tegen de vaccine zijt, evenwel laat die zaak nu rusten. Ik ga naar Karangdjasa en gij gaat mee. Ik zal Sadrach afzetten als leeraar der Bageleensche Christenen en u aanstellen." Ik gevoelde mij in geen opzicht bezwaard, dit voorstel van den Resident aan te nemen; integendeel ik betuigde hem mijn dank".

Gij merkt hieruit wel, dat Bieger de krasse maatregelen van den Resident toejuichte en zijn voorstel met beide handen aangreep. Voorzeker heeft die houding van Bieger er wel toe meegewerkt, dat de Resident het niet noodig oordeelde, op het voorstel van den predikant in te gaan. Hij gevoelde zich blijkbaar gedrongen, om snel en doortastend op te treden, om een dreigend gevaar af te wenden. Hij liet zich niet ophouden door die kwestie van bevoegdheid, door den dominee opgeworpen. Bieger was bereid, zich te laten aanstellen en dus, bevoegd of niet bevoegd, hij kon doorgaan; hij beschouwde alles als „voorloopige maatregel" en kon later correspondeeren met het Kerkbestuur.

Wat dunkt u, hield de Resident er geen eigenaardige staatsrechterlijke beschouwingen op na en had de Zendeling Bieger geen zonderlinge opvatting van zijn taak, toen hij zich „in geen enkel opzicht bezwaard gevoelde, het voorstel van den Resident aan te nemen?" Hoewel „de Christenen niets van Bieger wilden weten", was hij bereid, zich door de Overheid aan die Christenen

te laten opdringen, ja betuigde hij al bij voorbaat zijn dank aan den Resident.

XIX.

De Resident trekt naar Karangdjasa, hij verklaart Sadrach afgezet en verbannen en stelt Bieger aan. Ds. Heyting schrijft naar het Kerkbestuur te Batavia. De plannen der Regeering omtrent Sadrach's kring.

De 15de Maart van het jaar 1882 was voor de gemeenten op Midden-Java een dag, dien de Christenen niet licht vergeten zullen. De oudsten dier gemeenten waren allen „opgeroepen", en verschenen natuurlijk op dat hoog bevel allen zonder mankeeren te Karangdjasa. Toen zij daar neerzaten, bevreesd en verslagen, onder den indruk van het schrikkelijke feit dat hun geliefde geestelijke vader en leidsman in Poerworedjo in de gevangenis zat, en zij nu met angst de dingen afwachtten, die over hen komen zouden, sloeg plotseling allen de schrik om het hart.

En geen wonder, want daar kwam op eens een stoet van „hooge heeren", van machthebbers, het dorp binnen rijden, die al, wat Javaan was, deed beven en sidderen. Daar toch verscheen de kangdjeng toewan Resident in eigen persoon, met den hoofddjaksa (officier van Justitie) van Bagelen, voorts de assistent-resident, de regent en de djaksa van Koetoardjo, verder de Gouvernements-predikant en... de Zendeling Bieger!

Allen bogen zich diep ter aarde, alsof zij den machthebbers wilden betuigen: „Zie hier zijn wij; hebben wij, Christenen, misdaan tegen het hooge Gouvernement, we zijn bereid de straf te ondergaan, die gij ons belieft op te leggen."

Houd er u echter van verzekerd, dat er in het hart van die deemoedig buigende Christenen heel wat zal zijn omgegaan en zij, toen zij toewan Bieger in het gezelschap van al die hoogheden zagen, al wel dadelijk begrepen hebben, wat er geschieden zou.

Nadat al die „groote heeren" hadden plaats genomen, nam de Resident het woord en maakte den „oudsten", die hier de gemeenten vertegenwoordigden, bekend, dat Sadrach als leeraar der Bageleensche Christenen was afgezet en hij dus niet meer

de Christenen mocht „leeren", ja dat hij verbannen was uit Karangdjasa en dat nu Zendeling Bieger was aangesteld tot hun leeraar, dien zij hadden te gehoorzamen; en zoo er onder Sadrach's volgelingen waren, die het zouden wagen, om Sadrach's plaats in te nemen, zou hun hetzelfde lot treffen als hun leidsman.

De Resident, zoo verhaalt Bieger, regelde daarop een en ander en vertrok, den nieuwen leeraar met de oudsten der gemeenten alleen latend.

Daarop trad Bieger op en sprak over het woord des Heeren: „Eén is uw Meester, namelijk Christus." En weet gij, wat Bieger nu van die samenkomst getuigde? Hij schreef het volgende: „De Heere zegende ons met zijn tegenwoordigheid en reeds toen mocht ik merken, dat velen der Christenen mij genegen waren." Die het gelooven kan, geloove het, maar ik kan niet gelooven, dat de Heere op zulke praktijken zijn zegen geeft. En dat „velen der Christenen" op dien eigen dag, toen hun door de Regeering hun geliefde leeraar en leidsman ontnomen was, aan Bieger, door den sterken arm van het Gouvernement in Sadrach's plaats gesteld, blijken van genegenheid gaven, zal zeker niemand behalve Bieger zelf kunnen gelooven.

Neen geen „genegenheid" voor Bieger, die nu voor het besef der Christenen ruim 4 jaar lang hun hoofd Sadrach bestreden en bestookt had, omdat hij zich niet aan hem wilde onderwerpen; geen genegenheid voor Bieger, maar bange vrees voor het oppermachtige Gouvernement heeft op dien dag gewis aller ziel vervuld en deed hen zwijgend toestemmen, dat die tegenstander van hun goeroe hun nu als hun „leeraar" werd opgedrongen.

Zie, zoo werd de strijd tusschen Bieger en Sadrach beëindigd door den Resident van Bagelen. De vraag wie er baas zou zijn: Sadrach, die sinds een dertien jaren het Evangelie in Bagelen predikte, tengevolge waarvan de gemeenten ontstonden, òf Bieger, die niets had gedaan, dan van Tegal komen om „de leiding op zich te nemen," was nu beslist. Sadrach was uitgegeworpen, gebannen; Bieger werd verheven tot leeraar van alle Christenen. Aan Bieger dus ten laatste de overwinning, maar welk een victorie? Geloof mij, het was een Pyrrhus-overwinning, een victorie, die voor Bieger zou eindigen in een volkomen nederlaag.

Dat de Gouvernementsdominee, hoewel hij meeging naar Karangdjasa, de handeling van den Resident niet goed keurde,

blijkt uit het feit, dat hij den volgenden dag, 16 Maart '82, aan het Kerkbestuur te Batavia over de zaak schreef. Hij verhaalde daarin zijn correspondentie met den Resident en wat deze in Karangdjasa had gedaan en verzocht dringend, om aan den ongeordenden toestand der gemeenten een einde te maken en haar van een behoorlijke leiding te voorzien, te meer, waar het aantal Christenen al bij de 3000 was. Hij betoogde in zijn brief, dat het uit een politiek oogpunt voor de Regeering wenschelijk was, dat zich naast de Vorstenlanden bloeiende Christengemeenten bevonden, die met godsdienstbanden aan ons Gouvernement verknocht waren.

Het zou niet met de waardigheid van de kerk in Indië overeenkomen, schreef hij, de leiding over te laten aan een Zendeling en zoo een op haar rustende plicht van zich af te schuiven.

Een door den Gouverneur-Generaal benoemden voorganger zou met meer prestige optreden. Ook zijn de gemeenten zeer verspreid, schreef hij, en kan een Zendeling niet zoo over de reismiddelen beschikken. Op die gronden geef ik u met nadruk in overweging, een hulpprediker voor de Inl. Christengemeenten in Bagelen voor te dragen. In de gegeven omstandigheden is het raadzaam Bieger te benoemen, die bedreven is in de Javaansche taal en bereid, zich een eventueele benoeming te laten welgevallen.

Ziedaar wat Ds. Heyting aan het Kerkbestuur te Batavia schreef. Zij u in dit verband nog meegedeeld, dat het „Kol. Verslag" van 1882 na mededeeling, dat de Resident de „noodige maatregelen" tegen Sadrach had genomen, het volgende zegt: „terwijl het Protestantsche kerkbestuur met de zaak in kennis is gesteld, ten einde voor de geestelijke behoefte der gemeentenaren te kunnen zorg dragen."

Hieruit blijkt duidelijk, wat de plannen der Regeering waren en dat zij zich reeds spoedig met het Kerkbestuur in contact had gesteld.

XX.

Bieger doet zijn intreê. Sadrach, uit de gevangenis ontslagen, moet bij Bieger wonen. Vermeer juicht de handelingen van den Resident publiek toe.

Acht dagen na dien 15en Maart, waarop er in Karangdjasa zulk een ommekeer van zaken begon, had er weer een vergadering plaats van de „oudsten" der gemeenten; nu niet in Karangdjasa, maar in de nabijheid er van.

Op den 23sten Maart toch was er een groote vergadering te Koetoardjo.

Er waren behalve al de „opgeroepen" ouderlingen wel een „200 verschillende leden der gemeenten".

In een Gouvernementsgebouw trad nu de door een Gouvernementsambtenaar aangestelde „leeraar" Bieger op voor die schare van „oudsten" en gemeenteleden, zeker niet uit eigen beweging, maar op bevel of wenk van Gouvernementswege daar opgekomen.

De nieuwe „leeraar" schijnt in die vergadering meer bepaald zijn intrede gedaan te hebben of zich aan „zijn gemeenten" verbonden te hebben.

Weet gij welken tekst de nieuwe leeraar voor zijn intrêepreek gekozen had?

„Ik sprak", zoo schreef Bieger, „over de woorden: Mij is gegeven alle macht in hemel en op aarde".

Welke uitlegging Bieger van dit schriftwoord gaf met toepassing op zijn optreden is mij niet bekend, maar het schijnt, dat Bieger's spreken over dien tekst een voorbereiding is geweest, voor wat den volgenden dag moest geschieden. Want, nadat er na de samenkomst „een liefdemaaltijd" was gehouden, moesten al de „ouderlingen" opkomen naar de hoofdstad van Bagelen, den zetel van den Resident, de plaats, waar hun geliefde leidsman en vader in de gevangenis zuchtte. Daar zou het hun te verstaan gegeven worden, wie „alle macht" over hen had. Bieger toch verhaalt het volgende: „Des morgens (24 Maart) kwamen alle ouderlingen weder voor den Resident te Poerworedjo en hoorden aldaar het vonnis van Sadrach, dat hij zich n. l. te Poerworedjo metterwoon moest vestigen en in geen opzicht de Christenen meer mocht leeren.

In tegenwoordigheid van den Resident en al de ouderlingen, beloofde hij zulks, en kreeg 15 dagen tijds om zijn zaken te regelen en zich dan te Poerworedjo te vestigen".

De Christenen zagen daar dus, dat de victorie van Bieger volkomen was en Sadrach de nederlaag leed, wijl hij als een boosdoener uit zijn woonplaats verbannen werd, en in Poerworedjo, in de onmiddellijke nabijheid van den Resident, onder het wakend oog der politie werd gesteld.

Voor het besef der Christenen werd die neerlaag van Sadrach nog grooter, toen hij eenige weken later op het erf van Bieger zijn intrek moest nemen. Als zij nu bij den nieuwen leeraar ter kerk kwamen, konden zij met eigen oogen zien, dat hun goeroe, voor wien zij zich vroeger naar Javaansche gewoonte eerbiedig bogen, thans moest bukken voor den nieuwen leeraar, bukken in den letterlijken zin des woords en, gelijk de minste Javaan, voor Bieger op den grond zitten.

Of de Javaansche Christenen in dat alles „de hand des Heeren" zagen, zooals Bieger, betwijfel ik zeer.

Laat mij een paar regels van het vele, dat Bieger in die dagen naar Holland schreef onder uw oogen brengen, en oordeel dan zelf, of Bieger niet de hand des Heeren in al deze dingen zag.

Bieger schreef 11 April 1882 o. a. het volgende: „'t Is ons alles te wonderlijk en te groot, dan dat we 't zouden vatten en geregeld verhalen. Maar dit is immers het geval als de Heere werkt. Nu was er sprake van naar Holland te gaan; de Heere zegt: „Ga niet." En ziet de gansche residentie Bagelen wordt ons geopend, — nu heeft de Heere p. m. 2000 Christenen onder de beademing van zijn Goddelijk Woord gebracht."

Gij merkt hieruit, dat Bieger het alles beschouwde als door de hand des Heeren gewrocht. Hij zag in den Resident en de Gouvernements-dominee werktuigen in 's Heeren hand, want hij schreef verder: „Ik gevoel mij in waarheid tot dank verplicht voor de pogingen, èn door den Resident èn door den Dominee aangewend, om de zaak te bevorderen."

En zijn broeder Vermeer schreef in „De Opwekker" van Maart 1883. „Het verdient waardeering wat beiden, èn Ds. Heyting èn Resident Ligtvoet gedaan hebben en hebben getracht te doen, om den heilzamen invloed van Europeesche inmenging bij Sadrach's vele volgelingen te herstellen, zelfs al mocht het blijken, dat beider pogen zonder gevolg mocht blijven."

Gij ziet, de Resident en de Gouvernementsdominee werden publiek geprezen door Vermeer voor hun optreden tegen Sadrach, en wel omdat zij de Christenen onder den heilzamen invloed van Europeesche inmenging zochten te brengen door gevangenneming en verbanning van hun hoofd en leeraar, en door hun Bieger op te dringen, van wien de Christenen naar het getuigenis van Ds. Heyting „niets wilden weten."

Een man als de oud-Resident Esser zag het blijkbaar heel anders in. Want toen op de 21e algemeene vergadering van de Ned. Gereformeerde Zendingsvereeniging de zaak besproken werd, keurde deze deskundige in Indische zaken de handelingen van Bieger niet goed. „De heer Esser," zoo meldt het verslag, „stemt niet overeen met de handeling van Bieger, voor zooveel hij een aanstelling tot leeraar uit de hand van het Gouvernement heeft aangenomen, en zich door den Resident, die Sadrach afzette, in diens plaats liet aanstellen."

De heer Esser, de man, die zeker beter dan iemand anders op die vergadering zich een rechte voorstelling der zaak kon vormen, zag er blijkbaar niet zoo het werk des Heeren in. En geloof mij, de Christenen in Bagelen en elders zagen er niet anders in, dan wat Wilhelm eens schreef in de woorden: „hij (Bieger) eischte de overgave aan hem en riep de hulp van den Resident in tegen Sadrach."

XXI.

Bieger's dooptochten in Bagelen, Pekalongan en Banjoemas.

Nadat Bieger den 15den Maart 1882 door den Resident was aangesteld tot „leeraar" voor al de gemeenten en 23 Maart zijn intreê had gedaan te Koetoardjo, hield hij 10 April in het kerkje op zijn erf te Poerworedjo avondmaal met ver over de 100 lieden. „Uit iedere gemeente waren 3 of 4 gekomen" schrijft Bieger „om met ons den dood des Heeren te gedenken."

Meen nu echter niet Lezer, dat die opkomst uit alle gemeenten ten avondmaal eenig bewijs levert, dat de nieuwe „leeraar" reeds een plaats had verkregen in het hart der Christenen. Dat kan

onmogelijk, want Bieger schrijft een paar regels verder het volgende: „Sadrach woont bij ons in. Naar wel te begrijpen is, zijn alle Christenen ten zeerste aan hem gehecht; behandel ik hem dus goed, dan trek ik alle harten aan."

Ik voor mij denk, dat Sadrach „alle harten" aantrok en daarom vooral die lieden van allen kant optrokken naar Poerworedjo. En ongetwijfeld heeft ook de vrees voor het Gouvernement velen daarheen gedreven. Bieger was nu immers voor hun besef aangesteld over hen door het Gouvernement en dus zou verzet tegen dien Gouvernements-leeraar zeker gestraft worden.

Geloof mij, vrees voor het Gouvernement en niet genegenheid tot Bieger of begeerte tot de Sacramenten bracht de Christenen er toe, om bij dien nieuwen „leeraar" avondmaal en doop te zoeken.

Wat dat doopen betreft, Bieger schreef 11 April: „Ook vroegen 60 menschen uit enkele gedeelten der gemeenten van Sadrach den doop, waaraan ik zonder omzien, maar met opzien hoop te voldoen, om eenheid en orde te bevorderen." Het is dus naar Bieger's eigen woord ter bevordering van orde en eenheid, dat hij daarop den 12den April zijn „dooptochten" begon.

De u bekende Markus, een van Sadrach's „Evangelisten," moest op bevel van den Resident, Bieger den weg wijzen naar alle gemeenten. Deze heeft Bieger op al zijn dooptochten begeleid, want B. trok nu weldra overal heen en doopte tal van lieden uit Bagelen, Pekalongan en Banjoemas.

Om u eenig idee van die dooptochten te geven, diene het volgende: Van 11—15 April trok B. naar Karangdjasa en omliggende plaatsen en doopte daar 171 lieden. Den volgenden dag, 16 April, doopte hij er te Poerworedjo 55. Van 19—26 April trok hij naar verschillende plaatsen in het zuiden van Bagelen en doopte er 389. Eenige dagen later, 30 April, doopte hij er te Poerworedjo weer 53. Van 9—11 Mei was hij weer in het zuiden en doopte er 29 te Hawoehawoe. Op 14 en 15 Mei doopte hij er te Djelok 172. Van 20—23 Mei in Sapoeran 132, waaronder 65 uit Pekalongan en 28 uit Banjoemas. En 28 Mei doopte hij er te Poerworedjo weer 64. En dat ging zoo maar voort, gelijk gij ook met name van Pekalongan al weet uit „Een jaar op reis."

In genoemd boek wordt van die dooptochten vermeld op blz. 340, dat „een groote sterk gebouwde Javaan, op aanwijzing van

Jakob van Serang, met kris en zwaard gewapend, vóór Bieger's aangezicht, op diens grooten dooptocht, heengegaan was van Sapoeran af en als vaandeldrager dienst had gedaan. „Den Islammers moest ontzag worden ingeboezemd" zei hij „en wij zouden ingedeeld worden bij de Hollanders, die wij zouden helpen vechten en met wie wij gelijk zouden zijn." Terecht noemt de schrijver dat „een ijdel vertoon." Daarmee wilde Bieger zeker den lieden beduiden, dat hij op bevel van het Gouvernement kwam.

Hij doopte die menschen, zooals gij daar pas vernaamt, „zonder omzien maar met opzien" en het is zeker tengevolge van dat niet „omzien," dat hij kon melden: „In den tijd van 14 dagen, dat ik op reis was, mocht ik zeven gemeenten bezoeken en 650 menschen, kleinen en grooten, doopen." En kort daarop schreef hij: „Heb ik mijn geheele reis volbracht, dan zullen meer dan 1000 menschen gedoopt zijn en het getal, dat door omstandigheden moest worden overgeslagen, bedraagt waarschijnlijk meer dan 500." Bieger maakte het zich op die „dooptochten" zoo gemakkelijk als mogelijk was. Overal waar hij kwam, moesten òf paarden òf menschen gereed staan, om hem te dragen. Meestal werd hij in een draagstoel door vier Javanen getorscht, die, als zij vermoeid waren, door een nieuw „vierspan" werden vervangen.

Meer dan één Javaan, die zulke „dooptochten" heeft mee gemaakt, vertelde mij, dat Bieger op die reizen brandewijn bij zich droeg, „hambekta brandy." Wellicht was dat tot geneesmiddel tegen mogelijke krankheid, want Bieger beschrijft die „dooptochten" als nog al gevaarlijk en moeitevol.

Hij schreef o.a. „opdat het vleesch de bovenhand niet zou hebben, ging onze weg langs geopende graven. De 14 dagen, dat wij op reis waren, hadden we den ganschen dag en vaak ook des nachts geen rust." Die in zijn oog zoo moeitevolle en gevaarlijke „dooptochten" zette Bieger maanden lang voort.

Van April tot Augustus was hij zoo maar steeds „zonder omzien" aan het doopen. Hij heeft in dien tijd aan ruim 1600 menschen uit Bagelen, Banjoemas, Tegal en Pekalongan den „doop" bediend. Wij begrijpen dan ook met het oog hierop zeer goed het volgende woord van Bieger: „Niet alleen verwonderen zich de Javanen over zoo'n zonderling werk, maar ook de Europeanen staan verbaasd en zeggen: „dat is wonderlijk."

Wat aangaat het zeggen der Europeanen: „dat is wonderlijk",

het is voor mij nog de vraag, waarom zij dat zeiden. Meer dan één Europeaan, die in dien tijd in Poerworedjo woonde, beweert, dat Bieger „er een pandjeshuis op nahield en woekerde door geldleenen aan de Inlanders." Het zou dus ook kunnen zijn, dat die Europeanen met het oog daarop van Bieger's „dooptochten" zeiden: „dat is wonderlijk."

Wat er wel zou gebeurd zijn, als dat „zonderlinge werk" van B. zoo steeds doorgegaan was, kunt gij u zeker wel eenigermate voorstellen. Wellicht was heel Midden-Java binnen eenige jaren door B. onder den doop gebracht. Hij had toch blijkbaar grootsche plannen, gelijk gij uit zijn eigen woorden kunt verstaan. „Ben ik thuis", schreef hij, „dan heb ik des Zondags gestadig te doopen. Evenwel wat geven duizenden op millioenen? Edoch, we moeten eerst duizend hebben, om tot een millioen te komen". Zie, dat was blijkbaar zijn ideaal, „tot een millioen komen."

Het is echter niet tot de verwezenlijking van dat ideaal gekomen. Toen Bieger zoo, na eerst ruim vier jaar niet te hebben kunnen arbeiden onder de Christenen, slechts vier maanden had gearbeid „in de zending", kwam er plotseling een nieuwe ommekeer van zaken, tengevolge waarvan Bieger zijn „dooptochten" staakte.

XXII.

De Resident gaat heen en Sadrach mag terugkeeren naar Karangdjasa. De Regeering in Holland geeft in overweging, om Bieger tot hulpprediker aan te stellen voor Sadrach's kring.

„Er kwam", schreef ik, „plotseling een nieuwe omkeer". Het begin van die verandering was, dat de Resident, die Sadrach gevangen genomen, afgezet, uit Karangdjasa verbannen en te Poerworedjo onder het oog der politie geplaatst had, den 4en Juni 1882 met pensioen ging. Of dit heengaan van den heer Ligtvoet een onmiddellijk gevolg was van zijn actief optreden tegen Sadrach, kan ik moeilijk zeggen, maar, dat het er in elk geval mee in verband stond, betwijfel ik niet. Vooral als ik let op het feit, dat 6 dagen later, dus den 10en Juni, Sadrach op last (per telegram) der hooge Regeering ontslagen werd, vrij-

heid kreeg, om naar Karangdjasa terug te keeren, ja vrijheid kreeg, „om te onderwijzen en zijne roeping te vervullen naar geweten".

Wat dunkt u, was dat geen kolossale ommekeer van zaken voor de Christenen op Midden-Java?

Bieger voelde zeer goed, wat deze in vrijheidsstelling van Sadrach op die wijze bij de gemeenten zou uitwerken. Hij schreef in die dagen, dat „Sadrach naar huis is gezonden op een wijze, waardoor hij den indruk kreeg, als ware hij vroeger door het Gouvernement mishandeld, maar nu in het gelijk gesteld".

Ik geloof, dat Bieger dit zeer juist inzag. De Christenen zullen zeker ook wel een dergelijken indruk van de zaak gekregen hebben. Gij kunt u wel voorstellen, hoe verheugd alle Christenen zijn geweest over zulk een ommekeer. Na lijden kwam er nu verblijden voor de gemeenten. Velen zullen wel gedacht hebben, dat de Regeering voor Sadrach moest wijken.

Zij hebben zich dan ook al spoedig van Bieger, den „leeraar", die hun opgedrongen was, afgekeerd; zij hadden zich natuurlijk uit vrees, slechts geveinsdelijk, aan hem onderworpen.

Want Wilhelm schreef kort na Sadrach's bevrijding: „hij (Sadrach) deelde mij mede, dat hij grooter toeloop dan vroeger had. Zeker is het, dat hij in heiligheid bij de gemeenten is toegenomen en men hem zelfs voor het Gouvernement onkwetsbaar beschouwt. Zijne bevelen worden als goddelijke geboden gehoorzaamd".

Hoewel nu Sadrach Soerapranata weer in Karangdjasa ging wonen en dat weer het middelpunt der gemeenten werd, hield Bieger in den eersten tijd blijkbaar nog vast aan zijn aanstelling tot „leeraar".

In de maand Juli toch deed hij nog een „dooptocht" in Bagelen, de afdeeling Wonosobo, maar die „strekte zich ook uit over een gedeelte van de afdeeling Bandjar Nagara, Res. Banjoemas, zelfs tot de hoofdplaats der Residentie Pekalongan", zoo meldt Vermeer in „De Opwekker" van Maart 1883. Bieger doopte op dien eenen „dooptocht" 572 personen. Het is ook Vermeer, die in genoemd blad meedeelt, dat B. in die ééne maand Juli, dus toen Sadrach al weer in Karangdjasa was, 1006 Javanen doopte.

B. ging voort zoo te reizen en te doopen tot het begin van Augustus 1882. Toen hield hij er mee op.

B. begon nu zeker langzamerhand in te zien, dat zijn overwinning, op Sadrach behaald, eindigde in een geduchte neder-

laag. Immers in October '82 schreef hij al naar zijn bestuur, dat hij naar Holland wenschte te komen. En dat moet u niets verwonderen, want hij kon bij de Christenen toch niets meer uitrichten, nu de vrees voor het Gouvernement geweken was. Daarbij kwam, dat Sadrach van zijn vrijheid een goed gebruik maakte en overal heen trok, om de Christenen te bezoeken en hun natuurlijk de noodige aanwijzing te geven omtrent hun houding tegenover Bieger.

Zendeling Uhlenbusch schreef in October '82 in „De Heidenbode" „dat Sadrach niet stil zat" en verder: „het volk noemt hem thans Kjai, dat is grootvader; hij laat aldaar (Pekalongan) kerken bouwen en heeft vele medegenooten." Deze woorden bewijzen wel, dat Sadrach weer zijn vroegere plaats had ingenomen in de gemeenten en Bieger gerust zijn koffers kon pakken.

Men meene echter niet, dat alle gevaar voor de vrijheid en zelfstandigheid der gemeenten thans geweken was. Neen dat volstrekt niet.

Al was Sadrach weer vrij gelaten en in zijn vorige positie in de gemeenten hersteld, daarmee had de Regeering nog niet besloten, hem voortaan rustig in die positie te laten. En de Gouvernements-dominee, die in Maart beweerd had, dat de Resident zich met het Protest. Kerkbestuur te Batavia in contact moest stellen, was er ook nog en zat ook niet stil. Hij schreef immers reeds in Maart aan dat Kerkbestuur, wat er den 15en te Karangdjasa was geschied en stelde voor, „een einde te maken aan den ongeordenden toestand der Gemeenten, haar van behoorlijke leiding te voorzien en daarom in de gegeven omstandigheden Bieger te benoemen." Toen nu Sadrach in vrijheid gesteld werd, schreef Z.Eerw. weer aan het Kerkbestuur „ter herinnering" van zijn brief in Maart.

Ik twijfel er niet aan, of Regeering en Kerkbestuur hebben die voorstellen overwogen. Want in het „Koloniaal Verslag" van 1883 staat het volgende: „Nadat in de plaats van den Inlandschen voorganger Sadrach de Zendeling Bieger zich tijdelijk met de voorziening in de geestelijke behoeften van de Inl. Christengemeenten had belast, is door de Regeering hier te lande aan den Gouverneur-Generaal in overweging gegeven, genoemden Zendeling tot hulpprediker aan te stellen." Gij ziet dus, dat het gevaar voor de vrijheid der gemeenten nog niet was afgewend.

XXIII.

De Gouverneur-Generaal vraagt het Kerkbestuur advies, om tot het benoemen van een hulpprediker over te gaan. — Ds. Heyting doet al zijn best, om Sadrach's kring te annexeeren. — Bieger wil zich niet laten benoemen tot hulpprediker, Vermeer is „gaarne bereid."

Na de invrijheidstelling van Sadrach werd de vrijheid en zelfstandigheid der Javaansche Christengemeenten opnieuw ernstig bedreigd. Want al was hun hoofd en leeraar Soerapranata nu weer vrijgelaten en weer in zijn vorige positie in de gemeenten hersteld, de Regeering had daarmee nog niet besloten, hem voortaan rustig in die positie te laten.

Integendeel de tactiek, de wijze van optreden tegen Sadrach en zijn volgelingen, was slechts veranderd. Het doel was blijkbaar nu gelijk vroeger: annexatie der gemeenten; doch de weg van overrompeling, dien de Resident in Maart '82 insloeg, om dat doel te bereiken, was gebleken niet geschikt te zijn. Er moest dus nu een ander pad ingeslagen, andere middelen moesten aangewend worden.

Gij hebt reeds gezien, dat de Regeering in Holland aan den Gouverneur-Generaal in overweging gaf, om Zendeling Bieger tot hulpprediker voor de gemeenten aan te stellen. Daaruit blijkt duidelijk genoeg, welke weg nu zou worden ingeslagen en wat voor middelen zouden worden aangewend, om het doel, annexatie, te bereiken. De Gouverneur-Generaal droeg het Kerkbestuur te Batavia op, hem van consideratie en advies te dienen, omtrent het benoemen van hulppredikers voor de gemeenten.

Dat Kerkbestuur wendde zich daarop 5 Maart 1883 tot Ds. Heyting te Poerworedjo met een aantal vragen, die Z.Eerw. moest beantwoorden en vroeg hem, mee te deelen „al wat dienstig was."

Het Kerkbestuur schreef in dien brief het volgende: „De Regeering heeft ons opgedragen te dienen van consideratie en advies omtrent het benoemen tot hulpprediker ten dienste der inlandsche Christenen in de Residentie Bagelen en aangrenzende gewesten. Daarom is het noodig, dat wij weten of: 1° De be-

doelde Christenen genegen zijn, zich onder de leiding van een Europeeschen voorganger met name Bieger te stellen.

2° Op welke plaatsen wonen zij en hoe groot is hun getal op elke plaats.

3° Of zij afzonderlijke desa's vormen of niet.

4° Of de krachten van één hulpprediker toereikend zijn ook voor godsdienst onderwijs.

5° Is Bieger bereid en heeft hij vergunning van zijn genootschap.

6° Worden de Christenen door de Mohammedanen gekweld?

Gelieve dit te beantwoorden en alles wat dienstig is mee te deelen".

Blijkt hieruit nu niet duidelijk, wat voor plannen de Regeering had?

Blijkbaar was nu het plan, om Sadrach niet meer met geweld op zijde te zetten en weg te dringen, maar om hem te overreden en hem en zijn volgelingen er toe te brengen, zich „onder de leiding van een Europeeschen voorganger te stellen".

Ds. Heyting toog daartoe al spoedig aan het werk. Z.Eerw. ging den 13en Maart 1883 naar Karangdjasa, om Sadrach en eenige anderen, oudsten of voorgangers der gemeenten, daar te ontmoeten. Hij trachtte hen te bewegen, zich bereid te verklaren, om zich onder leiding van een Europeeschen voorganger te stellen, m. a. w. om Bieger als zoodanig te erkennen.

Sadrach en die oudsten deden als echte Javanen, zij weigerden niet, maar stemden ook niet toe; zij gaven, heel verstandig en slim, voortdurend ontwijkende antwoorden, zoodat de Gouvernements-dominee ontstemd, ja „boos" terugkeerde naar Poerworedjo, zooals Wilhelm in zijn dagboek schreef. Twee dagen daarna gaf Bieger, die zeker van den afloop dier samenkomst alles wist, kennis aan den dominee, dat hij geen benoeming tot hulpprediker kon aannemen, doch schreef hem, „hoe het verder aan te leggen".

Daarop wendde de predikant zich tot Zendeling Vermeer met de vraag, of die bereid was, zich te laten benoemen.

Zijn doen was natuurlijk om, als Zendeling Vermeer zich bereid verklaarde, andermaal naar Karangdjasa te gaan, om Sadrach en de zijnen te overreden en hen te bewegen, zich dan onder de leiding van V. als hulpprediker te stellen, wijl zij van B. niet gediend waren.

Het is reeds uit „Een jaar op reis" bekend, dat Vermeer naar aanleiding van de „toko-zaak" was losgeraakt van de Ned. Ger.

Zendingver. en, in het voorjaar van 1878 uit Nederland teruggekeerd, zich als frei-missionar" te Poerbolinggo had gevestigd.

Ik acht het niet onwaarschijnlijk, dat voor dezen „frei-missionar" een benoeming tot Gouvernements-zendeling, want dat is zoo ongeveer de beteekenis van het woord hulpprediker hier, veel aantrekkelijks had.

Toen dan ook Ds. H. den 21sten Maart '83 Vermeer de vraag deed, of hij bereid was, zich als zoodanig te laten benoemen voor Midden-Java, zond hij onmiddellijk een toestemmend antwoord. V. schreef aan Ds. H.: „Ik kan U wel al heden zeggen, dat ik mij gaarne bereid verklaar, de benoeming tot hulpprediker te aanvaarden, mocht ik eventueel worden benoemd".

Zeer opmerkelijk vind ik het, dat eenige dagen te voren in het Maartnummer van „De Opwekker" een groot stuk stond van Vermeers hand, met het opschrift: „Sadrach", waarin hij den Resident en den Dominee prijst, om hun optreden in Karangdjasa en waarin hij verhaalt, dat hij ten vorigen jare met Bieger een reis had gemaakt, waarop die broeder 1006 Javanen had gedoopt. En wat zeer opvallend is in dat schrijven van Vermeer, is dit, dat hij niets ten nadeele van Sadrach schrijft, maar integendeel veel goeds. Hij noemt het „verblijdend, dat diegenen, die door Sadrach of door een zijner volgelingen zijn bearbeid, zich als Christenen bekend maakten." Hij zegt dat hun „eenvoudigheid en oprechtheid" hem „meermalen is opgevallen." Hij verhaalt van zijn dooptochten met Mevr. Philips en Sadrach, hoe hij o. a. op een dier reizen „aan meer dan 700 personen den H. Doop bediende in 17 dagen tijds" en dat hij „tusschen 1864 en 1873 meer dan 2000 personen, op enkele uitzonderingen na, allen inwonende in de Res. Bagelen gedoopt" heeft. Hij schreef: „we hopen het zoo gaarne, dat van Sadrach eens zal kunnen gezegd worden: hij was een pilaar in de Gemeente." Hij waardeerde het, dat de Christenen met elkander Sadrach onderhielden en bleven „voorzien in de behoeften hunner bijeenkomsten door aanbouwen van kerkjes."

Hij eindigt zijn schrijven met de bede: „Dat de Heere aan den ijver van Sadrach liefde pare."

Niets, totaal niets, staat er in dit lange stuk van Vermeer over eenige dwaling, die Sadrach zou aanhangen of eenige verkeerde praktijk van Sadrach.

Hij meende echter, dat „Europeesche invloed bij Sadrach en de

zijnen" zeer noodig was. En dat is dan zeker ook mee de reden, dat hij zulk een gunstig antwoord gaf op de vraag van Ds. H. die daarover natuurlijk zeer verblijd was en nu nieuwe pogingen bij Sadrach wilde aanwenden.

Hoe had Z.Eerw. echter buiten den waard gerekend! Sadrach had na dat bezoek van Ds. H. natuurlijk ook niet stilgezeten. Hij had overlegd met de zijnen, wat hun te doen stond, om de vrijheid der gemeenten te behouden, want hij merkte zeer goed, dat die ernstig bedreigd werd. Hij was ook verstandig genoeg, om te begrijpen, dat zij op den duur het onderspit zouden moeten delven als het Gouvernement, het Kerkbestuur en de Zendelingen zóó saâmspanden tegen hen. Hij begreep zeer goed, dat zij op den duur niet konden volstaan met te doen, gelijk zij den 13den Maart deden, toen Ds. H. te Karangdjasa kwam.

Hij besloot daarom te handelen, en de belagers van de vrijheid der gemeenten opeens voor een voldongen feit te plaatsen, waardoor zij in hun pogingen gestuit werden.

XXIV.

Sadrach is het Gouvernement, het Kerkbestuur en den Zendelingen te slim af. Hij stelt zich in contact met Wilhelm en redt zoo de vrijheid van zijn kring.

Om goed te doen verstaan, welk een slimmen zet Sadrach deed, om Gouvernement, Kerkbestuur en Zendelingen schaakmat te zetten, moet ik eerst een en ander verhalen over Zendeling Wilhelm.

Deze was in Februari 1881 te Poerworedjo gekomen. Hij legde zich, op raad van Bieger, eerst toe op de Maleische taal, waarvan hij later grooten spijt had, want daardoor bleef hij lang „in het Maleisch hangen". In Juli '82 opende Wilhelm een school in de achtergalerij van zijn huis, dat vlak tegenover het erf van Bieger was gelegen.

De Javanen kregen daardoor den indruk, dat Wilhelm nog geen pandita (zoo noemen zij de Zendelingen) was, maar slechts „skoolmèster".

Nu had Sadrach gedurende den tijd, toen hij bij Bieger in-

woonde, natuurlijk herhaaldelijk Zendeling Wilhelm ontmoet. En of hij nu reeds bij die ontmoetingen gemerkt heeft, dat Wilhelm anders tegenover hem en de Christenen stond dan Bieger, weet ik niet met zekerheid, maar ik zou het wel denken. Het is althans opmerkelijk, dat hij kort na zijn terugkeer naar Karangdjasa den „skoolmèster" Wilhelm een bezoek kwam brengen te Poerworedjo.

Hoe Wilhelm toen Sadrach en zijn volgelingen beschouwde, blijkt duidelijk uit zijn eigen woorden. Want in een brief d.d. 12 Augustus '82, het bezoek van Sadrach meldend, schreef hij verder het volgende: „Alleen degelijke prediking van den Woorde Gods en onderwijs op grond der H. Schrift, met liefde, gebed en christelijke leiding zal de bedrogen menigte, zoo elke omgang met den Zendeling niet verboden wordt, de oogen voor hunnen treurigen toestand openen. Is het ons om het behoud hunner zielen te doen, zoo mogen wij in alles overeenkomstig 's Heeren wil op zijn almachtige hulp rekenen", zie „De Heidenbode" van 1882.

Valt uit deze woorden niet af te leiden, dat Wilhelm toen al een anderen kijk op Sadrach en de zijnen had dan Bieger?

Wilhelm ging veertien dagen na Sadrach's bezoek hem een tegenbezoek brengen te Karangdjasa. Hij was, zooals hij schreef, „herhaaldelijk daartoe uitgenoodigd". Van dat bezoek schreef Wilhelm onder meer het volgende: „In Augustus bezocht ik Karangdjasa. Nog ver van het dorp verwijderd, werd ik reeds door hem (Sadrach) verwelkomd. Hij onthaalde mij verre boven verwachting. Met opzet ontweek ik elk gesprek over zijn afzetting, terugzending, handelwijs van het Gouvernement enz. Wij onderhielden een levendig gesprek over aardsche en hemelsche dingen. Meermalen liet hij uitkomen, wel genegen te zijn met een Zendeling saam te werken. Doch, beslist sprak hij zich niet uit.

Met geloovige verwachting op de hulp des Heeren, om deelachtig te zijn die wijsheid, waardoor men zielen vangt, geef ik den moed niet op, om verloren Sadrach en zijn volgelingen te winnen."

Uit deze woorden blijkt klaarlijk, dat Wilhelm er op bedacht was, om met 's Heeren hulp Sadrach en de zijnen te „winnen". En het lijdt geen twijfel, of Sadrach heeft dat wel gevoeld.

Immers al spoedig daarop kwam hij weer bij den „skoolmèster," om zijn pleegzoon bij hem op school te doen. En in welken geest Wilhelm toen met hem heeft gesproken, kunt gij

wel vermoeden, als ik u zeg, dat Wilhelm in die dagen schreef in zijn dagboek: „Mijns inziens was al het recht aan de zijde van Sadrach en de Christenen, al het onrecht aan de zijde van Ligtvoet, Bieger en Heyting."

Het is dunkt mij, met het oog op die beschouwing van Wilhelm over Sadrach en de zijnen, en zijn daaruit volgende houding tegenover hen zeer natuurlijk, dat, toen in Maart '83 Ds. Heyting in Karangdjasa was geweest, om Sadrach te bewegen, zich onder Bieger als hulpprediker te stellen, deze zich al spoedig tot Wilhelm wendde. Soerapranata begreep zeer goed, dat toen Ds. H. „boos" vertrok uit Karangdjasa, het nu meenens was van de Regeering en hij toch zou moeten zwichten, tenzij hij nog een uitweg vond.

Acht dagen later, denzelfden dag, waarop Ds. H. aan Vermeer vroeg, of hij bereid was, zich te laten benoemen tot hulpprediker, trok Sadrach naar Poerworedjo.

Ongetwijfeld was zijn doel alleen, om bij Wilhelm hulp te zoeken. Maar Sadrach is een slimme en verstandige Javaan. Hij ging daarom niet dadelijk rechtstreeks naar Wilhelm, maar eerst naar Bieger. Want B. was immers ten vorigen jare door den Resident als leeraar van de Bageleensche Christenen aangesteld. En naar het „Kol. Verslag" van 1884 vermeldt, had „Sadrach in 1882 verklaard te willen samenwerken" met Bieger.

Hij wilde zich zeker tegenover het Gouvernement dekken en ging daarom naar Bieger, om hem voor te stellen, met hem saam te werken.

Sadrach werd echter niet ontvangen door Bieger; tot driemaal toe probeerde hij het, doch kreeg geen gehoor. Daarna wendde hij zich tot Wilhelm en deelde dezen „zijn belangen mede." Hij gaf Wilhelm zijn wensch te kennen, dat hij „in vereeniging met hem" voorganger, pandita, zou worden van al de gemeenten. Wilhelm nam dit terstond aan, „overtuigd, dat de Heere door de Christenen" hem „riep." Hij deelde het Bieger mede, terstond nadat Sadrach vertrokken was. Gij kunt begrijpen, hoe Bieger dit opnam en hoe verbluft Ds. H. stond te kijken, toen Wilhelm het Z.Eerw. kwam vertellen.

Ik deel u dit alles mee op grond van de eigenhandige aanteekeningen van Wilhelm in zijn dagboek.

Zóó kwam er op eens een leelijke kink in den kabel. Sadrach was allen te slim af geweest, want daar stonden nu op eens

het Gouvernement, het Kerkbestuur en de Zendelingen, die „gaarne bereid" waren, als hulppredikers op te treden, voor een voldongen feit.

XXV.

Wilhelm wordt trots alle tegenwerking van den Gouvernements-predikant formeel beroepen tot leeraar van Sadrach's gemeenten.

Den 22sten Maart 1883 had Wilhelm het voorstel van Sadrach, om pandita te worden van al de gemeenten, aangenomen. Sadrach was met die boodschap naar huis gegaan en zou natuurlijk zoo spoedig mogelijk de gemeenten in kennis stellen met het antwoord van Wilhelm en de officieele stukken doen gereed maken.

De nu, voor het besef der Christenen, door hen, of liever door Sadrach, tot pandita verheven „skoolmèster" trad ook al spoedig in die kwaliteit op. Want nadat Wilhelm den 22sten Maart Bieger de zaak meedeelde, kwam deze daarop den 24sten bij hem en zei, dat daar hij nu voorganger der Christenen was geworden, hij den volgenden dag (1sten Paaschdag) nu ook maar godsdienstoefening voor hen moest houden, want hij (Bieger) had nu opgehouden leeraar van hen te zijn.

Wilhelm had daar niets tegen. Bieger stond echter niet toe, dat Wilhelm in het zendingskerkje op zijn erf zou optreden. Hij zette, toen de paaschmorgen was aangebroken, een jongen aan den ingang van zijn erf, om de kerkgangers naar Wilhelm te verwijzen. Deze richtte de achtergalerij van zijn huis in voor de samenkomst, waarin de adjunct-helper Timotheus voorging en hij zelf in zijn nieuwe kwaliteit van leeraar der gemeenten „den zegen" uitsprak.

Den volgenden morgen ging Wilhelm naar Ds. Heyting en deelde hem die zaak mede. Ds. H. was „boos" en, naar Wilhelm schreef, wilde Z.Eerw. hem „misleiden."

Drie dagen later, 22 Maart, kwamen er al 83 afgevaardigden uit alle gemeenten in Bagelen, Pekalongan en Banjoemas bij Wilhelm te Poerworedjo en gaven hem te verstaan, „dat alle gemeenten hem tot haar herder en leeraar begeerden."

Die afgevaardigden der gemeenten noodigden Wilhelm uit, de roeping op te volgen en beloofden hem trouw en gehoorzaamheid.

Wilhelm nam de beroeping aan op voorwaarde van zoo spoedig mogelijk „den beroepsbrief" te ontvangen.

Er verliepen eenige dagen. Ds. Heyting, die nog maar steeds pogingen aanwendde, om de gemeenten onder het Kerkbestuur te brengen, kreeg den 9en April weer een bezoek van Wilhelm, die hem verzocht het der gemeenten „niet meer moeilijk te maken;" haar keuze was geschied, de beroeping was aangenomen; „morgen," zei Wilhelm, „zullen de afgevaardigden mij den beroepsbrief brengen." Dat dit bericht Ds. H. alles behalve aanstond, laat zich begrijpen; hij gaf het dan ook nog niet op, maar wilde het uiterste beproeven.

Z.Eerw. snelde den volgenden dag, den 10en April, naar Karangdjasa, waar al de afgevaardigden bijeen waren; hij wilde daar voorkomen, dat zij den beroepsbrief zouden teekenen en bij Wilhelm brengen. „Eerst begon hij allerlei te beloven, toen dat niet hielp, ging hij dreigen en sloeg in schelden over". „Alle verantwoordelijkheid is voor ulieden", zoo riep hij den afgevaardigden der gemeenten toe.

Die echter hielden zich heel leuk, zooals alleen een Javaan dat kan doen. Zij zonden Markoes, één van Sadrach's vertrouwden, naar Poerworedjo, om het advies van Wilhelm te vragen. Het advies van dezen was van dien aard, dat „de afgevaardigen stand hielden tegenover Ds. Heyting en door gingen". Zij stelden den beroepsbrief op, waarin zij als vertegenwoordigers der gemeenten (die er alle met name en met haar ledental en voorgangers in genoemd werden) met hun handteekening verklaarden, dat die gemeenten den heer Wilhelm als hun pandita begeerden. „Imam Sadrach" betuigde aan den voet van dien brief met zijn handteekening, in zijn kwaliteit van „goeroe agama Kristen te Karangdjasa", dat hij er getuige van was („hij het gezien had"), dat de gemeenten zoo, door hun vertegenwoordigers, den heer Wilhelm hadden gekozen. Den volgenden dag trokken de afgevaardigden met dien brief naar Zendeling Wilhelm te Poerworedjo.

Deze schreef dien dag in zijn dagboek, waaruit ik ook al het hier bovenvermelde heb geput: „ik nam mij voor de rechten en vrijheden der gemeenten te verdedigen". Uit die weinige woorden

kunt gij duidelijk verstaan, hoe Wilhelm meende langs dien weg (n. l. door leeraar der gemeenten te worden) der gemeenten haar zelfstandigheid en vrijheid te verzekeren tegenover al de pogingen, die aangewend werden, om haar onder het Gouvernement of het Kerkbestuur te brengen.

Had Wilhelm niet zóó gehandeld, de geschiedenis der Javaansche Kerken op Midden-Java zou een gansch andere geweest zijn, dan zij nu is. Er zou dan mijns inziens nooit sprake van geweest zijn, dat de vrije Gereformeerde Kerken in Nederland in contact waren gekomen met deze gemeenten, die ook heel wat hebben geleden en gestreden voor heur vrijheid, zooals het vervolg u nog verder zal doen zien.

Opmerkelijk vind ik het, dat in de zelfde maand April 1883, waarin Wilhelm het beroep aannam en in vereeniging met Sadrach optrad als leeraar der gemeenten, de heer Esser in de jaarvergadering der Ned. Geref. Zendingver. sprak „dat het goed zoo zijn, dien persoon (Sadrach) te winnen."

„Het is een Javaan, die veel invloed op zijn volk heeft" zei de heer E. Zóó dacht W. er blijkbaar ook over en daarom trad hij met Sadrach in contact.

XXVI.

Wilhelm zette Sadracn op een stoel.

Toen Wilhelm het voorstel, van Sadrach aannam, om zich in contact met Sadrach te stellen en als leeraar van de gemeenten op te treden, stelde W. in het minst niet de voorwaarde, dat S. dan aan hem ondergeschikt zou zijn, dat hij zijn helper zou zijn.

Wilhelm ging niet boven maar naast Sadrach staan.

Door dat te doen, ging W. lijnrecht in tegen de opvatting van vele ja bijna alle Europeanen, ook wel van arbeiders in de zending hier.

Ik bedoel de beschouwing van velen over de verhouding van den Europeaan tot den Javaan. Ik verzeker u, dat meer dan één arbeider in de zending het ten zeerste heeft afgekeurd, dat Wilhelm er vrede mee nam, om zoo naast en niet boven Sadrach

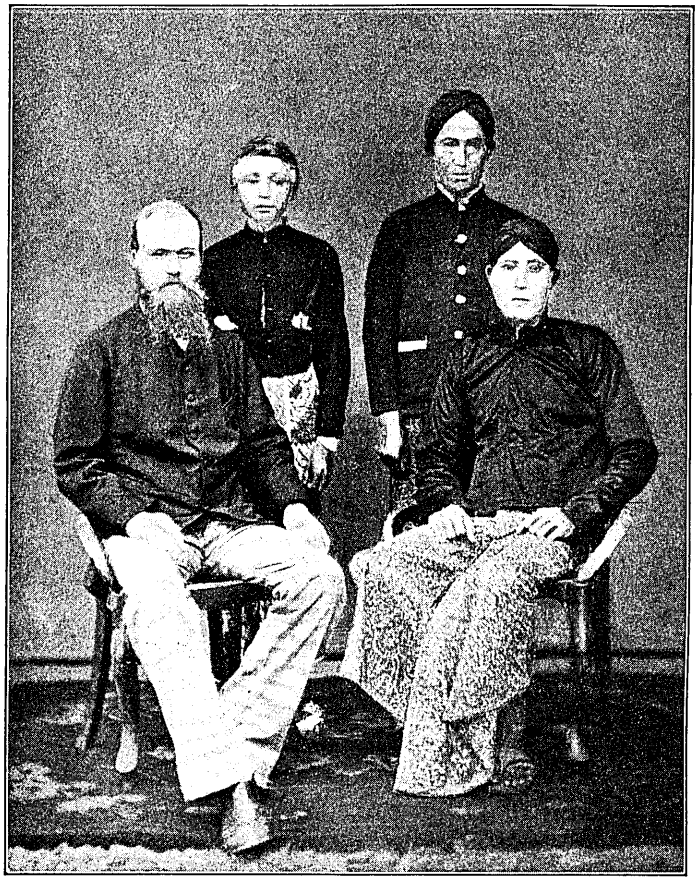

TIMOTHEUS. WILHELM.

MOESA. SADRACH.

kunt gij duidelijk verstaan, hoe Wilhelm meende langs dien weg (n. l. door leeraar der gemeenten te worden) der gemeenten haar zelfstandigheid en vrijheid te verzekeren tegenover al de pogingen, die aangewend werden, om haar onder het Gouvernement of het Kerkbestuur te brengen.

Had Wilhelm niet zóó gehandeld, de geschiedenis der Javaansche Kerken op Midden-Java zou een gansch andere geweest zijn, dan zij nu is. Er zou dan mijns inziens nooit sprake van geweest zijn, dat de vrije Gereformeerde Kerken in Nederland in contact waren gekomen met deze gemeenten, die ook heel wat hebben geleden en gestreden voor heur vrijheid, zooals het vervolg u nog verder zal doen zien.

Opmerkelijk vind ik het, dat in de zelfde maand April 1883, waarin Wilhelm het beroep aannam en in vereeniging met Sadrach optrad als leeraar der gemeenten, de heer Esser in de jaarvergadering der Ned. Geref. Zendingver. sprak „dat het goed zoo zijn, dien persoon (Sadrach) te winnen."

„Het is een Javaan, die veel invloed op zijn volk heeft" zei de heer E. Zóó dacht W. er blijkbaar ook over en daarom trad hij met Sadrach in contact.

XXVI.

Wilhelm zette Sadrach op een stoel.

Toen Wilhelm het voorstel, van Sadrach aannam, om zich in contact met Sadrach te stellen en als leeraar van de gemeenten op te treden, stelde W. in het minst niet de voorwaarde, dat S. dan aan hem ondergeschikt zou zijn, dat hij zijn helper zou zijn.

Wilhelm ging niet boven maar naast Sadrach staan.

Door dat te doen, ging W. lijnrecht in tegen de opvatting van vele ja bijna alle Europeanen, ook wel van arbeiders in de zending hier.

Ik bedoel de beschouwing van velen over de verhouding van den Europeaan tot den Javaan. Ik verzeker u, dat meer dan één arbeider in de zending het ten zeerste heeft afgekeurd, dat Wilhelm er vrede mee nam, om zoo naast en niet boven Sadrach

TIMOTHEUS. WILHELM.

MOESA. SADRACH.

te gaan staan. Nu nog kunt gij het hooren uitspreken, dat Bieger, die Sadrach voor zich op den grond liet zitten, goed handelde, wijl hij Sadrach „vernederde," maar Wilhelm, die hem op een stoel liet zitten, verkeerd deed.

Gij zult u hierover wellicht verbazen en uitroepen: „maar hoe is het nu? Is dat dan zulk een gewichtige kwestie, of Sadrach op een stoel zat of op een matje?"

Maar laat mij u dan zeggen, dat dit voor velen, ook wel voor arbeiders in de zending, die op den naam „gereformeerd" prijs stellen, een hoogst gewichtige kwestie was.

Dit klinkt u zeker vreemd, maar dat komt, omdat men zich in Holland zoo uiterst moeilijk kan voorstellen, hoe de toestanden hier zijn, en hoe bijna zonder uitzondering de houding der Europeanen tegenover de Javanen is.

Bijna alle Europeanen gaan feitelijk van het beginsel uit, dat al wat Europeesch bloed in de aderen heeft, al is het ook met 90 procent Indisch bloed vermengd, op een veel hooger trap staat dan de Javanen. Zij zien in dien Javaan, dien zij dan ook liefst met den meer verachtelijken naam van „inlander" aanduiden, een lager soort menschen. Dat hij een mensch is, precies zooals een Europeaan, is voor de meesten een onmogelijke en onuitstaanbare gedachte. Vandaar, dat de meeste Europeanen het niet kunnen dulden, dat zulk een „inlander" rechtop tegenover hen blijft staan, als zij hem iets te vragen of te boodschappen hebben. Hij moet bukken, hij moet op de knieën voor den blanke, hij moet voor hem hurken of kruipen.

Houdt gij dit nu goed in het oog, dan zult gij verstaan kunnen, hoe de enkele gedachten, dat zulk een „inlander" naast den Europeaan op een stoel zou zitten aan zijn tafel, voldoende is, om de meeste Europeanen hier met verontwaardiging te vervullen. Gij zult dan begrijpen kunnen, dat er zelfs wel arbeiders in de zending zijn, die u met afkeurende gebaren vertellen, dat „Wilhelm Sadrach op een stoel liet zitten, ja aan zijn tafel liet eten en hem zelfs logeerde, alsof het een Hollander was, in zijn logeerkamer."

Misschien zegt gij dit lezende: „maar er zijn toch vaak Europeesche ambtenaren, die met de Inlandsche ambtenaren heel vriendschappelijk omgaan als met huns gelijken." Maar laat mij u dan opmerken, dat dit dan hooge Javaansche ambtenaren, en daarbij meestal adellijke personen zijn, die om hun positie

zoo moeten behandeld worden. En toch die behandeling is vaak zeer eigenaardig.

Het is nu eenmaal een niet te weerspreken feit, de hoogmoed van den blanke verzet zich er tegen, om den bruinen man als een gewoon, volkomen aan hem gelijk, medemensch te behandelen.

Dit komt tegenwoordig vaak zoo sterk uit, als een Javaan het waagt, om tegen een Hollander Hollandsch te spreken. „De Locomotief" van 5 Aug. '96 schreef daarover het volgende: „Een inlandsch ambtenaar, die Hollandsch zou durven spreken, wordt in negen van de tien gevallen door zijn chefs, soms nog op onhebbelijken toon, geantwoord in brabbel-Javaansch of Maleisch. Het is eenvoudig een ijdelheidskwestie." En „Het Centrum" van 3 Juli '97 sprekende over een advies, dat de Regeering gevraagd heeft, over het al of niet wenschelijke om, na een voldoenden voorbereidingstermijn, geen personen meer tot Regent te benoemen, die de Hollandsche taal niet voldoende machtig zijn, laat zich in denzelfden geest uit. „Het Centrum" zegt, na een bezwaar tegen dien maatregel besproken te hebben, het volgende: „Een nog grooter bezwaar, groot n.l. in zijn belachelijke kleingeestigheid, is het dwaze vooroordeel, dat vele Europeanen hebben tegen den Hollandsch sprekenden Inlander, 't zij adellijke of laag geborene. Zeer vele volbloed Europeanen, die nauwelijks meer kennen dan een mondjevol pasar-Maleisch, achten zich hoogelijk in hun waarde verkort, wanneer een beschaafd inlandsch hoofd hen in het Hollandsch aanspreekt. En waagt een gewoon Javaan zulks, dan wordt in den regel de man uitgemaakt voor „onbeschoft." 't Is bespottelijk, maar 't is waar."

Geloof mij èn „De Locomotief" èn „Het Centrum" overdrijven niet, maar zeggen de waarheid. En nu meene men niet, dat alleen de ongeloovige Europeanen zóó op hun prestige gesteld zijn, helaas neen! Er zijn ook genoeg Christenen, die eveneens zóó over hun prestige denken. Ja er zijn arbeiders in de zending, die meenen voor hun prestige te moeten waken door den Javaan, ook den Christen-Javaan, ook hun huisbedienden, ja ook hun helpers voor zich te laten bukken.

Hierom is voor velen de vraag, of Wilhelm Sadrach op den grond voor hem òf op een stoel naast hem liet zitten, van het hoogste gewicht en bepaalt de beantwoording van die vraag in geen geringe mate hun oordeel over de verhouding tusschen Wilhelm en Sadrach en hun samenwerking.

Gij kunt nu zeker begrijpen, dat zij, die zóó over hun prestige denken, het denkbeeld niet kunnen verdragen, dat de Europeaan Wilhelm naast den Javaan Sadrach ging staan en niet boven hem.

Deze handeling was ongetwijfeld voor meer dan één Europeaan een bewijs, dat Wilhelm geheel en al onder Sadrach's invloed stond en zich door hem liet leiden.

XXVII.

Waarom Wilhelm Sadrach op een stoel zette.

Wilhelm zette volstrekt niet elk Javaan, die bij hem kwam, op een stoel.

Hij wist zeer goed, dat hij een gewoon desa-man geheel in de war zou brengen en hem alles behalve op zijn gemak zou zetten, als hij hem op een stoel deed plaats nemen. Dat hij dus Sadrach op een stoel zette, had een bepaalde reden. Hij rekende met de positie, die deze nu reeds jaren innam in zijn kring. Hij hield er rekening mede, dat zijn volgelingen hem allen als hun goeroe en leidsman eerden. Hij bedacht daarbij in welke verhouding hij zich nu tot Sadrach stelde, n. l. als zijn medearbeider.

De lieden, die Wilhelm's handeling afkeuren, verliezen dat geloof ik uit het oog, wijl zij van de verkeerde redeneering uitgaan, dat Sadrach maar een gewoon Javaan is en er dus geen recht op heeft, om zoo met onderscheiding behandeld te worden. „Als ik Sadrach op een stoel zet, dan moet ik ieder Javaan op een stoel zetten", zoo spreken velen.

Ik meen echter, dat men door zóó te redeneeren, zich toch op een verkeerd standpunt plaatst. Ik denk, dat als de arbeiders in de zending en in het algemeen, als de Europeanen, die hier zoo op hun prestige gesteld zijn, eens naar denzelfden regel hier of in Europa behandeld werden, zij spoedig het onjuiste van hun standpunt zouden inzien. Het gaat toch immers niet aan, om bij iemand, die een bepaalde positie in de maatschappij heeft gekregen, niet te vragen en hem niet te behandelen naar, wat hij is, naar de positie die hij inneemt, maar slechts te vragen naar wat hij was.

Er zijn, zoowel hier als in Nederland, genoeg personen, die van zeer eenvoudige afkomst zijn, wier vader maar daglooner of werkman was en wier moeder beter thuis was bij haar waschtobbe dan in een salon, maar moet nu daarom dien personen, als zij zendeling of predikant of onderwijzer of wat ook zijn, de aan hun positie toekomende eere onthouden worden? Immers neen! Het zou er hier heel anders naar toe gaan met het prestige en de hormat, als eens naar dien regel tegenover de Europeanen zou gehandeld worden. Maar als dan bij de Europeanen niet gevraagd wordt naar wat zij eens waren, maar naar wat ze thans zijn, naar de positie, die ze innemen of het ambt, dat zij bekleeden, waarom dat zelfde dan niet gedaan tegenover Sadrach?

Wat Sadrach vroeger geweest was, deed er ten slotte niets toe voor Wilhelm; het was maar de vraag, wat hij toen, in 1883, was, welke positie hij toen onder zijn volgelingen innam. En gij gevoelt wel na al, wat gij nu van de geschiedenis van Sadrach weet, dat het niet aangaat, om te zeggen: Sadrach was niets meer dan een „helper" van de Zendelingen.

Zulk beweren is met de werkelijkheid in strijd. Sadrach was nooit helper bij eenig Zendeling geweest; nu nog eens daargelaten de vraag, of het naar den Woorde Gods en den geest van Christus is, dat een Zendeling zijn helper voor zich laat hurken.

Doch op de vraag, wat Sadrach was, toen Wilhelm hem op een stoel bij zich zette, moet het antwoord luiden: „Sadrach was toen een man, die bij zijn volgelingen op echt Javaansche wijze hoog geëerd werd als een goeroe". Er is bijna niemand, voor wien een Javaan meer respect heeft, dan voor een goeroe of pandita; dat woord namelijk genomen in den zin van iemand, die anderen onderwijst in het dienen van God en leert, hoe men van Hem de vervulling zijner wenschen kan verkrijgen.

In een Javaansch geschrift, „Serat Teka wardi" geheeten, verklaart de schrijver het woord pandita aldus: „pandi" beduidt: hoog en „ta" beteekent: velen, derhalve beduidt pandita: iemand, die hoog boven zijn medemenschen uitsteekt (ze overtreft of boven hen staat). En in een ander Javaansch geschrift, getiteld „Woelang reh" heet het: „gij moet sembah maken voor den goeroe, omdat hij u onderwijst in de volmaaktheid van leven en sterven, de duisternis van uw hart verlicht en uw schreden richt op den weg, die tot heerlijkheid voert. Voorwaar de schuld dergenen, die den goeroe kwaad bejegenen, is zwaar. Daarom is het beste,

dag en nacht zijn gunst te vragen, opdat zijn liefde jegens u niet afnemen". Zie, daarom acht een Javaan zich van Godswege verplicht, voor een goeroe neer te buigen en hem eer te bewijzen of m. a. w. sembah voor hem te maken. Niet slechts de geringe dessa-man doet dat, maar ook een „hoofd". Ik las onlangs nog een bericht in de courant van iemand uit de Preanger, die schreef, dat hij ten huize van een „hoofd" zijnde, er getuige van was, hoe dat „hoofd in gesprek met eenige Europeanen, dadelijk neerhurkte voor een goeroe, die bij hem kwam, zoodra hij den heiligen man zag".

Blijkbaar behoefde dat „hoofd" niet eens op den grond te zitten voor die „Europeanen," met wie hij in gesprek was, het was dus een man van betrekkelijk hooge positie. En toch, hij „hurkte dadelijk voor den heiligen man, zoodra hij hem zag."

Ik verzeker u, de regent, de hoogste Javaansche ambtenaar, behandelt een goeroe nog met de meeste onderscheiding en den diepsten eerbied. Ja een regent spreekt tot een goeroe hoog-Javaansch, hoewel zulk een goeroe vroeger meestal maar een dessa-man geweest is, of nog in een heel eenvoudig bamboehuis in de dessa of kampong woont.

Ja zelfs een prins eert een goeroe als zijn meerdere. Dat kunt gij zien uit het volgende verhaal in „Het Centrum" van 22 Juni 1898. „Voor bijna twee weken bracht de Soloschetrein hier, (Madioen) een paar zoons van den Soesoehoenan. Een der prinsen was langen tijd ziek en ondanks de medicijnen van erkend knappe doktoren wilde de ziekte niet wijken." Verder wordt verhaald, dat de kranke prins naar een zekeren Konang ging, die door geneesmiddelen en vooral „door gebeden en bezweringsformules" zijn ziekte verdreef. Ongetwijfeld was deze man een goeroe of doekoen. En wat meldt nu de berichtgever van den gewezen prins? Niets minder dan dit: „men wil, dat de herstelde prins bij wijze van hormat een paar minuten als dienaar van zijn redder optrad." Ieder, die iets van het goeroewezen weet, leest in dit bericht, dat die zoon van den Soesoehoenan zich voor dien goeroe heeft neergebogen en voor hem „sembah heeft gemaakt." En wie was nu die goeroe, wien de prins zoo buigend zijn eerbied bewees? „Konang," zoo luidt het bericht, „was langen tijd huisjongen bij een resident" en hij wordt verder „een eenvoudig kampongbewoner" genoemd.

Zie, als gij u op dat Javaansche standpunt plaatst, om deze

Javaansche kwestie te beoordeelen, zult gij een ander oordeel vellen over Sadrach dan zij, die zeggen: „Sadrach is maar een gewoon Javaan."

Sadrach was in '83 niet alleen in het oog van zijn volgelingen, maar ook in het oog van andere Javanen, een goeroe. Sinds een twaalftal jaren stond hij als zoodanig bij hen bekend en werd hij daarom hoog geëerd.

Gij kunt dus begrijpen, dat Sadrach in het oog der Christenen diep beleedigd werd, zoo vaak een Zendeling eischte, dat hij als de minste Javaan voor hem zou hurken en op den grond zitten. Ik acht het daarom volstrekt geen fout van Wilhelm, dat hij „Sadrach op een stoel zette," maar zeer wijs. Het was hem te doen, om S. te winnen en met S. zijn duizenden volgelingen. Hij wachtte zich daarom wel, om Sadrach zonder eenige noodzaak te vernederen en te beleedigen in het oog der Christenen.

Ongetwijfeld heeft deze wijze van doen van Wilhelm er veel toe bijgedragen, om hem het vertrouwen der Javaansche Christenen te doen winnen.

XXVIII.

De gemeenten nemen den naam „vrije gemeenten" aan en verzoeken, niet geannexeerd te worden. — De ambtenaren van bestuur en kerk zijn nog druk in de weer, om de annexatie door te zetten.

Die „stoel" van Sadrach heeft mij een oogenblik opgehouden in mijn verhaal, maar geloof mij, het was noodzakelijk, dat ik uw aandacht zoo lang bepaalde bij zulk een schijnbaar „onnoozele" kwestie, of Sadrach bij Wilhelm op een stoel zat of op een matje. Gij zoudt de geschiedenis van de Javaansche kerken niet recht kunnen verstaan, als gij van dien „stoel" niet alles wist. Ik verzeker u, dat er nog verscheidene jaren, nadat Wilhelm Sadrach voor het eerst „op een stoel" zette, heel wat ergernis in sommiger hart is geweest over dien stoel en meer dan één getracht heeft, dien stoel om te schoppen, waarbij zij echter, naar ik vrees, hun eigen voeten wel eens duchtig bezeerd hebben. Ik zal u dit, als we er aan toe zijn, nog wel eens nader verklaren, doch het wordt nu tijd, dat ik u meedeel, hoe

het der gemeenten in haar strijd om heur vrijheid en zelfstandigheid verder is gegaan.

Zooals ik u vroeger schreef, ontving Wilhelm den 11en April 1883 den officieelen beroepsbrief uit de hand van de afgevaardigden der gemeenten en verbond hij zich dien dag officieel aan de Javaansche Kerken, zich voornemende „de rechten en vrijheden der gemeenten te verdedigen."

Hij trad nu al spoedig handelend op in zijn nieuwe kwaliteit. Immers reeds den 17en April hield hij met de oudsten de eerste vergadering te Karangdjasa, om te overleggen, wat der gemeenten te doen stond.

De gemeenten besloten dien dag, om behalve Wilhelm, niemand als hun pandita te erkennen, en om een verzoekschrift aan den Gouverneur-Generaal te zenden, met verzoek de gemeenten niet te anexeeren of onder leiding van hulppredikers te stellen, wijl zij zulks nooit verzochten en zij vrij wenschten te blijven met het recht, een eigen Europeeschen leeraar te hebben. Zij gaven in dat request ook kennis aan den Gouverneur-Generaal, dat zij Wilhelm als haar leeraar hadden beroepen, die haar vertrouwen had en weldra zou doen verdwijnen, wat niet in een Christelijke gemeente behoort. Ook gaven de Christenen in dat stuk de belofte, dat zij „steeds getrouwe onderdanen" zouden zijn.

Dit verzoekschrift werd reeds den 17en April door Wilhelm, in kwaliteit van „Leeraar der vrije Inlandsche Christengemeenten in Bagelen, Pekalongan en Banjoemas," geteekend en naar Buitenzorg verzonden.

Dit alles vond ik door hem zelf in zijn dagboek aangeteekend. Dat hij dit stuk aan de Regeering teekende als Leeraar der „vrije Inlandsche Christengemeenten", vond zijn oorzaak in een besluit op die vergadering van 17 April genomen.

Daar toch werd besloten, dat de naam voortaan zou zijn „golongan wong kristen, kang mardika", vrije Christen-gemeente.

Die naam mardika (vrij, onafhankelijk) drukt, mijns inziens zeer juist de gedachte uit, die er in Sadrach's kring al lang vóór 1883 leefde, en tot op heden wordt vast gehouden. Nog altoos gebruiken de Christenen op Midden-Java dien naam. In de bij Wilhelm ingeleverde jaarlijksche rapporten heet het: pasamoewan kristen mardika, vrije Christen-gemeenten, of eenvoudig „kristen mardika", vrije Christenen.

Welnu, als zulke vrije Christen-gemeenten wilden zij bij de

Regeering bekend staan en vandaar, dat Wilhelm nog op denzelfden dag, waarop de vergadering van 17 April gehouden werd, het request opzond.

Gij ziet hieruit, dat Wilhelm lang niet stilzat, maar zeer actief was in het belang der gemeenten. En dit was dan ook hoog noodig, want de Gouvernements-dominee, die zich al herhaaldelijk „boos" had gemaakt over de hardnekkigheid der Christenen, die er maar niet toe te bewegen waren, om zich onder hulppredikers te stellen, zat ook niet stil. En die Gouvernements-predikant werd daarbij geholpen door de bestuursambtenaren, zoowel Europeesche als Inlandsche Gouvernementsdienaars.

Want gij moet weten, dat de bestuursambtenaren van hooger hand in kennis gesteld waren met de opdracht aan Ds. H. vanwege het Kerkbestuur te Batavia verstrekt in den u meegedeelden brief van 5 Maart 1883, zie hoofdstuk XXIII.

Die ambtenaren moesten Ds. H. behulpzaam zijn in het vervullen van die opdracht. Als Ds. H. ergens onderzoek wilde instellen naar de woonplaatsen en het aantal der Christenen en eene vergadering met hen wilde beleggen, om ze te bewegen, zich onder een hulpprediker te stellen, werden zij door hun Javaansche hoofden opgeroepen en hun gelast ter bepaalder plaats en uur te verschijnen voorden „toewan doemenie Goepernement". En een Controleur of Assistent-resident vergezelde dan Ds. H. en diende hem, daar hij natuurlijk geen Javaansch kende, tot tolk.

Zie, zoo werkten de bestuursambtenaren saâm met den kerkambtenaar, om ter „bevordering van orde en eenheid" de gemeenten van Sadrach onder het Kerkbestuur te brengen.

De ijverige Goevernements-dominee trok gestaag allen kant heen, ook ook nog nadat Wilhelm formeel was beroepen en als leeraar der gemeenten opgetreden en Z.Eerw. eischte „dat zij naar zijn wenschen zouden doen" schreef W. in zijn dagboek. Ofschoon Wilhelm hem den 20sten April schreef, dat „de keuze der gemeenten onwankelbaar was" en hem verzocht, alle annexatieplannen op te geven; Ds. H. gaf het nog niet op.

Hij trok naar Banjoemas tot hoog in het gebergte en riep de daar wonende Christenen door middel van de ambtenaren op, om met hem in Karangkobar te vergaderen op den 4en Mei. Toen het uur der vergadering daar was, bemerkte Ds. H. en de controleur, die hem tot tolk zou dienen, tot hunne groote ver-

bazing, dat bijna niemand van de opgeroepenen verschenen was. Er werd onderzocht, wat de oorzaak was en nu kwam uit, dat van uit Bendawoeloeh een brief was gezonden aan de Christenen, om hun te verbieden, naar Karangkobar te gaan.

Ds. H. dit vernemend, liet zulk een brief door de politie opeischen en den volgenden dag trok hij met den controleur naar Bendawoeloeh. Daar vonden zij Jochanan, den imam, Panoes den tjarik (zooveel als scriba) en Kamdah den pinitoewa (oudste) met vele Christenen. De controleur diende den dominee als tolk. Op zijn vraag, of die brief door Jochanan en Panoes was opgesteld en rondgezonden, kreeg hij een bevestigend antwoord van Panoes, die den brief schreef. P. zei ter verklaring van hun handeling met verwijzing naar Joh. 10:1—6, dat aangezien de oproeping aan de schapen gedaan was, zonder den herder daarvan in kennis te stellen, meenden zij, de schapen niet te mogen toelaten, een vreemde te volgen door naar die vergadering te gaan, om over godsdienstige aangelegenheden te spreken. De Christenen waren echter volkomen vrij, om aan de oproeping van hun hoofden gehoor te geven, als het bestuurszaken betrof.

Op de vraag, wie dan hun herder was, luidde het antwoord: Imam Sadrach, wiens herderschap gegrond is op zijn recht als stichter der gemeenten in de drie residentiën en op het eenstemmig verlangen van al zijn volgelingen.

De controleur vroeg: „maar als die herder de schapen nu eens leidt op een weg, die naar een afgrond voert, zullen ze hem dan volgen? „Ja" klonk het antwoord „zonder bedenken volgen zij hem, al ware het in den dood". „Volgt gij dus alle bevelen van Sadrach op?" vroeg hij verder. „Ja dat doen wij", was het antwoord, „want Sadrach heeft gezegd: indien ik u iets verbied, moogt gij het niet doen, doch, zoo ik het niet verboden heb, zijt gij er vrij in. De Imam heeft ons vrijgelaten, aan alle bevelen en oproepingen onzer hoofden in andere dan godsdienstige zaken te gehoorzamen. Doch aangezien hij nu eenmaal verboden heeft, deel te nemen aan godsdienstige bijeenkomsten, anders dan onder de leiding van den fungeerenden herder, mocht ik ze niet vergunnen, buiten mij om en onder leiding van een vreemde een godsdienstige bijeenkomst te houden".

Dit alles sprak Panoes vrijmoedig uit voor den controleur en de andere aanwezigen bevestigden dit en verklaarden uitdrukkelijk, dat zóó de opvatting was van al de Christenen in de drie residentiën.

Nu was in den brief, die van uit Bendawoeloeh was rond gezonden, Wilhelm hun pandita mardika genoemd. De controleur vroeg naar aanleiding daarvan naar de verhouding van de Christenen tot Wilhelm, waarop Panoes met instemming van allen het volgende antwoordde: „Wilhelm is de tweede herder, ondergeschikt aan den eersten, Imam Sadrach, en derhalve diens bevelen volgend; hij is Sadrach's helper bij de verklaring der Schrift. Sadrach zelf is ook wel daartoe in staat, doch heeft toch behoefte aan een medewerker, vooral voor de administratie (letterlijk het tellen der zielen) daar de broeders te talrijk en te veel verspreid zijn, dan dat S. het werk alleen zou kunnen afdoen. Indien de eerste en de tweede herder van meening verschillen is die van Sadrach beslissend. Wilhelm noemt zich mardika, omdat hij vrij en onafhankelijk is van het gouvernement en noch daarvan noch van een ander bezoldiging krijgt".

„Erkendet gij Bieger vroeger niet?" zoo klonk de vraag van den controleur, en het antwoord was: „Zeker niet, die ontving bezoldiging van de Regeering". „Hoe zijn je aan Wilhelm gekomen?" vroeg hij verder en zij gaven ten antwoord: „Sadrach heeft hem aangesteld en daarom volgen we hem". „En als Sadrach u gelast hem te laten varen?" „Dan gehoorzamen wij", klonk der Christenen antwoord op die vraag van den controleur.

Ik deel u dit alles mede uit het rapport door den controleur opgesteld, waarvan ik u reeds schreef in hoofdstuk XII.

Ik behoef u niet te zeggen, dat Ds. H. de lieden in Bendawoeloeh niet kon bewegen, zich onder het Kerkbestuur te stellen; hij kon onverrichter zake terugkeeren.

Hij gaf het echter nog niet op, zoodat Wilhelm den 11en Mei weer aan hem schreef „om toch maar op te houden, want dat niets de Christenen van hun standpunt zou brengen." Er was wel reden voor, dat W. nog eens zoo schreef, want „de Christenen werden meermalen door de politie naar de vergaderingen gedreven" heet het in W's dagboek.

Ten laatste scheen Ds. H. zelf ook te gaan inzien, dat hij zóó toch niets vorderde; hij kon er echter nog niet toe komen, om het maar op te geven, maar besloot, op een andere manier nog eens te probeeren, zijn doel te bereiken.

XXIX.

Ds. Heyting denkt er over, de gemeenten met Wilhelm te annexeeren. De „bede" van Bieger. — Het Gouvernement laat af van de pogingen tot annexatie.

Toen Ds. H. zag, dat er met geweld en dwang niets te beginnen was bij de Javaansche Christenen, veranderde hij van tactiek, om zijn doel te bereiken. Hij kwam, zoo meende hij, op een uitnemend idée, n.l. om de gemeenten dan maar te annexeeren met Wilhelm als haar Gouvernementsleeraar. Z.Eerw. schreef daarom den 14en Mei 1883 een brief aan den heer Bieger, waarin hij onder meer beantwoording vroeg van de volgende vragen: „1°. Hoe is het gesteld met Wilhelm's kennis van de taal?

2°. Zou hij de man zijn, om later zich tot leidsman der Gemeenten te kunnen en willen verheffen?

3°. Hoe is in het algemeen uw oordeel over den persoon van Sadrach?

4°. Hoe is in het bizonder uw oordeel over de beginselen en bedoelingen, die hem bezielen; zou hij alleen uit godsdienstige overtuiging handelen, of door andere beweegredenen gedrongen worden?

Verkondigt hij dwaalleer en maakt hij zich aan ingrijpende kwade praktijken schuldig?

Is hij gedoopt en heeft hij daarvan een bewijs?"

Ik versta hieruit, dat Ds. Heyting er over dacht, Wilhelm tot hulpprediker te doen aanstellen en Sadrach als Inlandsch leeraar, en dan zoo doende toch al Sadrach's gemeenten te annexeeren en bij de Gouvernementskerk in te lijven.

Bieger kon zich echter met dat idee niet vereenigen. Hij had een ander idee, waarschijnlijk hetzelfde, dat hij reeds in '81 met Zendeling Vermeer besproken had. Het idee n.l. „tot vereeniging en nauwer verbinding der drie residentiën," zie hoofdstuk XV. Dit zal zeker nog eens nader besproken zijn, toen Bieger, Vermeer en Uhlenbosch in Juli '82 te zamen te Pekalongan waren.

Hij schreef toch aan Ds. H., dat hij de vragen liever niet beantwoordde, daar zijn persoon er te veel in betrokken was en

hij dus niet onpartijdig was. En verder: 1°. Gesteld eens, dat Sadrach's handelingen onberispelijk waren, dan is het nog noodzakelijk, dat de Regeering zich met de zaak inlate, wijl S. een Javaan is, die volgens zijn eigen verklaring in vijf residentiën wel 5000 leerlingen heeft, die hem gehoorzamen als het beste kind zijn vader; — 2°. wat Sadrach's samenwerking met Wilhelm betreft; Sadrach heeft nu de overtuiging, dat hij niet op den ouden voet kan voortgaan, om alle vriendelijke aanbieding van Zendelingen, om broederlijk saam te werken, hardnekkig te weigeren.

De bede, die ik door uw tusschenkomst het Kerkbestuur en der Regeering aanbied, is deze: „Mocht het der Regeering behagen Uhlenbosch in Tegal, Vermeer in Banjoemas en mij hier eenig officiëel karakter in den werkkring van Sadrach te geven, zoodat wij de gemeenten kosteloos kunnen bezoeken, en het Sadrach krachtig aan het verstand gebracht wordt, dat, bijaldien hij de Regeering in deze tegenwerkt, hij onmiddellijk van Java zal verwijderd worden, dan heeft de Regeering geen kosten van hulppredikers uit te geven."

Wat zegt gij wel van zulk een idee „tot vereeniging en nauwer verbinding?" De maatregel, tegen Sadrach te nemen, zoo hij zich verzette tegen dat „idee," was al zeer kras nietwaar? Maar gij moet ook hierbij bedenken, dat Bieger nu eenmaal in Sadrach een niet te vertrouwen, een gevaarlijk persoon zag.

Uit hetgeen Bieger in dezen brief over Sadrach schreef, blijkt wel, dat hij hem hield voor staatsgevaarlijk en daarom kon hij zich zeker niet vereenigen met dat idee van den Gouvernementsdominee, om Wilhelm als hulpprediker aan te stellen, wel begrijpende, dat W. Sadrach niet als zulk een staatsgevaarlijke persoon beschouwde. Sadrach moest nu eenmaal weg en dat zou zeker niet gebeuren, als niet Bieger of Vermeer of Uhlenbosch, maar Wilhelm moest beoordeelen, of Sadrach zich ook verzette of „tegenwerkte."

De Dominee kreeg dus geen antwoord, zooals hij het gaarne gewenscht had, op zijn brief aan Bieger. Of Z.Eerw. het idee, de „bede" van Bieger aan Kerkbestuur en Regeering heeft medegedeeld, kan ik niet bewijzen. Doch feit is, dat Bieger, Vermeer en Uhlenbosch tevergeefs uitzagen of „het der Regeering behagen mocht", hun „eenig officiëel karakter in den werkkring van Sadrach te geven."

Er kwam ook van het bezoeken der gemeenten op kosten van den Staat niets. Ds. H. kwam langzamerhand tot kalmte en staakte zijn pogingen, om „eenheid en orde in de gemeenten" te bevorderen.

De Javaansche Christenen werden verder met rust gelaten en Wilhelm kon „in vereeniging" met Sadrach het welzijn der „vrije Inlandsche Christengemeenten in Bagelen, Pekalongan en Banjoemas," 23 in getal, ongehinderd, naar zijn vermogen, gaan zoeken.

Waarom de gemeenten van de zijde der Regeering en van het Protest. Kerkbestuur verder met rust gelaten werden, kunt gij verstaan uit het „Kolon. Verslag" van 1884.

Daarin toch komt het volgende voor: „Op voorstel van het Protestansch Kerkbestuur te Batavia is, blijkens eene beschikking van 10 April j.l. door de Indische Regeering afgezien van het denkbeeld, om de vrij talrijke inlandsche Christen-gemeenten in Bagelen, waarbij zich ook eenigen in de aangrenzende gewesten Banjoemas en Pekalongan hebben aangesloten, onder Europeesche leiding te brengen door daarbij tot hulpprediker aan te stellen den te Poerworedjo (Bagelen) gevestigden Zendeling-leeraar der Nederlandsche Gereformeerde Zendingvereeniging, met wien het hoofd der bedoelde gemeenten, de in de beide vorige verslagen vermelde Javaan Sadrach (die op zijne gemeentenaren een overwegenden invloed uitoefent), in 1882 verklaard had, te willen samenwerken. De bedoelde gemeenten hadden den wensch te kennen gegeven, om een kring van vrije gemeenten te blijven vormen. De Indische Regeering achtte het niet raadzaam den band tusschen deze gemeenten en den door haar zelven gekozen inlandschen leidsman door dwang los te maken. Inmiddels heeft Sadrach zich aangesloten bij een anderen Zendeling-leeraar van dezelfde Zendingvereeniging, die de hem aangeboden samenwerking aangenomen had."

Gij ziet hieruit, dat Wilhelm blijkbaar met gunstigen uitslag „de rechten en vrijheden der gemeenten" heeft verdedigd, gelijk hij zich bij de aanneming van het beroep op den 11en April 1883 had voorgenomen.

Wilhelm, die door Ds Donner was opgeleid, voelde iets voor de beginselen van het Gereformeerd Kerkrecht en schaarde zich daarom moedig aan de zijde der gemeenten, wier vrijheid en zelfstandigheid zoo ernstig bedreigd werd. Had hij dit niet gedaan, dan zou, naar den mensch gesproken, Midden-Java in

1883 door de Indische Gouvernements kerk geannexeerd en voor goed gesloten zijn voor Geref. Zending en Zending der Gereformeerde Kerken in Nederland.

Ik geloof dus, dat wij, met het oog hierop, heden God nog behooren te danken voor Wilhelm's moedig en energiek optreden in den hachelijken toestand der gemeenten in den jare 1883.

Laat mij er u in dit verband nogmaals met nadruk opmerkzaam op maken, dat die geheele kring van gemeenten, die Wilhelm beriep, Sadrach's kring was. Dat het allen (het kleine kringetje te Poerworedjo uitgezonderd) gemeenten of groepen van Christenen waren door de propanganda van Sadrach en zijn „Evangelisten" ontstaan, geheel buiten den arbeid van eenigen Zendeling om.

De Regeering, die door haar ambtenaren in '83 een onderzoek had laten instellen naar het ontstaan der gemeenten, naar de plaatsen, waar zij vergaderden en het zielental, getuigt immers zelf in bovengenoemd „Kol. Verslag", dat Sadrach „het hoofd" was van die vrij talrijke Inlandsche Christengemeenten, dat hij de „door haar zelven gekozen leidsman" was en de band tusschen Sadrach en de gemeenten zóó sterk was, dat zij „het niet raadzaam achtte" dien „door dwang los te maken".

XXX.

De omvang van Sadrach's kring. Wilhelm nam een reuzentaak op zich. De gemeenten zijn nog bijna geheel Javaansch in haar religieuse voorstellingen.

Weet ge, hoe groot de kring van Sadrach was, toen Wilhelm met hem in contact trad?

Het „Kol. Verslag" van 1884 zegt: „Volgens de van de besturende ambtenaren verkregen opgaven, bestaan Sadrach's gemeenten in Bagelen en Banjoemas uit 2097 en 261 zielen en in Pekalongan uit ongeveer 150 gezinnen" en even verder heet het, dat van de „omstreeks 10000 inlandsche Christenen op Java „er ruim 3000 in de hooger bedoelde onder Javaansche leiding staande inlandsche Christengemeenten in Bagelen, Banjoemas en Pekalongan" zijn.

Zie, zulk een omvang had Sadrach's kring in 1884. Die

groep van gemeenten van ruim 3000 zielen was geheel en al buiten den arbeid van eenig Zendeling om ontstaan.

Dat begreep de Regeering ook zeer goed en sprak daarom van: „Sadrach's gemeenten" en van gemeenten „onder Javaansche leiding staande".

En de Regeering onderscheidde in dat verslag wel degelijk tusschen „Sadrach's gemeenten" en den kring van Vermeer en Bieger en Uhlenbusch.

Immers heet het in dat verslag „voor de gemeenten van een der in Bagelen gevestigde Zendelingen 57 inlandsche Christenen en van die voor Banjoemas (te Probolinggo gevestigd) 277" en „voor het ressort van den Zendeling te Tegal en van dien te Salatiga te zamen pl.m. 200". Nu weet men reeds, dat Bieger een tal van verpleegden, grooten en kleinen, in huis had. Als dus die „huisgemeente" van Bieger plus Abisai met zijn gezin van die 57 worden afgetrokken, blijft er niet veel over. Gewis dit getal 57 is het beste bewijs, dat Bieger geen enkele gemeente, hoe klein ook, door zijn arbeid van Jan. 1878—Mei 1884 in Bagelen heeft gesticht.

En wat de kring van Vermeer aangaat, als gij de moeite wilt nemen, om eens in „Een jaar op reis" na te gaan, hoeveel Christenen er in de residentie Banjoemas waren, toen Vermeer zich daar in October 1867 vestigde en gij vergelijkt dat aantal met het in het „Kol. Verslag" van 1884 opgegeven getal 277, dan komt gij tot de ontdekking, dat die kring in Banjoemas is ingekrompen in plaats van uitgebreid gedurende den 16 jarigen „zendingsarbeid" van Vermeer aldaar. Niettegenstaande er sinds 1869 in eenige desa's, waar vóór '69 al de door Paulus gewonnen Christenen woonden, een kerkje was gekomen, of zij in het huis van den voorganger afzonderlijk vergaderden. Er was een kerkje in Kertajara en Karagtjengis en in Bodjong. En de Christenen in Watoemas vergaderden saam met die van Soekaradja als één gemeente in het huis van den voorganger.

Dat onder Bieger's verblijf en het daarop gevolgd verblijf van Uhlenbusch in Tegal de reeds vóór Vermeer's komst aldaar bestaande kring in 1884, dus meer dan 20 jaar nadat Vermeer er zich vestigde, nog niet veel grooter was geworden, blijkt eveneens voldoende uit de cijfers.

Na Bieger's vertrek naar Holland, in Mei 1884, was er in Poerworedjo van een afzonderlijk voortbestaan van de in het

„Kol. Verslag" van '84 vermelde „gemeenten van een der in Bagelen gevestigde Zendelingen" geen sprake.

Laat gij dus het kringetje van Vermeer en Uhlenbosch, te zamen hoogstens 360 zielen tellende, buiten rekening, dan staat ge voor het officieel geconstateerde feit, dat alle andere gemeenten in Bagelen, Banjoemas, Pekalongan en Tegal uit „ruim 3000" zielen bestaande „Sadrach's gemeenten" waren, door zijn propaganda ontstaan en onder zijn leiding levende als een aaneengesloten groep.

Ik leg er zoo den nadruk op, dat het een officieel geconstateerd feit is, omdat in het „Kol. Verslag" van 1892 de Indische Regeering nog verklaart, dat „aan Sadrach" een „groot aandeel moet worden toegeschreven in de vorming en uitbreiding van een groot deel der Inlandsche Christen-Gemeenten, bij welke zich eerst later de Zendeling J. Wilhelm had aangesloten".

Dit feit is dan ook niet tegen te spreken. En het vervolg van de geschiedenis zal u bewijzen, dat het eveneens een onweerlegbaar feit is, dat de steeds voortgaande uitbreiding van Sadrach's kring na 1884 bijna uitsluitend is te danken aan de propaganda van Sadrach en zijn „Evangelisten en niet zoo zeer aan den arbeid van Zendelingen der N. G. Z. V.

Zendeling Wilhelm nam nu op den 11en April 1883 een reuzentaak op zich, toen hij de beroeping aanvaardde van 23 gemeenten in Bagelen, Banjoemas en Pekalongan.

Al waren die gemeenten welgeordende, in de waarheid onderlegde kerken geweest, dan was het nog een taak geweest, die de krachten van Wilhelm verre te boven ging. Hoeveel te meer dus nu die gemeenten, hoewel vrije Inlandsche Christengemeenten heetende, nog zeer weinig op welgeordende Christelijke kerken geleken en van de waarheid nog maar heel weinig verstonden. Daarbij kwam, dat hij de taal dier gemeenten, het Javaansch, nog niet kende, zoodat hij nog duchtig moest studeeren, vóór hij in staat zou zijn, om in goed verstaanbaar Javaansch haar het Woord te prediken. En alleen de kennis van het Javaansch was daartoe nog niet genoeg.

Zou hij met vrucht het Woord onder de Christenen verkondigen, dan was het hoogst noodzakelijk, dat zijn studie van de Javaansche taal vergezeld ging van bestudeering der valsche religie, die de Javanen aanhangen, opdat hij zoodoende een duidelijk inzicht verkreeg in de Javaansche gedachtenwereld, met

name de religieuse gedachtenwereld der gemeenten op Midden-Java.

Bij dit alles kwam nog, dat de gemeenten op grooten afstand van elkander gelegen waren, en er vaak dagreizen noodig waren, om een kringetje van Christenen te bezoeken.

Wat dunkt u, was het geen reuzentaak?

Gij moet dit scherp in het oog vatten, en voortdurend goed in gedachten houden, anders zult gij niet billijk kunnen zijn in uw oordeel over den toestand der gemeenten op Java, zooals die jaren na Wilhelm's optreden nog was.

In den verzoekbrief aan den Gouverneur-Generaal werd de belofte gedaan, dat Wilhelm „weldra zou doen verdwijnen, wat niet in een Christelijke gemeente behoort."

Ik verzeker u echter, dat die toezegging tot op den huidigen dag nog niet in vervulling is getreden. Dit ligt echter niet aan den weinigen ijver van Wilhelm, want die was voorbeeldig, maar het vloeit uit den aard der zaak voort. Laat mij trachten, u den werkelijken toestand der gemeenten in 1883 eenigermate te schetsen en gij zult mij toestemmen, dat Wilhelm alleen, vooral zoo weinig toegerust als hij was met kennis van taal en religie der Javanen, daarin geen radicale verbetering kon brengen.

In October 1882 schreef hij reeds van „verloren Sadrach en zijn volgelingen" en teekende in die weinige woorden zeer juist den toestand der gemeenten. Hij had Soerapranata toen voor het eerst bezocht in Karangdjasa en van dat bezoek verhalend, schreef hij o. a. het volgende: „Zijne (Sadrach's) onkunde aangaande de H. Schrift trof mij. Van de leerstukken van den Christelijken godsdienst heeft hij verwarde begrippen. De personen, die hem omringen, overtreffen hem in onwetendheid," zie „De Heidenbode".

Sadrach, de goeroe, die de gemeenten gesticht had door zijn „prediking", was dus naar Wilhelm's getuigenis in 't oogvallend onkundig in de H. Schrift.

Gij kunt dus wel nagaan, hoe het dan met de moerid's, de leerlingen van zulk een goeroe gesteld was. Zoo hun goeroe opvallend onkundig was in de Schrift, dan wisten zijn leerlingen er zeker zoo goed als niets van. Had Sadrach zelf verwarde begrippen van „de leerstukken van den Christelijken godsdienst," dan kunt gij gerust aannemen, dat zijn „kinderen en kleinkinderen," er niet het minste begrip van hadden.

Den 20en April 1883 schreef Wilhelm, zie „De Heidenbode" 1883 over de gemeenten, wier herder hij vóór tien dagen was geworden, het volgende: „zij, („onze Javanen"), zullen, hoe ver nu nog van het koninkrijk Gods, hoe verdwaasd en verdwaald ook, nader komen." Het is zeer natuurlijk niet waar, dat Wilhelm getuigt, dat zulke onkundige lieden nog ver van het koninkrijk Gods waren, ja dat zij nog „verdwaasd en verdwaald" waren.

Hoe kon het anders! De arme schapen waren geleid door een herder, die zelf nog bijna niets van den weg wist, zoo moesten zij wel verdwalen.

Sadrach had, gelijk ik u vroeger schreef, nooit eenige opleiding genoten, hij was nooit goed onderwezen in de waarheid. Zijn prediking van het Evangelie moet dus wel een mengelmoes geweest zijn van allerlei Javaansch-religieuse voorstellingen, eenige Islamsche begrippen en een klein, heel klein weinigje Evangeliewaarheid.

De gemeenten waren dus inderdaad „Inlandsche" Christengemeenten; dat woord „Inlandsche" opgevat in den zin van: „nog bijna geheel en al Inlandsch of Javaansch in haar godsdienstige voorstellingen en begrippen". Als zij al met eenig recht Christengemeenten konden heeten, dan was dat hoofdzakelijk hierom, dat zij tegen het Islamsche en voor het Christendom hadden gekozen, dat zij Mohammed verworpen hadden en beleden te gelooven, dat Christus de Zoon Gods en de Zaligmaker van zondaren was.

XXXI.

De Javaansche voorspelling omtrent den „ratoe hadil" in Christus vervuld.

Toen Wilhelm in April 1883 optrad als leeraar van de 23 „vrije Inlandsche Christengemeenten" in Bagelen, Banjoemas en Pekalongan, waren die gemeenten, gelijk ik boven zeide, in haar godsdienstige voorstellingen nog bijna geheel en al Javaansch.

Dit geldt met name van de voorstelling, die zij hadden van den Heere Jezus Christus.

Zij zagen in onzen Zaligmaker den hier vóór eeuwen voor-

zegden „ratoe hadil", den rechtvaardigen koning, die eens als een Vredevorst regeeren zou, van wien de Javaansche „profetie" spreekt.

Laat mij trachten, u heel in het kort mee te deelen, hoe de „pametja", voorzegging, omtrent dien ratoe hadil luidt.

Naar de voorzegging, in den ouden tijd gedaan, zou er hier op Java, na een tijdperk van groote ellende, veelvuldige rampen en diepe verdorvenheid der menschen, een zeer gelukkig tijdperk aanbreken onder de regeering van den ratoe hadil. In dat voorafgaande tijdperk zou het in één woord een ellendige toestand zijn. De menschen zullen dan hard werken en toch niet verdienen, wijl de aarde weinig zal opbrengen, omdat ze voortdurend onder den toorn Gods ligt. Daarbij zullen donder en aardbeving, asch- en steenregen verwoesting aanbrengen. Veel oorlogen zullen de ellende nog vermeerderen. Niet slechts de landman zal gebrek lijden, omdat zijn arbeid niet loont, maar ook de kooplieden zullen schade lijden, wijl er geen handel en vertier is. Daarbij zullen de menschen dan zeer slecht zijn. „De duivel („sétan") zal één zijn met de menschen", zoo heet het letterlijk, zoodat zij „niet te bewegen zullen zijn tot het goede". Velen zullen duivelsch werk doen, velen verraderlijk en bedriegelijk handelen. Door onverzadelijke begeerte zullen ze gedreven worden; „kleine kinderen zullen al goed geld kunnen tellen". De menschen zullen te lui zijn, om te werken, de leugenaars en bedriegers en kwaadsprekers zullen in eere zijn, en de enkelen, die God vreezen en oprecht zijn, niet in tel. De schaamte zal weg zijn bij de vrouwen, „vele mannen zullen vrouwen worden". Mannen met mannen zullen schandelijkheid bedrijven. In één woord, het zal een schrikkelijke, een afschuwelijke tijd zijn; veel vloek en toorn Gods zal de aarde treffen. Doch ten laatste, zoo voorspelt de „profetie", zal God een koning geven, om Java te „helpen" en alle vloek zal dan verdwijnen.

Die koning is de ratoe hadil.

Hij zal uit een afstammelinge van het vorstenhuis van Mataram geboren worden onder zeer armoedige omstandigheden. In zijn jeugd zal hij met zijn moeder wonen in een verborgen plaats op de Sérandil (een heuvel in de afdeeling Tjilatjap). Hij zal dan zóó arm wezen, dat hij geen „gebroken rijstkorrel tot teerkost" op den weg heeft. Niemand zal dan weten, dat hij de ratoe hadil is, wijl God het nog verborgen houdt. Dientengevolge zullen

de menschen hem rakelings passeeren, zonder hem als zoodanig te kennen. Hij zal regeeren in Ketongga. Dat wil zeggen, in het Ketonggabosch in Madioen gelegen, zal hij zijn residentie bouwen.

(In „Een jaar op reis" wordt het voorgesteld op blz. 366, alsof de ratoe hadil in Demak zou regeeren en dat in verband gebracht met de meening, dat Sadrach als de ratoe hadil beschouwd zou worden, wijl die ook „uit Demak komt". Doch volgens de pametja is Demak al lang verwoest bij de komst van den ratoe hadil.)

Hij zal niet slechts een koning maar ook een pandita zijn, dat is een goeroe, die als een kluizenaar op de bergen in stille afzondering al zijn aandacht heeft afgetrokken van het zinnelijke en gericht op het oneindige, onzichtbare, totdat hij een openbaring van God ontving. Die koning-pandita zal de volmaakte agama (godsdienst) brengen en dus „de ware ngèlmoe" leeren en dat zonder dat het iets kost. Met zijn komst zal alle oorlog ophouden, want alle vijanden zullen voor hem wijken, getroffen door zijn vloek. De dieven, bedriegers en spelers zullen, op het zien van zijn indrukwekkend voorkomen, op de vlucht gaan en later zich bekeeren.

De kleine luiden zullen het dan zeer aangenaam hebben, wijl de belasting gering zal wezen, omdat de koning „hoogstens duizend dinar voor zijn eten" zal nemen. De koning zal een afkeer hebben van het geld en daarom niet meer begeeren.

De ratoe hadil zal er dan ook geen weelderige, kostbare hofhouding op na houden, maar zijn paleis zal er veeleer „eenzaam" of verlaten uitzien. Hij zal zeer barmhartig zijn jegens den geringen man en hem geen geld afpersen; den armen zal hij van kleeding en voedsel voorzien en maaltijden voor hen aanrichten. God zal hem tot een vrij (mardika) koning maken; onder zijn regeering zal alle ramp en ellende van Java wijken, voedsel en kleeding zal goedkoop zijn, de geringe lieden zullen heerlijk smullen en rijkelijk alles hebben, wat zij begeeren. De ratoe hadil zal geen onderscheid maken tusschen voornamen en geringen, alle verschil van stand zal hij doen verdwijnen en alle onderdanen als zijn familie beschouwen, dus als „edelen." Daarom zullen zij zich verblijden in zijn bevelen, die „overal een aangenamen geur zullen verspreiden," wijl hij in zachtmoedigheid, rechtvaardig, en zonder toorn zal regeeren en er „vergeving zal neerdalen." Zóó zullen allen, die den ratoe hadil volgen, gelukkig,

in vrede en welvaren leven, maar, die hem niet erkennen, zullen vergaan.

Zie, dit is in het kort de inhoud van de voorzegging omtrent den ratoe hadil.

Op Midden Java zijn er maar weinigen, die u niet iets van die pametja kunnen meedeelen. Haast een ieder weet van dien ratoe hadil, dien koning-pandita.

En nu verzeker ik u, dat in 1883 in de gemeenten, die Wilhelm tot haar leeraar beriepen, de gedachte algemeen was, dat Jezus Christus eigenlijk die voorspelde ratoe hadil is.

XXXII.

Hoe het kwam, dat Sadrach's kring in Christus den ratoe hadil zag.

Ds. Lion Cachet schreef in „Een jaar op reis" blz. 678 het volgende: „In een zijner „gezichten" zal hem Noach verschenen zijn, en hem hebben opgedragen, den Javanen op zijn landgoed Christus te prediken, als den „rechtvaardigen Koning". Het Javaansch karakter door en door kennende, deed Coolen hiervan slechts mededeeling aan eenigen, doch deze verbreidden het gehoorde verder en hij werd eerlang bekend als de man, die de elmoe had van den „Ratoe hadil, die komen zou, en wien allen moesten gehoorzamen". Van vele kanten kwamen de lieden nu tot Coolen, om van zijn elmoe te hooren".

Let vooral op den laatsten zin. De verkondiging van Jezus Christus als den „rechtvaardigen Koning" pakte, die ging er in bij de Javanen, daarom kwamen de Javanen „van vele kanten tot Coolen, om van zijn elmoe te hooren". En dat bij de Javaansche Christenen in den Oosthoek die beschouwing gereeden ingang vond en lange jaren verbreid werd door hen, lijdt dunkt mij geen twijfel. Immers ruim 50 jaar, nadat Coolen den Christus begon te prediken als den ratoe hadil, schreef Zendeling Kreemer het volgende: „De Christen Inlanders, gedachtig aan andere Javaansche voorspellingen, (dan „de voorspelling omtrent den ratoe hadil", waarvan C. even te voren sprak) meenen, dat het geluk-

kige tijdperk door en met de Londô's (Hollanders) gekomen is, vooral waar deze wijzen op Jezus den Vredevorst, den rechtvaardigen Vorst bij uitnemendheid, den grooten Regelaar van den godsdienst". Zie Mededeelingen, 35ste deel, blz. 102.

Duidelijk valt, dunkt mij, uit die mededeelingen af te leiden, dat de prediking van Coolen en zijn volgelingen, dat Jezus Christus de voorspelde ratoe hadil is, door de Javanen gretig is ontvangen.

Nu schreef ik u vroeger, dat Toenggoel Woeloeng ook met Coolen in contact is geweest, en ik twijfel niet, of hij heeft ook Christus voorgesteld als den ratoe hadil.

Sadrach heeft ongetwijfeld in den kring van T. W. ook die voorstelling in zich opgenomen.

Hij hield gewis reeds bij zijn komst te Poerworedjo Christus voor den ratoe hadil en ging dat terstond verkondigen in Bagelen.

En zooals gij reeds weet, waren er toen in Bagelen verscheidene goeroe's, die hun moerid's onderwezen aangaande de voorzegging van dien ratoe hadil. De Zendeling Kreemer schreef vlak boven het zoo even van hem aangehaalde woord, het volgende: „In het geschrift Djôjô-bôjô komt, zooals men weet, de voorspelling voor omtrent den ratoe hadil, regelaar van den godsdienst, die over Java zal regeeren en het tot grooter bloei zal brengen. De Islamieten willen hierin hun profeet zien." Gij ziet, dat dus de Islammers op die algemeen bekende voorstelling der Javanen omtrent den ratoe hadil beslag hebben gelegd, om den Islam ingang te doen vinden. Zij hebben daarom zooals Kreemer t. a. p. zegt, het Javaansche geschrift Djojobojo zoo geïslamiseerd, dat het „in oorspronkelijken vorm zelden meer wordt aangetroffen."

Het behoeft u dus niets te verwonderen, dat die Islamsche goeroe's in Bagelen hun leerlingen onderwezen omtrent de komst van den ratoe hadil.

Zij werden goeroe pametja genoemd. Het woord pametja beduidt voorspelling; letterlijk werden zij dus genoemd: „leeraars van de voorspelling" en dat, omdat zij hun moerid's den inhoud van de pametja omtrent den ratoe hadil meedeelden en aanspoorden, naar zijn komst uit te zien.

Meen echter niet, dat die goeroe's met hun moerid's in Bagelen een afzonderlijken kring vormden naast de Islammers. Neen volstrekt niet, zij waren allen Islammers en zij hadden

de Javaansche voorstelling van den ratoe hadil met den Islam in verband gebracht, zij „islamiseerden" die pametja.

Die goeroe's hebben dus eenigermate den weg gebaand voor de voorstelling, waarmee Sadrach in '69 in Bagelen kwam, dat Christus Jezus de ratoe hadil is. Het is dus zeer verklaarbaar, dat zij, die, naar Wilhelm in zijn aanteekeningen meldt, „reeds lang den ratoe hadil verwachtten," een gewillig oor hadden voor wat Sadrach hun predikte.

Zie, zóó wordt het duidelijk, dat de „Evangelisten" van Sadrach, die allen moerid's waren van die goeroe's pametja, alom verkondigden, dat Jezus Christus de ratoe hadil was, en dat zij bij velen gehoor vonden.

Sadrach en Markoes, Johannes, Moesawirawidjaja, Kamdah, Jirmijah, Jacob Toempang, Simon van Djelok, zij predikten allen, dat Christus de ratoe hadil was.

In het bovengenoemde werk van Ds. Lion Cachet kunt gij, uit wat de menschen hem zelf meedeelden over het ontstaan der gemeenten, bij herhaling zien, dat genoemde lieden het eerst daar het „Evangelie" verkondigden.

Overal in heel Zuid-Bagelen, hoog in het Noorden van Bagelen en van Banjoemas, over het gebergte heen in tal van plaatsen van Pekalongan hadden zij, vóór Wilhelm beroepen werd, de „blijde boodschap" verkondigd, dat de ratoe hadil in Christus was verschenen en dat hij eens zou weder komen, om het rijk der heerlijkheid te stichten. En weet gij, hoe zij dan vaak de voorspelling uit de Djojobojo, dat alle vijanden van den ratoe hadil voor hem zullen moeten wijken, uitlegden en toepasten?

Dat pasten zij toe op de Hollanders, met name op de overheersching van de Hollanders.

Zij zouden, als de ratoe hadil op Java kwam regeeren, allen voor hem wijken en Java verlaten. Dikwerf paste Kamdah de gelijkenis in Mattheüs 21 : 33—42 op de Hollanders toe, leerende dat, als de ratoe hadil kwam, zij allen van Java zouden uitgaan.

Vandaar luidt het in „Een jaar op reis" blz. 278 „er vond nu en dan afval plaats van „Christenen" en catechumenen," die „niet met Hollanders, alleen met Javanen wilden te doen hebben."

En schreef Wilhelm in zijn meergemelde aanteekeningen, dat nadat Mevr. Philips, op haar doortocht naar Banjoemas, de lieden in Pamrian bezocht had, er Christenen „terug gingen."

Mij dunkt, het zal u thans wel eenigszins duidelijk zijn, hoe het kwam, dat de gemeenten van Sadrach, toen zij Wilhelm beriepen, in Christus Jezus den ratoe hadil zagen.

Zie, daarom schreef ik u, dat zij nog bijna geheel Javaansch waren in heur religieuse voorstellingen.

Voorwaar het was een reuzentaak voor Wilhelm, om al die gemeenten den Christus naar de Schriften te verkondigen, en de valsche voorstelling van dien Christus naar de Javaansche voorspellingen te bestrijden en uit te roeien. Voor 5 wel toegeruste, wetenschappelijk onderlegde en zeer begenadigde dienaren des Woords, zou het nog een zware taak zijn geweest.

XXXIII.

Sadrach's kring had nog een Javaansche voorstelling van de kerk van Christus.

Toonde ik hierboven reeds aan, hoe de gemeenten op Midden-Java in 1883 nog bijna geheel Javaansch waren in haar beschouwing van den Christus, wijl zij in Hem den ratoe hadil, den koning-pandita zagen, die voor eeuwen hier was voorspeld, zij waren niet minder Javaansch in heur begrip of voorstelling van de kerk van Christus.

Wij belijden, dat de kerk is de „heilige vergaderinge der ware Christ-geloovigen" en het is hier overbodig nader uiteen te zetten, wat we daarmede uitspreken.

Nu verzeker ik u, dat de gemeenten op Midden-Java van wat wij in die woorden bekennen omtrent het wezen der kerk van Christus, zoo goed als niets verstonden. Zij hadden er nog niet het minste begrip van, noch de flauwste voorstelling. En was het dit nu maar alleen geweest! Een leeg vat kunt gij makkelijk vullen; maar een vat, dat vol is met onnut goed, moet eerst ledig gemaakt en gereinigd, en kan dan pas van een beteren inhoud voorzien worden.

Zóó was het nu ook met het brein der Christenen. Wilhelm vond bij hen een voorstelling van de kerk van Christus, die in niets overeenkwam met de ware voorstelling. Zij koesterden echt Javaansche gedachten over de gemeente van Christus.

Om u dat eenigermate te doen verstaan, moet ik u een en ander meêdeelen over de beteekenis van het woord ngèlmoe en den naam goeroe en de vereeniging dier beide woorden in de uitdrukking: goeroe ngélmoe.

Een goeroe is niet zoozeer een „godsdienstleeraar" in den zin, dien wij aan dat woord hechten, maar veeleer een man, die in staat is, aan iemand het rechte middel te leeren, om van God zijn wensch te verkrijgen. Dat rechte middel nu, dat alleen een goeroe den Javaan kan leeren, noemt hij ngèlmoe. Dit woord laat zich volstrekt niet juist weêrgeven door ons woord „leer." De Javaan duidt er mede aan, wat de goeroe hem aan de hand doet ter verkrijging van zijn begeerte, hetzij die zich uitstrekt naar aardsche, hetzij naar bovenaardsche dingen.

Hij vat in den regel twee dingen saâm in dat woord ngèlmoe, en wel 1e de rapal; 2e de sarana. De rapal of lapal is een soort gebed, dat hij uit zijn hoofd moet leeren en op het door den goeroe aangegeven tijdstip moet uitspreken. De sarana is hetgeen hij moet doen, moet uitvoeren. Al naar het doel is, zal dus ook de ngèlmoe zijn. En daar de Javaan nu letterlijk alles door ngèlmoe zoekt te verkrijgen, is het getal ngèlmoe's legio. De dief heeft een andere ngèlmoe noodig dan de overspeler, en de wraakzuchtige, die zijn vijand wil treffen door ziekte of dood, heeft weêr een andere ngèlmoe van noode. De ambtenaar, die spoedig promotie wil maken, moet een andere ngèlmoe zoeken dan zijn buurman, die rijk wil worden, of zijn vriend, die het hart van een beminde maagd voor zich wil winnen. De man, die „heerlijkheid" wil verkrijgen na dit leven, in den zin van hemelsche zaligheid, heeft een andere ngèlmoe noodig dan hij, die nu arm en van geringe afkomst bij een volgende geboorte als een edelman wenscht ter wereld te komen.

Ik zou zoo nog wat kunnen voortgaan, doch het is dunkt mij genoeg, om u te doen zien, dat er tal van ngèlmoe's zijn. En aangezien niet één goeroe in staat is, al die verschillende ngèlmoe's te leeren, wijl hij ze niet allen bezit, zijn er tal van goeroe's, en bezit de één een ngèlmoe voor dit en de andere voor dat doel.

De goeroe ngèlmoe is dus voor den Javaan een onmisbaar persoon, die voortdurend wordt aangezocht, om tegen betaling, in den vorm van een geschenk, in de verlangde ngèlmoe te onderwijzen. Gaat nu een Javaan bij zulk een goeroe een ngèlmoe

zoeken, dan wordt hij daardoor zijn leerling, zijn moerid, en ontstaat er tusschen hem en den goeroe een band, dien ik u niet in een paar woorden kan omschrijven.

De verhouding tusschen een goeroe en zijn moerid is een verhouding, die wij Westerlingen niet kennen en waarvoor wij dus ook geen woord hebben. De goeroe noemt zijn moerid's meestal zijn kinderen en kleinkinderen en zij noemen hem vaak hun vader of grootvader. Gij zult zeggen, dan is het de verhouding van vader tot kind, en inderdaad, daar heeft het ook veel van, en toch is het een andere verhouding, want een moerid zal zijn goeroe veel hooger eeren en daarom nog meer onvoorwaardelijk gehoorzamen, dan een kind zijn vader. De moerid's drukken hun verhouding tot hun goeroe vaak uit door te zeggen: „ik dien hem," of „hij is mijn heer." Daarom schreef Dr. Brandes in zijn uitgave van het Javaansch geschrift „Pararaton" op blz. 39 in een noot: „de verhouding van een leerling in het Oosten tot zijn leermeester is behalve nog die van een zoon tot een vader ook die van een knecht tot zijn heer."

Dr. B. maakte deze opmerking naar aanleiding van de volgende woorden in genoemd Javaansch geschrift: „Zij (twee met name genoemde jonge mannen) wilden leeren lezen en daarom begaven zij zich tot Janggan te Sagenggeng, om bij hem in dienst te gaan en vroegen hem onderwijs."

Zie, daarom zeggen de moerid's vaak „ik dien mijn goeroe," of „hij is mijn heer." Gij voelt, dat is weer een andere voorstelling van de innige verhouding, die er tusschen hen bestaat. Ook spreken ze veel: „ik volg hem" en gij moet, om goed te verstaan, wat dit inhoudt, denken aan de beteekenis, die dat woord „volgen" heeft voor een Javaan. Het is zooveel, alsof wij zeggen: „ik geef mij geheel en al aan hem over, ik zal alles doen, wat hij wil, ik stel mij geheel en al ter zijner beschikking." Toch drukken wij met zulk zeggen nog niet volledig uit, wat een Javaan met zijn enkel woord „volgen" uitspreekt, want wij kunnen niet gelijk een Javaan onzen eigen wil, ons eigen inzicht, onze eigen persoonlijkheid, zóó geheel op zij zetten als een Aziaat. Daarvoor zouden we moeten ophouden Westerling te zijn en omgezet worden in een Oosterling.

Om u ten laatste nog een anderen blik op die verhouding van een moerid tot zijn goeroe te geven nog dit: een vrouwelijke moerid stelt zich ter beschikking van den goeroe, zij geeft zich

aan hem als zijn vrouw. Een goeroe houdt er dan ook meestal verscheidene vrouwen op na. Mij dunkt, dat gij u nu wel eenig denkbeeld kunt vormen van een goeroe ngèlmoe en zijn verhouding tot zijn moerid's.

Dat zij hun goeroe hoogelijk eeren, heb ik u reeds aangetoond in hoofdstuk XXVII. Ik kan dus nu wel terugkomen, op wat ik in het begin van dit hoofdstuk zei, dat de Christenen nog echt Javaansche gedachten over de kerk van Christus koesterden. Zij hadden in 1883 geen andere voorstelling van die kerk, dan dat het een groep van moerid's was, die één zelfden goeroe volgden.

Een goeroe namelijk, die de echte, de waren ngèlmoe, de ngèlmoe van den ratoe hadil Jezus Christus leerde.

Sadrach was voor hen de goeroe, die hun de ware ngèlmoe van Jezus Christus, den ratoe hadil leerde en zij allen volgden hem dus als zijn moerid's; zij dienden hem, zij waren zijn kinderen en kleinkinderen. De kerk als vergadering van Christgeloovigen kenden zij niet, maar wel waren zij zich bewust, dat zij saam den kring van Sadrach's moerid's vormden. Elke „gemeente" was de optelsom van Sadrach's moerid's in een bepaalde plaats of streek en niets meer en niets anders. En alle gemeenten samen vormden niet anders dan het getal van al de moerid's van Sadrach.

XXXIV.

Sadrach's kring had ook nog een Javaansche voorstelling van den weg der zaligheid. — Zij hielden de Javaansche adat nog aan.

De kerk was voor hen niet zoozeer de vergadering der Christgeloovigen, die allen in Christus als het hoofd verbonden zijn als leden van één geestelijk lichaam, maar een kring van moerid's, die allen denzelfden goeroe ngèlmoe volgen. Het vereenigingspunt ligt voor hun besef niet zoozeer in hun gemeenschappelijken Zaligmaker, maar veel meer in hun aller goeroe ngèlmoe. En hun beschouwing van Christus als hun Zaligmaker was ook in strijd met Gods Woord. Wijl zij Hem hielden voor den ratoe hadil, was er in hun voorstelling geen plaats voor Christus

als hun Borg, hun Middelaar, hun Schulddelger, die hen met God verzoent. Zij beschouwden Hem immers als den koning-pandita, die de ware ngèlmoe had. Sadrach kon hun in zijn ngèlmoe onderwijzen, daarom was hij voor hen de gewenschte goeroe, en was dus zijn onderwijs voor hen onmisbaar. Hij kon hun de ngèlmoe, het middel, aan de hand doen, dat zij hadden aan te wenden, om hun eigen heil te bewerken.

De rapal van die gewenschte ngèlmoe was, naar Sadrach's voorstelling, het Onze Vader, dat daarom uit het hoofd geleerd moest worden, en de „twaalf Artikelen" werden vaak ook als een rapal beschouwd. En de sarana van die ngèlmoe was vooral de doop, want daardoor werd hun geloof bevestigd en kregen zij vergeving van zonde. Voorts behoorde tot de sarana, tot de middelen die aangewend moesten worden, het onderhouden der 10 Geboden. Die onderhouding der Wet werd natuurlijk slechts opgevat in den zin van het doen van bepaalde werken, en het nalaten van anderen; van een geestelijke opvatting was geen sprake. Het doen der Wet kwam hoofdzakelijk hierop neer: den Zondag onderhouden door naar de koempoelan te gaan, niet stelen, niet hoereeren, geen valsch getuigenis afleggen, geen opium schuiven en niet dobbelen.

Gij gevoelt wel, dat er bij zulk een opvatting geen sprake was van Christus als den gemeenschappelijken Zaligmaker, gelijk de vergadering der Christ-geloovigen Hem belijdt. En evenmin was er een begrip van wedergeboorte door den Heiligen Geest, wijl er geen voorstelling was van de diepe verdorvenheid des harten. Ook was er geen sprake van verzoening met God door voldoening, omdat er geen besef was van Gods strafvorderende gerechtigheid.

En er was natuurlijk ook geen begrip van het wezen en de werking van het zaligmakend geloof als de band met Christus en de band, waarmee de zondaar zijn weldaden ontvangt en zich toeëigent.

Het geloof was voor hen zoo ongeveer, wat wij meest aanduiden als een historisch geloof. Zij vatten het geloof op als een verstandelijke toestemming en erkenning, dat er een drieeenig God is en dat de Zoon van dien God was gesteld tot een leidsman op den weg der zaligheid, die alle zondaren, die Hem als zoodanig belijden en zijn bevelen onderhouden, den hemel doet binnengaan. Jezus Christus was hun niet anders dan de

lang verwachte ratoe hadil, de koning-pandita, die de ware ngèlmoe had. De kennis en aanwending van zijn ngèlmoe, van Sadrach geleerd, was voldoende, om heil en geluk te verkrijgen.

Wat dunkt u van zulk een voorstelling? Was het iets anders, dan zalig worden door eigen werken, door het opvolgen van de aanwijzingen van een goeroe ngèlmoe?

Gij kunt u nu wel eenig denkbeeld vormen van den diep treurigen geestelijken toestand, waarin de gemeenten verkeerden, toen zij Wilhelm beriepen. Gij zult nu zeker ook verstaan, welk een reuzentaak hij op zich nam, toen hij als „leeraar" dier 22 gemeenten optrad.

En toch heb ik u nu nog niet alles verteld. Gij weet, dat Sadrach en zijn volgelingen zich bij voorkeur Javaansche Christenen noemden. Het was hun daarbij niet slechts om een naam te doen. Neen dat beweren: wij zijn „kristen djawa", had een dieperen grond.

Het is u bekend, dat als een Javaan het Christendom aanneemt, zijn landgenooten, zoowel de mindere man als de voorname, hem verwijten, dat hij heeft opgehouden, Javaan te zijn, omdat hij met de Javaansche adat heeft gebroken. Dat verwijt doet den Javaanschen Christen niet slechts zeer onaangenaam aan, maar wondt hem in het diepst zijner ziel, want er is voor den Javaan haast niets zoo heilig, zoo eerbiedwaardig, dan de adat, de voorvaderlijke gewoonte. Er kan daarom moeilijk zwaarder beschuldiging tegen de Javaansche Christenen worden ingebracht, dan bovengenoemd verwijt. Het is dan ook mijns inziens uit deze feiten te verklaren, dat Sadrach en de zijnen niet slechts den naam „kristen djawa," maar ook de Javaansche adat zooveel mogelijk vasthielden; ja dat Sadrach uitdrukkelijk leerde, „de Javaansche adat niet te verlaten" en zijn moerid's gestaag toeriep: „gij moet Javanen blijven."

En nu moet gij niet meenen, dat daarmee slechts bedoeld werd, dat zij zich in hun kleeding of behuizing of voeding en dergelijken aan de gewoonten en de gebruiken der Javanen moesten houden. Neen er werd bepaald mee bedoeld: vasthouden aan de godsdienstige gebruiken en de religieuse gewoonten, die sinds eeuwen op Java in eere worden gehouden.

Gij moet, om ook over deze zaak billijk te kunnen oordeelen, u de positie der Christen-Javanen goed voorstellen, vooral die der desa-bewoners, gelijk haast alle Christenen op Midden-Java

toen waren. Die desa-lieden hebben elkaar vaak noodig bij den arbeid en helpen elkaar dikwijls wederkeerig in het werk of met het leenen van gereedschap en dergelijke. Is er nu één in de desa, een Christen, die in het oog van zijn mededorpelingen den euvelen moed heeft, om de Javaansche adat na te laten, dan straffen zij hem vaak voor die heiligschennis, door hem niet meer te helpen of bij te staan. Dat brengt dan den Christen soms in groote ongelegenheid. Herinner u daarbij nog eens, hoe ik u in hoofdstuk XVI schreef, dat de Christenen het te kwaad krijgen met den loerah, den kaum, de santri's en Javaansche ambtenaren. Vergeet voorts niet, dat de Javaan een Oosterling is. Er zit geen energie, geen zelfstandigheid, geen zedelijk weerstandsvermogen in hem, geen kracht om alleen te staan en zich door de moeilijkheden heen te slaan en de bezwaren te trotseeren.

Dit alles te zamen maakt, dat het voor den desa-man lang geen kleinigheid is, als hij zoo in conflict moet komen met zijn buurman en zijn dorpsgenooten. Daar ziet hij tegen op als tegen een berg, want dat geeft „soesah," zorg, moeite, last, onaangenaamheid. En geloof mij, een Javaan is voor niets zoo doodsbang als voor soesah; daarom zal hij alles doen, wat hem maar eenigszins mogelijk is, om de oneenigheid met zijn mededorpelingen te vermijden. En zoo laat het zich, dunkt mij, verklaren, dat Sadrach tot zijn volgelingen zei: „Het geloof is een zaak van het hart, de buren hebben daarmee dus niets te maken; maar de Javaansche adat, die moet gij niet nalaten, want dat geeft te veel oneenigheid met hen."

XXXV.

De adat, die Sadrach's kring nog onderhield. — De slametan ter verkrijging van welzijn.

Dat de Christenen op Midden-Java nog de Javaansche godsdienstige gebruiken aanhielden, is geen geheel op zichzelf staand verschijnsel.

Immers, de Zendeling Hoezoo schreef in de „Med. v. w. h. N. Z. G." het 7e deel in een verslag over den toestand der gemeente in Modjowarno in 1861 onder meer het volgende: „Offeranden

bij boomen of steenen worden dan ook hier niet gebracht. Daarmee is echter niet gezegd, dat de Javaansche Christenen over het geheel aan al dergelijke plechtigheden geen waarde meer hechten. Zijn er al van wie men dat gelooven kan en mag, het ontbreekt toch ook niet aan anderen, die meer of minder geheim nog zekere belangstelling daarin aan den dag leggen. En menige samenkomst bij het planten of oogsten alsook in sommige maanden der vrouwelijke zwangerschap gehouden, leidt tot het vermoeden, zoo niet tot de zekerheid, dat men de oude slametan (offermaaltijden) nog maar noode vergeten kan, al geeft men daaraan dan ook een anderen vorm, dan die onder de menigte in gebruik is." En even verder schreef hij: „vooral komt ook in aanmerking het in acht nemen van goede en kwade dagen bij allerlei ondernemingen. Evenzeer schijnt het uitspreken en vervullen van geloften nog hier en daar als eene zeer gewichtige zaak beschouwd te worden. Wordt men tot het doen van bedoelde geloften veelvuldig geleid bij ernstige ongelegenheden, of ook bij het koesteren van vurige wenschen, ook andere middelen, waartoe men alsdan — en vooral bij ziekten — zijn toevlucht neemt, getuigen van een vasthouden aan 't geen men noemt: wis loemrahé ('t is zoo 't gebruik), wis adàté ('t is zoo de gewoonte), zonder zichzelven of anderen daarvan rekenschap te kunnen geven. En kan ik hier natuurlijk alleen spreken van hetgeen bekend of ruchtbaar wordt, wie zal zeggen, wat er dikwijls nog in het verborgen of in de stilte plaats heeft!"

Zóó was het naar het getuigenis van Hoezoo met de Christenen van Modjowarno, die niet zooals Sadrach's volgelingen overal tusschen de niet-christenen woonden, maar die sinds lang in afzonderlijke christen-desa's onder het voortdurend toezicht, de leiding en leering van zendelingen leefden.

Voor de Christenen in Madjowarno bestond dus niet eens de reden, u in het vorig hoofdstuk al meegedeeld, n.l. om oneenigheid met de buren te vermijden. Zij hielden nog de slametan en allerlei andere godsdienstige gebruiken aan, omdat zij die „nog maar noode vergeten" konden. Dit noode vergeten zal ook wel mee de oorzaak geweest zijn, waarom Sadrach en de zijnen nog vasthielden aan de adat en wel bepaaldelijk aan de adat in den zin van Javaansche religieuse gebruiken.

Deze werden, hetzij dan eenigszins gewijzigd, nog trouw onderhouden.

Die adat bestaat voornamelijk in het houden van allerlei slametan's bij verschillende gelegenheden, hetzij om welzijn en zegen te erlangen, hetzij om te danken voor verkregen weldaden, voor verlossingen of uitreddingen uit moeilijkheden of voor genezing van ziekte.

Als bijvoorbeeld een Javaan zijn dochter voor een zekeren prijs heeft ten huwelijk gegeven en zij wordt op den, van tevoren berekenden, geluksdag in den echt verbonden, houdt hij een slametan tot welzijn van dat huwelijk. Er wordt dan ten zijnen huize een maaltijd aangericht, van allerlei gerechten, waaronder roode en witte rijst niet mogen ontbreken. Als hij zich nu met zijn verwanten, vrienden en buren om het opgebrachte eten schaart en allen gezeten zijn, spreekt hij ongeveer het volgende: „Eerwaardige ouden in ons midden en verder gij allen ouden en jongen! De reden, dat ik ulieden heb uitgenoodigd, hier met mij aan te zitten is deze: dat gij allen getuigen zoudt zijn van mijn offerande, om het welzijn van mijn kind te zoeken. Want deze spijze hier breng ik eerbiedigijk als een offer (of geschenk om gunst te erlangen) aan hem, die de desa beschermt, en aan den eersten ontginner der desa, ik vraag hun om hun zegen, en dat zij dag en nacht mijn kind beschermen". Voorts wordt er een reukoffer van wierook ontstoken en de kaum spreekt nog een Arabisch gebed uit. Dan wordt er van de verschillende gerechten een weinig genomen en bij elkaar gevoegd tot een offer voor den Danjang desa, den god, die de desa beschermt en van wien alle zegeningen afdalen. Er is meestal een bepaalde plaats, waar men meent, dat hij verblijf houdt, onder een groote waringiboom, of op een graf, aan den oever der rivier of elders. Is er in de desa niet zulk een plaats, die algemeen daarvoor gehouden wordt, dan legt men het offer eenvoudig op een kruisweg, maar anders op die bekende plaats. Zoo wordt ook een offer gebracht aan den eersten ontginner van de desa, op de plaats waar men denkt, dat hij begraven is. De gedachte van den Javaan is, dat zijn ziel een wakend oog houdt op de door hem gestichte desa en haar bewoners en hij dezen in den droom of door andere teekenen waarschuwt voor naderende gevaren en al wat ten nadeele der desa strekken kan. De gasten, die aan den maaltijd deelnemen, zijn niet slechts bloot getuigen van de offers, door den gastheer gebracht, maar zij zijn ook allen gehouden voor het welzijn der gehuwden te bidden. De gastheer vraagt daarom aller voorbede.

Zijn de gasten verzadigd, dan verdeelen zij wat over is, en dat is meestal niet weinig, onder elkaar en nemen dat mee naar huis voor vrouw en kinderen, die door het eten daarvan ook mee deel nemen aan de slametan en ook mee bidden voor het heil der gehuwden. Dikwijls is er ook aan zulk een slametan een wajangpartij verbonden.

Er komt dan 's avonds een groep Javaansche muzikanten, die het gezang begeleiden van den dalang, den man, die met behulp van allerlei poppen een geschiedenis voorstelt uit den ouden tijd. Bij den aanvang van de voorstelling, wordt in een soort van aarden platte kom, die in de onmiddellijke nabijheid van den dalang staat, het reukoffer van wierook ontstoken. Ook staat er bij den dalang een kom, waarin een spijsoffer uit allerlei spijzen bestaande. Naar die wajangvertooning zien en luisteren niet slechts de gasten, maar het heele dorp loopt uit, om vaak van des avonds 8 tot des morgens 5 uren naar den dalang te luisteren. Naar de gedachte van den Javaan strekt ook die wajangpartij tot heil van de gehuwden. In plaats van zulk een wajangpartij is er ook vaak een danspartij aan de slametan verbonden. Er komen dan eenige Javaansche muzikanten met een dansmeid van beroep en die voert allerlei dansen uit en danst ook met den bruidegom, met den vader van de bruid en anderen. Dat dansen gaat geheel anders toe dan in Europa, en met allerlei ceremoniën, die ik u niet kan beschrijven.

Mij dunkt, het bovenvermelde is voldoende, om u eenig begrip te geven van een Javaanschen offermaaltijd tot verkrijging van zegen en welzijn, gelijk de Javaan die houdt bij een huwelijk of bij herdenking van een geboortedag, of in de 3e of 7e maand van de zwangerschap van zijn vrouw en bij tal van andere gelegenheden.

XXXVI.

De slametan als dankoffer alsook om gevaar af te wenden. — Allerlei andere Javaansche adat van Sadrach en zijn kring.

Schreef ik in het vorige hoofdstuk iets over de slametan's tot verkrijging van welzijn en zegen, laat mij daaraan nu nog

een weinig toevoegen, om u te doen verstaan, welke adat Sadrach en de zijnen in '83 nog onderhielden.

Als een Javaan rijst zal gaan zaaien, ontsteekt hij eerst een wierookoffer op het dijkje van zijn rijstveld. Zoo doet hij ook, als na 40 dagen het zaad is opgeschoten tot kleine plantjes, die hij uittrekt, om op een zekeren afstand van elkaar te planten. Hebben de vrouwen ze geplant, dan houden de mannen, die er bij behulpzaam waren, daar in het veld een maaltijd; weer een soort slametan. Is de rijst rijp, zoodat ze geoogst kan worden, dan steekt de eigenaar van de rijst, vóór men haar begint te snijden, op de vier hoeken van het rijstveld een tak van de Arenpalm in den grond, legt daar een spijsoffer neer en brandt er een wierookoffer. Hij roept dan de godin Sri, de gemalin van Visnoe, aan, opdat die den oogst wel doe gelukken en geen booze geesten dien verderven en belooft haar ter eere een offermaaltijd aan te richten. Is de rijst droog en in schoven gebonden, dan worden er twee schoven bij elkaar gevoegd en die moeten dan een bruid en bruidegom voorstellen. Zij worden als een bruid en bruidegom opgeschikt en in statelijken optocht, juist zoo als bij een wezenlijk bruidspaar geschiedt, rondgeleid en naar het huis van den eigenaar van den oogst gebracht. Daar ontsteekt men wierookoffers voor dat bruidspaar van rijstschoven gemaakt, en daarna wordt de geheele oogst in de schuur geborgen en dat bruidspaar wordt er boven opgelegd en blijft daar, tot de laatste schoof is opgebruikt. Vervolgens wordt een slametan gehouden op de wijze, zooals ik u beschreef.

De voorstelling der Hindoe's, dat Sri, de vrouw van Visnoe, de godin is, die alle tijdelijk geluk, met name een goeden oogst, aan haar vereerders schenkt, ligt ongetwijfeld ten grondslag van al deze religieuse handelingen der Javanen.

Doch behalve aan dit vereeren van Sri, doet de Javaan ook sterk aan geloften. Wanneer hij ziek is, of in moeite zit, of in een rechtszaak is betrokken, of een bepaalde begeerte koestert, bijvoorbeeld, dat hij een zoon zal krijgen, of verhoogd zal worden in zijn ambt, doet hij zeer dikwijls een gelofte. Hij neemt zich dan voor, om, als hij beter is, of uit de moeite geraakt, zijn proces goed afloopt, of zijn lang gekoesterden wensch vervuld wordt, daarvoor een dankoffer te brengen. En hij spreekt dan bij het doen van die belofte ook uit, op wat wijze hij zijn dank zal betoonen en waar hij zijn dankoffer zal brengen.

De een neemt zich voor, om een dag te gaan bedelen, of aan armen gaven uit te reiken, of naar een bepaalde paser (een markt) een bepaald heilig graf, of naar het strand te gaan, om daar een offer te brengen.

Een ander doet de gelofte, om bij de gewenschte uitredding of vervulling van zijn begeerte een slametan tot een dankoffer te houden, met of zonder wajangvertooning of dansmeiden.

Bedelt hij of geeft hij giften aan de armen, dan zegt hij het den lieden ook, dat dit ter vervulling van zijn gelofte is. Gaat hij naar een bepaalde van te voren uitdrukkelijk genoemde paser, dan begeeft hij zich tot den marktmeester, zegt hem, dat hij een gelofte deed en neemt hem tot getuige, dat hij ze nu vervult, legt zijn offer van bloemen en wierook op de plaats, die daar op de markt algemeen gehouden wordt voor een woonplaats van den danjang en gaat heen in de bewustheid, dat hij zijn gelofte heeft betaald. Op het kerkhof neemt hij den sleutelbewaarder tot getuige en aan het zeestrand, wien hij maar het dichtst bij vindt.

Heeft hij beloofd een slametan te houden, dan spreekt hij tot de verzamelde gasten ongeveer het volgende: „Ik deel u allen, die hier tegenwoordig zijt, mede, dat ik vroeger die en die gelofte deed en aangezien het verlangde nu verkregen is, kwijt ik mij van mijn gelofte, opdat mij geen onheil treffe in de toekomst, maar het mij gestaâg welga; ik noodig u allen uit, met luider stem te danken." Daarop klinkt uit aller mond een luid: „sokoer" (dank aan God) en is de Javaansche muziek er bij, voor de wajang of danspartij, dan begeleidt die dat sokoer roepen, zooals bij ons wel geschiedt bij een luid hoera. Vervolgens neemt hij een zakje van bladen gevlochten als een lus, dat gevuld is met rauwe rijst, geel gemaakt met kurkema. De man, die de gelofte deed, neemt het eene einde van de lus, en is er een wajangpartij bij, dan neemt de dalang het andere einde, zij trekken ieder naar zich toe, zoodat het zakje los gaat en de rijst over den grond verspreid wordt. Met deze symbolische handeling wordt voor aller oog uitgesproken, dat de gelofte betaald is. Als er geen wajangvertooning bij is maar wel een danspartij, dan moet de dansmeid de lus opentrekken met dengeen, die de gelofte deed, en is er ook geen danspartij bij, dan doet een van de gasten, liefst een oud man, dit.

Zoo is dus zulk een slametan in den grond der zaak een dank-

offer voor verkregen weldaden en verschilt dus wat het doel betreft van den vroeger beschreven offermaaltijd tot verkrijging van weldaden of zegeningen.

Behalve deze beide soorten is er nog een derde slametan, bepaaldelijk om een dreigend gevaar, waarvan het voorteeken reeds aanwezig is, af te weren.

De Javaansche vrouw bijv. maakt bij de toebereiding van het eten nog al veel gebruik van een platten steen, waarop zij met een rolsteen iets fijn wrijft. Heeft zij nu het ongeluk, dat òf een van die beide steenen breekt òf de pot, waarin zij rijst kookt, van het vuur valt, dan is dat, zoo meent de Javaan, een teeken, dat haar een zeer ernstig onheil bedreigt. En omdat nu af te wenden, moet er dan een slametan gehouden worden, verbonden met een danspartij of liefst met een wajangpartij.

Zoo doet ook iemand, wiens huis is ingevallen, door dat er een boom op neergestort is. Dat is dus een slametan in wezen wel met de anderen overeenkomend, maar toch weer met een gansch ander doel. Deze derde soort is bepaaldelijk, om verlossing van dreigend onheil te zoeken.

Zie hier in het kort u meegedeeld, waarin hoofdzakelijk de godsdienstige gebruiken van den Javaan bestaan, gelijk die algemeen als de voorvaderlijke adat worden in eere gehouden.

Er zijn natuurlijk nog tal van andere gebruiken, met name het zeer hechten aan gunstige en ongunstige, geluk of onheilaanbrengende, dagen. Gij zult echter uit het meegedeelde wel eeniger mate kunnen verstaan, wat Sadrach's woord tot zijn volgelingen inhield: „de Javaansche adat moet gij niet nalaten." Zij hier nog bij gemeld, dat al hielden zij die slametan, zij er geen wajangpartij bij hielden noch een dansmeid, en ook niet de gamelan riepen.

Gij zult nu nog beter verstaan, hoe moeilijk en zwaar de taak van Zendeling Wilhelm was, om de gemeenten, die nog aan die adat vasthielden, te vormen tot rechte Christelijke Kerken.

Vooral zoo gij bedenkt, dat zij de Christelijke godsdienst voor niets anders hielden dan de echte, gezuiverde, Javaansche agama.

Ik schreef in „De Heidenbode" van April 1898 dat een ouderling zei: „de agama Kristen is eigenlijk de agama djawa, vóór 400 jaar door de Islam verdrongen, en het woord Kristen staat in verband met den naam Kresna" (een verschijningsvorm van dewa Visnoe).

Geloof mij, die man sprak slechts uit, wat in de voorstelling van vele Christenen in '83 leefde. Als gij hem zoudt tegenspreken en zeggen: „vóór de Islam kwam, was er op Java een agama, die niets met den Christelijken godsdienst gemeen had", dan zou zijn antwoord wezen: „maar weet u dan niet, dat we hier toen de agama boeda hadden? En wat beduidt agama boeda? immers agama boedi? de agama van den helderzienden geest!"

Gij moet weten, dat een Javaan denkt: de man, die in de eenzaamheid zijn gedachte, zijn hart, aftrekt van al het eindige en alleen op het oneindige vestigt, erlangt een inzicht in het wezen der dingen zoo zuiver als helder water. Daarom zeggen zij dan ook van zoo iemand, dat hij een boedi terang, een gelouterden, een helderzienden geest heeft verkregen. De Christus is naar der Christenen oordeel een persoon met zulk een boedi terang, en daarom is zijn agama in den grond niet anders dan de vernieuwde en gezuiverde en tot meer klaarheid gebrachte agama boeda van vroeger. En om u van de voortreffelijkheid van die agama kristen te overtuigen, zeggen zij: „het woord kristen beduidt: met een kris, want de agama kristen is zoo scherp als een kris en doet alle andere agama den doodsteek aan."

Zie, dat is ook mee de reden, dat de Christenen op Midden-Java van den godsdienst der Hollanders spreken als de agama kompenie en hun eigen godsdienst daarvan scherp onderscheiden met den naam „agama kristen djawa." Menigeen beweert daarom, dat de zendelingen en hun helpers de agama kompenie prediken, maar niet zijn ingeleid in de ngèlmoe van „de agama kristen djawa."

Gij gevoelt, naar die beschouwing past bij de agama djawa ook de adat djawa. Omdat zij die adat nog vasthielden, vergaderden zij te Karangdjasa op een bepaalden dag, selasa-kliwon, die bij de Javanen voor zeer heilig gehouden wordt, wijl, naar een Javaan mij zei, dat de geboortedag is van bathara goeroe. Op dien dag, als ook op een anderen heiligen dag (djoemoeat-kliwon) ontstaken zij veelal de lamp des avonds in het kerkje en lieten die branden tot middernacht. Ook brandden zij dikwijls wierook onder het gebed.

Voorts gebruikten zij bij 't slachten van beesten een bepaald door Sadrach opgesteld gebed. En ook als zij zich gingen baden bij een put op het veld, prevelden zij zulk een gebed.

En laat mij u in dit verband ten laatste nog iets meedeelen ten

bewijze, dat Sadrach zelf ook nog wel dingen deed, gelijk de Javaansche goeroe's dat gewoon zijn.

Als een Javaan naar een goeroe ngèlmoe gaat, om door hem in een bepaalde ngèlmoe onderwezen te worden, brengt hij een geschenk voor den goeroe meê, hetzij in geld, hetzij in anderen vorm, als ook het noodige voor het houden van een slametan ten huize van den goeroe. Vaak brengt hij ook een nieuwe mat mee, waarop de goeroe, als het donker is, met hem gaat zitten op een afgezonderde plaats, liefst aan een rivier, om hem de gewenschte ngèlmoe te leeren. Kent hij de ngèlmoe, dan wordt de slametan gehouden, waartoe de moerid de rijst, kip en al wat er verder voor noodig is, heeft meegebracht, of gekocht.

Nu gingen de volgelingen van Sadrach o o k zóó naar hem te Karangdjasa, om door hem onderricht te worden in de nieuwe ngèlmoe, die hij bezat en zij noemden dat letterlijk: „woord (onderricht) gaan vragen, njoewoen pangandika.

Zij brachten dan ook een kip en rijst enz. mede, of kochten het daar voor een slametan. Sadrach ging met die lieden des avonds in de kerk, waarin dan geen licht ontstoken werd, en onderwees hen daar. Was dat afgeslopen, dan schaarden zij zich onder een boom om een kendil (een kleine ronde pot met nauwe opening), waarin rijst en eieren waren en aten den inhoud van de kendil op. Van hetgeen zij meegebracht hadden, werd een slametan gehouden, waaraan allen, die op Sadrach's erf woonden, deelnamen.

Gij ziet, Sadrach hield zelf zoo nog praktijken van een Javaanschen goeroe aan; geen wonder dus, dat zijn volgelingen nog vasthielden aan de adat.

XXXVII.

De omvang van Wilhelm's arbeid. Wilhelm was voor het herderlijk werk. Sadrach nam de propaganda voor zijn rekening. De beschouwing der gemeenten van het werk en de positie van Wilhelm.

Om den omvang te verstaan van den moeilijken arbeid, waartoe Wilhelm werd geroepen in April '83, moet gij u eens goed

indenken, over welk een uitgestrektheid en in hoeveel verschillende plaatsen de Christenen, die hem beriepen, verspreid waren.

Hij werd toch herder en leeraar van 23 gemeenten in 3 residentiën verspreid. Iedere gemeente was een groep Christenen, die in verschillende desa's woonden. Zoo waren bijvoorbeeld de leden der gemeente Karangdjasa verspreid over 12 desa's, die van Bandjoer over 9, van Kedoengpring over 15 enz. Alleen in Bagelen was zoodoende het aantal desa's, waar Christenen woonden, 117. In Pekalongan bedroeg het 34 en in Banjoemas 16 desa's. Houd daarbij in het oog, dat Zuid-Bagelen toen nog niet, zooals nu, door een spoorlijn was doorsneden en dat Wilhelm niet kon beschikken over groote sommen, om met postpaarden te reizen.

Verstaat gij dan, wat het zeggen wilde, dat Wilhelm op zich nam, om die 3039 Christenen, verspreid over de residentiën Bagelen, Banjoemas en Pekalongan, in 167 desa's wonende, herderlijk te verzorgen? En ze als hun leeraar zóó te onderrichten, dat zij al hun Javaansche religieuse voorstellingen en gebruiken lieten varen en tot het oprecht geloof kwamen in den Christus der Schriften, en dat zij naar den regel van Gods Woord rechte gemeenten van Christus vormden? Waarbij nog in aanmerking moet genomen worden, dat Wilhelm nog maar goed twee jaar op Java was en dus nog lang niet op de hoogte van de taal, de gewoonten, den aard en de gedachtenwereld der Javanen. Bijna een half jaar, nadat hij het beroep had aangenomen, hield hij 16 Sept. '83 pas zijn eerste preek in het Javaansch.

In de eerste jaren dus kon de nieuwe leeraar, als hij zijn gemeenten bezocht, zich nog niet zóó uitdrukken in de taal der Christenen, dat zij goed verstonden, wat hij predikte of met hen besprak. Vandaar moest de nog zeer jeugdige Timotheus dan als tolk fungeeren en het Maleisch van Wilhelm overbrengen in het Javaansch.

Zeker ook wel met het oog hierop was terstond tusschen Sadrach en Wilhelm, de „twee leeraars" der gemeenten, de afspraak gemaakt, dat Sadrach het Evanglie zou prediken aan de Javanen, die nog buiten de gemeenten stonden en Wilhelm zich zou bezighouden met de „verzorging" der gemeenten. Houd, om deze verdeeling van arbeid goed te verstaan, in gedachte, dat Wilhelm's opvatting was: „Het Evangelie moet onder de Javanen worden verbreid door hen, die met de bevolking van één vleesch en

bloed zijn". En dat Sadrach van oordeel was, dat, al had Wilhelm de Javaansche taal prefect gekend, hij toch niet in staat was, om met de volgelingen van Mohammed, met name met de goeroe's, de hadji's en de santri's een twistgesprek te houden en hen door „doodslaan" te overwinnen. Alsook, dat Wilhelm te weinig af wist van de Javaansche ngèlmoe en de Javaansche mythologie (allerlei verhalen over den ouden tijd, toen de dewa's nog op aarde waren, of zich incarneerden in de menschen), om in een twistgesprek de aanhangers van den Javaanschen godsdienst vast te zetten, zoodat zij zich gewonnen gaven en besloten, om Christen te worden.

Dat „Evangeliseeren" onder de Javanen, dat propageeren, moest dus wel de speciale taak van Sadrach blijven, die zijn groote bekwaamheid daartoe reeds sinds jaren had getoond.

En Sadrach Soerapranata stond niet alleen voor die propaganda. Hij had verschillende „Evangelisten" ter zijner beschikking, zooals de twee oud-santri's Johannes en Markoes, die bij hem in Karangdjasa woonden, voorts Jirmija Wiratika, die in de desa Bandoeng, niet heel ver van Karangdjasa woonde en Moesa Wirawidjaja. Ook Simon van Djêlok en Jacob Toempang van Sérang.

Dat waren allen „Evangelisten", die nooit eenige opleiding hadden genoten en wat zij van het Evangelie wisten, had Sadrach hun geleerd. Jirmija en Simon konden zelfs niet eens lezen en de anderen maar heel gebrekkig. Zij waren echter allen goed op de hoogte van de Javaansche voorspellingen omtrent den ratoe hadil.

Die lieden gingen er meestal het eerst op uit, om aanraking met de Javanen te zoeken. Zij waren ook „pintèr" genoeg, om eenvoudige desa-lieden te winnen voor het Christendom. Doch kwamen zij met een goeroe, santri of hadji in aanraking, die hun te slim af was, dan haalden zij er Sadrach bij, opdat die hem door zijn buitengewone vaardigheid in het „doodslaan" in een twistgesprek zou overwinnen en zij zich dan aan hem als hun goeroe zouden onderwerpen, en zich laten onderwijzen in de ware ngélmoe van den ratoe hadil.

Zie, zóó nam Sadrach de propaganda, of wilt gij, het zendingswerk, voor zijn rekening en gaf hij de gemeenten aan Wilhelm over.

Laat mij u nu ook nog even mededeelen, welke beschouwingen die gemeenten eigenlijk hadden van het werk en de positie van haar nieuwen leeraar. Zij begrepen niets van wat wij noemen:

„een dienaar des Woords beroepen." Wel hadden zij Wilhelm beroepen, doch weet gij, wat die handeling voor hun besef beteekende? Sla dan „Een jaar op reis" maar eens op bij pag. 656. Daar leest gij, hoe Jochanan vertelt, dat de gemeenten onder pandita Wilhelm geplaatst waren door Sadrach, wijl die bevolen had, dat zij Wilhelm als hun pandita hadden aan te nemen. Sadrach, hun goeroe, had het noodig en goed gekeurd, hun een pandita te geven en derhalve hadden zij als goede moerid's den wil of het bevel van hun goeroe opgevolgd, en Wilhelm als zoodanig beroepen.

Zij hadden dus geen flauw besef van de verhouding van een dienaar des Woords tot een gemeente, die hem heeft beroepen, om haar te dienen in het Woord en de Sacramenten. En dat zij door Wilhelm te beroepen in eenig „verband" kwamen met de Ned. Ger. Zendingvereen., daar wisten zij totaal niets van! Zij wisten wel, dat W. zijn onderhoud uit Holland kreeg, maar geloof nu maar niet, dat zij ook maar de minste notitie hebben gehad van het lichaam, dat hem onderhield, of van het doel, waartoe hij eigenlijk was uitgezonden.

Zij hebben, naar ik vertrouw, stellig gemeend, dat zij Wilhelm een dienst deden met hem een positie en werkkring als pandita te geven. Hij was immers maar „skoolmèster" en nu verhieven zij hem tot pandita. En wat zijn verhouding tot Sadrach betreft, zij beschouwden hen, gelijk diezelfde Jochanan tegen Ds. Heyting gezegd had, als hun „twee leeraars". Sadrach en Wilhelm stonden naast elkander. Als hun goeroe, als de stichter der gemeenten, zal Sadrach in hun oog wel hooger gestaan hebben dan Wilhelm, maar Wilhelm won het weer van Sadrach, als een Hollandsche toewan-pandita.

En vraagt gij mij, hoe zij dachten over het werk van Wilhelm in de gemeenten? Hij was dan naar hun gedachte vooral noodig als een soort tusschenschakel tusschen de gemeenten en het Gouvernement. Hij was, om gemeenten te vormen, ouderlingen aan te stellen, jaarlijks de gemeenten te inspecteeren, het zielental op te nemen en daarvan rapport aan de Regeering te doen; verder, om te doopen, huwelijken te sluiten en vooral ook, om tusschenbeide te komen, als de Christenen het te kwaad kregen met den loerah of de Inlandsche hoofden, of ook, om land voor hen te vragen van het Gouvernement.

Wat dunkt u, waren die gemeenten nog niet echt Javaansch

in haar beschouwingen en verstaat ge nu niet eenigermate, hoe uiterst moeilijk de taak was, die Wilhelm op zich nam?

XXXVIII.

Wilhelm hield zich ook bezig met opleiding van helpers. — Wat Wilhelm alzoo doet als leeraar der gemeenten. Hij stelt een geloofsbelijdenis op, en gaat met Sadrach gemeenten stichten.

Wilhelm had reeds als leeraar der 23 gemeenten in April '83 handen vol werk gekregen en toch had hij nog andere bezigheden. Hij had immers reeds in het vorige jaar een school geopend in zijn huis. In die school gaf hij zelf onderwijs, bijgestaan door Timotheus en Manasse Soeraleksana. Met dat onderwijzen ging hij ook na zijn optreden als „leeraar" der gemeenten door. Voorts had hij zich bezig te houden met de vorming van Evangelisten. Timotheus en Manasse waren zijn kweekelingen, die hij nog moest onderwijzen in „de vakken der lagere school" en verder Theologisch onderricht geven.

Wilhelm schreef, dat hij aan die vorming van Evangelisten zijn „beste krachten moest wijden." Gij zoudt zoo zeggen, dat hij daaraan alleen reeds meer dan genoeg had, niet waar? En nu kreeg hij daarbij nog die reuzentaak van leeraar der 23 gemeenten.

Het eerste, wat hij in zijn nieuwe kwaliteit deed, was, dat hij 17 April naar Karangdjasa trok, om daar met de afgevaardigden der gemeenten te vergaderen.

Gij denkt wellicht: „waarom trok W. daarvoor naar Karangdjasa en liet hij de afgevaardigden niet te Poerworedjo komen, dat spaarde hem veel tijd?" Mijn antwoord is het woord van Wilhelm: dat Karangdjasa toen reeds door de Christenen geliefd werd, gelijk eenmaal het eiland Jona. Sadrach's woonplaats was al sinds lange jaren het centrum, de desa, waar aller goeroe verblijf hield, en daarom bij alle moerid's zeer bemind. Daarom werden in K. de vergaderingen gehouden en trok Wilhelm daar ook heen.

Wat er op die vergadering werd beraadslaagd en besloten, schreef ik u reeds in hoofdstuk XXVIII. Ik ga dus verder. In

het laatst van Mei stelde W. „naar den wensch van vele broeders" een korte geloofsbelijdenis op in het Javaansch. Voorwaar geen gering werk voor den leeraar, die toen nog niet in staat was, om in het Javaansch te preeken.

Spoedig daarop trok hij met Sadrach naar Bentja, om een gemeente te stichten. Hieruit blijkt wel, dat Wilhelm van opinie was, dat de Zending op kerkstichting moest aansturen.

Blijkbaar echter meende hij, dat het tot kerkstichting kon komen, zoodra er maar een groepje Javanen Christen waren, zooals de volgelingen van Sadrach Christenen waren.

Hij stelde de eischen zeer laag en meende al spoedig, geschikte personen te vinden voor ambtsdragers.

Daarbij komt, dat Wilhelm de Javanen tot zelfstandig kerkelijk leven wilde brengen en hij meende, dit te bevorderen, door de Christenen op een bepaalde plaats zoo spoedig mogelijk een gemeente te laten vormen. Voorts zij opgemerkt, dat Mevr. Philips ook in die richting gewerkt had, en niet alleen Mevr. Philips. Overal op Java, waar iets aan Zending werd gedaan, werden al heel spoedig een soort gemeenten gevormd. Het was zoo de gebruikelijke methode. Naar Zendeling Tiemersma in „De Opwekker" van 1897 schreef, werd die methode tot nu toe op zendingsterrein gevolgd.

Die methode komt hierop neer, dat men al heel spoedig een groep geloovige Javanen tot een gemeente vormt, ouderlingen en diakenen aanstelt, en doop en avondmaal in die gemeente door den Zendeling wordt bediend.

Meen echter niet, dat het werkelijke ouderlingen zijn in den zin der Schrift, want T. Schrijft: „men mag dezen ouderlingen niet meer vrijheid en zelfstandigheid geven dan zij kunnen dragen." En verder: „voor zoo ver daartoe in staat, behartigen die ouderlingen de belangen der gemeenten, hebben mede te beslissen bij het opnemen van nieuwe leden enz." „Maar te willen, dat die kerk haar eigen bedienaar des Woords zal hebben, dat is te veel gevergd. De Zendeling mag die gestichte kerk niet loslaten. De jeugdige kerk kan voorloopig de leiding van den Zendeling niet missen. Zoolang kerkstichting zich nog in haar eerste stadium van ontwikkeling bevindt, moet hij blijven." „Aan de gestichte kerk" kan „eerst haar zelfstandigheid" gegeven worden, zegt T., „als zij in staat is zichzelve te besturen, te verzorgen, te regeeren."

Zie, dit is de methode, die, naar T. zegt, tot nu toe is gevolgd op het zendingsterrein en hij noemt dat: „kerkstichting in haar eerste instantie." En vraagt gij den heer T., hoelang die onmondigheid, die onzelfstandigheid dier „kerken" moet duren, dan geeft hij u ten antwoord: „totdat bij de Christen-Javanen de kracht aanwezig is tot kerkstichting in haar hoogste volkomenheid." En vraagt gij dan verder, of het lang zal duren, eer die kracht aanwezig is, dan is het bescheid van Zendeling T.: „Wil men nu met kerkstichting wachten tot er kerken kunnen worden gesticht, waarin de ambten kunnen worden ingesteld, en de ambtsdragers geheel kunnen afhangen van de kerkeraden dier kerken, dan zullen wij op Java nog jaren lang moeten wachten, eer wij tot kerkstichting kunnen overgaan." De heer T. zegt daarom: „men komt niet tot kerkstichting in haar hoogste volkomenheid, zoo men niet begint met kerkstichting in haar eerste instantie."

Al meer dan 30 jaar vóór Wilhelm naar Bentja trok, had Jellesma naar die methode overal gemeenten gevormd in Oost-Java. Het is dus zeer wel mogelijk, dat W. met het oog op de tot nu toe gevolgde methode van gemeente-vorming er des te eerder toe kwam, waar hij de Javanen tot zelfstandig kerkelijk leven wilde brengen, om ook zoo spoedig mogelijk de Christenen tot een gemeente te vormen. Daarom moet het u niets verwonderen, dat hij reeds in Juni 1883 met Sadrach naar Bentja trok, om daar een gemeente te stichten.

In de volgende maand ging hij groote reizen doen, om zijn gemeenten te bezoeken in Zuid-Bagelen. Zijn reisgezellen waren de twee getrouwen van Sadrach, Johannes en Markoes. En daar hij toen nog niet in het Javaansch kon preeken en die taal nog maar gebrekkig sprak, zoo ligt het voor de hand, dat één dier Evangelisten preekte en Wilhelm als „leeraar" den zegen uitsprak.

In Sept. '83 hield hij zijn eerste preek te Poerworedjo en in October zijn tweede. Hij kreeg nu echter spoedig eenige hulp, want Timotheus werd in November tot „oefenaar" aangesteld, speciaal in dienst van Wilhelm, om hem te helpen, zijn taak in de gemeenten te vervullen. Deze „oefenaar" telde toen nauwelijks 20 jaren en was dus nog maar een zeer zwakke en onervaren helper van Wilhelm. Doch hoe dit ook zij, het hielp hem toch iets ter vervulling van zijn reuzentaak.

XXXIX.

Wilhelm begint een zekere kerkelijke organisatie in te voeren. Hij stelt met Sadrach en andere Javanen „een gemeentelijke verordening" op. Zijn vele en velerlei bezigheden.

Gij kunt u geen denkbeeld vormen van de vele en velerlei bezigheden, die Wilhelm verrichtte in het belang van de vrije Inlandsche Christengemeenten. Hij moest letterlijk van alles doen.

Ik zal trachten, u in het kort een en ander meê te deelen, waaruit gij zult kunnen zien, dat W. hier heeft gewerkt, zooals niemand vóór of na hem op Midden-Java.

Toen hij in de helft van '83 zou beginnen met groot en klein te catechiseeren, moest hij eerst een vragenboekje gaan maken. Hij vertaalde daartoe „Eenvoudig onderricht in de Bijbelsche waarheden" van J. H. Donner. Gij begrijpt, dat dit voor hem, die toen nog niet kon preeken in het Javaansch, en die een vol jaar later nog schreef: „mijne onkunde is mij een groote last", geen gemakkelijk werk was.

In het begin van '84 begon hij herhaaldelijk Zondags uit te gaan, om in de gemeenten te preeken en te doopen. Zoo doopte hij in April '84 in het dorpje Djelok reeds 34 personen, groot en klein, zonder dat hij de volwassenen had onderwezen.

In den brief, dien de gemeenten ten vorigen jare aan den Gouverneur-Generaal zonden met verzoek, ze niet te „annexeeren", gaven zij de belofte, dat hun leeraar Wilhelm „weldra uit hun midden zou doen verdwijnen, wat niet in een Christelijke gemeente behoort". Ongetwijfeld doelde dit op het motief, dat Regeering en Kerkbestuur aanvoerden voor hun pogingen, om de gemeenten te annexeeren. Het was immers ter „bevordering van orde en eenheid" dat Ds. H. zoo al zijn best deed, om de gemeenten onder het Kerkbestuur te brengen. Zie, daarom beloofden de gemeenten, dat Wilhelm die orde en eenheid wel zou bevorderen en Ds. H. zijn pogingen wel kon staken.

Het was zeker ter vervulling van die belofte, dat W. in April '84 te Poerworedjo een vergadering hield met Sadrach Soerapranata, Markoes Bongsaredja en Moesa Wirawidjaja ter vaststelling van een „gemeentelijke verordening". Nadat zij drie dagen

hadden beraadslaagd, werd de volgende Kerkorde door hen vastgesteld: „Art. 1. Elke gemeente heeft een kerkeraad, bestaande uit gekozen oudsten, waarvan het hoofd de leiding der vergadering op zich neemt. Een der oudsten of een erkende oefenaar gaat in de godsdienstoefeningen voor.

Art. 2. De gemeenten en hunne kerkeraden staan onder de leiding van den algemeenen kerkeraad. De leden van den algemeenen kerkeraad zijn: J. Wilhelm pandita, S. Soerapranata, M. Bongsaredja, M. Wirawidjaja, Evangelisten. J. Kramawidjaja, president van den kerkeraad van Karangdjasa en J. Admawidjaja, president van Kedoengpring".

De organisatie was dus nog al eenvoudig. Elke gemeente had een kerkeraad. En voorts was er een algemeene kerkeraad, onder welks leiding de gemeenten en haar kerkeraden stonden. En die „opperkerkeraad" bestond uit Wilhelm en 5 Javanen.

Ik deel u dit zoo uitvoerig mede, opdat gij zoudt zien, dat in April '84 door de vaststelling van deze kerkorde de grond is gelegd voor de verdere organisatie, die, van uit Holland gezien, zoo bizonder mooi leek en zooveel had van een groep welgeordende gereformeerde kerken.

Doch ik ga nu voort en deel u mede, dat Wilhelm in Mei '84 een aanvang maakte met een ouderlingen-cursus. Elke week toch liet hij „de voorgangers en ouderlingen" van de gemeente in Poerworedjo en 4 omliggende plaatsen als: Béntja, Dermasari, Boeloe en Djelok bij zich komen. Hij gaf hun „des nachts van 8—10 uur onderwijs in de Christelijke geloofsleer." Ook begon hij met die 24 broeders den Brief van Paulus aan de Romeinen te bespreken.

Gij zult mij toestemmen, dat het idee, om zulk een cursus te houden, uitnemend was, maar de stof, die W. met hen begon te bespreken, wel wat heel zwaar, als gij weet dat hij in Dec. '84 nog schreef: „zelfs onze oudsten en voorgangers verstaan bijna de eenvoudigete waarheden niet."

In diezelfde maand Mei ging Bieger naar Holland en betrok Wilhelm zijn huis, waarin hij nog drie „proefkweekelingen" vond, zoodat ook daardoor zijn arbeid weêr vermeerderde. Hij gaf toch deze drie met Timotheus elken dag les, om ze te vormen tot Evangelisten. Daarbij kwam, dat W. telkens met Sadrach „den dienst des Evangelies" moest bespreken, of m. a. w. de propaganda, die S. voor zijn rekening had. Herhaaldelijk leest gij in

zijn dagboek: „de Evangelist Soerapranata onze gast, bespreking van den dienst des Evangelies". Voorts moest hij om de 35 dagen de vergadering van al de afgevaardigden der gemeenten bijwonen en leiden te Karangdjasa.

Op één dier vergaderingen, in Juli '84, wist hij de broeders te bewegen, een begin te maken met gemeentelijke armenzorg door de diakenen. Er werd besloten, dat in elke gemeente een „lemboeng miskin" zou worden opgericht. Een soort diakoniekas, waarin gaven in natura, zooals rijst enz. werden geschonken. Ook werd voor dat „armenfonds" een „armbus" in iedere kerk geplaatst.

In Augustus deed Wilhelm een lange reis, om zijne gemeenten in Pekalongan voor het eerst te bezoeken; hij preekte overal en doopte 22 bejaarden en 62 kinderen. Hij deed op die reis ook Moearatoewa in Tegal aan, om zijn collega Uhlenbusch daar te ontmoeten. Al wat hij in M. zag, vervulde hem met droefheid. „Herder en kudde verwilderd", zoo teekende hij in zijn reisindrukken aan.

W. was nog niet lang thuis, of hij moest naar Karangdjasa, om den eersten steen te leggen van het steenen kerkgebouw, dat daar de bouwvallige houten kerk moest vervangen. Al de gemeenten hielpen natuurlijk ijverig mede aan den bouw van die „misdjid" op het erf van hun geliefden goeroe. „Gewillig" werden „steenen, dakpannen en hout aangebracht". De hier aangehaalde woorden pasten echter niet alleen op den bouw van Sadrach's kerk, maar ook op het bouwen van de kweekelingenwoning op Wilhelm's erf, in het eind van '84 ondernomen. De „Inlandsche Christenen" brachten daarvoor *f* 355,63½ op, wat dunkt mij wel bewijst, dat zij niet alleen voor Karangdjasa wat over hadden.

En zoo zat Wilhelm dus bij het einde van '84 tot over de ooren in het werk en daarbij nog midden in de drukte van en het zorgen voor het bouwen van zijn kweekelingen-woning. Toch ging hij blijmoedig zijn weg, ja vierde hij feest op echt Javaansche wijze. Gelijk hij bij gelegenheid van het Pinksterfeest had gedaan, zoo hield hij ook met Kerstfeest in de groen gemaakte kerk een liefdemaaltijd „geheel overeenkomstig de gewoonte in de tijden der Apostelen, alleen zonder het Avondmaal". Dat liefdemaal, „geheel uit vrijwillige gaven bijeengebracht", was zoo overvloedig, dat „zij, die thuis moesten blijven, nog overvloedig hadden van hetgeen overbleef".

Zoo ging Wilhelm in het eind van '84 nog niet gebukt onder den last van zijn vele en velerlei bezigheden, maar zat hij met blijdschap aan het „liefdemaal" aan met de Christenen.

XL.

Wilhelm's eenige collega gaat publiek tegen hem ageeren, door Sadrach van allerlei te beschuldigen.

Wilhelm, die ontzettend veel te doen had en zoo van alles moest verrichten, had niemand, die hem als een broeder of collega met raad en daad ter zijde stond. Vermeer was „freimissionar" en hield toen in '84 en '85 geen gemeenschap met hem. En zijn eenige collega Uhlenbusch, zat op een vreeselijk grooten afstand van hem. Doch al was die dichtbij geweest, het zou hem niet gebaat, maar veeleer geschaad hebben. Gij stemt mij dit dadelijk toe, als ge leest wat „Een jaar op reis" van U. verhaalt op pag. 517 en verder, en ik u daarbij nog mededeel, dat U. in het publiek hier W. is gaan bestrijden in zijn samenwerking met Sadrach.

Het schijnt, dat hij dadelijk, nadat Wilhelm hem in Sept. '84 bezocht had, naar de pen gegrepen heeft, want in het Octobernummer van „De Opwekker" verscheen een zeer groot stuk van zijn hand onder het opschrift: „Sadrach in Bagelen." Hield het stuk van Vermeer, ten vorigen jare in hetzelfde blad onder den titel „Sadrach" opgenomen, geen enkele beschuldiging tegen Sadrach in, tenzij gij de aanklacht, dat hij „Europeesche inmenging" weerde, daarvoor wilt houden; dit stuk van U. was vol van zware beschuldigingen tegen Sadrach.

Als men het leest, denkt men onwillekeurig aan de woorden in „Een Jaar op reis," „Uhlenbusch onder den invloed van spiritualia." Ik kan u het geheele stuk niet overschrijven en acht dit ook niet noodig, maar ik wil u toch doen zien, hoe U. Sadrach daarin teekent als „de wormstekige appel," die „van zelf zal afvallen." U. vertelt, dat Sadrach onder rondgaan zonder werken zich naar Mevr. Philips had begeven, die hem tot haar zoon aannam. Hij vergezelde haar op haar tochten

wel als onderdanige dienaar, maar was toch toen reeds met eigenwaan en voorrangszucht bezield. Na den dood van Mevr. P. sprak hij in zijn zelfverheffing en verwaandheid: „ik ben eenig en alleen de gerechtigde opvolger van Mevr. P."

Die verwaande S., zoo verhaalt hij verder, trok naar Karangdjasa, dat hij met Rome vergelijkt, om ver verwijderd te zijn van alle Hollanders en hun gezag, wijl hij een Europeanenhater, de Zendelingen niet uitgezonderd, was. Hij vestigde zich daar, volgens U. als iemand, die zich boven alles verheven beschouwt en die door zijn vermetelheid opklom tot superieur van alle gemeenten; die zijn huis daar versierde met allerhande wapens als het ware gelijk een oud ridder van den Rijn; die zich stoutweg: „Goesti" liet noemen, de hoogste titel, die de Javaansche taal voor een sterveling bezit, tevens titel van God en Jezus Christus; die voorgaf als het ware een tweede Christus te zijn, gestigmatiseerd met de vijf litteekens van den gekruisigden Christus.

U. zegt niet te weten en te begrijpen waar S. die dweperij, knevelarij en huichelarij heeft geleerd, maar acht het hoogst waarschijnlijk, dat hij zich als zoodanig uitgaf, om op een listige wijze als een goochelaar de lichtgeloovige Javanen te boeien. „Want," zegt U., „wij denken hier bij Sadrach niet aan een zonderlingen inval, imaginatie, verbeelding, idee enz., maar beschouwen het als een listige streek van hem, om te schitteren als indrukwekkend wezen of wonderbaarlijk schepsel." „Dus gelijk een vorstelijk ridder, vorst en kerkvorst; voorts als een heilige martelaar, al is het ook zonder bloed, zien wij zijne majesteit, zijne heiligheid, zijn onschuldmartelaar onder zijnen troonhemel zitten. Omgeven van zijne onderdanige ondergeschikten, mas Johannes, mas Moesa, mas Markus" enz. enz. „Waarom ook niet mas Bileam?"

En na dan heel wat geschreven te hebben over Sadrach's Mohammedaansch Christendom, schrijft hij het volgende: „Sadrach is ook een hartstochtelijk aanhanger en aanbidder van de leer van een rijk der heerlijkheid aan het einde der wereld. Zijne beschouwingen zijn dienaangaande vrij vleeschelijk, zinnelijk en vooral revolutionair. Dat Sadrach zelf dan regeeren zal, is duidelijk tusschen de regels te lezen, al wordt de naam Jezus Christus genoemd." Na nog een lange uiteenzetting, waarom of er om de 35 dagen vergadering te Karangdjasa is en de bewering dat Sadrach, ofschoon „vrij revolutionair," toch geen oproerling

is, omdat hij even fel tegen de Inlandsche hoofden als tegen het Gouvernement is, eindigt U. zijn stuk met de voorspelling: „Doch de wormstekige appel zal van zelf afvallen."

Zij tot recht verstand van dit optreden van U. gewezen op het feit, dat „In September 1884 bij het Bestuur in Nederland een formeele aanklacht ingekomen was tegen den Zendeling te Moearatoewa, bevattende 10 beschuldigingen, zijn wandel betreffende, en door 9 personen, Inlanders, geteekend," zie „Een jaar op reis", blz. 517.

Wat nu de door U. tegen Sadrach zoo publiek ingebrachte beschuldigingen betreft, hij deelt zelf in het stuk mee, dat Matteoes, den helper van Vermeer, van wien ik u in hoofdstuk XI schreef, zijn zegsman was.

Ds. Lion Cachet verhaalt van hem, dat toen „het ruime salaris, dat Matteoes uit de zendingskas ontving, werd ingekrompen en straks ophield" hij in 1885 met de geheele gemeente te Kertajasa, uitgenomen twee personen, tot den Islam terugkeerde, zie zijn boek blz. 773.

Zeker dus wel een zeer betrouwbaar getuige, vindt ge niet?

Die Matteoes had aan U. verteld „dat Sadrach voorgaf als het ware een tweede Christus te zijn, gestigmatiseerd, met de vijf litteekens van den gekruisigden Christus gekenmerkt."

Gij zult mij zeker gereedelijk toegeven, dat, indien de acte van beschuldiging door U. tegen Sadrach opgemaakt, waar was, deze te gelijk een zeer zware aanklacht was tegen zijn collega, die met zulk een man als Sadrach saamwerkte. Wilhelm zweeg op dit geschrijf, doch in „De Opwekker" van April '85 nam de redactie het volgend stuk op, dat de heer I. Esser in „Maranatha" had geplaatst:

PROTEST.

In „De Opwekker" lees ik een voor den Javaanschen belijder van Christus, Sadrach alles behalve vleiend artikel. Het doet mij zeer leed, dat de wakkere redacteur van dat blad het heeft opgenomen; de schrijver heeft nooit met Sadrach kennis gemaakt en deelt eenvoudig allerlei praatjes mede zonder eenig bewijs. Ware iets met zekerheid bekend omtrent de verkeerde leer van Sadrach, dan ware het voorzeker plicht, tegen hem op te komen.

Maar dat is niet zoo. Mij dunkt, dat onze regel moet zijn, ons

te verblijden over elken belijder van Christus onder de heidenen, en Sadrach is een vrijmoedig belijder, die zeer velen tot de belijdenis van den naam des Heeren gebracht heeft. I Esser.

XLI.

Uhlenbusch beroept zich tegen het protest van Esser op Bieger. Wilhelm publiceert zijn protest tegen de lastering van Uhlenbusch.

Toen de oud-resident Esser zijn krachtig protest uitsprak tegen de gansch onbewezen beschuldigingen, die Uhlenbusch Sadrach naar het hoofd wierp, had hij zeker vasten grond onder de voeten. Ik heb u toch vroeger gemeld, hoe deze deskundige, die zich beter dan iemand een rechte voorstelling van de toestanden hier kon vormen, trots alle geschrijf van Bieger over Sadrach, als zijn gevoelen te kennen gaf, dat Sadrach als een man, die veel invloed op zijn landgenooten had, moest gewonnen en niet afgestooten worden. Op het oogenblik, dat de heer Esser het nu voor Sadrach opnam tegen U., was de heer Bieger al verscheidene maanden in het Vaderland. Het lijdt dus geen twijfel, of de heer E. heeft zich persoonlijk op de hoogte gesteld door met Bieger te spreken over Sadrach. En in plaats van veranderd te zijn van opinie, nadat B. in het land was, die dus alles nog veel beter kon voorstellen door mondelinge mededeeling dan in brieven, is de heer E. in '85 nog van hetzelfde gevoelen als in '83.

Gij kunt er dus van op aan, dat hij goede bewijzen had, toen hij het geschrijf van U. publiek op de kaak stelde als „allerlei praatjes zonder eenig bewijs". Niemand minder dan U. zelf heeft feitelijk bewezen, dat de heer Esser daarin waarheid sprak. Niet dat U. zweeg op het protest. Neen hij zond dadelijk een stuk in, dat in „De Opwekker" van Mei '85 verscheen. Hij gevoelde zelf zeer goed, hoe verpletterend het protest voor hem was, want hij sprak van „deze krasse veroordeeling van mijn geschrijf". En denkt gij, dat hij dan bewijzen bijbracht voor zijn beschuldigingen? Welneen! Dat kon hij niet! Al wat hij dan ook deed, was zich beroepen op enkele uitspraken van Bieger en op een

gezegde van den heer Stoové, die natuurlijk al wat hij van Sadrach zei, uit de brieven van Bieger had.

Nu weet gij reeds uit hoofdstuk XIV, dat Bieger met Ds. v. Tr. d. B., den heer Schneider en Abisai de 9 beschuldigingen, waaronder ook die, dat Sadrach zich voor den Christus uitgaf, had ingebracht. Bieger, de beschuldiger, kon dus moeilijk als eenig getuige tegen Sadrach worden opgeroepen. En toch op niemand anders dan Bieger beriep U. zich.

Opmerkelijk vind ik het, dat hij zich in het geheel niet op Vermeer beriep. Deze toch was, behalve Wilhelm, de eenige Zendeling, die Sadrach persoonlijk kende en al vóór zijn komst in Bagelen in Banjoemas gevestigd was. Hij kon dus, indien hetgeen U. schreef waar was, als een bevoegd getuige worden aangevoerd. Doch zooals ik zei, hij rept niet van Vermeer als getuige.

Ik verzeker u, het verweer van U. maakt op ieder onbevooroordeeld lezer een allertreurigsten indruk.

Geen schijn zelfs van eenig bewijs levert hij en alzoo erkent hij feitelijk, dat de heer Esser volkomen gelijk had, om te spreken van „allerlei praatjes zonder eenig bewijs". Gelijk echter lasteraars meestal doen, zoo deed ook U. in zijn stuk. Om zichzelven te verdedigen, trachtte hij Wilhelm te beschuldigen. Deze toch had 22 Maart 1882, dus een week, nadat de Resident Sadrach in Karangdjasa had afgezet en verbannen uit zijn desa, een brief naar het bestuur der Ned. Geref. Zendingver. geschreven.

Het laat zich zeer goed verstaan, dat W. toen nog geen rechten kijk had op de dingen en nog zag door den bril van Bieger. Hierdoor schreef Wilhelm, nog geheel onder den indruk van wat er pas met Sadrach was gebeurd: „de Resident Ligtvoet heeft den verleider Sadrach, als hebbende tegen het Gouvernement misdaan, afgezet". Zie, dat woord van W. „verleider", plaatste U. nu tegenover het woord van den heer Esser: „Sadrach is een vrijmoedig belijder" enz. Hiermede heeft hij echter zijn lasteringen tegen Sadrach niet bewezen, maar slechts aangetoond, dat Wilhelm in Maart '82 nog geloofde, wat Bieger hem van Sadrach had diets gemaakt. Dat hij echter nu niet meer zoo over Sadrach dacht, wist U. zeer goed; maar daarom was het dan ook zoo laag, om W. nu voor te stellen als zeer goed wetende, dat S. zulk een man was als U. hem geteekend had, ja dat hij dit reeds jaren wist en desniettegenstaande toch met hem saamwerkte.

Wilhelm kon nu dan ook niet langer zwijgen, want niet slechts werd hij persoonlijk diep gekrenkt, maar ook de arbeid der zending werd gelasterd door zulk geschrijf. In het volgend nummer van „De Opwekker", dat van Juni '85, verscheen dit stuk van Wilhelm's hand:

„Antwoord aan hen, die ons protest begeeren, tegenover het geschrijf van den heer Uhlenbusch in „De Opwekker" Oct. '84 en Mei '85. Alleen dit: Sadrach is mij bekend uit persoonlijken omgang, zijn werk is ongeveer twee jaar met mijn werk vereenigd geworden. Wat ik in '82 geschreven heb is laster, God vergeve het mij. — Wij (Sadrach en zijn medegenoot in de bespotting) willen zwijgen, willen niet wederschelden, als wij gescholden worden en niet dreigen als wij lijden, maar volgende de voetstappen van den Christus, geven wij alles wat ons smart, over aan Hem, die rechtvaardig oordeelt en vergelden zal.

J. Wilhelm,
dienstknecht van Jezus Christus.

Poerworedjo (Bagelen), 13 Mei 1885".

Wat dunkt u, van dit protest? Hoe gunstig steekt bij die lastering van U. deze schuldbelijdenis van W. af: „Wat ik in '82 geschreven heb, is laster, God vergeve het mij". En dat sprak hij, nadat hij al, wat U. geschreven had, onderzocht had.

Want hij ging trouw met Sadrach om. Als hij dergelijke beschuldigingen vernam, deelde hij ze hem mee en vroeg hem op den man af, hoe het er mee stond en wat er van aan was. Hij hield niet van achter den rug praten, en handelde daarom eerlijk en trouw met Sadrach als met zijn broeder. Gij kunt er dus van op aan, dat W. ook in het vorige jaar terstond na kennisname van het stuk van U., in October gepubliceerd, aan het onderzoeken is gegaan.

Daarom hecht ik aan zijn protest veel waarde en ik deelde het u opzettelijk mede, opdat gij zoudt zien, dat de man, die Sadrach door persoonlijken omgang het beste kende, zulk een gansch ander oordeel over hem uitsprak, dan de schrijver van die lasteringen, die „praatjes zonder eenig bewijs", die „nooit met Sadrach kennis gemaakt" had en die zelf als een „wormstekige appel" in Augustus '85 niet is afgevallen, maar afgesneden.

XLII.

Wilhelm's arbeid vermeerderd door het ontslag van Uhlenbusch en door de propaganda van Sadrach in Djocja.

Uit het voorgaande bleek u, dat Wilhelm niet slechts alleen stond, maar door zijn eenigen collega publiek werd tegengewerkt.

Dat schrijven van Uhlenbusch en dat protest van Wilhelm is, geloof ik, hier anders opgevat dan in Holland.

Gij zult dat begrijpen, als gij u herinnert, wat ik u schreef over de ergernis in veler hart over den „stoel," waarop Wilhelm Sadrach deed plaats nemen. De gedachte alleen, dat W. als „Europeaan" daar zoo in het publiek een schuldbekentenis deed, dat hij een „inlander" verkeerd had beoordeeld; het feit, dat hij dit zelf gulweg „laster" noemde en de bede slaakte, dat God het hem mocht vergeven, zie, dat was in het oog van menigeen, ook van arbeiders in de zending, belijders van den Christus, iets wat geheel in strijd was met „het prestige" der Europeanen. Tot op den huidigen dag kan meer dan één zich die handeling van W. niet anders verklaren dan door aan te nemen, dat hij zich door Sadrach had laten belezen.

Doch het wordt tijd, dat ik u nog wat verhaal van hetgeen er na '84 door Wilhelm is gedaan ter vervulling van zijn reuzentaak.

In het begin van 1885 had hij nog heel wat drukte met het bouwen van zijn kweekelingenwoning, die in de helft van dit jaar gereed kwam. Toch deed hij in dat eerste halfjaar van '85 nog meer dan één groote zendingsreis, want toen hij, van de zendingsconferentie terugkeerend uit Batavia, Tegal aandeed, stond de Evangelist M. Wirawidjaja hem daar al op te wachten, om hem te vergezellen op zijn „vijfde groote zendingsreis."

Veertien dagen achtereen was W. toen aan het bezoeken der gemeenten, aan het prediken en doopen, en allerlei moeilijkheden uit den weg te ruimen enz. Hoe hij die „zendingsreizen" deed, verstaat gij het best uit dit zijn eigen woord: „Wij hadden 191,3 kilometer afgelegd per pedes apostolorum en hadden bij een karige tafel enz. onderweg nog vele uitgaven, die niet gedekt zijn geworden."

Geen wonder dus dat in de volgende maand in „De Locomo-

tief" het bericht uit Poerworedjo stond: „De heer Wilhelm, Zendeling, is van een bezoek aan zijn Inlandsche gemeenten en een vergadering van ambtgenooten te Batavia teruggekomen. Het is verbazend, welk een ijver deze door en door rechtschapen en zelfopofferende man aan den dag legt in de opvatting zijner ambtsplichten. Door het Zendelinggenootschap karig bezoldigd, legt hij zich zelf tevens allerlei ontberingen op." Dat dit waarheid was, bevestigt het woord van zijn bestuur in „De Heidenbode": „Daarin is veel waars, schoon buiten de schuld van het hoofdbestuur," — „hij heeft, waar andere middelen hem ontbraken, ook wel zijn eigen inkomsten er aan gegeven, om het werk geen schade te laten lijden." „Dit geschiedde echter geheel buiten weten van het hoofdbestuur." En het bestuur betuigde verder nog: „dat br. Wilhelm zeer bescheiden in het vragen" was.

Die reizen en ontberingen hadden nog al geen nadeeligen invloed op het ijzersterke gestel van W., zoodat hij maar steeds duchtig kon door arbeiden en als hij van zulk een lange reis weer thuis was, zich opnieuw bezig kon houden met de opleiding van Evangelisten.

Dit jaar '85 bracht echter nog vermeerdering van arbeid voor hem door het ontslag van Uhlenbusch. Hij moest nu als consulent van Tegal ook daar meermalen heen en er den verwarden boel ordenen. Ook kwam er van andere zijde nog meer arbeid. De propaganda n.l. van Sadrach en zijn trawanten, waarvan ik u reeds vroeger schreef, bleef niet zonder vrucht. In Djocja namen velen de nieuwe ngèlmoe aan, hun door Sadrach, door Moesa en anderen geleerd.

Dit bezorgde W. weer vermeerdering van arbeid. Hij had toen nog geen toelating voor Djocja en mocht er dus niet heengaan, om de pas gewonnen Javanen te doopen. Hij moest ze in Bagelen doopen en ook van uit Poerworedjo de gedoopten tot gemeenten vormen, hun ouderlingen aanstellen en bevestigen enz. enz., gelijk ge in „Een jaar op reis" kunt lezen, waar Ds. Lion Cachet de Djocjasche Kerkgeschiedenis verhaalt.

Hij moest daarenboven voor de verdrukte Christenen in de bres springen. Immers, toen „de Christenen van Sélong, mannen, vrouwen en kinderen, gevangen genomen en in het blok gesloten" werden, snelde hij, zoodra hij, van een vermoeiende reis thuis gekomen, dit hoorde, naar de hoofdstad, Djocja, tot den resident. „De spoortrein liep in die dagen nog niet; het zendings-

paard was te vermoeid van den vorigen tocht, om bereden te kunnen worden; een rijtuig kon Wilhelm niet huren om de kosten. Zoo bleef hem niets over, dan de twee en negentig kilometer langen weg naar Djocja te voet af te leggen, gelijk hij, van drie Javanen vergezeld, in 48 uren volbracht.

„Zichzelven sparen, waar het gold Javanen van dienst te zijn, heeft Wilhelm nooit gedaan." Zoo schreef Ds. Lion Cachet, en ik geloof, dat dit uit de geschiedenis overtuigend blijkt.

XLIII.

Wilhelm kan weinig doen tot onderrichting van Sadrach's kring, hij maakt de vergaderingen te Karangdjasa zoo vruchtbaar mogelijk. Hij vertaalt den Catechismus.

In het vorige hoofdstuk schreef ik over de vermeerdering van Wilhelm's arbeid.

Het was mij daarbij niet slechts te doen, om u te laten zien, hoe hard en ijverig, met hoeveel toewijding en opoffering hij arbeidde, maar ook vooral om u te doen verstaan, hoe bitter weinig hij kon doen ter wegneming van al de Javaansche religieuse voorstellingen en ter onderrichting in den eenigen weg der zaligheid van de 23 kerken over de 3 residentiën verspreid.

Voor den eigenlijken opbouw der gemeenten kon de man met den besten wil ter wereld toch maar zeer weinig doen. Hij deed echter, wat hij maar eenigszins vermocht. Ook de vergaderingen, die om de 35 dagen te Karangdjasa gehouden werden, maakte hij zoo vruchtbaar als mogelijk was. W. schreef er van in '86: „Een niet onbelangrijk deel van onzen arbeid is het houden van „Algemeene Vergaderingen", op welke de gemeenten door hare oudsten vertegenwoordigd worden en die ook toegankelijk zijn voor niet afgevaardigden". Op die vergaderingen kwamen niet slechts afgevaardigden uit Bagelen, maar ook uit Banjoemas en Pekalongan en Djocja. Alle gemeenten kwamen daar samen, en vele afgevaardigden moesten dagen reizen ter bijwoning dier vergaderingen.

Hij zegt er van: „Die Algemeene vergaderingen worden geze-

gend. Zij bevorderen de eenheid en de liefde der broederen onderling. Zij geven kracht in den strijd, brengen vele moeilijkheden in de gemeenten tot oplossing en versterken de harten door onderling geloof".

Weet gij, hoe het op die vergaderingen toeging te Karangdjasa? W. zegt het u in de volgende woorden: „Die samenkomsten vangen aan terstond na zonsondergang met eene godsdienstoefening in de kerk. Na de prediking begeven zich de vrienden naar een houten tent, met riet bedekt, waarin plaats is voor 300 personen. Hier worden dan tot ongeveer 9 uur allerlei gemeentelijke zaken behandeld. De afgevaardigde ouderlingen doen mededeeling van de belangrijkste gebeurtenissen van hunne gemeenten en de zaken worden onderling rijpelijk besproken. Tusschen 9 en 10 uur houden we een liefdemaaltijd. Ieder der gasten brengt daartoe iets mede, zooals rijst, kippen, vruchten, dat in de keuken voor allen wordt klaar gemaakt. Wij volgen hierin de gewoonten des lands. Na afloop van den maaltijd houden de broeders ouderlingen vrije gesprekken en te 12 uren slaat het uur der ruste. Is het noodig, dan wordt de vergadering met de afgevaardigden alleen den volgenden dag voortgezet. Ben ik verhinderd, de vergadering bij te wonen, dat gelukkig zelden het geval is, dan neemt Sadrach mijne plaats in; gewichtige zaken blijven dan overstaan".

Bij gelegenheid dier vergaderingen doopte W. ook dikwijls personen, die van heinde en ver daarvoor naar Karangdjasa kwamen. Zoo schreef hij: „Onze laatste Algemeene vergadering werd in April gehouden. Met de Paaschdagen en op die Vergaderingen heb ik zevenmaal dienst gedaan. Op den eersten Paaschdag mocht ik den Doop toedienen aan 10 bejaarden uit Djocja en aan 5 uit Poerworedjo. Let vooral op het laatste: 5 lieden uit Poerworedjo trokken naar Karangdjasa, om daar door W. gedoopt te worden. Wel een bewijs, dat zij in een doop te K. iets meer zagen dan in een doop te Poerworedjo, dunkt mij.

Dat was ook wellicht mee de reden, dat zeven weken later W. er weer velen te K. te doopen had. Het was, toen de steenen kerk op Sadrach's erf feestelijk werd ingewijd. Ter bijwoning hiervan waren tal van Christenen opgekomen uit de 5 residentiën: Bagelen, Banjoemas, Tegal, Pekalongan en Djocjokarta. „Uit 31 gemeenten waren 345 broeders en zusters opgekomen". Geen wonder dus, dat toen W. des avonds optrad in de nieuwe kerk,

die „eenvoudig groen gemaakt" was, er zeker 500 menschen bijeen waren. Des anderen daags, eersten Pinksterdag, trad W. weer op voor die schare, des middags sloot hij een huwelijk, des avonds diende hij aan ruim veertig lieden den doop toe. Tusschen de diensten in werd er een liefdemaal gehouden, waarvoor niet minder dan 6 schapen en een koe geslacht waren.

Gij kunt u nu wel eenig denkbeeld vormen van de vergaderingen te Karangdjasa, die Wilhelm maar zelden verzuimde bij te wonen. Daartoe was hij echter in '86 éénmaal genoodzaakt door ziekte. Hij werd op het eind van Augustus krank en zijn ziekte hield bijna een maand aan. Toen hij op het laatst van September herstelde, gaf de geneesheer hem den raad, om tot herstel van krachten een 14 dagen naar het gebergte te gaan. „Hoewel zelf de noodzakelijkheid er van inziende", schreef W., „kon ik er echter niet toe besluiten wegens de onkosten en omdat ik verplicht zou zijn, dan mijn werk gedurende eenige weken te staken". En hij toonde met de daad, dat die laatste woorden maar geen praatje waren, want hij gebruikte den tijd, dien hij aan zijn kamer gebonden was, om den Catechismus in het Javaansch over te zetten.

Dit meldende aan zijn bestuur, schreef hij: „De kopie hoop ik, zoodra zij gereed zal zijn, naar Holland te zenden. Moge het hoofdbestuur dan in de gelegenheid zijn, een 1000 ex. te laten drukken en verkrijgbaar te stellen tegen niet meer dan 10 cent per ex." Nauwelijks was hij echter wat op krachten gekomen, of hij toog weer aan den arbeid. In October was hij al weer present op de Algemeene vergadering te Karangdjasa en na afloop trok hij met Sadrach naar Pagedangan, om bij de eerste steenlegging van een nieuwe kerk tegenwoordig te zijn. Hij deed in diezelfde maand nog 3 groote en 3 kleine zendingsreizen.

Zóó arbeidde W. met al zijn kracht tot welzijn der gemeenten.

XLIV.

Wilhelm ontdekt, dat Jirmijah leert, dat Sadrach als de ratoe hadil zal regeeren.

Wilhelm kwam in 1886 tot een zeer onaangename ontdekking. Hij deed in dat jaar de treurige ervaring op, dat één van Sa-

drach's „Evangelisten" zichzelven zocht en het meer op de beurs dan op het hart der Javanen bij zijn „prediking" had gemunt.

Gij weet, zooals ik u vroeger schreef, dat Sadrach de propaganda voor zijn rekening had genomen en hij verscheidene Javanen had, door Wilhelm „Evangelisten" genoemd, die hem daarin hielpen. Onder die lieden was er één, die Jirmijah Wiratika heette. Hij woonde in de desa Bandoeng, slechts 6 paal van Poerworedjo. Hij kon lezen noch schrijven, maar was goed thuis in de voorspellingen omtrent den ratoe hadil. Deze Jirmijah nu predikte den lieden niet, dat Jezus Christus de ratoe hadil was, zooals ik u vroeger aantoonde, dat velen op Midden-Java geloofden, maar hij maakte den lieden diets, dat Sadrach de ratoe hadil was.

In hoofdstuk IX hebt ge al vernomen, dat vóór Sadrach's komst de goeroe's pametja in Bagelen hun moerid's onderwezen omtrent de komst van den lang verwachten ratoe hadil.

Een dier goeroe's Wiramohammad geheeten, in het district Kedoengtawon woonachtig, leerde zijn moerid's, „weldra zal de ratoe hadil komen, daarom, wanneer gij mij nu niet volgt, dan zult gij bij zijn komst zeker verdelgd worden; maar als gij mij volgt, wordt gij in gunst door hem aangenomen, want ik zal mijn opwachting gaan maken bij den ratoe hadil." Deze goeroe wist door de toezegging van zijn tusschenkomst bij den ratoe hadil zijn moerid's zóó veel geld uit den zak te kloppen, dat de ambtenaren er van hoorende hem deswege vervolgden.

Het komt mij voor, dat Jirmijah, die praktijk van Wiramohammad heeft nagevolgd.

In hoofdstuk XXXI kunt ge lezen, hoe er, naar Javaansche voorzegging, aan de komst van den ratoe hadil een tijdperk van groote ellende en veelvuldige rampen zou voorafgaan. Welnu, deze Jirmijah vertelde nu aan de Javanen, dat die tijd aangebroken was, of liever spoedig ten einde liep en dan zou Sadrach als de ratoe hadil regeeren.

Ik deelde u ook mee, dat naar de voorspelling, de ratoe hadil eerst een tijd lang door God verborgen zou worden gehouden, zoodat de menschen hem rakelings passeeren zouden, zonder hem te kennen. Jirmijah verhaalde nu den eenvoudigen lieden, dat Sadrach, die werkelijk de ratoe hadil was, nu nog als zoodanig voor het oog der menschen verborgen werd gehouden, maar

weldra zou de dag aanbreken, dat hij zou openbaar worden en dan zou zijn heerlijk vrederijk beginnen en allen, die hem nu reeds gevolgd hadden, zouden dan hun deel, hun erfenis ontvangen; ze zouden in de stad in steenen huizen wonen en hooge posten krijgen. En waarom stelde Jirmijah dit nu zóó voor aan de Javanen, die hij wilde overhalen, Christen te worden en aan hen, die reeds Christen waren? Hij deed dit, om zijn eigen zak te spekken. Hij zei tegen hen, dat hij, Jirmijah, de djoeroe van den ratoe hadil was en hij, wanneer Sadrach eenmaal als ratoe hadil zou regeeren, zijn patih zou worden.

Nu nog zijn er Christenen, die, als gij hun vraagt naar den kjai djoeroe, u Jirmijah zullen noemen. Dat woord djoeroe beduidt: iemand, die over iets gesteld is, en het woord patih beteekent: eerste minister. Jirmijah beweerde dus, dat hij door Sadrach was aangesteld als djoeroe en zoodra Sadrach's rijk aanving, zou hij als zijn eersten minister optreden. Hij zou dan als patih van den ratoe hadil de posten en ambten geven en de „erfenis," de „aandeelen" toewijzen.

De lieden hadden er dus groot belang bij, om met dien eersten minister nu reeds op een goeden voet te staan, want hij zou hun de beste aandeelen en de hoogste posten kunnen bezorgen. Dat bracht Jirmijah en Simon van Djelok, die hem veel vergezelde op zijn tochten, den lichtgeloovigen Javanen dan ook goed aan het verstand. Hij zei tegen de menschen: „als je den blik niet richt naar Bandoeng (zijn woonplaats), dan zult ge geen deel of erfenis krijgen in het rijk van den ratoe hadil." Hij zei daarmede op echt Oostersche wijze, in verbloemde termen: „als gij mij niet erkent en nu reeds in eere houdt als den toekomstigen eersten minister, dan zal ik 't je later wel betaald zetten." En hoe de Christenen hem nu reeds moesten eeren, gaf hij hun ook duidelijk te kennen, al sprak hij in verbloemde taal.

Hij zei meestal, als hij, na zich bij de lieden te goed gedaan te hebben aan lekker eten, weg ging, het volgende: „gij moet met mij meegaan, doch blijf maar in je huis." Hij bedoelde, zooals de Javanen ook zeer goed verstonden: „geef mij je geld maar mee en dan kunt gij wel thuis blijven." Ook gaf hij den raad, om hun erf of hun vee of wat zij anders bezaten, maar te gelde te maken en het hem in bewaring te geven, want anders zou met de aardbeving dat alles toch te loor gaan.

Zie, op die manier wist deze Jirmijah en ook Simon en Jakob

Toempang en wellicht meerderen, den Javanen geld uit den zak te kloppen in dien tijd.

Zoowel in Bagelen als in Pekalongan, in Djocja en in Banjoemas, heeft deze Jirmijah de lieden bedrogen.

Wilhelm is in '86 met de praktijk van dezen bedrieger bekend geworden en toen hij er eenmaal achter was, heeft hij de zaak onderzocht en met Sadrach besproken. En hij rustte niet, vóór dezen Jirmijah verboden werd, als „Evangelist" rond te gaan. Hij moest zelfs opbreken uit Bandoeng en gaan wonen in Karangdjasa, zoodat zijn gangen gestaag konden worden nagegaan. En natuurlijk liet W. niet na, om op de Algemeene Vergaderingen en op zijn reizen, als hij de gemeenten bezocht, de menschen te waarschuwen voor de dwaalleer van Jirmijah. En toen eenigen tijd later een boekje verscheen over den ratoe hadil, van de hand van Zendeling Jansz. senior, naar ik meen, deed Wilhelm dat alom in de gemeenten verspreiden.

In dit boekje werden onderscheidene Javaansche voorzeggingen omtrent den ratoe hadil, die den waren godsdienst zou brengen, van toepassing verklaard op Jezus Christus als den eenigen Zaligmaker en op zijn leer als de ware ngèlmoe. En de rechte godsdienst, die de ratoe hadil zou brengen, was, zoo leerde dat boekje, de Christelijke godsdienst.

Wilhelm kocht een flink aantal exemplaren van die „Ratoe hadil paneteppanatagami" en verkocht ze aan de Christenen. En Sadrach hielp daaraan ijverig meê, zoodat deze er wel het grootste deel van geplaatst heeft. Wel een bewijs, dunkt mij, dat Soerapranata zelf ook daadwerkelijk de dwalingen, door Jirmijah verspreid, bestrijden wilde.

Zoo deed Wilhelm al wat in zijn vermogen was, om de dwaalleer, die natuurlijk bij velen ingang vond, krachtig te stuiten. En het is zeker ook wel met het oog op die verkeerde leeringen, dat hij besloot, den Catechismus in het Javaansch over te brengen en dien te noemen: „Ngèlmoe sadjati." Ieder Javaan verstaat daaronder de ngèlmoe, die de ratoe hadil eens leeren zou, en die daarom de wezenlijke, de ware ngèlmoe wordt genoemd.

Wilhelm meende dat, als hij den Christenen dien Catechismus in handen gaf als de ware ngèlmoe van den ratoe hadil, zij meer gewapend zouden zijn tegen dwaalleeraars als Jirmijah.

XLV.

Sadrach ontvangt een toelating volgens art. 123 R. R. en later ook zijn „Evangelisten."

Gij kent artikel 123 van het Reglement op het beleid der Regeering in Nederlandsch Indië. Lees anders nog maar eens de geestige kritiek op dat artikel in „Een jaar op reis," pag. 187 en vervolgens. Bij besluit van 26 April 1886 werd dat art. ook van toepassing verklaard op de Inlanders. Het zou voortaan, zoo werd bepaald, ook gelden voor „Inlandsche leeraars en hulpzendelingen."

Op de Zendingsconferentie van '87, waar men van meening was, dat nu volgens bovenvermeld besluit ook voor de helpers de bijzondere toelating moest gevraagd worden, is besloten, op de intrekking van het besluit aan te dringen bij den Gouverneur-Generaal en kwam er binnen drie maanden geen antwoord, zich dan tot de Tweede Kamer te wenden.

Wilhelm dacht er heel anders over. Hij zeide: „als Westerling noem ik die toelating voor de helpers een dwaasheid, als geworden Oosterling noem ik ze noodzakelijk. In Europa is het volk de negri (de overheid) op Java is de negri het volk. De Javaan is Islam, omdat de negri het wil, de Javaan wordt Christen, wanneer de negri het wenscht. Indien een loerah tot het Christendom overgaat, de desalui gaan mede. Indien het Gouvernement met zijn acte van toelating niet bedoelt, te heerschen in de kerk en het niet wil toepassen op plaatselijke voorgangers maar alleen op reizende predikers, ben ik voor die acte." „Als iemand een soerat (brief) van de negri heeft, is hij veel krachtiger."

Gij moet die opvatting van Wilhelm kennen, om te verstaan, waarom hij niet alleen Timotheus, zijn helper, maar ook Sadrach, een toelating bij de Regeering als Inlandsche hulpzendeling deed vragen. Hij deed dit al heel spoedig, want in zijn brief d.d. 28 Oct. '86 schreef hij al aan zijn bestuur: „Sadrach Soerapranata en Timotheus Sitimoerti hebben van de Regeering een acte van toelating ontvangen, overeenkomstig art. 123 Reg. Reglement."

Meen nu echter niet, dat Sadrach bij de aanvrage om die acte gequalificeerd was als helper van de Ned. Ger. Zending-Vereen. Want bijna een half jaar later kreeg Wilhelm een brief van

den Resident van Poerworedjo met verzoek, hem zoo spoedig mogelijk te willen mededeelen, in hoeverre de Inlandsche hulpzendeling Sadrach Soerapranata in dienst van een Zendinggenootschap stond en onder Wilhelm's leiding werkzaam was.

Wel een bewijs, dunkt mij, dat in de aanvrage, die, naar ik met zekerheid meen te weten, niet door Wilhelm maar door Sadrach zelven is gedaan, geen woord stond, waaruit viel op te maken, dat S. helper was in dienst der N. G. Z. V. En ik deel deze zaak wat uitvoerig mede, omdat gij het ter beoordeeling van wat later geschied is moet weten. Ik meen op grond van het schrijven voornoemd van den Resident te mogen aannemen, dat de toelating door Sadrach is gevraagd, niet in kwaliteit van helper van Wilhelm, noch van de N. G. Z. V., maar in hoedanigheid van Inlandsch leeraar zonder meer.

Ik maak dit ook op, uit wat W. in zijn brief aan zijn bestuur onmiddellijk liet volgen op de boven aangehaalde woorden. Hij schreef na de mededeeling, dat S. de toelating had ontvangen: „In Sadrach's onderhoud wordt door de gezamenlijke gemeenten voorzien". W. had Sadrach nooit als zijn helper beschouwd en behandeld, maar altoos als zijn collega; hij kon hem dus nu niet op eens als zijn helper gaan aandienen bij de Regeering, en dat heeft hij, naar mijn vaste overtuiging, ook niet gedaan.

Hij deed dat wel met andere Javaansche Evangelisten. Hij schreef toch in Mei '87: „Aan de Evangelisten J. Kramawidjaja, M. Bongsaredjo, N. J. Atmawidjaja reikte ik ook namens het Hoofdbestuur der N. G. Z. V. de acte van toelating uit, overeenkomstig art. 123 Reg. Regl.". Ik vertrouw, dat men uit die woorden van W. in Holland toch niet goed heeft begrepen, hoe de vork eigenlijk in den steel zat en men niet heeft geweten, dat die drie Javanen zelf ieder een request hebben gezonden aan den Gouverneur-Generaal. Zij noemden zich in dat request, dat natuurlijk in het Hollandsch was gesteld voor hen door W., „inlandsch hulpzendeling der Nederlandsche Gereformeerde Zending-Vereeniging", respectievelijk „te Karangdjasa" en „te Kedoengpring".

Die lieden ontvingen daarop een antwoord van de Regeering, dat hun die toelating was verleend, maar in dat antwoord staat geen letter, waaruit valt op te maken, dat zij als helpers van Wilhelm die toelating verkregen. En ik verzeker u, dat zij dien brief uit „Bongor" (Buitenzorg), die ze met groote zorg

bewaren tot op den huidigen dag en met zekeren ophef en trots gaarne vertoonen, nooit beschouwd hebben als een bewijs, dat zij helpers van de N. G. Z. V. waren, maar wel als een aanstelling van het Gouvernement als goeroe en als een stuk van den Gouverneur-Generaal, dat alle Inlandsche hoofden moest waarschuwen, hun iets in den weg te leggen.

De Zendeling J. Verhoeven, die de bespreking over de nieuwe toepassing van art. 123 op de Zendingsconferentie inleidde, zei o. a.: „'t is bekend, hoe tuk de inlander is op het bekleeden van een waardigheid, van een post, hoe weinig beteekenend ook.

Welkom is hem iedere gelegenheid, die hem aanleiding biedt, zich te verheffen boven zijn desagenooten. De zoo weinig degelijk ontwikkelde inlander vervalt zoo gemakkelijk tot eerzucht en heerschzucht. Dat ook velen onzer helpers dien karaktertrek met hunne volksgenooten gemeen hebben, baart geen verwondering aan hem die weet, op wat lagen trap van ontwikkeling de desabewoner nog staat en tevens bedenkt, welk een luttel tal jaren het Woord des Heeren zijn heiligenden en vormenden invloed pas kon uitoefenen op de kringen, waaruit onze helpers voortkomen. En nu zal de toepassing van het besluit de helpers stellen in eene zekere, erkende positie tegenover de hoogere en lagere Hoofden, tegenover de andere leden der Gemeente, tegenover de bevolking in het algemeen. Hij bezit nu immers een besluit van den Gouverneur-Generaal, geschreven op zegel, geadresseerd aan hem zelf."

Dat Zendeling V. hierin goed zag, bewijst het feit, dat Sadrach en de anderen, die de toelating hebben, van dien brief zeggen, dat het een „serat pangawasa", een machtbrief, is. En gij kunt er van op aan, dat zij geen oogenblik gedacht hebben, dat zij in '87 in dienst van de N. G. Z. V. zijn gekomen, omdat zij als helpers dier Vereen. in het request waren aangeduid, maar ongetwijfeld is ook door dien „machtbrief" het besef bij hen versterkt, dat de gemeenten op Midden-Java een groep vrije, zelfstandige, bij de Regeering erkende Javaansche gemeenten waren, met door den Gouverneur-Generaal aangestelde Javaansche leeraars.

XLVI.

Wilhelm vertaalt Kort Begrip, Geloofsbelijdenis en Kerkenorde. Hij voert een classicale indeeling in en stuurt op decentralisatie aan. Sadrach propageert steeds met succes in Djocja.

De krankheid van Wilhelm was aanleiding, dat hij in '86 de vertaling van den Catechismus ondernam. Hij heeft in '87 nog een groot deel van zijn tijd besteed, om ook het Kort Begrip in het Javaansch over te zetten, alsook de Ned. Geloofsbelijdenis, en schreef in Mei: „Mijne vertalingen staak ik, zoodra de Kerkorde in het Javaansch is overgebracht".

Vraagt gij, waarom hij dit alles vertaalde? W. schrijft er van: „Dat ik de Ned. Geloofsbelijdenis vertaald heb, is om mijne gemeenten eene belijdenis te geven; Heidelb. Catechismus, om mijnen broeders een leiddraad voor hunne prediking aan te wijzen; en het Kort Begrip, om mijne doopkandidaten een leerboekje in handen te kunnen geven".

Gij ziet, hij wilde de gemeenten ook door dat vertalen van Catechismus, Belijdenis en Kort Begrip dienen. En het was zeker met het oog op de organisatie dier gemeenten, dat hij de Kerkenorde dacht te vertalen. Want in ditzelfde jaar '87 schreef W. in October: „Wij zullen aanvangen, het zendingarbeidsveld in classes te verdeelen. Voorloopig is, dunkt mij, 5 voldoende."

Later spreekt hij van 9 classes. Die classesvergaderingen moesten in de plaats treden van de „Algemeene Vergaderingen", die tot nu toe om de 35 dagen in Karangdjasa werden gehouden. Het is zeer waarschijnlijk, dat hij met die indeeling der gemeenten in classes een voorzichtigen maatregel nam ter decentralisatie.

Karangdjasa was sinds '71 het centrum der gemeenten, daar was het middelpunt van het leven der kerken. Het komt mij voor, dat hij die al te sterke centralisatie geleidelijk heeft willen breken door de invoering van die classe-indeeling. Immers, die classes kregen elk een afzonderlijk middelpunt ter vergadering. Daardoor hield dus het bijna maandelijks saamkomen van al de gemeenten in Karangdjasa op. En om nu toch K. niet op eens te veel op den achtergrond te schuiven, voerde Wilhelm een jaarlijksche algemeene samenkomst te K. in.

Hij noemde die vergadering in het eerst een „zendingfeest",

maar langzamerhand is het een soort synode geworden. De feestelijke samenkomst in '86 ter gelegenheid van de inwijding van de kerk te Karangdjasa als het eerste zendingfeest beschouwd, dan hielden zij van 28—30 Mei '87 het tweede. W. schreef er van: „Met dank aan onzen God, die ons goed is, deel ik mede, dat wij op 28—30 Mei ons tweede zendingfeest mochten houden. Er waren 474 personen tegenwoordig, n.l. 383 uit de 18 gemeenten in Bagelen, 71 uit de 4 gemeenten in Pekalongan, 30 uit de gemeenten in Oost-Banjoemas, 11 uit de filiaalgemeenten in Midden en Zuid-Banjoemas en 4 uit de gemeenten Gintoengan in Tegal".

Gij ziet, dat in '87 Karangdjasa reeds het vereenigingspunt was van de Christenen in 5, zegge 5 residentiën. En wat werd er nu op die samenkomst van alle gemeenten besloten? W. schreef verder: „Bepaald werd om elk jaar, in Augustus of September, een zendingfeest te houden en steeds drie maanden vooruit het agendum daartoe vast te stellen. Ook om broeders, leeraars en gemeenteleden, van nabij zijnde zendingposten een uitnoodiging tot deze samenkomst te zenden". Let er op, dat hij niet schrijft, dat bepaald was, dat die vergadering van alle gemeenten elk jaar in Karangdjasa zou worden gehouden.

Ik geloof stellig, dat zijn plan was, het zachtjes aan daar heen te leiden, dat die vergadering ook wel eens elders zou gehouden worden, om zoo voorzichtiglijk wat te decentraliseeren, gelijk hij ook met de classe-indeeling beoogde.

In een brief, die Wilhelm in 1891 schreef over het zendingwerk op Midden-Java, heet het: „Ik was al voor zeven jaar begonnen, den invloed van S. aan Europ. over te brengen. Het zou mij reeds gelukt zijn, indien ik toen voldoende personen, B. B. gehad had." Wat Wilhelm met die woorden bedoelde wordt duidelijk bij het licht van deze voorafgaande woorden: „Wat de wijze van zending drijven in Midden-Java voorloopig moet zijn is, voortgaan op den vroeger ingeslagen weg, telkens bij toeneming het middenpunt der zending uit de desa te brengen op de zendingstatie." „Ik wil door het bezetten van veel zendingstaties hem (Sadrach) overtollig maken." Mij dunkt dat hieruit duidelijk blijkt, dat W. al van 1884 op de centralisatie aanstuurde.

Doch voorloopig genoeg hiervan.

Laat mij u thans verder verhalen, hoe de propaganda van Sadrach en anderen ook in 1887 niet vruchteloos was.

Op het eind toch van genoemd jaar kon W. reeds melden: „het getal Christenen in Djocjokarta is reeds over de 500." „In November kwamen hier 30 mannen, waaronder ook een Mohammedaansch leeraar te Poerworedjo en deelden mij mede, dat zij met vrouwen en kinderen, te zamen 150 zielen, allen van het dorp Tjêloeloeh (Djocjokarta) het Christendom hadden aangenomen."

Het ging dus in Djocja gelijk vroeger in Bagelen, Sadrach won zijn landgenooten bij honderden voor het Christendom. En deze propaganda bracht W. weer vermeerdering van arbeid, want die lieden kwamen dan bij Wilhelm om dooponderricht. Hij gaf hun eenige dagen onderwijs, doopte ze dan op belijdenis en dan vertrokken zij weer naar hun woonplaats.

Zoo organiseerde hij ook van uit Bagelen de kerken in Djocja. De lieden kwamen bij hem in Poerworedjo, werden daar bevestigd tot ouderlingen en keerden dan weer terug, om als kerkeraad in hun plaats op te treden. Zoo werd de reuzentaak van Wilhelm bij den dag zwaarder. Er kon op die manier van een geregeld bearbeiden der gemeenten geen sprake zijn. De broeder had veel te veel hooi op de vork.

Hij was nu leeraar van een 33 gemeenten, over heel Midden-Java verspreid. Hij hield een school voor lager onderwijs te Poerworedjo, hij had daar een opleidingschool van Evangelisten; daarbij bezorgde hij zichzelven heel wat moeite en correspondentie over allerlei zaken, die de Christenen hier of daar met Inlandsche hoofden hadden; voorts verleende hij geneeskundige hulp aan de Javanen en gelijk wij zagen, vertaalde hij allerlei in het Javaansch; verder had hij heel wat tijd noodig, om alle mogelijke statistieken op te maken en rapporten op te stellen en doop- en lidmaten- en trouwboeken bij te houden, en de propaganda voortdurend met Sadrach en de Evangelisten te regelen en te bespreken.

Waarlijk gij duizelt er van, als ge u eens tracht in te denken in al de besognes van Wilhelm. Het was om er onder te bezwijken. Zóó kon het niet voortgaan, hij moest hulpe hebben, anders zou hij zeker weldra van overspanning wel moeten ophouden met zijn vele en velerlei bezigheden.

XLVII.

Vermeer treedt als leeraar van Groedjoeggan in de kerkelijke organisatie van Sadrach's kring.

In 1888 kreeg Wilhelm een mede-arbeider. Er kwam toch bij den opperkerkeraad, waarvan ik u in hoofdstuk XXXIX schreef, dat hij werd in het leven geroepen als een bestuur over al de gemeenten van Sadrach, een brief in van Zendeling Vermeer d.d. 16 Januari 1888. In dien Javaanschen brief berichtte Vermeer aan dien opperkerkeraad, dat hij het op hem uitgebrachte beroep van de gemeente Groedjoeggan in Banjoemas had aangenomen. Dat was een gemeente van Sadrach. Sinds vele jaren woonden er te G. en in den omtrek volgelingen van Sadrach. De u bekende Soleman had daar in de buurt gewoond en gepropageerd. De lieden te G. en in den omtrek waren echter pas den 27en November 1887 door Wilhelm tot een afzonderlijke gemeente georganiseerd.

En zie, daarop was nu Vermeer door die gemeente beroepen, natuurlijk op advies van Wilhelm en met instemming van dat advies door Sadrach.

Vermeer wist vanzelf, dat het alzoo met dat beroep gegaan was. Wilhelm kon, dunkt mij, in de gegeven omstandigheden moeilijk anders handelen. Hij stond voor het geval, dat de N. G. Z. V. besloten had, Zendeling Vermeer weer als haar Zendeling aan te nemen. „Er ligt iets liefelijks," zoo schreef de redactie van „De Heidenbode" in '87, „in de gedachte, dat deze Zendeling, zij het dan aan den avond zijns levens, weer in nauwe betrekking zal komen tot de Vereeniging, die hem jaren geleden uitzond, om te arbeiden onder Heidenen en Mohammedanen op Java."

Wilhelm was met deze zaak ook zeer ingenomen, want hij schreef ongeveer op denzelfden tijd als de redactie: „Naar ik vernam, heeft br. Vermeer de gestelde voorwaarden van het Hoofdbestuur aangenomen, dat mij zeer verblijdt."

Vermeer was niet op eens tot dien stap gekomen. Reeds in '86 was er toenadering gekomen tusschen hem en Sadrach. V. kwam toch naar Karangdjasa, toen daar de nieuwe kerk werd

ingewijd en hij was zeer opgetogen over de ontvangst en het verblijf daar, gelijk te zien is uit een langen brief, dien hij daarover schreef en die gepubliceerd werd in „De Heidenbode". „Sadrach zelf," zoo meldt hij daarin, „wachtte ons aan den ingang van zijn woning; ook van hem mochten wij een welgemeenden handdruk bij een luid uitgesproken „slamat dateng" ontvangen."

Vermeer heeft toen zeker met S. wel een en ander besproken, want in zijn brief komen de volgende woorden voor: „Sadrach was niet vrij van koorts; toch schonk de Heere ons een paar malen een uurtje tot mondgesprek, alvorens br. W. en ik des Maandags naar Poerworedjo reden." Dat „mondgesprek" zal wel gediend hebben, om over de verhouding tusschen Sadrach en Vermeer te handelen. Want Vermeer schrijft: „Het deed mij werkelijk genoegen, te hooren, dat Sadrach dezen („enkelen," die 60 paal van Karangdjasa en slechts 20 paal van Vermeer's woonplaats verwijderd woonden) toestond, bij mogelijk behoeven van medicinale hulp, als anderszins, tot ons te gaan." Gij kunt dus wel begrijpen welk een „genoegen" het V. later zal gedaan hebben, toen hij hoorde, dat Sadrach der gemeente Groedjoeggan „toestond" hem te beroepen. Het was Vermeer te doen om eenheid onder de Christenen. „Hoe nauwer de samenwerking," zoo vervolgde hij den boven aangehaalden zin, „en de aaneensluiting der verspreid wonende Christenen is, hoe liever het mij zijn zal." „Bij al de liefelijkheden, welke de Heere te genieten gaf, was het er voor ons een te meer, toen wij het Nieuwe Testament op den kansel in Karangdjasa als door ons geschonken herkenden." „En toch bij dat alles een teleurstelling, want dat was het voor mij, br. Sadrach niet te hebben gehoord."

Gij ziet, toen reeds, in '86, was tusschen Vermeer en „broeder" Sadrach blijkbaar de vrede geteekend. Immers: „Eene uitnoodiging van br. Sadrach, om D. V. in 1887 de b.b. in Karangdjasa weder te bezoeken, nam ik," zoo schrijft V., „voorloopig gaarne aan." Vermeer hield woord en was in '87 op de Algemeene vergadering, of anders gezegd het Zendingsfeest, te Karangdjasa present.

Zoo was er dus een geleidelijke toenadering gekomen en laat het zich verstaan, dat, toen Vermeer in het eind van '87 weer in dienst der N. G. Z. V. kwam, Wilhelm er op bedacht was, een weg te vinden, waarlangs V. nu ook in de organisatie der

gemeenten op Java kon inkomen en arbeiden. Het beroep van de gemeente te Groedjoeggan, op Vermeer uitgebracht en door hem aangenomen, en ter kennisse gebracht van den „grooten kerkeraad," lag geheel op de lijn van wat W. sinds April '83 deed. Er was geen andere weg om „verband" te brengen tusschen de gemeenten en de Zendelingen der N. G. Z. V. En wat voor bezwaar zou er voor Vermeer geweest zijn, om dien weg op te gaan en die „kerkelijke" lijn door te trekken, waar het toch duidelijk was, dat de bovengenoemde Vereeniging haar goedkeuring hechtte aan Wilhelm's manier van arbeiden? Zoo schreef het Hoofdbestuur dier Vereeniging o. a. het volgende in het jaar '86: „Onze broeder Wilhelm is in het afgeloopen jaar met ijver en zegen werkzaam geweest." En na vermelding van het aantal gemeenten in Bagelen en W's „herderlijk werk in die gemeenten," „zijn consulentschap der gemeenten van Tegal" (door het ontslag van Uhlenbusch) en zijn „herderlijke zorg over de gemeenten in Banjoemas, Pekalongan en Djokjokarta" roept het bestuur uit: „Wij zijn hem dankbaar voor zijn trouwen dienst; wij danken den Heere, die hem daartoe in staat wilde stellen."

En dat ook de kerkelijke weg, dien W. hier insloeg, werd goedgekeurd in Holland, blijkt onder meer uit het volgend woord van de redactie van „De Heidenbode" in October '86 geschreven: „De arbeid onzer Vereeniging op Midden-Java breidt zich onder den van God gezegenden dienst van br. Wilhelm geregeld uit. De verstrooide Christen-gemeenten aldaar worden tot elkander gebracht en langzamerhand kerkelijk geordend."

Mij dunkt, dat hieruit voldoende blijkt, dat er bij het stellen van conditiën aan Vermeer, geen bezwaar is gemaakt tegen het arbeiden in de richting, waarin W. sinds '83 had gearbeid. Het is toch niet aan te nemen, dat Vermeer dan onmiddellijk na zijn indiensttreding zich zou laten beroepen als leeraar van de gemeente te Groedjoeggan.

Door dat beroep aan te nemen trad Vermeer dus in de organisatie van Sadrach's gemeenten in, en kwam het kringetje, dat zich aan Vermeer had gehouden, in contact met Sadrach's kring.

Uit hoofdstuk XXX weet gij, dat blijkens de opgave van het zielenaantal in het „Kol. Verslag" van 1884, dat kringetje sinds Vermeer's komst in 1867 geslonken inplaats van toegenomen was.

Na '84 was dat kringetje evenmin uitgebreid maar eer

nog meer geslonken. Immers telt gij in de statistiek der gemeenten, opgenomen in de Acta van het Zendingscongres, alles saam, wat maar met mogelijkheid tot Vermeer's kringetje te brengen is, dan krijgt gij het totaal van 267 zielen, dus nog tien minder dan in 1884, toen er 277 waren. Poerbolinggo, Badjong Watoemas, Banjoemas en Karangtjengis vormden toch het kringetje, dat zich aan Vermeer had gehouden. Al de andere in genoemde statistiek opgegeven plaatsen, behoorden tot Sadrach's kring. En in die gemeenten van Sadrach begon nu Vermeer, zooveel als zijn krachten toen nog toelieten, te arbeiden.

XLVIII.

Zuidema komt te Poerworedjo. Er was geen eenparigheid van gevoelen onder de Zendelingen. Sadrach werd weldra een punt van verschil.

Reeds vóór Wilhelm in den dominee van Groedjoeggan zijn collega kon begroeten, had hij nog een anderen mede-arbeider mogen verwelkomen. Met Sadrach begeleidde Wilhelm den in Samarang gearriveerden „Zendeling-onderwijzer" Zuidema, van Djocja naar Poerworedjo, waar hij door meer dan 200 Christenen, meest afgevaardigden uit andere gemeenten, werd begroet.

Herhaaldelijk had W. aangedrongen op het uitzenden van een onderwijzer, die de opleiding van Evangelisten op zich kon nemen. Welnu, den 10en Januari 1888 arriveerde zulk een gewenscht man in den persoon van J. P. Zuidema, aan wien was opgedragen „de opleiding van onderwijzers-Evangelisten", alsook „het toezicht op het Christelijk Schoolonderwijs in al de gemeenten".

Het is zeker met het oog op dit laatste, dat Ds. Lion Cachet in zijn referaat, op het Zendingscongres gehouden, van hem sprak als „Surper-Intendent van Onderwijs".

Het schijnt, dat Z. in die kwaliteit van Super-Intendent van Onderwijs al zeer spoedig actief is opgetreden op Midden-Java. Immers nog eer de maand Maart ten einde liep, rapporteerde hij reeds niet slechts over de school te Poerworedjo, maar ook

over die te Poerbolingo, die hij had bezocht en waarvan hij veel gunstiger indruk had dan van die te Poerworedjo. Ook deed hij toen al mededeelingen omtrent een „drietal kleine desascholen door Javanen zelven gesticht". Die scholen bevond hij „uiterst primitief", omdat „zij nog geen vasten onderwijzer" hadden (zie „De Heidenbode," Juni '88). Z. ging in die richting voort, zoodat hij in zijn kwaliteit van Super-Intendent aan het eind van '88 een overzicht kon geven van het Christelijk Onderwijs op het geheele terrein. Hij deelde mede, dat er 9 scholen waren en dat hij 1 Sept. '88 den onderwijzer, die bij zijn komst in Poerworedjo in de school werkzaam was, „naar Karangdjasa gezonden" had.

Dat het naar de bedoeling van het bestuur in Holland was, dat Z. zoo als Super-Intendent optrad, lijdt dunkt mij, geen twijfel. De Redactie van „De Heidenbode" toch schreef naar aanleiding van zijn rapport: „Broeder Zuidema hoopt al de scholen en schooltjes op ons arbeidsveld van tijd tot tijd te bezoeken en intusschen kan hij geregeld correspondentie houden met de onderwijzers en dezen van raad en zooveel mogelijk metterdaad dienen".

Hoe de indruk van Z. was, toen hij de scholen inspecteerde, blijkt wel uit zijn zeggen, dat hij zijn bezoekreizen vergeleek bij „doktersvisites".

Toen hij bijna acht maanden in Poerworedjo was, ging de school van Wilhelm's erf naar het zijne over. Addidjaja Miardja was de man, die op die school lager onderwijs gaf, bijgestaan door een paar kweekelingen. Z. moest toen nog Jaaansch studeeren en gaf nog geen geregeld onderwijs.

Zoo ziet gij, dat er in '88 van twee zijden tegelijk hulp kwam opdagen, om Wilhelm, die onder zijn veelvuldigen arbeid dreigde te bezwijken, een deel van zijn last van de schouders te nemen. Nu waren er drie mannen in plaats van één, om het goede voor de gemeenten te zoeken.

Gij moet echter deze hulp niet al te hoog aanslaan. Vermeer was oud en daarbij lijdende, zoodat hij niet veel kon presteeren. Z. was natuurlijk de Javaansche taal nog lang niet machtig en moest dus eerst nog duchtig studeeren. Doch het was reeds veel voor hem, dat hij nu niet langer alleen stond; er kon nu door hem toch meer dan vroeger gearbeid worden ter terechtbrenging en onderwijzing van de gemeenten, wier aan-

tal nog maar steeds toenam, doch wier gehalte nog niet veel beter, zoo niet slechter zal geweest zijn dan in '83.

W. bezocht ook daartoe in '88 verscheidene gemeenten. Hij trok van de eene residentie naar de andere, en wilt gij weten, hoe hij zich uitliet over den toestand der gemeenten in Pekalongan en Tegal? Zijn woord luidde: „Ontbreekt er in deze gemeenten dan niets? O ja, zeer veel. Doch dit kan men niet alles en alleen op hare rekening schrijven. Van de afvalligen waren slechts weinigen wedergekeerd; doch waar was de herder, om het verlorene te kunnen opzoeken? Er heerscht nog veel onkunde, en hoe zou dit ook anders kunnen, waar er geen leeraren zijn, om geregeld te onderwijzen. Ook kan men bespeuren, dat het Javanisme niet geheel is verdwenen."

Gij bemerkt hieruit wel, dat W. nog steeds de dwalingen, de Javaansche religieuse voorstellingen, waarover ik u vroeger uitvoerig schreef, niet had kunnen uitroeien. Gij zult zeggen: „maar nu konden de drie arbeiders de handen ineenslaan en met vereende krachten die dwalingen gaan bestrijden en de gemeenten in de waarheid onderwijzen." Zeker dat kon geschieden.

Mits er eenparigheid was onder de drie arbeiders en ze allen van één gevoelen waren omtrent de methode, die moest gevolgd worden. Er kon nu gearbeid met vereende krachten, mits er eenparigheid van gevoelen was omtrent de positie van den Zendeling tegenover de niet door den arbeid der Zendelingen gestichte gemeenten. En wat gij vooral niet vergeten moet, er kon met vereende krachten gearbeid, mits er eenparigheid van gevoelen was omtrent Sadrach en de houding der Zendelingen tegenover hem. Er kon eendrachtig gewerkt, mits er eenparigheid van oordeel was, hoe de Europeesche Zendeling den Javaanschen Christen, den Javaanschen helper en onderwijzer en met name den Javaanschen goeroe Sadrach Soerapranata had te beschouwen en te behandelen.

Helaas, bestond er geen eenparigheid over al het bovengenoemde.

Al ras bleek het, dat er over meer dan één der genoemde punten verschil van opinie was.

Wilhelm beschouwde Sadrach als zijn collega, zijn medearbeider in het Evangelie. Dat is duidelijk te bewijzen.

Zoo schreef hij 10 Juni 1883 in zijn dagboek een en ander over de stichting van de gemeente Bentja en daar heet het: „sprekers waren: de leeraar Sadrach en ik." En 17 Juni van dat

jaar schreef hij t. a. p.: „Sadrach onze gast; wij vernieuwen de aanvaarding van onzen vereenigden arbeid." Ik zou meer dergelijke woorden kunnen aanhalen, die bewijzen, dat hij Sadrach als zijn collega, zijn medearbeider in het Evangelie beschouwde. Daarom behandelde hij hem ook als zoodanig.

Wilhelm's collega te P. was van een ander gevoelen. Hij deelde niet diens beschouwing, dat Sadrach zijn collega, zijn medearbeider was.

Z. wilde, dat Sadrach „zou behandeld worden als de andere helpers" en dus niet als „leeraar" zooals W. hem beschouwde en behandelde. In verband hiermee herinner ik u aan wat de schrijver van „Een jaar op reis," op blz. 312 meedeelt van de besprekingen in zijn conferentie met de Zendelingen terstond na zijn aankomst te Poerworedjo. Het heet daar o. a. „zonder in bijzonderheden op den arbeid van ieder dezer helpers in te gaan, werd nu meer gesproken over hun plaats in de zending. Dat zij geen **„ambt"** bekleedden, en minst van al **kerkelijke** ambtsdragers waren, mocht vaststaan. Doel mede dezer bespreking was, om wel te doen uitkomen, dat geen der helpers ietwat beschouwd kon worden als „Inlandsch leeraar," doch dat allen, zoo bezoldigden als onbezoldigden, als gewone helpers met de zending in betrekking stonden."

Gij kunt uit die mededeeling wel begrijpen, dat er dus tusschen de Zendelingen verschil van opinie was. Wilhelm beschouwde Sadrach als „Inlandsch leeraar" maar dat deed Zuidema niet en had hij nooit gedaan. Hij wilde, dat Sadrach zou beschouwd worden en behandeld als „gewoon helper."

Ook was er verschil van opinie tusschen deze beide broeders over de positie van den Zendeling tegenover de niet door den arbeid der Zendelingen gestichte gemeenten. Immers Z. schreef in de „Utrechtsche Kerkbode" van April 1898: „De positie van den Zendeling tegenover de gemeenten. Ja, inderdaad, hierover was verschil van gevoelen. De B.B. Wilhelm en Vermeer lieten zich door een of meer gemeenten formeel beroepen. Ik kon mij hiermede niet vereenigen. Mijne autoriteit, vergun mij dit woord, ontleende ik aan mijn zenders en niet aan degenen tot wie ik gezonden werd. Ik meende, en meen dit nog, dat ik op moest treden krachtens een mij gegeven opdracht." Neem hierbij in aanmerking, dat Z. niet in eenig ambt gesteld was in de kerk in Holland.

Hij had geen kerkelijk ambt en toch meende hij krachtens zijn opdracht van een Zendingsvereeniging met „autoriteit" tegenover de gemeenten te staan.

Mij dunkt, dat uit zijn eigen woorden overtuigend blijkt, dat hij een andere opvatting had dan zijn medearbeider W. van de positie der Zendelingen tegenover de gemeenten. En juist omdat hij over die positie een andere opinie had, was ook zijn meening over de methode van arbeiden anders. En dat Sadrach al heel spoedig een punt van verschil tusschen W. en zijn collega's werd, is een bekend feit. Voor hem was Sadrach een leeraar met wien hij saam werkte, voor de anderen was deze een helper.

XLIX.

Er ontstaat een zendingsraad in 1888. De derde jaarlijksche algemeene vergadering in 1888 te Karangdjasa gehouden.

Toen er in '88 drie arbeiders in de zending op Midden-Java waren, ontstond er al spoedig een soort college of lichaam, of vergadering, dat buiten de organisatie der gemeenten bleef Wilhelm, Vermeer en Zuidema vormden toen saâm den „zendingsraad". En in verband met wat ik u hierboven schreef over het verschil van opinie tusschen de arbeiders, dat „al heel spoedig" aan het licht kwam, acht ik het noodig, u mede te deelen, wat Wilhelm den 19en October aanteekende van de pas gehouden vergadering van dien zendingsraad. Hij schreef er van: „19 October '88. Vergadering zendingsraad; broeders niet bezield met den nederigen geest, die kostelijk is voor God. We hopen op betere samenkomsten".

Den volgenden dag trokken de 3 arbeiders, vergezeld van den heer Penninga, naar Karangdjasa. Daar zou de 3e jaarlijksche algemeene Vergadering gehouden worden.

Toen de Zendelingen daar Zaterdagavond te 6 uren aankwamen, vonden zij daar een schare van ver over de 500 Christenen.

Al de gemeenten van Midden-Java, op drie na, hadden haar afgevaardigden daarheen gezonden, zoodat er 50 gemeenten door 143 Kerkeraadsleden vertegenwoordigd waren, terwijl 388 lidmaten dier gemeenten als gasten de vergaderingen kwamen bijwonen. Na wederzijdsche begroeting begaven zich al die lieden in de kerk en Wilhelm hield daar een preek ter opening van de samenkomsten. „Daarna gaven de broeders elkander de rechterhand der gemeenschap en werd vervolgens de liefdemaaltijd gezamenlijk genoten". Voor dien maaltijd van zóóveel menschen was natuurlijk het noodige vee geslacht en de Javanen hadden allerlei meegebracht. Des Zondagsmorgens werd de tijd vóór den dienst in de kerk gebruikt tot nadere kennismaking. Om 9 uur verzamelden allen zich weer in het kerkgebouw en trad Wilhelm andermaal op. „Na den dienst gaf br. Wilhelm een kort verslag, volgens de laatste bezoeken aan de verschillende gemeenten, van het geheele Zendingsveld." Om één uur was er middagmaaltijd. „Ten 5½ ure werd het Heilige Avondmaal door Br. Wilhelm bediend, waaraan door bijna alle Broeders werd deelgenomen." Hiermee liep die welbesteede Zondag ten einde.

's Maandagsmorgens 9 uur trad de onderwijzer aan de school te Poerworedjo, Adidjaja Mihardja, voor de schare op. Hij sprak naar aanleiding van Efeze 6 vs. 1—4, bepaaldelijk over de verplichtingen der ouders jegens hunne kinderen, der kinderen jegens hunne ouders. Te 3 uren was er bediening van den doop aan 60 bejaarde personen. Dinsdag 23 te 7 uren des voormiddags vertrokken de B.B. Zuidema en Penninga. Te 9 uren trad br. Vermeer Jr. op en sprak naar aanleiding van 1 Petrus 1 vs. 18 en 19, vooral de B.B. bepalende bij de woorden van vs. 21: „Opdat uw geloof en hoop op God zijn zou", want immers daartoe was het Heilige Avondmaal genoten. In den avond van 23 October begaven zich de afgevaardigden nogmaals in de kerk en werd de 3e algemeene bijeenkomst door Voorz. Br. Wilhelm gesloten met een toespraak naar aanleiding van Matth. 6 vs. 10: „Uw wil geschiede gelijk in den hemel, alzoo ook op de aarde", waarbij voorts de afgevaardigden der gemeenten werden opgewekt, steeds getrouw te zijn in het onderwijzen en in het vermanen, opdat de gemeenten steeds gehoorzaamheid bewijzen aan hunnen Heer, het Hoofd der Kerk". „Tusschen deze openbare vergaderingen in werden de rapporten van de verschillende gemeenten ontvangen en mochten wij tot onzer aller blijdschap

bespeuren, dat de gemeenten hare roeping beginnen te gevoelen, namelijk in het bidden om de komst van Gods Rijk in eigen hart en gemeenten, en om mede te arbeiden aan deszelfs uitbreiding onder de Mohammedanen en Heidenen. De broederzin en de lichamelijke gezondheidstoestand lieten weinig te wenschen over", zoo zegt het verslag door den Secretaris A. Vermeer, den pleegzoon van den Zendeling, opgemaakt.

Ik meende, u aldus even een kijkje te moeten geven in zulk een jaarlijksche samenkomst of Synode. Gelijk de redactie van „De Heidenbode", na mededeeling van het uitvoerig verslag dier vergadering, schreef: „Dit verslag spreekt zóó voor zichzelf, dat het niet noodig zal zijn, er iets bij te voegen"; zoo zeggen ook wij. Gij kunt er uit zien, hoe Karangdjasa in die 4 of 5 dagen het levende centrum was van alle gemeenten, en hoe de Zendelingen en ook wel andere „Europeanen" naar Karangdjasa togen.

Het zal u ook duidelijk zijn, welk een uitnemende gelegenheid zulk een samenkomst bood voor den Zendeling, om tot alle gemeenten te spreken. Het lijdt toch geen twijfel, als Wilhelm daar in die verschillende diensten het Evangelie eenvoudig en voor de Javanen goed verstaanbaar heeft gepredikt, dan is er ook wel iets van meegedragen naar de huizen der Christenen in de 5 Residentiën. Er waren daar toch 5048 Inlandsche Christenen door hun afgevaardigden vertegenwoordigd. Die 5048 vormden saâm 1168 huisgezinnen, die in 296 dorpen op 868 erven woonden.

Waarlijk het was een uitnemende gelegenheid, om daar de Javaansche religieuse voorstellingen eens goed onder handen te nemen en met de Schrift in de hand den lieden te onderwijzen in den rechten weg ter zaligheid. Maar zoo dit niet geschiedde; indien de lieden de predikatiën van Wilhelm niet konden verstaan, en de tijd meer werd zoek gebracht met rapporten uitbrengen en statistieken te lezen, dan met besprekingen over de Schrift, dan heeft ongetwijfeld zulk een samenkomst slechts hoofdzakelijk gediend, om den band tusschen Sadrach als den goeroe en al de Christenen als zijn moerid's te versterken. Dan zal gewis die samenkomst hebben meegewerkt, om de Javanen, zoowel de Christenen, als degenen, die buiten de gemeenten stonden, te versterken in de meening, dat Sadrach toch wel iets groots moest zijn, wijl zelfs de Zendelingen en andere toewan's zoo naar Karangdjasa trokken.

Doch genoeg hiervan. Laat mij u nog melden, dat Wilhelm's

vrouw in November '88 krank werd en eerst op de bergen, later in Magalang herstelling moest zoeken, wat oorzaak was, dat W. niet geregeld kon voortarbeiden. In het eind van December echter was deze onvermoeide broeder weer op zijn post te Poerworedjo.

L.

Wilhelm moest niets van het „rijststelsel" in de zending hebben, ook niet in zake de Keuchenius-school.

Wilhelm was alles behalve een voorstander van het rijststelsel in de zending. Van het oogenblik, dat hij in April '83 optrad als leeraar der gemeenten, was hij er op bedacht, om den Christenen te leeren, dat zij zelf iets moesten over hebben voor de zaak. Het was hem niet zoo heel moeilijk, dit den Christenen aan het verstand te brengen, want zij onderhielden sinds jaren hun aller goeroe Sadrach. Daarbij waren zij al sinds '71 gewoon, om uit eigen middelen kerken te bouwen.

Wilhelm wist hun echter ook te leeren, iets voor de opleiding van Javaansche „Evangelisten" te geven. Immers in den loop van '85 schreef hij naar Holland, dat meer dan de helft van de som, voor den bouw der kweekelingenwoning, door de Christenen was betaald. En dat was voor die arme Javanen lang geen onbeduidend bedrag, want zij brachten daartoe ruim *f* 355 bij elkaar. Zooals ik u reeds gemeld heb, wist W. de gemeenten er ook toe te brengen, om een diakonie-kas te vormen, en daarin gaven in natura of daarvoor giften in geld in de bus in de kerk te storten. Ook stelde hij in, dat de lieden, die de vergaderingen bezochten, die om de 35 dagen gehouden werden, alsook de groote vergadering eens in het jaar, ook Zendingsfeest genoemd, en de classes-vergaderingen, die later in de plaats van de bovengenoemde vergaderingen kwamen, eerst ook om de 35 dagen, later 4 maal in het jaar, dat zeg ik, de bezoekers dier vergaderingen zelf voor hun eten betaalden. Zoowel de afgevaardigden als de gasten moesten per hoofd en per dag 10 duiten betalen. Velen betaalden dat in klinkende munt, maar anderen in den vorm van rijst, kippen, enz. Hij spoorde de lieden daartoe ook door

zijn eigen voorbeeld aan, want hij betaalde een gulden per etmaal voor zichzelven.

Voorts leerde Wilhelm den Christenen, om hun bijbels, psalmboeken enz. zelf te betalen. Toen Zuidema een paar duizend exemplaren van den Catechismus en het Kort Begrip meebracht, begon W. dadelijk, die te laten verkoopen. Hij schreef slechts een paar maanden na ontvangst er van het volgende: „Reeds zijn 250 exempl. Catechismus en even zooveel Kort Begrip verkocht. In de stad Djocja zijn 40 exempl. van elk geplaatst. Ik heb, lettende op de armoede van het volk, de prijzen niet hoog gesteld, doch nu moet ook ieder Christen, die lezen kan, zijn Catechismus hebben. Geen exempl. wordt afgegeven dan tegen betaling en ik denk, dat de geheele oplage („een paar duizend exempl.") in den loop van dit jaar zal verkocht zijn."

Gij ziet, hij wilde er geen rijst-christenen van maken. Dat blijkt ook nog uit het feit, dat hij de gemeenten den raad gaf, een soort van kas voor noodlijdende gemeenten op te richten.

En vraagt ge waartoe W. dat fonds wilden gebruikt hebben?

Hij stelde zich voor, dat als de Keuchenius-school eenmaal goed liep, de daar „afgestudeerde" „candidaten in de Theologie" door de gemeenten zouden worden beroepen. De kerken moesten dan zelf in het onderhoud van hun Javaanschen dominee voorzien en was er dan een kerk, die daartoe niet bij machte was, dan kon zij uit het boven vermeld fonds gesteund worden.

Doch behalve dit alles wilde Wilhelm de gemeenten nog meer laten doen. Hij zei: „het onderhoud van de Onderwijzers aan de Keuchenius-school zullen de broeders in Holland betalen, maar nu moeten de gemeenten, als de school eenmaal klaar is, voor kleeren, eten en leermiddelen zorgen; ouders die het zelf kunnen doen, betalen het uit eigen zak en anders helpt de gemeente, die den leerling zendt." Ook dit is weer een nieuw bewijs, dat hij niets moest hebben van het verderfelijke rijststelsel, ook niet in zake de Keuchenius-school.

Nog een ander bewijs. Wilhelm begon hoe langer hoe meer in te zien, dat die plaatselijke „goeroe's", die er zoo in de verschillende kerken waren, toch eigenlijk niet in staat waren, om des Zondags de gemeenten te onderwijzen in het Woord, om de eenvoudige reden, dat zij zelf nog onderwezen moesten worden. Hij bedacht daarom een middel, om de gemeenten elken Zondag te dienen met het Woord. Hij besloot, een boek met preeken op

te stellen, dat in elke gemeente kon gebruikt worden. Het drukken van zoo'n preekenboek kostte echter geld, en hier op Java nog al veel geld, zoolang de Zending geen eigen drukpers had. Hij stelde daarom de kerken voor, om al vast te gaan sparen, door b. v. elke week 3 duiten af te zonderen, opdat, wanneer het boek gereed was, het noodige geld aanwezig zou zijn, om het te koopen.

Gij bemerkt, al te maal bewijzen, dat hij er voortdurend op aanstuurde, om de gemeenten te leeren, op eigen beenen te staan, uit eigen middelen in haar behoeften te voorzien en niet maar alles van den Zendeling te vragen en te verwachten.

Of hij in dit zijn pogen steun vond bij zijn collega's, kan ik u niet zeggen; ik vrees, dat er ook over dit punt verschil van opinie was. Lees wat Ds. Lion Cachet schreef in „Een jaar op reis" onder het opschrift „Keuchenius-stichting," wellicht is het u dan duidelijk, welke opinie Wilhelm's collega over het rijststelsel had. Ook het feit, dat de genoemde schrijver, bij de vermelding van wat in zake de Keuchenius-school door hem met de Zendelingen werd besproken, zich aldus uitlaat: „In een „goody-goody" Inrichting, waar de kindertjes alles om niet krijgen: onderwijs, eten en drinken, lekkers, kleêrtjes, speelgoed en nog een zakduitje toe, mag geen Keuchenius-stichting ontaarden", geeft wel wat te denken.

Doch hoe dit zij, duidelijk blijkt uit alles, dat Wilhelm geen man van het rijststelsel was.

LI.

Sadrach gerehabiliteerd door Gouvernementsambtenaren. — De belangstelling van ambtenaren in de Zending.

Op een Zondagmorgen, het was den 14en April 1889, ging de Assistent-resident Sieburg van Koetoardjo met den regent dier plaats, vergezeld van een controleur en wedono naar Karangdjasa. Niet gelijk zeven jaar geleden de Resident van Poerworedjo deed, om Sadrach afgezet en verbannen te verklaren, maar

veeleer om S. te rehabiliteeren. Wilhelm was bij hun komst reeds te Karangdjasa.

Toen de bovengenoemde ambtenaren op het erf van Sadrach waren gearriveerd en naar behooren ontvangen, begaven zij zich naar de kerk, waar „de gemeente goed opgekomen" was. Wilhelm hield een predikatie en na den dienst gaf de Assistent-resident „omtrent gemeente en broeder Sadrach zeer vele blijken van sympathie."

Twijfelt gij er nog aan, of dit een soort rehabiliteeren van Sadrach geweest is? Ik niet.

En Wilhelm twijfelde er ook niet aan. Of hoe zou hij anders het volgende hebben kunnen schrijven: „Dit bezoek zal zijn vruchten dragen, het is zooveel als een openbare erkenning van het Christendom. Bij de niet-Christenen is de verachting veranderd in verwondering; de Christenen loofden den Heere en noemden dit bezoek een blijk van 's Heilands genade."

Toen Sadrach in '82 uit zijn gevangenschap ontslagen, van de Regeering vrijheid kreeg, om weer naar Karangdjasa terug te keeren en „zijn roeping te vervullen naar geweten," begreep Bieger zeer goed, wat voor indruk dit op de Javanen moest maken. Hij schreef daarom in het eind van '82: „In de Bagelen is sedert een drie maanden een belangrijke verandering gekomen, doordien Sadrach weer naar huis is gezonden, op een wijze, waardoor hij den indruk kreeg, als ware hij vroeger door het Gouvernement mishandeld — maar nu in het gelijk gesteld. Hoe dit zij, Sadrach handhaaft nu volkomen zijn vroeger standpunt." En Wilhelm had al vier maanden vroeger geschreven: „Hij (Sadrach) deelde mij mede, dat hij grooter toeloop dan vroeger had. Zeker is het, dat hij in heiligheid bij de gemeente is toegenomen en men hem zelfs voor het Gouvernement onkwetsbaar beschouwt."

Als gij nu bij het lezen dier uitspraken van B. en W. vooral let op de door mij gespatieerde woorden, zult gij begrijpen kunnen, dat Wilhelm in '89, na het bezoek van al die overheidspersonen, uitriep: „Dit bezoek zal zijn vruchten dragen", gelijk ik u boven meldde.

Ongetwijfeld is dat bezoek Sadrach ten goede gekomen; hij is er door gestegen in de vereering van al zijn volgelingen, maar ook in het oog der niet-Christenen. Vraagt gij mij, of W. zich daarom verheugde over dit bezoek, dan antwoord ik u

zonder aarzelen: neen! Het was hem gewis niet te doen om door deze zaak de verheffing van Sadrach te zoeken. Hij was in deze ter goeder trouw; hij dacht, dat dit bezoek ten goede van de gemeenten en van de verbreiding van Gods Koninkrijk onder de niet-Christenen zou komen. Hij riep immers in zijn optimisme uit: „het is zooveel als een openbare erkenning van het Christendom." En om deze woorden van W. goed te verstaan en billijk te beoordeelen, moet gij u trachten in te denken in zijn gedachtengang.

Ik verhaalde u reeds, dat Wilhelm zei: „Op Java is de negri (hij bedoelde met dat woord bepaald de overheid) het volk. De Javaan is Islam, omdat de negri het wil en de Javaan wordt Christen, wanneer de negri het wenscht. Indien een loerah tot het Christendom overgaat, de desa-lui gaan mede." Wijl nu Wilhelm er zóó over dacht, was het ook zeer natuurlijk, dat hij meende, dat steun van de overheid, of althans duidelijk zichtbare erkenning van overheidswege van het Christendom, onder de Javanen de zending zou bevorderen.

Voorts moet gij weten, dat de man, die in die dagen Resident van Bagelen was, aan Wilhelm zijn instemming betuigde met die beschouwing. De heer Burnaby Lautier had heel veel op met Wilhelm's arbeid en vroeg hem in December '88 uitvoerige mededeelingen omtrent de gemeenten. Hij was van plan, om bij zijn uit te brengen advies over de vraag van den Zendingsbond, om intrekking van het besluit betreffende de toepassing van art. 123 R. R. op de Inlandsche helpers, op de „verblijdende resultaten" van W. te wijzen.

De Resident deed hem in een eigenhandig schrijven d.d. 6 Dec. '88 de volgende vragen: 1°. Hoelang is de zending hier reeds werkzaam? 2°. Hoeveel gemeenteleden telde uw gebied, toen u de Evangelisatie op u nam en wanneer is dat geschied? 3°. Hoeveel telt ze thans? (Voor Djocja apart opgeven, zijnde immers in uw tijd begonnen.)

Wilhelm zond reeds den 8en December een volledige beantwoording van die vragen aan den Resident. En uit meer dan één uitdrukking van Wilhelm blijkt duidelijk, dat hij zich verblijdde over de sympathie van den Resident voor zijn arbeid. Ja hij prees in die dagen dien Resident en schreef hem: „ik acht de acte van toelating noodig voor reizende Evangelisten; in een land waar de Regeering het volk is, steunt dit hen." En

LIII.

Wilhelm's arbeid in 1889. De propaganda in Kedoe, Sadrach verslaat Sedja Wigoena in een twistgesprek.

Ook in het jaar '89 bestond de arbeid van Wilhelm voor een groot deel in het houden van vergaderingen met de afgevaardigden der gemeenten.

Gij weet, er waren nu classes. Hij moest die verschillende classesvergaderingen praesideeren, en daar met de afgevaardigden alle mogelijke gemeentezaken regelen; advies geven voor dit en raad voor dat geval; tuchtzaken behandelen; doopen, huwelijken sluiten, ouderlingen aanstellen; plaatsen aanwijzen voor nieuwe gemeenten, verschillende desa's tot een gemeente combineeren, kortom hij deed van alles en nog wat op die classes. Het was maar reizen en trekken voor hem, nu eens naar Karangdjasa voor de vergadering der classe Bagelen, dan weer naar Djocja voor de vergadering der classe Djocja. Want gij weet, die classes kwamen om de 35 dagen saam.

Tusschen die vergaderingen in deed hij dan groote en kleine reizen, om de verschillende gemeenten te bezoeken. Voorts had hij in '89 heel wat bemoeienis met de propaganda in Kedoe. Want vergeet toch niet, dat Sadrach met zijn „Evangelisten" nog steeds ijverig aan het propageeren waren en zij telkens op een nieuw terrein nieuwe veroveringen maakten. Gestaag had W. in '89 conferenties met Sadrach en de andere Evangelisten, om het „Evangeliseeren" in Kedoe te bespreken en te regelen.

Hoe wonder snel Sadrach daar veroveringen maakte en zijn „verslagenen" bij honderden telde, kunt gij lezen in „Een jaar op Reis" pag. 389 en verder. Ik verhaal u dus daarvan hier verder niets.

Vraagt gij mij, waarom ik zoo spreek van Sadrach's „verslagenen", dan is mijn antwoord: omdat Sadrach er herhaaldelijk versloeg in een twistgesprek. Daar in Kedoe woonde een vermaarde goeroe, die zeer veel moerid's had; hij was ook zeer bekend in het naburige Djocja en had zijn moerid's ook in den hofkring van den Sultan. Deze goeroe, kjahi Sedja Wigoena geheeten, was rijk in ngèlmoe, hij had onder meer een ngèlmoe, om zich onzichtbaar te maken, of meer dan één gedaante aan

te nemen. Ook verscheidene prijaji's waren leerlingen van hem.

Toen deze kjahi in Djocja hoorde van kjahi Sadrach, den goeroe agama kristen, die onder anderen den kapitein bij het legioen van den prins Pakoe Alam, raden mas harja Natataroena, onder zijn moerid's in de residentie van den Sultan telde, smaalde hij op Sadrach. Hij zei, dat hij wel met dien goeroe kristen een twistgesprek wilde houden; als Sadrach hem versloeg, zei hij, zou hij hem als zijn goeroe erkennen door een sembah voor hem te maken. Sadrach nam het aanbod aan en Sedja Wigoena trok naar Karangdjasa. Toen S. en de zijnen en de goeroe uit Kedoe met eenigen zijner moerid's zich als twee partijen tegenover elkander hadden gezet, was het aan Sedja W. om te beginnen, want hij had Sadrach uitgedaagd; hij was gekomen, om zich met Sadrach in een twistgesprek te meten. Hij begon een massa Arabisch op te zeggen en vroeg S. dat eens uit te leggen, als hij kon. Maar Sadrach snauwde hem toe: „je bent een verwaande vent met je Arabisch gebrabbel, wat beteekent dat oplepelen van allerlei Arabische termen! je bent toch geen Arabier, net zoo min als ik, je bent een Javaan; spreek dus maar duidelijk Javaansch opdat allen, die hier zijn, het verstaan kunnen." Nu begon Sedja Wigoena zijn kennis uit te kramen door allerlei verhalen te doen van de dewa's, die vroeger op Java geweest waren, waarop S. hem aantoonde, dat dit alles niets beduidde en maar verzinsels van menschen waren.

Toen Sedja Wigoena het dus met zijn verhalen over de dewa's tegen Sadrach moest afleggen, ging [illegible] van het Javanisme, of wilt gij, de oude Javaansche religie, op het Mohammedanisme over. Hij sprak toen: „ik geloof aan nabi Mochamad, ik geloof aan het bestaan van één God, aan de engelen, de leer van den oordeelsdag" enz. Sadrach snauwde hem met luider stem toe: „De leer van Mochamad, dat is alles leugen! Mohammed is een mensch geweest als iedereen en niets meer en hij is nu al lang verrot, hoe zou die je dus kunnen helpen en zalig maken?" „Neen", zoo ging S. voort, „ik geloof in een drieëenig God" en toen zei hij de 12 artikelen des geloofs op. En daarop ging hij Christus tegenover Mohammed stellen door te vragen: „kon Mohammed uit de dooden opstaan zooals Christus? immers neen! Kan die dooden opwekken?" en al dergelijke vragen meer, zoodat Sedja Wigoena op het laatst met den mond vol tanden zat. Hij was overwonnen, „doodgeslagen" en, daarvan ten volle

bewust, kroop hij voor aller oog heel nederig naar Sadrach toe.

Hij zette zich vlak voor Sadrach's voeten met de gekruiste beenen onder zich, bracht de plat tegen elkander saamgevoegde handen zóó naar zijn voorhoofd, dat de toppen van zijn duimen de punt van zijn neus raakten, terwijl hij het geheele bovenlichaam deemoedig boog en sprak: koela kalah, sampéjan goeroe koela, d. i. ik ben verslagen, u erken ik als mijn goeroe.

Zie, door zoo met een sembah zijn eerbiedig kompliment aan Sadrach te maken, erkende kjahi Sedja Wigoena voor aller oog op echt Javaansche wijze, dat hij door Sadrach overwonnen was en nu voortaan als zijn moerid hem volgen zou, en zich door Sadrach als zijn goeroe in den Christelijken godsdienst zou laten onderwijzen.

Ik beschreef u eens opzettelijk die sembah, die handeling van Sedja Wigoena, waarmee hij, die zelf jaren lang goeroe was, zich nu als een leerling aan de voeten van Sadrach als zijn goeroe neêrzette. Ofschoon deze man zelf een kjahi, een oud man, was, maakte hij toen, en sinds dien eersten keer voortdurend tot nu toe, een sembah voor Sadrach. Dat is zoo de gewoonte der Javanen van oudsher geweest, zonder dat zij er ooit aan gedacht hebben, om door zulk een eerbiedsbetuiging te kennen te geven, dat zij hun goeroe als een hooger wezen beschouwden. Voor de Zendelingen op Java, die het toelaten, maken de Javaansche Christenen ook zulk een sembah, zoowel op Midden-Java als elders. En de Javaan is, gelijk ik zei, gewoon zijn goeroe op die wijze met een sembah zijn eerbied te betuigen, zoo vaak hij voor hem verschijnt.

Het is een zeer oude adat van de Javanen. In een Javaansch geschrift, „Dewa roetji" is de titel er van, wordt verhaald van Wrekodara of Bima, een koningszoon, een man, die al vrouw en kinderen had, dat hij zijn goeroe bezocht, om van hem te leeren, hoe hij de vereeniging met God kon bereiken. En van dezen koningszoon, dezen vader van kinderen heet het, dat hij, toen hij bij zijn goeroe Droena kwam, dezen met een sembah zijn eerbiedig kompliment maakte en toen hij hem verliet, weer met een sembah zijn eerbied betuigde. Hieruit bemerkt gij, dat niet slechts de geringe lieden maar zelfs prinsen zóó hun goeroe hulde brengen. Gij moet dit in het oog houden, zoo vaak gij leest of hoort spreken van de „buitengewone vereering" die Sadrach ontvangt. En houdt gij dan in gedachte, wat ik u zooeven

meedeelde, dat ook Zendelingen op Java zich gestaag zoo laten vereeren, dan zult gij gevoelen, dat het òf een in 't oog loopende inconsequentie is, om Sadrach's schuld in deze breed uit te meten en van de Zendelingen niet te reppen, òf dat ook hier weer het, op het erf der kerke niet thuis hoorend, gevoelen voor den dag komt, dat een Europeaan als zoodanig boven een Javaan staat en vergeten wordt, dat in Christus Jood noch Griek is.

Doch om op mijn onderwerp terug te komen, kjahi Sedja Wigoena werd, nadat hij overwonnen was, door Sadrach onderwezen en trok daarop naar Kedoe. Hij riep zijn moerid's bij elkaar en vertelde, dat hij door Sadrach was verslagen en sembah voor hem had gemaakt en nu Christen was geworden. Velen van zijn leerlingen volgden hem, doch velen, vooral prijaji's, keerden zich van hem af. Ik behoef u zeker niet met veel woorden te zeggen, dat deze zaak, in '89 geschied, weer niet weinig heeft bijgedragen, om Sadrach Soerapranata te doen stijgen in de achting en vereering van al zijn volgelingen. Toen hij na die overwinning op zulk een bekenden goeroe, als kjahi Sedja Wigoena met zijn honderden moerid's was, in Djocja of Kedoe kwam „Evangeliseeren," volgden niet weinige Javanen hem alleen reeds om die victorie, op dezen goeroe behaald.

Zoowel de kerkgang van den Assistent-resident in April als nu de gang van Sedja Wigoena naar Karangdjasa deed de roem van Sadrach in '89 stijgen.

LIV.

Groote vergadering te Karangdjasa in 1889. — Horstman treedt in de kerkelijke organisatie van Sadrach's kring in. — Allerlei oorzaak, om Sadrach in het oog zijner volgelingen te verheffen. — De toestand in Pekalongan en Tegal.

Er was in het jaar '89 nog meer, dat meê moest werken, om Sadrach in het oog der Christenen te verheffen. Laat mij het u in 't kort verhalen.

En dan begin ik met u mede te deelen, dat in October '89 weer zulk een groote vergadering werd gehouden te Karangdjasa.

Ge zoudt het een soort Synode kunnen noemen. Wat er zoo al gebeurde op die vergaderingen, weet gij; ik verhaal dat dus nu niet. Doch gij zult u herinneren, dat besloten was in '88, om ook Zendelingen en gemeenteleden van elders uit te noodigen. Welnu, aan die uitnoodiging was voldaan door twee Zendelingen uit het Semarangsche.

Op de groote vergadering der 115 afgevaardigden, die 60 kerken vertegenwoordigden en waar over de 200 bezoekers of gasten uit die gemeenten waren, verschenen niet slechts Wilhelm en Vermeer en Zuidema, maar ook de Zendelingen Jüngst en Kamp. Die beide Zendelingen der Salatiga-Zending woonden al de vergaderingen bij, alsook de diensten, waarin Wilhelm aan 41 en Vermeer aan 40 „bejaarde belijders" den doop toedienden en ook voegden zij zich met de anderen onder het gehoor van Sadrach, toen die in de kerk optrad en over Matth. 13 : 34—50 sprak. Houdt gij nu in het oog, wat ik u zoo nu en dan al eens heb geschreven over de verhouding tusschen de „Europeanen" en de „Inlanders," dan zult gij verstaan, dat het een gansch bizonderen indruk moest maken zoowel op de Javanen, die geen Christenen waren, alsook op de Christenen, dat er zooveel toewan's, zooveel Hollandsche heeren, naar den Javaan Sadrach kwamen en bij hem dagen logeerden, ja zich zelfs door hem lieten onderwijzen. Want dat neerzitten van zoo'n vijf, zes pandita's onder de „onderwijzing" van Sadrach maakt nu eenmaal op vele Javanen den indruk, dat al die Hollandsche Zendelingen bij den goeroe Sadrach om onderricht of ngèlmoe komen.

Gij kunt dus nu wel nagaan, wat de Javanen er van gedacht en er van gemaakt hebben. Hierbij kwam nog, dat ook de gouvernementsdominee van Poerworedjo eenige uren ter vergadering verscheen, evenals de schoonzoon van Vermeer, de heer Stegerhoek.

De komst van den „toewan doemĕni" deed natuurlijk dadelijk denken aan den kerkgang van den Assistent-resident, een half jaar geleden. De Javanen kunnen niet zoo precies onderscheiden, of dat bezoek van Ds. de Bruyn nu een officieus of een officieel karakter had, maar zij wisten zeer goed, dat die toewan een „doemĕni goepernement" was en dus zullen zij naar alle waarschijnlijkheid ook in October gelijk in April in dat bezoek vanwege het Gouvernement (voor hun besef althans vanwege het Gouvernement) een rehabiliteeren van Sadrach hebben gezien,

die vroeger door een anderen gouvernementsdominee zoo vernederd en vervolgd was in hun oog.

Wat dunkt u, zou èn de komst van de twee pandita's uit het Semarangsche èn het verschijnen van den gouvernementspredikant te Karangdjasa niet hebben bijgedragen, om Sadrach Soerapranata al hooger en hooger te doen stijgen in het oog der Javanen? Ik voor mij twijfel er geen oogenblik aan.

En alsof dit alles nu nog niet genoeg was, kwam er in dit jaar nog een ander feit voor, dat ook onvermijdelijk Sadrach moest verheffen voor het besef van al zijn moerid's.

Sadrach gaf in dat jaar een derden Europeeschen herder en leeraar aan zijn gemeenten, en wel aan zijn kerken in Pekalongan en Tegal.

Gij verstaat wel, wat ik met dien voorgaanden zin bedoel niet waar? Voor de Javanen, voor de volgelingen van Sadrach, voor de Javaansche kerken was het, alsof hun aller goeroe en vader uit vaderlijke zorg hun een derden herder gaf in den persoon van zendeling Horstman.

Ik zal u het verloop der zaak even mededeelen. Reeds in Mei '87 schreef Wilhelm het volgende naar Holland in een verslag van een Algemeene Vergadering: „De Pekalongansche Christenen hadden veel te klagen over de vijandschap der Inlandsche ambtenaren aldaar. Daarom verzochten zij en ook de Tegalsche Christenen eenparig, dat hun een Europeesch leeraar mocht gezonden worden." En let dan eens goed op wat er volgt: „Sadrach Soerapranata was van een bezoekreis in het Noorden thuis gekomen. Hij ondersteunt van heeler harte het verzoek der Christenen in bovengenoemde residentiën." Zie „De Heidenbode" 1887.

Als gij nu bedenkt, hoe de beschouwing der Christenen was, gelijk blijkt uit de woorden der lieden in Bendawoeloeh, n.l. dat Bendawoeloeh en andere gemeenten door Sadrach onder pandita Wilhelm geplaatst waren en hij hun had bevolen, dat zij dezen als hun pandita hadden aan te nemen, (zie „Een jaar op Reis" pag. 656) dan kunt gij gemakkelijk begrijpen, wat er in Pekalongan was geschied. Sadrach had daar, toen hij de gemeenten bezocht, zeker den Christenen beloofd, hun een pandita te geven. En toen nu Wilhelm in Mei '89 met Horstman de gemeenten in Pekalongan en Tegal bezocht en zijn reis, die goed drie weken duurde, besloot met een bezoek aan Sadrach te Karangdjasa en daar met Horstman een nacht overbleef, stond het voor de

Javanen al vast, dat H. de door Sadrach beloofde pandita was.

Toen dan ook in Juli '89 de Kerken van Pekalongan en Tegal met die van Bagelen te Karangdjasa vergaderden, heeft die vergadering besloten, om H., als hij in Pekalongan kwam, te verwelkomen. En toen op 25 Febr. '90 de kerken van Pekalongan en Tegal voor het laatst met die van Bagelen te Karangdjasa saâm waren, wijl besloten was, dat zij nu afzonderlijk classesvergadering zouden houden, benoemde de vergadering Wilhelm en Johannes (den voornaamsten en oudsten Evangelist van Sadrach), om de classes Pekalongan en de classes Tegal voor het eerst saâm te roepen en aan de leiding van Horstman over te geven.

Toen die vergaderingen belegd werden ter installatie van Horstman in Maart '90, had Johannes in last, om den Christenen te zeggen: „broeders, het is het verlangen van den Kjahi, (Sadrach) dat gij de onderwijzing van pandita Horstman volgt en allen, die dat niet doen, worden door den Kjahi niet als Christen erkend." Welnu, twijfelt gij er nog aan of voor het besef der Christenen Horstman een pandita was, hun door Sadrach gegeven? Het is dunkt mij uit dit alles zoo klaar als de dag.

Daarom zei ik, dat ook deze zaak heeft bijgedragen tot de verheffing van Sadrach in het oog zijner volgelingen.

Hoe Sadrach zelf zich de verhouding voorstelt, die toen in '90 tusschen hem en Horstman ontstond, blijkt dunkt mij het best uit zijn eigen woord, als hij zegt: „ik heb toen die gemeenten in Pekalongan en Tegal overgegeven (pasrahhaken) aan pandita Horstman."

Met dat zeggen verklaart Sadrach, dat de in het begin van 1890 bestaande gemeenten in Pekalongan en Tegal zijn gemeenten waren, door de propaganda van hem en zijn Evangelisten ontstaan. Gij weet, dat toen Sadrach in 1869 op Midden-Java kwam, er in de residentie Pekalongan nog geen enkele gemeente bestond en in de residentie Tegal slechts de twee kringen in Moearatoewa en Pamalang, waarvoor al vóór Vermeer's komst de grondslag was gelegd door de propaganda van Javanen.

In 1883 waren er in Pekalongan al zes gemeenten door Sadrach's propaganda ontstaan. Die allen bestonden nog toen Horstman in 1890 optrad, gelijk blijkt uit zijn brief van 25 April 1890, opgenomen in „De Heidenbode" van Juli 1890. Vooruitgang was er dus niet veel; het bestaande was gebleven, doch

nieuwe gemeenten waren er niet bijgekomen. In „Een jaar op reis" kunt gij nalezen, hoe de lieden daar aan Ds. Lion Cachet vertelden, dat de gemeenten buiten allen arbeid van eenigen Zendeling om zijn ontstaan door de propaganda van Sadrach en zijn „Evangelisten."

Wat Tegal aangaat, kunt gij in den brief van Horstman van 1 Juli '90, alsook in dien van 25 Augustus 1890, opgenomen in „De Heidenbode" van dat jaar, lezen, dat er bij zijn optreden in de residentie Tegal twee gemeenten bestonden, die er in '83, toen Wilhelm beroepen werd, nog niet waren. Behalve toch de reeds bestaande twee kringen, die Vermeer er bij zijn komst vond en wat organiseerde, n.l. Moearatoewa en Pamalang, vond Horstman er in 1890 de gemeenten Gintoeng en Poelosari. Dat waren Sadrach's gemeenten gelijk gij in „Een jaar op reis" kunt lezen, waar verhaald wordt, hoe ze zijn ontstaan. Er was dus in die twee residentiën Tegal en Pekalongan niet ééne enkele gemeente, hoe klein ook, aan te wijzen, die was ontstaan als vrucht van den arbeid der Zendelingen Vermeer, Stoové, Bieger en Uhlenbusch.

Gij kunt ook in de bovengenoemde brieven van Horstman lezen, hoe hij den geestelijken toestand in de gemeenten vond. De beschrijving daarvan komt overeen met wat Wilhelm er twee jaar van te voren over schreef in zijn brief van 21 Mei '88, opgenomen in „De Heidenbode" van Augustus van dat jaar.

Wilhelm schreef toch: „De gemeenten gaven stof tot dankzegging, zoowel wegens hare trouw in het geloof ook te midden van velerlei verdrukking als wegens de nieuwe belijders, die door de zwakke pogingen van leden der gemeenten gewonnen waren. Ontbreekt er in deze gemeenten dan niets? O ja, zeer veel; doch dit kan men niet alles en alleen op hare rekening schrijven. Van de afvalligen waren er slechts weinigen wedergekeerd, doch waar was de herder, om het verlorene te kunnen opzoeken? Er heerscht nog veel onkunde en hoe zou dit ook anders kunnen, waar er geen leeraren zijn, om geregeld te onderwijzen? Ook kan men bespeuren dat „het Javanisme niet geheel is verdwenen."

Deze laatste door mij gespatieerde woorden van Wilhelm stemmen overeen met wat Horstman in April '90 schreef: „Zij zijn Christenen uit de Heidenen en al zijn hun evenals die te Poerba enkele heidensche gebruiken nog niet verleerd, er mag

met goede verwachting op de toekomst gehoopt worden." Zóó schreef H. van Derma, dat volgens hem „een zeker overwicht bij de andere gemeenten heeft", zooals hij in dien zelfden brief schreef. En even verder schrijft hij van de gemeente te Bandar Kadjen: „Nog tot laat in den nacht hield ik mij met de ouderlingen en enkele gemeenteleden bezig over Javaansche gebruiken, die in de gemeente niet geoorloofd zijn."

En dat H. het nog bestaan van dat Javanisme of die heidensche gebruiken toen niet aan Wilhelm weet, bewijzen de volgende woorden in dien zelfden brief: „Natuurlijk heeft de boven mijn lof verheven ijver en trouw van Br. Wilhelm, die bij zijn uitgebreide werkzaamheden nog eenmaal 's jaars tijd wist te vinden, deze gemeenten te bezoeken, hier zeer veel ten goede gewerkt."

Dat Horstman toen begreep, dat die „heidensche gebruiken" er niet maar zooeven door een forsch optreden uit te drijven waren, toont het volgende woord van hem in zijn brief: „Pressieren, wettisch regelen, helpt hier niets, omdat de menschen geen genoegzame kennis van Gods Woord hebben en de prediker hun vertrouwen moet winnen, zal hij invloed ten goede in deze richting kunnen uitoefenen. Vooral in de zending heet het in alles: „Niet door kracht of geweld, maar door mijnen Geest zal het geschieden, zegt de Heere." Zeer opmerkelijk vind ik die woorden van Horstman, dat „de prediker hun vertrouwen moet winnen."

Blijkbaar voelde H., dat hij het vertrouwen van Sadrach's gemeenten nog niet had, dat de lieden nog een gereserveerde houding tegenover hem aannamen bij zijn optreden in 1890. Duidelijk is dat H., al liet hij zich niet formeel beroepen, zooals Vermeer, toch feitelijk evengoed als deze in de organisatie van Sadrach's gemeenten intrad, vooral door dat zich formeel en officieel laten installeeren op de classes vergaderingen in Pekalongan en Tegal door Wilhelm en twee lieden uit Karangdjasa, alle drie officieele afgevaardigden van de classes Bagelen.

LV.

Er broeit iets tegen Sadrach; hij wordt in Holland beschuldigd, het Javanisme te prediken. Verschil van meening tusschen Wilhelm en zijn collega's over de besnijdenis.

In datzelfde jaar '89, toen Sadrach zoo steeg in het oog der zijnen, broeide er iets tegen hem. Er was in dat jaar over Sadrach geschreven naar Holland.

Het bestuur had een reeks vragen gedaan aan Zendeling Vermeer „den gang van zaken op het „arbeidsveld" betreffende." En gelijk in „De Heidenbode" van Augustus 1889 werd gemeld, „ontving het Hoofdbestuur in een uitvoerig schrijven antwoord" daarop „van Zendeling Vermeer". Of nu in dat „uitvoerig schrijven" ook over Sadrach mededeelingen zijn gedaan, kan ik niet met zekerheid zeggen, maar dat er in '89 over Sadrach in ongunstigen zin naar het bestuur geschreven werd, lijdt, dunkt mij, geen twijfel.

Dat blijkt mijns inziens overtuigend uit het feit, dat in het eind van dat jaar het bestuur een brief aan Wilhelm schreef, na welks ontvangst deze de volgende woorden in zijn dagboek neerschreef: „Wat er van Sadrach in gezegd wordt bedroeft mij; beschuldigt men hem, dat hij het Javanisme predikt, met hoeveel vrijmoedigheid mag men van den apostel Paulus zeggen, dat hij het Hellenisme verkondigt (Hand. 17:22—31). „Zoo groot getal gemeenten te leeren onderhouden alles wat de Heere geboden heeft, is een zwaar werk, maar dewijl het hart verheugd is, kan met 's Heilands genade veel gedaan worden".

Gij bemerkt, er was tegen Sadrach een beschuldiging ingebracht, bij het bestuur in Holland. Gij vraagt natuurlijk: „Wie beschuldigde Sadrach, dat hij het Javanisme predikte?" En mijn antwoord op uw vraag is: ik kan het u niet met absolute zekerheid zeggen, maar ik zal u meedeelen, wat W. naar Holland schreef blijkens den nog aanwezigen conceptbrief.

Wilhelm schreef: „dat Sadrach vreemde leeringen mengt met de prediking des Woords, dit schrijft het bestuur zeker op grond van een gezegde van iemand, die òf niet weet, wat hij zegt, òf tot de ongeschikte personen moet behooren. Want de prediker

moet zich richten naar den aard van het volk en zich aansluiten bij de ware bestanddeelen in hun godsdienst. Voor iedere onkundige heeft zulk een prediking den schijn van vreemde leeringen mengen onder de verkondiging des Woords. Vóór men iemand kan gelooven, moet hij blijken hebben gegeven, den godsdienst, den socialen toestand en de taal des volks te kennen".

Het bestuur, dat Wilhelm zoo schreef, moet zeker meer vertrouwen gesteld hebben in de getuigenissen omtrent Sadrach's dwalingen, dan Wilhelm deed. En dat dit bestuur nu anders niet maar zoo heel spoedig beschuldigingen, tegen Sadrach ingebracht, aannam, blijkt uit de volgende feiten. In de „Mededeelingen vanwege het Nederl. Zendelinggenootschap" kwam in '87 een noot van de redactie voor, waarin van den „Javaan Sadrach" werd gezegd: „die echter meermalen een zeer verdachte houding aannam." „Het Mosterdzaad" schreef in datzelfde jaar, de noot, hier boven meegedeeld, overnemende, nog het volgende er bij: „Omtrent wiens (Sadrach's) christelijke belijdenis en wandel de berichten uitéén loopen". Wilhelm schreef naar aanleiding daarvan: „Welk belang beide berichtgevers hadden, toen zij dit op het papier zetten, is mij een raadsel. Het schijnt, dat zij van bronnen gebruik gemaakt hebben.

Maar van welke? Ik twijfel er zeer aan, dat zij naar derzelver geloofwaardigheid hebben onderzoek gedaan. Ik zal het antwoord niet schuldig blijven, indien men mij de bronnen wil noemen, waaruit bovengenoemde berichten zijn geput". De redactie van „De Heidenbode" voegde daar het hare aan toe in het nummer van Maart '88; zij nam zoowel de redactie van de „Mededeelingen" als den redacteur van „Het Mosterdzaad" onder handen. Zij schreef o. a. „Sadrach Soerapranata heeft steeds met broeder Wilhelm op goeden voet gestaan. Het was met den Heer Bieger, dat Sadrach zich niet heeft kunnen vereenigen. En wie nu de berichtgever aan de Redactie van het orgaan van het Ned. Zendelingengenootschap is aangaande de „zeer verdachte houding van den Javaan Sadrach", kan makkelijk gegist worden. Het is ons echter de moeite niet waard, op het bericht terug te komen".

Hieruit mag, dunkt mij, veilig afgeleid, dat het bestuur in Holland toen niet het minste geloof sloeg aan het bericht. Temeer wijl de redactie in dat zelfde nummer van „De Heidenbode" schreef, dat het haar „leed" deed, dat de redacteur van „Het Mosterdzaad" het bericht niet slechts had overgenomen, maar er een „gewichtige

uitbreiding" aan gegeven had. Ja de redactie ging nog verder en schreef: „Broederlijk vragen wij den geachten Director, het Hoofdbestuur onzer Vereeniging te willen mededeelen, welke vertrouwbare kwade geruchten omtrent Sadrach's „christelijke belijdenis en wandel" hem ter oore zijn gekomen, opdat er onderzoek naar kan worden gedaan. Losse geruchten van dien aard doen zeer veel kwaad". De redactie sprak zoo, wijl haar overtuiging was: „Ook tegen een Javaanschen voorganger, neme men geen beschuldiging aan dan onder twee of drie getuigen".

Men zou zoo zeggen, dat het bestuur in Holland dus zeker een jaar later in '89 van twee of drie getuigen, die zij kenden en aan wier getuigenis waarde kon gehecht worden, de beschuldiging tegen Sadrach had vernomen, waarover in het eind van '89 aan Wilhelm werd geschreven door het bestuur. Hoe dit zij, uit het antwoord van Wilhelm is niet op te maken, wie die getuigen waren. Doch in elk geval kunt gij, uit wat ik u meedeelde, verstaan, dat er, zoo als ik in den aanvang van mijn brief schreef, in '89 iets broeide tegen Sadrach. En niet alleen tegen Sadrach maar ook tegen Wilhelm. Niet dat men dezen nu bepaald wilde treffen, maar wijl hij zich met Sadrach had verbonden, moest ook hij noodwendig getroffen worden door de wapenen tegen Sadrach gesmeed, tenzij hij zich van hem losmaakte. Gij zult dat, in wat later geschied is, duidelijk zien.

Laat mij verder in dit verband nog meedeelen, dat er in dit jaar '89 meeningsverschil tusschen de Zendelingen openbaar werd over de door de Javaansche Christenen nog aangehouden Javaansche gebruiken, met name over de besnijdenis.

Wilhelm, Zuidema en Vermeer hielden in het eind van Maart '89 zendingsraad. Zij spraken toen met elkander over die Javaansche gebruiken, voornamelijk over de besnijdenis, maar konden niet „tot eenstemmigheid komen." Zij besloten daarom, hunne beschouwingen over de besnijdenis aan het Hoofdbestuur voor te leggen.

Wilt gij weten, hoe Wilhelm er over dacht? Hij zei: „Het sacrament „Besnijdenis" des Bijbels heeft niets te maken met de besnijdenis bij den Islam. Bij het verwerpen der islamsche besnijdenis moet men zich niet beroepen op de bijbelsche besnijdenis. De islamsche besnijdenis is een heidensche handeling en een oud en nationaal gebruik bij de Arabieren.

De besnijdenis op Java is een nationaal, Javaansch-islamsch teeken geworden en wordt beschouwd:

1. niet als sacrament.
2. bij een deel des volks als aanneming tot lidmaat.
3. bij een ander deel als volwassen en gerechtigd, om te trouwen.
4. nog een deel, een klein deel, als santri.
5. meer als lofwaardige gewoonte dan als een eigenlijken godsdienstplicht beschouwen.
6. vele verlichte moslemen hechten er weinig waarde aan.
7. de rechtsgeleerden onder de islammers spreken er niet over of ter loops, wanneer er sprake is van de plichten der ouders jegens hunne kinderen. Die besnijdt is gewoonlijk een leek."

Gij kunt hieruit wel opmaken, op welk standpunt Wilhelm zich plaatste. Zuidema en Vermeer gingen niet met hem mee, die hadden een ander standpunt, beriepen zich op de instelling van de besnijdenis in de Schrift en meenden, dat de Christenen hun kinderen niet mochten laten besnijden.

Ik deel u dit opzettelijk mee, omdat het een bepaald licht werpt op de beschuldiging, dat Sadrach het Javanisme predikte.

Gij weet reeds uit hoofdstuk XXXIV en de twee daarop volgende hoofdstukken, dat Sadrach zijn volgelingen leerde, de Javaansche adat niet te verlaten, m. a. w. vast te houden aan de godsdienstige gebruiken en de religieuse gewoonten, die sinds eeuwen op Java in eere worden gehouden.

Sadrach had die gebruiken op zijn wijze wat gekerstend.

En nu had Wilhelm een gansch anderen kijk op deze zaak dan zijn collega's, zooals u wel al gebleken is, uit wat hij over de besnijdenis als zijn opinie neerschreef. Hij viel er Sadrach niet hard om.

Ik zou zoo zeggen, hij bekeek de zaak meer uit een kerkhistorisch oogpunt en meende, dat voortdurende, voorzichtige onderwijzing uit de Schrift de oude zuurdeesem er bij de Christenen zou uitwerken en dat men in een heidensch land niet opeens een zuivere Christelijke kerk te zien krijgt, en die ook niet op kunstmatige manier in het leven kan roepen.

Hij verstond eenigermate, dat het Christendom anders uitkomt in de onderscheidene landen en daarom ook op Java in een eigenaardigen vorm zal optreden. Met die beschouwingen van Wilhelm moest natuurlijk een ieder Zendeling in botsing komen, die meent dat het de roeping der zending is, om in de Oostersche landen een copie, een namaaksel, van de Westersche kerk te brengen.

LVI.

Hoe het kwam, dat Sadrach nog in 1889 vreemde leeringen in zijn prediking mengde. — Mevrouw Philips gaf hem een verkeerden wegwijzer.

De beschuldiging „dat Sadrach vreemde leeringen mengt met de prediking des Woords" zal wel niet uit de lucht gegrepen zijn. Zeker is er grond voor geweest. Doch ik betwijfel, of het wel billijk was, alleen en in de eerste plaats Sadrach daarvan een verwijt te maken.

Reeds vroeger schreef ik u in hoofdstuk IX, dat hetgeen S. preekte in '69 een „mengelmoes was van zijn vroeger verkregen Islamsche en Javaansche theologie en eenige verwarde en vage voorstellingen der Schrift." En hoe kon dit anders? Zoolang het bewustzijn, de gedachtenwereld, van het Javaansche volk in zijn geheel nog onchristelijk blijft, zal er natuurlijk een gansch bizondere verlichting des Heiligen Geestes en een gestadige rechte onderwijzing in het Woord noodig zijn, om het heidensch bewustzijn van den enkelen Javaanschen bekeerling om te zetten in een christelijk bewustzijn.

Nu is het ons niet gegund, de verborgen werking des Geestes in Sadrach's ziel na te speuren, maar wel is na te gaan, welke onderwijzing in het Woord hij ontving, om alsdan daaruit op te maken, of met goeden grond kon en mocht verwacht worden, dat Sadrach in '89 geen vreemde leering meer met zijn prediking zou mengen, maar integendeel het zuivere Evangelie prediken.

Dat Sadrach bij Toenggoel Woeloeng een zeer onzuiver, een Javaansch Evangelie had gehoord, ligt voor de hand. Dat hij vóór zijn komst op Midden-Java nooit gezet zuiver onderwijs in de Waarheid ontving, is u bekend. Dat Mevr. Philips het hem niet gaf, weet gij ook. En dat later Wilhelm Sadrach niet stelselmatig onderwees in de leer der zaligheid, blijkt overtuigend. Hij erkende hem, toen hij in '83 met hem ging samenwerken, als „Inlandsch leeraar," dus als zijn Javaanschen collega, weshalve hij hem moeilijk tegelijk als zijn leerling kon behandelen.

Hoe moet dus Sadrach's bewustzijn in den middellijken weg bevrijd zijn van zijn verkeerde, Javaansche, religieuse voor-

stellingen en gevuld met christelijke, zuiver schriftuurlijke, gedachten omtrent den weg der zaligheid?

Gij zult mij wellicht antwoorden: „dat kan geschied zijn, door dat hij het Woord biddend en ijverig onderzocht." Ik stem u dit toe, doch voeg er aanstonds de vraag bij: zou het Sadrach niet gegaan zijn als den kamerling, die op de vraag van Filippus: „verstaat gij wat gij leest?" ten antwoord geven moest: „hoe zou ik toch kunnen, zoo mij niet iemand onderricht?"

Gij zult zeggen: „maar Mevr. Philips kon toch Sadrach wel geschikte lectuur in handen geven, om hem zuivere voorstellingen van den weg der zaligheid bij te brengen." Maar dan is mijn vraag: bestond er zulke lectuur in het Javaansch? Uitlegging van de Heilige Schrift bestaat er tot op heden in de Javaansche taal geen letter. Al wat zij kon doen, was Sadrach een enkel Javaansch boekje in handen geven over „den weg der zaligheid", en dat deed zij dan ook; doch ik geloof, dat Sadrach daardoor meer op een dwaalspoor dan op den weg der zaligheid is geleid. Ten bewijze hiervan diene het volgende: Sadrach kreeg bij zijn komst op Midden-Java een Javaansch boekje in handen met het opschrift: „Goede onderwijzing, die den weg der zaligheid aanwijst." Dat boekje was gedrukt in 1855 bij M. Wijt en Zonen te Rotterdam en bevatte 27 bladzijden. Het is een toespraak van een Javaan, die aan een landgenoot meedeelt, dat hij in Jezus den leidsman vond, die hem zalig kan maken, en nu de leer der zaligheid en het navolgen van dien leidsman voor hem uiteenzet, om hem te bewegen tot het geloof in Jezus.

Het blijkt uit den inhoud echter duidelijk, dat geen Javaan maar een volbloed Arian het opstelde. Het is er duidelijk in te lezen, dat de schrijver de ketterij van Arius aanhangt.

Dat de Heere Jezus waarachtig God moet zijn, om den diepgevallen zondaar zalig te maken, wordt er volstrekt niet in geleerd. Dat de schrijver niet gelooft en dus ook niet leert, dat Jezus eenswezens met den Vader is, blijkt duidelijk uit deze uitdrukking: „Jezus was zoo zeer verkleefd aan Goesti Allah, dat Hij zijn geliefde zoon werd genoemd." En deze andere: „Jezus Christus is een profeet (nabi), maar zijn macht en kennis overtreft alle profeten zoo zeer, dat Hij door God voor zijn zoon is erkend." Wel heet het, dat Jezus reeds voor de wereld heerlijkheid had in God en het dus een vernedering voor Hem was, toen Hij door geboorte uit Maria als een gezondene Gods in armoede op aarde

kwam, met achterlating van zijn rijkdom," maar, dat het Woord vleesch werd, dat God werd geopenbaard in het vleesch, wordt nergens in het boekje geleerd. Ja, veeleer wordt in duidelijk verstaanbare woorden het tegendeel geleerd, als het heet: „voor wie zijn wandel in al zijn doen en laten gadesloeg, had Hij eenige overeenkomst met God, zichtbaar geworden voor het lichamelijk oog." Van dezen Jezus wordt dan gezegd, dat Hij geleefd en geleerd heeft op aarde en vele wonderen gedaan en ten laatste door booze menschen is gedood, en dat God Hem om zijn gehoorzaamheid en groote barmhartigheid jegens de menschen, wijl Hij zelfs aan het kruis bad voor zijn vijanden, ten derde dage heeft opgewekt, daarna opgenomen in den hemel, waar Hem tot loon alle macht in hemel en op aarde werd gegeven.

Gij ziet, van een drieëenig God is geen sprake. Jezus is de eerste en voornaamste der creaturen, maar niet de waarachtige God, en God de Heilige Geest bestaat natuurlijk voor den schrijver niet. Van 's menschen schepping naar Gods beeld geen woord, evenmin van den val in het paradijs; noch van zijn dood zijn in zonde en misdaden, noch van de wedergeboorte wordt iets geleerd.

Gij zult dan ook zeker de vraag op de lippen hebben: welke goede „onderwijzing" geeft dan dat boekje toch en welken „weg der zaligheid" wijst het dan aan? Ik zal het in de eigen woorden van den schrijver meedeelen. „Jezus", zoo heet het, „is de weg waar langs wij den hemel verkrijgen." „Deze goesti gaf op aarde goede onderrichting, opdat alle menschen zouden weten het goede en het kwade." „Hij zag, dat alle menschen ver van God verwijderd waren door de zonde, daarom wilde Hij ze tot God doen terugkeeren. Hij beval hun, zich te onthouden van hun booze begeerten, die lichaam en ziel verderven. Hij leerde, dat God onze hemelsche Vader is, die ons meer dan onze aardsche vader bemint en dat Hij uit barmhartigheid onze zonden, hoe groot ze ook zijn, wil vergeven, mits wij onze schuld belijden en voornemens zijn, slechte daden te vermijden. Als wij spijt hebben over het kwaad, dat wij bedreven en terugkeeren tot God, dan neemt Hij ons aan gelijk de vader in de gelijkenis den verloren zoon. Want het is Gods wil, dat wij gelooven, dat Jezus onze Verlosser is en dat wij zijn onderwijs opvolgen, ons met lichaam en ziel aan Jezus overgevende zijn geboden onderhouden, opdat wij de zaligheid,

het loon der geloovigen, verkrijgen zouden. Doch al wie zoo in Christus gaat gelooven en den hemel wenscht te verkrijgen moet zichzelven reinigen en alle slechte handelingen weg doen. Als ons hart alzoo gereinigd is, zal onze vroomheid met welgevallen worden aangenomen. En die vroomheid is: met liefde de genadige hulp van Jezus, die de zaligheid voor ons verwierf, beantwoorden. Die liefde tot Jezus bestaat in het onderhouden van al zijn geboden en het niet meer willen zondigen."

Om dan aan te toonen, wat de geboden van Jezus zijn, haalt de schrijver zoo ongeveer de geheele bergrede uit Mattheus aan. Hij zegt dan verder: „de geboden van Jezus zijn kortelijk saamgevat in het bevel: God lief te hebben boven alles en den naaste als zichzelven. De mensch, die door onderhouding hiervan Jezus zijn liefde bewijst, diens wandel is volmaakt, want zulk een liefhebbend mensch is geduldig, mild, niet hebzuchtig, roemt zichzelven niet, is niet opgeblazen, hij wandelt niet ongeregeld, hij zoekt zichzelven niet, zet een ander niet aan tot kwaad, heeft geen lust in het booze maar in waarheid en oprechtheid. Hij die alzoo de liefde tot Jezus betracht, is de beste onder de menschen. En wijl zulk een geloovige door verkleefdheid aan Jezus één van ziel met Hem moet zijn, is de heilige geest, die in Jezus is, neergedaald in de geloovigen, om hun verstand te verlichten en hun kracht te geven, opdat zij goed en kwaad kennen en niet kunnen verleid worden."

De schrijver vat zijn onderricht dan nog eens aldus saam: „Het zoeken van den goeden weg, bestaat bij den geloovige alleen hierin, dat hij Jezus navolgt door te doen zooals Hij deed, wijl Hij den wil Gods openbaarde, welken het goed is te doen, en dien Hij zelf op een volmaakte wijze heeft volbracht. Daarom, een elk, die bij Jezus als zijn goeroe in de leer gaat en zijn gedrag naleeft, zal gewis den weg vinden, die recht is en verlicht, zoodat hij zeker niet dwaalt."

Zie, dat is „de weg der zaligheid," dien het boekje aanwijst. Gij hebt al lang begrepen, dat het niet de weg is, dien de Heilige Schrift ons wijst. Is het nu wel te verwonderen, dat Sadrach en de zijnen, die dit boekje van Mevr. Philips ontvingen, door zulk een wegwijzer op een dwaalspoor gebracht werden? Bevreemdt het u thans nog, dat Sadrach zoo vaak uit de bergrede sprak?

Deze voorstelling van den weg der zaligheid sloot zich heel gemakkelijk aan bij de voorstelling, die Sadrach reeds van het pad des

heils had door onderwijzing van zijn vroegere Mohammedaansche leermeesters, n.l. een zalig worden door het volgen van een nabi, een leidsman, en het vervullen van diens geboden. Mohammed behoefde slechts ingeruild te worden voor Jezus, en de bevelen van den profeet van Mekka voor die van den profeet uit Nazareth.

Hierbij komt, dat immers zulk een voorstelling van den weg der zaligheid zoo geheel naar het hart van den zondaar is, die niets liever wil, dan zijn eigen gerechtigheid oprichten! Is het niet zeer natuurlijk, dat Sadrach met zulk een wegwijzer in de hand, vreemde leeringen in zijn prediking mengde? In de inhoudsopgave van Sadrach's preek, in '89 bij de algemeene vergadering gehouden, meegedeeld in „De Heidenbode" van Febr. 1890, hoort gij in de woorden „des Heeren voetstappen drukken" terstond, dat S. van bovengemelden wegwijzer goed gebruik had gemaakt. En dat verneemt gij nog beter uit de volgende inhoudsopgaven van zijn preek in Poerworedjo bij gelegenheid van zulk een vergadering: „Nam. 3 uur predikatie door Sadrach Soerapranata over Matth. 28:18. In hoofdzaak: Wij allen zijn verplicht, met eerbiedige gehoorzaamheid de geboden van onzen Heere Jezus Christus te volbrengen, want Hem is gegeven alle macht in den hemel en op de aarde" („De Heidenbode" Maart 1891).

Vindt gij het nu niet hoogst onbillijk en onredelijk, om Sadrach, die nooit gezet zuiver onderwijs in de leer der zaligheid ontving, die van Mevr. Ph. dergelijke wegwijzers kreeg, er hard om te vallen, dat hij vreemde leeringen in zijn prediking mengde? Moet men dan niet veeleer hen beschuldigen, die zulke wegwijzers opstelden en den Javanen in handen gaven?

Gij zult misschien zeggen: maar de heer Zuidema had toch in '88 de Javaansche vertaling van den Catechismus uit Holland meêgebracht en dus had Sadrach, die reeds een jaar lang kunnen bestudeeren, vóór die beschuldiging tegen hem werd ingebracht. Laat mij u dan verzekeren, dat die Catechismus de bevatting van Sadrach verre te boven ging. Hij had er niets aan, tenzij iemand hem van stukje tot beetje dien Catechismus uitlei. Daarom maakt het feit, dat Sadrach van hieruit als een ketter werd aangeklaagd in Holland, terwijl de man vanwege de Zending nooit goed was onderwezen, en hem door Mevr. Ph. zulke verkeerde wegwijzers waren gegeven, op mij een zeer ongunstigen indruk.

LVII.

Hoe het kwam, dat Sadrach nog in 1889 het Javanisme predikte.

„Sadrach predikt het Javanisme", zoo luidde een andere beschuldiging, in '89 in Holland tegen hem ingebracht.

Ik geloof, dat ook die beschuldiging niet geheel ongegrond was, doch ik betwijfel weer, of het billijk was, alleen Sadrach daarvan de schuld te geven.

Als gij helder water door een vuilen trechter giet, komt het er bezoedeld uit. Welnu, zoo komt ook het water der evangelieprediking, gegoten in den trechter van het Javaansch bewustzijn, er verontreinigd uit. Neemt een Javaansche ziel, met allerlei Boeddhistische voorstellingen bezoedeld, de leer van het Evangelie in zich op, dan zal tien tegen een dat Evangelie zóó Boeddhistisch gekleurd uit die ziel naar buiten treden, dat gij er het Evangelie nauwelijks in herkent. Moge ook al bij den Javaan de wil en de neiging des harten door de kracht des Geestes in de wedergeboorte zijn omgezet, daarmee is nog niet opeens uit zijn verstand alle Javaansche gedachte weggevaagd omtrent God en den mensch, en beider verhouding, omtrent de zaligheid en het middel, waardoor de zaligheid verkregen wordt en wat dies meer zij.

Leert niet de historie, dat er vaak langen tijd verloopt, eer de Heilige Geest door het Woord een omzetting in het bewustzijn van een heidensch volk tot stand heeft gebracht? En zoolang dat niet is geschied, zal het immers gansch bizondere verlichting des Geestes en onderwijzing in het Woord vereischen, om in den enkelen bekeerling het bewustzijn geheel om te zetten? Het is dus, vind ik, zeer begrijpelijk, dat Sadrach, die niet in het Woord onderwezen was, het Javanisme predikte, d. w. z. aan het Evangelie, in zijn bewustzijn opgenomen, een Javaansche kleur gaf in zijn prediking.

Ter billijke beoordeeling van de tegen hem ingebrachte beschuldiging moet gij dus scherp in het oog vatten, welke kleuren het Evangelie-licht aanneemt, als het wordt opgevangen in het prisma van een Javaansche ziel.

Om u daarbij behulpzaam te zijn, herinner ik u, aan wat ik u

vroeger schreef ten bewijze, dat de gemeenten in '83 in haar godsdienstige voorstellingen nog bijna geheel en al Javaansch waren. En in verband daarmee deel ik u hier mede den inhoud van een boekje, dat Wilhelm Sadrach in handen gaf en dat ongetwijfeld er niet weinig toe bijdroeg, dat Sadrach „het Javanisme" predikte.

De titel van dat boekje is: „Onderricht aangaande den godsdienst des harten, die God welgevallig is." De schrijver begint met te verhalen, dat, toen de lieden in Rome pas de agama (godsdienst) van Ngisa (de karikatuur van den Heere Jezus in den Koran) hadden ontvangen en zij die nog niet goed begrepen, er een geschil ontstond over het al of niet geoorloofde van eenige spijs en drank. Paulus schreef hun toen, dat de agama van Ngisa niet zag op uitwendigheden en zulke beuzelingen als eten en drinken, maar zich richtte op het hart van den mensch. Van ouds af hebben velen op aarde verkeerdelijk gedacht, dat allerlei uitwendige, het lichaam vermoeiende verrichtingen, die met veel onkosten gepaard gingen, alsook het trekken naar verre plaatsen, het pijnigen van het lichaam, en andere uitwendige dingen, een verdienstelijk, Gode welgevallig werk, was, dat de zonde kon delgen. Doch een agama van uitwendige verrichtingen is niet de rechte, die kan het hart niet recht maken. De aarde is vol bewijzen van de slechtheid van het menschelijk hart; niet slechts van grove zonden zooals doodslag en dergelijken, die door den rechter gestraft worden, maar ook van inwendige zonde zooals: hebzucht, haat, trots, verwaandheid, allerlei valschheid en bedrog, en verzet tegen het onderwijs in het goede. De moeite en het leed der menschen is teweeggebracht door die slechtheid des harten. Daarom is al, wat dat hart recht kan maken, van buitengewoon nut, want, is het hart goed, dan zijn al zijn overleggingen en begeerten ook goed; was dit zoo, dan zou de aarde zoo goed als gelijk zijn aan den hemel.

Een ieder, die dit inziet, begrijpt nu ook, waarom God ons een agama gaf, die het hart des menschen recht maakt en herstelt. Het ingewortelde kwaad des harten kan echter niet uitgeroeid worden door een agama van uitwendigheden.

Er is maar één agama, welker kracht het hart des menschen recht kan maken en herstellen, n.l. de agama van Ngisa. De ziel is voortreffelijker dan het lichaam, daarom is de agama, die God geeft, een agama voor het hart. Een agama van uitwendigheden brengt

den mensch niet naar den hemel. Al wat zich in den hemel bevindt, is ziel en geest, n.l. God, de engelen en de verlosten. Het dienen van God daar in den hemel komt uit het hart voort, uit het verstand en uit de liefde; zie, dat is het wezen van de hemel-agama. Derhalve kunnen zij, die slechts een agama van uitwendigheden en lichamelijke verrichtingen hebben, bij hun dood niet in den hemel komen, wijl zij die harte-agama, die hemel-agama niet beoefenden. Doch als de mensch zich in zijn leven met kracht toelegt op de harte-agama, m. a. w. als hij met de genadehulp Gods zijn driften en hartstochten kan bestrijden tot aan zijn dood, dan onderhoudt hij een voortreffelijke agama gelijk de hemel-agama, die met welgevallen in den hemel zal worden aangenomen.

De agama van uitwendigheden, die buiten het hart omgaat, is niet de rechte, want het bevel Gods luidt: „Zalig zijn de reinen van hart, want zij zullen God zien"; „dient God met uw gansche hart en gansche ziel"; „bewaar uw hart boven al wat te bewaren is, want daaruit komt het leven": „gij zult Mij vinden, wanneer gij Mij zoekt met uw gansche hart"; „de mensch ziet aan wat voor oogen is, maar voor God is niets verborgen van wat in het hart is". Zoudt gij dus zaligheid kunnen verkrijgen door het werk van uw handen of lippen? Ik zeg u, dat dit onmogelijk is. Paulus dacht ook eerst, alzoo de zaligheid te erlangen en beijverde zich zeer in allerlei uitwendige godsdienstige handelingen, doch ten laatste werd zijn hart bewogen door de kracht van een zeer heiligen geest en toen kwam de gedachte bij hem op: „al ware het, dat ik al mijne goederen tot onderhoud der armen gaf en al ware het, dat ik mijn lichaam overgaf, opdat ik verbrand zou worden en had de liefde niet, zoo zou het mij geene nuttigheid geven". Die liefde nu is liefde tot God, tot goesti Ngisa en de ziel des menschen. Paulus leert, dat het peinzen en zinnen over het goede in Gods oog meer waarde heeft, dan het verbranden van het lichaam en dat de liefde tot goesti Ngisa beter is, dan het geven van schatten aan de armen. Paulus zegt: „al ware het, dat ik de talen der menschen en der engelen sprak, en de liefde niet had, zoo ware ik een klinkend metaal, of luidende schel geworden." Hiermede leert hij, dat alle zaken, die voortreffelijk zijn voor het oog, voor den mensch nutteloos zijn, als hij geen heilig hart heeft. Paulus zegt in die woorden ook, dat al wat met de lippen wordt

gedaan, met de tong, en met het lichaam alleen, geen nut doet noch zaligheid aanbrengt, als het niet geschiedt met een hart, dat door de kracht van goesti Ngisa is hersteld. Daarom heeft hij dat alles weggeworpen als vuil, om goesti Ngisa te vinden.

Ziehier, u den ganschen inhoud kortelijk meegedeeld; gij ziet, van een drieëenig God is geen sprake, van wedergeboorte en bekeering, van vergeving der zonde door het bloed des Middelaars geen woord. De agama van Ngisa, die hier uiteengezet wordt, heeft al zeer weinig gemeen met den weg der zaligheid in Christus. Het is een strijden tegen de booze lusten en begeerten des harten, een peinzen en zinnen over het goede; een elk, die met dien strijd tegen de hartstochten volhoudt tot den dood, gaat ten hemel in. Het is precies hetzelfde, wat in vroeger jaren de kluizenaars op de bergen in Java dachten en deden. Het is puur Boeddhisme in een Javaansch gewaad.

Dat dit boekske niet slechts door Wilhelm en Horstman, maar ook door verschillende andere Zendelingen den Javanen in handen is gegeven, om hen met het Evangelie bekend te maken, geeft veel te denken, en dat de Zendeling A. Kruyt in April 1890 schreef, dat het „gereeden aftrek" vond, „ook onder de Mohammedanen" is een opmerkelijk feit.

Wie zou nu meer te beschuldigen zijn: Sadrach, die uit zulke boekjes de leer der zaligheid moest putten en derhalve als vanzelf er toe kwam, om het Javanisme te prediken? Of de Zendelingen, die zulke boekjes geschikt achten, om ze Sadrach en den zijnen in handen te geven? Mij dunkt het is duidelijk, dat de oorzaak van het feit, dat Sadrach nog het Javanisme predikte, niet uitsluitend bij hem gezocht moet worden.

Gij moet wel in het oog houden, dat de Zendelingen op Midden-Java blijkbaar nog niet gedacht hadden aan de oplossing van het „moeilijk probleem", in hoever het Evangelie zich hier aan de Javaansche begrippen en zienswijze kan aansluiten en in hoever het noodzakelijk is, van meet af die Javaansche begrippen en zienswijze te vervormen, opdat zij niet later zich als een kettersche macht tegen het Evangelie stellen. Blijkbaar had broeder Wilhelm geen oog voor het gevaar, dat dreigde, als Sadrach voortging, het Javanisme te prediken. Anders had hij hem zeker niet zulke boeken in handen gegeven.

LVIII.

Het prediken van het Javanisme is een gewoon verschijnsel op Java. — Eenige Javaansche voorstellingen van het ingaan van hooger wezens in den mensch en van incarnatiën van Visnoe.

Dat Sadrach nog in 1889 het Javanisme predikte, verwondert mij niets. De oud-zendeling Janz, die het beter dan iemand weten kan door zijn bijna vijftigjarig verkeer met en arbeiden onder de Javanen, schreef in „De Opwekker" van 1 Maart 1898, dat er „onder de Javanen nog zooveel Boeddhistische noties werken en er altijd nog genoeg goeroe's zijn, die Boeddhistische leeringen verbreiden, zij het ook met een Evangelisch vernisje."

Gij kunt hieruit verstaan, dat naar het oordeel van dezen deskundige nog bijna 10 jaar, nadat Sadrach beschuldigd werd, het Javanisme te prediken, er altijd nog goeroe's zijn, die het Javanisme verbreiden onder de vlag van het Evangelie.

Het feit dus, dat Sadrach het Javanisme predikte, staat niet op zichzelf, het is geen uitzondering, maar veeleer regel, het is een algemeen verschijnsel. Dat algemeen verschijnsel verdwijnt dus volstrekt niet, al wordt Sadrach of een der goeroe's, die Jansz op het oog had, door de zending als ketter verworpen. Veeleer wordt het er door gesterkt, want zulke verworpen goeroe's, verwerpen de Javaansche Christenen niet zoo licht. Veeleer sluiten zij zich bij hen aan, en vormen dan een op zich zelf staanden kring, die het Javanisme blijft aankleven en verbreiden gaat, tot groote schade van de verbreiding des Evangelies.

Daarom moet mijns inziens de Zending zich gaan bezig houden met een grondig onderzoek naar die vele „Boeddhistische noties," die „nog onder de Javanen werken" en verbreid worden. Een vijand, wiens kracht gij niet kent en van wiens wapenen gij niet op de hoogte zijt, kunt gij niet met succes bestrijden.

Van een opzettelijke, degelijke bestrijding van de Boeddhistische voorstellingen, die ook Sadrach als een echte Javaan aanhing, was tot 1889 nog geen sprake geweest. Niemand had hem met Gods Woord in de hand de onwaarheid er van zóó aangetoond, dat hij overtuigd werd, dat een vermenging van die voorstellingen met het Evangelie hoogst verderfelijk was.

Ik herhaal daarom, dat het mij niets verwondert, dat Sadrach het Javanisme predikte. En om u dat nog wat beter te doen verstaan, ga ik u hier een en ander meedeelen van die „Boeddhistische noties," waarvan er „nog zoo veel onder de Javanen werken."

In de geschreven en gedrukte verhalen, die nog gestaag bij de wajang-vertooning verteld worden aan de Javanen, vindt gij zeer dikwijls melding gemaakt van een ingaan van goddelijke of hoogere wezens in een mensch, die dan langer of korter tijd in hem blijven en door hem handelen. Alsook van goddelijke wezens, die voor een tijd een menschelijke gedaante aannemen en die dan weer verlaten. En eveneens van door een goddelijk wezen bij een gewone vrouw verwekte kinderen, die dan als mensch op aarde leven, doch door allerlei daden, die boven het gewoonmenschelijke uitgaan, bewijzen godenzonen te zijn.

Ik wil u dit met enkele voorbeelden ophelderen.

Zoo heet het in het geschrift Mintaraga: „de verheven batara Nilakonta (Siwah) had zijn woning in den hemel verlaten, om te zien of het kluizen van Parta goed of slecht was afgeloopen. Indien zijn kluizen oprecht was, wilde hij hem met groote macht begunstigen. Hjang Siwah gaf zich het voorkomen van een vorst, die op een wandeling was en al wandelende jacht maakte op het wild gedierte."

Dan volgt er een lang verhaal over een strijd tusschen Siwah en Parta tot ten laatste de kluizenaar in de worsteling den koning opnam, om hem op een rotsblok neêr te kwakken, doch hij ontglipte aan zijn handen en verdween; weldra verhief zich een glans in de lucht en Siwah werd voor hem zichtbaar, zittende op een troon van edelgesteente, in den vorm van een lotus. De kluizenaar viel in aanbidding voor hem neêr en sprak onder meer: „Gij batara bezit de macht, gij zijt onveranderlijk, gij hebt de wereld, den dood en het leven voortgebracht; van uwen wil hangt het zijn of het niet-zijn der menschen af; gij batara doet de menschen uit het niet in de wereld komen en dezelve weder verlaten. Voorwaar gij wordt door die menschen gevonden, aan wie gij u te vinden geeft; de ware kennis van u bezitten zij alleen, aan wie gij die kennis verleent."

Blijkt hieruit nu niet duidelijk, dat bij de Javanen de voorstelling bestaat van een op aarde in een menschelijke gedaante neerdalen van den god, die hemel en aarde schiep?

Er komt in ditzelfde gedicht nog een andere soortgelijke voorstelling voor. Er wordt in verhaald, dat batara Hèndra zich wilde overtuigen, wat de bovengenoemde Parta toch met zijn kluizen beoogde. Hij ging hem daarom bezoeken. „Voor dat doel," heet het, „leende hij een andere gedaante, hij nam de gedaante van een ouden, voornamen, naakten pandita aan en daalde toen neer." Dan wordt er verder verteld, hoe hij rillend en bibberend van koude bij den ingang van de grot stond, die Parta tot kluis diende; hoe hij door dezen niet opgemerkt ten laatste begon te hoesten en te kuchen, om zijn aandacht te trekken; voorts hoe hij met hem in gesprek komt en lang spreekt over het echte kluizenaarsleven, het dooden van de zinnelijkheid enz. En ten laatste heet het: „Hierna legde hij zijn gedaante af en nam zijn vroegere gedaante, die van batara Hèndra, weer aan," waarop P. in aanbidding voor hem neerviel.

Ziehier dus een paar voorbeelden van de Javaansche voorstelling, dat een goddelijk wezen voor een tijd een menschelijke gedaante aanneemt, zóó op aarde verschijnt en zich geheel en al als een mensch voordoet.

Er is echter, gelijk ik zei, ook een andere voorstelling, en wel van een ingaan van een godlijk wezen in een op aarde levend mensch.

Zoo vindt gij in het verhaal Visnoe brata vermeld, dat koning Sélatjala wilde optrekken tegen de Soeralaja, een verblijf van bovenvermelden Hèndra, de dewa's en widodari's, naar der Javanen voorstelling gelegen op den berg Sméroe in Oost-Java. Hij begaf zich echter, vóór hij zich tot den strijd gereed maakte, naar zijn bidplaats en daar „ging op zijn ernstig gebed Hjang Kala in hem." En dat invaren van Kala was niet maar voor een oogenblik, neen, er volgt een lang verhaal, hoe hij alles voor den aanval van de Soeralaja in gereedheid bracht en daarna optrok en het godenverblijf geruimen tijd belegerde en gedurende den aanval allerlei buitengewone krachten en wondere dingen deed. Toen hij het echter ten laatste moest afleggen tegen zijn overwinnaar, verliet Kala hem. Er staat letterlijk: „spoedig verdween hij uit den buik van den koning Sélatjala."

Zie, ook dit is een herhaaldelijk voorkomende voorstelling in de Javaansche wajangverhalen.

Zoo wordt o. a. in het verhaal Lampahan Djaja Soepena verteld, dat, toen de kleinzoon van den koning Dahana te Tirtageni,

het u bekende Koetei, bij zijn grootvader aan tafel zat, „Hjang Narada snel op een onzichtbare wijze in hem inging." Van dat oogenblik af was hij onkwetsbaar; de pijlen, op hem afgeschoten, bleven een handbreed van zijn lichaam verwijderd en van hen, die zich daarover verwonderden, heet het in het gedicht: „zij hadden er geen gedachte van, dat Narada in zijn buik was ingegaan; zij dachten werkelijk, dat hij maar een gewoon lichaam had." Verder wordt verhaald, dat zijn grootvader hem niet wilde toestaan, de koningen op Java te gaan beoorlogen en dat hij, boos daarover, tot aller schrik zijn lichaam uitzette, dat het zoo groot werd als een kleinen berg, dat zijn oogen werden als twee zonnen, en het snuiven van zijn neus als een storm, en dat zijn brommend geluid de aarde, die onder zijn voeten inzonk, deed beven. Voorts wordt verhaald, hoe hij de zee overstak met een leger naar Java, zijn moeder en grootmoeder in den vorm van een speld in zijn haarwrong meevoerend en hoe hij in den strijd op Java allerlei buitengewone dingen deed. Met slechts even op zijn tegenstander te spuwen, wierp hij hem verlamd, als dood, neer; hij nam de lieden op als een veertje en smeet ze omhoog, dat ze ver weg, meer dood dan levend, neerploften. Toen hij alle helden en koningen had overwonnen, „ging Hjang Narada van hem uit."

Zie hier u een paar exempels gegeven ten bewijze, dat onder de Javanen de voorstelling leeft van een ingaan en geruimen tijd inblijven van een godlijk wezen in een mensch, dat hem in staat stelt, allerlei bovenmenschelijke dingen te doen.

Voorts hebben zij nog weer andere soortgelijke voorstellingen.

Zoo wordt verhaald, dat batara Goeroe (de bovenvermelde Siwah), zijn zoon Visnoe, die in de Soeralaja verblijf hield, „toestond neer te dalen, om als een echt, een wezenlijk mensch," over Java als koning te heerschen in de stad Medang Kamoelan, die in groote ellende verkeerde. Er wordt dan verder een heele geschiedenis van hem verhaald. Na acht jaar daar geregeerd te hebben, kwam hij wegens een begane zonde onder den toorn van Siwah. Hij ging toen een kluizenaarsleven leiden, om vergeving te erlangen; als kluizenaar hielp hij jaren lang de kranken en gaf aan velen onderricht, om als doekoen op te treden of als goeroe. Terwijl hij nog aan 't kluizen was, deed boven vermelde Sélatjala zijn aanval op de Soeralaja en daarom liet batara Goeroe hem ontbieden, om het belegerde godenverblijf te ontzetten

door den bestormer te overwinnen, hij zou dan tot loon vergeving ontvangen en weer in gunst worden aangenomen. En zoo geschiedde het. Toen hij na de overwinning voor Siwah verscheen, „werd hem macht geschonken, den sleutel van den hemel en de hel te hebben en hij mocht weer als koning regeeren als voorheen."

Ziehier een Javaansche voorstelling van een der incarnatie's van Visnoe, waarvan de Hindoe's er tien vermelden. Dr. Brandes zegt: „het dogma van Wisnu's belichamingen als redder van de wereld, waar deze in nood is geraakt, is den Javanen zeer goed bekend." Zie de aanteekening op blz. 53 van de door hem uitgegeven en vertaalde Pararaton.

En dat is niet te verwonderen, want al dergelijke voorstellingen, als ik u hier meedeelde, worden nog dagelijks bij de wajangvertooning den Javaan ingeprent.

Laat mij u ten laatste nog een voorstelling meêdeelen, die van de genoemde afwijkt. In het geschrift Pararaton wordt verhaald, dat de stamvader van het Madjapahitsche vorstenhuis, Kèn-Arok, een zoon is van batara Brama. Omstandig wordt verteld, dat Brama neerdaalde en een gewone desa-vrouw op het rijstveld bezwangerde. Het kind uit haar geboren was dus een zoon van Brama. En van dien Kèn-Arok wordt nu verder verhaald, dat Visnoe zich in hem incarneerde.

Wat dunkt u na kennisneming van deze Javaansche voorstellingen? Verwondert het u, dat Sadrach, in wiens brein die voorstellingen als ingeroest zaten, zonder degelijk onderwijs niet zoo gemakkelijk tot een zuivere, schriftuurlijke voorstelling van het stuk der vleeschwording des Woords kon komen? Is het wel zoo erg vreemd en onverklaarbaar, dat hij met name dit leerstuk op een Javaansche wijze verstond en predikte? Ik moet u eerlijk zeggen, dat het mij meer zou verwonderen, als hij met betrekking tot dit deel van de leer der zaligheid het Javanisme niet gepredikt had.

LIX.

De toepassing van de voorstelling van den ratoe hadil, de tiende incarnatie van Visnoe, op den Christus heeft den blik van den Javaan op den Zaligmaker vervalscht. Nog een boekje door een Zendeling opgesteld, dat Sadrach in zijn Javanisme versterkte.

In het vorige hoofdstuk haalde ik de woorden van Dr. Brandes aan „het dogma van Wisnu's belichamingen als redder van de wereld, waar deze in nood is geraakt, is den Javaan zeer goed goed bekend."

Gij weet zeker, dat de Hindoe's leeren, dat er nog ééne incarnatie van Visnoe komen moet, de tiende namelijk.

Volgens de boeken der Hindoe's zal aan het einde van de tegenwoordige tijdsbedeeling die tiende incarnatie van Visnoe plaats hebben. Als toch de tegenwoordige tijdsbedeeling ten einde loopt, zullen de wetten van de Veda haar kracht verloren hebben; ongerechtigheid en geldgierigheid zal al meer en meer toenemen en overal heerschen. Welvaart en vroomheid zal dag bij dag afnemen, totdat de wereld geheel en al verdorven zal zijn. Dan zal Visnoe verschijnen, om het schrikkelijk verderf te herstellen; dan zal namelijk een deel van de godheid in het geslacht van den Brahmaan Visnuyaça in het dorp Sambhala geboren worden als incarnatie van Visnoe, toegerust met acht bovenmenschelijke bekwaamheden. Door zijn onweerstaanbare krachten zal hij alle spotters, alle verachters van de religie, alle die hun ziel aan de ongerechtigheid hebben overgegeven, geheel en al uitroeien. Hij zal dan op aarde de gerechtigheid weer oprichten. De geesten der menschen, die aan het einde van deze tegenwoordige tijdsbedeeling leefden, worden door hem opgewekt en zij zullen doorzichtig zijn als kristal. Deze aldus bekeerde menschen zijn bestemd, om een geslacht te verwekken, dat de wetten van de eerste tijdsbedeeling, toen de menschen nog in gerechtigheid leefden, zal onderhouden. Dat geslacht zal de aanvang zijn van een nieuwe menschheid. Zoo zal met die komst van Visnoe de „eeuw der waarheid" terugkeeren. In die „eeuw der waarheid", de eerste tijdsbedeeling, behoefden de menschen zich niet in te spannen voor hun levensonderhoud; de aarde bracht op het

enkele verlangen der menschen, om hun gerechtigheid en ingetogenheid, haar vruchten voort. Met de verschijning van Visnoe zal die tijd terugkeeren en een langen tijd zal dan vrede en reinheid heerschen.

Zie hier, den korten inhoud van wat de heilige boeken der Hindoe's aangaande die tiende incarnatie van Visnoe melden.

Vergelijkt ge hiermee nu, wat ik in hoofdstuk XXXI meedeelde, dan zal het u duidelijk worden, dat de Javaansche voorspelling van den ratoe hadil niet anders is dan een verjavaanschte voorstelling van die tiende incarnatie van Visnoe.

En nu weet gij, dat van den aanvang af den Javanen is gepredikt, dat in Christus die Javaansche profetie vervuld zou worden; dat zij in Hem den ratoe hadil hadden te zien, die eens komen zou, om een rijk der heerlijkheid te stichten.

Ik betreur het ten zeerste, dat dit geschied is, want door zoo de voorstelling van de tiende incarnatie van Visnoe op Christus over te brengen, hebben de predikers den blik op den Zaligmaker vervalscht en den Javanen een gansch verkeerde beschouwing gegeven van het Evangelie, van den weg zaligheid, van het geloof in den Middelaar, van het leven op de nieuwe aarde, kortom van alles, wat met den persoon van Christus, zijn komst in 't vleesch, zijn leven en sterven op aarde en zijn wederkomst saamhangt.

Gij moet dit scherp in het oog houden, om te verstaan, dat Sadrach het Javanisme predikte. Want juist in die valsche beschouwing van den Christus is Sadrach zeer versterkt geworden door het boekje, waarvan ik u reeds sprak in hoofdstuk XLIV.

Ik wil u dit bewijzen door u den inhoud van dat, door een Zendeling geschreven geschriftje, mee te deelen, dat Wilhelm Sadrach en velen zijner volgelingen in handen gaf. Het is een samenspraak tusschen twee Javanen; de een, Moeritama, is christen, de ander Lebdagama nog niet. L. verhaalt aan M., dat hij een kjahi, blijkbaar een goeroe, ontmoet heeft, die hem sprak van den ratoe hadil, die komen zou als de bevestiger en regelaar van den godsdienst, om over de geheele aarde de volmaakte agama te bevestigen. En zoolang die ratoe hadil nog niet was gekomen, zei de kjahi, moest men de ngèlmoe van hem zoeken, want, voor wie ze vond, was ze het middel, om bij God in gunst te worden aangenomen. Ook vertelde de kjahi, dat een blank volk uit het Westen ze zou brengen. M., de christen, dit alles vernemend,

zei: er is waarheid in die woorden van den kjahi, men moet de ngèlmoe van den ratoe hadil, die zeker komt, zoeken en die ngèlmoe komt van een blank volk en is reeds lang hier op Java verbreid, hoewel velen ze nog niet kennen; het is een ngèlmoe omtrent geestelijke zaken. Die ratoe hadil wordt terecht bevestiger en regelaar van den godsdienst genoemd, omdat hij niet een nieuwe agama brengt, maar de bestaande agama bevestigt en regelt.

Vervolgens deelt M. aan L. mee, dat God na den val van Adam en Eva de belofte gaf, dat er een vrouwenzaad zou komen, om de zondaren te verlossen uit de handen van den duivel. Dat zaad der vrouw, zei hij, was de ratoe hadil. Aan Abraham openbaarde God, dat die ratoe hadil uit hem zou voortkomen en tot een zegen zijn voor alle volken der aarde. Aan Jakob gaf God te kennen, dat die ratoe hadil uit Juda zou geboren worden en aan David, dat hij uit zijn geslacht zou zijn.

Voorts haalt M. ten bewijze verscheidene teksten aan, zooals Ps. 72:2, 4, 7, 11, 12, 13, 17; Zach. 14:9a; Dan. 7:13 en 14; Ps. 2:6, 7a, 8, 9 en 12; Amos 9:11; Gen. 49:10; Deut. 18:18 en 19.

Hij toont verder aan, dat die in al deze teksten bedoelde ratoe hadil de Zoon Gods is en dat hij mensch is geworden in armoe en vernedering, door de menschen veracht en verworpen, gedood, maar door God opgewekt en weer naar den hemel teruggekeerd, waar hem alle macht is gegeven in hemel en op aarde.

Zie, zegt M. tot L. dat is de ratoe hadil en alzoo is zijn eerste komst geweest tot een middel van vergeving; hij heeft toen de rechte agama geleerd en zijn onderwijs bij zijn heengaan nagelaten aan zijn discipelen. Bij zijn tweede komst zal hij op aarde heerschen als de ratoe hadil. Want als de daarvoor bepaalde tijd gekomen is, keert hij van uit den hemel naar de aarde terug met de heerlijkheid van het hemelrijk en zal dan zijn rijk des vredes op aarde vestigen. Dan zullen allen, die reeds openbaar werden als zijn vijanden, wijl zij zijn heilige agama niet wilden volgen, eerst verdelgd worden van de aarde, opdat zij het rijk niet verstoren. Dan zal ook de duivel in de gevangenis gesloten worden, opdat hij de nog op aarde overblijvenden niet weer verleide. Terecht wordt dus deze ratoe genoemd hadil, rechtvaardig, wijl hij den ongeloovigen niet zal vergunnen, in zijn heerlijkheid te deelen, noch voort te gaan, de heerlijkheid

van zijn oprechte dienaren te verstoren. En ook heet hij recht-rechtvaardig, omdat hij dan aan hen, die tijdens hun leven zijn ngèlmoe kenden en onderhielden en in het geloof standvastig waren, de belofte vervult, dat hun heerlijkheid zou worden geschonken tot loon. Want tegelijk met zijn komst in heerlijkheid op aarde, worden zij, die, toen zij stierven, lichaam en ziel al in zijn handen hadden overgegeven en wier hart al op zijn komst bereid was, opgewekt en verzameld met hen, die, bij zijn komst nog in leven, reeds in den ratoe hadil geloofden en hem verwachtten.

M. zegt, dat wel eens alle menschen zullen worden opgewekt en de ratoe hadil dan een elk in lichaam en ziel zal vergelden, naar wat zij op aarde deden, doch allen zullen niet gelijktijdig opstaan. Er zal eerst een opstanding zijn van hen, die de ngèlmoe van den ratoe hadil onderhielden en tijdens hun leven naar zijn komst uitzagen. Zij, zegt M., worden opgewekt bij de komst van het rijk der heerlijkheid en hun wordt dan de heerlijkheid geschonken, waarop zij hier reeds hoopten. Want zij begeerden geen aardsche goederen; wat zij daarvan bezaten, veel of weinig, gebruikten zij tot teerkost op weg naar dat eeuwig koninkrijk en om nooddruftige medemenschen te helpen. Zie, zulke menschen krijgen een plaats der heerlijkheid in dat rijk der zaligheid, zoodat zij kunnen voortgaan in hun weldoen aan hun medeschepselen tot prijs van den naam van den barmhartigen Allah. En wat de toestand op aarde betreft onder het bestuur van den ratoe hadil bij zijn tweede komst, M. zegt, dat er over de geheele aarde orde en vrede en heil zal wezen, wijl dan allen in oprechtheid den wil van dien Koning volbrengen, van ganscher harte de liefde beoefenen, allen God kennen en zijn bevelen weten; en de lieden, die kwaad bedrijven, er dan niet meer zijn vanwege het rechtvaardig oordeel des konings; dat er dan ook geen strijd meer is over de agama. Dan leven dus, volgens M., alle geloovigen op de aarde in vrede en heerlijkheid onder het bestuur van den ratoe hadil. Zij zijn dan met hem koningen in heerlijkheid en verspreiden heerlijkheid en zaligheid over al wat hun onderworpen is.

Ziehier u den inhoud kortelijk meegedeeld.

Had ik nu geen recht, om te zeggen, dat Sadrach door dit boekje zeer versterkt is geworden in zijn Javaansche beschouwing van den Christus? Is het nu te verwonderen, dat hij, nadat hem dit werkje vanwege de Zending in handen kwam,

met nog meer kracht dan vroeger het Javanisme predikte?

Een groot aantal exemplaren van dit werkje zijn door hem op Midden-Java verkocht en ik twijfel er niet aan, dat, hoe goed ook de bedoeling van den schrijver moge geweest zijn, het in Sadrach's kring een middel is geworden, niet om het Evangelie van Jezus Christus te verbreiden, maar om het Javanisme te verlevendigen.

En daarom juist acht ik het in hooge mate onbillijk, om luide te roepen: „Sadrach is een ketter, hij predikt het Javanisme" en uit het oog te verliezen, dat Zendelingen zulke boekjes opstelden en hem in handen gaven en alom deden verspreiden in de meening, daardoor het Evangelie te verbreiden.

LX.

Ook de Javaansche bijbel gaf aanleiding, dat Sadrach het Javanisme en vreemde leeringen predikte.

Dat Sadrach zich omtrent het wondere mysterie van de vleeschwording des Woords een Javaansche of wilt gij een Boeddhistische voorstelling had gevormd, betwijfel ik niet.

Zonder goede en aanhoudende onderrichting kon hij, menschelijkerwijs gesproken, niet komen tot een rechte, zuivere, schriftuurlijke voorstelling van den persoon des Verlossers en van zijn werk tot zaligheid van zondaren. Niet alleen stonden zijn „Boeddhistische noties," die in zijn ziel kleefden, hem daartoe in den weg, maar ook de Javaansche vertaling van den bijbel, die hij tot 1889 gebruikte, gaf mijns inziens aanleiding, dat hij een verkeerde opvatting van Jezus' persoon en arbeid kreeg.

In dien bijbel toch, van den tijd van Mevr. Philips af tot nu toe in bijna alle gemeenten gebruikt, kon Sadrach in Joh. 1:1 moeilijk lezen, dat het Woord de tweede persoon in het Wezen Gods is.

Er staat letterlijk: „in het begin was er woord en dat woord was één met Allah en die Allah was ook dat woord." Hoe ter wereld kan de Javaan, die sinds eeuwen aan dat woord Allah de beteekenis hecht, die de Islam er aan gaf, nu uit zulk een vertaling van Johannes' woord den rechten zin vatten, dien de

Heilige Geest er in openbaarde. Hij kon er niet anders in lezen, dan dat het door Allah gesproken woord en Allah zelf één zijn, dat er geen onderscheid tusschen die beiden is.

Gij weet, dat er langen tijd onder de Mohammedanen gestreden is over de vraag: of de Koran eeuwig was als God, of niet. In de 9e eeuw werden zij, die staande hielden, dat de Koran eeuwig was, heftig vervolgd. De beide partijen zijn ten laatste verzoend door de beslissing van Algazali, die zich aldus uitdrukte: „De Koran is uitgesproken met de tong, geschreven in boeken, en opgenomen in de memorie en toch is hij eeuwig bestaande in het goddelijk wezen en er niet van gescheiden."

Wat dunkt u, zou Sadrach, die jaren lang in de priesterwijk in Samarang zich door de hadji's had laten onderwijzen, de voorstelling in die door mij gespatieerde woorden niet gekend hebben? Ongetwijfeld! Maar dan kunt gij nu ook wel nagaan, dat hij in zijn bijbel in Joh. 1:1 las, dat de H. S., het Woord, eeuwig was en niet van God te scheiden. Hij las er dus gansch wat anders in, dan er in uw bijbel staat. Door die verkeerde overzetting van vers 1 werd zijn opvatting van het geheele hoofdstuk, met name van vers 14, vervalscht.

Als dus van Sadrach gezegd werd in '89, dat hij vreemde leeringen in zijn prediking mengde en wat later van zijn leer gerapporteerd werd: „Dat Christus is de „Zoon" van God, dat God een „Zoon" kan hebben, ligt buiten den gedachtengang, schoon de uitdrukkingen soms gebruikt worden," (zie rapport van Ds. Lion Cachet Acta der vierde voorloopige Synode blz. 48,) bedenk dan, dat Sadrach, met zijn Islamsch-Hindoe-Boeddhistische beschouwingen behept, uit Joh. 1:1 in zijn Javaanschen bijbel allerminst kon verstaan, dat God een Zoon heeft, en uit vers 14 moeilijk kon vatten, dat die Zone Gods mensch werd. Tien tegen een dat hij zich van de vleeschwording des Woords een Javaansche voorstelling heeft gemaakt, zooals ik die u meedeelde. Te meer wijl in de gezangen, die in de gemeenten gezongen werden, meermalen ter aanduiding van de komst van Christus in het vleesch dezelfde uitdrukkingen voorkomen, die de vaststaande termen zijn, waarmeê in de wajangverhalen zulk een incarnatie van een goddelijk wezen in een mensch wordt aangeduid.

Doch niet slechts over die komst van den Zone Gods in het vleesch, maar ook over zijn optreden op aarde en zijn werk tot

zaligheid van zondaren had Sadrach verkeerde, Javaansche gedachten. En ook hiertoe gaf de meergemelde Javaansche bijbel aanleiding.

Gij weet reeds, welk begrip de Javaan hecht aan het woord goeroe. Nu wordt in dien bijbel de Heere Jezus gestaâg goeroe genoemd. Zoowel de schare als de farizeën en schriftgeleerden spreken Hem gestaâg aan met: goeroe. Ook de discipelen doen dat, ja wat meer zegt, Jezus zelf legt hun dat woord goeroe in den mond, o. a. in Matth. 26:18.

Hoe licht kon dus Sadrach, als hij dit in de Schrift leest, op Jezus de voorstelling toepassen, die dat woord goeroe altoos in zijn Javaansch bewustzijn te voorschijn roept. Onwillekeurig komt Jezus zoodoende in de Evangeliën voor hem te staan als een goeroe met zijn moerid's, die bij Hem ngèlmoe zoeken. Te meer omdat hij in Matth. 9:20 en elders leest, dat Jezus een lang kleed, een djoebah, droeg, zooals hier alleen de goeroe's en hadji's. En vooral ook als hij leest in Luk. 8:46 en elders, dat Jezus zelf zegt, dat Hij kasektèn bezit. Want met dat woord kasektèn wordt stelselmatig in de wajangverhalen de bovennatuurlijke macht aangeduid, die goeroe's of pandita's na een lang kluizen van de godheid ontvingen.

Ik schreef u van de wondere dingen, die de door Narada bezielde kleinzoon van den koning Dahana deed. Welnu, zulk een macht noemt een Javaan kasektèn. Lieden, die zulk een kasektèn verkregen, vermogen allerlei bovenmenschelijke dingen te doen; zij kunnen zich door de lucht bewegen als een vogel, zich onzichtbaar maken, stervende lieden door even op hen te blazen genezen, of een vijand door een enkele aanraking dood neêrwerpen; kortom allerlei wonderen kunnen zij doen. De wajangverhalen wemelen van geschiedenissen van lieden, die door hun kluizen zulk een kasektèn verkregen, of die dergelijke krachten deden, wijl Visnoe of een ander goddelijk wezen in hen was ingegaan.

Is het dus te verwonderen, dat, als Sadrach in zijn bijbel las, dat Jezus zelf verklaart, zulk een kasektèn te bezitten en daardoor die kranke vrouw te hebben genezen, hij zich dan een gansch verkeerde, een Javaansche voorstelling van den Christus en zijn optreden vormt? Vooral ook als hij leest in Hand. 10:38, dat Petrus van Jezus getuigt, dat God Hem zulk een kasektèn schonk, waardoor Hij in staat was, het land door te gaan, goed doende en genezende allen, die van den duivel overweldigd werden.

Zie, die enkele uitdrukking, waaraan sinds eeuwen zoo'n bepaald begrip kleeft, is in staat, om de opvatting omtrent Jezus' goddelijke kracht, waardoor Hij zijn wonderen deed, te vervalschen bij den Javaan.

En niet slechts zijn beschouwing van den Zone Gods, maar ook van den Heiligen Geest wordt er door vervalscht, waar hij in Hand. 1:8 leest, dat Jezus tot zijn discipelen zegt: „nadat de Heilige Geest over u gekomen is, zult gij kasektèn ontvangen." Zoo komen ook de apostelen in een valsch licht te staan voor den Javaan.

Gij moet dit alles wel in gedachte houden, als gij verneemt, dat Sadrach in '89 in Holland werd beschuldigd, het Javanisme te prediken en vreemde leeringen in zijn prediking te mengen.

Tot zijn vreemde leeringen op het stuk van de rechtvaardiging des zondaars door het geloof, gaf ongetwijfeld ook zijn Javaansche bijbel hem aanleiding.

Ik wil u dit even zoo kort mogelijk aantoonen.

De Javaan heeft in zijn taal een woord dat in het Hollandsch meest vertaald wordt door het woord: rechtvaardig. Dat Javaansche woord is „hadil." Doch meen nu niet, dat de Javaan, die in zijn taal zooveel mogelijk specificeert, met dat woord hadil alles aanduidt, wat wij met het woord: „rechtvaardig" aanduiden. De Javaan drukt er speciaal mee uit een handelwijze van een rechter, die recht oordeelt, die in zijn rechtspreken rechtvaardig te werk gaat, de schuldigen straffende en de onschuldigen vrijsprekende. Van zulk een rechtvaardig rechter zegt de Javaan: dat is een „wong hadil," een rechtvaardig man. En dat begrip wordt nu ook overgebracht op een ieder, die in het dagelijksch leven in zijn omgang met anderen recht en billijk handelt. Ook zoo iemand noemt hij een „wong hadil."

Hij drukt door die woorden dus in het minst niets uit omtrent de betrekking van dien mensch tot God, zijn staat voor den Rechter der gansche aarde. Een in zijn oog vroom en een onvroom mensch kan een wong hadil zijn, als hij maar rechtvaardiglijk zijn naaste bejegent.

Wanneer nu in '89 en vóór dien tijd Sadrach zijn Javaansche bijbel ter hand nam, dan vond hij in Ps. 34:16, 20 en 22 voor het woord „rechtvaardige" in uw bijbel, de Javaansche woorden „wong hadil." Wat dunkt u, zou hij uit die verzen dus wel verstaan kunnen, wat gij er in leest? Immers neen! Dat „wong

hadil" brengt hem op een dwaalspoor. En toch, die woorden vindt hij eveneens in Ps. 1:5 en 6, in 5:13, in 7:10, in 14:5, in 31:19, in 32:11, in 33:1, ja in den geheelen psalmbundel. En niet slechts daar maar ook in Gen. 6:9 en 7:1 en 18:23 en verder in dit hoofdstuk overal, waar gij het woord „rechtvaardige" leest. En zoo op tal van plaatsen in het O. T. Ja ook in Habakuk 2:4!

En dat is niet alleen zoo in het O. T. maar ook in het N. T. Zoo bijv. in Matth. 13:17. In Matth. 23:35 wordt Abel als een wong hadil voorgesteld, gelijk ook in Hebr. 11:4. Ja, waar bepaaldelijk en uitdrukkelijk sprake is van de rechtvaardiging des zondaars voor God, wordt herhaaldelijk die uitdrukking van wong hadil gebruikt. Zoo is het in Rom. 1:17 en Gal. 3:11, in Rom. 5:19, Hebr. 10:38 en op tal van plaatsen, te veel, om u hier te noemen.

En daar komt nog wat bij. Stel al, des neen, dat Sadrach uit die onjuiste vertaling het zuivere Schriftuurlijke begrip van de rechtvaardiging des zondaars voor God had kunnen verstaan, dan werd dat toch weer vervalscht door een andere verkeerde vertaling.

Waar gij toch in uw bijbel leest door het geloof, vond Sadrach telkens om of wegens het geloof. Zoo staat er, om slechts een enkel voorbeeld te geven, in Rom. 3:28: „wij besluiten dan dat de mensch hadil gemaakt wordt vanwege het geloof." Een Javaan verstaat uit dit vers niet anders dan dit: dat hij, omdat hij gelooft, gemaakt wordt tot een mensch, die recht en billijk handelt.

Die Javaansche bijbel leerde dus Sadrach niet, dat het geloof slechts het middel is, waardoor de goddelooze de rechtvaardiging ontvangt als een vrucht van Christus' plaatsvervangend lijden en sterven. Integendeel, die bijbel stelde het hem voor, alsof het geloof een verdienende oorzaak was.

Ik verzeker u, dat Sadrach uit zijn Javaanschen bijbel onmogelijk de zuivere leer der rechtvaardiging des zondaars kon leeren kennen en dus ook niet kon prediken. Wat dunkt u, is het u met het oog op dit alles niet zeer verklaarbaar, dat Sadrach als vanzelf er toe kwam, om met den Javaanschen bijbel in de hand vreemde leeringen in zijn prediking te mengen? Is het nu wel zoo vreemd, dat hij het Javanisme predikte? Ik vind het volstrekt niet vreemd, maar alleszins begrijpelijk.

LXI.

Conferentie der Zendelingen te Poerbolingo in Juni 1890. Wilhelm ontvangt een brief van Horstman met 7 beschuldigingen tegen Sadrach.

Kort nadat Wilhelm den brief uit Holland kreeg, waaruit hem bleek, dat Sadrach daar beschuldigd was, het Javanisme te prediken en vreemde leeringen in zijn prediking te mengen, begroette hij in Horstman een nieuwen collega. Er scheen in het eerst geen verschil van opinie tusschen hen beide te zijn.

De verhouding tusschen Wilhelm en zijn nieuwen collega was in den beginne uitnemend goed. „Alvorens te vertrekken naar Pekalongan" kwam H. in Januari 1890 te Poerworedjo en logeerde eenige dagen bij W. om „de gemeenschap der broederen te genieten en dienstzaken te bespreken". En in Maart kwam W. naar Pekalongan met Johannes van Karangdjasa en anderen, om de Classis in Pekalongan en in Tegal voor de eerste maal bijeen te vergaderen en den nieuwen pandita daar aan de gemeenten voor te stellen en te installeeren. Zoo konden zij opnieuw „de gemeenschap der broederen genieten" en met elkander over den arbeid spreken. Een drie maanden later, in Juni, was H. weer de gast van W. en schreef de laatste: „Horstman hier, samenspreking over het werk, wonderbare eenheid en samenstemming". Daarop trokken Wilhelm, Horstman en Zuidema samen naar Poerbolingo, ten einde daar over de Keuchenius-school en het zendingswerk met elkaâr te spreken.

Van hetgeen er op die conferentie der Zendelingen, van 15—17 Juni 1890 te Poerbolingo gehouden, is besproken, staat in een „beknopt overzicht" het volgende: „Naar aanleiding van het feit te Groedjoeggan voorgevallen, waar bruid en bruidegom zonder kennisgave aan br. Vermeer hun huwelijk te Karangdjasa lieten inzegenen, wordt met algemeen goedvinden besloten, dat: Huwelijken door kerkeraden der respect. gemeenten gesloten kunnen worden na kennisgave aan en toestemming van den Zendeling onder wiens ressort zij behooren. Huwelijken zonder in acht name dezer bepaling gesloten worden niet erkend.

Nog aan dienzelfden avond (16 Juni) had nog het zwaarwichtig

chapitre tucht zijn intrede in den kring der broederen gedaan, zonder tot een goed resultaat te komen. Aan opiumschuivers, arakdrinkers, spelers en overspelers, die allen in de gemeente niet toegelaten ook niet geduld worden, mag dus geen doop of avondmaal bediend, maar moet in christelijke zachtmoedigheid geduld en liefde na vermaning straf toegepast en vervolgens tucht, tot zelfs met uitsluiting (overgave aan Satan), uitgeoefend worden. Over bijgeloovigheden werd besloten: uitstel van executie. In October zal, vóór de vergadering te Karangdjasa, die één dag duur zal hebben, onze conferentie gehouden worden".

Gij ziet, in die conferentie is gesproken over de „bijgeloovigheden" m. a. w. over de „heidensche gebruiken", over het Javanisme, dat er nog in de gemeenten was. En die woorden „uitstel van executie" bewijzen wel, dat de Zendelingen voelden, dat ze hier voor een zeer moeilijke zaak stonden.

Volgens een later geschreven brief van Horstman aan Wilhelm, werd op de conferentie in verband met de bespreking van dit punt de „gedachte uitgesproken, om meer Europeesche Zendelingen als het eenige redmiddel."

Maar er werd ook nog over wat anders gesproken. Over de „autoriteit" van den Zendeling. Een huwelijk, gesloten zonder kennisgave aan hem, zou niet geldig zijn, en dat, waar reeds bijna 20 jaar Sadrach de huwelijken had gesloten, en wel sinds '83 met weten van de Regeering.

Met dit punt werd tegelijk de verhouding van den Europeeschen Zendeling tot den Javaan Sadrach aan de orde gesteld. Doch men is blijkbaar, althans bij het nemen van besluiten, niet dieper daarop ingegaan. Een maand daarna echter begon Horstman ook over die zaak, gelijk over de „bijgeloovigheden", in een brief aan Wilhelm.

Wilhelm deed in die dagen het voorstel, om Sadrach te ordenen als Leeraar. En zie, niet lang daarna, het was 19 Juli '90, kreeg hij een brief van Horstman, om hem te melden, dat hij van een Islamiet te Pekalongan dingen had vernomen omtrent Sadrach, die hij in 7 beschuldigingen tegen hem kon saâmvatten.

Gij weet, dat Ds. Lion Cachet in „Een jaar op reis" pag. 784 het volgende verhaalt: „De eerste dagen van mijn verblijf (te Pekalongan) werden veelal doorgebracht in gesprekken met br. Horstman over den toestand van ons zendingswerk, en vooral over br. Wilhelm's betrekking tot Sadrach en diens schadelijken

invloed op den gang van het werk. Wilhelm had met Horstman dienaangaande gecorrespondeerd en ik verkreeg inzage dier briefwisseling, zoo zeer van nabij, niet slechts het welwezen, maar het wezen onzer Zending op Java rakende. Horstman was van gevoelen, dat Wilhelm door Sadrach als gebiologeerd werd, gelijk deze ook tal van Christen-Javanen afhankelijk van zich wist te houden".

Nu de schrijver van „Een jaar op reis" zóó schreef, zal het mij zeker niet ten kwade geduid kunnen worden, dat ik u in de gelegenheid stel te weten, wat Wilhelm's gevoelen was. Als gij dan beide partijen gehoord hebt, kunt gij een juist en billijk oordeel vellen.

Die correspondentie van Horstman met Wilhelm ving aan met den brief, boven vermeld, dien Wilhelm 19 Juli 1890 ontving.

In dien brief van 19 Juli 1890 schreef H. aan W. het volgende: „Mij waren dingen van Sadrach meegedeeld, die een nauwkeurig onderzoek vereischen. Ziehier wat mij een man, die door een der ouderlingen van een gemeente over het Christendom was aangesproken, vertelde, als zijnde hem voor waar medegedeeld met het doel, hem voor 't Christendom te winnen.

Wat is 't Christendom, wat Christen elmoe?

I. Dat Sadach Goesti is, zijn moeder de heilige Maria maagd en eenige Christenen de teekenen in zijn handen en voeten waarnamen.

II. Dat Sadrach te Karangdjasa zetelt. Vandaar uit heel Java beheerscht. De pandita's aanstelt Vermeer, Horstman, Zuidema, Wilhelm, en afzet, als Bieger en Uhlenbosch en die nog komen, evenzoo de goeroe's, meesters enz.

III. Dat de ouderlingen der gemeenten met hunne Pandita's eenmaal 's jaars moeten komen, om te Karangdjasa in de Mesdjid te aanbidden (Midang) en te offeren (Ieder huisgezin behoort daartoe 1 duit per dag af te zonderen of anders de gemeente de „armbus" te ledigen).

IV. Indien de Christenen hierin getrouw zijn, kunnen zij overigens hun djimatsrapals, djapa, elmoe als besnijdenis sidekahs, sesadjen enz. enz. gerust behouden. Ook behoeven zij niet naar Mekka te gaan, wijl de Mesdjid nu te Karangdjasa is. Twee Samarangsche Pandita's hebben dat verleden jaar door hun komst te Karangdjasa bewezen en namens de Samarangsche Christenen volgens punt III hulde gebracht aan „Goesti".

V. Behalve de Indjil, heeft Sadrach ook nog gemaakt Ngelmoe Sadjati, gemeenteboeken enz. enz. Pandita's zorgen voor de verspreiding.

VI. Voor trouwen en doopen, werk door Sadrach aan de Pandita's of ouderlingen opgedragen, moet eerst verlof en zekerheid zoowel als gunst en zegenbede (niet zonder betaling) aan Sadrach te Karangdjasa gevraagd.

VII. Gemeenten en Pandita, die het hierin niet met Sadrach eens zijn, staan buiten het Christendom en kunnen noch geloofd noch erkend worden".

Ik was zoo geschokt, waarde broeder, dat ik mijn geheele reis niet heb geslapen en ziek thuis kwam. Voor II, III, IV, VI en VII heb ik èn zekerheid èn getuigen uit mijn gemeenten. Is alles waar, dan staan we hier voor een geval eenig in de geheele Zendinggeschiedenis. Dwalingen als de genoemde zijn dus werkelijk in de gemeenten aanwezig, worden geleerd en zonder dat wij er iets aan kunnen veranderen, ja zelfs door onze tegenwoordigheid en optreden gesanctioneerd!!

Het is duidelijk, dat Sadrach van dit alles onkundig *moet* blijven tot wij allen van de waarheid overtuigd zijn en dan dient nog goed overlegd, hoe gehandeld, anders staan wij bepaald machteloos. Eerst moet nog bewezen, dat Sadrach zelf dit alles leert, of er van weet, dat het geleerd wordt, wat I en V betreft. In dat geval is hij een gevaarlijk persoon, wiens tegenwoordigheid in de gemeente geen oogenblik langer door ons zou geduld mogen worden. In bijzondere mate geldt het hier de eere van onzen Heere Jezus en het waarachtig heil der zielen. Ik bid u, stel ook van uwe zijde een onderzoek geheel buiten Sadrach om in, zoowel om te weten, wat Moesa in Kedoe als Johannes leert; dit moet met de uiterste omzichtigheid plaats vinden.

Het best dient daartoe misschien een der Christenen b.v. van Samarang afkomstig, de anderen durven u en mogen misschien ook niets zeggen. Wordt de zaak niet voorzichtig aangepakt en op 't doel af doorgevoerd, dan zijn we, zoover we vertrouwen hebben, dit voor goed kwijt en misschien ook ons leven niet zeker. Bij de onthullingen, die de man met nog enkele andere Christenen mij deed, was ook Lion Thomas tegenwoordig. Hij verzekerde mij, dat de Christenen van Poelosari en Gandang Gotong hem hetzelfde hadden verteld, doch nu geen pitrah, belasting en offer meer aan Sadrach willen brengen, nu zij door hem waren in-

gelicht. Ik verzocht èn terwille van het werk èn ook om Sadrach zelf als hij met de Christenen hier in aanraking kwam, over alles te zwijgen, maar des te beter te hooren. Aangenaam zou het me zijn, als gij deze zaak met br. Zuidema nader bespreken wildet, (aan br. Vermeer heb ik niets gemeld, zal dit ook nog niet doen) en mij uw beider gedachten wilt meedeelen. Mocht Sadrach soms nog plan hebben, hier heen te komen, wees dan zoo goed, dat te verijdelen, ik kan hem nu niet ontvangen!"

Weet gij, wie die Lion Thomas was? Dat was de helper van Horstman. Gij moet hierbij wel in het oog houden, dat die Javaansche helper van Horstman een zwager van Uhlenbusch was, zijn zuster was met U. getrouwd. Voorts, dat deze zwager van U. zelf getuigt, dat hij het is, die de zaak Sadrach bij Horstman aanbracht door, wat hij hoorde van de menschen, aan H. over te brengen. Die jonge man was niet ingeleefd in de toestanden der gemeenten; hij was jaren lang in Depok, kwam in '89 te Poerbolingo bij Vermeer en werd in '90 helper bij Horstman. Dat hij van der jeugd af, in Moearatoewo van U. en later bij zijn terugkeer uit Depok in Poerbolingo nooit iets goeds, maar altoos veel kwaads omtrent Sadrach had vernomen, staat voor mij vast.

Voorts kan ik u verzekeren, dat Horstman niet zal durven beweren, dat deze jonge man niet met zijn landgenooten in sterke mate de kwaal gemeen had, om wel eens aan de waarheid te kort te doen. Dat Horstman in de weinige maanden, die hij in Pekolongan was, de geschiedenis der gemeente nog niet had kunnen bestudeeren, ligt voor de hand. De waarnemingen van een Javaan, en dan nog wel een sinds jaren door Uhlenbusch c.s. ingelichten Javaan, die niet met de toestanden in de gemeenten bekend was en die ongetwijfeld zeer tegen Sadrach was opgezet, konden door H. aan wien hij „de woorden der menschen" overbracht, niet aan de historie der gemeenten getoetst worden.

Ook moet ik er u nog op wijzen, dat de zegsman van H. een Islamiet was. Ik kan best aannemen, dat een Islamiet over het Christendom op Midden-Java sprekende, na ingelicht te zijn door een ouderling van een der gemeenten in Pekalongan, aldus de zaken heeft voorgesteld.

Doch gij stemt mij toch zeker wel toe, dat zoo'n Islamiet toch een heel onbetrouwbaar getuige was. Gelijk een lezer van

het „Handelsblad" haast onmogelijk een zuivere voorstelling kon krijgen van het kerkelijk conflict in Amsterdam, zoo kon Horstman onmogelijk een zuivere voorstelling omtrent Sadrach's handelingen krijgen uit de mededeelingen van dien Islamiet.

Vervolgens dient gij er wel op te letten, dat Horstman voor de voornaamste, de zwaarste beschuldigingen geen zekerheid en getuigen heeft. Immers ontbreken in de opgave van de beschuldigingen, waarvoor hij zekerheid en getuigen zegt te hebben, juist I en V. En hij zegt: „Eerst moet nog bewezen, dat Sadrach zelf dit alles leert, of er van weet, dat het geleerd wordt, wat I en V betreft." Al wat er onder die andere nummers voorkomt, hangt ten nauwste saam met de Javaansche beschouwingen, de heidensche gebruiken, het Javanisme, dat èn naar het getuigenis van Wilhelm èn naar het getuigenis van Horstman nog in de gemeenten in Pekalongan en Tegal gevonden werd, zie hoofdstuk LIV.

En wat het feit betreft, dat Horstman Sadrach niet wilde ontvangen, dat bewijst mij, hoe overijld hij Sadrach veroordeelde. Had Horstman Sadrach ontvangen, dan had hij een uitnemende gelegenheid gehad, om naar den regel der Schrift met Sadrach, persoonlijk, broederlijk, te spreken over wat hij hoorde. Doch in plaats van met beide handen die gelegenheid aan te grijpen, wilde Horstman Sadrach nu niet ontvangen. Zoo doet toch een Christen niet, die zich een wel gewikt, rechtvaardig, oordeel over zijn broeder, die bij hem beschuldigd is, wil vormen.

De redacteur van „De Heidenbode" schreef in '88 bepaaldelijk met het oog op tegen Sadrach ingebrachte beschuldigingen: „Ook tegen een Javaanschen voorganger neme men geen beschuldiging aan dan onder twee of drie getuigen". Het ware te wenschen geweest, dat H. naar dien regel had gehandeld. Doch dat is helaas niet geschied. Ofschoon de Schrift leert, dat we een „ketterschen mensch" eerst na „vermaning" mogen verwerpen, besloot H. maar dadelijk Sadrach niet te ontvangen.

LXII.

Correspondentie tusschen Horstman en Wilhelm over de beschuldigingen tegen Sadrach.

Welken indruk de brief van Horstman op Wilhelm maakte, kunt ge verstaan uit wat hij dadelijk terug schreef aan zijn collega. De aanteekening van Wilhelm op 19 Juli '90 luidt als volgt: „Ik schreef br. H., zich niet te spoedig te laten vervoeren, want ik kan beter getuigen en zal Sadrach hierover spreken."

Toen H. den 20en Wilhelm's brief ontving, besloot hij onmiddellijk weer op reis te gaan en gaf Wilhelm daarvan kennis door middel van een briefkaart. Toen deze kennisgeving nog onder weg was, kwam Sadrach bij Wilhelm te Poerworedjo. Dadelijk greep hij deze gelegenheid aan, om zijn woord aan Horstman geschreven: „Ik zal er Sadrach over spreken" gestand te doen.

De aanteekening van Wilhelm's hand op dien dag in zijn dagboek is als volgt: „Sadrach en Markoes van Djocja terug; ik sprak onder getuige van Markoes over de zaak, hij (Sadrach) beleed dadelijk, geen schuld hieraan te hebben en dadelijk zou hij in alle gemeenten laten onderzoeken, wie zulks zou kunnen leeren. Hij kon niet instaan voor dwalingen, omdat de menschelijke geest tot dwalen geneigd is. Maar hij, van zijn roeping bewust, wilde niet anders prediken dan alleen de waarheid, naar dat hem de kennis gegeven was."

Gij ziet, W. schroomde niet, Sadrach de dingen te zeggen, al was het „gevoelen" van Horstman, „dat Wilhelm door Sadrach als gebiologeerd werd" en al zeiden „zijn mede-Zendelingen, dat Br. Wilhelm geheel en al onder Sadrach's invloed staat: door hem geleid wordt." (Zie „Een jaar op reis" pag. 365 en 725).

Op denzelfden dag, dat Wilhelm zoo met Sadrach sprak, was Horstman druk bezig, een onderzoek in de gemeenten in te stellen. Hoe dat afliep, blijkt uit zijn brief aan Wilhelm d.d. 27 Juli 1890.

H. schreef daarin het volgende: „Het bevreemdt mij, dat u met Sadrach broederlijk over de dwalingen in mijne gemeenten (aangaande Sadrach) wildet spreken. Ik kan mij niet herinneren, u zulks verzocht te hebben. Ik zou het niet hebben gedaan.

Sadrach moet een onderzoek buiten hem om kunnen doorstaan, of twijfelt u zelf daaraan? Ik wel. Daarom ging ik zoo spoedig ik kon op reis, eer dat Sadrach, door u ingelicht, de lui het zwijgen kon opleggen of hen tot voorzichtigheid manen. Mijn onderzoek kon zich om des tijds wil slechts tot Tjiloeloek, Kendil en Benaran bepalen. Vooral om de ouderlingen, die leeren, was het mij van gewicht met hen te kunnen spreken. En wat is nu het gevolg van mijn onderzoek? Zie hier in korte woorden wat geloofd en geleerd wordt.

Er is maar één God. Ook Mohammed is een profeet, vandaar Kangdjeng Mohammed met eere genoemd. Na hem zond God Jezus, zijn zoon; die leefde, leed, stierf en ten hemel voer, om als Roh Allah weer te komen, een tijd lang in Afrika verbleef en nu op Java leeft onder den naam van Sadrach S. P. die zelf zegt, dat hij de ratoe adil is. Dat niemand zijn vader en moeder kent en ieder weet, dat hij uit Demak komt, de plaats voor den ratoe adil is al bewijs genoeg. Voorloopig is Karangdjasa de aangewezen plaats, waarheen ook allen, die waarlijk Christen zijn, minstens eenmaal 's jaars gaan, om eer en hulde te brengen. Het land Afrika ligt achter Mesir, dat ten zuiden van Batoer ligt. Joden zijn Javanen, de Javaansche taal is de taal der Joden, waarin het Evangelie van Roh Allah gegeven werd, vandaar nu Arabisch overbodig en de Koran niet meer noodig. Door Gods bestel zijn de Javanen onder der blanken overheersching, daar uit de blanken de Pandita's moeten komen, die den ratoe adil zullen kronen als de tijd daar is. Zij komen elk jaar met Sadrach te Karangdjasa saam, om hem te vereeren en wachten eveneens aanwijzing van God af.

Sadrach wordt behalve „Kangdjeng" ook genaamd ratoe adil, Panoetan, Goesti, Bapa. Haast maandelijks gaan uit elke gemeente afgezanten naar het zuiden (Karangdjasa) om raad, zegen hulp, gunst. Behalve de Sembah wordt ook Sadrach's groote teen gekust. Kan of wil de pandita niet helpen in een zaak, dan gaat men „hooger op" naar Goesti in het zuiden. Die heeft macht. Reeds zeven Hollanders, die hem niet wilden erkennen, heeft hij weggedreven. Hij gaf bevel, om vrijheid voor de Christenen, dat zij Zondags niet behoeven te werken, geen pitra, etc. behoeven te betalen, het Gouvernement gehoorzaamde. Uitvoerende macht geeft hij ook aan zijn Rasoels (blanke pandita's). Zij zijn er hoofdzakelijk om de gemeenten voor onderdrukking te vrij-

waren. Het leeren is de taak van gezanten als Moesa etc. Ook Hebron heeft Sadrach's voorspelling als aanstaand leeraar voor Semarang, Pekalongan en Tegal. Dat de Hollanders van deze zaak weinig begrijpen is natuurlijk, zij zijn slechts werktuigen. De Javanen, die Sadrach niet als ratoe adil willen erkennen, zijn Pharisi, ook al zijn ze gedoopt. Met hen geen gemeenschap, aan hen geen groet, geen handdruk. Pandita's, die de zaak tegenwerken, worden door Sadrach afgezet: Bieger, Uhlenbusch, Vermeer. De laatste weer aangesteld, omdat hij zich bekeerde, getuige zijn ontvangst van Sadrach. Dat de gemeenten dank behooren te betuigen aan Sadrach, spreekt. Voor de huwelijken wordt zijn gunst gevraagd en betaald. Maakt Sadrach bruiloft voor één van zijn anak angkat, dan gaat door alle gemeenten een bode om Sahossan, wat nog al wat opbrengt. Bij de groote vergaderingen eveneens. Sommigen gemeenten heffen schatting per huisgezin, anderen betalen in naturaliën. Wat niet van Sadrach komt, is niet goed, niet vertrouwd. Niemand wordt gedoopt zonder eerst Sadrach bezocht te hebben. Het geheel is een vermenging van Javanisme (N° 1) Mohammedanisme en Christianisme. Wil toch, waarde broeder, liever dan met Sadrach die ons van den wal in de sloot helpt, met br. Zuidema raadplegen, wat in deze zaak te doen. Inderdaad, Sadrach beheerscht den toestand, wij zijn figuranten, meer niet. De toestand is zeer ernstig. God erbarme Zich over dit arme volk."

Zie daar, u letterlijk alles meegedeeld, wat H. aan W. over de zaak schreef in dien brief. Ik wil er u eenige verklaring bij geven. De Javanen plaatsen het woord Kangdjeng niet alleen voor den naam van Mohammed, maar spreken ook van Kangdjeng Nabi Adam, en zoo eveneens van Moesa (Mozes) Soleman, Davoed enz.

Met Mesir duiden de Javanen Egypte aan, en waar Batoer op Java gelegen is, kunt gij in „Een jaar op reis" op blz. 409 zien; Roh Allah beduidt: Geest Gods.

Panoetan beduidt letterlijk: persoon dien men volgt als leidsman. Rasoel beduidt gezant. In het woord Pharisi hebt ge zeker al farizeërs gelezen. Een anak angkat is een aangenomen kind en Sahossan is een geschenk, iets dat aangeboden wordt. Dat een Javaan in het vragen om een geschenk bij trouwen niets onbehoorlijks ziet, is bekend. De boven u al bekende helper van Horstman zond formeel brieven aan de Zendelingen met

verzoek, om een geschenk bij gelegenheid van zijn huwelijk.

En nu nog enkele opmerkingen. Wat Horstman in dien brief meedeelt, is resultaat van onderzoek, zegt hij. Gij dient echter wel in het oog te houden, dat het maar een zeer vluchtig onderzoek was in drie gemeenten gedurende eenige dagen ingesteld.

Voorts blijkt uit wat H. schreef overtuigend, dat hij nog niet las, wat er in de Javaansche geschriften over den ratoe hadil geschreven is, anders zou hij geweten hebben, dat bij de komst van den ratoe hadil Demak al lang verwoest zou zijn.

Hij slaat dus geheel en al den bal mis, als hij concludeert: „Dat niemand zijn vader en moeder kent en ieder weet, dat hij uit Demak komt, de plaats voor den ratoe adil, is al bewijs genoeg." Ik verklaar u, dat voor elken Javaan, die maar iets weet van de voorspelling van den ratoe hadil, het zeggen van H. dat „Demak de plaats voor den ratoe adil" is „al bewijs genoeg is," dat Horstman er niets van wist. Hij vergiste zich deerlijk met die conclusiën. En ten laatste veroorloof ik mij de opmerking, dat, waar H. in zijn eersten brief, vóór dat hij nog ééne gemeente bezocht, schreef, dat hij voor 5 van de 7 beschuldigingen „zekerheid" en „getuigen" had uit zijn gemeenten, hij nu, na in drie gemeenten geweest te zijn, geen enkele getuige met name noemt. Doch genoeg hierover, gij kunt zelf oordeelen.

Laat mij u thans nog meedeelen, wat Wilhelm aan H. schreef in antwoord op zijn briefkaart en van het onderhoud, dat hij met Sadrach had, in een brief van 26 Juli, die dus den brief van H. van 27 Juli kruiste. Er bestaat een concept van dien brief.

De inhoud van dat concept is aldus:

„Poerworedjo 26 Juli 1896. Waarde Broeder Horstman. Uw briefkaart ontvangen, waaruit mij bleek, dat u weder op reis was, zeker met het doel, gegevens te verzamelen. Ik vrees, dat men u wat opgewonden heeft en dat u nu zeer gemakkelijk de menschen kunt laten zeggen, wat u wilt, want een Javaan vat o zoo snel onze bedoeling. Ik raad u aan, nauwkeurig te vragen aan hen, die iets zeggen, dat ten nadeele van Sadrach kan zijn, van wien zij dat gehoord hebben. Naar mijn weten, is Sadrach maar driemaal in Pekalongan geweest, daaarom kan zijn eigen onderwijs niet veel geweest zijn. Bovendien gingen vele valsche broederen uit Bagelen naar Pekalongan en leerden hun veel kwaads, waar we weinig aan konden doen. Alleen wanneer iets bekend werd,

ging dat sujet in den ban. De ergste onder hen is een zekere Jirmija, die booze dingen uitgehaald en geleerd heeft. Zijn gangen worden sinds twee jaar overal nagegaan. Uit bovenstaande zal u blijken, dat het o zoo gevaarlijk is, beschuldigingen aan te nemen tegen Sadrach, terwijl valsche broeders, vooral Jirmija ze uitgedacht hebben. De punten van beschuldigingen in uw vorigen brief, heb ik in het Javaansch vertaald, zelf aan Sadrach gegeven, en opheldering gevraagd. Voor aleer hij mij antwoordde, riep hij eenige Evangelisten tot getuigen, dat hij zulks niet had geleerd of kon leeren. Die artikelen zullen circuleeren door alle gemeenten en zij, die zulks leeren, zullen opgespoord worden. Het verwondert Sadrach noch mij, dat er valsche leeringen in omloop zijn, want waar zijn de leeraars? U weet, dat er sinds 1883 één zendeling-leeraar was voor een arbeidsveld van 5 residentiën. In mijne omgeving vindt ge die leeringen niet, men weet wel te spreken van dagen, dat er wel iets gangbaar was. Want Jirmija woonde 6 paal van Poerworedjo."

Zie hier den inhoud van het concept van Wilhelm's brief aan Horstman.

LXIII.

Verdere correspondentie tusschen Horstman en Wilhelm over Sadrach.

Wilhelm kreeg al spoedig een antwoord op zijn brief van 26 Juli 1890.

Horstman schreef hem toch reeds den 2en Augustus het volgende: „Waarde broeder Wilhelm. Nog dit lettertje, misschien wel noodig tot goed verstand onzer correspondentiën. Allereerst dan zou het mij aangenaam zijn, indien u de gegevens door mij u toegezonden, niet als beschuldigingen van mij aan Sadrach beschouwde, want dat zijn ze niet, wel heb ik gezegd en beweer dit nog, dat het er voor S. niet best uitziet. Ik gaf u slechts gegevens, om uw raad in deze alleen met het oog op de dwalingen, die ik in de gemeenten vond. Dan nog raadde ik u, hetzelfde onderzoek in uwe gemeenten met name in de Kedoe te doen, om te weten, of overal zoo geleerd en geloofd

wordt. Verder verzocht ik u, Sadrach er vooreerst buiten te laten. Het spijt me, dat ik dit (wel 't voornaamste punt) niet nader heb toegelicht. Ik bedoelde hiermee, dat ingeval Sadrach schuldig mocht zijn (hij is toch ook feilbaar), wij hem het wapen niet in handen zouden geven, om door boden ons onderzoek te stuiten, hetgeen hij in dat geval natuurlijk doen zou, dat spreekt; en indien hij onschuldig was, wij hem door inmenging niet bedroeven èn (voor de gemeenten) geen macht toekennen mochten, die hem niet toekomt. Wij behoeven toch niet alles met hem te bespreken, is 't wel? Dat versterkt de menschen maar in hunne dwalingen dat Sadrach, die toch is. Ik verzoek u daarom vriendelijk om der wille van mijn werk, met Sadrach over mijn werk niet meer te spreken, zoover dit namelijk mijn onderzoek naar den toestand der gemeenten betreft. Daar heeft Sadrach eigenlijk niets mee te maken. Zonder mijne toestemming wil ik ook de beschrijving dier toestanden niet vertaald of door anderen dan door mij aangewezen personen gelezen hebben. Tot nog toe weet zelfs br. Vermeer er niets van, althans van mij niet en die heeft er eer recht op dan S. Hij staat in ieder geval boven Sadrach, wat zijn ambt betreft en Sadrach niet boven den Zendeling. Het is wel noodig aan onze arme Christenen, die zoo ver van de Schrift afgedwaald zijn, dat dit ook door onzen handel en wandel en verhouding tot Sadrach duidelijk uitkome, vindt u niet? Ik stel voor een spoedige samenspreking, daar ik van verdere correspondentie over het punt weinig heil verwacht. Laat ons deze ernstige zaak, die mij inderdaad zeer geschokt heeft ook in mijne gezondheid, den Heere steeds biddend opdragen, Hij kan alles opklaren en zuiveren. In hartelijke broedergroete. Uw gen. br. in Chr." (*w. g.*) R. J. Horstman.

Terzelfder tijd, dat die brief van Horstman onderweg was naar Poerworedjo, was Wilhelm te Karangdjasa. Het heet in zijn dagboek: „3 en 4 Augustus. Gemeentebezoek aan Karangdjasa gebracht, gepreekt. Spreek met de broeders over de loopende beschuldigingen tegen br. Sadrach; het schijnt zijn grond te vinden in de dagen toen Jirmija met anderen de gemeenten wilden verwoesten. Br. Sadrach is niet gestreng genoeg, onderzoekt niet nauwkeurig naar leer en leven, en laat zich wel iets vleien. Van bedrog ontdek ik geen spoor."

Toen Wilhelm thuis kwam vond hij den brief van Horstman.

Hij antwoordde er den 9en Augustus op. Volgens een concept-

brief schreef hij aan H. „U vraagt mij raad; wat kan ik u beter raden, dan betgeen ge vindt in Paulus' brieven aan T. en T. U komt als gezondene des Heeren J.C. en van geen mensch, en kent geen mensch, die ratoe adil is ook geen hagama Karangdjasa enz. En zij die kettersche menschen blijken te zijn, verwerpt gij bij volharden na de eerste of tweede vermaning. Denk er aan, dat de Javaan o zoo gemakkelijk dwalen kan, want b.v. volgens de adat mag geen kjahi leeren, anderen leeren voor hem; indien ik dus met Sadrach zijnde predik, moet het voor iedereen schijnen, alsof S. de meerdere is."

Verder schreef W. over zijn bezoek aan K. zooals hij er van schreef in zijn dagboek, u boven meegedeeld.

Horstman schreef daarop terug den 14en Augustus. De inhoud van dien brief is als volgt: „In dank ontvangen uw schrijven van 9 Augustus. Het doet me bepaald genoegen, dat u schuldige dwaalleeraars op het spoor zijt; 't zal wel niet behoeven gezegd, dat ze in den geest der zachtmoedigheid voorbeeldig dienen gestraft. Een ernstige zaak toch als deze, waarin niet doortastend gehandeld wordt, kan bedenkelijk voor onzer aller arbeid worden en voor de toekomst der gemeenten de schadelijkste gevolgen na zich slepen. Het is daarom vooral van belang, dat we nut trekken van de berichten, die ons geworden en waar de persoon van Sadrach er zoo in gemoeid is, zoo onpartijdig mogelijk trachten te zijn, hoe lief die persoon ons ook is; dit vooral met het oog op de tijden die we beleven (Matth. 24) en met de kennis van het menschelijk hart ons niet vreemd. Voor de schuldigen zal het (ter onzer beoordeeling) in de eerste plaats noodig zijn, hen te overtuigen, dat zij dwalen. Daarvoor moeten we eerst weten, wat ze geleerd en geloofd hebben. Dan, in welke betrekking zij tot Sadrach gestaan hebben of nog staan. Eindelijk kunnen we er ook toe overgaan, de gemeenten aangaande hun leer en leven te ondervragen. Komt dit alles nu overeen met wat ik u van mijn onderzoek gemeld heb, dan zijn we wel niet ver van de waarheid, als we zeggen: Sadrach schijnt er buiten te staan. U zult mij daarom genoegen doen, als u mij boven aangegeven punten nader wilt toelichten. Ik meen, dat als we zóó handelen, we het recht aan onze zijde hebben. Mijne onderzoekingen hadden geenszins ten doel iemand, wie ook, onvoorbedacht te kunnen beschuldigen, (Sadrach zelf bleef b.v. geheel ongenoemd) doch te weten, wat

er aangaande dogmatiek en zedeleer in de gemeente geloofd wordt. Hierin volgde ik slechts 's Heeren vingerwijzing. Tegenover u en br. Zuidema meende ik verplicht te zijn, om onzen arbeid, hiervan „en global" mededeeling te doen. Natuurlijk heb ik niet alles geschreven, slechts wat ik meende belangrijk te zijn. Het was mij tevens een bewijs, en dat verblijdend, dat de menschen mij reeds vertrouwen. Nu daaraan twijfelde ik niet; wie 6 jaar lang in de desa heeft gewoond, weet wel hoe hij de Javaantjes onder een kop koffie een strooitje of pruimpje aan 't vertellen krijgt. Ik hoorde reeds iemand zeggen, dat ik een halve Javaan was. Zoo deelden mij nu weer een paar Christenen, die van Sadrach's bruiloftsfeest teruggekomen waren, mede, dat Markoes op weg was naar hier, Sadrach naar Tjilatjap, met 't doel naar Bogor te gaan; dat de laatste gezegd had: Mijn kinderen en kleinkinderen, ik maak je bekend, dat ik een „lajang pesoewel" heb ontvangen, daarvan moeten de pandita's en ook de Kangdjengs op Java kennis nemen, kom jelui in October allen hierheen, niemand blijve achter; er zijn 2 maal 12 pandita's op Java = 24, die heb ik allen opgeroepen om dan hier te komen. Ook de Gouverneur-Generaal van Bogor zal komen. Denkt er om ja! Naar Pekalongan stuur ik Markoes, om de gemeenten te bezoeken enz. Zulke dingen vertelt Jeremija toch niet! Zouden de menschen zoo vreeselijk brutaal zijn, mij zoo iets voor te liegen! zonder eene enkele oorzaak? Dit is slechts een staaltje van wat de menschen mij hebben verteld! Over den ratoe hadil zijn ze niet meer te spreken. Toen u met Sadrach uit Kedoe kwaamt, was op hem wachtende Hebron van Banaren, die kwam gewaarschuwd hier; hij was de eenige, die voorzichtig was in zijn uitdrukkingen; is ook niet op onze Ouderlingenvergadering geweest en wilde ook Lion geen hand geven!! Zouden de dwaalleeraars dit bewerkt hebben? Gaarne had ik alsnog van u mijn vraag beantwoord, in hoever en in welke betrekking Sadrach tot mijne gemeenten staat. Dit vooral ook met het oog op de komst van Markoes, mij bevreemdend. In de dwalingen staan Derma vooral, ook Poerba bovenaan! Waart ge hier, ik zou u eens wat voorlezen! Ik zou echter niet gaarne beweren, dat er geen ware Christenen zijn, dat weet ik beter. De menschen zijn schandelijk misleid."

Zie hier u alles meegedeeld, wat er in dien brief van H. over de zaak voorkomt. Wellicht zijn er enkele woorden in,

die u niet duidelijk zijn, ik wil u die verklaren. „Lajang pesoewel" zal hier wel moeten beteekenen: een brief met aanklachten en beschuldigingen, en dat zal dus zien op den brief van H. aan W. over S.-Bogor is de naam van Buitenzorg. Dat oproepen van de pandita's ziet zeker op de uitnoodiging aan andere Zendelingen voor de vergadering in October te houden.

Met „de Kangdjengs" op Java zal zeker bedoeld zijn de Residenten. En laat mij nu nog enkele opmerkingen maken naar aanleiding van wat H. schreef.

Hij zei, dat de menschen hem reeds vertrouwden, maar nog geen maand geleden schreef hij in zijn eersten brief: „wordt de zaak niet voorzichtig aangepakt en op het doel of doorgevoerd, dan zijn we, zoover we vertrouwen hebben, dit voorgoed kwijt en misschien ons leven ook niet zeker," en den 25en April schreef hij nog dat „de prediker hun vertrouwen moet winnen" met het oog op zichzelven in betrekking tot de Christenen in Pekalongan, zie zijn brief in „De Heidenbode" van Juli 1890. En in dezen zelfden brief van 14 Augustus, waarin hij zegt, dat de menschen hem al vertrouwen, schrijft hij even verder: „over den ratoe hadil zijn ze niet meer te spreken," wat dunkt mij bewijst, dat ze gesloten, met een zeker wantrouwen, tegenover H. stonden.

Voorts maakt het toch al een zeer vreemden indruk, dat als het H. bij zijn onderzoekingen niet te doen was, om S. te kunnen beschuldigen, maar slechts om te weten, wat er aangaande dogmatiek en zedeleer in de gemeente geloofd werd, hij zoo beslist weigerde, om Sadrach te ontvangen en nu weer bezwaar had tegen de komst van Markoes. Juist Sadrach was de persoon, dien de lieden als hun goeroe beschouwden en Markoes als een „Evangelist" van hem. Hij kon dus door met hen, Sadrach en Markoes te spreken, uitnemend op de hoogte komen van wat zij van dogmatiek en zedeleer wisten.

Juist dat weigeren, om Sadrach te ontmoeten, maakt op mij een ongunstigen indruk en de brieven van H. geven mij duidelijke bewijzen, dat Horstman zeer tegen S. ingenomen, dat hij allesbehalve onbevooroordeeld was. Schreef hij zelf niet in zijn brief van 27 Juli, dat hij na ontvangst van Wilhelm's bericht, dat hij S. over de zaak zou spreken, onmiddellijk op reis ging, omdat hij twijfelde, of Sadrach wel een onderzoek buiten hem om kon doorstaan? Hij ging, schreef hij, juist

daarom zoo spoedig hij kon op reis, eer Sadrach door Wilhelm „ingelicht de lui het zwijgen kon opleggen of hen tot voorzichtigheid manen." En hij ging in zijn vrees daarvoor zóó ver, dat hij in Hebron al een gewaarschuwd man zag, ofschoon de man nog niet gewaarschuwd kon zijn. Het heet immers in zijn brief van 14 Augustus, dat Hebron gewaarschuwd in Pekalongan kwam van uit Kedoe. Nu bewijst echter het dagboek van Wilhelm, dat deze maar tot 14 Juli op reis was naar Kedoe en Djokja. Dat wist Horstman ook, want hij schreef in zijn brief van 17 Juli: „zooeven ontving ik een briefkaart van Moesa uit Kedoe, die mij uw tocht met Sadrach meldde. Hopenlijk zijt gij nu behouden ten uwent." Uit dit eigen woord van H. blijkt, dat hij uit de briefkaart van Moesa wist, dat Wilhelm al uit Kedoe was vertrokken naar huis en den 17en al thuis kon zijn. En zie, nu schrijft hij 14 Augustus, dat Hebron al gewaarschuwd uit Kedoe kwam. Dus reeds verscheidene dagen vóór Wilhelm den brief van H. ontving en vóór deze er met Sadrach over kon spreken, zou Hebron al door Sadrach gewaarschuwd zijn, was hem al door S. het zwijgen opgelegd of was hij tot voorzichtigheid gemaand.

Wat dunkt u, is dit geen krachtig bewijs, hoe bevooroordeeld H. bij zijn onderzoek was. In dat vooroordeel zoek ik dan ook de reden, dat H. Sadrach niet wilde ontvangen, om persoonlijk met hem broederlijk, naar den eisch van Gods Woord, te spreken over de zaak.

Horstman schreef in zijn brief d.d. 5 Aug. (zie „De Heidenbode" Oct. '90): „Tegen dwalingen die soms zeer gereeden ingang vinden of ter bestrijding van bijgeloovigheden is kennis van het Woord het eenige wapen." Gij zoudt op grond van dit woord van H. denken, dat hij, naar Wilhelm's raad luisterend, ook Sadrach met dat „eenige wapen" zou bestrijden. Dat hij dus zou zoeken, Sadrach te ontmoeten, om hem persoonlijk, broederlijk te spreken over zijn ontdekkingen en met het Woord in de hand Sadrach zoo noodig van dwaling overtuigen en hem vermanen. Helaas, dat deed H. niet.

Wilhelm deed het echter wel; gij weet reeds, dat hij 3 en 4 Augustus te Karangdjasa was en wat hij daarvan in zijn dagboek schreef. Gij kunt uit dat onderzoek te K. wel bemerken, dat hij het er niet bij liet zitten. Hij ging de zaak op kerkelijke wijze behandelen, gelijk de geheele organisatie toen een kerke-

lijke was. Nadat de beschuldigingen, in het Javaansch overgezet, hadden gecirculeerd in de gemeenten, om op te sporen, wie de dwalingen leerden, kwam de zaak op de Classis Bagelen. Op die Classisvergadering van 3 September werd geconstateerd uit de onderscheidene getuigenissen der Ouderlingen, dat Jirmija en Jakob Toempang die dwalingen geleerd hadden.

De Classis verklaarde die twee lieden „ontslagen als ouderling" omdat reeds uit een nauwkeurig onderzoek was gebleken, dat zij de broeders dikwijls leerden, wat in strijd was met den wil des Heeren in de Schrift vervat. De Classis sprak voorts uit, dat, als die lieden ergens in een gemeente kwamen, de voorgangers moesten toezien en het oog op hen houden, of zij soms weer een leer in strijd met de Schrift verbreiden, zooals vroeger; en als zij het deden, dan moest het gerapporteerd worden. Ook moest het aan de Classis gerapporteerd, als er een lid was, dat onafscheidelijk aan die twee lieden verbonden bleek. Zóó werd besloten in de vergadering in September in Karangdjasa, gelijk de nog aanwezige acta bewijzen.

Zoodra Wilhelm van die Classisvergadering thuis kwam, schreef hij daarover aan Horstman. En deze antwoordde hem per omgaande.

Ziehier wat H. in zijn brief van 7 Sept. '90 uit Pekalongan schreef: „Waarde Broeder Wilhelm.

Dank voor uw brief van den 3en September.

Ik wist niet, dat mijn schrijven over Markoes hem nog in zijn komst kon verhinderen, omdat de lui hier mij vertelden, dat hij al op reis was en de Christenen te Bandar (Kadjen) wilde vergaderen, hetgeen ik natuurlijk zeer vreemd zou vinden. Heeft Jakob ook zoo aangaande Sadrach geleerd en deed Jirmija dat ook? Of heeft Markoes u dat niet gezegd? Zoo ja, dan moet bij het bevel aan de gemeenten, om Serang te mijden, ook gezegd om welke redenen. Om dwalingen? Van welke? Natuurlijk zal ik de gemeenten in Pekalongan en Tegal waarschuwen hetgeen gedeeltelijk op onze vergadering der Classis, verleden Donderdag gehouden, geschiedde. Ik heb bij die gelegenheid en aan Abdoellah van Derma en Hebron van Banaran verzocht, mij te zeggen, hoe Jirmija en Jakob daar vroeger geleerd hadden. Wat zij geleerd hadden, betrof slechts de 10 geboden, anders niets. Zij wisten niet beter of Jirmija, die steeds in de dalem was en Jakob, die nog met geldzaken van Sadrach te doen had,

waren warme vrienden. Het zou daarom ook goed zijn, indien eens nagegaan werd, of Markoes ook waarlijk zoo aan uw opdracht had voldaan. We weten toch maar al te goed, dat onze Javaantjes nog kinderen zijnde, voortdurend onder opzicht moeten zijn, misschien over een eeuw of zoo zullen we hen met Europ. Christenen, die honderden jaren onder den invloed van Gods Woord en Geest zijn geweest, kunnen gelijk stellen. Dit geldt ook natuurlijk voor Sadrach, die, ofschoon wel wat meer kan gevorderd zijn, toch nog veel toezicht, vermaning, leiding en bestuur enz. zal noodig hebben. De leiding in 't werk, zij 't ook maar in naam, aan hem of een ander Javaan te geven, zou ons slecht bekomen. Ik heb er niets op tegen, dat onze Christenen als ze een zaak of zoo hebben, die ook eens met Sadrach bespreken, maar ik ben er niet voor, dat dit buiten den pandita omgaat en acht het onnoodig, kostbaar en tijdroovend, dat ze voor iederen doop en bruiloft een 14 dagen reizen moeten plus de noodige sangoe en presentjes.

Waarom de menschen moeten opgeroepen, als Sadrach een bruiloft geeft, vat ik in 't geheel niet. Ik ben ook, om de stoffelijke nadeelen aan zulke dingen voor onze Christenen hier verbonden, en er bepaald op tegen, en heb mij al van 't begin van mijn komst hier bezig gehouden met de vraag: hoe komt 't, dat zoovele rijke Christenen hier sedert hun Christen-zijn verarmden, zoodat anderen mij meedeelden, dat die Christen werd, ook arm moest worden. Dit zeiden ook Paul en Benjamins zonen van Tjiloeloek, die beiden voor Santri en Hadji gaan reizen. In de eerste helft van October kan ik komen, in de hoop dat we slechts te Poerworedjo vergaderen."

Zie hier al wat H. over de zaak schreef den 7en September. Een enkele uitdrukking vereischt wellicht toelichting. „In de dalem" zijn, wil hier blijkbaar zeggen: bij Sadrach in Karangdjasa wezen; sangoe beduidt: teerkost op reis.

Gij verstaat uit den laatsten zin van H.'s brief, dat Wilhelm had voorgesteld te confereeren. Maar ook blijkt er duidelijk uit, dat H. zich niet zou laten vinden, om elders dan te Poerworedjo, bijvoorbeeld om te Karangdjasa, te vergaderen.

Wilhelm schreef al spoedig terug en wat hij over de zaak schreef, kunt gij verstaan uit het antwoord van H. Deze toch schreef in zijn brief d.d. Pekalongan 19 Sept. 1890:

„Waarde Broeder Wilhelm.

Dank voor uw mededeelingen en het concept bull. Een kleine opmerking over dit laatste mag ik me zeker wel veroorloven n.l. deze, dat naar mijn gevoelen de quintessence er in ontbreekt. Ik bedoel zóó. Behalve de waarschuwing en het verbod had het stuk ook dienen te omschrijven de gronden, die tot een dergelijk gewichtig besluit hebben aanleiding gegeven. Het is natuurlijk, dat de menschen zullen vragen: waarom zijn die 2 lui in den ban gedaan? Duidelijk had hun valsche leer met naam en toenaam dienen te worden omschreven en in krasse bewoordingen het godonteerende en zondige daarin zijn aangetoond. b.v. Deze twee dwaalgeesten of leeraars verkondigen en hebben geleerd, dat de Christus reeds ten tweede male gekomen is, zijn rijk onder de Javanen heeft opgericht, dat de ratoe hadil zetelt te Karangdjasa onder den naam van Sadrach Soerja Pranata en alle Christenen hem onderdanig moeten zijn, dit betoonende door het vragen om zegen, gunst en vergeving en door het brengen van geschenken en de hoogste eerbewijzen. Na bevinding van de waarheid dezer beschuldiging, schrijven wij de gemeenten aan, dat zulke valsche, gevaarlijke, goddelooze, anti-christelijke leeringen niet mogen geduld worden, om reden zij geheel tegen Gods Woord en wil aan ons geopenbaard indruischen, daar genoemde Sadrach is een man geboren te . . . . . uit . . . . . van beroep . . . . . woonachtig te . . . . . vroeger huisjongen van den heer Philips, een mensch van gelijke beweging als alle menschen, een arm, doemschuldig zondaar, die als alle geloovigen in den naam van den Zone Gods, Jezus Christus, gewasschen moet worden in het bloed des Lams, zal hij een erfgenaam des eeuwigen, zaligen levens kunnen worden en voor den Rechter van hemel en aarde zonder verschrikking kunnen verschijnen. Daarom hebben wij besloten de gemeenten aan te zeggen enz.

Ik meen, dat dit wat meer licht op de zaak had geworpen en van meer kracht ware geweest. Over het opeten enz. der Pekalongansche Christenen later mondeling meer. Door hun reizen is althans Sadrach zelf niet arm geworden. Of ik in November zal kunnen komen is zeer de vraag, begin October ging 't. Bepaal gij met br. Zuidema de vergadering."

Dit is alles, wat er over de zaak in dien brief stond.

Kort daarop meldde W. aan H., dat het goed was, dan maar in 't begin van October te vergaderen.

LXIV.

Conferentie van de Zendelingen in October 1890 te Poerworedjo. Jirmija belijdt schuld op de classis en voor Wilhelm. Besloten groote vergadering der gemeenten in December 1890 te Poerworedjo te houden.

Er zou in October 1890 gelijk in vorige jaren een algemeene vergadering van alle gemeenten en alle Zendelingen zijn te Karangdjasa. Duurde die vergadering anders een drie of vier dagen, de conferentie van de Zendelingen in Juni '90 besloot, dat „de vergadering te Karangdjasa één dag duur zal hebben." Van groote ingenomenheid met die vergaderingen getuigt dat besluit zeker niet.

Doch Horstman, die nog nimmer zulk een vergadering bijgewoond had, vond het in September blijkbaar beter, om in het geheel niet te vergaderen te Karangdjasa. Immers schreef hij in zijn brief van 7 Sept.: „In de eerste helft van October kan ik komen, in de hoop dat we slechts te Poerworedjo vergaderen." En in dien van 14 Augustus schreef hij al, dat hij gehoord had, dat Sadrach zei tot zijn kinderen en kleinkinderen, dat hij een brief met beschuldigingen ontving en dat zij daarom allen in October naar Karangdjasa moesten komen, dat niemand achter mocht blijven. Horstman wilde er blijkens zijn eigen, boven aangehaalde, woorden niet aan. Wilhelm meldde Sadrach daarom, dat de groote vergadering in October niet kon doorgaan.

Wel hielden de Zendelingen in genoemde maand conferentie te Poerworedjo. In het begin van Oct. '90 toch toog Horstman naar Poerworedjo „om met de B.B. Vermeer, Wilhelm en Zuidema te confereeren over de belangen van onzen gezamenlijken Zendingsarbeid" schreef hij.

Die conferentie bood dus een uitnemende gelegenheid voor de vier arbeiders, om eens uitvoerig te spreken over de 7 beschuldigingen tegen Sadrach. En bleek het, dat er goede grond voor die beschuldigingen bestond, nadat de broeders hadden gehandeld naar den regel, door den redacteur van „De Heidenbode", met het oog op Sadrach, aangegeven: „Ook tegen een Javaanschen

voorganger neme men geen beschuldiging aan dan onder twee of drie getuigen", dan konden zij naar den regel der Schrift, in Matth. 18 en elders, met Sadrach gaan handelen. Horstman kon dan persoonlijk met Sadrach spreken en als hij niet hoorde, zouden de broeders gezamenlijk hem kunnen vermanen.

Er kwam echter noch van het één noch van het ander iets. Vraagt gij, of H., die nu zoo dicht bij Karangdjasa was, niet eens naar Sadrach is gegaan, om door persoonlijk, broederlijk gesprek tot meer helderheid te komen, mijn antwoord is als volgt: „Uw vraag bewijst zoo klaar als de dag, dat gij nog niet op de hoogte zijt van wat hier het prestige van een Europeaan eischt en verbiedt. Begrijpt gij dan niet, dat Horstman als pandita, als Hollandsche toewan toch niet naar Sadrach, den Javaan kon gaan?" „Dat zou een verkeerden indruk gegeven hebben; de mindere moet toch bij den meerdere komen en Sadrach was toch de aangeklaagde!" En vraagt gij dan wederom: „maar waarom noodigden de broeders Sadrach dan niet uit, om naar Poerworedjo te komen?" Dan is het antwoord: „als zij hem opriepen, zou hij misschien niet gekomen zijn!" Gij zult zeggen: „dat had men kunnen afwachten" en ik zeg het met u. Doch feit is, dat Sadrach niet is opgeroepen en dat Horstman niet naar Karangdjasa is gegaan.

Er werd echter op de conferentie besloten, dat in December een algemeene vergadering van al de gemeenten te Poerworedjo zou plaats hebben. Horstman schreef met het oog op de conferentie: „Meest voorbereidend waren we werkzaam voor onze vergaderingen met de ouderlingen der gemeenten, die zoo wij hopen in Dec. a. s. te Poerworedjo zullen gehouden worden", zie zijn brief in „De Heidenbode" van Jan. 1891. En dat voorts de besprekingen niet erg vlotten, kunt gij duidelijk bemerken uit dit woord van H. in dien brief: „De ziekte van onze zuster werd oorzaak, dat onze besprekingen niet zoo geregeld konden voortgaan als wel wenschelijk was." Dit zag op het feit, dat Wilhelm's vrouw den 13en October van een dochtertje beviel.

Wilhelm kon tien dagen later om den toestand van zijn vrouw de classisvergadering van Bagelen niet bijwonen. Sadrach presideerde die vergadering. Jirmija was toen, blijkens de acta, ter vergadering en toen er weer over zijn handelingen gesproken werd en „zij hem om zijn misdaad uit te vorschen aanhoudend vroegen, bekende hij en beleed schuld, en de Ouderlingen ver-

maanden hem, vergeving te zoeken bij den Heere en om niet meer te handelen gelijk voorheen."

Vindt gij het niet opmerkelijk, dat alzoo onder presidium van Sadrach en zonder dat er één Zendeling of één Europeaan bij was, m. a. w. dus, zonder dat er eenige pressie was, Jirmija werd onder handen genomen, zoodat hij zijn schuld bekende? En nadat Jirmija op die vergadering zijn schuld beleden had, trok hij naar Poerworedjo met Johannes, om ook voor Wilhelm te bekennen, dat hij de man was, die dwalingen verbreid had.

Op 30 October toch teekende Wilhelm het volgende aan: „Johannes en Jirmija alhier; Jirmija beleed zijne zonde." Toch achtte Wilhelm hiermee de zaak niet afgehandeld. Hij zou, wat er alzoo op de classisvergaderingen aan het licht was gekomen en wat daar was besloten, op de algemeene vergadering brengen, die in December in Poerworedjo zou gehouden worden.

Op die vergadering wilde Horstman niet komen en Vermeer verscheen er evenmin. De eerste schreef in een brief gedateerd 15 Dec. 1890 het volgende aan Wilhelm: „Leon is reeds Zaterdagmorgen op reis gegaan, om op den bepaalden tijd ten uwent te zijn ter bijwoning der vergaderingen. Door de aanhoudende zwakte en steeds ongunstige gezondheidstoestand mijner vrouw kan ik niet van huis. Doch al ware mijn vrouw zoo frisch, dat ik mij een verre reis kon veroorloven, dan zou ik toch nog bezwaren hebben, om zoo maar zonder degelijke voorbereidende, onderlinge bespreking te vergaderen en tegenover Sadrach misschien te doen, alsof er niets gebeurd is, terwijl ik er anders over denk en het niet heb kunnen voorkomen, dat mijn beschouwingen omtrent Sadrach en de zijnen zeer zijn gewijzigd geworden. Ook tegenover Sadrach zou ik oprecht moeten zijn, ik kan mij nu eenmaal niet anders voordoen, dan ik ben. Houdt dit dus ten goede. Het is goed gemeend. Ik had een predikatie opgesteld over „Johannes' getuigenis". Door het gebrekkige schrijven van Leon kon hij slechts met een gedeelte er van na vele ongelukken klaar komen. Wellicht kan het nog nuttig zijn, als hij het voor leest. Ik heb aan Leon eenige aanwijzingen gegeven aangaande zijn gedragingen tegenover den Kapitein buiten de vergadering, opdat hij dien de verschuldigde eer niet onthoude. Dit in onderscheiding van Sadrach, die als oudere br. Evangelist geëerd, overigens volkomen gelijk met hem en andere Evangelisten staat. Een dergelijke gelijke be-

handeling door de Zendelingen zal er wel iets toe kunnen bijdragen, om die jongelui of anders Evangelisten, die nog niet naar Karangdjasa gingen, toch om huns werks wil de verschuldigde eer en achting te doen toe komen."

Gij ziet, Horstman kwam zelf niet, maar zond zijn helper met de noodige instructie, vooral omtrent zijn houding aan te nemen tegenover Sadrach op de groote vergadering. Vermeer zou er ook niet verschijnen, maar zond er zijn helper Petroes heen.

LXV.

Algemeene Vergadering der gemeenten gehouden te Poerworedjo in December 1890. De zaak-Sadrach wordt behandeld.

Het was op den 19en December van het jaar 1890 een heele drukte op het erf Rotterdam te Poerworedjo. Er waren daar 's morgens 9 uur over de 100 „kerkeraadsleden," vertegenwoordigende 55 kerken, uit 6 residentiën saamgekomen. Voorts een kleine 50 gemeenteleden, die de afgevaardigden vergezelden, om als gasten de vergadering bij te wonen. En verder Zendeling Wilhelm, de Zendelingonderwijzer Zuidema, Sadrach Soerapranata, de helpers en gemeenteleden uit Poerworedjo, alsook de heer Hooper van Tjilatjap. Dat niet alle kerken, (er waren er toen 70) van Midden-Java vertegenwoordigd waren en er in vergelijking met de vorige jaren zoo weinig gasten kwamen, werd geweten aan het „ongunstige jaargetijde (regentijd)."

Om 9 uur 's morgens verzamelden allen zich in de nieuwe pendopo van de Keuchenius-school en sprak Wilhelm een woord ter opening van de „Synode." In dat openingswoord deed Wilhelm al dadelijk mededeeling van „de zaak"; hij zei o. a. het volgende:

„Er zijn broeders ontdekt, die vele Christenen hebben doen dwalen door leugenen te leeren omtrent Christus Jezus den Zoon Gods en zij hebben onzen broeder Kjahi Sadrach verheven, op een voetstuk geplaatst, overal bekend makende, dat hij Christus Jezus, de ratoe hadil is. Toen onze broeder Sadrach dit vernam, was zijn antwoord: „ik ben een dienaar van onzen Heere Jezus

Christus, die is mijn Middelaar en mijn Koning, die rechtvaardig is." Daarom broeders verzoek ik straks te overleggen, hoe of wij deze en dergelijke dwalingen uit ons midden kunnen verwijderen."

Zie, met dit woord, dat letterlijk vertaald is uit zijn nog aanwezige Javaansche toespraak, liet W. terstond de gansche vergadering gevoelen, wat er vóór alle dingen op de samenkomst moest behandeld worden. Hij pakte, om zoo te zeggen, de koe maar dadelijk flink bij de horens. Sadrach zat er natuurlijk zelf bij, toen hij dit woord sprak en er zullen maar weinig personen geweest zijn, die nog niet wisten van de beschuldigingen, want het was nu juist 5 maanden geleden, dat Horstman zijn eersten brief daarover aan W. zond. De beschuldigingen waren in het Javaansch overgebracht en daarna in alle gemeenten bekendgemaakt. De geheele vergadering was dus op de hoogte, en de afgevaardigde kerkeraadsleden hadden reeds maanden lang over „de zaak" kunnen denken en spreken.

Nadat dan ook in de morgenvergadering eenige mededeelingen aangaande de gemeenten waren gedaan, werd in de middagsamenkomst terstond een aanvang gemaakt met de behandeling der zaak, zooals blijkt uit de nauwkeurige en uitgebreide Javaansche notulen.

Eerst werden aan de vergadering voorgelezen de tegen Sadrach ingebrachte beschuldigingen. Zoo letterlijk mogelijk uit het Javaansch overgebracht, luiden zij als volgt: „dat het christendom (of de christelijke godsdienst) den Imam Sadrach moet houden voor den Heere Jezus zelf en zijn moeder de maagd Maria, teekenen er van, zijn er in zijn handen en voeten. Dat Sadrach zetelt in Karangdjasa en van daaruit over heel Java als een koning regeert; dat hij de Zendelingen aanstelt, de ouderlingen, voorgangers der kerken en president-ouderlingen; dat hij de Zendelingen, ouderlingen, voorgangers en president-ouderlingen ontzet. Dat die ouderlingen en Zendelingen eenmaal in het jaar verschijnen in Karangdjasa, om in de misdjid volgens hun gelofte te gaan offeren of hun gelofte te betalen. Dat elk huisgezin verplicht is, djakat op te brengen één duit per dag en de gemeenten, die dat niet kunnen, dat die het nemen uit de armbussen; dat in het vorig jaar twee Zendelingen uit het Semarangsche in Karangdjasa waren verschenen als plaatsvervangers van al de Christenen aldaar, om den Goesti Imam Sadrach hun

eerbiedige hulde te brengen; dat zij daarop in de misdjid zijn gegaan, om naar hun belofte offerande te brengen of hun gelofte te betalen.

Dat Sadrach heeft opgesteld de Indjil, den Catechismus, de gemeenteboeken en dergelijken, en dat de Zendelingen die moeten verbreiden. Dat naar het bestel van Sadrach trouwen en doopen het werk der Zendelingen is en van de ouderlingen, maar zij moeten daartoe eerst verlof vragen in Karangdjasa en dan geld meebrengen, opdat zij verkrijgen zegen vanwege den invloed (of de kracht) van het gebed van Imam Sadrach. Dat aan elk christen, die deze dingen onderhoudt, (opvolgt) geoorloofd is, om djimat's te gebruiken en de ngèlmoe's, die ieder voor zich bezit en de djapa montra, als ook de besnijdenis, de sidekah, sesadjen en dergelijke aan te houden; dat zij niet naar Mekka behoeven te gaan, omdat de tempel Gods in Karangdjasa is en dat de vergaderingen en Zendeling, die hiermee niet instemmen, geen christenen genoemd en niet vertrouwd kunnen worden."

Ziehier de geheele acte van beschuldiging, die op de vergadering werd voorgelezen. Gij wenscht zeker omtrent enkele woorden nog eenige opheldering. Gij weet, dat hier met het woord „djakat" wordt aangeduid, de tiende of een gedeelte van den oogst, die de Javaan brengt aan den Mohammedaanschen dorpsgeestelijke, meestal kaum of modin genoemd. Met het woord „djimat" duidt de Javaan een of ander voorwerp aan, dat hij aanwendt als een middel, om een gevaar af te weren, een soort talisman of amulet dus; wat ngèlmoe beduidt, heb ik u boven reeds beschreven. De woorden djapa montra beduiden een geneesmiddel met een daarbij uit te spreken gebed, zooals een doekoen den Javaan geeft en leert tegen de noodige betaling. Sidekah beteekent een offermaal en sesadjen een offerande op graven, kruiswegen en elders neergelegd.

Mij dunkt, gij zult nu wel in staat zijn, om de geheele acte van beschuldiging goed te verstaan, gelijk die daar op de vergadering werd bekendgemaakt.

Nadat dit stuk was gelezen deed Wilhelm, die de vergadering presideerde, voorlezing van een brief der classis Bagelen, waarin verklaard werd, dat uit een onderzoek duidelijk gebleken was, dat die dwalingen geleerd waren in de gemeenten door Wiratika en Jakob Toempang, en de gemeenten daarom vermaand werden,

wel toe te zien, of die lieden ook een of andere gemeente bezochten en soms weer zulk onderwijs, strijdig met Gods Woord, verbreidden. Indien dat het geval was, dan moest daarvan kennis gegeven worden aan de oudsten der gemeenten en die moesten het rapporteeren aan de vergadering der kerken. Voorts ook, indien er één lid was, onafscheidelijk aan die twee lieden verbonden, dan moest dit aan de vergadering der gemeenten gerapporteerd worden.

Toen de praeses zoo mededeeling had gedaan van het besluit der classis Bagelen, gaf hij het woord aan een ieder, die over de zaak wat in het midden wilde brengen.

De twee ouderlingen uit Prangkokan vertelden daarop, dat Jirmija toen hij nog in Bandoeng woonde, dat was dus vóór 1886, dikwijls bij hen gezegd had: „als je den blik niet richt naar Bandoeng (zijn desa), dan zal je in het geheel geen deel krijgen in het rijk der heerlijkheid en dat hij in bedekte termen om geld aan hen vroeg, en hun aanried, hun huis en erf te gelde te maken, en zij dat geld bij hem in Bandoeng in bewaring moesten geven, en zij later in de stad steenen huizen en erven zouden krijgen. Twee lieden uit Kebonagoeng bevestigden dit door mede te deelen, dat Jirmija in hun desa een met name genoemd persoon wilde overhalen, zijn huis en erf te verkoopen. De twee ouderlingen uit Djelok en twee uit Poerworedjo bevestigden eveneens, dat Jirmija, vaak vergezeld van Simon van Djelok, aldus de lieden leerde.

Twee oudsten uit Bendawoeloeh vertelden, dat Jirmija daar geleerd had, dat hij de Heilige Geest (roh soetji) was en dat zij, die hem niet als zoodanig erkenden, niet over de waggelende brug (hogal-hagil), die de schimmen van de afgestorvenen over moeten, om in den hemel te komen, zouden kunnen loopen en dus in het verderf zouden neerstorten.

Voorts vertelde een ouderling uit Djambangan (in Pekalongan), dat Jirmija bij hen had geleerd, dat wie hem niet volgde, later geen deel zou krijgen in de heerlijkheid. Een ouderling uit Tjiloeloek (in Pekelongan) getuigde, dat Jirmija bij hen alles verwoest had.

Voorts trad de helper van Horstman op, die bepaald gezonden was, om op de vergadering te getuigen. Hij zei, dat hij van een zekeren Rengat vernomen had, dat de gemeenten in Derma, Poerba en Kendil (in Pekalongan) tot hem (Rengat) gezegd hadden: „dat

al de Christenen plantjes waren uit het Zuiden", (n.l. Karandjasa de woonplaats van Sadrach). En op zijn vraag: wie zegt dat? had Horstman's helper ten antwoord gekregen: „dat zegt de kjahi van Karandjasa zelf"; ook vertelde deze helper nog, dat hij van de broeders in Djempo (Pekalongan) vernomen had, dat Jirmija leerde, dat een ieder Christen, die zijn (Jirmija's) leer niet volgde, bij de komst des Heeren volstrekt geen deel (erfenis) zou krijgen, omdat hij, Jirmija van Bandoeng, gerechtigd was, om een ieder zijn deel te geven.

Ziehier alles, wat blijkens de zeer uitvoerige nog aanwezige notulen der vergadering in het midden werd gebracht.

Door tal van getuigen werd dus in die vergadering bevestigd, wat Wilhelm al maanden van te voren aan Horstman schreef omtrent Jirmija.

Geen enkel bewijs werd in die vergadering bijgebracht, dat Jirmija met medeweten of op last of onder goedkeuring van Sadrach zijn leer had verbreid.

In de vergadering was aanwezig een helper van Vermeer, genaamd Petroes Slamet, een man, die reeds in '70, toen Sadrach begon op te treden, in dienst van Vermeer was en die wel, naar zijn eigen getuigenis, door Vermeer er op uitgezonden werd met Mattheoes, (den zegsman van Uhlenbusch, die allerlei laster omtrent Sadrach aan dezen overbracht) om bij de volgelingen van Sadrach onderzoekingen in te stellen. Zij moesten dan zich voordoen als lieden, die nog geen Christenen waren en nu bij Sadrach's volgelingen inlichting zochten omtrent de nieuwe agama en den leeraar, die ze predikte.

Deze Petroes was nu in '90 al ongeveer twintig jaar een tegenstander van Sadrach. Hij is een tamelijk heftig man en durft uit den hoek te komen. En zie deze Petroes, afgezonden door Vermeer, had op de vergadering niets in te brengen tegen Sadrach. Als ge hem nu nog ontmoet, beweert hij, dat Sadrach zich voor wat groots uitgeeft, ja zich voor den Christus zelf uitgeeft; doch vraagt ge hem, hoe hij dat weet, dan is zijn antwoord, dat hij het van anderen heeft hooren vertellen.

Is het niet opmerkelijk, dat deze gezant van Vermeer op de vergadering te Poerworedjo zweeg? Dat de gezant van Horstman, de persoon, die naar zijn eigen getuigenis de zaak-Sadrach bij Horstman aanbracht, ook niets, totaal niets, in de vergadering te berde bracht tegen Sadrach?

Is het niet opmerkelijk, dat uit de vier gemeenten in Pekalongan, op de vergadering vertegenwoordigd, niemand iets ten nadeele van Sadrach inbracht? En dat, waar Horstman juist beweerde in die gemeenten het bewijsmateriaal voor zijn beschuldigingen tegen Sadrach te hebben gevonden?

Is het niet opmerkelijk, dat de heer Hooper van Tjilatjap, die Sadrach persoonlijk kende, niets tegen Sadrach op de vergadering in het midden bracht en dat ook de Zendeling-onderwijzer Zuidema in de vergadering tegenwoordig, geen woord ter beschuldiging van Sadrach sprak? Ja, is het niet zeer opmerkelijk, dat Abisai van Poerworedjo, de tegenstander van Sadrach, die reeds met Bieger tegen Sadrach beschuldigingen inbracht, niet op de vergadering optrad, om Sadrach te beschuldigen?

Zie, dat alles is voor mij reden genoeg, om te meenen, dat Zendeling Wilhelm in zijn beschouwing van Sadrach nader bij de waarheid was dan Horstman.

Wilhelm las, nadat de zaak alzoo breedvoerig besproken was, een Javaansche vertaling voor van de belijdenis des geloofs van Nicea, namelijk van de woorden: „Wij gelooven in eenen Heere Jezus Christus" tot en met de woorden: „wiens rijk geen einde zal hebben."

Die laatste woorden zijn echter niet letterlijk vertaald, maar luiden: „die als ratoe hadil regeert en wiens rijk geen einde heeft".

Bij het begin der vergaderingen had Wilhelm alle aanwezigen uitgenoodigd, belijdenis van hun geloof te doen. Hij verzocht toen allen op te staan, las een Javaansche vertaling van de geheele bovengenoemde belijdenis des geloofs, waarop allen met „amen" uitspraken, daarmede in te stemmen.

Ook in die voorgelezen geloofsbelijdenis komt diezelfde zin voor „die als ratoe hadil regeert" enz. Ik meld u dit opzettelijk, om u te doen zien, dat Wilhelm er blijkbaar geen gevaar in zag, Christus voor te stellen als den ratoe hadil.

Doch, om tot ons verhaal terug te keeren, op de vertaling van dat stuk der genoemde belijdenis volgde nog dezen zin: „Wij verwerpen alle onderwijzing, die verschilt van de boven uitgesprokene".

Dit stuk nu werd door 78 personen onderteekend. De president Wilhelm onderteekende eerst, daarna Zuidema en vlak daaronder plaatste Sadrach zijn naam: Soerapranata, ten be-

wijze, dat hij beleed, gelijk hij in de vergadering herhaaldelijk heeft betuigd, dat hij niet de Christus was, maar een zondaar, die in Christus geloofde als zijn Heere en Zaligmaker.

Wat er voorts op de vergaderingen besproken werd, vindt gij meegedeeld in „De Heidenbode" van Maart '91.

Daaruit kunt gij ook zien, dat er in '90 weer tien kerken bijgekomen waren. Men telde nu 70 kerken met 6794 zielen. De propaganda van Sadrach en zijn Evangelisten was dus lang niet vruchteloos geweest. Zij hadden in '90 voornamelijk in Kedoe gewerkt, zooals ik boven reeds meldde. Lees toch vooral na alles wat „Een jaar op reis" van die propaganda in Kedoe verhaalt. En wat dien Moesa aangaat, die zooveel lieden daar bewoog, om Christen te worden, (zie over zijn prediking vooral bladzijde 398 van bovengenoemd werk), hij beloofde den menschen, dat zij een som gelds, of huis en erf zouden krijgen, als ze Christen werden, zoodat er in '95 nog lieden waren, die in hun onnoozelheid vroegen, wanneer nu toch die belofte vervuld zou worden.

Welnu, uit dat Kedoe waren op de vergadering te Poerworedjo reeds 5 kerken vertegenwoordigd.

Nadat de kerken reeds zoo den geheelen Vrijdag en Zaterdag in 6 zittingen de zaken hadden behandeld, vereenigden alle afgevaardigden zich des Zondags aan het avondmaal, des namiddags onder de „predikatie door Sadrach Soerapanata over Matt. 28 : 18" gehouden en des avonds onder de predikatie van Wilhelm en trokken daarna des Maandags welgemoed naar huis.

De lieden dachten gewis, dat „de zaak" nu uit was, dat de beschuldigingen tegen Sadrach geheel waren afgehandeld en die voorstelling zullen ze ook zeker wel overal in de gemeente hebben verbreid.

Doch helaas, de lieden vergisten zich hierin zeer. De zaak was wel kerkelijk behandeld en afgedaan op de in de gemeenten sinds langen tijd gebruikelijke wijze, doch dat scheen voor Horstman c. s. nog geen reden, om de aangevangen actie tegen Sadrach nu te laten varen.

LXVI.

Correspondentie tusschen Wilhelm en Horstman over Sadrach, na de algemeene vergadering te Poerworedjo. Het begint te spannen tusschen de Zendelingen.

Wilhelm schreef al heel kort na de groote vergadering te Poerworedjo aan zijn collega Horstman.

Volgens het aanwezige concept van zijn brief schreef hij hem het volgende: „Onze algemeene bijeenkomsten zijn uitstekend geslaagd. Onze dierbare Heiland was naar zijn getrouwheid steeds in ons midden. Het stemde tot droefheid, dat u niet in ons midden was. Wij kunnen alleen de ziekte uwer vrouw als verontschuldiging aannemen. Het gaat ons moeilijk, u niet kwalijk te nemen, dat u voortgaat, onbroederlijk tegenover broeder Sadrach te zijn. Een broeder, die tijdens de samenkomsten in gesprek, in toespraak en in gebed meer dan 50 maal beleden heeft, dat Jezus zijn Heere en Zaligmaker is. Ik zend u hierbij een afschrift van de belijdenis der 2de vergadering (19 Dec. nam.) uitgesproken en geteeekend door 78 personen. Deze belijdenis werd aangenomen, nadat men alle ketterijen, welke in het afgeloopen jaar waren ontdekt, had voorgelezen en besproken en na de herkomst had onderzocht. Men kwam algemeen tot Jirmija en de zijnen. Wil daarom deze belijdenis in uw classicale vergadering bespreken, der broederen instemming daarmede vernemen en daarna voortgaan, te bouwen op het vaste fondament hetwelk is Jezus Christus. Alle Evangelisten spraken met vrijmoedigheid, ook vele ouderlingen van Noord Bagelen en Oost-Jogjakarta, belijden vrijmoedig, dat wat nu nog in Pekalongan is, ook iets bij hun was, voordat Jirmija afgezet was. Gelijk deze dwaling bij ons verdwenen is, zoo zal zij ook spoedig bij u verdwijnen. Opdat onaangename verhoudingen, gelijk als tusschen u en Sadrach, niet meer voorkomen, stel ik voor, wanneer de Zendelingen vergaderen en de zaken der gemeente bespreken, dat altijd te doen met twee afgevaardigden van elke classis in hun vergadering. 't Is mij bijna niet mogelijk, hun zaken zonder hen te bespreken. Zijn wij bijeen met 12 Javaansche broeders, alles is op eenmaal afgedaan."

Zoo schreef Wilhelm den 29sten Dec. '90 aan zijn collega. Als

ik u nu nog zeg, dat hij zijn brief begon met een hartelijke felicitatie met het oog op H's verjaardag en sloot met de woorden: „Een gezegend nieuwjaar in de liefde Christi", dan zult gij mij toch zeker wel toestemmen, dat Wilhelm, niet vriendelijker, niet hartelijker en broederlijker kon schrijven. Daarom zal het hem zeer gedaan hebben en was het hem een oorzaak van droefheid, dat zijn brief nu niet zoo best door Horstman werd opgenomen en beantwoord.

Deze antwoordde hem op den 4en Jan. 1891 het volgende:

„Ik ben niet pessimistisch genoeg waarde Broeder, om er aan te denken, u het genot, dat de samenkomsten u hebben verschaft, ook maar eenigermate bij u weg te nemen. Daarom dit woordje aangaande Sadrach, ofschoon ook al weer u bekend. Wat u met onbroederlijk zijn tegen Sadrach bedoelt, is mij in 't geheel niet duidelijk. De menschen hebben niet uit nijd en haat, of zucht tot laster zooveel moois van Sadrach en zijn leer en doen gezegd, maar uit klaar loutere liefde; waarom zou ik daar niets van gelooven, alleen omdat Sadrach neen zegt? Dat is wat al te veel gevergd. Ik beschouw Sadrach als een geheel gewoon mensch, een zondaar, die evengoed liegen kan als ieder ander, vindt u daar nu wat onbroederlijks in die beschouwing, dat is dan zeker niet mijn schuld. We hebben er juist voor te zorgen, dat Gods werk niet door menschen als Sadrach, die zulk een invloed op hun landgenooten hebben, bedorven wordt. Sadrach moet geleid worden maar mag niet leiden; dan ga ik niet mee, want die weg loopt ongetwijfeld op Rome uit.

Ik heb de overtuiging, dat wij niet op weg zijn naar de zelfstandigheid der gemeenten, neen met Sadrach niet. Zij zijn hem slaafs onderworpen. De man heeft, vooral als wij de zuiver schriftuurlijke lijn opgaan, kans, dat hij zich een zwaar oordeel op den hals haalt, daartoe ligt het op uw weg, hem te vermanen. Ik zou u nog veel kunnen melden, maar daar u er toe hebt kunnen overgaan, om mijne vertrouwelijke mededeelingen, tegen mijn broederlijk verzoek in, om ze niemand, vooral aan Sadrach niet, mee te deelen en ze nu weer op de vergaderingen alweer zonder mijn toestemming of voorkennis hebt openbaar gemaakt en behandeld op uwe wijze, ben ik aan mijn werk verplicht, de zaak voorloopig te laten voor wat ze is en te zwijgen. Ik raad u echter, als u de toestanden in uwe gemeenten

wilt leeren kennen, toch niet door Sadrach's bril te zien, de man maakt u wat wijs, hierin gesteund door zijn aanhangers. 't Is een broederlijke raad u in liefde gegeven."

Dat is alles wat er in dien brief over de zaak staat.

Wilhelm heeft op dezen brief nog geantwoord, ik kan u echter niet zeggen op welken datum.

Hij schreef, volgens het concept: „Waarde broeder Horstman! Ik had een ander schrijven van u verwacht. Dat de ontdekte ketterijen op de algemeene bijeenkomst besproken zijn, was de plicht der broederen. Alles wat niet is naar de reinheid van het heiligdom, moet men trachten te verwijderen, hoeveel te meer dan dwalingen. Wat ik ontdekte, heb ik dadelijk in de liefde en den geest van Christus bestreden en bevond dien weg beter, dan als een spion en morrend voorwaarts te gaan".

Als gij let op den zachten broederlijken toon van Wilhelm's vorigen brief, dan moet gij na lezing van het bovenstaande wel tot de conclusie komen, dat het antwoord van Horstman hem heeft geprikkeld.

Dat bewijst ook wat er volgt. „Wij Zendelingen zijn niet de machthebbers in de gemeenten, maar de Bedienaren van het Woord". Deze woorden bewijzen, dunkt mij, vooral in verband met wat later uit Wilhelm's pen vloeit in dezen zelfden brief, dat er niet slechts verschil van meening was over Sadrach, maar verschil van opinie over de verhouding van den Europeeschen Zendeling tot de Christen-Javanen en de Javaansche gemeenten. Hoort maar eens wat W. verder schreef:

„Sadrach is niet grooter zondaar dan ik ben, en indien wij beiden door Christus zalig zijn gemaakt, zijn wij dan geen verlosten? En welk verschil is er dan tusschen hem en mij, indien wij beiden door Christus tot zijn dienaren zijn geroepen. Ik geloof, dat ik minder moet zijn, omdat ik een vreemdeling ben. De Europeesche hoogmoed moet er uit. De weinige vrucht der Zendelingen op Java moet voorzeker óók gezocht worden in het voorstaan op hun eigen ik. De paulinische geest moet onzen geheelen arbeid besturen. De gemeenten moeten wassen, de Zendelingen minder worden, totdat de zelfstandigheid der gemeenten gekomen is".

Wat dunkt u, zat de kwestie blijkens dit schrijven niet dieper? Zat niet achter de actie tegen Sadrach en onder de beschouwing over Sadrach het Europeanisme?

Wilhelm's leuze was: „Liefde is de bron. Zelfverloochening van onzen persoon en Hollandisme. Javaan met den Javaan worden".

Zie, daarom versta ik uit de bovenaangehaalde woorden, beschouwd in verband met verschillende feiten, dat er tusschen Wilhelm en zijn collega's een diepgaand verschil van opinie was over de verhouding van den Europeeschen Zendeling tot den Javaanschen goeroe Sadrach. Waarom zou hij anders zoo schrijven: „De Europeesche hoogmoed moet er uit?"

Naar mijn overtuiging was er oorzakelijk verband tusschen de actie tegen Sadrach en dien „Europeeschen hoogmoed". Men moet toch niet vergeten, dat kort vóór Horstman zijn eersten brief over Sadrach aan Wilhelm schreef, deze had voorgesteld, om Sadrach te ordenen tot Javaanschen dominee. En lees de 7 beschuldigingen van Horstman er nog maar eens op na. Is niet in 6 van de 7 sprake van de pandita's?

Handelen die beschuldigingen niet voor het grootste deel over de verhouding van Sadrach tot de Zendelingen en omgekeerd van de Zendelingen tot Sadrach?

Waarlijk er was, geloof ik, wel reden voor, dat Wilhelm zoo schreef: „De Europeesche hoogmoed moet er uit" en „wij Zendelingen zijn niet de machthebbers in de gemeenten".

Doch laat ik u ook den verderen inhoud van zijn brief meedeelen. Hij schreef: „Van mijn komst op Java heb ik door liefde mij laten leiden en nooit door een bril van een ander gezien, ook niet door dien van een collega, nog minder door dien van Sadrach of een anderen goeroe. Ik tracht, te zien door den bril van Gods Woord en wensch, geleid te worden door Gods Geest en beoefen dagelijks de verloochening van mijzelven. Dat de menschen veel leelijks over Sadrach gelooven, zonder dat Sadrach zulks ooit geleerd heeft, is te verstaan, nu de valsche leeraar gevonden is. Dat u met alle geweld maar hebben wil, dat Sadrach zulks leert, mag en kan niet goedgekeurd worden. Evengoed als Sadrach liegen kan, kan u dwalen. Te Poerworedjo is een vroom man, die leert van Dr. Kuyper, dat hij in satanischen geest arbeidt, velen gelooven dit. Maar is nu Dr. K. een dienstknecht van den satan? Te Pekalongan zijn menschen, die door Jirmija geleerd zijn geworden, dat Sadrach de ratoe hadil, ja Christus in persoon is. Moet nu daarom Sadrach zulks ook leeren van zichzelven?"

Wilhelm had goeden grond, om beslist te ontkennen, dat Sadrach zulks leerde van zichzelven.

Er had in die dagen een feit plaats, dat dunkt mij zeer veel bewijst ten gunste van Sadrach. Wilhelm had een kerkelijk handboekje doen drukken voor het jaar 1891, ten dienste der gemeenten. Daarin stond onder meer een stuk over den ratoe hadil van Horstman, dat 20 bladzijden besloeg. Duidelijk en eenvoudig zette de schrijver daarin uiteen, dat Jezus Christus de eenige Zaligmaker is van de zondaren, die zóó diep gevallen zijn, dat zij alleen door zulk een Zaligmaker, die waarachtig God en mensch is, kunnen verlost worden. Die Jezus, schreef hij, was werkelijk de rechtvaardige Koning, die komen zou, om te oordeelen. Uitvoerig beschreef hij de teekenen, die aan zijn komst zouden voorafgaan. En met duidelijke toespeling op wat door Jirmija en anderen geleerd was, besprak hij, hoe er personen zouden opstaan, om zich voor den Christus uit te geven.

Voor den eenvoudigsten lezer was het duidelijk, dat de schrijver het oog had op de lieden, die tot eigen verheffing en verrijking geleerd hadden, dat Sadrach de ratoe hadil was.

Was het nu werkelijk waar, dat Sadrach òf zelf het den lieden leerde, òf door anderen liet verluiden, dat hij de ratoe hadil was, dan zou die almanak Sadrach een doorn in het oog geweest zijn. Doch hoe het dan te verklaren, dat hij zelf dat boekje overal in de gemeenten heeft doen verspreiden, gelijk hij in 1889 deed met het boekje van Jansz. over den ratoe hadil?

Wilhelm zond de almanakken, zoodra hij ze van den drukker ontving, naar Karangdjasa en Sadrach liet ze onder de Christenen verkoopen en nog heden ten dage vindt gij die boekjes bij ouderlingen en anderen zuinig bewaard, ja de inhoud er van wordt nu nog overgeschreven.

Met het oog op dit sterk sprekend feit had Wilhelm zeker wel recht, om aan H. te schrijven, gelijk ik boven meedeelde. Het vervolg van zijn brief luidde: „De dwalingen te Corinthe had Paulus daar schuld aan? Wij moeten een rechtvaardig oordeel oordeelen.

't Is de vermaning des Heeren. Broeder Hooper, een waar christen te Tjilatjap, geeft een edel getuigenis van Sadrach en woonde de Algemeene bijeenkomst bij. Indien gij Sadrach kendet, zoudt gij u wachten, hem te veroordeelen. Gij kent hem nu alleen uit dwalenden; die dwalen niet door Sadrach maar door

een gelukzoeker, die het oordeel Gods reeds hier beneden ontvangt. Nogmaals, oordeel een rechtvaardig oordeel."

Gij merkt wel uit dit alles, dat het in het begin van '91 begon te spannen tusschen de arbeiders. In een volgend hoofdstuk schrijf ik u daar meer van, doch vóór ik nu eindig, wil ik u nog de vraag voorleggen, of gij, na kennisneming van de correspondentie tusschen Wilhelm en Horstman, ook van gevoelen zijt, „dat Wilhelm door Sadrach als gebiologeerd werd?"

Ik wil u wel zeggen, dat de lezing van W's brieven mij volstrekt niet den indruk heeft gegeven, dat hij slechts een willig werktuig was in de hand van Sadrach. Ik versta uit die correspondentie, dat hij wel degelijk een eigen oordeel had en den moed bezat, om zijn overtuiging tegenover zijn collega's uit te spreken en er naar te handelen. Het maakt op mij een aangenamen indruk, als ik in die brieven lees, hoe wars Wilhelm was van die door en door onschriftuurlijke beschouwing, dat op het erf der gemeente de Hollander, als Europeaan, boven den Javaan staat.

Hij stond in zijn strijd tegen dat „Hollandisme" heel wat nader bij de gereformeerde beginselen dan Horstman en die het met hem eens waren in de actie tegen Sadrach.

In zijn voorstel, dat altijd wanneer de Zendelingen vergaderden en de zaken der gemeenten bespraken, zij dit zouden doen met twee afgevaardigden van elke classis in hun vergadering, beluister ik het gereformeerd beginsel, dat op de Synode van Middelburg aldus werd uitgesproken: „Overmits elke plaatselijke kerk, ook op Java, in zichzelve compleet is en rechtstreeks onder Koning Jezus staat, mag de zendende kerk, als moederkerk zich nooit eenige autoriteit over haar aanmatigen."

Voor dit beginsel kwam Wilhelm op, toen hij aan Horstman schreef, dat het hem „bijna niet mogelijk was, hun zaken zonder „hen te bespreken" en „wij Zendelingen zijn niet „de machthebbers in de gemeenten."

Blijkt uit die woorden niet, dat hij met de Synode van '96 van harte zou hebben ingestemd in de woorden: „De Javaansche kerk is met ons gecoördineerd, niet aan ons gesubordineerd."

Wilhelm had goeden grond, om beslist te ontkennen, dat Sadrach zulks leerde van zichzelven.

Er had in die dagen een feit plaats, dat dunkt mij zeer veel bewijst ten gunste van Sadrach. Wilhelm had een kerkelijk handboekje doen drukken voor het jaar 1891, ten dienste der gemeenten. Daarin stond onder meer een stuk over den ratoe hadil van Horstman, dat 20 bladzijden besloeg. Duidelijk en eenvoudig zette de schrijver daarin uiteen, dat Jezus Christus de eenige Zaligmaker is van de zondaren, die zóó diep gevallen zijn, dat zij alleen door zulk een Zaligmaker, die waarachtig God en mensch is, kunnen verlost worden. Die Jezus, schreef hij, was werkelijk de rechtvaardige Koning, die komen zou, om te oordeelen. Uitvoerig beschreef hij de teekenen, die aan zijn komst zouden voorafgaan. En met duidelijke toespeling op wat door Jirmija en anderen geleerd was, besprak hij, hoe er personen zouden opstaan, om zich voor den Christus uit te geven.

Voor den eenvoudigsten lezer was het duidelijk, dat de schrijver het oog had op de lieden, die tot eigen verheffing en verrijking geleerd hadden, dat Sadrach de ratoe hadil was.

Was het nu werkelijk waar, dat Sadrach òf zelf het den lieden leerde, òf door anderen liet verluiden, dat hij de ratoe hadil was, dan zou die almanak Sadrach een doorn in het oog geweest zijn. Doch hoe het dan te verklaren, dat hij zelf dat boekje overal in de gemeenten heeft doen verspreiden, gelijk hij in 1889 deed met het boekje van Jansz. over den ratoe hadil?

Wilhelm zond de almanakken, zoodra hij ze van den drukker ontving, naar Karangdjasa en Sadrach liet ze onder de Christenen verkoopen en nog heden ten dage vindt gij die boekjes bij ouderlingen en anderen zuinig bewaard, ja de inhoud er van wordt nu nog overgeschreven.

Met het oog op dit sterk sprekend feit had Wilhelm zeker wel recht, om aan H. te schrijven, gelijk ik boven meedeelde. Het vervolg van zijn brief luidde: „De dwalingen te Corinthe had Paulus daar schuld aan? Wij moeten een rechtvaardig oordeel oordeelen.

't Is de vermaning des Heeren. Broeder Hooper, een waar christen te Tjilatjap, geeft een edel getuigenis van Sadrach en woonde de Algemeene bijeenkomst bij. Indien gij Sadrach kendet, zoudt gij u wachten, hem te veroordeelen. Gij kent hem nu alleen uit dwalenden; die dwalen niet door Sadrach maar door

een gelukzoeker, die het oordeel Gods reeds hier beneden ontvangt. Nogmaals, oordeel een rechtvaardig oordeel."

Gij merkt wel uit dit alles, dat het in het begin van '91 begon te spannen tusschen de arbeiders. In een volgend hoofdstuk schrijf ik u daar meer van, doch vóór ik nu eindig, wil ik u nog de vraag voorleggen, of gij, na kennisneming van de correspondentie tusschen Wilhelm en Horstman, ook van gevoelen zijt, „dat Wilhelm door Sadrach als gebiologeerd werd?"

Ik wil u wel zeggen, dat de lezing van W's brieven mij volstrekt niet den indruk heeft gegeven, dat hij slechts een willig werktuig was in de hand van Sadrach. Ik versta uit die correspondentie, dat hij wel degelijk een eigen oordeel had en den moed bezat, om zijn overtuiging tegenover zijn collega's uit te spreken en er naar te handelen. Het maakt op mij een aangenamen indruk, als ik in die brieven lees, hoe wars Wilhelm was van die door en door onschriftuurlijke beschouwing, dat op het erf der gemeente de Hollander, als Europeaan, boven den Javaan staat.

Hij stond in zijn strijd tegen dat „Hollandisme" heel wat nader bij de gereformeerde beginselen dan Horstman en die het met hem eens waren in de actie tegen Sadrach.

In zijn voorstel, dat altijd wanneer de Zendelingen vergaderden en de zaken der gemeenten bespraken, zij dit zouden doen met twee afgevaardigden van elke classis in hun vergadering, beluister ik het gereformeerd beginsel, dat op de Synode van Middelburg aldus werd uitgesproken: „Overmits elke plaatselijke kerk, ook op Java, in zichzelve compleet is en rechtstreeks onder Koning Jezus staat, mag de zendende kerk, als moederkerk zich nooit eenige autoriteit over haar aanmatigen."

Voor dit beginsel kwam Wilhelm op, toen hij aan Horstman schreef, dat het hem „bijna niet mogelijk was, hun zaken zonder „hen te bespreken" en „wij Zendelingen zijn niet „de machthebbers in de gemeenten."

Blijkt uit die woorden niet, dat hij met de Synode van '96 van harte zou hebben ingestemd in de woorden: „De Javaansche kerk is met ons gecoördineerd, niet aan ons gesubordineerd."

LXVII.

Er was een diepgaand verschil van meening tusschen de Zendelingen, dat zou leiden tot een conflict.

Het begon te spannen, schreef ik. Ik wil thans aantoonen, dat het tot een conflict moest komen tusschen Wilhelm eenerzijds en Horstman, Zuidema en Vermeer anderzijds. En dat om Sadrach.

Of liever en juister gezegd, tengevolge van het verschil van opinie omtrent de verhouding van de Zendelingen tot Sadrach en zijn kring. Wilhelm zei: „de Europeesche hoogmoed moet er uit, het Hollandisme moet verloochend". Zijn meening was: „Wij Zendelingen zijn niet de machthebbers in de gemeenten; de gemeenten moeten wassen, de Zendelingen moeten minder worden, totdat de zelfstandigheid der gemeenten gekomen is".

Zoo sprak hij niet slechts in '91 maar ook al in '83.

In zijn brief van 20 April '83, in „De Heidenbode" van dat jaar opgenomen, heet het: „De liefde kan ook hem (den Javaan) overwinnen. Wanneer zij zien, dat men hun zichzelven geheel toewijdt, liefheeft, het hunne, niet het onze, steeds zoekt en hunne zwakheden, niet hunne zonde, draagt, zonder ook het minste van Gods eischen af te wijken, zoo zullen zij zich na langer of korten tijd gewonnen geven, en .... zij zijn gered voor het Godsrijk. Zij moeten in den Zendeling zien, hoe lief God zondaren, ook hen heeft".

En in „De Heidenbode" van Aug. '90 luidt een stuk uit zijn brief aldus: „Dat ieder Zendeling een helper heeft, die bij hem woont en door de N. G. Z. V. bezoldigd wordt, is noodzakelijk, omdat deze niet direct in betrekking tot de gemeente staat. Maar een gemeente moet geen van Holland uit bezoldigd dienaar hebben. Hulpbehoevende gemeenten kunnen gesteund worden, maar hare dienaren moeten hare dienaren blijven. De Zendelingen kunnen hun toch geen plaats aanwijzen, gelijk de Gouverneur-Generaal den dominees doet. Dit werkt zeer nadeelig en belemmert de zelfstandige ontwikkeling". Deze beschouwing van Wilhelm over de verhouding van den Zendeling tot de gemeenten en over de zelfstandigheid der Javaansche kerken, kwam in botsing met de hier heerschende beschouwing.

De Europeaan, die hier op het gebied des natuurlijken levens

optreedt als de machthebber, als de overheerscher en de Javanen als de overheerschten beschouwt en behandelt, komt er zoo lichtelijk toe, om op het erf der gemeente die zelfde houding aan te nemen.

Ook een Zendeling laat zich zoo gemakkelijk verleiden tot de mijns inziens gansch onschriftuurlijke meening: ook in de gemeente sta ik als Europeaan boven alle Javanen. In de gemeente staat echter de Europeaan niet als Europeaan, maar als dienaar van Christus, niet als machthebber, maar als bedienaar des Woords. Zóó dacht Wilhelm, en daarom sprak hij tot zijn collega: „wij Zendelingen zijn niet de machthebbers in de gemeenten."

Doch deze beschouwing kwam in botsing met die zijner collega's. Zijn medearbeider in Poerworedjo schreef in '88, zie „De Heidenbode" van Juni '88, het volgende: „De Javaan handelt niet spoedig zelfstandig. Ook al is hij opgeleid, dan heeft hij nog een langen tijd toezicht en leiding noodig, dan wordt de taak van den Zendeling veel zwaarder."

Met die „nog veel zwaarder" wordende„ taak van den Zendeling" bedoelde Zuidema, dat de „Europeesche Zendelingen de gemeenten leiden" moeten. Die taak, die leiding der gemeenten, meende hij werd nog zwaarder, als er opgeleide Javanen waren, die in de gemeenten arbeidden. Want hij zei: „De Javaan is in vele opzichten helaas! gelijk aan een machine. En hoe meer machines er nu zijn, hoe drukker en moeilijker hebben de machinisten het."

Wat dunkt u, moest die machine-beschouwing niet in botsing komen met Wilhelm's beschouwing over de zelfstandigheid der gemeenten?

Zuidema schreef in „De Utrechtsche Kerkbode" van 2 April '98, dat er verschil was tusschen hem en Wilhelm over de positie van den Zendeling tegenover de gemeenten. Hij zei: „Mijn autoriteit ontleende ik aan mijne zenders en niet aan degenen tot wie ik gezonden werd." Gij verstaat hieruit terstond, nietwaar, dat er een diepgaand verschil was.

Wilhelm zei: „Wij Zendelingen zijn niet de machthebbers in de gemeenten, maar de bedienaren van het Woord." „De gemeenten moeten wassen, de Zendelingen minder worden, totdat de zelfstandigheid der gemeente gekomen is." Zijn collega zegt daarentegen: ik kom met mijn autoriteit tot de gemeenten, de Europeesche Zendelingen moeten die gemeenten leiden en naar-

mate er meer opgeleide Javanen komen in de gemeenten, wordt de taak van dien leidenden Zendeling veel zwaarder.

Wilhelm zei: Welk verschil is er tusschen Sadrach en mij, indien wij beiden door Christus tot zijn dienaren zijn geroepen? Ik geloof, dat ik minder moet zijn, omdat ik een vreemdeling ben.

Horstman daarentegen zei: „de Zendeling Vermeer staat boven Sadrach, wat zijn ambt betreft." En hij achtte het „noodig dat dit," n.l. dat de Zendeling boven S. stond, „door" den „handel en wandel en de verhouding" der Zendelingen „tot Sadrach duidelijk uitkome." Hij wilde geen onderscheid gemaakt zien tusschen de helpers, die in dienst van hem of Wilhelm stonden en Sadrach, en dus wilde hij Sadrach blijkbaar als gewoon helper beschouwd en behandeld hebben zoowel door de helpers als door de Zendelingen. Immers gaf hij blijkens zijn brief van 15 Dec. '90 zijn helper last, om Sadrach als zoodanig te behandelen, zie hoofdstuk LXIV. Hij schreef toch aan Wilhelm, dat Sadrach ja wel als oudere Evangelist door zijn jongen helper Leon moest geëerd worden, maar dat hij „overigens volkomen gelijk met hem (Leon) en andere Evangelisten staat." En hij drukte in dien brief den wensch uit, dat Sadrach ook „een dergelijke behandeling door de Zendelingen" zou ondergaan.

Dat Zuidema zich niet tegen deze beschouwing van Horstman verklaarde en hij volstrekt niet met Wilhelm's beschouwing, dat Sadrach een mededienaar was, instemde, hebt gij zeker al begrepen.

Wilhelm was opgeleid door den Zendelingsdirector Donner, een man van de Gereformeerde, de vrije Kerk. Wilhelm had dus ook onderwijs gehad in de beginselen van gereformeerd kerkrecht. Zuidema daarentegen was opgeleid in het zendingshuis in Utrecht, waar gereformeerd kerkrecht eer als geheel onnoodig, dan als zeer noodzakelijk voor een Zendeling werd beschouwd.

En wat Vermeer's beschouwing aangaat, hij had evenmin als Zuidema eenig principieel bezwaar gehad, om zich te „laten examineeren en ordenen door. . . de Haagsche commissie." (Zie „Een jaar op reis" pag. 268). Een en twintig jaar later was hij „gaarne bereid, de benoeming tot hulpprediker te aanvaarden," gelijk hij aan Ds. Heyting op 21 Maart '83 schreef, met dankbetuiging, dat Ds. H. hem wilde voordragen. Vermeer was, zooals ik u vroeger al aantoonde, zóó ingenomen met de handelingen van den Resident van Poerworedjo in '82 in zake Sadrach, ter

herstelling van „Europeesche inmenging," dat hij hem openlijk in de courant prees.

Geen wonder dus, dat de meer gereformeerde beschouwing van Wilhelm over de verhouding van den Zendeling tot de gemeenten met Vermeer's beschouwing in botsing moest komen.

En Horstman was vóór zijn uitzending een tijd in Duitschland, het land waar op kerkelijk en burgerlijk en militair gebied de hierarchie sterk ontwikkeld is.

Hij arbeidde vóór zijn overgang tot de N. G. Z. V. een vijf jaar met de Duitsche Zendelingen, die de ideeën uit het Vaderland natuurlijk hadden meegebracht. Ten bewijze hiervan diene, dat een Zendeling, die hier pas komt, wel zitting heeft in den kring, dien al de Salatiga-Zendelingen te zamen vormen, om den arbeid der zending te besturen; maar de eerste twee jaar geen stem in het kapittel heeft. Echt Duitsch, niet waar? Wij Hollanders kunnen moeilijk in zoo'n gedachtengang inkomen.

Horstman had 5 jaar met die Duitsche Zendelingen saam gearbeid en gij weet, de omgeving heeft geen geringen invloed op iemands beschouwingen. Voorts bewijzen de feiten voldoende, dunkt mij, dat hij een andere beschouwing had dan Wilhelm. Anders is het immers ondenkbaar, dat deze in zijn brief hem toeriep: „Wij Zendelingen zijn niet de machthebbers in de gemeenten." „De paulinische geest moet onzen geheelen arbeid besturen." „De gemeenten moeten wassen, de Zendelingen minder worden."

En het feit, dat Horstman het afkeurde, dat de gemeenten de beschuldigingen tegen Sadrach behandeld hadden: het feit, dat hij, aan wat de algemeene samenkomst te Poerworedjo besloot en beleed, geen waarde hechtte; het feit, dat hij op het voorstel van Wilhelm, om op den zendingsraad ook Javaansche broeders toe te laten, om niet „hun zaken zonder hen" maar met hen te bespreken, niet inging, zie al die feiten bewijzen, mijns inziens, duidelijk, dat de beschouwing van Wilhelm met die van Horstman in botsing moest komen.

Ik acht het noodig, u hierop te wijzen, vóór ik u van het conflict tusschen de arbeiders spreek, opdat gij moogt verstaan, dat het geen persoonlijke kwestiën waren, die de broeders verdeelden. Er was verschil van meening; de één had een gansch anderen kijk op de zaken dan de ander, de één ging bij zijn beschouwing van geheel andere beginselen uit dan de andere,

en in zulk een geval moet er ten laatste wel botsing komen en is conflict onvermijdelijk.

Wilhelm sprak in Augustus '82: „mijns inziens was al het recht aan de zijde van Sadrach en de Christenen, al het onrecht aan de zijde van Ligtvoet, Bieger en Heyting." Vermeer daarentegen schreef een half jaar later in „De Opwekker": „Het verdient waardeering wat beiden èn Ds. Heyting èn Res. Ligtvoet gedaan hebben, om den heilzamen invloed van Europeesche inmenging bij Sadrach's vele volgelingen te herstellen." Een maand nadat Vermeer zóó schreef, sprak Wilhelm, toen hij het beroep had aangenomen: „ik ben overtuigd, dat de Heere door de Christenen mij riep; ik neem mij voor, de rechten en vrijheden der gemeenten te verdedigen." Doch Vermeer riep daartegen in: „ik ben gaarne bereid, mij door het gouvernement te laten aanstellen tot hulpprediker, om op de plaats van Sadrach te gaan staan en, gesteund door de sterke hand van de overheid, Sadrach's gemeenten te bedienen."

Neem daarbij in aanmerking, wat Ds. Lion Cachet schreef in „Een jaar op reis" blz. 841, waaruit duidelijk blijkt, dat er „een groote hinderpaal voor de saamwerking tusschen hen (de andere B. B.) en Br. Wilhelm" bestond.

Die „hinderpaal" was ongetwijfeld gelegen in de beschouwing van W. omtrent Sadrach en zijn verhouding tot hem. Want het is niet te loochenen, dat er een diepgaand verschil van opinie was, over verschillende punten, maar vooral over de verhouding van den Europeeschen Zendeling tot de Javaansche gemeenten op Midden-Java en tot den Javaan Sadrach, die als stichter dier gemeenten gold en als aller goeroe werd geëerd.

Dat collega's van Wilhelm er op gesteld waren, dat het onderscheid tusschen een Europeaan en een Javaan ook op het gebied der gemeente in het oog werd gehouden, bleek, dunkt mij, duidelijk uit wat Ds. Lion Cachet meedeelt in een noot op blz. 312 van zijn u bekend werk. Daar toch wordt verhaald, dat in de conferentie van de Zendelingen met den afgevaardigde, „de opmerking werd gemaakt", dat in een kerkelijk handboekje achter den naam van Sadrach stond: „hingkang dedalam" „resideerende".

Slaat gij nu dat kerkelijk handboekje op, dan ontdekt gij, dat dit zelfde „resideerende" achter de namen van al de Zendelingen staat, dat dus voor Sadrach een woord gebruikt was, om zijn

woonplaats aan te duiden even hoog als voor de Zendelingen.

Is het zoo'n wonder dat Wilhelm riep: „de Europeesche hoogmoed moet er uit"? Bevreemdt het u nog, dat hij te keer ging tegen het „Hollandisme"? Of zat er feitelijk geen Hollandisme achter de woorden die Horstman aan Wilhelm schreef in 1891: „'t Is tijd, 't is de hoogste tijd, dat Sadrach weer op een matje gaat zitten, zal er iets van ons werk voor Gods Koninkrijk terecht komen"?

Ik kan mij zeer goed voorstellen, dat Wilhelm in deze woorden, hoe goed ook bedoeld, en zelfs niettegenstaande er zoo in gesproken werd van „Gods Koninkrijk" er toch dat „Hollandisme" uit proefde, waartegen hij toornde. Mij dunkt, ik heb in het bovenstaande voldoende aangetoond, dat er tusschen de Zendelingen een verschil van meening was, dat tot conflict moest lijden.

LXVIII.

Sadrach niet de oorzaak maar de aanleiding tot het conflict. Wilhelm's collega's vergaderen afzonderlijk te Poerbolinggo.

Sadrach was, naar ik meen, niet zoo zeer de oorzaak als wel de aanleiding, dat er verschil van opinie tusschen de Zendelingen kwam.

Al was Sadrach niet op het arbeidsveld geweest, dan zou de botsing tusschen de verschillende beschouwingen der arbeiders evengoed te eeniger tijd gekomen zijn.

Dan zou niet Sadrach, maar een ander persoon, of een andere zaak, de aanleiding geweest zijn. Daarom, ik herhaal het als mijn vaste overtuiging: Sadrach was niet de oorzaak, maar wel de aanleiding tot het conflict. De oorzaak lag dieper. Die was gelegen in de beginselen, waaruit de arbeiders hier bewust of onbewust leefden en handelden.

Ik vestig hierop zoo opzettelijk uw aandacht, gelijk ik boven zeide, om u te doen zien, dat het geen persoonlijke strijd was, die hier gestreden werd. Het was niet maar een strijd uit persoonlijke sympathie of antipathie, al zal er ook, gelijk bijna altoos het geval is bij dergelijke conflicten, wel veel persoonlijks

ingewikkeld en bijgekomen zijn. Zoo lang zondaren met elkander strijden over beginselen, al zijn het ook de heiligste beginselen, zal die strijd wel gepaard gaan met zondige bijmengselen en onheilige handelingen; doch dat doet niets af aan het feit, dat het dan toch om beginselen en niet om personen gaat.

Doch ik heb u nu reeds lang genoeg opgehouden, eer ik u ging meedeelen, dat er en hoe er conflict kwam tusschen de arbeiders.

Gij weet, dat Horstman niet op de groote vergadering in December '90 was verschenen, evenmin als zijn collega Vermeer. De brieven, die Wilhelm na die vergadering over wat daar besproken en besloten was, aan hem schreef, hadden hem niet van gevoelen doen veranderen. Hij had daarna bij het bezoeken der gemeenten hetzelfde gehoord, wat op die vergadering was betuigd door ouderlingen uit meer dan één Pekalongansche gemeente.

Immers in een brief van Horstman, d.d. 2 April '91, opgenomen in „De Heidenbode" van Juli '91, komt het volgende voor: „In menig gemoed mocht ik een blik slaan, en vooral werd ik volkomen bevestigd ten opzichte van mijne ontdekkingen in de gemeenten van de Residentie Pekalongan. Velen toch der Christenen aan den Slamat waren vroeger woonachtig te Telagahabang. Bemiddeld, naar Javaansche begrippen rijk, waren zij door dwaalleeraars uit Bagelen onder den christelijken naam, gaandeweg van alles beroofd" enz.

Uit deze woorden blijkt duidelijk, dat zijn ervaringen of „ontdekkingen" volkomen klopten met wat Wilhelm hem al vóór meer dan een half jaar schreef en wat op de algemeene samenkomst in Dec. '90 was bevestigd. Namelijk dat Jacob Toempang en Jirmija de dwaalleeraars waren en niet Sadrach.

Gij moet weten, dat Telagahabang op eenigen afstand van Sérang (in Bagelen), de woonplaats van Jacob Toempang, was gelegen. Toen Horstman, gelijk hij in de boven aangehaalde woorden verhaalt, van die „dwaalleeraars uit Bagelen" hoorde en naar de namen vroeg, hebben de Christenen van den Slamat hem gewis diezelfde mannen genoemd, n.l. dien Jacob Toempang en anderen.

Zie, daarom zei ik, dat zijn ontdekkingen volkomen klopten met Wilhelm's getuigenissen, met die der Classis Bagelen en der Algemeene samenkomst.

En toch gaf hij zijn actie tegen Sadrach niet op. Want hij ging eenige dagen, nadat hij zóó naar Holland schreef, naar Poerworedjo. Daar gekomen, was hij niet te bewegen, om, gelijk Wilhelm wilde, naar Sadrach te gaan en persoonlijk en broederlijk met hem te spreken en hem te leeren kennen.

Want, vergeet niet, het was nu bijna twee jaar geleden, dat hij één nacht in Karangdjasa had gelogeerd. Dat was de eerste en de eenige maal, dat hij S. ontmoet en met hem gesproken had. Wilhelm had dus alle recht, om hem kort te voren (begin '91) te schrijven: „Indien gij Sadrach kendet" — en verder: „gij kent hem nu alleen uit dwalenden".

Het was dus zeer natuurlijk, dat Wilhelm er op aandrong, dat hij Sadrach persoonlijk zou ontmoeten en opdat hij door te spreken met S. zelf en niet slechts over hem te spreken met anderen, die hem ook niet goed persoonlijk kenden, een anderen kijk op hem zou krijgen.

Hoe hij er echter ook op aandrong, het mocht niets baten. Horstman ging er niet heen, maar drong er daarentegen bij Wilhelm op aan, dat hij met Zuidema mee zou gaan naar Poerbolingo, want, zei hij, Vermeer had óók „gegevens". Vermeer wist, dat Jochanan van Benda Woeloeh ook had geleerd, dat Sadrach de lidteekens in handen en voeten had en in zijn zijde.

Horstman wilde daar in Poerbolingo op den zendingsraad „de zaak" behandelen.

Het is, dunkt mij, nog al zeer verklaarbaar, dat Wilhelm, na al wat er geschied was, daarvoor niet te vinden was. Hij had immers voor ruim 3 maanden geschreven aan Horstman, „opdat onaangename verhoudingen, gelijk als tusschen u en Sadrach, voortaan niet meer voorkomen, stel ik voor, wanneer de Zendelingen vergaderen en de zaken der gemeenten bespreken, dat altijd doen met twee afgevaardigden van elke classis".

Het is dus zeer natuurlijk dat, nu Horstman op dat voorstel niet inging, Wilhelm zich niet kon laten vinden, om de zaak te laten behandelen op den zendingsraad, zooals H. wilde. Hij was dan ook niet te bewegen, mee te gaan en vond het tijdverspilling.

En nu besloten Horstman en Zuidema, om toch door te zetten; ging het niet met, dan zonder Wilhelm. Zij vertrokken daartoe den 15en April van Poerworedjo.

Zij gingen echter niet terstond naar Vermeer.

Horstman schreef in „De Heidenbode": „In de maand April en de eerste helft van Mei had ik het genoegen, op mijn reis van Poerworedjo door Pekalongan en Tegal, br. Zuidema tot reisgezel te hebben. Zoo vertrokken wij (br. Zuidema, die met het arbeidsveld in Pekalongan en Tegal nog onbekend was en ik) dan den 15en April naar Sapoeran en van daar over Sérang en Kebitingan naar Derma" enz.

Zij hadden dus nu in Sérang, waar Jacob Toempang woonde, uitnemende gelegenheid om zich, als zij wilden, door persoonlijk gesprek met dien „dwaalleeraar uit Bagelen" te vergewissen van de waarheid van Wilhelm's getuigenis. En toen zij, bij hun verblijf te Moeratoewa, den sinds '85 ontslagen Uhlenbusch gingen opzoeken, hadden zij schoone gelegenheid, om het „hoor en wederhoor" in toepassing te brengen. Gij weet, U. had in '84 zijn „praatjes zonder bewijs", zooals de Heer Esser ze kwalificeerde, tegen Sadrach geschreven. Zoo konden H. en Z. dus, van allen kant ingelicht, met Vermeer, die ook „gegevens" had, over „de zaak" beraadslagen.

Doch zie, juist dat vergaderen van de drie collega's van Wilhelm om, vlak vóór de komst van den afgevaardigde uit Holland, de zaak-Sadrach nu eens op hun wijze te behandelen, bewijst mij, dat het conflict was gekomen.

Die vergadering in Poerbolingo was niet een vergadering van den zendingsraad waarop „Wilhelm, schoon geconvoceerd, niet tegenwoordig was". Neen het was een samenkomst van drie collega's van W., waaraan hij geen deel wilde nemen, omdat hij zich niet kon laten vinden tot het nemen van maatregelen tegen Sadrach, zooals de anderen wilden. Want dat de beraadslagingen en besluiten van die samenkomst niet gunstig waren voor Sadrach, ja zelfs ingrepen in Wilhelm's zaken, zal ik u later doen zien.

Mij dunkt, het zal u thans wel duidelijk zijn, dat het conflict, dat reeds geruimen tijd had gedreigd, nu was gekomen. Nu Wilhelm's collega's apart vergaderden.

LXIX.

De komst van Ds. Lion Cachet te Poerworedjo in 1891. Wilhelm's collega's verzoeken Zijneerw. zich niet door Sadrach en de zijnen te laten begroeten. Hoe de eerste indruk der Christenen omtrent den afgevaardigde moet geweest zijn. Van welke fictie de afgevaardigde uitging en op welke fictie zijn opdracht van de N. G. Z. V. steunde.

Van de afvaardiging van Ds. Lion Cachet door de N. G. Z. V. naar Midden-Java behoef ik u natuurlijk niets te verhalen. Hoe die afgevaardigde hier den toestand vond, deelt hij in zijn boek uitvoerig mee. Ik zal er mij daarom toe bepalen, u op een en ander opmerkzaam te maken en verschillende dingen mee te deelen, om u in staat te stellen, u een voorstelling te vormen van den indruk, dien het optreden van dien afgevaardigde op de Javanen, op de Christenen, op Midden-Java heeft moeten maken.

En dan begin ik met u te zeggen, dat naar mijn overtuiging al dadelijk de eerste indruk moet geweest zijn, dat de afgevaardigde positie nam naast Zuidema, Horstman en Vermeer tegenover Wilhelm en bijgevolg tegenover Sadrach en derhalve tegenover al de gemeenten. Ik zal u mededeelen, waarop ik deze mijne meening grond.

Nauwelijks had de afgevaardigde te Batavia voet aan wal gezet, of hem werd ter kennisse gebracht, dat Wilhelm hem bij het verwisselen van trein te Koetoardja of bij aankomst te Poerworedjo eenigszins feestelijk wilde ontvangen. Wilhelm wilde, dat Sadrach den afgevaardigde te Koetoardja of Poerworedjo zou begroeten met „vertegenwoordigers der Inlandsche Christenen" of wilt gij, ouderlingen der gemeenten.

Dit wisten de drie collega's van Wilhelm en die besloten daarom op hun conferentie in Poerbolingo, den afgevaardigde te verzoeken: „aan Br. Wilhelm te schrijven, dat het zijn verlangen was, bij eventueele aankomst te Poerworedjo alleen door uit Nederland afgevaardigden te worden begroet en dat hij geen Javaansche broeders wenschte te ontmoeten, alvorens met de Zendelingen te hebben geconfereerd."

Vermeer voegde daarbij nog „de kantteekening, dat de B.B. het van groot gewicht in het belang van den arbeid achten, dit te verzoeken". En Zuidema had in een afzonderlijk schrijven zich aldus uitgedrukt: „Ik had graag, dat U niet met Sadrach in aanraking komt, alvorens ons Zendelingen ontmoet te hebben, en geef U daarom in ernstige overweging Br. Wilhelm te melden, dat U niet door Sadrach wenscht afgehaald te worden, noch hem in de eerste dagen wilt ontmoeten, (zie „Een jaar op reis" blz. 242 v.v.)

En Horstman schreef aan Wilhelm den 13den Mei 1891 het volgende van hun samenkomst te P. „Zoo sprekende over Ds. Lion Cachet's komst waren wij van meening, om het u en br. Zuidema te Poerworedjo gemakkelijk te maken, aan Ds. L. Cachet te verzoeken, om u te schrijven geen officieele ontvangst of voorstelling van eenig persoon of deputatie van kerkeraden te doen plaats vinden voor en aleer wij te zamen hebben geconfereerd. Dat bevrijdt u en ook Ds. L. C. van veel onnoodige drukte, ontlast den armen inlander van veel onnoodige onkosten en houdt voor ons de gelegenheid open, om vóór alles aan Ds. L. Cachet de noodzakelijkste inlichtingen te geven, opdat hij over het werk en de personen daarin betrokken, juister kunne oordeelen. Anders kon de teleurstelling wel eens te zwaar treffend zijn en op de Zendelingen natuurlijk in gelijke mate terugwerken. Is Ds. L. C. eens eerst wat Indisch denkend geworden, dan heeft dat minder gevaar."

Wat dunkt u, werd de bittere pil, die Wilhelm moest slikken, niet heel netjes verguld? Dat verwelkomen was toch een zaak van Wilhelm en van hem alleen. Hij en niet Zuidema of Horstman of Vermeer was Zendeling in de Bagelen, of wilt ge leeraar der gemeente daar; hij en niemand anders arbeidde daar in vereeniging met Sadrach; zijn zaak was het dus, als hij den afgevaardigde bij zijn komst in Bagelen met Sadrach en de Christenen wilde begroeten. De drie collega's van Wilhelm zullen dat ook wel gevoeld hebben, doch „het belang van den arbeid" ging boven alles. „Het belang van den arbeid" eischte dus, zoo meenden zij, dat Wilhelm's plan op de een of andere manier verijdeld werd.

En dat niet alleen.

Dat belang eischte ook, dat de afgevaardigde bij aankomst te Poerworedjo onmiddellijk zijn intrek nam niet bij Wilhelm, maar bij Zuidema. „Moest ik," zoo schrijft de afgevaardigde,

„niet terstond met de Javaansche Christenen en met name niet met Sadrach in aanraking komen, dan kon ik ook niet bij Broeder Wilhelm logeeren, waar ik dezen (Sadrach) waarschijnlijk wel zou ontmoeten".

De afgevaardigde had dan ook al met Zuidema de afspraak gemaakt, dadelijk zijn intrek te zullen nemen op Pangen.

Men had er echter Wilhelm niets van doen weten, zoodat hij en zijn vrouw bij aankomst van den afgevaardigde nog in de stellige verwachting leefden, dat hij hun gast zou zijn. (Zie „Een jaar op reis", blz. 241.)

En zoo is het dan geschied, dat de afgevaardigde „eerst op het laatste oogenblik telegrafeerende den tijd van zijn vermoedelijke aankomst", het onmogelijk maakte, dat Wilhelm hem met Sadrach en de Christenen verwelkomde. En door zijn onmiddellijk gaan logeeren op Pangen, bij Zuidema, voorkwam hij ook een begroeting van en ontmoeting met Sadrach. Gij kunt in „Een jaar op reis" nalezen, welke redenen de afgevaardigde voor deze zijne handelingen opgeeft.

Hoe dit echter zij, gij kunt er u van verzekerd houden, dat Sadrach en de zijnen er hun indruk en hun voorstelling van hadden en dat die geen andere was dan deze: het „hoofd" of de „chef" der Zendelingen heeft ons dadelijk bij zijn komst willen laten gevoelen, dat hij net zoo over Sadrach denkt als Horstman c. s. Vooral dat dadelijk gaan logeeren bij Zuidema moet den Javanen den indruk gegeven hebben, dat de „chef" der Zendelingen niet bij Wilhelm, ofschoon hij de oudste was, wilde logeeren, omdat Wilhelm het voor Sadrach opnam tegenover zijn collega's.

Versta mij wel, ik deel u slechts mee, welke voorstelling mijns inziens de Javaansche Christenen zich vormden op grond van de feiten, waarvan zij hoorden of die zij zagen.

Een Javaan, die zoo grooten eerbied heeft voor den ouderdom en zoo scherp onderscheidt tusschen hooger en lager positie, kan zich niet voorstellen, dat de afgevaardigde niet bij den oudsten maar bij den jongeren, niet bij den pandita, maar bij den mèstèr ging logeeren, als hij niets tegen Wilhelm had. Hij moest voor hun besef bepaalde reden hebben, om zóó opzettelijk Wilhelm voorbij te gaan. En zij dachten natuurlijk terstond aan „de zaak," de beschuldigingen tegen Sadrach en zochten de reden in het ook hun zeer goed bekende feit, dat Wilhelm naast hun goeroe

en Imam stond en de andere Zendelingen tegenover hun geliefden „vader". Zie zóó denk ik, dat de indruk bij de Christenen was.

Dat Wilhelm ook zoo dacht over den eersten indruk, dien de Javanen kregen van het optreden van den afgevaardigde, blijkt, dunkt mij, duidelijk uit wat Ds. Lion Cachet verhaalt.

Hij deelt toch mee op bladzijde 314 van „Een jaar op reis", dat Wilhelm hem terstond na de conferentie, die hij met de Zendelingen had gehouden, sprak over een gaan naar Karangdjasa. „Hij gaf zijn begeerte te kennen," zegt de schrijver, „dat ik, vóór ik andere plaatsen bezocht, allereerst naar Karangdjasa zou gaan, om Sadrach te groeten." „Deze was bereid geweest, mij bij mijn aankomst te Koetoardjo of te Poerworedjo te begroeten, doch ik had daartoe geen gelegenheid gegeven. Ging ik nu niet eerst even naar Karangdjasa, dan zou S. zulks tot affront kunnen rekenen, wat van nadeeligen invloed zou kunnen zijn, in verband met geheel het doel mijner reis."

Wat dunkt u, blijkt uit deze handeling en dit woord van Wilhelm niet klaar als de dag, dat hij wel gevoelde, hoe ongunstig de eerste indruk bij de Javanen was? En Wilhelm begreep wel, dat als het zóó voortging, de indruk steeds ongunstiger zou worden.

Hier trad Wilhelm nu eens op, om in „het belang van den arbeid" te spreken. Hij voorzag wel, waar het heen zou gaan. Gij moet niet vergeten, dat hij zoo sprak na de conferentie van den afgevaardigde met de Zendelingen, waarop natuurlijk ook „de zaak" ter sprake was gebracht en waarop gedecreteerd was, dat „geen der helpers ietwat beschouwd kon worden als „Inlandsch leeraar," maar dat allen, zoo bezoldigden als onbezoldigden, als gewone „helpers" met de Zending der N. G. Z. V. in betrekking stonden." (Zie „Een jaar op reis" blz. 312). Daar was dus zoo maar even uitgemaakt, dat ook Sadrach moest beschouwd als gewoon helper.

Wilhelm heeft natuurlijk dadelijk gevoeld, dat als de afgevaardigde aan die fictie vasthield en van die met de waarheid en werkelijkheid, ja met de geheele historie, in strijd zijnde stelling bij zijn inspectie uitging, alles mis moest loopen en de ellende niet te overzien was, die daaruit zou voortkomen. En dat de afgevaardigde van die fictie bij zijn inspectie zou uitgaan, was voor Wilhelm zeker; hij behoefde er niet meer aan te twijfelen.

Immers op het eigen oogenblik, dat hij den afgevaardigde zijn begeerte, hier boven gemeld, te kennen gaf, waren op zijn erf al afgevaardigden saâmgekomen uit 6 gemeenten. Die lieden waren reeds tijdens de conferentie op last van den afgevaardigde uitgenoodigd naar Poerworedjo te komen.

Wilhelm stond dus voor het feit, dat straks de afgevaardigde met die ouderlingen zou gaan confereeren en afspraken met hen maken, om de 6 gemeenten, die zij vertegenwoordigden, zoo spoedig mogelijk te bezoeken. Zie, daarom gevoelde hij zich gedrongen, in het belang van den arbeid en het welslagen van de inspectie te spreken. Dat het spreken van zijn collega's en de voorstellingen, die zij van Sadrach hadden gegeven, invloed hadden geoefend op den afgevaardigde, stond nu voor hem vast en hij kreeg er een nieuw bewijs van in het antwoord van den afgevaardigde.

Deze toch zegt: „Hiertegen stelde ik echter, dat ik zulks niet kon doen, — reeds niet om geen schijn te geven, alsof ik te Karangdjasa verlof was gaan vragen, om de „gemeenten" te bezoeken." Gij hoort hier al dadelijk, dat de afgevaardigde niet slechts op de hoogte was van de beschuldigingen, tegen Sadrach ingebracht, maar dat hij er ook mee rekende en dus ze niet voor ongegrond hield. Hij sprak toch verder in antwoord op Wilhelm's voorstel, om eerst naar Karangdjasa te gaan: „Was het waar, dat in geheele streken onder de Inlandsche Christenen geen Zendeling „erkend" werd, dan die door Sadrach was „toegelaten" of „goedgekeurd", dan moest ik mijn arbeid aanvangen, zonder zelfs den schijn op mij te laden, alsof ik zulk een vergunning of goedkeuring had gezocht. Gevolgelijk zou ik Karangdjasa eerst bezoeken, als die plaats aan de beurt kwam." (Zie „Een jaar op reis" blz. 314 v.v.)

Gij ziet, de afgevaardigde had, zonder Sadrach gehoord of ook maar gezien te hebben, reeds zijn opinie over „de zaak" en die opinie scheen wonderwel overeen te komen met de opinie van Wilhelm's collega's.

Gij moet echter hierbij ook in gedachte houden, welke opdracht de afgevaardigde had en van welke fictie zijn volmacht uitging. In die volmacht staat: „Het (Hoofdbest. der N. G. Z. V.) machtigt genoemden broeder (Ds. Lion Cachet) tot het instellen van een onderzoek aangaande den toestand der gemeenten" (op Midden-Java). (Zie „Een jaar op reis" blz. 306).

Uit die woorden blijkt dunkt mij duidelijk, „dat het Hoofdbestuur uitging van de fictie, dat het zeggenschap had over de gemeenten op Midden-Java."

Immers, de afgevaardigde lichtte die volmacht aldus toe: „Uit den aard der zaak kan het bedoeld „onderzoek aangaande den toestand der gemeenten" geen kerkelijk onderzoek zijn als door visitatoren eener classe in de Kerken binnen haar kring. Doch van geheel anderen aard is een onderzoek vanwege de Zendingvereeniging naar de vruchten die haar arbeid, door haar Zendelingen verricht, gedragen heeft," (zie „Een jaar op reis" blz. 310.)

Uit deze door den afgevaardigde gegeven verklaring van zijn volmacht blijkt duidelijk, dat het Hoofdbestuur en de afgevaardigde in de meening verkeerde, dat het Hoofdbestuur zeggenschap had over de gemeenten op Midden-Java. En voorts, dat de afgevaardigde van opinie was, dat hij gemachtigd was door het Hoofdbestuur, om een onderzoek in te stellen naar den toestand der gemeenten zonder eenige voorafgaande bespreking met, ja zelfs zonder eenige vraag om verlof tot zulk een onderzoek aan die gemeenten.

Zie, die gedachte, waarvan de volmacht van den afgevaardigde uitging, was een geheel onjuiste gedachte, het was een fictie.

Immers de gemeenten op Midden-Java waren niet gesticht door den arbeid der Zendelingen van de N. G. Z. V. Zij waren nooit op eenige formeele en officieele wijze onder het bestuur of de leiding dier Vereeniging gekomen. Integendeel, zij stonden sinds vele jaren op zichzelf als één aaneengesloten geheel onder leiding van hem, die ze had gesticht, n.l. Sadrach. Sinds '83 stonden zij bij de Regeering bekend als een groep vrije Christenkerken met hun Imam Sadrach en hun leeraar Wilhelm. Later was daar bijgekomen Zendeling Vermeer als dominee van Groedjoegan en Horstman als leeraar voor de gemeenten in Pekalongan en Tegal. Voor het besef der Javanen stonden die kerken in geen enkel opzicht onder het bestuur van de N. G. Z. V. en wisten zij van zulk een zeggenschap over haar niets af. Voor haar besef was het dus zeker een miskenning van haar hoofd en goeroe Sadrach, een aantasten van haar vrijheid en zelfstandigheid, als er zoo maar op eens een vreemde toewan kwam om, zonder zelfs Sadrach

eerst te willen zien of spreken, een onderzoek te doen naar den toestand der gemeenten.

Wilhelm begreep dit zeer goed en daarom zei hij zeker tot den afgevaardigde: „Gaat gij nu, nadat gij geen gelegenheid gegeven hebt aan Sadrach, om u te begroeten, niet allereerst naar Karangdjasa, dan kan dat van nadeeligen invloed zijn op uw geheele inspectie." De afgevaardigde meende echter, dat hij „zulks niet kon doen."

Hoe de Javanen dit opnamen, zult gij later zien.

LXX.

Hoe de Christenen het optreden van den afgevaardigde in de gemeenten opnamen. — Reeds in October 1891 „weigerden zij Europeesche leiding."

Wilhelm had zijn waarschuwende stem verheven, toen hij den afgevaardigde voorstelde allereerst naar Karangdjasa te gaan.

Hij sprak, wijl hij de geschiedenis van het ontstaan der gemeenten kende en met de beschouwingen der Christenen meer dan een der andere Zendelingen vertrouwd was: „gaat gij nu niet eerst Sadrach groeten, dan zal dat van nadeeligen invloed zijn op uw ganschen inspectie-reis." (Vergelijk „Een jaar op reis" blz. 314).

De afgevaardigde, gebonden aan zijn volmacht, die van een veronderstelling uitging in strijd met die geschiedenis der gemeenten en die beschouwingen der Christenen, „kon zulks niet doen," naar hij meende.

De gevolgen, door Wilhelm voorzien en voorspeld, bleven niet uit. Was reeds de eerste indruk in de gemeenten ongunstig, die kerken zouden nu hoe langer hoe ongunstiger over den afgevaardigde en zijn optreden gaan denken. Dat wil ik u doen zien uit eenige feiten, eenige handelingen van de Christenen.

Toen de afgevaardigde den 22en Juni (dus toen hij nog geen maand op Midden-Java was) met Wilhelm te Magelang een vergadering hield met de oudsten van de Kerken in Kedoe, was „het hoofd" der Christenen in Kedoe niet verschenen. Al wie

er op die samenkomst kwam, maar Elia van Bintaroe verscheen niet, gelijk de afgevaardigde het meldt in deze woorden: „De kjahi Sedja Wigoena, die bij deze samenkomst kwalijk afwezig mocht zijn, was niet tegenwoordig." (Zie „Een jaar op reis" blz. 394.)

Wanneer gij nu bedenkt, dat de Javanen uiterst beleefd zijn en dat deze kjahi een Javaan is, die zeer goed op de hoogte is van de vormen, wijl hij jarenlang in de hofkringen in Djocja een gezocht goeroe was, dan zult gij wel verstaan, dat dit zijn wegblijven niet toevallig, maar opzettelijk was. En dat opzettelijk wegblijven van het „hoofd" der ouderlingen is zeker zeer goed verstaan door alle opgekomen oudsten.

Gij vraagt wellicht: „maar waarom bleven die dan ook niet weg?"

Mijn antwoord is dan: er moet al heel wat gebeuren eer een Javaan opgeroepen door een Europeaan niet verschijnt.

Dat ligt aan de verhouding hier van den Javaan tot den Hollander. Die oudsten kwamen, omdat zij opgeroepen waren. Zij kwamen uit beleefdheid, maar zij verschenen zonder hun „hoofd". En dat wegblijven van hun „hoofd", waarvoor natuurlijk een of andere reden, maar vanzelf niet de eigenlijke oorzaak werd opgegeven, was nu een Javaansche aanduiding, hoe hun verschijnen ter vergadering moest opgevat worden.

Gewis hadden zij al alles gehoord van het bezoek van den afgevaardigde te Karangdjasa. Zeker wisten zij al, dat vóór dat bezoek Sadrach van uit Poerworedjo de boodschap kreeg, dat hij op een matje moest zitten als Ds. Cachet kwam, want dat, zoo hij dat niet deed, de Dominee zonder een woord te spreken zou terugkeeren. Let in verband hiermee op de volgende woorden in „Een jaar op reis" blz. 368. „Voor Br. Wilhelm en mij waren stoelen gezet, doch verder waren er geen zetels. Dit was van beteekenis."

De door mij gespatieerde woorden worden door den schrijver niet nader toegelicht. Maar hij heeft volkomen gelijk, als hij zegt, dat het „van beteekenis was", dat Sadrach, niet zoo als hij altijd gewoon was, daar nu te midden van zijn volgelingen met zijn medearbeider Wilhelm op een stoel zat. Het was van beteekenis voor de Christenen, die er zeer duidelijk uit begrepen, dat ook die „chef" der Zendelingen van oordeel was, dat Sadrach weer op het matje moest zitten.

Dat begrepen zij nog duidelijker toen de afgevaardigde al dadelijk, toen hij (door middel van Wilhelm als tolk) begon te spreken tot hen, zijn „verontwaardiging te kennen gaf," omdat, zooals hij zegt: „een der lieden mij de voeten wilde kussen." Zie blz. 369 van zijn boek.

Het lijdt voor mij geen twijfel of de Javanen, die daar verzameld waren, hebben allen den indruk gekregen, dat de toewan niet zoo zeer toornde over dien persoon, die hem op Javaansche wijze eerbiedig groette, maar dat hij eigenlijk Sadrach op het oog had en van hem zei dat „de mensch, die toeliet, dat men hem de voeten kuste, bijzonder als hij den Christennaam droeg, bezondigde zich tegen den Heere God."

Hoe Sadrach die uiting van verontwaardiging door zijn gast bij de eerste ontmoeting en dat in zijn huis en ten aanhoore van zijn volgelingen opnam, zult gij verstaan, als ik u zeg, dat gij den Javaan niet dieper kunt beleedigen, dan door hem in het bijzijn van anderen een uitbrander te geven.

Het moet u dus niet verwonderen, dat al terstond na dat bezoek in Karangdjasa alom in Sadrach's kring met verontwaardiging gesproken is over de vernedering en verregaande beleediging hun aller goeroe en bapa door dien vreemden toewan aangedaan. Zulk een optreden moest vooral op een Javaan, die zoo uiterst beleefd en op de vormen is, een zeer ongunstigen indruk maken. De Christenen vertelden elkaar na dat bezoek, dat de toewan maar heel kort, „een oogenblik", was geweest en dat hij „doeka sanget" zeer vertoornd was.

En door het vergaderen daarna met den afgevaardigde te Magelang kregen de Christenen in Kedoe nu allerminst een beteren indruk. Gij kunt dat wel begrijpen uit de woorden van Wilhelm, die getuige was van de ontmoeting van den afgevaardigde met die Christenen. Hij schreef eenigen tijd later: „In Kedoe voeden zij wantrouwen wegens de harde behandeling in de toespraak van Ds. L." Een Javaan, die de vergadering heeft bijgewoond, vertelde, dat toen de toewan (Ds. Lion Cachet) met de vuisten op de tafel sloeg, zij dachten, dat hij niet wel bij het hoofd was geworden en zij medelijden hadden met Zendeling Wilhelm, die er met gebogen hoofd verslagen bij zat.

Gij kunt wel nagaan, dat de Christenen in het nabijgelegen Djocja spoedig alles hoorden van die vergadering in Magelang. Toen dus de afgevaardigde den 11^{en} Augustus in Djocja verga-

derde met de oudsten, waren de Christenen al volkomen op de hoogte.

In „Een jaar op reis" blz. 609 kunt gij lezen, dat de afgevaardigde daar een samenkomst hield met de „oudsten" en anderen der „gemeenten" in en nabij Djocja, waarbij de heer Jansz als tolk fungeerde. Wilhelm was er dus niet bij, maar heeft er natuurlijk later alles van gehoord en hij schreef er van: „In Jogja waar 216 Christenen en leerlingen waren, zijn na het bezoek van Ds. L., die alle oudsten eenvoudig ontsloeg op zijn harde manier, tijdens mijn bezoek aldaar, geen 16 tal meer volgzaam."

Gij moet weten, dat Wilhelm er in het begin van October heenging, hij hield er koempoelan, doch er waren slechts 5 menschen uit Djocja. Hij teekende, zooals uit de nog bestaande stukken blijkt, van dit bezoek o. a. het volgende aan: „Zij weigerden Europeesche leiding" en: „Men kon ook mij niet meer ontvangen," alsook: „de getrouwen houden zich bij hunne eigene oudsten; indien de londa's iets anders willen, dan onttrekken zij zich aan hen."

Hieruit is wel te verstaan, hoe die vergadering op 11 Aug. met den afgevaardigde en den heer Jansz was. De indruk der Javanen, die deze samenkomst bijwoonden, was, dat zij geëxamineerd werden, „dipoen examen", en aangezien de meesten nog maar heel kort Christen waren en nog niet onderwezen, maakten zij op dat examen lang geen best figuur, en naar hun idée was het heel onbillijk van den „chef der pandita's", om daarover boos te zijn of er hun een verwijt van te maken. Zij waren dan ook „niet van plan, om zich nog meer zoo te laten examineeren en verkozen ook niet nog meer standjes af te wachten, zij hielden dan maar liever op Christen te zijn. Wat hadden zij eigenlijk ook te maken met dien vreemden Hollandschen toewan en met dien pandita, dien zij niet kenden."

Zie, zóó gaven de Javanen hun indruk van die samenkomst weer en niet weinigen voegden de daad bij het woord en „gingen terug", d. w. z. hielden weer op Christen te zijn. Ongetwijfeld heeft die vergadering met den afgevaardigde, hoe goed ook bedoeld, maar zeker niet begrepen door de Javanen, veel kwaad bloed gezet, zoodat er zelfs waren, die zeiden: „een wolf had de kudde besprongen en naar allen kant uiteengejaagd."

En ik denk, dat juist ook om zijn optreden op die vergadering

de afgevaardigde eenige dagen later in het oog loopend onvriendelijk werd ontvangen in een der gemeenten in Djocja.

Toen hij 17 Augustus met Wilhelm de gemeente Sélong, een der eerste Kerken in Djocja, bezocht, werd hem ook daar op Javaansche wijze te verstaan gegeven, hoe zij gezind waren.

Hij schrijft er toch zelf van op blz. 624 van zijn boek: „De opkomst was niet groot. Sommige leden der gemeente waren in Djocja, om „heerendienes" te verrichten. Ook de „voorganger" Titoes was dus afwezig, wat mij teleurstelde."

Ook dit is een duidelijk sprekend feit. Ook hier weer een vergadering zonder voorganger, zonder hoofd. Gij moet bedenken, dat voor een Javaan het hoofd alles is, om goed te begrijpen, wat naar Javaansche voorstelling een vergadering zonder hoofd is. Is het hoofd alles, dan is iets zonder hoofd ook niets voor het besef van een Javaan. Nu was die Titoes, het hoofd der gemeente Sélong, een man, die zeer goed weet, hoe hij zich gedragen moet. Hij had daarbij vooraf schriftelijk bericht gekregen, dat Wilhelm en Ds. Lion Cachet dien dag komen zouden. Op zijn erf stond de kerk en dus was hij ook de gastheer, die ze moest ontvangen. Doch toen zij kwamen, was Titoes afwezig.

Geloof mij, dat een beleefde Javaan er niet spoedig toe komt, om zóó te handelen, ook niet al moest hij op dien dag juist opkomen, om zijn dienst te doen voor den prins Pakoe-alam. Hij geeft eenvoudig een kwartje of derdig cent aan een ander, die in zijn plaats dien dienst vervult, en hij blijft thuis, om zijn gasten te ontvangen. En gij weet toch wel, wat een Oostersch gastheer is?

Als gij in Holland ergens een bezoek brengt en gij vindt den man niet thuis, is dat heel wat anders dan hier. Want bij u is het de vrouw des huizes, die als gastvrouw voor de ontvangst der gasten zorgt. Doch dat is hier niet zoo. De vrouw blijft bij zulk een gelegenheid in een achterhokje van het huis; die krijgt ge maar hoogst zelden te zien. De man is op Java nog in den vollen zin des woords de gastheer, gelijk Abraham dat was, toen hij de drie mannen ontving en hen zelf bediende, terwijl Sara in de tent bleef. Is dus hier de gastheer afwezig, dan is dat een duidelijk verstaanbaar teeken, dat hij van uw, hem te voren vermelde komst, niet gediend is.

Geloof mij, dat dus die afwezigheid van den voorganger Titoes in Sélong alzóó moet opgevat worden en dus weer een

nieuw bewijs is, hoe de Christenen het optreden van den afgevaardigde opnamen.

En ik wil u nog enkele andere feiten meedeelen, waaruit gij kunt verstaan, hoe de Christenen dit optreden opnamen en beantwoordden.

Het is noodig, dat ik het u vertel, opdat gij begrijpen kunt, hoe het ten laatste, tengevolge van de actie tegen Sadrach, wel moest komen tot een reactie, tot een verwijdering tusschen de gemeenten en de zending. En eigenaardig is het, dat de man, die aan die actie geen deel nam, maar ze met alle macht zocht te stuiten, het eerst de gevolgen er van moest ervaren.

Sinds langen tijd kwamen er verscheidene Christenen, die op korten afstand van Poerworedjo woonde, bij Wilhelm ter kerk. Zij behoorden daarom tot de gemeente van Poerworedjo. Één hunner, een door Sadrach toegebrachte, was ouderling te Poerworedjo. Die lieden nu verzochten, nadat de afgevaardigde eenigen tijd op Midden-Java was, een eigen gemeente te mogen vormen en toen hun dat niet werd toegestaan, gingen zij toch door en scheidden zich af.

Wilhelm toch schreef d. d. 15 Oct. '91 (zie „De Heidenbode" Dec. '91) het volgende: „de opkomst (te Poerworedjo) is tegenwoordig zeer klein, omdat een deel der lieden na gedaan verzoek en tegen weigering een eigen gemeentetje hebben gevormd, Djoerang-Djero genaamd." Ook schreef hij: „De gemeente Poerworedjo is in tweeën gesplitst."

Dit bewijst, dat de Christenen zich tamelijk kras tegenover de zending uitspraken. Het ligt toch gansch niet in den aard van den kruiperigen, slaafschen, volgzamen Javaan om, als hem iets geweigerd wordt, zoo maar dadelijk zijn wil door te zetten, tegen den wil van zijn meerderen in. En toch die Javanen gingen „tegen weigering in" door en onttrokken zich aan de kerk van Poerworedjo. Gij kunt er van op aan, dat zij dit niet maar op eigen gezag hebben gedaan, maar wel degelijk in overleg, ja op bevel van hun goeroe en leidsman Sadrach, die in deze dagen zei: „het is niet noodig, saam te komen met de londa's."

Nog een ander geval. Wilhelm ging in het begin van October van Djocja uit naar Kedoe en schreef van zijn ontmoeting in Bintaroe, waar kjahi Elia woonde: „Bezwaren van den dag

moeten beantwoorden, duidelijke sporen van ongenoegen. De indruk, dat wij als een vijandige partij „kristen milar" worden, had wortel geschoten."

Teekenend zijn die door Wilhelm uit den mond der Javanen opgevangen woorden: „kristen milar". Het woord „milar" toch beduidt: iets kloven of splijten, zooals hout of bamboe. De indruk der Javanen was dus, dat de zending „een vijandige partij" was, die tegenover de gemeenten stond en diė zij daarom „splijt-christenen" noemden.

Om dit optreden der Christenen in Kedoe tegenover hun pandita Wilhelm te begrijpen, moet gij wel in het oog houden, dat zij natuurlijk al lang alles haarfijn wisten van die samenkomst op 11 Augustus in het naburige Djocja, en dat zij er vanzelf net zóó over dachten als de lieden daar, wier indruk en voorstelling van de zaak ik u zooeven meedeelde. Voorts waren zij ook bepaald al op de hoogte van het bezoek van den afgevaardigde in Bendawoeloeh, in het laatst van Augustus, bij welk bezoek nog al menig woordje gevallen was over Sadrach, en den lieden bij herhaling was gezegd, „dat Wilhelm op Java arbeidde onafhankelijk van Sadrach", zie „Een jaar op reis" blz. 656.

Ik acht het zeer waarschijnlijk, dat de lieden in Bintaroe in die teekenende uitdrukking van „splijt-christenen" den indruk weergaven, dien het verhaal van het bezoek in Bendawoeloeh op hen maakte. Zij wilden met die uitdrukking, denk ik, zeggen: het is er der zending nu om te doen, om ons van onzen goeroe Sadrach te scheiden, om den band tusschen hem en ons te verscheuren, om ons te splijten.

Toen dan ook niet vele dagen later de afgevaardigde met Wilhelm in Bintaroe kwam, het was des Zondags den 23 Oct. (zie „Een jaar op reis" bladz. 735), was ook daar, evenals vroeger in Sèlong, het hoofd der gemeente en de gastheer, die hem ontvangen moest, niet thuis. De afgevaardigde schrijft er van: „Opvallend was het mij, dat de „kjahi" (n.l. Sedja Wigoena of naar zijn doopnaam Elia) niet tegenwoordig was. Eenige dagen te voren afgereisd naar Djocja, was hij „nog niet teruggekeerd."

Ik behoef hier niet te herhalen, wat ik boven schreef naar aanleiding van Titoes' afwezigheid in Sèlong. Het is u reeds duidelijk, dat de kjahi niet toevallig, maar opzettelijk afwezig was en dat de geheele gemeente heel goed wist, dat

dit was, omdat hij van de „vijandige partij" van de „kristen milar" niets meer moest hebben.

Gij moet tot recht verstand van dit alles ook wel in het oog houden, dat de lieden in Kedoe den 23sten October al volkomen op de hoogte waren van de vergadering, die den 6den October door den afgevaardigde was gehouden te Pekalongan. Daar toch was door 25 „oudsten", vertegenwoordigende 10 gemeenten in Pekalongan en Tegal, een stuk in tegenwoordigheid van Br. Horstman „onderteekend," waarin o. a. deze verklaring voorkwam: „Wij verklaren alle dwaalleer en elmoe van Sadrach, welke in strijd zijn met Gods Woord voor goed te verwerpen en in geenerlei betrekking tot dezen Sadrach meer te willen staan." (Zie „Een jaar op reis" bladz. 727). De laatste zinsnee is door mij gespatiëerd.

De inhoud van dat stuk, dat natuurlijk niet door die oudsten zelf is opgesteld, en al wat er op die samenkomst door den afgevaardigde is gesproken, is vast heel spoedig gerapporteerd in Karangdjasa. Waren de lieden dus soms vóór 6 Oct. nog eenigermate in het onzekere, hoe de afgevaardigde tegenover hun aller goeroe Sadrach stond, na die samenkomst te Pekalongan begrepen zij ten volle, dat hij niets minder in den zin had, dan voort te zetten en met kracht door te zetten, wat in hun oog Horstman c. s. in '90 al was begonnen. Het was hun nu zoo klaar als de dag, dat men de Christenen en de gemeenten scheiden wilde van haar stichter, haar Imam, haar goeroe, haar geestelijken vader.

Naar mijn vaste overtuiging bezagen de Javanen het optreden van den afgevaardigde alzóó en daarom ontvingen zij hem in Kedoe, gelijk zij deden.

LXXI.

Wilhelm ziet de toekomst donker in. Hij raadt: niet breken met Sadrach. Horstman wil Sadrach weer op het matje hebben. — De actie van den afgevaardigde verwekt sterke reactie. — Het wachtwoord van Sadrach's kring wordt: „wij willen niets meer met de Hollanders te doen hebben." De afgevaardigde stelt den eisch: de gemeenschap met Sadrach verbreken.

Gelijk gij zeker weet uit „Een jaar op reis" was de afgevaardigde in het laatst van Juni en de eerste helft van Juli met Horstman saam geweest. Hij schrijft er op blz. 541 het volgende van: „Wij waren nu 23 dagen te zamen geweest, reizende en arbeidende in den dienst der Zending, en er was veel onder ons verhandeld, in verband met de uitbreiding van Gods Koninkrijk op Midden-Java en ook wel van persoonlijken aard, — doorgaans, schoon soms bij verschil van gevoelen, in broederlijken geest."

Ik versta hieruit, dat de afgevaardigde en Horstman niet altoos van het zelfde gevoelen waren over de wijze, waarop in de gegeven omstandigheden moest opgetreden en gehandeld worden in de gemeenten. Ik zeg dit op grond van bovenaangehaald woord in verband met een briefwisseling, eenigen tijd later tusschen Horstman en Wilhelm gevoerd. De afgevaardigde verliet 9 September 1891 voor een geruimen tijd Poerworedjo, hij ging „Oostwaarts" naar Modjowarno enz.

Terwijl de afgevaardigde weg was, deelde Zuidema een en ander omtrent Horstman aan Wilhelm mee, wat aan dezen aanleiding gaf, aan Horstman te schrijven op den 25sten September. Volgens het concept van dezen brief schreef hij hem het volgende:

„Waarde Broeder Horstman. Van Br. Zuidema vernam ik het een en ander omtrent u. Dit schrijven staat hiermede wel eenigszins in verband. Het arbeidsveld baart zorgen en ik kan niet anders, dan de toekomst donker inzien; alleen wanneer ik naar boven zie, zie ik licht. Hollandsche toestanden naar Java overbrengen, de Javaansche Christenen willen verhollandiseeren en veranderingen invoeren des noods met geweld, kan

geen ander nut hebben, dan de Javanen nog meer van ons vervreemden en den weg openen tot het ontstaan van een Javaansche kerk, waarin het Javanisme den boventoon voert. Wat de wijze van zending drijven in Midden-Java voorloopig moet zijn, is voortgaan op den vroeger ingeslagen weg, d. i. zonder openlijk breken met wie ook en telkens bij toeneming het middenpunt der Zending trachten uit de desa te brengen op de zendingsstatie, d. i. de leiding en regeering der gemeenten, zooveel als noodig is, uit de handen van de oudsten overnemen en vervolgens naar hunne gaven en krachten met en door hen aan de volmaking arbeiden."

(Wilhelm had eerst geschreven maar later doorgeschrapt: „Wanneer de Europ. leeraar alleen de gemeenten wil regeeren en leiden, het kan niet goed gaan. Wanneer Javaansche Christenen het alleen willen doen, dan gaat het geheel verkeerd. Maar wanneer de Europ. leeraar met en door oudsten de kudde regeert, gaat het goed.") Ik deel u opzettelijk deze woorden ook mee, omdat ze verklaren, wat Wilhelm bedoelde met de boven afgeschreven woorden: „de leiding en regeering der gemeenten" enz.

„Wat de wijze van voortgaan aangaat, geloof ik, zullen we tamelijk eens zijn. Wat Sadrach aangaat, verschillen we in opvatting van zijn persoon. Hij is oprecht of valsch, een vriend of een bedrieger, heeft met het werk niets te maken. Maar in de wijze van hem onschadelijk te maken, verschillen we. Ik wil door het bezetten van veel zendingsstaties en degelijk godsdienstonderwijs trachten, hem overtollig te maken, waardoor we geen oorzaak worden, dat zwakke zielen buiten het Koninkrijk der hemelen worden gesloten. Dus van onze zijde geen breken, ook niet een persoon afsnijden. En indien noodig, nieuwigheden langzaam invoeren. Van den Heere leeren zachtmoedig te zijn en nederig van hart, maar ook met vaste hand het roer van het scheepje trachten in handen te krijgen. Wie zich van ons scheidt, wanneer wij slechts 's Heeren werk doen, het zij voor zijn verantwoording, wij zijn echter rein. We hebben voor elke Residentie één Zendeling noodig, maar voor Banjoemas twee. En wanneer u niet meer reizen kan, was het misschien goed, dat u en br. Zuidema van werk ruilden. De tijd is nog niet gekomen, dat een Javaan aan het hoofd kan staan zonder schade aan te richten. Daarom was ik al voor zeven jaren begonnen, den invloed van

S. aan Europ. over te brengen. Het zou mij reeds gelukt zijn, indien ik toen voldoende personen, B. B. gehad had."

Op dezen brief zond Horstman al spoedig een antwoord. De inhoud van zijn schrijven gedateerd „Pekalongan 20 Sept. '91", is als volgt: „Waarde Broeder Wilhelm. Heb dank voor uw schrijven, waaruit ik met blijdschap bemerkte, dat gij sedert Juli van 't vorige jaar èn ten opzichte van den arbeid èn ten opzichte van Sadrach, andere en naar mijn inzien betere gedachten zijt toegedaan dan destijds.

Over Sadrach zijn we het dus nu eens, dat hij geen man is, die de leiding van een deel zelfs van het werk kan hebben. Ik noem expres Sadrach eerst, omdat hij de man is, om wien nu meer dan 7 jaren lang en voor dien tijd ook al enkele jaren, alles gedraaid heeft, hij was in één woord, „het middenpunt." De Koempoellan te Karangdjasa gehouden, zijn spreken en voorgaan daarbij, zijn zegeningen aan zijn kinderen uitdeelen, zijn toedienen van heilwenschen en middelen, alles gesanctioneerd door de tegenwoordigheid of soms door het bijzijn des Zendelings, ziedaar wat hem in de oogen der Javaansche Christenen tot een man van gewicht, een merkwaardig, een invloedrijk man heeft gemaakt, zoodat het al den schijn had, alsof Sadrach en zijn trawanten onmisbaar, zijn blanke Zendelingen hem gedwee gehoorzaam, en de Christenen zijn onderdanen waren. Waarlijk, geen kleinigheid. Rekent men hier nu nog bij de vuile praktijken, die bij sommige plechtige gelegenheden plaats vinden, om hem te verheerlijken, de bijgeloovigheden geheel indruischende tegen de H. Schrift door hem en zijn helpers als adat geleerd; de heerschzucht, die zijn heele verschijning en optreden kenmerkt, dan is 't wel geen wonder, dat ook gij eindelijk 't mij nazegt, niet waar, 't is tijd, 't is de hoogste tijd, dat Sadrach weer op een matje gaat zitten, zal er iets van ons werk voor Gods Koninkrijk terecht komen. Deze groote verandering ten opzichte van de verhouding der Zendelingen tot Sadrach en van deze tot het werk, kan natuurlijk niet op eenmaal met geweld plaats vinden, juist omdat het in den loop der jaren zóó gekomen en gaandeweg verergerd is, als wij het nu hebben en dat wel niet zonder de schuld der Zendelingen. Daarbij kwamen fouten als het met macht uitbreiden van het werk der Vereeniging, terwijl er geen krachten waren ter bearbeiding, als Inlandsche, die niets konden, waarbij de meening der Vereeniging, dat Inlandsche krachten vol-

doende, Europeesche (behalve een Zendeling-leeraar, — dokter-onderwijzer) overbodig waren, en dit alles volgehouden en doorgezet jaren lang, hoewel een groot deel van het werk zichtbaar werd verwaarloosd, en wat men aan den eenen kant aan quantiteit won, aan den anderen kant aan qualiteit verloren ging. Ik beschuldig hier niemand, de N. G. Z. Vereeniging had moeten begrijpen, dat een arbeidsveld als heel Nederlands grootte, voor één Zendeling een onbegonnen werk was en men zoodoende eer achter- als vooruit moest gaan.

Hoe ik over het verhollandiseeren en veranderen van den geoorloofden adat der Javanen denk, is u bekend, ofschoon tevens dient erkend, dat in de Jav. Chr. kerken nu reeds het Javanisme den boventoon voert. Toch moet men ook hier weer voorzichtig zijn. Zooals het nu is, wordt er met het houden van den adat veel kwaads gesticht. De Javaansche Christenen denken over het algemeen, dat de Jav. adat (goed of kwaad) uitnemend en onmisbaar is, en willen van nieuwigheden, hoe heilzaam ook, niet weten. Godsdienstonderwijs, b. v. is zoo noodig niet, wordt er gezegd; je kunt er maar niet van leven, terwijl de dowa, in alle gemeenten verspreid, vooral den oudsten geen klein gewin aanbrengt. Het houden van den godsdienst volgens den Bijbel is goed voor helpers als Jakoeb of Leonard, die er voor betaald worden evenals de Zendelingen; wij echter moeten zien te leven, geld te krijgen, dat is de hoofdzaak. Godsdienstonderwijs, zoo'n nieuwigheid, was vroeger toch niet noodig, waarom nu wel, we zijn er vroeger ook wel gekomen. Zie waarde Br. zoo wordt gedacht en gesproken. Wat niet van den beginne wordt aangepakt, gaat later steeds moeilijker. De meeste Christenen zijn van gedachten, dat we er al zijn en zij kennen het a. b. c. nog niet! Zie, dat is fataal! Veel geduld, wijsheid en tact is er noodig, om hen tot andere gedachten te brengen. Alleen maar de Zendeling geve zich niet den schijn, dat hij het kwade goed noemt, dan komt er nog veel terecht."

Opzettelijk deelde ik u dit schrijven van Horstman zoo mee, omdat het u bewijst, dat hij nu al 14 maanden aan het onderzoeken was en nog pas met Ds. Lion Cachet alle gemeenten had bereisd en toch voor de beschuldiging, dat Sadrach zich voor den Christus uitgaf, nog geen enkel bewijs bij kan brengen. Hij somt hier immers in dien brief al zijn bezwaren tegen Sadrach op. Had hij dus bewijs voor die be-

schuldiging gehad, hij zou er gewis niet over hebben kunnen zwijgen.

Tegenover de gevolgtrekking, die Horstman uit zijn brief maakte, dat hij sinds het vorige jaar tot andere en „betere" gedachte was gekomen, sprak Wilhelm zich aldus uit: „Dat ik nu de toekomst donker inzie, is niet, omdat ik van opvatting veranderd ben, want sinds 1883 bedoelde ik niets anders. Maar ik zie nu de toekomst donker in vanwege het optreden van Ds. L. Indien het zoo doorgaat, dan zal de N. G. Z. V. de oorzaak zijn van het ontstaan van een soort doleerende kerk op Midden-Java. De gem.(eente) Poerworedjo is reeds in tweeën gesplitst. Alle gemeenten nemen eene wijkende houding aan. In Jogja waar 216 Christenen en leerlingen waren, zijn na het bezoek van Ds. L., die alle oudsten eenvoudig ontsloeg op zijn harde manier, geen 16-tal meer volgzaam. In Kedoe ook mede door uw schrijven aan Ds. L. en wegens de harde behandeling in de toespraak van Ds. L. voeden zij wantrouwen.

Na zijn bezoek aan Jogja zijn vele moeielijkheden gerezen. W. br. hoe moet het: eenvoudig toezien, dat de gemeenten van ons vervreemden, dat is spoedig een feit. Hem alles in alle duidelijkheid meedeelen, is o zoo moeilijk; ik kan met hem niet redeneeren. En dan daarbij wij, die ook broeders zijn in dezelfde heilige bediening, geen knechten, van onze ervaring wordt geen gebruik gemaakt, het zeggen van vreemdelingen wordt geloofd en toegepast. Moge de Heere Zich onzer en het arbeidsveld erbarmen".

Uit die brieven van Wilhelm blijkt, dunkt mij overtuigend, dat hij voorzag, dat Sadrach's kring zich van alle contact met de zending zou losmaken en als Javaansche kerk op zich zelf zou voortleven.

Dat hij daarin niet miszag, blijkt mede onweerlegbaar uit de feiten, gelijk ik u wil trachten aan te toonen.

Toen het voor Sadrach en de zijnen steeds duidelijker werd, dat hun eerste indruk niet verkeerd was geweest; dat de afgevaardigde feitelijk, zonder Sadrach persoonlijk te spreken over de tegen hem ingebrachte en ook na de vergadering van Dec. '90 volgehouden beschuldigingen, zich naast Zuidema, Horstman en Vermeer plaatste en tegenover Wilhelm, begon ook Sadrach zijn maatregelen te nemen. Vooral toen hij voor het, voor de Javanen zoo onverklaarbare, feit kwam te staan, dat

Wilhelm zich niet voor hen in de bres stelde, dat hij het niet voor hen opnam, als de afgevaardigde „doeka sanget" was op hen. Zij hadden natuurlijk geen begrip van de positie, waarin Wilhelm stond en van de moeilijke verhouding, waarin hij verkeerde.

Zij konden het niet vatten, dat hun eigen pandita, die hun zelf jaren lang was voorgegaan in de dingen, die nu werden afgekeurd, hen nu blijkbaar afviel of althans hun zaak niet verdedigde. Was hij het niet geweest, die hun dat stichten van kerken, dat aanstellen van ouderlingen, dat vormen van kerkeraden en classes had voorgeschreven? Was niet met zijn goedkeuring en medewerking de propaganda door Sadrach gedreven? Had hij niet de lieden gedoopt? Was het niet Wilhelm, die hun de gemeenteboeken had gegeven, om de Christenen en hun kinderen in te schrijven; die ze voor hen liet drukken, evenals de attestatiën en de moerid-briefjes en dergelijke? En hoe was het dan, zoo redeneerden de Javanen, toch mogelijk, dat, nu het één vòòr en het ander nà werd afgekeurd, Wilhelm het niet voor hen opnam?

Zie, dat was hun onbegrijpelijk en daarom verkoelde ook langzamerhand de liefde jegens Wilhelm. Zij hadden zich dan toch in hem, die in vroeger jaren zóóveel voor hen deed en zóó flink met hen streed voor de vrijheid en onafhankelijkheid der gemeenten, vergist! Hij had van '83 af zoo broederlijk, zoo vriendschappelijk omgegaan met hun goeroe; hij had hun „bapa" niet vernederd zooals Bieger, maar hem de eere gegeven, die hem toekwam. En zie, nu scheen hij het toch te houden met den afgevaardigde, want hij ging overal met hem heen en „hield zich stil als toewan Carchet doeka sanget op hen was." Dat begrepen zij niet.

Het had er voor de Javanen allen schijn van, dat W. nu óók tegen hen was. Daarom werd voor hen het wachtwoord: „Wij kristen djawa willen niets meer met de kristen blonda te doen hebben", en begon Sadrach zijn maatregelen te nemen en zijn bevelen te geven. Jochanan van Bendawoeloeh had immers in het begin van Juli '91 de lieden in Poelosari in Tegal reeds gewaarschuwd tegen den afgevaardigde vóór hij daar kwam (zie „Een jaar op reis" blz. 656).

Geloof maar, dat Jochanan niet alleen dáár maar ook wel elders gewaarschuwd en het wachtwoord bekendgemaakt heeft. En gelijk Jochanan het in zijn omgeving deed, zoo gingen

anderen elders met hetzelfde doel te werk. Immers luidt het op blz. 815 van bovengemeld boek. „Naar ik vernam, was hier, (Bandjoer) kort geleden, een „helper" uit Karangdjasa geweest, waaraan het misschien was toe te schrijven, dat ik op bijna iedere vraag, die ik deed, ten antwoord kreeg: Karangjdasa". Zeker had die „helper" ook dáár het wachtwoord bekendgemaakt.

Gewis was het ook een maatregel van Sadrach, dat de meeste kerkgangers te Poerworedjo zich afgescheiden en een eigen gemeente gevormd hebben. Zij wilden niet meer te doen hebben met de „Kristen-blonda". Het was om dezelfde reden, dat, wat later, Wilhelm in Djocja te verstaan werd gegeven, zooals hij zelf aanteekende, „dat men hem niet meer ontvangen kon", en Europeesche leiding weigerde, en zei: „indien de blonda's iets anders willen, dan onttrekken wij ons en houden ons aan onze eigene oudsten". Het was om dezelfde oorzaak, dat de lieden in Kedoe spraken van de zending als een vijandige partij, „Kristen-milar", „splijt-christenen". Zij hadden begrepen, dat het er om te doen was om Sadrach en zijn moerid's te scheiden, te „splijten" en om dit te voorkomen, trokken zij zich van die „splijt-christenen" terug. Want geloof mij, ze zouden er liever alle Hollanders aan geven, dan zich te scheiden van hun goeroe Sadrach.

Zij moesten dus niets meer hebben van de „agama kompenie", maar hielden zich bij de „agama djawa", die Sadrach hun gepredikt had. En Sadrach ging er daarom ook zelf op uit, om de „uiteengedreven kudde" in Djocja weer bijeen te vergaderen en zoo den band tusschen hem en zijn moerid's te versterken. Hij bleef wel een maand lang met dit doel in Djocja.

Sadrach trok zelf, al heel kort nadat de afgevaardigde in Kedoe was geweest, in October, ook daarheen met hetzelfde doel, waarmee hij naar Djocja toog.

Hij overlegde daar met zijn volgelingen, dat het 't beste was, om weer als vroeger, vóór '83, saâm te vergaderen om de 35 dagen te Karangdjasa. Er was op de vergadering van Dec. '90 in Poerworedjo besloten, dat in Juli '91 daar weer de algemeene samenkomst zou zijn, doch daarvan was niets gekomen.

Zie, zoo werd uit reactie tegen de actie tegen Sadrach weer de aloude concentratie van alle gemeenten te Karangdjasa hersteld en trokken reeds tijdens de afgevaardigde nog hier was, de Christenen weer van allen kant om, de 35 dagen,

naar het sinds jaren geliefde Karangdjasa. En zij werden daar door Vermeer's dood in October niet weinig versterkt in hun meening, dat zij onder de gunste Gods vergaderden in vereeniging met hunnen ten onrechte verworpen goeroe, terwijl de tegenstanders van Sadrach door de straffende hand Gods werden geslagen. Zóó, meenden zij, zou het allen gaan, die zich tegen hun beminden goeroe stelden.

Mij dunkt, ik hoor u na lezing van dit alles zeggen: „dat begrijp ik niet; uit „Een jaar op reis" krijg ik tusschenbeiden den indruk, dat de Christenen zich tijdens het verblijf en onder den invloed van den afgevaardigde van Sadrach los maakten en nauwer met de zending verbonden". En gij wijst mij dan op de vergadering in Pekalongan in Oct. '91, waar al de gemeenten uit Pekalongan en Tegal zich door haar afgevaardigden officieel en formeel zouden hebben losgemaakt en afgescheiden van Sadrach en zich geschaard om den Zendeling Horstman en den afgevaardigde; ja waar een acte van separatie werd geteekend door 26 lieden. Voorts vestigt gij mijn aandacht op wat Ds. Lion Cachet schreef in „De Heidenbode" van Maart 1898, n.l. dat hem „door persoonlijke waarneming, met Wilhelm als tolk bleek, hoezeer tal van Christen-Inlanders op Midden-Java tegen hem (Sadrach) gekant zijn".

Hierop zou ik u antwoorden, dat het mij ten zeerste bevreemdt, dat de afgevaardigde in zijn mededeelingen in „Een jaar op reis" van zijn bezoeken met Wilhelm met geen enkel woord heeft gerept van dat „tal van Christen-Inlanders". En wat die vergadering in Pekalongan betreft, — hebt gij dan over het hoofd gezien de volgende woorden van den afgevaardigde: „En toch kon ik, in aanmerking nemende het accommodatievermogen van Javanen, aan het stuk niet meer waarde hechten, dan ik er aan hechten kon".

Geloof mij, dat de onderteekenaars van dat stuk tot op den huidigen dag even sterk aan Sadrach verknocht zijn en even druk naar Karangdjasa trekken, als de Christenen in de andere residentiën. Als gij hierop let, zult gij het zonderlinge feit ook vatten kunnen, dat de lieden in Kedoe, die even van te voren tot Wilhelm gesproken hadden van de Zending als een vijandige partij van splijt-christenen, den afgevaardigde betuigden, zeer te begeeren, dat „pandita Wilhelm zich onder hen zou vestigen" en pertinent verklaarden, dat zij „in geen betrekking stonden tot Sadrach".

De afgevaardigde kon ook aan die betuiging en verklaring niet meer waarde hechten dan hij er aan hechten kon, want hij verhaalt zelf, dat hem „later bleek", dat Sadrach daar in Kedoe wel degelijk invloed oefende, zie zijn boek blz. 740.

Als gij den Javaan niet kent in zijn verhouding tot de Hollanders, is het inderdaad zeer moeilijk voor u, om zijn „accommodatievermogen" te verstaan. Zeer terecht had Wilhelm er in het vorige jaar van geschreven aan Horstman: „ik vrees, dat gij nu zeer gemakkelijk de menschen kunt laten zeggen, wat u wilt, want een Javaan vat o zoo snel onze bedoeling."

Mij dunkt, dat die acte in Pekalongan opgesteld en geteekend, totaal niets bewijst omtrent de gezindheid der Pekalongansche en Tegalsche Christenen jegens Sadrach. Weet gij, wat ze wel bewijst? Zij bewijst de waarheid van Wilhelm's woord, dat een Hollander een Javaan zeer gemakkelijk kan laten zeggen, wat hij wil, wijl zij zeer snel zijne bedoeling vatten en in den regel te beleefd zijn, om zich tegen den Hollandschen toewan te verklaren door het tegendeel te zeggen van wat hem, naar hun meening, aangenaam is. Maar ofschoon de Javaan zoo buitengewoon beleefd is, kan hij toch, als hij wil, ook wel onbeleefd wezen, ook tegenover Hollanders, ja zelfs wel tegenover een „toewan besar." Hij heeft soms nog wel den moed, om zijn meening, al is die in strijd met de beschouwing van den Europeaan, uit te spreken, maar er moet heel wat gebeuren eer hij dat doet.

De afgevaardigde heeft dat dan ook op het laatst van zijn reis meer dan eens kunnen opmerken en daaruit moeten verstaan, dat alom het wachtwoord bekend was. Lees maar wat hij verhaalt van zijn bezoek in Sampang.

Hij zegt er van op blz. 808: „Kennelijk was het, hoe de lieden in de antwoorden, die zij gaven, een lesje opzeiden, waarvan begin, midden en slot was: „Karangdjasa." Op welke wijze zijt gij met het Evangelie in aanraking gekomen? „Karangdjasa." Wie is uw pandita? „Karangdjasa." „En pandita Wilhelm dan?" „Ja, hij is pandita, maar de agama ontvingen wij van Karangdjasa."

De lieden wilden nu blijkbaar den afgevaardigde niet meer naar den mond praten uit Javaansche beleefdheid, maar hem de waarheid zeggen. Iets dergelijks verhaalt de afgevaardigde van de gemeente Karanpoetjoeng: „In de samenkomst kreeg ik op

mijn vragen, dezelfde antwoorden als te Pondok: „Karangdjasa, Karangdjasa." Van Kedoengpring, daarna bezocht, schrijft hij: „De gemeente behoorde kennelijk tot Karangdjasa. Van Bandjoer, dat vervolgens aan de beurt kwam, heet het: „Naar ik vernam, was hier, kort geleden een „helper" uit Karangdjasa geweest" enz. zie boven. En dan heet het verder: „Opmerkelijk was het, dat ons geenerlei ververscheng werd aangeboden, zelfs geen dronk klapperwater."

Zie, daar hebt ge een sterk bewijs, dat de Javaan ook wel onbeleefd kan zijn. Dat de afgevaardigde dit ook verstond, blijkt wel, uit wat hij onmiddellijk op de aangehaalde woorden liet volgen: „waarmede zoo duidelijk mogelijk werd uitgesproken, dat zij niets met ons te doen wilde hebben." Zie blz. 816.

Inderdaad de afgevaardigde heeft het zeer goed verstaan, dat niet aleen die gemeente niets met hem en de Zending meer te doen wilde hebben, maar ook de anderen zoo positie namen tegen hem. Want hij schreef, dat de toestand daar niet treuriger was dan in de andere gemeenten, in die dagen bezocht, „alleen kwam het hier naakter aan het licht, hoezeer de lieden onder den invloed van Karangdjasa stonden." Het is niet te verwonderen, dat de afgevaardigde „in gedrukte stemming" die plaats verliet.

En hadden zóó de lieden in Bandjoer den afgevaardigde duidelijk te verstaan gegeven „dat zij niets met hem te doen wilden hebben," bij zijn bezoek te Groedjoegan kwamen de Christenen zelfs „in bijzonder verzet" tegen hem. En geen wonder. De afgevaardigde bracht daar ook Zuidema mee, van wiens meening omtrent Sadrach de lieden gewis niet onkundig waren. Z. was van meening, dat „de leugen-Sadrach geheel ons Zendingsveld vergiftigde," zie „De Heidenbode" Juli 1897, blz. 323.

Toen nu de afgevaardigde daar met Z. kwam, gaf hij den Christenen (evenals vroeger in Bendawoeloeh, zie zijn boek blz. 654) al dadelijk zijn ongenoegen te kennen door hun bij zijn komst „geen gelegenheid" te geven, om hem te groeten, zie blz. 824 van zijn boek. Geen wonder dat Jacob, de naar Javaanschen adat aangewezen woordvoeder, zweeg; en houd er u van verzekerd, dat zijn zwijgen de gezindheid der geheele vergadering jegens den afgevaardigde en zijn metgezel Z. uitdrukte.

Dat veelzeggende zwijgen werd verbroken en ging in krachtig verzet over, toen de afgevaardigde hun den eisch stelde, om te breken met Karangdjasa, om zich los te maken van hun goeroe,

hun bapa, den stichter hunner gemeente. Hadden zij reeds zeer spoedig na de komst van den afgevaardigde op Midden-Java begrepen, dat hij positie nam tegenover hun goeroe Sadrach, nù was het hun volkomen duidelijk, wat hij van den aanvang beoogd had. Zij moesten, zoo wilde hij, zich aansluiten bij de Zending en Sadrach den rug toekeeren. Dan mochten zij den toewan groeten. De Zending, die, met uitzondering van Wilhelm, nu sinds bijna 20 jaar tegen Sadrach had geageerd, kwam hier nu in den persoon van den „chef der pandita's," vergezeld van Zuidema, den Christenen den eisch stellen, om Sadrach te verwerpen.

Geen wonder, dat de anders zoo volgzame Javaan, nu uit den hoek kwam; de geheele gemeente kwam daartegen in verzet. „Jacob, Job en anderen waren bijzonder in verzet," zegt de afgevaardigde. Dat verzet moest den afgevaardigde en zijn metgezel te verstaan geven, dat hun, den Christenen in Groedjoegan, het wachtwoord van hun goeroe al lang bekend was en zij zich hielden aan dat wachtwoord: „indien de Nonda's zoo iets eischen, dan houden wij ons aan onzen goeroe en willen als Kristen-djawa niets meer met de Kristen-welonda te doen hebben."

Zie, zóó openbaarde zich bij het laatste bezoek, dat de afgevaardigde aan de gemeenten bracht, de reactie tegen de al zoo lang bestaande maar vooral in de laatste maanden krachtig zich uitende actie tegen Sadrach.

LXXII.

Sadrach niet gehoord op de tegen hem ingebrachte beschuldigingen in de conferentie van den afgevaardigde met de Zendelingen in December 1891.

In December 1890 werd er te Poerworedjo een vergadering gehouden, waar de tegen Sadrach ingebrachte beschuldigingen werden behandeld, gelijk ik u schreef. Een jaar later, in December 1891, werd er weer een vergadering te Poerworedjo gehouden, in welke een zeer uitvoerige bespreking plaats vond over den persoon „de leer en de handelingen van Sadrach". (Zie „Een

jaar op reis" blz. 840) Was het in '90 een vergadering van over de 100 „kerkeraadsleden" en nog een 50 gemeenteleden, in '91 was het een vergadering van slechts 4 personen. De afgevaardigde, de Zendelingen Wilhelm en Horstman en de onderwijzer Zuidema vormden saâm deze vergadering, welke saâmkwam, om een oordeel uit te spreken over Sadrach.

Vraagt gij mij, of ik van meening ben, dat die vergadering recht had, om Sadrach te vonnissen, dan antwoord ik u beslist: neen.

Sadrach stond in geen enkel opzicht in dienst van de Geref. Zendingver. en dus in het minst niet onder het bestuur of onder den afgevaardigde en de Zendelingen dier Vereeniging.

Doch ik wil mij bij de bespreking van die vergadering en haar oordeel over Sadrach voor een oogenblik plaatsen op het fictieve standpunt van den afgevaardigde c. s. In Juni '91 hield de afgevaardigde conferentie met de Zendelingen en in die conferentie werd uitgesproken, dat wat de verhouding van de niet bezoldigde „helpers" (onder welke ook Sadrach gerekend werd) betrof tot de Vereeniging, er geen onderscheid was met de bezoldigde helpers. (Zie „Een jaar op reis" blz. 312.) De afgevaardigde c. s. meenden dus, dat Sadrach helper was.

Ofschoon nu die conferentie in December over den „helper" Sadrach, over zijn persoon, zijn leer en zijn handelingen zou oordeelen, was Sadrach niet opgeroepen en getuigen evenmin.

Gij zult misschien zeggen: dat behoefde niet, de leden der conferentie waren genoeg met hem bekend; doch laat mij u dan daarop antwoorden, dat de afgevaardigde, die nu ruim 7 maanden op Midden-Java was, Sadrach slechts één keer had ontmoet. Dat was nu een half jaar geleden. De afgevaardigde was toen eenige uren in Karangdjasa geweest. Van een persoonlijk gesprek met Sadrach, met name over de tegen hem volgehouden beschuldigingen ook na de vergadering van '90, was toen geen sprake geweest. Horstman had Sadrach na dien éénen keer, dat hij in Mei '89 met Wilhelm een nacht in Karangdjasa doorbracht, ook niet meer gesproken. Alle vermaan van Wilhelm, om met Sadrach persoonlijk te spreken over de beschuldigingen, die H. in '90 tegen hem inbracht, was vruchteloos geweest. Zuidema was nooit intiem met Sadrach geweest en ofschoon hij in den beginne meermalen met Wilhelm naar Karangdjasa ging en Sadrach wel eens had hooren spreken, hij kon toch

omtrent zijn leer niet getuigen op grond van wat hij zelf gehoord had. Want als gij genoemden Zendeling-onderwijzer vraagt, wat Sadrach toch leerde, als hij optrad, dan krijgt gij zeker, evenals ik, slechts van hem ten antwoord: „ik kende toen de taal nog niet".

Het is dus een onweerlegbaar feit, dat in die vergadering in December '91 Wilhelm de eenige was, die Sadrach kende.

Naar den altoos geldenden regel, dat de beschuldiger geen rechter kan zijn, had van dit viertal althans één zich moeten onthouden van oordeelen over Sadrach. Horstman immers had in '90 de beschuldigingen tegen Sadrach ingebracht en hield ze staande ook na de vergadering van Dec. '90. Van de drie, die dan overbleven, stond Wilhelm naast Sadrach. Hij had, gelijk ik u uitvoerig schreef, de zaak doen onderzoeken en behandelen, en voor hem stond het vast, dat Sadrach niet te beschuldigen was. Wilhelm, een Javaan naar denzelfden maatstaf behandelend als een Europeaan, hechtte aan de onderteekening van de geloofsbelijdenis van Nicea door Sadrach evenveel waarde als aan die van Zuidema.

De namen van Zuidema en Sadrach stonden vlak onder elkander onder die geloofsbelijdenis, die op de vergadering in Dec. '90 was onderteekend. Wat voor recht had Wilhelm om zonder afdoende bewijzen nu in Dec. '91 aan te nemen, dat Sadrach, toen hij zijn naam onder die confessie schreef, schandelijk had gelogen?

En nam Wilhelm dat niet aan, gelijk hij naar mijn vaste overtuiging, gegrond op zijn latere handelingen, niet heeft gedaan, dan stond hij tegenover den afgevaardigde en Zuidema, en hield hij zijn meening vol, dat Sadrach zijn broeder in Christus was.

Let gij nu verder nog op het bekende feit, dat Zuidema al sinds '88 met Wilhelm van opinie verschilde over Sadrach, voorts op het niet te loochenen feit, dat de afgevaardigde, hoe ook thuis in zendingszaken, toch in de verloopen 7 maanden zich de taal van Sadrach en zijn volgelingen, het Javaansch, niet heeft kunnen eigen maken en dus moest hooren door een ander. Vestigt gij er verder uw aandacht op, dat de man, door wien die afgevaardigde veel omtrent Sadrach hoorde, de Zendeling Horstman was, die partij was in deze zaak; houdt gij daarbij in het oog, dat, al was de afgevaardigde ook een genie geweest, hij in die 7 maanden, dat hij nu op MiddenJava was,

zonder kennis van de taal der Javanen onmogelijk geheel kon ingedrongen zijn in de gedachten-wereld der Javanen, met name de religieuse voorstellingen.

Let gij nu op dit alles, dan zult gij verstaan kunnen, welke waarde er kan gehecht worden aan het oordeel, dat in die vergadering over den „helper" Sadrach is geveld. In welke vergadering van een hooren van Sadrach zelf geen sprake is geweest en van het hooren van getuigen evenmin. Vooral zult gij begrijpen, hoeveel waarde er aan het oordeel dier conferentie kan gehecht worden, als gij eens nagaat, op wat wijze zich de afgevaardigde een oordeel over Sadrach's persoon en leer en handelingen heeft gevormd.

Daarover luidt het in het stuk door hem aan de Synode van Amsterdam in '92 aangeboden aldus: „Daar Sadrach niet schrijft; zeer omzichtig is in zijn spreken, vooral met Europeanen; en zich, echt Javaansch, meer zwevend, onbepaald dan juist geformuleerd over Godsdienstzaken uitdrukt, is het moeilijk te zeggen, wat hij leert; behalve dan voorzoover dit verstaan kan worden uit de verklaringen en gedragingen zijner volgelingen".

Deze door mij gespatieerde woorden geven u dus duidelijk te verstaan, op wat wijze de afgevaardigde zich een oordeel over Sadrach's persoon en leer en handelingen had gevormd.

Bedenk daarbij, dat de „gedragingen" van Sadrach's volgelingen, Javaansche gedragingen waren, die saamhingen met allerlei Javaanschen adat en Javaansche beschouwingen, en waaruit dus de afgevaardigde uit onbekendheid er mede allerlei verkeerde gevolgtrekkingen kon maken. Zie, volgens die zeer eigenaardige methode van onderzoek oordeelde de afgevaardigde in de genoemde conferentie over Sadrach.

En niet alleen hij oordeelde zoo.

Op mijn vraag toch aan Horstman, hoe zij in die conferentie een oordeel over Sadrach konden vellen, zonder hem te hooren, gaf hij ten antwoord, dat zij wel voorgesteld hadden, om Sadrach op te roepen en met hem te spreken, doch dat de afgevaardigde dit niet wilde en zij dus „alleen op grond van wat" ze „gehoord hadden" moesten oordeelen. Dat Wilhelm zich met zulk een methode van onderzoek in en oordeelen over de zaak Sadrach niet heeft kunnen vereenigen, behoef ik u natuurlijk niet aan te toonen. Hij stond echter machteloos.

Wat dunkt u, èn van de samenstelling dier conferentie èn van haar methode van rechtspraak? Is dit geen gansch eigenaardige manier, om een oordeel over iemand te vellen?

Gelooft gij niet met mij, dat bij een dergelijke rechtspraak, rechters, zelfs geheel ter goeder trouw handelende, gansch onschuldige lieden tot den strop zouden kunnen veroordeelen?

Wie ter wereld zou goedvinden, dat er over zijn persoon, leer en handelingen door een aldus samengestelde vergadering naar zulk een methode van onderzoek geoordeeld werd? Wie zal durven beweren, dat er op die wijze naar den regel der Schrift met Sadrach is gehandeld en men het oordeel dier vergadering over Sadrach gerustelijk kan aannemen als een onpartijdig, een rechtvaardig, op degelijk onderzoek gegrond en naar den regel van Gods Woord gevormd oordeel? Ik zal het wel laten, en ik behoef u zeker niet meer met zooveel woorden te zeggen, hoeveel waarde ik er aan hecht.

En dat het ook op het standpunt van den afgevaardigde c.s. een zeer onbillijke, een tegen de Schrift strijdige manier van oordeelen was, springt duidelijk in het oog. Zij toch hadden in Juni '91 gezegd „dat geen der helpers ietwat kon beschouwd worden als „Inlandsch leeraar" maar dat allen, zoo bezoldigden als onbezoldigden, als gewone „helpers" met de zending der N. G. Z. V. in betrekking stonden." (Zie „Een jaar op reis" blz. 312.) Uit de noot op die bladzijde blijkt duidelijk, dat zij ook Sadrach onder de onbezoldigde helpers rekenden.

Had nu die helper niet moeten gehoord worden; moest hem niet de gelegenheid geboden zijn, zich te verdedigen? Gold voor den afgevaardigde c. s. in zake de helpers niet het Schriftwoord, dat zij den „ketterschen mensch," na vermaning, zouden verwerpen? Het is mij een raadsel, hoe de redacteur van „De Heidenbode" in het nummer van Juni/Juli '98 nog met ophef spreekt van het oordeel dier conferentie. Zoo iets, dan bewijst die conferentie, dat er in de zaak Sadrach niet recht is gehandeld. En geloof maar, dat Wilhelm dat wel heeft gevoeld.

Het oordeel der conferentie over Sadrach kunt gij wel opmaken uit het besluit, om bij het Gouvernement de noodige stappen te doen, dat de toelating, aan Sadrach verleend, werd ingetrokken. Dat besluit toch wordt in „Een jaar op reis" aldus toegelicht: „Om de eere des Heeren en uit liefde tot de zielen, ook tot de ziel van Sadrach, moest de Zending zich losmaken

van de leugen-Sadrach, die geheel ons Zendingsveld vergiftigde, en een „Javaansch-Christendom" in het leven had geroepen, waarin voor den Christus geen plaats is."

LXXIII.

Wilhelm verwierp Sadrach niet als onbekeerlijk dwaalleeraar, al onderteekende hij de notulen der conferentie.

Naar ik vertrouw, hebt gij „Een jaar op reis" nog eens opgeslagen, om te lezen, wat daarin medegedeeld wordt van het oordeel, dat door de „vergadering der Zendelingen" met den afgevaardigde over Sadrach is uitgesproken.

Gij hebt daar dan verschillende extracten uit de notulen dier vergadering gevonden, „die", zegt de schrijver, „na gelezen en gearresteerd te zijn door een ieder onzer geteekend werden." In „De Heidenbode" van Juni/Juli '98 deelt hij nog mede, dat die „officieele notulen ook, en allereerst, door Br. Wilhelm geteekend" zijn.

Is het u niet opgevallen, dat in 't geheel niet meegedeeld wordt, noch uit de extracten dier notulen blijkt, dat de vergadering eenparig was in haar oordeel over Sadrach, over zijn persoon, zijn leer en zijn handelingen. Ook in bovengenoemde „Heidenbode" zoekt gij tevergeefs naar zulk een mededeeling.

Het heet in die notulen: „Sadrach kan niet anders beschouwd worden dan als een dwaalleeraar met gebrekkige kennis van het Evangelie, dat door hem verkeerdelijk en vooral tot eigen verheffing geleerd wordt; zijn invloed over zijn volgelingen, in naam Christenen, in verband met onze zending is hoogst schadelijk voor den zendingsarbeid en gevaarlijk voor de misleide zielen."

Doch hieruit kan niet verstaan worden, dat de geheele vergadering eenparig zóó over Sadrach dacht, zelfs niet, dat de meerderheid in die boven aangehaalde woorden de uitdrukking van haar overtuiging las.

Dat althans Wilhelm ze niet als de uitdrukking van zijn persoonlijk gevoelen heeft onderschreven, al onderteekende hij de notulen, blijkt dunkt mij duidelijk. Was dat toch het

geval geweest, dan zou er niet zulk een afzonderlijke vermelding in de notulen zijn gemaakt van een verklaring van Wilhelm. Het was dan voldoende geweest te vermelden, dat W. met die aangehaalde woorden instemde; doch er wordt juist heel wat anders vermeld. Er staat toch vlak onder die boven aangehaalde woorden op blz. 841 van „Een jaar op reis" het volgende: „Broeder Wilhelm verklaart dat hij zich in Sadrach bedrogen heeft."

In deze woorden verklaart hij echter niets bepaalds omtrent Sadrach, niets aangaande zijn persoon, zijn leer en zijn handelingen. Hij verklaart in die woorden alleen iets omtrent zichzelven. Uit deze woorden valt dus allerminst af te leiden, dat zijn persoonlijk gevoelen zou uitgedrukt zijn in de boven aangehaalde woorden omtrent Sadrach, zijn leer, zijn verheffing, zijn schadelijken invloed en wat dies meer zij. Ook uit wat er dan verder als verklaring van Wilhelm wordt meegedeeld, kan allerminst afgeleid, dat hij Sadrach als zulk een gevaarlijk-dwaalleeraar beschouwde.

Het luidt toch verder: „Br. Wilhelm verklaart, dat de richting, waarin hij den zendingsarbeid, in saamwerking met Sadrach, geleid heeft, verkeerd is; dat hij echter ter goeder trouw in deze gehandeld heeft; dat gebroken moet worden met de lijn, door hem in deze gevolgd, en dat moet worden gearbeid in het werk der zending hier zonder eenige gemeenschap met Sadrach."

In deze woorden verklaart hij alweder niets bepaalds omtrent den persoon, de leer en de handelingen van Sadrach. Deze verklaring raakt meer bepaaldelijk de methode van zending, die hij zelf gevolgd had. Nu weet gij, dat hij de propaganda onder de Javanen, m. a. w. den zendingsarbeid, bijna geheel overliet aan Sadrach en de andere „Evangelisten." Zie, met het oog daarop verklaarde Wilhelm nu, dat hij den Zendingsarbeid tot nu toe ter goeder trouw in een verkeerde richting had geleid en dat met die „lijn", met die methode, moest gebroken worden.

Al laat dus de Redacteur van „De Heidenbode" die verklaring met vette letters afdrukken in genoemd blad, daarmee heeft hij zelfs nog geen schijn van bewijs gegeven, dat Wilhelm over Sadrach oordeelde, gelijk hij in die vergadering deed. Ik ben vast overtuigd, dat geen der leden van die vergadering zal kunnen getuigen, dat Wilhelm in hun midden een verklaring heeft afgelegd, waaruit hun bleek, dat hij Sadrach nu hield

voor den sluwen leugenleeraar, dien de afgevaardigde in hem meende te zien.

Gij zult zeggen: maar die laatste woorden van hem dan: „dat moet worden gearbeid in het werk der zending hier zonder eenige gemeenschap met Sadrach" bewijzen toch, dat hij niets meer met S. te doen wilde hebben!

Dat lees ik niet in die woorden. Ik versta er slechts uit, dat Wilhelm verklaarde, dat voortaan het eigenlijke zendingswerk, het propageeren, het verbreiden van het Evangelie onder de bevolking, door de Zendelingen zelf moest geschieden en niet langer mocht overgelaten aan Sadrach.

Voorts is het voor mij nog zeer de vraag, of hij in die woorden zijn persoonlijke meening heeft te kennen gegeven, dan of hij er slechts mee geconstateerd heeft, hoe hij voortaan naar den wil van den gevolmachtigde van het bestuur der N. G. Z. V. hier in saamwerking met de andere Zendelingen dier Vereeniging in het werk der Zending moest arbeiden.

Gij moet toch dien laatsten zin van zijn verklaring beschouwen in verband met wat er onmiddellijk op volgt in de notulen. Het heet daar: „Van deze verklaring van broeder Wilhelm wordt door de andere B. B. dankbaar kennis genomen; bij name ook, omdat daardoor een groote hinderpaal voor de saamwerking tusschen hen en broeder Wilhelm wegvalt, en er nu vooruitzicht bestaat gezamenlijk in den rechten weg te kunnen arbeiden."

Zie, als ik W.'s verklaring beschouw bij het licht van deze woorden, dan aarzel ik niet als mijn meening uit te spreken: de reden, waarom hij verklaarde: „dat moet worden gearbeid in het werk der zending hier, zonder eenige gemeenschap met Sadrach", lag niet in zijn persoonlijke overtuiging, dat S. een onbekeerlijk dwaalleeraar was, maar in het feit, dat de saamwerking tusschen hem en de andere arbeiders niet tot stand kon komen, zoolang de samenwerking tusschen hem en Sadrach bleef bestaan.

Gij moet toch niet vergeten, dat Wilhelm Zendeling was van de N. G. Z. V.; dat de gevolmachtigde dier Vereen. ten volle overtuigd was, dat Sadrach de man was, zooals hij dien later in zijn boek en in zijn rapport heeft geteekend, en dat W.'s beschouwing van Sadrach door zijn medearbeiders niet werd gedeeld. Bedenk verder, dat de naam „Zendeling een naam der zwakheid is", dat zulk een naam „iets lijdelijks, ondergeschikts"

aanduidt. Mij dunkt, het is dan toch niet zoo moeilijk voor u, om te verstaan, dat Wilhelm vasthoudende aan saamwerking met Sadrach, gelijk hij die in April 1883 had aanvaard, in een zeer hachelijke positie kwam te staan.

Ik voor mij begrijp daarom uit zijn verklaring, dat hij in Jan. '92 heeft gevoeld, dat het, althans voorloopig, wel moest komen tot buigen, zou het niet komen tot bersten.

Een Zendeling van een Vereeniging heeft een gansch andere positie, dan een missionair-dienaar des Woords door een kerk uitgezonden. De verhouding van Wilhelm als Zendeling tegenover den gevolmachtigde van zijn bestuur, die een onbeperkte volmacht had, was een geheel andere, dan die van een miss. predikant tot zijn kerkeraad. Gij moet dit wel bedenken om zijn verklaring te verstaan.

Geloof mij, leden van dien „Zendingsraad" kunnen het u bevestigen, dat die verklaring van Wilhelm volstrekt niet uit eigen beweging, volkomen vrijwillig, zonder eenige pressie over zijn lippen is gekomen. Vraag maar eens aan de leden Zuidema of Horstman dier vergadering, welke zedelijke waarde zij aan die verklaring hebben gehecht.

Ik geloof op grond van verschillende feiten, die ik u in een volgend hoofdstuk zal mededeelen, dat W. in Jan. '92 gedacht heeft: „het is maar het beste, om mij voor het oogenblik te schikken in den gang van zaken, maar ik breek voor mijn persoon niet met Sadrach, zoolang ik geen zekerheid heb, dat ik naar den eisch van Gods Woord hem als een dwaalleeraar moet verwerpen."

Hij zag, dunkt mij, wel in, dat die vergadering eigenlijk geen recht had, om een beslissende uitspraak te doen, zoolang zij niet met Sadrach zelf over de tegen hem ingebrachte beschuldigingen gesproken had. Hij stond toch voor het feit, dat de afgevaardigde er zich niet toe had laten vinden in de 8 maanden, dat hij nu op Midden-Java was, om met Sadrach, volgens hem een helper, die in verband stond met de N. G. Z. V., persoonlijk te spreken over de beschuldigingen door Zendelingen dier Vereeniging tegen hem ingebracht, en hij hem dus ook niet in de gelegenheid had willen stellen, zich te verantwoorden en te verklaren omtrent hem ten laste gelegde handelingen, waarop zware beschuldigingen tegen hem werden gegrond. Wat zou hij zich dan na dit zeer treurige feit nog de moeite geven,

om het in die vergadering voor Sadrach op te nemen tegen den afgevaardigde; hij kon wel berekenen, waarop dat uit zou loopen.

Zie, daarom schikte W. zich, denk ik, voorloopig maar in het onvermijdelijke en was hij van plan om, zoodra de afgevaardigde Poerworedjo voor goed had verlaten, zelf te doen, wat hij zich in zijn conscientie verplicht gevoelde tegenover Sadrach naar eisch van Gods Woord en krachtens de samenwerking met Sadrach in 1883 aanvaard.

Dat hij echter ook in de vergadering den afgevaardigde in het belang van den zendingsarbeid heeft gewaarschuwd, gelijk hij bij het begin van zijn optreden hem waarschuwde, blijkt, dunkt mij, duidelijk uit de notulen.

Blijkens die notulen toch werd in de vergadering gezegd: „tegen den persoon en het werk van Sadrach zal moeten getuigd worden."

Doch Wilhelm sprak daartegen waarschuwend, dat zulk een actie sterke reactie in het leven zou roepen, „dat er van de zijde van Sadrach tegenwerking" zou zijn.

Doch op zijn waarschuwing werd blijkbaar geen acht geslagen, gelijk de afgevaardigde het niet deed bij het begin van zijn optreden. Men ging door op den eens ingeslagen weg, maar Wilhelm ging ook door op zijn weg.

LXXIV.

Na het vertrek van den afgevaardigde gaat Wilhelm naar Karangdjasa. — Vertegenwoordigers van Sadrach bij de ter aarde bestelling van Wilhelm. — Wilhelm ten onrechte voorgesteld als een der voornaamste getuigen tegen Sadrach.

Na lezing van het vorige hoofdstuk denkt ge misschien, dat ik mij toch vergiste in mijn meening omtrent Wilhelm's standpunt in de conferentie van den afgevaardigde met de Zendelingen.

Gij wijst mij wellicht op het feit, dat W. toch ook zijn hand gezet heeft onder de notulen van een vergadering der Zendelingen

met twee der deputaten gehouden, welke notulen zijn afgedrukt in: „Een jaar op reis," blz. 836 en v.v.

In die notulen, zult gij zeggen, staat toch het volgende: „de B.B. Zendelingen erkennen, dat de toestand der groepen van gedoopten, of „gemeenten" in verband met de N. G. Z. V., doorgaans zeer droevig is, — bizonder wegens de heerschende onkunde in de Schrift en het aankleven van vele dwalingen, die door dwaalleeraars uit hun midden als het „Evangelie" verkondigd zijn en worden."

Ik zie echter niet in, waarom Wilhelm onder die woorden zijn naam niet kon zetten, zonder van opinie omtrent Sadrach veranderd te zijn. Noch in die woorden, noch in het overige deel der notulen wordt bepaaldelijk met name van Sadrach gesproken, zelfs de in andere stukken voorkomende uitdrukking: „den dwaalleeraar in Bagelen" vindt gij er niet in.

Hij kon dus als eerlijk man met een gerust geweten die bovenaangehaalde woorden uit de notulen, zoo onbepaald en algemeen mogelijk gesteld, onderteekenen, zonder van opinie omtrent Sadrach veranderd te zijn. Zijn onderteekening van die notulen bewijst in het minst niet, dat hij tijdens het verblijf van den afgevaardigde op Java zijn meening over S. heeft gewijzigd.

Denk toch volstrekt niet, dat Wilhelm op het einde van '91 een oordeel over Sadrach had, zooals de afgevaardigde of de andere Zendelingen Horstman en Zuidema. Neen, hij dacht ook na het door den afgevaardigde ingestelde „onderzoek" gansch anders over S. dan zij.

Dat blijkt, dunkt mij, overtuigend uit zijn brief aan Horstman in het laatst van September 1891 geschreven, dien ik u meedeelde in hoofdstuk LXXI.

Daarin toch schrijft hij: „Wat Sadrach aangaat, verschillen we van opvatting van zijn persoon. Hij is oprecht of valsch, een vriend of een bedrieger." Deze woorden geven duidelijk te verstaan, dat Wilhelm Sadrach voor „oprecht" hield en als „vriend" beschouwde, ofschoon zijn collega hem voor „valsch" hield en een „bedrieger" in hem zag. En dat hij een drie maanden later nog niet van opvatting veranderd was, zal ik aanstonds met de feiten bewijzen. Doch ik wil eerst nog op een ander gedeelte van dien brief de aandacht vestigen.

Op de conferentie werd besloten tot een finaal breken met Sadrach. Doch wat schreef Wilhelm in zijn brief? „Wat de wijze

van zending drijven in Midden-Java voorloopig moet zijn, is voortgaan op den vroeger ingeslagen weg zonder openlijk breken met wie ook." „Dus van onze zijde geen breken, ook niet een persoon afsnijden." Deze door mij onderstreepte woorden van Wilhelm bewijzen overtuigend, dat hij niet instemde met het besluit der conferentie, om met Sadrach te breken. En die worden u nog duidelijker bij het licht van zijn handelingen kort na de conferentie.

Gij weet, dat de afgevaardigde den 18den Jan. 1892 uit Poerworedjo vertrok en dat Wilhelm reeds den 3den Maart daarop ontsliep.

In de enkele weken nu tusschen die beide data gelegen, heeft hij nog door zijn daden een duidelijke en voor geen misverstand of tweeërlei uitlegging vatbare verklaring gegeven van zijn meening over en zijn verhouding tot Sadrach.

Niet lang toch na het vertrek van den afgevaardigde is hij naar Karangdjasa gegaan, zooals mij door verschillende getuigen is meêgedeeld. Naar Sadrach en anderen, die er bij tegenwoordig waren, verklaren, heeft Willem toen daar, in tranen uitbarstend, gezegd: „Als ik van jelui gescheiden moet worden, dan wensch ik maar liever niet lang meer hier te zijn. Ik vrees, dat ik van uit Holland zal afgezet worden; maar wat is uw oordeel: als ik eens met de Christenen vereenigd wilde blijven, kunt gij ze nog met mij verzoenen?" Zoo sprak W. schreiend van aandoening tot Sadrach en de anderen, en S. weende met hem en Markoes zocht hem met troostende woorden tot bedaren te brengen.

Sadrach zei daarop: „Willen ze u in Holland afzetten, dat is niets, dan komt u maar bij ons in de desa wonen, ik zal de Christenen wel weêr met u verzoenen". En de daad bij het woord voegend gingen zij met Wilhelm naar een stuk grond, niet ver van Karangdjasa, waarop vroeger een fabriek had gestaan en dat Sadrach gekocht had. Hij was dadelijk bereid hem daarop een erf te geven, zoo groot als hij verlangde en stelde hem voor, maar wat rijstvelden te huren en te laten bewerken. De afspraak werd gemaakt, dat Sadrach naar geschikte rijstvelden zou uitzien en Wilhelm vertrok gemoedigd.

Hij is kort daarop nog eens in Karangdjasa geweest. Hij is spoedig daarna krank geworden en gestorven, zoodat er van deze plannen niets is gekomen. Doch wat dunkt u, is dit alles

geen onomstootelijk bewijs, dat Wilhelm niet overtuigd was, dat Sadrach als onbekeerlijk en gevaarlijk dwaalleeraar moest verworpen?

Bewijst het integendeel niet onweerlegbaar, dat hij, als het er op aankwam, zich eer zou laten ontslaan als Zendeling van de N. G. Z. V., dan de band met Sadrach en zijn kring verbreken?

Op grond van die handelingen van W., staat het voor mij vast dat hij in S. zijn broeder in Christus bleef zien.

Schreef hij in '85 in antwoord op de „praatjes zonder bewijs" van Uhlenbusch: „Sadrach is mij bekend uit persoonlijken omgang", hoeveel te meer kon hij dit nu zeggen, nu zijn werk niet slechts twee jaar, maar negen jaar met dat van Sadrach was vereenigd. Noemde hij zich toen in '85 Sadrach's „medegenoot in de bespotting", hij was nu bereid, in den vollen zin des woords zijn medegenoot te worden, al zou het hem zijn brood kosten. Ik acht dit een veelbeteekenend feit.

Horstman, ik herhaal dit, kende Sadrach niet; hij had slechts eenmaal S. ontmoet in '89, toen hij met W. een nacht logeerde in Karangdjasa.

Zuidema had nooit intiemen persoonlijken omgang met Sadrach.

De afgevaardigde kende Sadrach totaal niet door persoonlijken omgang; slechts eenmaal ontmoette hij hem een paar uur in Karangdjasa, toen hij nog maar enkele weken op Midden-Java was en hij sprak toen niet met hem over de tegen hem ingebrachte beschuldigingen. Hij ging later niet in op het voorstel van zijn mede-deputaat Jansz, die Sadrach wilde opzoeken, om met hem te spreken, zooals ik u met de stukken bewijzen kan.

Wie was er dus behalve Wilhelm, die Sadrach persoonlijk kende? Immers niet één! En is het nu niet een zeer opmerkelijk feit, dat die ééne man, die negen jaar lang persoonlijken omgang met hem had, zich liever zou hebben laten afzetten, dan naast zijn Broeders te gaan staan?

Was op de conferentie, die zij hielden, of wilt gij in den „Zendingsraad" uitgesproken: „tegen den persoon en het werk van Sadrach zal moeten worden getuigd, het is onvermijdelijk"; Wilhelm plaatste hier tegenover zijn gaan naar Karangdjasa.

Ik twijfel er niet aan of, als hij was blijven leven en zijn vrees voor afzetting was verwezenlijkt, hij zich metterwoon had gevestigd in of bij Karangdjasa en zich één en lotgemeen had

verklaard met Sadrach en den kring, die hem lief was geworden.

De Heere beschikte het echter anders.

Wilhelm ging na een korte ongesteldheid de ruste in, die er overblijft voor het volk Gods.

Zoodra een telegram de tijding van zijn overlijden in Karangdjasa bracht, maakten Markoes en Johannes, de twee afgevaardigden en vertegenwoordigers van Sadrach, die zelf ziek was, zich naar zijn verlangen op naar Poerworedjo, om deel te nemen aan de ter aarde bestelling. Zoo kwam het bij zijn graf nog duidelijk aan den dag, in die twee vertegenwoordigers van Sadrach, dat Wilhelm niet met Sadrach gebroken, allerminst hem als een leugenleeraar verworpen had, maar dat hij tot zijn laatsten snik heeft volhard in zijn meening, dat S. zijn broeder in Christus was.

Toen de groeve van Wilhelm werd gesloten, toen werd er ook een tijdperk afgesloten in de geschiedenis der gemeenten. Want op zijn sterfdag werd de band tusschen Sadrach's kring en de Zending doorgesneden.

Van nu af aan ging ieder zijn eigen weg.

Sadrach en de zijnen meenden, dat zij door de Zending onbillijk bejegend waren. Zij geloofden stellig, dat Gods toorn hoe langs hoe meer openbaar werd over de Zendelingen. Zij zagen in de langdurige krankheid van Horstman in de tweede helft van 1891, in het sterven van diens vrouw in het eind van dat jaar, in den dood van Vermeer in October '91 en in de ziekte van Zuidema een weinig later, bewijzen van de straffende hand Gods.

En dat is maar niet een voorbijgaande meening van hen geweest, want tot op den huidigen dag beweren zij, dat het zoovele bewijzen zijn, hoe de Heere de lieden, die Sadrach hebben beschuldigd of onverhoord veroordeeld en als dwaalleeraar verworpen, heeft bezocht met zijn oordeelen.

Dat zij in den rechten weg waren en in Gods gunst deelden, geloofden zij vast en werden daarin niet weinig versterkt, toen zij vernamen, dat het Gouvernement het verzoek, vanwege de Zending gedaan, om Sadrach zijn „machtbrief", zijn toelating als „Inlandsch leeraar", te ontnemen, niet had ingewilligd.

Want zooals gij weet, is er bij de Regeering moeite gedaan, om Sadrach die vroeger verstrekte toelating te ontnemen. Doch zonder gunstig gevolg.

Sadrach heeft dien „machtbrief", zooals de Javanen die toe-

lating noemen, nog altoos en staat bij de Regeering nog steeds bekend als de leidsman der Christenen op Midden-Java.

En, nu nog een enkel woord in dit verband over de pogingen van den schrijver van „Een jaar op reis", in den laatsten tijd aangewend, om Wilhelm als een zijner „voornaamste getuigen" tegen Sadrach voor te stellen.

Zoo schreef hij in „De Heidenbode" van November '97: „vóór men zich op Wilhelm beroept, wete men, dat een onzer voornaamste getuigen tegen Sadrach juist Wilhelm is". En in die van Februari '98 heet het: „de aandachtige lezer van „Een jaar op reis" zal opmerken, hoe de verschillende berichten omtrent Sadrach verkregen zijn, en dat de tolk van den afgevaardigde in de Sadrach'sche „Zone" bij uitsluiting van anderen de Zendeling Wilhelm is geweest, die toch wel minst van al iets ten nadeele van Sadrach zal verzonnen hebben!" In die van Maart '98 heet het, dat het den schrijver „door persoonlijke waarneming, ook met Wilhelm als tolk, duidelijk" werd, dat „tal van Christen-Inlanders op Midden-Java tegen" Sadrach „gekant zijn."

Tegenover deze poging, om W., die tot zijn dood toe vlak tegenover den afgevaardigde stond in zijn oordeel over Sadrach, als een getuige tegen Sadrach te stellen, plaatsen wij de volgende feiten:

De afgevaardigde schreef d.d. 8 September 1891 het volgende: „het was mijn voornemen, om in het begin van Augustus de plaatsen in Noord-Bagelen en Noord-Banjoemas, waar Christenen uit de Javanen wonen, te bezoeken en ik had met Broeder Horstman een voorloopig plan voor die reize, op welke hij mij vergezellen zou, gemaakt. Dit plan werd echter verijdeld door de zeer ernstige krankheid, waarmede die broeder bezocht werd," zie „De Heidenbode" November '91.

Wat blijkt nu hieruit? Immers, dat de afgevaardigde van plan was, om op het arbeidsveld van Wilhelm, Noord-Bagelen, de gemeenten te gaan bezoeken, niet met W. maar met Horstman als tolk, dus met den beschuldiger van Sadrach. Waarom zou de afgevaardigde tot dien voor Wilhelm zoo krenkenden maatregel besloten hebben, als hij in hem zulk een uitnemenden tolk, zulk een voornaam getuige tegen Sadrach, had gezien?

Doch er is meer. In dienzelfden brief schreef de afgevaardigde, dat hij den 11den Augustus een vergadering had gehouden met den Zendeling Jansz als tolk. Dat was zooals hij in: „Een jaar

op reis," blz. 609 meldt een „samenkomst met de oudsten" en anderen der „gemeenten" in en nabij Djocja. En wilt gij weten, waarom de afgevaardigde daar in Djocja, op Wilhelm's arbeidsveld, met de lieden vergaderde zonder Wilhelm, met een Zendeling, die geheel buiten de N. G. Z. V. stond, als tolk? De afgevaardigde schrijft op bovengenoemde bladzijde van zijn boek, dat „noodig was een onbevooroordeelde overbrenging van hetgeen gezegd werd."

Er is nog meer. In zijn brief d.d. 16 Januari '92, opgenomen in „De Heidenbode" van dat jaar, schreef hij: „den 7den December heb ik, van de B.B. Wilhelm en Zuidema vergezeld, Groedjoegan in Zuid-Banjoemas bezocht. Broeder Zuidema was na de krankheid, waardoor hij zoo plotseling in het laatst van November werd aangetast, nog zeer zwak, doch het was noodig, dat hij mij naar Groedjoegan vergezelde." Wat dunkt u, als Wilhelm nu zulk een gewenscht „tolk" voor den afgevaardigde was geweest, een zijner „voornaamste getuigen tegen Sadrach," waarvoor was het dan „noodig," dat de nog zeer zwakke Zuidema meêging op dat laatste bezoek?

Zie, dat zijn feiten, die u kunnen doen verstaan, hoe gij de bovenvermelde pogingen van den schrijver van „Een jaar op reis," om thans Wilhelm als een zijner voornaamste getuigen tegen Sadrach voor te stellen, moet beschouwen.

Ik voor mij versta uit die pogingen, dat het aantal getuigen, die tegen Sadrach kunnen opgeroepen worden, uiterst gering is, anders zou genoemde schrijver zich toch wel wachten, om den man, die ten allen tijde, tot in zijn stervensure, uitsprak in Sadrach zijn broeder in Christus te zien, en nu niet meer spreken kan, als een zijner voornaamste getuigen tegen Sadrach voor te stellen.

LXXV.

Er is geen onderzoek door deputaten ingesteld, zooals de Gereformeerde Kerken bedoelden.

Zeker is het u wel opgevallen, dat ik zoo voortdurend gesproken heb van den „afgevaardigde" der N. G. Z. V. en in het

geheel niet heb gerept van Ds. Lion Cachet in zijn qualiteit van deputaat der Nederd. Geref. Kerken in Nederland.

Ik deed dit opzettelijk. Ik wilde u daardoor goed doen verstaan, dat het bezoeken der gemeenten op Midden-Java en het optreden en handelen van Ds. Lion Cachet in die gemeenten, niet door hem in qualiteit van deputaat, maar uitsluitend in zijn hoedanigheid van afgevaardigde en gevolmachtigde van bovenvermelde Zendingsvereeniging is geschied.

De drie deputaten Jansz, Keuchenius en Cachet hebben zich op geen enkele manier als deputaten in betrekking gesteld met de gemeenten en in het geheel geen onderzoek gedaan naar den toestand dier gemeenten, door ze te bezoeken of met afgevaardigden dier kerken te vergaderen. Zij deden dit als deputaten noch gezamenlijk noch door middel van een uit hun midden daartoe gemachtigde.

Gij moet mij goed verstaan, als ik zeg, dat zij in het geheel geen onderzoek hebben gedaan naar den toestand der gemeenten.

Ik bedoel hiermee het onderzoek, gelijk dat door de kerken, blijkens de hun verstrekte instructie, was bedoeld.

In die instructie toch staat uitdrukkelijk, dat de Synode besloten heeft, drie deputaten te benoemen, die zich persoonlijk met de kerken (op Midden-Java) in betrekking zouden stellen. En daarom hield dan ook de last aan die drie deputaten in, dat zij allereerst gemeenschappelijk de wijze, waarop zij zich met de bestaande kerken in Midden-Java in verbinding zouden stellen, zouden regelen. Zie „Acta der vierde voorloopige Synode" blz. 17.

En nu verklaren de drie deputaten zelf in hun rapport, dat op de eerste vergadering, die zij hielden, gememoreerd werd, dat aan die bepaling niet is kunnen voldaan worden, zie blz. 22 van genoemde Acta.

Nu is het toch duidelijk, dat, als zij niet eens tot een gemeenschappelijk regelen zijn gekomen van de wijze, waarop zij zich met de gemeenten in verbinding zouden stellen, er natuurlijk geen sprake van zulk een verbinding zelf is geweest. Zij hebben dan ook de gemeenten niet bezocht, om zich van den toestand „te vergewissen". Zij hebben in het minst niet een onderzoek in loco ingesteld, ook niet door middel van één uit hun midden.

Want stel, dat het naar de bedoeling der Synode en overeen-

komstig hun instructie was, dat niet de drie deputaten maar slechts één van hen dat onderzoek instelde, dan moest natuurlijk die ééne deputaat daartoe bepaaldelijk zijn aan gewezen en gemandateerd door zijn mededeputaten. Dat nu Ds. Lion Cachet niet als zoodaning kan aangewezen en gemandateerd zijn, en hij niet als zoodanig de gemeenten bezocht, blijkt onweerlegbaar uit de feiten.

Het is feit, dat hij op 7 Deecmber '91 zijn bezoeken aan de gemeenten heeft geëindigd, zie „Een jaar op reis" blz. 823. Het is ook een feit, dat het „bijna einde December '91 werd eer een samenkomst van deputaten kon gehouden worden", zie blz. 21 van genoemde Acta.

Eer dus de deputaten als zoodanig saamkwamen en Ds. Lion Cachet zouden hebben kunnen aanwijzen en mandateeren, had hij al zijn bezoeken reeds gedaan en maakte hij toebereidselen, om weldra Java te verlaten.

En dat hij ook zelf zich bij zijn bezoeken en zijn optreden in de gemeenten zeer goed bewust was, dat hij niet als kerkelijk deputaat, maar als afgevaardigde van de N. G. Z. V. handelde, lijdt geen twijfel. Hij zelf deelt mee, dat, toen hem op de conferentie in het begin Juni door de Zendelingen gevraagd werd, of hij „dan ook niet was afgevaardigd door de Ned. Geref. Kerken, om onderzoek te doen naar de gemeenten op Midden-Java", hij daarop ten antwoord gaf, dat hij zich „ter voorkoming van anders onvermijdbare verwarring moest onthouden van iedere handeling namens de Ned. Geref. Kerken, totdat de gezamenlijke Deputaten, door de Voorl. Synode aangewezen voor Midden-Java, zich als zoodanig bij de B.B. Zendelingen zouden hebben aangediend", zie „Een jaar op reis" blz. 311.

Nu hebben die deputaten zich als zoodanig eerst aangediend bij de B.B. in December '91, toen Ds. C. zijn bezoeken in de gemeenten reeds had geëindigd, zie blz. 836 van genoemd boek. Derhalve heeft hij zich bij die bezoeken moeten „onthouden van iedere handeling namens de Ned. Geref. Kerken", of m. a. w. van een optreden als deputaat dier Kerken.

Zie, daarom sprak ik opzettelijk van den „afgevaardigde" en niet van den „deputaat". Noch de deputaat Lion Cachet alleen, noch de drie deputaten gezamenlijk, hebben zich, zooals de instructie het hun voorschreef, in verbinding gesteld met de gemeenten, teneinde zich te vergewissen van den toestand. Zij heb-

ben slechts eenige dagen met elkaar geconfereerd en één dag hebben twee hunner, Cachet en Jansz, een conferentie gehad met de Zendelingen.

Let gij op deze feiten, dan zal het u ook duidelijk zijn, dat, wat zij aan de Kerken gerapporteerd hebben over den toestand der gemeenten en met name ook over „den dwaalleeraar in Bagelen" geen resultaat was van een persoonlijk onderzoek in de gemeenten door hen ingesteld, of van persoonlijke ontmoeting en samenspreking met Sadrach of met andere Javaansche Christenen.

Gij zult zeggen: „maar dan hadden zij daarover niets te rapporteeren en zij hebben toch een rapport ingediend!"

Weet gij, hoe het eigenlijk met dat rapport zit? Zij zeggen het zelf in de volgende woorden: „na kennisneming van hetgeen door Ds. Lion Cachet was verricht, (namelijk zijn onderzoek in de gemeenten op Midden-Java) hebben uwe beide andere deputaten daarmede hunne instemming betuigd", zie blz. 22 van genoemde Acta.

Wat blijkt nu hieruit? Mij dunkt dit, dat de afgevaardigde der N. G. Z. V., die tegelijk deputaat der Ned. Geref. Kerken was, aan zijn twee mede-deputaten mededeeling heeft gedaan van het onderzoek, dat hij niet als deputaat, maar als afgevaardigde der N. G. Z. V. had ingesteld, en dat daarop de deputaten na kennisneming van zijn verrichtingen als afgevaardigde er hun instemming mee betuigd hebben. Immers de afgevaardigde zelf schreef in zijn boek blz. 834 het volgende: „Met de B.B. Jansz en Keuchenius was ik in de week van 19—25 December dagelijks uren lang vergaderd, door mij werd aan hen mededeeling gedaan van mijn bevinding in de „gemeenten" en van aanteekeningen door mij op mijn rondreizen gehouden. Had ik nog een flauwe hoop gekoesterd, dat de deskundige broeders de conclusies, waartoe ik was gekomen, op goede gronden zouden verwerpen en dat dus de toestand der „gemeenten" en van geheel het Zendingswerk op Midden-Java naar hun gewaardeerd oordeel, niet zóó treurig moest geacht worden, als het mij toescheen, die verwachting werd niet verwezenlijkt, maar veelmeer moest ik de smartelijke voldoening smaken, dat ik juist had gezien."

Wat dunkt u, is het niet zonneklaar dat, wat de drie deputaten in hun rapport aan de Synode meldden, over den toestand der gemeenten, het resultaat was van het onder-

zoek van den afgevaardigde en van hun confereeren één dag met de Zendelingen? Daarom acht ik het zeer begrijpelijk, dat zij in hun rapport hun mededeelingen over den toestand inleiden op deze wijze: „Het is met diep leedwezen, dat deputaten, naar de gegevens ter hunner beschikking, moeten verklaren," enz. zie genoemde Acta blz. 22 v.v.

Let goed op die door mij gespatiëerde woorden: „naar de gegevens ter hunner beschikking."

Die gegevens waren de mededeelingen van den afgevaardigde der N. G. Z. V. van zijn „bevinding" in de „gemeenten" en zijn „aanteekeningen" en voorts de mededeelingen van de Zendelingen, met wie twee der deputaten, Jansz en Cachet, één dag, zegge één dag, confereerden.

Als gij dus op blz. 23 van genoemde Acta de volgende woorden der deputaten leest: „Een nauwgezet onderzoek naar den toestand dezer „gemeenten" leverde het droeve resultaat op" enz., wacht u dan wel, om wat er verder volgt, als resultaat van een onderzoek, door deputaten in de gemeenten ingesteld, te beschouwen. Neen met dat „nauwgezet onderzoek" kan niet anders bedoeld zijn, dan het onderzoek van den afgevaardigde der N. G. Z. V.,; of desnoods kan er ook mee bedoeld zijn het onderzoek van de „bevinding en de aanteekening" van den afgevaardigde, dat Jansz en Keuchenius zeker ingesteld hebben, vóór zij hun „instemming" er mee betuigden.

Wat nu die instemming betreft, daaraan moet gij niet meer waarde hechten, dan er aan te hechten is.

Waren die beide mannen jaren lang in nauw persoonlijk contact met Sadrach en de gemeenten geweest, er zou zeer zeker aan hun instemming met de „bevinding" en „conclusies" van Ds. Lion Cachet hooge waarde zijn te hechten. Doch Zendeling Jansz heeft altoos in Japara, dagen reizens van Bagelen verwijderd, gearbeid en was later in Solo nog op verren afstand van Karangdjasa, zoo dat hij altoos buiten alle persoonlijk contact met Sadrach en zijn volgelingen stond. En dat laatste was ook het geval met den heer Keuchenius, wien Sadrach tot op heden persoonlijk totaal onbekend is en van wien bovendien nog valt op te merken, dat hij de taal van Sadrach en zijn volgelingen niet kent en derhalve ook in hun religieuse gedachtenwereld en de daaruit voortvloeiende gewoonten moeilijk thuis kon zijn.

Zie, op grond van dit alles meen ik aan het rapport der

deputaten, voor zoover het handelt over den toestand der gemeenten, „niet meer waarde" te kunnen „hechten, dan ik er aan hechten" kan. Het wil er dan ook bij mij maar niet in, dat door de drie deputaten het besluit der Synode van Leeuwarden werkelijk is uitgevoerd. En het zal u thans wel duidelijk zijn, waarom ik steeds van den „afgevaardigde" der N. G. Z. V. en niet van den kerkelijken deputaat sprak.

LXXVI.

De drie deputaten noemen niet eens den naam van Sadrach in hun rapport en rapporteeren totaal niets van zijn leer en praktijken. — Tegen het „vrij veelzijdig" onderzoek van Ds. Lion Cachet is nog wel een en ander in te brengen.

In het vorige hoofdstuk sprak ik als mijn meening uit, dat het rapport der drie deputaten over den toestand der gemeenten op Midden-Java geen resultaat is van het persoonlijk onderzoek dier deputaten, zooals de Synode van Leeuwarden dat bedoeld had.

Leest gij nu in de „Acta der vierde voorloopige Synode" dat rapport nauwkeurig na, dan moet het u, dunkt mij, terstond opvallen, dat de naam van Sadrach er in het geheel niet in voorkomt. Zij spreken in hun rapport van „den dwaalleeraar in Bagelen" en van „den hoofdpersoon onder deze dwaalleeraars," maar noemen noch die dwaalleeraars noch dien hoofdpersoon met name. Vindt gij dat niet een zeer opmerkelijk feit?

Gij zult wellicht zeggen: maar zij noemen Sadrach toch met name in de Bijlage VI en geven daarin een zeer uitvoerig verslag omtrent hem, ja teekenen hem daarin als „een sluwen baatzuchtigen Javaan, die door het Christendom zichzelven zoekt te verheffen en te verrijken, en die, wat hij van de Christelijke leere leerde kennen, verdraaid voorstelt ten eigen bate; die van alles partij weet te trekken tot zijne eigene verheffing."

Gij vergist u daarin zeer! Die Bijlage VI geeft niet het gevoelen en oordeel van de drie deputaten weêr. De onderteekening, van Ds. Lion Cachet alleen, bewijst u, dat gij in die

bijlage slechts de persoonlijke overtuiging van dien éénen onderteekenaar verneemt. Die bijlage is blijkens de onderteekening niet van de deputaten gezamenlijk uitgegaan, zooals het rapport.

Daarom herhaal ik, dat ik het een zeer opmerkelijk feit vind, dat de deputaten in hun rapport den naam van Sadrach in het geheel niet hebben genoemd. Het is dan ook niet te bewijzen, dat zij met de uitdrukking „den dwaalleeraar in Bagelen" of „den hoofdpersoon onder deze dwaalleeraars" Sadrach bepaald aangeduid hebben. Alleen een verklaring van de drie deputaten zou dat buiten twijfel stellen.

Doch neem eens aan, dat zij werkelijk Sadrach en niemand anders op het oog hadden, dan moet het u, dunkt mij, opvallen, hoe weinig zij van hem zeggen; hoe zij totaal niets vermelden van zijn leer en zijn praktijken, veel minder van de hem toegedichte bedoelingen en het opzettelijk verdraaien der Christelijke leer ten eigen bate en tot eigen verheffing. Wel spreken zij in het algemeen van „dwaalleeraars" en „hun prediking." Doch wat zij van die „prediking" meêdeelen, ziet blijkbaar op hetgeen ik u schreef over de „prediking" van Jirmija Wiratika en Jacob Toempang, dat Sadrach de ratoe hadil was.

Zij schrijven toch in hun rapport, nadat zij omtrent de onkunde onder de Christenen een en ander hebben meêgedeeld, het volgende: „Deze diepe, pijnlijke onkunde is zeer verklaarbaar, wanneer in aanmerking wordt genomen, dat bij ontstentenis van het noodig aantal bevoegde arbeiders dwaalleeraars zijn opgestaan uit het midden dezer gedoopte Javanen, die gereeder ingang hebben gevonden voor hun prediking van den „Indjil," een evangelie, waarvan feitelijk een hunner het middenpunt, de hoofdpersoon is. Bijbelsche uitdrukkingen werden en worden bij deze prediking gebezigd en hebben gangbaarheid verkregen, doch in geheel anti-Bijbelsche beteekenis. Bijvoorbeeld „Geloof in den Heere Jezus Christus" is feitelijk: „geloof in den hoofdpersoon onder deze dwaalleeraars, die zijn zal een incarnatie van onzen verheerlijkten Heiland."

Gij ziet, zij deelen hier blijkbaar iets mee van wat J. Wiratika en J. Toempang omtrent Sadrach hadden geleerd, als zou hij de door de Javanen lang verwachte ratoe hadil zijn. Een vreemden indruk maakt het echter op mij, dat de deputaten er in het geheel niet van reppen, dat dien beiden dwaalleeraars al

lang verboden was, in de gemeenten hun dwalingen te verkondigen, zooals ik u vroeger heb meegedeeld.

Doch hoe dit zij, gij merkt duidelijk uit het rapport, dat de deputaten zich wel hebben gewacht, om ook maar met één woord stellig te verklaren, dat met name Sadrach dien „Indjil" leerde; zij wagen er zich niet aan, om te rapporteeren, dat Sadrach leert, dat hij een incarnatie van den Christus is.

Opmerkelijk is ook hun onbestemde, onzekere uitdrukking „den hoofdpersoon onder deze dwaalleeraars, die zijn zal een incarnatie van onzen verheerlijkten Heiland." Zij spreken volstrekt niet in stelligen zin, bijvoorbeeld: „die door zijn volgelingen voor een incarnatie van den Christus wordt gehouden", of: „die zich als incarnatie van Christus laat huldigen." Niets er van!

Ongetwijfeld hebben de heeren Jansz en Keuchenius kennis gedragen van de bewering van den afgevaardigde en van zijn zegslieden, dat Sadrach zich daarvoor uitgaf en als zoodanig zich liet huldigen. Zeker hebben die beide mannen ook wel geweten, dat de sembah en voetkus en de naam Soerapranata door hun mededeputaat als bewijzen voor zijn bewering werden bijgebracht. Doch zij, die natuurlijk met dien adat der Javanen en de beteekenis er van bekend waren, zijn wel zoo wijs geweest, om van die „bewijzen" niet te reppen in het rapport.

Het in het oog springend feit, dat Jansz en Keuchenius die bewering van hun mededeputaat niet in hun rapport opnamen, is mijns inziens veelzeggend en van groote beteekenis.

Gij zult mij er misschien nog op willen wijzen, dat zij toch geschreven hebben: „Er bestaat tusschen een groot aantal gemeenten in Bagelen en elders op Midden-Java verband, doch dit rust niet op de waarheid des Evangelies, minst van al op de zuivere belijdenis der Gereformeerde Kerken, maar op den leugen, in den persoon van den dwaalleeraar in Bagelen".

Maar wat bewijzen deze woorden nu omtrent de leer of de bedoelingen van Sadrach en zijn beweerd opzettelijk verdraaien der waarheid tot eigen verheffing? Vooreerst laten de rapporteurs er u maar naar raden, wie die dwaalleeraar in Bagelen is; of dat Sadrach is of Jirmija Wiratika of Jacob Toempang of Moesa Wirawidjaja. Die allen woonden en leerden in Bagelen. En ten tweede reppen zij verder in het geheele rapport geen woord meer van „de leugen," zoodat gij ook daar-

van maken kunt, wat gij wilt. En toch dat is alles, wat gij in het rapport vindt. Al maken dus de drie deputaten morgen aan den dag aan de Gereformeerde Kerken in Nederland bekend, dat zij in hun rapport met de woorden „den dwaalleeraar in Bagelen" of „den hoofdpersoon onder deze dwaalleeraars" bepaaldelijk Sadrach op het oog hadden, dan zijn die Kerken nog niet veel wijzer.

Als deputaten gelast wordt, een nauwkeurig onderzoek in te stellen naar bepaalde toestanden of personen, kunnen zij allerminst volstaan met kennis te nemen van wat één hunner van die toestanden of personen op eigen gelegenheid in een andere qualiteit te weten kwam en dan naar die „gegevens ter hunner beschikking" aan hun lastgevers rapporteeren in eenige onbepaalde zinnen: „die toestanden zijn slecht", of „er zijn dwaalleeraars", zonder meer. Neen, zij moeten zelf onderzoeken, de toestanden en personen duidelijk en met name aanwijzen en wat zij van met name genoemde personen rapporteeren met de stukken of met getuigen naar den regel der Schrift bewijzen.

Aan zulk een rapport hebben de kerken iets, daar kunnen zij op afgaan en naar besluiten en handelen. Gij zult mij antwoorden: „maar de kerken hebben toch in Bijlage VI een uitvoerig rapport over Sadrach, zijn leer en zijn practijken ontvangen en Ds. Lion Cachet zegt daarin zelf, dat zijn oordeel omtrent Sadrach daarin meegedeeld „op vrij veelzijdig onderzoek" is „gegrond."

Ik denk er volstrekt niet aan, om de goede trouw van den man, die Sadrach daarin voorstelt als een sluwen, opzettelijken bedrieger, in twijfel te trekken. Ook is alle gedachte verre van mij, dat hij bij zijn „onderzoek" en in zijn oordeel over Sadrach is gedreven door onedele beweegredenen of verkeerde bedoelingen.

Maar gij weet toch wel, dat de Kerken zich aan den regel der Schrift hebben te houden, dat in den mond van twee of drie getuigen alle woord zal bestaan. Zij mogen dus op het oordeel en getuigenis van Ds. L. C. alleen niet afgaan, al had hij ook nog zooveel qualiteiten.

De „toenmalige Afgevaardigde der voorloopige Synode van Ned. Geref. Kerken; de Gevolmachtigde en, jaren lang, Buitenlandsche Secretaris der Ned. Geref. Zendingsvereeniging; de Rap-

porteur, namens zijn Mede-deputaten, aan de Synode van 1892; de schrijver van „Een jaar op reis in dienst der Zending" (zie „De Heidenbode" van November 1897, blz. 362) geldt toch maar voor één enkel getuige voor de Kerken. En gij kent het woord der Schrift: „Een eenig getuige zal tegen niemand opstaan over eenige ongerechtigheid of over eenige zonde, van alle zonden, die hij zou mogen zondigen; op den mond van twee getuigen of op den mond van drie getuigen zal de zaak bestaan."

Gij zult zeggen: „maar het rapport van Ds. Lion Cachet steunt op een „vrij veelzijdig onderzoek" en zeker op een „onpartijdig verhoor van verschillende getuigen". Er wordt in die bijlage geen enkel getuige met name genoemd. En ik voor mij wil u wel zeggen, dat, hoe „veelzijdig" ook zijn „onderzoek" naar zijn meening mag zijn geweest, er mijns inziens tegen dat „onderzoek" nog wel een en ander is in te brengen.

Hij moest immers bij dat onderzoek altoos door anderer mond vragen en door anderer ooren hooren? Wel schrijft hij in genoemde bijlage „met eigen ooren heb ik gehoord, hoe eenvoudige zielen hem houden voor den Goesti, die „alles voor hen doet en doen zal", doch het is bekend, dat Ds. Lion Cachet, toen hij op Java was, niets van het Javaansch kende en dus bedoelt hij zeker met die woorden, dat hij de vertolking door Horstman van dergelijke woorden met eigen ooren heeft gehoord. Hij schreef toch zelf in zijn boek op blz. 466: „In gedachtenis worde gehouden, dat mijn vragen aan de lieden en hun antwoorden door Br. Horstman zelf in en uit het Javaansch vertolkt werden". Die tolk, aanklager en beschuldiger van Sadrach, was volgens Wilhelm „opgewonden", zoodat Wilhelm vreesde, dat hij de Javanen gemakkelijk kon laten zeggen, wat hij wilde, zooals ik u vroeger meedeelde. Die tolk schreef in '90 van Hagar en de haren, dat zij behoorden „tot de getrouwste en eenvoudigste belijders van het dierbaar Evangelie" (zie „De Heidenbode" Juli '90). En een jaar later deelde hij aan Ds. Lion Cachet mede, dat „haar (Hagar's) Goesti Jesoes te Karangdjasa woonde" (zie „Een jaar op reis" blz. 462). Die tolk deelde Ds. Lion Cachet mede, „dat een der lieden te Poerba beleed, dat Sadrach zijn Heer en Leidsman was" (zie blz. 466 van genoemd boek). Maar hij deelde blijkbaar daarbij niet mede, dat een Javaan die Mohammed volgt, ook Mohammed zijn heer (goesti) en leidsman noemt zonder in het minst daarmee te willen belijden, dat

hij Mohammed voor een hooger wezen of een incarnatie houdt.

Nu wil ik hiermee volstrekt niet bewijzen, dat die tolk van Ds. Lion Cachet niet ter goeder trouw is geweest. Verre zij dit van mij. Ik twijfel geen oogenblik aan zijn goede trouw; doch ik zie in het bovenvermelde een bewijs voor wat Wilhelm vreesde, gelijk ik u zooeven meedeelde. Ik wil het liefst denken aan een abnormaliteit in de waarneming, tengevolge waarvan Horstman na Juni '90 anders hoorde en verstond dan vóór dien tijd.

En gij zult mij zeker met het oog op die elkander weersprekende waarnemingen van Horstman in zake Hagar toestemmen, dat het „onderzoek" van Ds. Lion Cachet met Horstman als tolk moeilijk als volkomen betrouwbaar kan aangemerkt worden.

En toch de afgevaardigde heeft zich bij zijn „onderzoek" in de gemeenten van Pekalongan en Tegal, waar Horstman zijn ontdekkingen gedaan had, van geen enkel ander Europeaan als tolk bediend; ja, was, gelijk ik u vroeger schreef, van plan met Horstman als tolk ook in Noord-Bagelen, het terrein van Wilhelm, zijn „onderzoek" in te stellen.

Had hij een onpartijdig onderzoek willen instellen, dan had hij zich vooral in Pekalongan en Tegal van twee onpartijdige, onbevooroordeelde tolken moeten bedienen. Doch volstrekt niet uitsluitend van Horstman, den aanklager en beschuldiger van Sadrach, die zich, noch aan wat Wilhelm getuigde omtrent Sadrach, noch aan wat door de afgevaardigden der gemeenten in December '90 te Poerworedjo was getuigd, ook maar eenigszins stoorde en steeds had nagelaten, met Sadrach zelf over zijn beschuldigingen te spreken, ook toen hij in April '91 in Poerworedjo was en dus in de onmiddellijke nabijheid van Karangdjasa. Het is zoo klaar als de dag, dat Horstman partij was in de zaak-Sadrach en dus kon hij niet en mocht hij niet als eenige tolk den afgevaardigde bij zijn „onderzoek" in Pekalongan en Tegal dienen. Hij kon hem geen onpartijdige en voldoende inlichtingen geven.

Wellicht antwoordt gij mij hierop: „maar de collega van Wilhelm in Poerworedjo, die kon den afgevaardigde toch zeker voldoende inlichten." En gij wijst mij daarbij op het feit, dat Ds. Lion Cachet zich in „De Heidenbode" van Juli '97 op hem beriep. Doch weet gij dan niet, dat Zuidema uit den aard zijner betrekking als onderwijzer te Poerworedjo al zeer weinig

persoonlijk contact kon hebben met de verschillende, wijd en zijd verspreide, gemeenten? In het eerst, toen hij naar zijn eigen getuigenis de taal nog niet kende, ging hij wel eens met Wilhelm hier en daar heen. Doch in het jaar 1890, toen Horstman zijn ontdekkingen deed, was Zuidema het heele jaar druk aan het bouwen te Poerworedjo, zie „De Heidenbode" van Maart 1891, blz. 230. En in April 1891, dus toen de afgevaardigde al op reis was naar Java, was Zuidema, naar Horstman schreef, nog niet bekend met de gemeenten in Pekalongan en Tegal, zie den brief van Horstman in „De Heidenbode" van Augustus '91. Zuidema kon dus van den toestand der gemeenten slechts zeer weinig door eigen waarneming en persoonlijk onderzoek weten in 1891.

Blijkens bovengemelden brief van Horstman toch was hij toen slechts één enkele keer in een enkele gemeente in Noord-Bagelen, in Pekalongan en Tegal geweest in April en Mei '91.

Van Sadrach's leer en bedoelingen kon hij al evenmin goed op de hoogte zijn door persoonlijk spreken met Sadrach en het hooren met eigen ooren van wat hij predikte, want er is van '88—'91 nooit intiemen omgang tusschen die beiden geweest en, gelijk Zuidema zelf zegt, toen hij vóór '91 (het laatst ontmoette hij Sadrach in December '90) Sadrach wel eens hoorde prediken in Karangdjasa of Poerworedjo, kende hij de taal nog niet. Het is dus zonneklaar, dat Zuidema den afgevaardigde niet voldoende heeft kunnen inlichten en ook door het vernemen van Zuidema's mededeelingen het „onderzoek" van Ds. Lion Cachet nog niet tot een „vrij veelzijdig onderzoek" is geworden. Vóóral niet wat aangaat den persoon van Sadrach, zijn leer, zijn handelingen en zijn bedoelingen.

Voorts zij u nog meegedeeld, dat de heer Jansz Sadrach wel in Japara ontmoet had, een 25 jaar geleden, vóór Sadrach naar Bagelen trok, maar hem na dien tijd nimmermeer sprak. En verder, dat de heer Keuchenius voor eenige maanden nog betuigen moest, dat hij Sadrach nog nimmer ontmoet had. Indien dus Jansz of Keuchenius den afgevaardigde mededeelingen omtrent Sadrach hebben gedaan, maakten ook hun mededeelingen het „onderzoek" nog lang niet tot een „vrij veelzijdig onderzoek," en konden zij allerminst als voldoende inlichtingen worden beschouwd. Daarbij moet gij nu nog in aanmerking nemen, dat de afgevaardigde Sadrach in het geheel

niet heeft gehoord op de tegen hem ingebrachte beschuldigingen. En dat hij ook niet is ingegaan op het voorstel van zijn mededeputaat Jansz, die Sadrach persoonlijk wilde opzoeken, om met hem te spreken. Ik kan u dit laatste met de stukken bewijzen.

Ik vraag u daarom, hoe kan nu zulk een „onderzoek" een onderzoek heeten, ja nog wel een „vrij veelzijdig onderzoek." Bedenk daarbij nog de methode van onderzoek door den afgevaardigde gevolgd, om vast te stellen wat Sadrach leerde, uit de verklaringen en gedragingen zijner volgelingen. Die gedragingen waren voor hem gansch vreemde gewoonten en gebruiken, voortvloeiende uit een hem geheel vreemde gedachtenwereld. En hij heeft mijns inziens duidelijke bewijzen gegeven, dat hij zich omtrent dien hem vreemde adat der Javanen niet voldoende heeft laten inlichten door deskundigen. Anders toch zou hij de sembah en den voetkus, aan Sadrach gebracht, niet zoo misverstaan hebben en gemeend, dat ze bewezen, dat Sadrach door zijn volgelingen „als een bovennatuurlijk wezen" werd beschouwd en vereerd, zie zijn boek blz. 794.

Zie, met het oog op dit alles kan ik dat „onderzoek" niet als een „vrij veelzijdig onderzoek" beschouwen, noch het daarop gegronde oordeel over Sadrach als een eind-oordeel accepteeren. Had nu de afgevaardigde nog verschillende personen met name genoemd, die van het Javaansch en de gedachtenwereld en den adat der Javanen goed op de hoogte, met Sadrach persoonlijk en met de gemeenten grondig bekend waren; mannen, die als onbevooroordeelde en niet tegen Sadrach vooringenomen getuigen hetzelfde oordeel over Sadrach uitspraken als de afgevaardigde in Bijlage VI deed, er zou heel wat meer waarde aan dat stuk te hechten zijn. Doch tot op heden heb ik nog geen enkelen naam van zulke mannen vernomen. Daarom zou ik niet gaarne het vernietigend oordeel over Sadrach, gelijk Ds. Lion Cachet dat in die bijlage schreef, als mijn overtuiging onderteekenen.

LXXVII.

Sadrach's kring en de Zending kwamen in 1891 tegenover elkaar te staan. De pogingen tot annexatie van Sadrach's kring worden hernieuwd.

Het is u uit al het voorgaande zeker reeds duidelijk geworden, dat het contact tusschen de Zending en Sadrach's kring in 1891 allengs losser is geworden en ten laatste geheel is verbroken. In Bandjoer, waar den afgevaardigde „zelfs geen dronk klapperwater werd aangeboden", voelde hij zeer goed, dat daarmede „zoo duidelijk mogelijk werd uitgesproken, dat zij niets met de Zending te doen wilden hebben."

Zoo sprak dus Sadrach's kring het onverholen uit, dat zij geen contact meer wilden. In Groedjoeggan, waar de afgevaardigde bij zijn komst geen gelegenheid gaf, hem te groeten, en zij hem, toen hij zou vertrekken, vroegen, of zij hem groeten konden, klonk zijn antwoord: „Ik ben gewillig u niet één hand maar beide handen te reiken, maar niet in gemeenschap met Karangdjasa." Daar werd het dus van de zijde der Zending duidelijk uitgesproken, dat men met Sadrach niets te doen wilde hebben. En gij kunt er u van verzekerd houden, dat de lieden in Groedjoeggan uit dit zeggen de gevolgtrekking maakten, dat de Zending niets meer met de gemeenten, met de Christenen, te doen wilde hebben.

Het is dus, dunkt mij, een niet te weerspreken feit, dat de actie tegen Sadrach, al geruimen tijd vóór de komst van den afgevaardigde hier weer aangevangen, tot dit droevig resultaat heeft geleid; dat Sadrach's kring en de Zending niet slechts los van elkaar raakten, maar in de voorstelling der Christenen tegenover elkaar kwamen te staan.

Ik wil gaarne gelooven, dat de afgevaardigde het mogelijk achtte, Sadrach als een dwaalleeraar van de ergste soort te verwerpen, zelfs zonder hem te hooren, en toch band te houden met zijn volgelingen. Was het dan al niet mogelijk in verband te blijven met al de Christenen, dan toch zeker met de, in de voorstelling van den afgevaardigde bestaande „Inlandsche Christenen, voor zoover ze niet" stonden „onder den directen invloed" van Sadrach.

Ik wil aannemen, dat de afgevaardigde voor zich „goede gronden" had, om te denken, dat de Christenen in Pekalongan en Tegal „bereid en begeerig" waren „in nauwer betrekking te staan tot de Christenen, die Zendelingen tot hen hebben gezonden en zich aan hen laten gelegen leggen." Ik twijfel er dan ook niet aan, of Ds. Lion Cachet meende werkelijk, wat hij in Bijlage VI schreef in de volgende woorden: „Mits nu maar in den rechten weg gearbeid en voortgearbeid wordt, dan zal ook in Bagelen, Djokjakarta, Z.-Banjoemas en Kedoe onder den zegen Gods, Sadrach's raad tot zotheid worden", zie „Acta vierde voorloopige Synode" blz. 49.

Uit dit zeggen blijkt duidelijk, dat de afgevaardigde werkelijk in de meening verkeerde, dat in 1892 in het overige deel van het arbeidsveld nl. Noord-Banjoemas, Tegal en Pekalongan, het arbeidsveld van Horstman, Sadrach's raad reeds tot zotheid was geworden. Deze voorstelling van den afgevaardigde was echter geheel in strijd met de werkelijkheid.

De gemeenten op het arbeidsveld van Horstman waren en bleven even sterk verknocht aan Sadrach, den stichter dier kerken en den goeroe van allen, als die in Bagelen en Djocja, in Kedoe en Zuid-Banjoemas. Als Ds. Lion Cachet eens wist, dat Abdoelah, de voorganger in Derma, nog in 1895, ja nog in 1898 naar Karangdjasa trok en dat nog heden op de vergaderingen in Karangdjasa de lieden uit Poerba en andere gemeenten in Pekalongan en Tegal geregeld verschijnen, (wat ik met geschreven stukken bewijzen kan) dan zou hij verstaan, dat er in '91 en '92 evenmin als nu „Inlandsche Christenen" waren, die niet stonden onder den directen invloed van Sadrach.

Zulke Christenen bestonden, het kleine kringetje van Vermeer uitgezonderd, op Midden-Java niet. Zij bestonden alleen in de voorstelling van den afgevaardigde en anderen. Op de Zendingsconferentie in '92 te Batavia zei de oud-Zendeling Jansz, over den toestand op Midden-Java sprekende, dat de Christenen aldaar voor het meerendeel creaturen van Sadrach waren, doch dat het Horstman reeds gelukt was, een paar gemeenten aan Sadrach's invloed te onttrekken, zie overzicht 7e Zendings-conferentie Aug./Sept. '92 blz. 51. In plaats van het halve arbeidsveld, zooals de afgevaardigde, spreekt Jansz van „een paar gemeenten." De waarheid der feiten is echter, dat er tot op dezen dag niet één enkele gemeente is aan te wijzen, vroeger door Sadrach of

zijn Zendelingen gesticht, die sinds '91 aan zijn invloed is onttrokken door den arbeid van Horstman. Niet één enkele gemeente, hoe klein ook, tot Sadrach's kring behoorend, heeft zich van hem afgekeerd.

Daarom is het mijns inziens te betreuren, dat het in '91 tot zulk een finale breuk tusschen de Zending en Sadrach's kring is gebracht. Gaarne neem ik aan, dat het alleen te doen is geweest, om Sadrach te verwerpen en hem te scheiden van zijn kring, wijl men hem voor een dwaalleeraar hield; ja dat men zich zóó wilde ontfermen over de „bedrogen zielen" en die hoopte te winnen.

Doch men heeft Sadrach niet kunnen scheiden van zijn „kinderen en kleinkinderen." Zij zijn hem allen getrouw gebleven tot op dit oogenblik. Vandaar dat in Maart '92, toen Wilhelm stierf, alle contact of verband, dat er nog tusschen de Zending en den Sadrach's kring mocht hebben bestaan, werd doorgesneden.

Het ligt dus in den aard der zaak, dat ik u verder niet opzettelijk meer spreek over de Zending. Gij kunt in „De Heidenbode" de berichten nalezen over wat op Midden-Java na het vertrek van den afgevaardigde door de Zending is gedaan. Laat mij u echter ter voorkoming van misverstand zeggen, dat, als gij in genoemd blad leest, dat Horstman in '92 en '93 gemeenten bezocht, gij daaruit volstrekt niet moet afleiden, dat er toen weer verband is gekomen tusschen Sadrach's kring en de Zending. Al ontvingen de gemeenten Horstman als hij kwam, dat bewijst in het minst niet, dat er weer contact was gekomen. Er moet heel wat gebeuren, eer een Javaan den moed zou grijpen, om een Hollandschen toewan de deur te wijzen. Als dus Horstman hier of daar in de gemeenten kwam en hij wilde optreden in het kerkje, beletten de Christenen dat niet. Doch dat bewijst niet, dat zij begeerden, opnieuw in contact te komen met de Zending.

Geloof mij, zij gingen er geen enkele keer minder om naar Karangdjasa. Reeds in '91 was dat weer het eenige vereenigingspunt geworden van de gemeenten, gelijk vóór Wilhelm's optreden als leeraar dier kerken in '83. Daar kwamen zij en komen zij tot op heden weer allen geregeld saam, als één aaneengesloten kring van moerid's bij hun aller goeroe, nu niet meer om de 35 dagen, maar om de 105 dagen.

Keerde dus, wat de verhouding van Sadrach's kring tot de Zending betreft, de oude toestand van vóór '82 terug, dat gold niet van de verhouding tot de overheid. De Regeering stond in '92 heel anders tegenover Sadrach's kring dan in '82. Sadrach werd toen verdacht van zeer booze plannen, gevangen genomen, uit Karangdjasa verbannen en als goeroe en leidsman der Christenen afgezet en vervangen door Bieger. De Overheid heeft hem later wel weer in vrijheid gesteld, naar Karangdjasa laten terugkeeren; ja, weer vergund, als goeroe onder de Christenen op te treden, doch er werd een annexatie der gemeenten overwogen. En die zou zeker zijn doorgegaan, als Sadrach niet allen te slim af geweest was en door zijn handigen zet, om Wilhelm door de gemeenten te laten beroepen, de Regeering niet opeens voor een voldongen feit had plaatst. Het Gouvernement achtte het daarna blijkbaar niet geraden, om de gemeenten onder het Protestantsche Kerkbestuur te brengen en hulppredikers er over aan te stellen.

Het stuk uit het „Koloniaal Verslag" van 1884, u meegedeeld in hoofdstuk XXIX, doet u zien, wat de Regeering beoogde, maar ook dat ze er van afzag, omdat ze het niet geraden achtte, „door dwang" haar wil door te zetten. Zoo ging dus in '82 de annexatie niet door. Doch 10 jaar later, toen Wilhelm wegviel en het ook zeker der Regeering wel bekend werd, dat alle contact tusschen Sadrach's kring en de Zending was verbroken, werd er bepaald weer over gedacht, de gemeenten te annexeeren.

Er zijn verschillende feiten, die mij grond geven voor het vermoeden, dat er, gelijk 10 jaar te voren, plannen voor annexatie zijn beraamd. Het eerste feit is, dat niet lang na Wilhelm's dood de Resident van Bagelen heeft voorgesteld, aan Zuidema en Horstman een eenigszins officiëel karakter te geven, m. a. w. ze halve of drie kwart Gouvernementszendelingen te maken. Voorts het tweede feit, dat in dien tijd op geheimen last een nauwkeurige kaart is gemaakt voor de Regeering van de residentie Bagelen, waarop alle gemeenten aangeduid en de woonplaatsen van de personen, die de toelating volgens art. 123 verkregen hadden, in het bizonder gemerkt waren en het getal Christenen was opgegeven. Dan het derde feit, dat aan den Gouvernementspredikant Bieger te Poerworedjo de opdracht is gegeven, een onderzoek in te stellen naar de geschiedenis en het ontstaan der gemeenten en de resultaten van dat onderzoek aan het Protestantsche Kerk-

bestuur te Batavia te rapporteeren. Verder het vierde feit, dat genoemde predikant verscheidene gemeenten is gaan bezoeken in '94 en begin van '95 in Banjoemas en Bagelen, vergezeld van bestuursambtenaren, die hem tot tolk dienden. Hij was bij die bezoeken zeer vriendelijk jegens de Christenen, bood hun zijn hulp aan en beloofde terug te komen, om den doop te bedienen.

Lees vooral, wat over deze zaak is gemeld in „De Heidenbode" van Februari '95 blz. 2 en die van Juli '97 blz. 317 v.v., waaruit blijkt, dat zelfs de bovenbedoelde Resident van Bagelen de Christenen bezocht. Dat er van het terugkomen van Ds. Bieger en het doopen in de Javaansche gemeenten niets kwam in '95, zal wel in verband staan met het feit, dat er in Januari van dat jaar een missionair predikant te Poerworedjo arriveerde, voor wien toelating werd gevraagd, om in Bagelen en Banjoemas in de Zending te arbeiden.

Dan nog het vijfde feit, dat genoemde Gouvernementspredikant, vóór hij in het midden van '95 naar Solo vertrok, het voorstel heeft gedaan, dat de Regeering zou uitspreken, dat de Javaansche gemeenten bij de Protestantsche Gouvernementskerk behoorden en er hulppredikers over zou aanstellen. Voorts het zesde feit, dat zijn opvolger de opdracht kreeg, het verlangde rapport, dat Ds. Bieger nog niet had ingediend, op te stellen.

Zie, op grond van die feiten geloof ik zeker, dat er na Wilhelm's dood is aangestuurd op uitvoering van de annexatie-idee van '82. Om niet „door dwang" den band tusschen Sadrach en de gemeenten los te maken, doch om Sadrach desnoods te laten en te handhaven in zijn positie, maar hem met de gemeenten te brengen onder het Protestansch Kerkbestuur en naast hem één of meer hulppredikers aan te stellen; wilden de aanwezige Zendelingen zich daartoe laten benoemen, gelijk vroeger Bieger en Vermeer, des te beter.

Beschouwt gij de zaak zóó, dan is het te meer verklaarbaar, dat hem in '92 niet op het verzoek der N. G. Z. V. de toelating is ontnomen. Dan begrijpt ge ook, waarom de Regeering in het „Kol. Verslag" van '92 zegt, dat Sadrach niet tot eenige zendingsvereeniging behoorde, dat zijn gedragingen geen aanleiding tot klachten gaven, dat hij bij zijn medechristenen in hooge achting stond en aan hem een groot aandeel moest worden toegeschreven in de vorming en uitbreiding van een groot deel der Inlandsche Christengemeenten.

Daarom zei ik, dat de verhouding van de Regeering tot Sadrach en zijn kring in '92 een gansch andere was dan in '82. Ik twijfel er niet aan, of de gouvernementspredikanten hadden een bepaalden last ontvangen, om op annexatie aan te werken.

Het beginsel, waarvan de Gouvernementskerk uitgaat, leidt daartoe. Al worden er dus thans geen merkbare pogingen gedaan, om de gemeenten te annexeeren, ge moet niet meenen, dat de annexatieplannen zijn opgegeven. Houd er u van verzekerd, dat, als vandaag de Geref. Kerken officieel uitspreken, dat zij zich met Sadrach en zijn kring niet meer zullen bemoeien, morgen het Prot. Kerkbestuur de hand op dien kring legt en het reeds zoo vele jaren gekoesterde annexatie-plan met behulp der Regeering doorzet. Dat vloeit voort uit het beginsel van de Indische kerk, die hier éénige protestantsche kerk wil zijn en geen andere naast zich duldt.

Als dan ook, wat de Heere verhoede, die annexatie eens tot stand mocht komen, dan kreeg gewis de Geref. zending een wenk van hooger hand, om haar koffers te pakken in Bagelen en overal, waar hulppredikers voor de Javaansche gemeenten aangesteld werden. Die maatregel zou noodig geacht worden in het belang van de orde en rust. Er zou dan naast de Javaansche Gouvernementsgemeenten geen vrije Javaansche kerk kunnen geduld worden, noch naast de Gouvernementszending een Gereformeerde Zending.

LXXVIII.

Er komt contact tusschen Sadrach's kring en een Zendeling van de Salatiga-Zending.

Toen Zendeling Wilhelm in Maart 1892 stierf, was alle contact, schreef ik, tusschen Sadrach's kring en de Zending geheel verbroken.

Gij dient echter te weten, dat er niet zoo heel lang daarna aanraking is gekomen tusschen een deel van Sadrach's kring en Zendelingen der Salatiga-Zending.

Het begin van die aanraking ligt in 1893. De Zendeling Kamp schreef toch in de „Missions- und Heidenbote," Febr. 1894, na

verhaald te hebben, dat hij in Tjémée was geweest, o. m. het volgende: „Ook waren Br. Heller en ik in Kendal, de westelijke afdeeling der residentie Samarang. Wij vonden daar twee gemeenten met 291 leden. Het zijn aanhangers van Sadrach. Die menschen hadden twee zeer schoone kerken gebouwd, zonder eenige ondersteuning. Ik hield in beide kerken godsdienstoefening en vond een aandachtig gehoor, juist als toentertijd in Karangdjasa. Over mijn aanbod, hen dikwijls te bezoeken, waren zij zeer verheugd; doch vóór zij zich bij ons aansloten, moesten zij eerst den kjahi imam Sadrach om raad vragen."

Dat „om raad vragen" zal wel moeten zijn: om verlof vragen. Weet gij, hoe die gemeenten daar in Kendal waren ontstaan? Ik zal het u zoo kort mogelijk verhalen.

In de desa Djenar, in het zuiden van Bagelen gelegen, niet ver van Karangdjasa, woonde een goeroe ngèlmoe santrian. Dat is een goeroe, die den lieden een en ander leert van den Islam. Deze was al wel 20 jaar lang santri en had al heel wat leerlingen gehad van heinde en ver. Zoo had hij ook verscheidene moerid's uit Kendal gehad. Nu kwam deze goeroe eens in aanraking met Christenen in Bagelen, dus met volgelingen van Sadrach. Zij geraakten in gesprek over het Christendom, waarvan die Christenen hem een en ander meedeelden. Bij het afscheid zeiden de Christenen tot den goeroe: „als u nog meer weten wilt van den Christelijken godsdienst, ga dan maar den kjahi in Karangdjasa bezoeken." De goeroe volgde dien raad op, trok naar Karangdjasa, liet zich daar door Sadrach onderwijzen, beleed te gelooven en werd alzoo Sadrach's moerid. Verscheidenen van zijn moerid's in Djenar werden nu door hun goeroe in kennis gesteld met het onderwijs, dat hij in Karangdjasa had ontvangen en velen dier santri's verkozen de nieuwe ngèlmoe boven den tot nu toe beleden Islam, volgden het voorbeeld van hun goeroe en werden evenals hij Christen. Al die Christenen in Djenar voegden zich naar Sadrach's aanwijzing bij de gemeente van Sendang, tot tijd en wijle zij zelfstandig een gemeente zouden kunnen vormen. De goeroe van Djenar, die nu de nieuwe, de ware, de echte ngèlmoe bij Sadrach had geleerd, trok daarop al spoedig naar Kendal, waar velen zijner moerid's woonden. Hij vertelde hun, dat hij van godsdienst veranderd was, dat hij nu de ware ngèlmoe van den ratoe hadil, Jezus Christus, had verkregen bij den goeroe Sadrach in Karangdjasa. En het slot van

Keerde dus, wat de verhouding van Sadrach's kring tot de Zending betreft, de oude toestand van vóór '82 terug, dat gold niet van de verhouding tot de overheid. De Regeering stond in '92 heel anders tegenover Sadrach's kring dan in '82. Sadrach werd toen verdacht van zeer booze plannen, gevangen genomen, uit Karangdjasa verbannen en als goeroe en leidsman der Christenen afgezet en vervangen door Bieger. De Overheid heeft hem later wel weer in vrijheid gesteld, naar Karangdjasa laten terugkeeren; ja, weer vergund, als goeroe onder de Christenen op te treden, doch er werd een annexatie der gemeenten overwogen. En die zou zeker zijn doorgegaan, als Sadrach niet allen te slim af geweest was en door zijn handigen zet, om Wilhelm door de gemeenten te laten beroepen, de Regeering niet opeens voor een voldongen feit had plaatst. Het Gouvernement achtte het daarna blijkbaar niet geraden, om de gemeenten onder het Protestantsche Kerkbestuur te brengen en hulppredikers er over aan te stellen.

Het stuk uit het „Koloniaal Verslag" van 1884, u meegedeeld in hoofdstuk XXIX, doet u zien, wat de Regeering beoogde, maar ook dat ze er van afzag, omdat ze het niet geraden achtte, „door dwang" haar wil door te zetten. Zoo ging dus in '82 de annexatie niet door. Doch 10 jaar later, toen Wilhelm wegviel en het ook zeker der Regeering wel bekend werd, dat alle contact tusschen Sadrach's kring en de Zending was verbroken, werd er bepaald weer over gedacht, de gemeenten te annexeeren.

Er zijn verschillende feiten, die mij grond geven voor het vermoeden, dat er, gelijk 10 jaar te voren, plannen voor annexatie zijn beraamd. Het eerste feit is, dat niet lang na Wilhelm's dood de Resident van Bagelen heeft voorgesteld, aan Zuidema en Horstman een eenigszins officiëel karakter te geven, m. a. w. ze halve of drie kwart Gouvernementszendelingen te maken. Voorts het tweede feit, dat in dien tijd op geheimen last een nauwkeurige kaart is gemaakt voor de Regeering van de residentie Bagelen, waarop alle gemeenten aangeduid en de woonplaatsen van de personen, die de toelating volgens art. 123 verkregen hadden, in het bizonder gemerkt waren en het getal Christenen was opgegeven. Dan het derde feit, dat aan den Gouvernementspredikant Bieger te Poerworedjo de opdracht is gegeven, een onderzoek in te stellen naar de geschiedenis en het ontstaan der gemeenten en de resultaten van dat onderzoek aan het Protestantsche Kerk-

bestuur te Batavia te rapporteeren. Verder het vierde feit, dat genoemde predikant verscheidene gemeenten is gaan bezoeken in '94 en begin van '95 in Banjoemas en Bagelen, vergezeld van bestuursambtenaren, die hem tot tolk dienden. Hij was bij die bezoeken zeer vriendelijk jegens de Christenen, bood hun zijn hulp aan en beloofde terug te komen, om den doop te bedienen.

Lees vooral, wat over deze zaak is gemeld in „De Heidenbode" van Februari '95 blz. 2 en die van Juli '97 blz. 317 v.v., waaruit blijkt, dat zelfs de bovenbedoelde Resident van Bagelen de Christenen bezocht. Dat er van het terugkomen van Ds. Bieger en het doopen in de Javaansche gemeenten niets kwam in '95, zal wel in verband staan met het feit, dat er in Januari van dat jaar een missionair predikant te Poerworedjo arriveerde, voor wien toelating werd gevraagd, om in Bagelen en Banjoemas in de Zending te arbeiden.

Dan nog het vijfde feit, dat genoemde Gouvernementspredikant, vóór hij in het midden van '95 naar Solo vertrok, het voorstel heeft gedaan, dat de Regeering zou uitspreken, dat de Javaansche gemeenten bij de Protestantsche Gouvernementskerk behoorden en er hulppredikers over zou aanstellen. Voorts het zesde feit, dat zijn opvolger de opdracht kreeg, het verlangde rapport, dat Ds. Bieger nog niet had ingediend, op te stellen.

Zie, op grond van die feiten geloof ik zeker, dat er na Wilhelm's dood is aangestuurd op uitvoering van de annexatie-idee van '82. Om niet „door dwang" den band tusschen Sadrach en de gemeenten los te maken, doch om Sadrach desnoods te laten en te handhaven in zijn positie, maar hem met de gemeenten te brengen onder het Protestansch Kerkbestuur en naast hem één of meer hulppredikers aan te stellen; wilden de aanwezige Zendelingen zich daartoe laten benoemen, gelijk vroeger Bieger en Vermeer, des te beter.

Beschouwt gij de zaak zóó, dan is het te meer verklaarbaar, dat hem in '92 niet op het verzoek der N. G. Z. V. de toelating is ontnomen. Dan begrijpt ge ook, waarom de Regeering in het „Kol. Verslag" van '92 zegt, dat Sadrach niet tot eenige zendingsvereeniging behoorde, dat zijn gedragingen geen aanleiding tot klachten gaven, dat hij bij zijn medechristenen in hooge achting stond en aan hem een groot aandeel moest worden toegeschreven in de vorming en uitbreiding van een groot deel der Inlandsche Christengemeenten.

Daarom zei ik, dat de verhouding van de Regeering tot Sadrach en zijn kring in '92 een gansch andere was dan in '82. Ik twijfel er niet aan, of de gouvernementspredikanten hadden een bepaalden last ontvangen, om op annexatie aan te werken.

Het beginsel, waarvan de Gouvernementskerk uitgaat, leidt daartoe. Al worden er dus thans geen merkbare pogingen gedaan, om de gemeenten te annexeeren, ge moet niet meenen, dat de annexatieplannen zijn opgegeven. Houd er u van verzekerd, dat, als vandaag de Geref. Kerken officieel uitspreken, dat zij zich met Sadrach en zijn kring niet meer zullen bemoeien, morgen het Prot. Kerkbestuur de hand op dien kring legt en het reeds zoo vele jaren gekoesterde annexatie-plan met behulp der Regeering doorzet. Dat vloeit voort uit het beginsel van de Indische kerk, die hier éénige protestantsche kerk wil zijn en geen andere naast zich duldt.

Als dan ook, wat de Heere verhoede, die annexatie eens tot stand mocht komen, dan kreeg gewis de Geref. zending een wenk van hooger hand, om haar koffers te pakken in Bagelen en overal, waar hulppredikers voor de Javaansche gemeenten aangesteld werden. Die maatregel zou noodig geacht worden in het belang van de orde en rust. Er zou dan naast de Javaansche Gouvernementsgemeenten geen vrije Javaansche kerk kunnen geduld worden, noch naast de Gouvernementszending een Gereformeerde Zending.

LXXVIII.

Er komt contact tusschen Sadrach's kring en een Zendeling van de Salatiga-Zending.

Toen Zendeling Wilhelm in Maart 1892 stierf, was alle contact, schreef ik, tusschen Sadrach's kring en de Zending geheel verbroken.

Gij dient echter te weten, dat er niet zoo heel lang daarna aanraking is gekomen tusschen een deel van Sadrach's kring en Zendelingen der Salatiga-Zending.

Het begin van die aanraking ligt in 1893. De Zendeling Kamp schreef toch in de „Missions- und Heidenbote," Febr. 1894, na

verhaald te hebben, dat hij in Tjémée was geweest, o. m. het volgende: „Ook waren Br. Heller en ik in Kendal, de westelijke afdeeling der residentie Samarang. Wij vonden daar twee gemeenten met 291 leden. Het zijn aanhangers van Sadrach. Die menschen hadden twee zeer schoone kerken gebouwd, zonder eenige ondersteuning. Ik hield in beide kerken godsdienstoefening en vond een aandachtig gehoor, juist als toentertijd in Karangdjasa. Over mijn aanbod, hen dikwijls te bezoeken, waren zij zeer verheugd; doch vóór zij zich bij ons aansloten, moesten zij eerst den kjahi imam Sadrach om raad vragen."

Dat „om raad vragen" zal wel moeten zijn: om verlof vragen. Weet gij, hoe die gemeenten daar in Kendal waren ontstaan? Ik zal het u zoo kort mogelijk verhalen.

In de desa Djenar, in het zuiden van Bagelen gelegen, niet ver van Karangdjasa, woonde een goeroe ngèlmoe santrian. Dat is een goeroe, die den lieden een en ander leert van den Islam. Deze was al wel 20 jaar lang santri en had al heel wat leerlingen gehad van heinde en ver. Zoo had hij ook verscheidene moerid's uit Kendal gehad. Nu kwam deze goeroe eens in aanraking met Christenen in Bagelen, dus met volgelingen van Sadrach. Zij geraakten in gesprek over het Christendom, waarvan die Christenen hem een en ander meedeelden. Bij het afscheid zeiden de Christenen tot den goeroe: „als u nog meer weten wilt van den Christelijken godsdienst, ga dan maar den kjahi in Karangdjasa bezoeken." De goeroe volgde dien raad op, trok naar Karangdjasa, liet zich daar door Sadrach onderwijzen, beleed te gelooven en werd alzoo Sadrach's moerid. Verscheidenen van zijn moerid's in Djenar werden nu door hun goeroe in kennis gesteld met het onderwijs, dat hij in Karangdjasa had ontvangen en velen dier santri's verkozen de nieuwe ngèlmoe boven den tot nu toe beleden Islam, volgden het voorbeeld van hun goeroe en werden evenals hij Christen. Al die Christenen in Djenar voegden zich naar Sadrach's aanwijzing bij de gemeente van Sendang, tot tijd en wijle zij zelfstandig een gemeente zouden kunnen vormen. De goeroe van Djenar, die nu de nieuwe, de ware, de echte ngèlmoe bij Sadrach had geleerd, trok daarop al spoedig naar Kendal, waar velen zijner moerid's woonden. Hij vertelde hun, dat hij van godsdienst veranderd was, dat hij nu de ware ngèlmoe van den ratoe hadil, Jezus Christus, had verkregen bij den goeroe Sadrach in Karangdjasa. En het slot van

zijn verhaal was dan meest: „mijn kinderen en kleinkinderen, of jelui mij nu volgen willen of niet, dat is je eigen zaak, dat moeten je zelf maar weten, maar ik ben Christen geworden."

Het gevolg was, dat zijn moerid's in Kendal hem volgden; zij werden ook Christen, zij trokken ook naar Karangdjasa, werden leerlingen van Sadrach en begonnen weldra des Zondags te vergaderen. In het eerst werden ze nog al bemoeilijkt. Verbeeld u, een Christen uit Djenar, genaamd Thomas, ging op last van Sadrach naar Kendal, om den lieden daar bijbels te verkoopen. Hij werd weldra door den loerah en den kaum van de desa Srèndèng opgepakt en als gevangen man naar de hoofdplaats gebracht, beschuldigd van de agama kraman, den oproergodsdienst, te verspreiden.

Hij zat dagen lang in de gevangenis en werd dan eens voor den pangoeloe, dan weer voor den wedono gebracht en verhoord.

De Christenen in Kendal zonden spoedig bericht naar Karangdjasa en Sadrach zond dadelijk Johannes, zijn vertrouwde, daarheen. Toen deze in Kendal kwam, hadden de Europeesche ambtenaren reeds kennis van de zaak genomen en de Assistent-Resident, die vroeger in Bagelen diende en daardoor Sadrach goed kende, stelde den gevangen Thomas in vrijheid.

Ik deelde u dat even wat uitvoerig mee, ten bewijze hoe spoedig de Javaansche Christenen voor oproermakers worden uitgemaakt. Niet slechts in '82, toen Bieger beweerde, dat Sadrach oproerige plannen koesterde, maar nu nog, meer dan 10 jaar later, waren de Inlandsche hoofden er maar heel spoedig van overtuigd, dat Javanen, die Christen werden, oproermakers waren.

Het optreden van de Inlandsche hoofden in Kendal tegenover de Christenen is te meer bevreemdend, als gij in aanmerking neemt, dat de Gouverneur-Generaal al in '89 een schrijven zond aan de hoofden van Gewestelijk bestuur, waarin wordt medegedeeld, dat de Regeering heeft goedgevonden te bepalen, dat Inlandsche hoofden ten opzichte van de Inlandsche bevolking, ter zake van de uitoefening en verkondiging van eenigen godsdienst bemoeienis van het Bestuur noodig achtende, zij, voor zoover zij niet zelf dien godsdienst belijden, niet bevoegd zijn, zelfstandig maatregelen te nemen of onderzoek in te stellen, maar zich hebben te bepalen tot kennisgeving en tot het vragen van bevelen aan het Europeesch Bestuur.

De Inlandsche hoofden in Kendal hebben tegenover Thomas

gehandeld, alsof zij van deze bepaling niets wisten. Wat daarvan de reden is, weet ik niet. Zendeling Kamp schreef in bovengemelden brief: „de Adsistent-Resident neemt hen (de Christenen) zooals hij ons zelf verhaalde, in bescherming tegen den Regent, die de Christenen haat."

Het zal u na deze mededeeling van Kamp niet verwonderen, als ik u zeg, dat de Christenen in Kendal in het eerst heel wat moeite vanwege de Javaansche ambtenaren, die zeker wel goed op de hoogte waren van de gezindheid van den Regent, hebben ondervonden. Zij hielden echter stand en zoo ontstonden er eenige gemeenten in Kendal. Zendeling Horstman schreef reeds 7 December '93: „Sadrach breidt zijn invloed nu reeds tot in Cheribon en Kendal uit, waar in de laatste maanden veel aanhangers zijn gekomen", zie „De Heidenbode" van Februari '94, blz. 629. Het waren die „aanhangers" van Sadrach in Kendal, die de Zendelingen Kamp en Heller in '93 bezochten en voorstelden, zich bij hen aan te sluiten.

En meen nu niet, dat Kamp, hoorende dat zij Sadrach volgden, niet op de hoogte was omtrent Soerapranata. Hij was immers in '89 te Karangdjasa geweest op de groote vergadering en had daar persoonlijk kennis gemaakt met Sadrach en zijn kring? Hij had hem toen hooren prediken, in welke prediking hij „niets aanstootelijks" hoorde, zooals hij mij zelf verhaalde.

Houd voorts in het oog, dat Horstman vroeger gelijktijdig met Kamp bij de Salatiga-zending was. Hij kon dus van H. gemakkelijk te weten komen, hoe die over Sadrach dacht. Vergeet ook niet, dat Ds. Lion Cachet eenige dagen bij hem logeerde, nadat hij reeds bijna 5 maanden op Midden-Java was. En dat ook daarna Zuidema wegens ziekte eenigen tijd bij hem doorbracht.

Toen Kamp dus den Christenen in Kendal het „aanbod" deed, „hen dikwijls te bezoeken" en daarop ten antwoord kreeg: dat zij „eerst den kjahi imam Sadrach om raad moesten vragen", heeft hij gewis zeer goed begrepen, wat dat antwoord beteekende.

En wilt gij weten, welken raad Sadrach zijn volgelingen in Kendal gaf? Gij kunt dit duidelijk verstaan uit wat de vrouw van Zendeling Heller in N°. 3 van het Salatigablaadje schreef. Het heet daar: „Gelijk de vrienden reeds weten, was het met zijn (Sadrach's) volle toestemming en aanmoediging, dat zijn volgelingen zich onder de leiding van broeder Heller stelden". Dit woord bewijst, dunkt mij, dat toen H. zich in '94 in Kendal

vestigde, Sadrach er niet het minste bezwaar tegen had, dat zij zich bij hem aansloten, zooals hun door Kamp en Heller was voorgesteld.

En twee jaar later is Sadrach in persoonlijk contact gekomen met Heller. In de helft van '96 toch reisde hij naar Semarang, waar ook volgelingen van hem wonen. Op de terugreis nam hij zijn weg door de afdeeling Kendal, om daar zijn kinderen en kleinkinderen, die er reeds drie gemeenten vormden, te bezoeken. Hij trok langs de desa Kaliwoengoe, waar Heller woonde, naar de een paar uur verder gelegen hoofdplaats Kendal. Zijn volgelingen wisten allen van zijn komst en velen wachtten hem dus daar op, of bezochten hem daar.

Zendeling Heller ging, nadat Sadrach eenige dagen daar was, van uit Kaliwoengoe, waar geen gemeente was, naar Kendal om Sadrach daar te ontmoeten en deze voldeed toen aan de uitnoodiging, om met den pandita mee te gaan in zijn wagentje en ten zijnent te logeeren. Natuurlijk trokken velen van Sadrach's volgelingen mee.

De vrouw van Zendeling Heller schreef hierover in bovengenoemd blaadje het volgende: „Wij mogen van een groote overwinning gewagen ten opzichte van de houding van Sadrach. Gelijk de vrienden reeds weten, was het met zijn volle toestemming en aanmoediging, dat zijn volgelingen zich onder de leiding van broeder Heller stelden. En ziet, nu is hij zelf gekomen, om er als het ware zijn sanctie aan te geven. Hij logeerde een dag bij ons. In onze woning was een groote samenkomst, die door meer dan 50 zijner volgelingen bijgewoond werd. Mijn man sprak op dien dag eerst te Balok, 's morgens te 7 uren, daarna in Srendeng te 10 uren en eindelijk 's avonds alhier. Hij leidde met Sadrach de koempoelan (vergadering)".

Gij kunt hieruit duidelijk verstaan, dat er dus contact is gekomen tusschen Sadrach en zijn kring en den Zendeling Heller. Sinds dat bezoek is Heller vertrokken naar de hoofdplaats van Kendal, van waaruit hij nu de drie gemeenten bearbeidt.

En meen nu niet, dat Heller, om zoo ingang te verkrijgen onder Sadrach's volgelingen, zich door Sadrach heeft laten „aanstellen!" Niets daarvan! Maar Heller is wel zoo wijs en voorzichtig geweest om, toen hij, en zeker de andere Zendelingen van de Salatiga-Zending met hem, in Kendal een geopende deur zag, die niet te gaan sluiten voor zich, door heftig te ageeren

tegen Sadrach, of telkens uit te varen tegen zijn volgelingen, als zij nog gestaag naar de vergaderingen in Karangdjasa gingen, waarvoor ze dagen lang op reis moesten. Integendeel. Heller nam den bestaanden toestand, zooals die was en begon de lieden te onderrichten.

Hij liet Sadrach in zijn waarde; hij ontving hem, ja logeerde hem in zijn huis en behandelde hem daarbij met de onderscheiding, die Wilhelm Sadrach bewees. Hij sprak hem toe in het hoog-Javaansch en liet daarmee aan zijn volgelingen hooren, dat hij hem niet als een ondergeschikte, maar meer als zijns gelijken behandelde. Zendeling Heller heeft op deze wijze ingang gekregen bij de Christenen in Kendal, hij treedt geregeld op in hun gemeenten. En in den laatsten tijd gaan zij niet meer naar de vergaderingen in Karangdjasa.

Zoo is er dus tusschen een deel van Sadrach's kring en de Zending weer contact gekomen. De voorstelling die Sadrach, en zeker ook wel zijn volgelingen, zich van dit contact vormen, blijkt, dunkt mij, het best uit zijn eigen woorden. Toen hij mij de zaak verhaalde, zei hij: „para pasamoewan hing Kendal sampoen koela pasrahaken dateng toewan pandita Heller", wat beduidt: „de gemeenten in Kendal heb ik overgegeven aan den Zendeling, den heer Heller." Gij kunt dat ook verstaan uit de mededeeling van den missionairen arts Scheurer, die in „De Heidenbode" van Juni/Juli 1898 schreef: „Heel eenvoudig maar beslist zeide Sadrach, hoe hij destijds Kendal aan Pandita Heller ter bearbeiding had overgegeven".

LXXIX.

Sadrach's kring in dezen tijd. — De vergaderingen te Karangdjasa. — Sadrach's invloed geldt nog op Midden-Java gelijk voorheen. — Sadrach is nog het middelpunt van den ganschen kring. — Zijn houding tegenover het heilsleger en Rome.

Thans wil ik u een en ander meedeelen van Sadrach's kring, van het gemeentelijk of wilt gij het religieuse leven van dien kring, opdat gij er u eenige voorstelling van zoudt kunnen

maken. Laat mij er u echter nog even met nadruk op wijzen, wat Sadrach's kring is en hoe groot zijn omvang is.

In hoofdstuk IX heb ik u aangetoond, hoe het op Midden-Java was bij Sadrach's komst in Bagelen. En hoe was het nu, nadat Sadrach en de zijnen daar een dozijn jaren gearbeid hadden? In Tegal, waar Bieger in 1871 kwam, was in 1883 geen enkele gemeente ontstaan door Bieger's arbeid, noch door dien van zijn opvolger Uhlenbusch.

In Banjoemas was in '83 de kring van Vermeer kleiner in aantal, dan toen hij in '67 kwam. In Bagelen, waar Bieger zich in '78 vestigde, was geen enkele gemeente, hoe klein ook, door zijn arbeid ontstaan; de gemeente in Poerworedjo was vrucht van den arbeid van Mevrouw Philips. Doch daarentegen waren er door den arbeid van Sadrach en de zijnen in de residentiën Bagelen, Banjoemas en Pekalongan een 23 gemeenten ontstaan met een zielental van 3039 Christenen.

Al deze gemeenten ontstonden geheel buiten eenigen arbeid van de Zendelingen om. Zelfs Vermeer, Bieger, en Uhlenbusch getuigen, dat al die 23 gemeenten Sadrach's gemeenten waren, door hem gesticht. Hun berichten in „De Heidenbode" en hun stukken in „De Opwekker," u vroeger genoemd, zijn daar ten bewijze. De Regeering verklaart het eveneens, op grond van door de ambtenaren ingestelde onderzoekingen, in Koloniale Verslagen, vooral in die van '84 en '92. De gemeenten zelve getuigen het ook blijkens de antwoorden aan Ds. Lion Cachet, meegedeeld in „Een jaar op reis." De beroepsbrief van Wilhelm bewijst het onweerlegbaar. Daar valt dus niets tegen in te brengen; feiten zijn nu eenmaal feiten.

En zoo is het ook een niet te weerspreken feit, dat die kring van Sadrach zich sinds '83 nog gestaag heeft uitgebreid. En dat niet door den arbeid van Vermeer, Bieger of Uhlenbusch. Ook niet door den zendingsarbeid van Wilhelm, want die had, gelijk ik u al uitvoerig schreef, de handen meer dan vol met de terechtbrenging en herderlijke zorg van de reeds bestaande gemeenten en met schoolzaken. En evenmin is die kring uitgebreid door den arbeid van [illegible] f Horstman.

Vindt gij dus in „[illegible]ode" van Maart 1891 door Wilhelm gerapporteerd, [illegible] kerken op Midden-Java waren en trekt gij daarvan [illegible]ermelde 2 in Tegal en 4 in Banjoemas en 1 in Poer[illegible] die al vóór Sadrach's komst ont-

staan waren, dan houdt gij er 63 over; vermindert gij dat getal met die in '83 reeds door Sadrach gestichte 23 gemeenten, dan komt gij tot de ervaring, dat er na 1883 in 8 jaren tijds 40 gemeenten als vrucht van de propaganda van Sadrach en zijn kring bijgekomen zijn.

Zie, deze in 1890 bestaande 63 gemeenten, in de zes residentiën verspreid, waren Sadrach's gemeenten; zij vormden zijn kring. En ik verzeker u, dat al de actie tegen Sadrach, zoowel vóór als in '91, niet één enkele van Sadrach's gemeenten aan zijn invloed heeft kunnen onttrekken. Toen de afgevaardigde der N. G. Z. V. in '92 Java verliet, was die gansche kring nog om Sadrach geschaard met dezelfde gehechtheid als vóór zijn komst. Sadrach en de zijnen hebben zich sinds '92 met bewustheid als een zelfstandigen kring gehandhaafd tegenover de Zending.

Zooals gij weet, hadden zij vóór '83 geregeld algemeene vergaderingen om de 35 dagen te Karangdjasa. Door den invloed van Wilhelm kwam er later eenige decentralisatie, toen er classicale vergaderingen in de verschillende residentiën werden ingevoerd en allen slechts éénmaal per jaar te Karangdjasa saamkwamen. In 1892 verdween weer alle decentralisatie. De classicale vergaderingen vervielen en in de plaats van eens per jaar, begonnen de gemeenten drie of viermaal per jaar allen saam te komen te Karangdjasa. Zóó is het op dit oogenblik.

Om de 105 dagen trekken daar afgevaardigden van alle gemeenten heen, zoodat er vaak honderden menschen bijeen zijn. En in die vergaderingen is Sadrach in de volle beteekenis van zijn naam Soerapranata (gerechtigd tot regelen) de persoon, die alle gemeentezaken regelt.

Op die vergaderingen rapporteeren de gemeenten, hoe groot haar zielental is, en wat er in den verloopen tijd voorviel; met welke moeielijkheden zij te worstelen hadden; of er gemeenteleden of oudsten zijn, die zich misdroegen, in één woord, alle zaken der gemeenten worden daar gerapporteerd en behandeld.

Meen nu echter niet, dat Sadrach dan in die vergadering als een soort koning of half-god zetelt en van uit de hoogte zijn bevelen geeft. Volstrekt niet! Hij zit daar als een echte Oostersche goeroe met zijn moerid's, als een vader met zijn kinderen en kleinkinderen. Het gaat daar op zoo'n vergadering echt aartsvaderlijk toe, alsof het ééne groote familie is, waar de grootvader natuurlijk wel op echt Javaansche wijze met het grootste

ontzag wordt aangehoord, maar waar toch ook de oudere onder de kinderen en kleinkinderen met volle vrijmoedigheid hun meening uiten.

Dat die vergaderingen den onderlingen band tusschen hen en hun bapa gestaag onderhouden en versterken, behoef ik u natuurlijk niet te betoogen. Denk dus maar niet, dat de organisatie dier Javaansche kerken sinds '91 uit elkaar is gerukt en dientengevolge in verval is. Volstrekt niet!

Er is in genoemd jaar geen steentje van het gebouw losgewrikt, veel minder is het gebouw zelf tegen den grond geworpen. Neen, die kring van Sadrach is nog altoos één geheel; de zaken van dien kring loopen geregeld, want Sadrach houdt alles bijeen en bestuurt ze met vaste hand, met wijs beleid en slim overleg. En meen ook niet, dat het aantal gemeenten of dat der volgelingen van Sadrach na '91 is verminderd. Het tegendeel is waar.

Het aantal Christenen en gemeenten breidt zich nog steeds uit, wijl de propaganda nog altijd voortgaat. Gij hebt dat reeds kunnen verstaan, uit wat ik u een vorig maal van Kendal verhaalde. Behalve daar in Karangdjasa zijn er op het oogenblik als vrucht van die propaganda ook in Soerakarta al drie gemeenten met eigen kerkjes ontstaan, en dat terwijl de propaganda in Soerakarta zeer bemoeilijkt wordt en de door Sadrach er heen gezonden predikers al herhaaldelijk in botsing kwamen met de politie.

Er komen dus nu geregeld bijna 70 Javaansche kerken uit 6 of 7 residentiën te Karangdjasa saam. De voorstelling, dat Sadrach's invloed slechts tot „de vlakte" zich zou bepalen, als ook die van een „Sadrachsche zone" is geheel in strijd met de werkelijkheid. Zoo ook de voorstelling, dat er in '91 op Midden-Java in den kring van Sadrach scheiding is gekomen tusschen gemeenten, die hem bleven volgen en gemeenten, die zich van hem afkeerden. Evenmin als zulk een scheiding vóór '91 bestond, bestaat ze na dien tijd. Al de gemeenten, die zich vroeger aan Sadrach hielden, doen dat nu nog, ook in het vorstenland Djocjakarta, gelijk gij ook kunt verstaan uit de mededeeling van den missionairen arts Scheurer in „De Heidenbode" van Juni/Juli '98, waar hij verhaalt, dat hij daar met „vele Christenen op hun reis naar Karangdjasa kennis maakte."

Er valt niet aan te twijfelen, of Sadrach's invloed op Midden-Java geldt nog gelijk voorheen.

Dit is zoo klaar als de dag. Het is trouwens niets te verwonderen, want er is sinds '92 nog meer aanhoudend persoonlijk contact tusschen de Javaansche Christenen en Sadrach dan in Wilhelm's tijd. Behalve toch dat de oudsten of voorgangers van elke gemeente er om de 105 dagen heen gaan, om de boven besproken algemeene samenkomsten bij te wonen, trekken zij vaak ook tusschentijds naar Karangdjasa, hetzij om geboorten of sterfgevallen te melden, hetzij om met Sadrach te raadplegen over te sluiten huwelijken en allerlei andere zaken. Er wordt toch in de gemeenten niets van eenig belang buiten hem om gedaan, geen kerkje wordt er gebouwd of gerepareerd zonder overleg met of hulp van hem. Ieder Christen wordt door hem ingedeeld bij een bepaalde gemeente in de buurt, als er in zijn eigen desa nog geen kerkje is; hij wijst aan, in welke desa een kerk zal gebouwd worden; hij splitst en combineert de desa's, die saam één gemeente zullen vormen. Zie, zoo is Sadrach tot op den huidigen dag de hoofdpersoon, het middelpunt, van den ganschen kring. Hij houdt alles bij elkaar. Hij gaat ook nog gestaag uit, om zijn kinderen en kleinkinderen te bezoeken.

Hij treedt dan natuurlijk ook op in de verschillende kerkjes en predikt. En hij zendt ook nog gestaag zijn twee getrouwen, Markoes en Johannes, om als zijn vertegenwoordigers de gemeenten te bezoeken. En dat het hem niet onverschillig is, als er pogingen gedaan worden, om zijn volgelingen van hem af te trekken, blijkt wel uit zijn houding tegenover het heilsleger en Rome.

Immers al de bezoeken van de mannen van het heilsleger, in Karangdjasa gebracht, het zich een tijdlang vestigen van twee hunner in Sapoeran (Bagelen), waar een gemeente van Sadrach is, heeft niets uitgewerkt. Al hun pogingen, om ingang te krijgen in Sadrach's kring, leden schipbreuk. Sadrach, die zelf eens een vergadering van het heilsleger in Samarang bijwoonde, zegt tegen zijn volgelingen, dat hij geen lust heeft in zulk een rumoerige manier van godsdienstige samenkomsten houden. Ook zegt hij, dat zij, die daar voorgaan, zoo maar spreken, „zonder het Woord Gods tot grondslag van hun redevoering te maken."

En hoe hij over de pogingen van Rome's kerk denkt, om de zijnen van hem af te trekken, kunt gij uit het volgende verstaan. Kjahi Elia Sedja Wigoena, „het hoofd" der Christenen in Kedoe, vertelde aan Sadrach, dat hij wel tot viermaal toe door een ge-

zant van den pastoor was aangezocht, om tot de Roomsche kerk over te gaan.

Hij zou, als hij in dienst der Roomsche Kerk trad, een ruim maandgeld ontvangen, wel f 60 of nog meer per maand. Dat was voor Elia, die vroeger een geëerd en gezocht goeroe was, vóór hij tot het Christendom overging, doch die nu geen cent bezit, een zeer verleidelijk aanbod. Doch weet gij, wat Sadrach hem zei? Hij sprak: „als je de schatten en rijkdommen dezer wereld verkiest boven de versmaadheid en armoede van Christus, wordt dan maar Roomsch, maar ik bedank er voor." Kjahi Elia heeft er na dien tijd niet aan gedacht, om over te loopen naar den pastoor, maar houdt zich trouw aan zijn goeroe Sadrach.

Zie, dit alles bewijst duidelijk, dat Sadrach's invloed volstrekt niet is geknakt in '91 of daarna, maar tot op dit oogenblik eer is toegenomen en dat zijn kring zich nog gestadig uitbreidt.

LXXX.

De godsdienstoefening of de koempoelan in Sadrach's kring.

Elken Zondag komen de gemeenten saam, meest in een bepaald kerkgebouwtje, onder leiding van een voorganger, om godsdienstoefening te houden.

Dat kerkgebouwtje is gewoonlijk maar zeer eenvoudig, van bamboe met een dak van alang-alang, lang gras, dat gedroogd is, en met wat gevlochten klapperboombladeren tot zitmatten op den grond of ook wel met ruwe houten banken.

Is het slechts zulk een gewoon kerkje, dan bouwt de gemeente het uit eigen middelen, de naburige Christenen helpen een handje bij het in elkaar zetten.

Wenschen zij echter op een bepaalde plaats een flink kerkgebouw te zetten, dan vragen zij hulp aan alle gemeenten. Zij, die zoo'n kerk willen bouwen, deelen dat mee op de vergadering in Karangdjasa en alle vertegenwoordigers der gemeenten komen met de boodschap thuis, dat de broeders te N. N. hulp vragen; een ieder wordt aangespoord, eens na te gaan, wat hij geven kan en tegen de volgende vergadering geeft dan elk wat mee

aan dengenen, die er heengaat, om het daar den broeders, die hulp vragen, te overhandigen. Kunnen die dan zoo de middelen er voor bij elkaar krijgen, dan bouwen zij gaarne een bamboekerk met steenen fondament en pannen dak en kiezen dan den vorm, zoowel wat de verhouding van lengte en breedte als wat het dak betreft, van de hier bestaande Mohammedaansche bedehuizen.

Opmerkelijk is, wat Vermeer hiervan schreef na zijn bezoek aan Karangdjasa, bij de inwijding van de kerk aldaar. Het luidt in zijn brief in „De Heidenbode" van '86 aldus: „den kerkvorm, volkomen gelijk aan de op Java in gebruik zijnde Misigid, en de turksche trom daarin, alsmede het slaan op die trom op gezette tijden, kon ik mij niet verklaren. Sadrach beriep zich op Paulus, op het „allen alles worden" van dien Apostel, opdat hij eenigen mocht behouden.

Het slaan op de bedoeg (de turksche trom) zou oorzaak geworden zijn tot kennismaking met het Evangelie. Niet overal hebben zij zulk een bedoeg; zij behelpen zich meestal maar met een bamboekoker, in de lengte van een opening voorzien, waarop geslagen wordt, om de gemeente saam te roepen.

Als een kerkgebouwtje voor het eerst wordt gebruikt, is de gewoonte der Christenen, om het met groen te versieren van binnen en buiten, als een teeken van vreugde. Soms komt Sadrach zelf en preekt bij die gelegenheid. Doch komt hij niet, dan gaan zij hem naar Javaansche gewoonte „verlof vragen", om het in gebruik te nemen.

Het kerkgebouw staat meestal op het erf van den voorganger, die in overleg met de gemeente door Sadrach is aangesteld. Die voorganger noemen zij imam. Zoo heet ook bij de Mohammedanen de persoon, die in de samenkomst op Vrijdag het algemeen gebed leidt.

De Christenen verzamelen zich vóór de godsdienstoefening in het huis van dien imam; de lieden, die van verre komen, krijgen daar meestal een kop thee ter verkwikking. Zijn allen present, dan begeven zij zich naar het kerkgebouw. Vóór zij binnentreden, doen zij al gaande in stilte een gebed van dezen inhoud: „O mijn Vader, Heere, God de Vader, ik ben een zondaar, ik smeek vergeving. Amen."

Zooals gij weet, is het de gewoonte der Mohammedanen, om bij het binnentreden van de moskee „twee vluchtige rak-'at's,"

gebeden met buigingen, te bidden. Zeer waarschijnlijk houdt die gewoonte der Christenen, om het boven meegedeeld gebed te doen vóór het binnentreden, verband met dat Islamsch gebruik.

Als zij in de kerk komen, begeven zij zich eerst naar de offerbus, die meestal op of onder den lessenaar van den voorganger staat, om er hun gave in te werpen en spreken daarbij weer een stil gebed uit, dat aldus luidt: „O God, mijn Vader, ik bied door mij afgezonderd geld aan, het wordt aangeboden aan God den Vader. Amen." Daarna begeven zij zich naar hun plaatsen.

De vrouwen hebben, niet overal, maar vooral in de gemeenten in Pekalongan, een soort witten sluier om het hoofd. In „De Heidenbode" van '86 schreef Vermeer over zijn bezoek aan Karangdjasa o. m. het volgende: „het moest mijne opmerkzaamheid trekken, dat de vrouwelijke lidmaten der gemeenten met gedekte hoofden in het bedehuis verschenen." En in „De Heidenbode" van Juli '90 schreef Horstman: „Eigenaardig, dat hier (Derma) en in nog enkele gemeenten, sommige vrouwen met een soort sluier over het hoofd, de godsdienstoefeningen bezoeken, denkelijk naar 1 Corinthe 11:1—15." De Christenen zeggen ook, dat zij het doen ter onderhouding van Paulus' bevel en dat daarom ook de mannen zich van hun hoofddoek ontdoen, gelijk Vermeer schreef: „terwijl de mannen wel het hoofd ontdekken maar „lang haar" droegen."

Het is wel mogelijk, dat zij het alleen doen, om alzoo het woord van Paulus te onderhouden, maar toch geloof ik, dat het in verband staat met de gewoonte der Islammers hier. Javaansche vrouwen, die des Vrijdags naar de moskee gaan, zijn ook gesluierd, meestal met een witten, soms met een sluier van andere kleur. En ook als die vrome Islamsche vrouwen, die echter zeer zeldzaam zijn, in haar huis op de gezette tijden het gebed doen, hebben zij het hoofd gedekt.

Dit is geheel naar het voorschrift der Mohammedanen, dat vrouwen bij het gebed het geheele lichaam, behalve het gelaat en de handen, bedekt moeten hebben. Het boven vermeld gebruik is echter tegenwoordig lang niet zoo algemeen meer in de gemeenten als vroeger. Zoo is het ook met het afdoen van den hoofddoek onder de godsdienstoefening en het dragen van kort haar. Vermeer schreef van het laatste: „Sadrach zelf liet zich het haar kort afsnijden, totdat hij zag, dat zijn breken in deze met de gewoonte van het meerendeel van de Javanen een be-

letsel werd tot het toetreden tot de gemeente, daar sommige meenden, dat hij een Mohammedaansche santri was." Gij ziet tegenwoordig nog wel lieden, die in de godsdienstoefening hun hoofddoek afdoen en zoo met lange hangende haren neerzitten, maar met kort haar ziet gij er niet één meer.

Zij u hier nog even meegedeeld, dat een 50 jaar geleden „vader Emden" en anderen te Soerabaja den Javaanschen Christenen leerden, dat zij hun hoofddoek moesten afschaffen als heidensch en hun haar kort knippen, een baadje dragen van Hollandsch model en de kris afleggen en dergelijken meer.

Doch ik keer nu terug tot de godsdienstoefening, die altoos koempoelan, vergadering, genoemd wordt. Nadat allen op den grond of op banken gezeten zijn, plaatst de imam, voorganger, zich achter een soort lessenaar en geeft een Psalm of lied op, om te zingen en doet na het zingen het gebed. Meestal bidt hij het „Onze Vader." Hij leest de Wet der tien geboden met de verklaring er van in Mattheus 22:37—40, of ook wel de 12 artikelen des geloofs en daarna leest hij uit Gods Woord, meestal uit het Nieuwe Testament. Is er tweemaal koempoelan, dan leest hij den éénen keer uit het Oude, den anderen keer uit het Nieuwe Testament. De bijbel of gedeelten van den bijbel zijn gewoonlijk in een witten doek gewikkeld en in het huis van den imam opgeborgen. Hij haalt ze even voor hij koempoelan gaat houden te voorschijn en vaak gaat de witte doek mee en wordt „het boek," kitab, pas op den lessenaar er uitgenomen en de doek over de lessenaar gelegd.

Ik denk, dat dit gebruik in verband staat met de gewoonte der Mohammedanen. Als een Mohammedaan in een toestand van onreinheid is, mag hij den koran niet aanraken; volgens Aboe Hanifat mag zoo iemand echter den koran „aan een band of in een doek gewikkeld dragen". Gij kunt hier de vrome Islammers vaak zien loopen met de „kitab", het boek, in een witten doek gewikkeld.

De imam nu leest, gelijk ik zei, uit het Oude of Nieuwe Testament, wat afgewisseld wordt met gezang.

Het gelezen Woord verklaren, kan hij niet. Ja vaak kan de imam, meestal een oud man, zelf niet lezen, in dat geval leest zijn jongere broeder of zijn zoon. Poogt een imam het gelezen Schriftwoord te verklaren, wat wel eens gebeurt, als de voorganger vroeger santri of goeroe was, dan geeft hij, puttende uit

zijn ouden schat van kennis, meer Javaansch-Islamsche religieuse beschouwingen of verhalen dan verklaring van Gods Woord.

Doch in den regel bepalen de imam's zich tot het lezen zonder meer. Is het lezen gedaan, dan sluit de imam met een dankgebed.

Gij zult misschien denken: „maar hoe kan zoo'n man voorgaan in het gebed?" Daarvoor heeft Sadrach gezorgd. Elke door hem aangestelde imam krijgt of neemt afschrift van het in gebruik zijnde formulierboek, door Sadrach gemaakt. Daarin staat het „Onze Vader," de 12 Artikelen, de Wet der tien geboden met Matth. 22:37—40, een dankgebed en andere gebeden en formulieren voor gemeenschappelijk en privaat gebruik, zooals o.a. de twee u boven meegedeelde gebeden van het binnentreden in de kerk en het offeren in de bus. Ik zal u den inhoud van dat formulierboek wel achtereenvolgens meedeelen, waar het te pas komt.

Het dankgebed, waarmee de imam eindigt, is van den volgenden inhoud: „O God de Vader, God de Zoon, God de Heilige Geest, geef dat wij, mannen en vrouwen, mogen gesterkt (of standvastig gemaakt) worden in ons loven van U. Ach, mocht ons geschonken worden, bevestigd te worden in ons prijzen van U, zijnde in de tegenwoordigheid van U, o God, die de eenige Vader zijt. Amen".

Wat het zingen in de koempoelan betreft, daarover wil ik nog opzettelijk spreken. Dat zingen toch is, als zij het probeeren op de Hollandsche koraalwijzen te doen, in één woord allerongelukkigst. Zij gebruiken daarvoor een bundel, vrij uit het Hollandsch in het Javaansch vertaalde Psalmen en Gezangen. Toen Ds. Lion Cachet den eersten Zondag, dat hij in Poerworedjo was, des morgens in de kerk en des middags in de Keuchenius-school de Javanen had hooren zingen, was zijn indruk: „Het zingen, schoon begeleid door orgelspel, was niet goed, niet beter dan bij de morgengodsdienstoefening in het kerkje. Alsof Javanen hoegenaamd geen oor hadden voor koraal-muziek", zie zijn boek blz. 260.

Gij kunt hieruit al wel begrijpen, hoe zijn indruk zou zijn, als hij eens in de desa zou hooren zingen, waar geen orgel, en van oefening in het zingen van koraalwijzen geen sprake was. Hij geeft dien indruk weer in de volgende woorden: „Joeda gaf nu op te zingen van Psalm 19, het 4de vers: „Des Heeren wet nochtans", natuurlijk in het Javaansch. Zúlk „zingen!" Alsof allen zwaar verkouden waren, en daarenboven ieder voor

zich, uit een anderen toonaard, op een nog niet bekende wijs, iets gansch bizonders op het gebied van zang moest voortbrengen. Het zou geweest zijn, om te gieren van het lachen, indien het niet zoo aandoenlijk door het harte sneed. Arme menschen; zij kunnen het waarlijk niet helpen; van koraal-muziek, zoo totaal anders dan de hunne, hebben zij geen begrip", zie blz. 342 van zijn boek.

Ik kan mijn indruk van het pogen der Javaansche Christenen, om Hollandsche Psalm- of Gezangwijzen te zingen, niet beter weergeven dan in boven aangehaalde woorden. Het is onstichtelijk voor een Hollandsch oor en meen niet, dat het voor een Javaansch oor stichtelijk en aangenaam is. Ik heb wel eens vernomen, dat een Javaan luisterend naar een groep Christenen, die op hun manier Psalmen zongen met begeleiding van een orgel, zijn indruk weêrgaf met de woorden: „Kados sagawon", ze huilen als honden. Gij zult zeggen: maar dat is dan ook het rechte zingen van onze schoone melodieën niet. Ik geef u daarop ten antwoord, dat een Javaan in Djocja mij verzekerde, dat als de Javaansche grooten, die nog al met Hollanders omgaan, eens een door hen zeer geprezen Hollandsche zangeres hooren zingen, zij hun indruk weergeven in de woorden: „kaja asoe 'mbahoeng", het lijkt wel een huilende hond.

En dat verwondert mij niets. Javaansche muziek en zang, tembang, is zoo geheel anders dan Hollandsche en in het algemeen Westersche muziek en zang.

Wilt gij u van de Javaansche muziek eenigermate op de hoogte stellen, lees dan wat Zendeling Poensen daarvan schreef in de „Mededeelingen vanwege het Nederlandsche Zendelinggenootschap," 16e jaargang. Hij zegt daar o. m.: „de stijl der Javaansche muziek verschilt belangrijk van de Westersche. Vooral gevoelt de Westerling het eigenaardige van stijl en toonstelsel der Javaansche muziek, als hij een inlandsche melodie poogt na te zingen. Die menigvuldige keeltrillingen, eigenaardige overgangen en moeilijke intervallen zijn wezenlijke bezwaren voor onze organen, die aan iets dergelijks niet gewoon zijn". Hij deelt mee, dat „niettegenstaande de Javaan geen denkbeeld heeft van noten, hij omtrent 300 soorten van muziek zou hebben, die de muzikanten uit het hoofd spelen".

Dat de muziek der Javanen tamelijk wel ontwikkeld is, kunt gij ook verstaan uit zijn mededeeling, dat er twee verschillende

octaven zijn, die den grondslag van alle Javaansche muziek vormen. Het geluid van de eene octaaf klinkt helder als dat van een glas, dat van de andere klinkt troebel, dof, als van een dik gegoten koperen voorwerp.

En niet alleen is er tusschen die beiden octaven verschil van geluid, maar ook van toons-intervallen, zoodat voor iedere octaaf een apart instrument noodig is.

Ik spreek u van dit alles even, om u goed te doen verstaan, dat ook de Javaan eigen muziek en zangwijzen heeft, verschillende melodieën, vroolijke en droevige. En ziet, op die Javaansche melodieën zingen nu de Christenen op Midden-Java ook wel liederen in Javaansche dichtmaat, tembang genaamd.

Wilhelm heeft in het kerkelijk handboekje, dat hij in '90 opstelde, verschillende tembang's op onderscheidene melodieën opgenomen. Gij vindt daarin het „Onze Vader", een gebed bij het begin van de koempoelan, een morgengebed, een gebed voor het eten, een dankzegging na het eten, een avondlofzang, de 10 geboden en de twaalf artikelen, alles op tembang, met de melodie aangegeven, waarop zij moeten gezongen worden. Vaak weerklinken die liederen nog heden ten dage in de woningen der Christenen. Op Pangen zongen de jongens wel in het Javaansch vertaalde liederen van Moody en Sankey en dergelijken, doch aan het zingen van hun Javaansche melodieën, hun tembang, konden zij hun hart niet ophalen.

Op de Zendingsconferentie van '85 heeft de Zendeling Jansz een referaat gehouden over het invoeren van kerkliederen op tembang en naar aanleiding daarvan sprak die conferentie als haar gevoelen uit: „dat de invoering van Europeesche melodieën niet slechts alleen niet behoeft achterwege te blijven, maar moet worden bevorderd", zie overzicht dier conferentie, blz. 16. Genoemde referent heeft toen o. m. de stelling uitgesproken: „dat voor gemeenschappelijk gezang bij de tembang geen plaats is".

Nu, 13 jaar later, wordt die zaak opnieuw ter sprake gebracht. Zendeling Tiemersma schreef in „De Opwekker" van 15 Juni l.l. het volgende: „Een Soendaneesch helper van een mijner gemeenten heeft enkele Psalmen en Gezangen tot Soendaneesche tembang gemaakt. Toen ik die gemeente het laatst bezocht, liet ik de door dien helper vervaardigde tembangs zingen. Al de aanwezigen zongen mede en ze bleven heel goed in de maat. Den volgenden dag, na afloop van de godsdienstoefening, zong heel

de gemeente enkele dezer tembangs en ook toen vond ik, dat ze heel goed in de maat bleven en het zingen klonk mij welluidend in de ooren. Ik vind daarom, dat de stelling, dat de tembang zich niet leent voor gemeenschappelijk gezang, nog niet bewezen is. Ook volgens het oordeel van een paar ontwikkelde Inlandsche hoofden, met wien ik meermalen sprak over de tembang, leent deze zangwijze zich wel voor gemeenschappelijk gezang".

Ik kan hier nog een en ander bijvoegen, dat dunkt mij bewijst, dat de Javaansche zangwijze wel degelijk voor gemeenschappelijk gezang gebruikt wordt. Als bij feestelijke gelegenheden de sarimpi's of de badaja's voor den vorst in Solo en in Djocja optreden, worden hun bewegingen geleid door een koorzang van verscheidene personen. Voorts viel mij op een bericht in „Het Centrum" van November '97, waarin werd meegedeeld, dat een prijaji-vereeniging bij gelegenheid van de verjaring van Z. H. den Soesoehoen te Solo „een passende lofzang" zouden zingen met begeleiding van de gamelan. En de santri's zingen bij huwelijksfeesten en andere gelegenheden te zamen godsdienstige lofzangen (slawattan) op Javaansche melodieën met Arabische woorden.

De Javaan zou geen gemeenschappelijk gezang kennen! En de kinderen zingen bij hun spelen gemeenschappelijk allerlei versjes. In de „Mededeelingen v. w. h. N. Z. G." 42e deel kunt ge een twintigtal zulke kinderversjes vinden met de muziek er bij. Een er van luidt:

„Komt makkers, allen hier,
„Ons vereenigend ten gezang
„Wat hebben wij een pret
„Zoo te zamen zingende."

Dit alles bewijst, dat de Javaan wel degelijk gemeenschappelijk gezang kent. En wat sinds jaren in den kring van Sadrach geschiedt, bewijst, dat de Javaan geen bezwaar heeft, om die zangwijze ook voor kerkgezang te gebruiken. Zij zingen sinds vele jaren eenige kerkliederen op Javaansche wijzen. Sadrach leerde ze hun.

Ik denk, dat hij ze uit den kring van Coolen heeft. Coolen toch liet de Javaansche Christenen hun God loven met liederen in Javaansche dichtmaat en Javaansche melodieën, met begeleiding van Javaansche muziek.

„Dit nu," schreef Smeding, „is iets, wat de vrienden der Zen-

ding van vroegeren tijd te Soerabaja den Christenen als zonde leerden beschouwen. Terwijl men te Soerabaja de Javanen, die Christenen werden, door verandering in kleeding enz. tot halve Hollanders maakte, deed Coolen al zijn best, den geloovigen Javaan in zijn maatschappelijke leven Javaan te laten blijven. Ook gamelanspel, maar zonder talèdèk, dansmeid, rekende hij voor de Christenen niet ongeoorloofd, evenmin als wajang." Zie „Med. v. w. Ned. Zend.," 5e jaargang, blz. 278 en 281.

De Zendeling Harthoorn bezigde ook de tembang tot kerkgezang.

Ik deelde u dit alles mee, om u te doen zien, dat er al sinds een kleine 50 jaren pogingen zijn gedaan, om een Javaansch kerkgezang te krijgen. En het is, dunkt mij, zeer begrijpelijk, dat Sadrach en zijn kring, die zich bij voorkeur „kristen djawa" noemen, ook in hun godsdienstoefening met Javaansche melodieën en in Javaansche dichtmaat begeeren te zingen. De tembang, die zij in de koempoelan zingen, is niet veel.

Laat mij u, ook ter kenschetsing van den geest van Sadrach's kring, een enkel lied in proza vertalen. Een lied, dat veel bij het begin van de koempoelan wordt gezongen, is van dezen inhoud: „O God, die van den beginne de eerste zijt, moge Gij zegen, sterkte en heil schenken. Dat Gij ons lichaam, onzen geest en onze ziel zonder feil beware, totdat wij de komst van onzen Heere Jezus Christus, den Zone Gods, beleven. Amen." Een ander lied, dat in den kring van Toenggoel-Woelang bij het bedienen van den Doop werd gebruikt, zingen de Christenen op Midden-Java ook wel. Het luidt ongeveer aldus: „Heere, wij zijn hier, om gereinigd te worden door het reine water, opdat wij des Heeren eigendom worden mogen. Wij beloven den Heere met eerbiedig geloof aan te nemen en Hem eer te bewijzen. Hij is het doel van al ons begeeren." Geregeld worden deze Javaansche verzen op Javaansche melodieën in vele gemeenten gezongen.

En laat mij u ten slotte ten bewijze, dat de Javaan naar zulk een Javaansch kerkgezang verlangt en zoekt, nog iets meedeelen. Ik kwam voor eenigen tijd tot de ervaring, dat een Zendelinghelper in den bovengenoemden bundel van Psalmen en Gezangen er eenige had gezocht, waarvan het aantal regels der verzen en het aantal lettergrepen der regels overeenkwam met een bepaalde tembang. En ofschoon nu de eindklanken niet waren, zooals de rijmende eindklanken in die tembang, zong hij die

Psalmen toch gaarne op de Javaansche melodie en het klonk voor mijn gehoor inderdaad veel beter, als een koempoelan zóó de Psalm zong, dan op de Hollandsche wijze.

LXXXI.

Over de hoogdagen, de kerkelijke verloving en het huwelijk, het aan den Heere voorstellen van de kleine kinderen en het verzoeningsmaal bij de wisseling des jaars.

De Christenen vergaderen niet slechts elken Zondag in hun kerkje, maar ook op de hoogdagen, dinten hageng, letterlijk: de groote dagen. Zij beschouwen den dag van Jezus' geboorte, den dag van zijn besnijdenis, den dag van zijn opstanding en van zijn hemelvaart en van de uitstorting des Heiligen Geestes als groote dagen. Den datum, waarop die dagen vallen, gaan zij meestal in Karangdjasa vragen, want een Hollandschen almanak houden zij er niet op na. Zij versieren vaak het kerkje op die dagen met groen en houden er dan koempoelan in op de u reeds beschreven manier. In navolging van Mevrouw Philips beschouwt Sadrach de geheele week van Kerstdag tot Nieuwjaar als een bizondere week. Hij houdt dan, evenals Mevrouw Philips deed, alle dagen koempoelan in Karangdjasa.

In de andere gemeenten geschiedt dat echter niet.

Voorts zijn er verschillende plechtigheden, die in de kerk plaats hebben en die ik u kortelijk wil beschrijven.

Ik wil beginnen met het sluiten van huwelijken en wat er aan voorafgaat.

Gij weet, dat de Javanen zich tot sluiting van hun echt naar den pangoeloe moeten begeven, of met andere woorden, dat zij hun huwelijk moeten laten sluiten door Mohammedaansche geestelijken in het Islamsche bedehuis. Alleen een op die wijze gesloten huwelijk van Javanen heeft rechtsgeldigheid.

De Christen-Javanen kunnen zich echter niet tot dien pangoeloe wenden, om zich door hem te laten trouwen, wijl zij met den Islam gebroken hebben en zij dus niet voor dien Islamschen geestelijke in de misdjid willen belijden, dat er geen God is dan Allah en dat Mohammed zijn gezant is. En toch, iedere

bruidegom moet die belijdenis („sadat" genoemd) opzeggen in de misdjid.

En ook moet hij de sipat imam opzeggen, waarmee hij belijdt, te gelooven aan Allah, zijn engelen, zijn gezanten, den dag des oordeels en dat goed en kwaad van Allah komen.

Gij gevoelt, geen Javaansch Christen kan die sipat imam en die sadat opzeggen, zonder met zijn geloof te breken. Dat begrijpt de pangoeloe ook zeer goed, en toch eischt hij behalve die sipat iman en die sadat een formeele afzwering van het Christelijke geloof.

Zie, dat moet een Javaansch Christen doen, als hij een huwelijk wenscht te sluiten, dat voor de wet een huwelijk is en dus rechtsgeldigheid heeft.

Daarom wil de Javaan, die Christen is, dan maar liever een huwelijk sluiten, waarbij hij zijn geloof behouden kan, al heeft dat voor de wet in het minst geen rechtsgeldigheid en al kon het oorzaak van veel moeite worden, ingeval het op boedelscheiding en dergelijke zaken aankomt.

Aangezien de overheid nog nimmer eenige poging deed, om in dezen toestand verandering te brengen, om den Javaanschen Christen in de gelegenheid te stellen, een huwelijk te sluiten, dat voor de wet geldt, zonder verzaking van zijn geloof, zonder gedwongen te zijn tot den Islam terug te keeren, heeft hij zich nu al een 50 jaren lang maar moeten behelpen. Vandaar dat Sadrach al heel spoedig na zijn optreden zelf de huwelijken is gaan sluiten en dat Zendeling Wilhelm, toen hij in samenwerking trad met Sadrach, eenige regeling daarvoor heeft gemaakt, die tot op heden geldt.

Wilhelm heeft een kerkelijke verloving ingevoerd. Hij heeft daarvoor een regeling, pranata, opgesteld, die gij nog heden in alle gemeenten kunt vinden.

In die „regeling op de verloving" is aangegeven, wie er met elkaar verloofd mogen worden en wie niet. Zulk een regeling en bepaalde aanwijzing is met het oog op den toestand hier zeer noodzakelijk. Zoo komt daarin o. a. voor, dat niemand mag verloofd worden met een reeds getrouwde, die om andere oorzaak dan echtbreuk is gescheiden. Want gij weet, dat het den Javaan vrijstaat, om alle mogelijke oorzaken het door den pangoeloe gesloten huwelijk weer te laten ontbinden.

Doch om nu op de eigenlijke kerkelijke plechtigheid te komen;

als twee lieden van voornemen zijn met elkaar te trouwen, geven zij daarvan kennis aan den imam, voorganger der gemeente. Die onderzoekt, of zij overeenkomstig de opgemelde regeling kerkelijk verloofd kunnen worden en kan dat, dan geschiedt de verloving des Zondags in het kerkje. De Imam deelt aan de vergadering mee, dat zij wenschen verloofd te worden en vraagt hun dan ten aanhoore van de geheele vergadering, of zij voor God en de gemeente beloven, elkaar te zullen trouwen, waarop zij bevestigend antwoorden. De geheele gemeente is er dus getuige van, maar toch zijn er eenige bepaalde personen, die in het bizonder als getuigen optreden en wier namen worden opgeteekend. Er wordt daarna aan de deur of aan een stijl in de kerk een papier gehecht, waarop de namen der verloofden en der getuigen zijn geschreven en de datum, waarop hun verloving heeft plaats gehad. Meestal gaat er dan een jaar overheen, eer zij in de kerk getrouwd worden. Negen maanden moeten zij in elk geval wachten, als het jongelieden geldt.

Dat kerkelijk huwelijk nu wordt doorgaans op de volgende wijze gesloten. De gemeente verzamelt zich des Zondags, of nog liever op een dag in de week, des avonds, in het met groen versierde kerkje. De bruidegom en bruid nemen plaats op een met groen versierde bank, die vóór de tafel is geplaatst, waarachter de voorganger staat, die het huwelijk sluiten zal en de getuigen, dezelfde die bij de verloving optraden of anderen, scharen zich in de nabijheid van hen.

De voorganger leest na zang en gebed Efeze 5 en doet dan naar een formulier aan het bruidspaar vragen, die eenigermate overeenkomen met die in ons formulier, om den huwelijken staat voor de gemeente te bevestigen. Eén vraag is er bij, die vertaald, ongeveer luidt: „trouwt gij A. met B. alleen maar voor dezen tegenwoordigen tijd of ook voor de eeuwigheid?" Waarop het antwoord luidt: „voor tijd en eeuwigheid beiden." Nadat zij getrouwd zijn, moeten zij de twaalf artikelen des geloofs opzeggen. Er wordt gezongen en gedankt, en de plechtigheid is afgeloopen.

Een enkel woord over die vraag, of zij alleen maar voor dezen tegenwoordigen tijd of ook voor de eeuwigheid met elkaar trouwen. Gij weet, dat de Mohammedanen zich verlustigen in het vooruitzicht, dat zij in den hemel een aantal buitengewoon schoone maagden tot vrouw zullen krijgen. De Islammers hier beweren

echter, dat zij daar de vrouw, met wie ze hier gehuwd waren, als die hun tenminste trouw gebleven is, ook weer tot vrouw krijgen en dat die zelfs nummer één is en die anderen aan haar ondergeschikt, zooals dat hier is bij de vrouwen der Javaansche vorsten en grooten.

In een Javaansch geschrift, getiteld: Serat Soeloek, waarin een Mohammedaansch goeroe onderwijst, vermaant hij de vrouwen, hun mannen gehoorzaam te zijn, en zegt dan letterlijk: „hier en hier namaals wordt gij door uw man meegedragen of meegenomen". Ik vermoed, dat dus de vraag, u bovengemeld, verband houdt met die voorstelling. Doch om op het huwelijk terug te komen.

Meen niet, dat iedere voorganger van een gemeente zoo de huwelijken mag sluiten. Gelijk ik boven zei, sloot in den beginne Sadrach de huwelijken. De lieden trokken tot '83 naar Karangdjasa, om zich daar door Sadrach te laten trouwen en dat was der Regeering ook bekend. Toen Wilhelm nu met Sadrach en zijn kring in contact kwam, keurde hij het goed, dat Sadrach voortging, met wat hij al jaren lang deed. Aangezien echter Sadrach's kring zich al verder en verder uitbreidde en het ook voor Wilhelm niet ging, om overal heen te trekken, waar een huwelijk gesloten moest worden, hebben Wilhelm en Sadrach toen in de verschillende residentiën personen aangewezen onder de voorgangers, die de huwelijken mochten sluiten. Op heden is het aldus geregeld, dat in elk centrum van een aantal gemeenten, één voorganger bevoegd is tot het sluiten der huwelijken.

De lieden, die getrouwd wenschen te worden, trekken naar de woonplaats van dien voor hun kring aangewezen voorganger en worden in de kerk op zijn erf getrouwd, òf de voorganger komt over en trouwt hen in de kerk, waartoe zij behooren. Geldt het echter een huwelijk van een voorganger, een imam, dan wordt hij door Sadrach zelf getrouwd. Meestal trekt die imam met zijn bruid daartoe naar Karangdjasa; soms komt Sadrach, om hem in zijn woonplaats te trouwen.

Zoowel het formulier bij de verloving als dat bij de huwelijkssluiting, tot op heden in gebruik, is door Wilhelm opgesteld. Van elk huwelijk ergens in een gemeente gesloten, geeft de voorganger kennis aan Sadrach, die er aanteekening van houdt.

Het is der Regeering zeer goed bekend, dat aldus in Sadrach's kring in zake het huwelijk wordt gehandeld en de voorgangers,

die gemachtigd zijn de huwelijken te sluiten, zijn den bestuursambtenaren bekend. Sommigen willen, dat er „rapport" van elke huwelijkssluiting zal gedaan worden op hun kantoor.

Volgens een besluit van den Gouverneur-Generaal (van 4 October 1864, No. 13, bekendgemaakt in het Staatsblad van 1864, No. 142, later aangevuld blijkens Staatsblad van 1885, No. 185) is het hoofd van gewestelijk of plaatselijk bestuur bevoegd, een persoon aan te wijzen tot het houden der registers van de geboorten, huwelijken, echtscheidingen en sterfgevallen der Inlandsche Christenen. Sommige hoofden van gewestelijk of plaatselijk bestuur hebben zoo iemand benoemd, zoo bijv. in Poerworedjo, doch anderen weer niet. Soms is de Zendeling daartoe benoemd. Doch dit alles is slechts een administratieve maatregel en verandert niets aan het feit, dat het huwelijk der Javaansche Christenen geen rechtsgeldigheid heeft voor de wet. Wilt gij weten, wat er over deze zaak door Zendelingen en ook door rechtsgeleerden is gesproken, lees dan „De derde Zendings-conferentie", uitgegeven in 1885 te Neerbosch, alsook „Overzicht van de achtste Zendingsconferentie", in 1897 bij Kalff te Batavia verschenen.

Mr. Hekmeyer spreekt er ook over in zijn dissertatie over „De Rechtstoestand der Inlandsche Christenen in N.-Indië".

Doch na deze uitweiding, noodzakelijk, om u eenigszins te doen gevoelen, hoe het huwelijk der Christenen in de lucht hangt, keer ik terug tot de verschillende plechtigheden, die in de kerk plaats hebben.

Sadrach heeft in de gemeenten het gebruik ingevoerd, al vóór zijn saamwerking met Wilhelm, om elk kind, als het 40 dagen oud is, „den Heere voor te stellen" in het midden der gemeente. Valt echter die veertigste dag niet op een Zondag, dan geschiedt het op den eerstkomenden rustdag. Het kind wordt dan in de kerk gebracht tijdens den dienst en de imam neemt het in de armen, of hij staat er bij en de moeder houdt het in de armen. De imam zegt dan ongeveer het volgende: „Broeders, het is in de Wet geboden, dat de kleine kinderen den Heere zullen voorgesteld en opgedragen worden en daarom is ook het kindeke Jezus, toen het veertig dagen oud was, door Maria in den tempel den Heere voorgesteld. Weest er daarom nu heden allen getuigen van, dat het kind van N. N. heden den Heere wordt voorgesteld en opgedragen; dit kind is nu het eigendom des

Heeren, moge Hij het heil en welzijn schenken van zijn jeugd tot aan zijn ouderdom".

Daarop besprengt de imam het hoofdje met water uit een daartoe aanwezige kom, waarin water en bloemen zijn, en spreekt daarbij den naam uit van God den Vader, den Zoon en den Heiligen Geest. Dan zingt de gansche vergadering een bede voor het kind onder het branden van wierook in een daartoe aanwezigen pot met vuur. Dat gebed komt voor in een verzameling van in het Javaansch vertaalde gezangen, die vroeger in de gemeenten in Bagelen gebruikt werden. Het opschrift van dat lied is: „doop van kleine kinderen".

De inhoud er van is ongeveer aldus: „Onze Heere, wij stellen u het kindeke voor, verhoor Gij onze bede voor hem. Mocht hem een lang leven worden geschonken, kracht en gezondheid en geen gebrek aan dagelijksch brood. Dat het groot geworden, een deugdzaam mensch zij en genade vinde bij God en de menschen. De Heere helpe vader en moeder en doe hen slagen in de opvoeding van het kind. Wij bieden U onzen dank aan, dat dit kind met ons tot Uw volk behoort. Hoe groot is ons heil, oud en jong, als onze wandel overeenkomt met den Doop".

Na den dienst vereenigen allen zich in het huis van den iman aan een maaltijd („lekker eten" noemen zij het letterlijk), waartoe de vader van het kind het noodige daarheen heeft laten brengen.

Ziehier u kortelijk de plechtigheid beschreven. Als gij den Christenen vraagt, waarom zij het doen, geven zij ten antwoord: „Dit is een regeling van de vergadering van Karangdjasa," en zij beroepen zich dan ten bewijze, dat het naar Gods Woord is, op Lukas 2:22, 23.

Wat nu betreft dat branden van wierook onder het zingen van die bede, dat is een gebruik van de oude Javaansche relige, dat nog overal hier in zwang is. En ook dat besprengen van water met bloemen is een der ceremoniën van dien ouden eeredienst op Java. Op Bali, waar die oude godsdienst nog in eere is, wordt daarbij gestaag zulk „heilig water" gebruikt. En zoo ook nog bij de Javanen op het Tenggergebergte.

In een stuk van de hand van Zendeling Kreemer over de religieuse gebruiken dier lieden (zie Med. v. h. N. Z. G. 29e jaarg.) komt het volgende voor: „Het wijwatervat had ik reeds eerder gezien. Bij begrafenissen, bij 't herdenken der dooden,

bij huwelijken, bij 't wijden der velden en bij 't brengen van offers, moeten ze steeds gebruikt worden.

Bij die buitengewone gelegenheid worden ze met zuiver bronwater gevuld. Een trosje bloemen, met name aangewezen, dient dan tot wijwaterkwast, zieken, lijken, later hunne afbeeldsels, jonggehuwden, de akkers en de offers worden door den doekoen (zooveel als de geestelijke) besprengd, onderwijl de wierookschaal heen en weer wordt bewogen."

En wat aangaat die maaltijd na den dienst ten huize van den iman, denk maar aan wat ik u vroeger schreef over de slametan, en gij verstaat terstond, dat ook dit maal aan de gebruiken der oude relige van Java herinnert.

Laat mij u verder nog meedeelen, dat de Javanen ook wel gewoon zijn, op den veertigsten dag van hun kind een slametan te houden. De vrouwelijke doekoen, de vroedvrouw, die bij de geboorte van het kind hielp, scheert op dien dag voor het eerst het hoofdje. Al de gasten, die deelnemen aan de slametan, zijn daarbij tegenwoordig. Voorts geschiedt die offermaaltijd op de gewone wijze, die ik u vroeger al beschreef; de kaum is er bij, om het gebed te doen en er worden offers gebracht van de spijze.

Ik denk, dat Sadrach deze Javaansche gewoonte op zijn wijze heeft gekerstend en zoo de u beschreven plechtigheid met de kleine kinderen ontstaan is. Volledigheidshalve zij nog gemeld, dat het wierookbranden en het besprengen er niet altijd bij is.

Voorts wil ik u nog een derde plechtigheid melden. Op oudejaarsdag (d. w. z. naar onzen almanak) komen de Christenen bij elkaar om 5 uur en houden koempoelan in de kerk ter herdenking van het eindigen des jaars en den aanvang van het Nieuwe jaar. Zij houden bij die gelegenheid gezamenlijk een maaltijd, boedjana piroekoenan, verzoeningsmaal; wenschen elkaar geluk, vragen elkaar en schenken elkander vergeving.

Zij u ter verduidelijking hiervan gemeld, dat de Islammers bij het einde van de vastenmaand ook elkaâr vergeving vragen en schenken.

De Javaansche Christenen hebben blijkbaar die gewoonte overgebracht op Nieuwjaarsdag.

LXXXII.

De Sidekah boemi en de begrafenis.

Er zijn nog meer plechtigheden in de kerk, die ik u beschrijven moet.

Als het tijd is, dat de Christenen hun land gaan bebouwen, komen zij allen saam in de kerk. De imam leest dan Gen. 1 en zij zingen uit Ps. 104, wat in onze berijming in de verzen 6, 7, 8 en 12 staat.

De voorganger wijst er dan op, hoe Adam het eerst de aarde heeft bebouwd en zij vragen dan den Heere een zegen met een door Sadrach opgesteld gebed over den aan te vangen veldarbeid.

Voorts houden zij een maaltijd, waartoe ieder zijn deel heeft bijgedragen. De Imam wijst er dan op, dat zij hun eten en al wat zij tot hun levensonderhoud noodig hebben door den zegen des Heeren ontvangen. Hij doet daarbij een van Sadrach geleerd gebed, waarin nog al wat Arabische woorden voorkomen, wat u niet zoo erg zal verwonderen, als gij bedenkt, dat Sadrach een oud-santri is.

Sadrach zegt, dat hij die slametan heeft ingesteld, omdat hij van Zendeling Wilhelm vernomen had, dat de Christenen in Holland ook zoo iets doen.

Dat doelt zeker op den in Holland gebruikelijken biddag voor het gewas. Ook beroept Sadrach zich op het feest der eerstelingen bij Israël.

Ik wil u tot verduidelijking van dit gebruik onder de Christenen nog meedeelen, wat de Javaansche gewoonte is. In elke desa wordt eens per jaar ten huize van den loerah, een slametan gehouden, die meestal sidekah boemi wordt genoemd, een naam, dien de Christenen ook geven aan de u boven beschreven bidstond en maaltijd.

Sidekah beduidt offermaal en boemi beteekent aarde, grond. De naam beduidt dus: offermaal voor den grond (n. l. die bebouwd zal worden).

Het is een gemeenschappelijke slametan van de geheele desa. Ieder geeft geld of eten voor dien maaltijd. Op den bepaalden dag gaan al de mannen en ook de kinderen (de jongens) naar het huis van den loerah. De mannen scharen zich in het huis, de kinderen vóór het huis. De rijst, bij dien maaltijd gebruikt, is

rood, wit en blauw gekleurd. Vóór den kaum staan kleine toempeng's, een hoopje gekookte rijst in den vorm van een ronde piramide; dat zijn offers.

Er is een toempeng voor de voorvaderen, en een voor den geest, die de desa bewaakt en voor nog meer anderen, die ik u straks noemen zal.

Nadat de loerah of een der oudste van de aanwezigen de oedjoeb (de bedoeling die men met den offermaaltijd heeft) uitgesproken heeft, doet de kaum een gebed in het Arabisch, onder het branden van wierook. Daarna tast een ieder toe. De kleine toempeng, waarvan ik zooeven sprak, wordt op een of andere plaats in het huis gezet of ook wel in den grond gestopt.

Voorts wordt er op de vier hoeken van het erf een kleine toempeng geplaatst voor de geesten, die het erf bewaken. Zoo ook aan de vier hoeken van het huis buiten voor de geesten, die van buiten het huis bewaken en evenzoo vier binnenshuis voor die het binnenste van het huis bewaken. Verder wordt een kleine toempeng op den dwarsbalk boven de deur gezet voor den bewaker van de deur. Ook een bij den waterput voor den geest, die den put bewaakt en eveneens een bij de badplaatsen; dan nog op de kruiswegen.

Na den maaltijd is er feest, dan komt de gamelan met de dansmeiden en is er een tandakpartij, een danspartij, of ook wel een wajangvertooning. Het geheele dorp viert dan feest, wat ook uitwendig goed is te zien, want de wegen zijn schoon gemaakt en de erven versierd. In sommige streken wordt niet in het huis van den loerah maar in een soort tent op het rijstveld de offermaaltijd gehouden.

Het is een offer aan allerlei goden en geesten. Aan kala, die voortdurend het gewas wil verwoesten, opdat hij den oogst niet verderven zal.

Aan dewi Sri, die het gewas doet gedijen, opdat zij haar vruchtbaarmakenden regen over het te bewerken rijstveld geve.

Aan den tjakal bakal desa, den geest van den ontginner van de plaats, waar nu de desa is, om zijn voorbede en zegen.

Gij begrijpt, dat dus de Christenen aan die sidekah boemi niet mee willen doen, wijl zij geen gemeenschap willen hebben aan dat „dienen van de brahala", de afgoden, zooals zij het noemen. En ook willen zij niet meedoen aan die tandakpartij, noch gaan kijken en luisteren naar de wajangvertooning.

En ik voor mij zie daarom in de sidekah boemi van de Christenen, gelijk ik u die boven beschreef, weer een soort kerstening van een bestaand gebruik.

Ook is het zeer wel mogelijk, dat Sadrach deze sidekah boemi instelde, om het den Christenen gemakkelijker te maken, deelname te weigeren aan die slametan bij den loerah. Zij kunnen nu zeggen, dat zij hun eigen, hun Christelijke, sidekah boemi houden en dus hun niet-bijdragen rechtvaardigen.

Want de Christenen geven geen geld of rijst aan den loerah voor dien maaltijd, zooals al de andere desa-bewoners. Zij dragen allen bij voor den maaltijd ten huize van hun imam, gelijk ik u verhaalde.

Die imam is, zooals gij al wel zult begrepen hebben, in den kring der Christenen, wat de kaum voor de niet-Christenen is. Dat komt vooral uit bij de begrafenis van een Christen.

Laat mij u eerst in het kort meedeelen, hoe het toegaat bij het begraven der Islammers. „Sterft een Mohammedaan, dan wordt hij begraven onder geleide van den kjai modin" (kaum), dien gij voor het lijk ziet uitgaan, herkenbaar aan zijn kleeding, den stoet voorgaande in het opdreunen van Arabische gebeden. De lijkbaar is versierd met bloemen, terwijl de nagelaten betrekking van den overledene voor eenig geld en rijst heeft gezorgd, die de kjai modin op het graf legt. Ook wordt onder het gaan naar het graf wel geld en rijst op den weg gestrooid. Is het lijk in de aarde gelegd, dan heft de kjai modin vóór de kuil weder gedekt wordt zijn gebeden aan, zeggende: „In den naam van Allah den Barmhartige, den Ontfermer".

De Mohammedanen denken, dat de doode, zoodra de personen, die hem ten grave droegen, huiswaarts zijn gekeerd, terstond bezocht wordt door Djoborail (Gabriël), die hem ondervraagt omtrent zijn geloof.

Daarom geeft de modin den doode in het graf onderricht of aanwijzing, aangaande hetgeen hij bij die gelegenheid behoort te antwoorden.

Ook doet de modin een gebed voor den doode om vergeving van zijn zonde. De Javaan zegt: „Bij het sterven gaat de soekma (geest, ziel) des menschen op reis naar den hemel, begeleid door Djoborail. De langere of korte duur dezer reis is afhankelijk van des overledenen meer of minder goed gedrag op aarde. Nu is dat gebed om vergeving dienstig als licht of reisvoorraad

op weg naar den hemel". En aangezien die reis naar den hemel nog al lang kan duren, komt men op den 40en dag en 1 jaar na het overlijden weer naar het graf, om nogmaals dat gebed door den modin te laten doen, opdat Goesti Allah zich toch over den armen pelgrim naar den hemel ontfermen moge en hem spoedig binnen laten komen".

Heeft de modin, bij het geopende graf staande, met het gelaat naar Mekka gekeerd, de gebeden, natuurlijk in de Arabische taal, gedaan, dan neemt hij een klappernoot en slaat die stuk; voorts verbrijzelt hij een waterkruik en daarop keert de stoet huiswaarts. Op den derden, zevenden, veertigsten, hondersten en duizendsten dag na het overlijden, als ook op den eersten en achtsten verjaardag van het overlijden, wordt er een maaltijd gehouden, waarbij de santri's den koran komen lezen. De santri's lezen den geheelen koran achter elkaar, om hierdoor vergeving voor den doode te verwerven. Zij krijgen daarvoor ieder een rijksdaalder of een gulden of minder, al naar de welstand is van hem, die het laat doen. Ook doen zij zich te goed aan het maal, waarvoor een schaap, ook wel een rund, geslacht wordt.

Na den maaltijd slepen zij al, wat er over is van het maal, naar hun huis. Dat deze maaltijden soms ruïneerend zijn voor den Javaan, behoef ik u zeker niet te betoogen. Ik heb wel lieden ontmoet, die hun land, hun paarden, hun vee, kortom alles te gelde hadden gemaakt en zich daarenboven nog in de schuld hadden gestoken, om al die maaltijden „voor het welzijn" van een overleden familielid te doen houden.

Want al naar dat de welstand is van hem, die het doen laat, moet het aantal santri's en de geldelijke belooning en de maaltijd zijn. Als iemand het minder doet dan zijn stand en middelen vereischen, heet hij koerang oetama, minder deugdzaam, en op een dergelijke qualificatie is de Javaan niet gesteld.

Gij kunt dus wel nagaan, wat een kosten dit alles veroorzaakt aan een Javaan van hooge positie, een regent bijvoorbeeld. Want bij zulke aanzienlijken is het gewoonte een elk, die komt condoleeren, geld en lijnwaad te schenken.

Doch ik heb u thans genoeg er van meegedeeld, om u in staat te stellen, straks na te gaan, in hoeverre de Christenen zich nog aan die Javaansche gewoonte houden en in hoeverre zij die op hun wijze gekerstend hebben.

Als er bij de Christenen iemand begraven wordt, gaat niet de

kaum of modin mee, maar gaat de imam voorop en volgen al de „broeders" het lijk. De lijkbaar is ook met bloemen versierd en zij strooien ook wel rijst onder het gaan. Is het lijk in den kuil gelegd, dan plaatst de imam zich bij de groeve, zoodat hij met het gelaat naar het noorden gekeerd is en hij begint dan het door Sadrach voor die gelegenheid gegeven gebed te doen, dat in het u vroeger al genoemd formulierboek voorkomt onder het opschrift: Gebed voor het lijk. Het gebed, dat hij dan, zoo met het gelaat naar het noorden gekeerd, staande uitspreekt, is voor het grootste deel Arabisch. De inhoud komt ongeveer hierop neer: „Bij den doode is de noodzakelijkheid weg, om naar Oost of West, Zuid of Noord gekeerd te zijn, hij heeft de wereld verlaten en is al volmaakt. Ik heb het voornemen tot u, o Allah te bidden. Ik bid geest tot geest, ik geef de zaak van den doode over aan den Almachtige, die alleen te beslissen heeft. Amen".

Daarop gaat de imam aan een andere zijde van den kuil staan, zoodat zijn gelaat gekeerd is naar het oosten.

Hij spreekt dan een gebed uit in zuiver Javaansch, zonder een woord Arabisch. Het luidt aldus: „O God, onze Vader, wij bieden de ziele aan, moge ze bij U zijn, opdat de tot vorige heerlijkheid herstelde geest kunne ingaan in Uwe heiligheid. Voorts geven wij het lichaam en de ziel, die op aarde zijn, over in Uwe handen, dat de ziel terugkeere tot haar oorsprong. Amen".

Daarna gaat hij weer aan een anderen kant van de groeve staan, zoodat zijn gelaat gekeerd is naar het zuiden en spreekt een kort gebed, half Javaansch en half Arabisch, dat het lichaam terug moge keeren tot dat, waaruit het is samengesteld, en de geest tot God. Dan gaat hij weer aan een andere zijde van het graf staan, zoodat zijn gelaat naar het westen is gekeerd en spreekt nogmaals een half Javaansch en half Arabisch gebed uit. De inhoud er van komt ongeveer hier op neer: „O Heere God, die in den hemel zijt, die in Uw wezen, hoedanigheid en naam de waarheid (de werkelijkheid) zijt, uit wien het tijdelijke leven van den mensch is, die de bron en oorsprong van de wereld zijt; de wereld is een lijk, (is sterfelijk) Gij zijt de eeuwige God. Amen."

Daarna spreekt hij nog eenige Arabische woorden, waarvan de zin mij niet duidelijk is en besluit met: amen.

Hierop zingen allen de Javaansche vertaling van het u wel

bekende Gezang 187: „Hoe zacht zien wij de vromen" enz. De verzen 1, 5, 6 en 7 zijn er van vertaald in den u vroeger al genoemden bundel van psalmen en gezangen. Zij zingen al die verzen op het graf en gaan dan huiswaarts.

Iemand, die het zeer goed weten kan, verzekerde mij, dat Sadrach, opdat de Islammers niet zouden zeggen: „De Christenen worden als honden in den grond gestopt, er worden niet eens offermaaltijden voor hen gehouden" heeft ingesteld een zevendaagsche slametan. Volgens die pranata, regeling, van Sadrach zouden zij, te beginnen met den sterfdag, zeven dagen achtereen een slametan houden met veel of weinig eten en veel of weinig lieden, al naar het hun mogelijk is.

Ziehier u het een en ander meegedeeld, ten einde u in staat te stellen, u een rechte voorstelling te vormen van hetgeen hier in Sadrach's kring geschiedt.

LXXXIII.

De huiselijke slametan's door de Christenen gehouden, en andere nog aangehouden religieuse gebruiken. De veranderingen dier slametan's en gebruiken. De door hen losgelaten roewahan en maleman's. Hun bidden en lezen in huis.

Behalve die zevendaagsche slametan bij sterfgeval die in verband staat met een Islamsche gewoonte, houden de Christenen nog verscheidene andere slametan's. En gij moet daarbij wel onderscheiden tusschen gemeenschappelijke slametan's, zooals die sidekah boemi, in het vorig hoofdstuk beschreven, waaraan de geheele gemeente deelneemt, en de private slametan's, die ieder in eigen huis aanricht bij verschillende gelegenheden. Bij de sidekah boemi en de plechtigheid als een kind den Heere wordt voorgesteld, alsook de hoogdagen, dinten hageng, n. l. Kerstdag, dag der besnijdenis van Jezus, Paaschdag, Hemelvaartsdag en Pinksterdag, schaart de geheele gemeente zich om een maaltijd, aangericht van door allen meegebrachte spijs ten huize van den imam. Doch bij verschillende andere gele-

genheden heeft er een meer huiselijke slametan plaats, waaraan de huisgenooten, familieleden en naaste buurlieden aanzitten. Ik schreef over dergelijke onder de Javanen gebruikelijke slametan's reeds in de hoofdstukken XXXV en XXXVI. Daarin vondt ge reeds vermeld, dat de Javanen tijdens de eerste zwangerschap van hun vrouw ook slametan's houden. Welnu, de Christenen houden algemeen in de zevende maand van de eerste dracht hunner vrouw ook zulk een slametan.

Die slametan, tingkeb geheeten, wordt algemeen door de Javanen gehouden voor 't welslagen der dracht. Zendeling Kreemer schreef er o. m. van: „Bij het tingkeb, niet zelden onder begeleiding van wajang en gamelan gevierd, ontbreekt het nooit aan een of meer witte kippen. Onontbeerlijk zijn bij de tingkeb zeven piramides gekruide rijst, verder zeven vleeschsoorten en zevenderlei gebak. Alles moet zevenmaal rondgediend of genomen kunnen worden. Onder de genoodigden is doorgaans een soort teekenaar ex officio tegenwoordig. Zijn werk is op een jonge, gele kokosnoot, twee wajangfiguren, (Andjasmoro, de cupido der Javanen, en Damar Woelan, hun populaire en gelukkige ridder, die door zijn ongeëvenaarde dapperheid, het van staljongen bracht tot vorst van Modjo-pait), te teekenen.

De teekenaar wordt goed bedacht: het afzonderlijke offer aan de geesten — waarvan deze alleen de essence genieten — uit een tros edele pisang, pinang, een bosje uitgezochte sirihblâren, een klapper, een halve streng garen en een half pak suiker bestaande, is 's mans belooning. De jonggehuwden, na een geheelen nacht als wassenbeelden stijf naast elkaâr gezeten te hebben, worden bij 't krieken van den dag naar buiten gebracht tot midden op het voorerf, beiden in hun dagelijksche plunje. Een keten van jonge pisangbladeren wordt hun daar om den hals gehangen, zoodat de uiteinden bij de schouders neêrvallen. Den jongen man geeft men een ontbloote kris en kapmes in de handen. Van beiden hangen de haren achteloos langs het hoofd. Terwijl het paar in afwachting verkeert, wat familie en vrienden staan te verrichten, treedt de doekoen vooruit en werpt onverhoeds, een eenigszins langwerpig voorwerp, van boven met vier gaten, als een weefspoel, tusschen de keten door naar beneden, waarna dezen door den man met zijn kris wordt doorgesneden. Daarop gebruikt hij het kapmes, om de beschilderde klapper in tweeën te houwen. Gevalt het, dat hij ze zuiver in

tweeën klieft, dan zal de te verwachten kleine een jongen zijn.

Na deze handeling, neemt de doekoen de weefspoel, — wij zullen het bamboesje maar zoo noemen, — en koestert ze, als ware dit reeds het kindje, in beide armen, zeggende: „o, gij mijn kleinkind! wat zijt gij schoon!" Dat doen en spreken allen den doekoen (of de doekoens) na, verder vele lieve aardige woordjes gevende aan het gefingeerde schepseltje. Hierop doen zich de vaders der jongelui gelden. Zij brachten mede een bamboecilinder, gevuld met zuiver water. In een der halve klappers geschept, gieten zij het vocht over de hoofden hunner kinderen uit. Vervolgens gaat het in optocht naar de rivier. Onderwijl wordt hun de staatsie-pajong, allerdeftigst boven het hoofd gehouden, nagedragen. In den optocht ontbreekt nooit de sekar-majang — een versiering van aan kokosbladribben geregen jonge pisangblâren — en evenmin de petjok-bakal: rijst, het onderste nl. uit de koekoesan, een ei, witte en roode uien, rijstboeboer met arensuiker gekookt, spaansche peper, specerijen en bloemen. In vijf pisangbladen gevouwen, wordt de petjok-bakal naar vast gebruik op een bamboeraampje gelegd en zoo bij de badplaats neergezet. Verder komen nog voor: een paar popjes van deeg; zij stellen voor man en vrouw samen in een scheepje gezeten. Ook deze worden op bamboeraampjes neergelegd.

Bij de rivier aangekomen, baadt de man stroomop-, de vrouw stroomafwaarts. Is het baden afgeloopen, dan worden er betere kleeren aangetrokken, de aanstaande moeder verwisselt nu, als ze het heeft, zevenmaal van kleeding. Ten laatste vouwt zij een met gouddraad doorweven slendang om borst en lenden. Zoo gekleed, worden de jongelui gepoederd en met bloemen versierd en aanvaardt men den terugtocht. Het offer liet men achter en de beide klapperhelften heeft men de rivier laten afdrijven. Thuis gekomen moeten de jonggehuwden voor een pot gevuld met zoete roetjak gaan zitten. Het is hun privilege dien opzet te mogen verkoopen. Vader en moeder, broeders en zusters, neven en nichten, benevens andere familieleden zijn de koopers. En hiermede is dit saamgestelde gebruik afgeloopen." Zie „Mededeeling v. w. het Ned. zendinggenootschap," 36ste deel blz. 115 v.v. Zóó doet een ietwat welgesteld Javaan in de zevende maand van de eerste dracht zijner vrouw, en een arm Javaan doet het met minder spijzen.

De Christenen onderhouden nog altoos deze slametan, die bij

hen veelal alleen in het aanrichten van een maaltijd van de bovengenoemde gebruikelijke spijzen bestaat. Als zij om het maal geschaard zijn, zegt de man, die het aanricht of in zijn naam de oudste in hun midden: Broeders, laten we dit lekkere eten gebruiken, om daardoor onzen dank te betuigen aan den Heere God, omdat de vrouw, die zwanger is, nu tot de zevende maand welvarend was, mogen het voorts de moeder en het kind, dat geboren zal worden, wèl gaan. Daarna doet hij een gebed en allen tasten dan toe. Er zijn Christenen, die het bij het houden van dien maaltijd laten en dus geen offer aan de geesten brengen. Maar er zijn er ook, die alles doen naar de Javaansche adat, boven beschreven. Niemand echter haalt er de wajang en gamalan bij.

En dat geldt niet alleen van tingkeb, maar van verscheidene Javaansche slametan's, bij verschillende gelegenheden in gebruik. Zij, die de offers brengen, evenals de andere Javanen, zeggen, dat zij er echter niet de bedoeling mee hebben, om gelijk de andere Javanen de „brahala", de afgoden, er mee te eeren of te dienen. Zij zegggen: „adattipoen tijong djawi mesti dipoenlamphhi", al de van ouds bestaande gebruiken der Javanen moeten onderhouden worden. „Wij", zeggen zij, „onderhouden alleen den vorm, de uitwendige ceremonie, maar we hebben in ons hart volstrekt niet de bedoeling om de afgoden te eeren". In hoofdstuk XXXIV schreef ik reeds over deze beschouwing der Christenen en de reden, waarom zij aldus doen.

Vraagt gij hun, die nog al die adat onderhouden: „maar voelt gij niet, dat gij met het brengen van die verschillende offers toch feitelijk de afgoden dient", dan geven zij u ten antwoord: „wij leggen wel die offers, maar doen het zonder hatoeran".

Met dat woord hatoeran bedoelen zij, hetgeen de gastheer, die de slametan geeft, tot de gasten spreekt. Hij zegt ongeveer het volgende (natuurlijk gewijzigd naar het doel van de slametan): „Gij oude eerwaardigen en gij alle mijne broeders, ouden en jongen, ik heb u allen uitgenoodigd, hier mee aan te zitten, opdat gij allen getuigen van mijn offeranden zoudt zijn; ik zoek het welzijn van mijn kind (of van mijn vrouw, of van mijzelf enz.) want het wezen, de essence, van deze rijst (en dan noemt hij met name de verschillende toebereide spijzen) breng ik ten offer aan den beschermgeest van de desa (bahoereksa-desa) en aan den geest van den ontginner van de desa (tjakal-bakal-desa)."

Ik noem nu slechts die twee geesten, doch naar de onderscheiden doeleinden van de slametan's worden er nog wel verschillende meer genoemd.

„Ik vraag", zoo gaat hij verder met zijn hatoeran voort, „die allen, om hun zegen en de heilzame kracht, die van hen uitgaat, opdat zij dag en nacht waken mogen over ons".

De gasten spreken daarop een luid: „hinggih", ja wij. Daarna doet de kaum het gebed, om heil (donga slamet) in het Arabisch onder het branden van wierook en de offers worden dan op de bepaalde plaatsen neergelegd.

Zie, nu weet gij, wat die hatoeran is, en verstaat gij dus wat het zeggen wil, als er Javaansche Christenen hier zijn, die u vertellen, dat zij de slametan wel houden, geheel naar de Javaansche wijze, maar zonder hatoeran en Arabisch gebed, zooals de Javanen gewoon zijn. Gij kunt u nu ook wel voorstellen, hoe zij de andere slametan's houden.

Één slametan echter, die soms ook wel eens door Christenen wordt gevierd, wil ik nog even beschrijven. Het is de slametan die men houdt als een kind voor het eerst met de aarde in aanraking wordt gebracht.

Een Javaan zal er altijd zorgvuldig voor waken, dat zijn kleine niet in onmiddellijke aanraking komt met den grond, opdat hem geen onheil overkome. Is nu zijn kind een maand of zeven oud, dan houdt hij een slametan. Is de maaltijd gereed en zullen de genoodigden gaan eten, dan wordt het kind gebaad, van andere kleederen voorzien en daarop op den grond, de aarde, gezet onder een groote van bamboe gevlochten kooi, waaronder men gewoonlijk hanen bewaart. Dan geeft men het kind in die kooi geldstukken, wat rijstkorrels en kleedingstukken. Als het kind met iets daarvan gaat spelen, wordt dit beschouwd als een voorspelling omtrent zijn lateren leven. Speelt het met het geld, dan is dat een teeken dat het, groot geworden, geld sparen kan; als het met rijst speelt bewijst het, dat het later zijn rijst in de schuur kan houden en vermaakt het zich met de kleederen, dan is dat een teeken, dat het later voldoende kleeding zal hebben. De gasten zetten zich nu aan de slametan, die gelijk andere gehouden wordt en eveneens met offers. Als de persoon, die de slametan houdt, het maar eenigszins doen kan, laat hij er een wajangvertooning bij houden en de dansmeid komen.

Deze slametan wordt ook wel eens door de Christenen ge-

houden, hetzij met of zonder de offerande en Javaansche ceremoniën, echter zonder wajang en dansmeid.

Ook worden vooral de slametan's, die met den rijstbouw in verband staan, algemeen gehouden.

Dat kunt gij ook verstaan uit het volgend bericht van Zendeling Horstman in „De Heidenbode" van September, October 1896: „Zooals u bekend is, worden door de heidensche bergbewoners bij rijstplanting en oogst, en andere gelegenheden slametans gehouden. Dergelijke slametans werden vroeger ook in Derma gehouden. De dorpspriester prevelt bij zoo'n gelegenheid een gebed en presideert de samenkomst tot verheerlijking van Sri, (Sri of Laksmi is de vrouw van Visnoe.) De samenkomsten zijn in Derma gebleven en worden ter tijd beurtelings ten huize van een der bewoners gehouden; zoo nu, toen ik ter plaatse was, bij Abdoellah's buurman, die van de aanvankelijk geoogste rijst zooveel had laten koken, als noodig was, om voor een 10-tal buren een maal te bereiden en eenige lekkernijen te maken.

Toen de rijst voorgezet was, sprak A. het volgende: „Mijne broeders, mannen en vrouwen hier tegenwoordig. Wij zijn bij elkander geroepen door onzen broeder, den vader van dit huis, om gemeenschappelijk met hen dit maal te houden, dat hij heeft toebereid, met het doel om gezamenlijk God den Heere te danken voor de zegeningen hem in den nog te veld staanden oogst geschonken en Gods bescherming af te bidden, opdat het gewas zonder schade kunnen gesneden en binnengebracht worden.

Stemt gij in met dit doel van ons samenzijn?" Gezamenlijk antwoord: „Ja". „Welnu, laat ons dan den Heere loven." Hierop ging Abdoellah voor in hartelijke dankzegging en gebed."

Gij kunt ook uit dit verhaal duidelijk verstaan, hoe Sadrach in zijn kring op zijn wijze de Javaansche adat heeft gekerstend. Want wel stelt Horstman het voor, alsof deze wijze van de slametan's te houden een vrucht is van den arbeid van den Zendeling in Pekalongan en van zijn helpers, doch lang vóór er een Zendeling in Pekalongan was, hielden de Christenen daar alzóó de slametan.

Als gij Abdoellah vraagt, hoe zij er toe kwamen, zult gij ten antwoord krijgen: „kjahi Sadrach heeft ons geleerd de Javaansche adat te blijven onderhouden, maar hij heeft de hatoeran veranderd en ons het gebed gegeven, dat wij er bij uitspreken en verboden, er den kaum bij te halen, om een Arabisch gebed te

doen. Vraag wien gij wilt onder de Christenen, die alzoo de slametan's houden, en gij zult immer ten antwoord krijgen: „poenika pranatanipoen Karangdjasa," dit is een regeling van Karangdjasa.

Toch zijn niet alle Javaansche slametan's zoo door Sadrach vastgehouden en gekerstend. Er zijn ook slametan's afgeschaft. Dit geldt bepaaldelijk van een algemeen gebruikelijken offermaaltijd aan of ter eere van de voorouders in de maand, die aan de vastenmaand voorafgaat. Die maand Saban is inzonderheid aan de herinnering en vereering van de afgestorvenen gewijd en heet daarom ook de Roewah-maand, de maand der geesten. Er is bijna geen religieus gebruik, dat zoo algemeen onderhouden wordt als „Roewahan", het met een offermaaltijd vereeren der afgestorvenen. Reeds vóór de invoering van den Islam vereerde men hier de afgestorvenen.

In de oorspronkelijke religie der Javanen nam de vereering der voorouders een zeer gewichtige plaats in. Vandaar dat nu nog dat roewahan zoo algemeen is en door den Islam in het minst niet is verdrongen. Dat roewahan bestaat uit een maaltijd, die in sommige streken bij het desa- of kamponghoofd aan huis gehouden wordt, maar meestal door een ieder voor eigen rekening, in zijn eigen huis op een dag in de maand Saban, die hem het best gelegen komt. Men noodigt dan tot den maaltijd de naaste geburen en hen, die men toevallig ontmoet. Een bepaalde bereiding van rijst schijnt daarbij vrij algemeen als noodzakelijk beschouwd te worden; die rijst wordt in acht ombeng's, een zekere hoeveelheid op een daarvoor bepaald vereischten schotel, opgediend en als negende ombeng wordt een struik pisang in het midden geplaatst. De spijzen zijn te beschouwen als offers; de geesten gebruiken de „krachten" dier spijzen, zegt de Javaan.

Vóór de gasten gaan eten, spreekt de oudst aanwezende of liefst de modin of kaum de verklaring uit, dat de lieden, die hier nu aangezeten zijn, getuigen zijn, dat de gastheer dezen maaltijd heeft aangericht in acht ombeng's, dien hij gewijd heeft aan Adam en Eva, Mohammed en Tatimah, en denkbeeldige persoonlijkheden als hemel en aarde enz. met het doel, om hun zegen te ontvangen, sawab-pandonga, voor huis en familie in op- en neergaande linie. Als hij deze toespraak heeft geëindigd, verzoekt hij toe te tasten en te eten. Na afloop daarvan gaat ieder zijns weegs. „Het alzoo aangeboden offer beschouwt men

eensdeels als ter eere of ter herinnering aan de overledenen, en anderdeels als ten bate van de levenden. Het denkbeeld, dat de afgestorvenen de levenden nabij zijn en kunnen beschermen, of bij verwaarloozing en minachting ook kwaad kunnen doen, ligt daaraan ten grondslag."

Deze roewahan, deze algemeen gebruikelijke slametan, hebben de Christenen niet gekerstend maar losgelaten. Niemand denkt er aan, die slametan te houden. Dit is dunkt mij een sterk bewijs, dat de Javaansche Christenen wel van den aanvang voelden, dat zulk een vereeren van de dooden zich niet liet vereenigen met het Christendom. En dat geldt ook nog van een vijftal andere slametan's.

In de vastenmaand worden op den 21sten, 23sten, 25sten, 27sten en 29sten na zonsondergang offermaaltijden, maleman geheeten, gehouden. Men kan dan alom tegen zonsondergang mannen en jongens zich naar het huis van het desahoofd zien spoeden en niet lang duurt het, of men hoort een veelstemmig, meermalen herhaald geschreeuw „inggih!" Het is het meermalen herhaald toestemmend getuigenis van de aanwezigen op de verklaring van den modin, welke beteekenis deze offerande heeft, aan wien zij wordt opgedragen, en tot welk doel. De offerande bestaat alzoo in een maaltijd, waaraan alle mannelijke ingezetene der desa deelnemen. Men zorgt onderling voor de spijzen, d. w. z. voor ieder der vijf avonden wordt één vijfde deel der deelnemenden vanwege het desa-bestuur „aangezegd om te zorgen voor het eten, en dat ten huize van het desahoofd te brengen, die zelf gewoonlijk op den laatsten avond voor zijn aandeel zorgt."

„Men zegt, dat op den 21sten aan Nabi Adam, den 23sten aan Nabi Noeh, den 25sten aan Nabi Ibrahim, den 24sten aan Nabi Moera en den 29sten aan Nabi Mohammed inzonderheid de offerrande opgedragen wordt". Zie verder hierover: „Brieven over den Islam" door C. Poensen blz. 36 en v. v., waaraan ik het bovenstaande ontleende.

Op Midden-Java werden de Christenen ten tijde, dat Mevrouw Philips nog leefde, wel gedwongen, hun bijdragen voor die slametan's te leveren, ofschoon zij er geen deel aan namen. Doch sinds vele jaren worden zij er niet meer om lastig gevallen en geen Christen denkt er ooit aan, om deel te nemen aan deze voor een Javaan specifiek Mohammedaansche offermaaltijden.

Zoo is het ook met een andere bepaald Islamsche offermaal-

tijd, die gehouden wordt als een herinnering aan Mohammed's geboorte, dat plaats heeft in de maand Moeloed, en daarom wel Moeloeddan genoemd wordt. Algemeen wordt dat feest gevierd, hoewel niet overal met die kermisdrukte zooals te Djokja en Solo. In de Gouvernementslanden wordt slechts een slametan gehouden op dezelfde wijze als de boven beschreven maleman's. De Christenen willen ook hiervoor niet bijdragen en er niet aan meedoen.

Ook hebben zij nimmer er aan gedacht de moeloeddan en de maleman's te kerstenen. Zij hebben ze evenals de roewahan losgelaten.

Wat de verandering betreft, die de Javaansche slametan's bij de Christenen ondergingen, ééne verandering daarbij is zeer opmerkelijk, omdat ze zoo lijnrecht tegen de Javaansche adat ingaat en het stempel van het Christendom draagt. Zooals ge reeds uit de beschrijving bemerkt zult hebben, zitten bij de Javaansche slametan's alleen de mannen en de jongens aan. Dat is echt Javaansch. Meen niet, dat de vrouwen er geen deel aan nemen, zeer zeker wel. Doch de vrouwen zitten achter.

Zoo is het niet bij de slametan's der Christenen, de broeders en zusters der gemeente zitten gezamenlijk aan. Is dat niet zeer opmerkelijk? Ook moet ik uw aandacht nog bijzonder bepalen bij het feit, dat de Christenen bij hun slametan's volstrekt niets willen weten van de wajangvertooning, de gamelan en de dansmeid.

Die wajangvertooning en ook het optreden der dansmeid is een zeer belangrijk deel van den ouden Javaanschen eeredienst, gelijk nog onlangs door Dr. Hazen is aangetoond in zijn proefschrift: „Bijdrage tot de kennis van het Javaansche tooneel". En zie, met het eeuwen oud, in zijn oorsprong zuiver-Javaansch-religieus gebruik, hebben de Christenen van begin af aan gebroken.

Is er dus eenerzijds een vasthouden aan de adat, er is ook anderzijds een beslist breken met die adat.

Behalve de slametan's zijn er nog andere religieuse gebruiken, die zij, zij het ook al gewijzigd of op hun manier gekerstend, vasthouden.

Hoewel verreweg het grootste deel der Javanen niet veel van den Islam weet en zij „zich" volgens Mr. L. W. C. van den Berg, „kenmerken door het verwaarloozen hunner godsdienstplichten" (nl. de Islamsche godsdienstplichten) „leven zij stipt

na de bepaling van den Islam omtrent het slachten van beesten".

Genoemde schrijver zegt in zijn boek: „De beginselen van het Mohammedaansche recht" blz. 26: „Het vleesch van dieren door heidenen geslacht mag niet door de Muzelmannen gegeten worden, wel dat geslacht, door Joden of Christenen, mits het slachten op Mohammedaansche wijze geschied zij en mits bij die gelegenheid de woorden: „In naam van Allah" zijn uitgesproken".

Met het slachten op Mohammedaansche wijze bedoelt de schrijver, dat zij er den aangewezen persoon bij zullen halen, die het dier op de vereischte manier doodt.

De Javaan zal geen beest slachten, hetzij een kip, een haan of een rund, of hij haalt er den kaum bij, die het op de Mohammedaansche wijze slacht en er de Arabische woorden, die beduiden: „in naam van Allah," bij uitspreekt.

Wat doen nu de Christenen?

Den kaum roepen zij er niet bij, ook niet hun imam, die in vele opzichten in de plaats van den kaum is getreden.

De Christenen hebben zelf een formule, een soort gebed, dat zij bij het slachten van een dier uitspreken.

Het komt in het u reeds bekende formulierboek voor onder het opschrift: „Gebed voor het slachten van beesten onder het uitspreken van een bede."

De inhoud komt ongeveer hierop neer: Ik heb het voornemen, een beest te slachten, dat rein is, onder het uitspreken van een gebed, het ontbloote mes snijdt de slagader door en de strot, dat de stank wegga en de smaak blijve, keer naar uw hemel, om te zijn onder en te zamen met het vel en het vleesch en de beenderen en het merg; inderdaad de krachtigste bestanddeelen er van (van het dier) smaken werkelijk lekker, o Allah, gij Allah. Amen.

Ter verduidelijking van de door mij onderstreepte woorden, zij u meegedeeld, dat een Javaan zegt: als een beest geslacht en door den mensch gegeten wordt, keert hij terug (letterlijk: vaart hij op) naar zijn hemel.

Hij bedoelt met dien hemel het lichaam van den mensch, waarin de „krachtigste bestanddeelen" van het dier worden opgenomen.

Een andere gewoonte der Javanen is, om, als zij zich bij een put (vooral een put op het veld) gaan baden, een soort gebed of bezweringsformule uit te spreken ter afwending van ziekte of een of ander kwaad, dat hem daar zou kunnen treffen. Zij

meenen namelijk, dat bij zoo'n put een of andere booze geest (demit) verblijf houdt, „er over waakt" zeggen zij. Nu spreken zij die formule (rapal) uit, opdat die geest voor een tijd weg zal gaan. „Want als ik die rapal niet uitspreek" zegt een Javaan, „en ik met dien demit in aanraking kom, dan word ik door hem getroffen." Dat getroffen worden drukken zij uit met het Javaansche woord „kesambet" en het Woordenboek geeft daarvan deze vertaling: „een toeval krijgen of plotseling ongesteld of ziek worden, wat aan de werking van een boozen geest wordt toegeschreven."

Nu vindt gij in het meermalen genoemde formulierboek ook „een rapal voor hen, die gaan baden."

Die bestaat bijna geheel uit Arabische woorden. Er zijn Christenen, die nog heden ten dage die rapal opzeggen, als zij gaan baden bij zoo'n put, maar er zijn er ook verscheidenen, die het niet meer doen en die ook het gebed bij het slachten niet meer opzeggen.

Ook komt het nog wel voor, dat voorgangers of oude lieden onder de Christenen zieken behandelen met een van Sadrach geleerde formule, een soort gebed. Gij weet toch, dat tot op heden de millioenen Javanen zoo goed als geheel verstoken zijn van geneeskundige hulp, vanwege het Gouvernement verstrekt door middel van Europeesche of Javaansche geneesheeren. De enkele dokters djawa, die hier en daar in de hoofdplaats zijn, hebben voor een deel hun handen vol met de visitatie en behandeling in een Gouvernements-ziekenhuis van de Javaansche hoeren. Doch tot gratis behandeling van de bevolking (uitgenomen epidemieën van cholera en dergelijke) zijn ze niet verplicht. De kleine man komt er dus niet toe, om de hulp van die door het Gouvernement opgeleide Javaansche geneesheeren in te roepen, want hij kan ze niet betalen. Als een Javaan ziek is, gaat hij naar een doekoen. Iemand, die van geneeskunde niets weet en voornamelijk werkt met allerlei rapal's en formule's, met bespuwen of beblazen, het doen drinken van naar ons idee soms heel vieze „medicijnen" vaak urine, het insmeeren met allerlei mengsel van kruiden enz. enz.

De Christenen moeten van die doekoen's niet veel meer hebben en die doekoen's ook niet van hen. Zoo is het dikwijls voor de Christenvrouwen hoogst moeilijk, om hulp te krijgen bij de bevalling. Want de vrouwelijke doekoen's willen haar niet hel-

pen, omdat de Christenen wel weigeren de daarbij gebruikelijke offerande te brengen. Een of andere oude vrouw onder de Christenen wordt dan als van zelf aangewezen tot Christen-doekoen. En zoo nu ook treedt de voorganger of een of andere kjahi, een oud man, wel als doekoen onder de Christenen op. Hij spreekt dan een ietwat gekerstende rapal uit, bespuwt of beblaast ook wel de patiënt en geeft „medicijnen," die niet veel verschillen van die van de doekoens en even veel of even weinig helpen.

Voorts zij u nog gemeld, dat als er hier of daar in een desa een rijstveld is, dat bekend staat als „angker" door booze geesten bewoond, die den bewerker met ziekte of dood treffen kunnen, welke sawah meestal onverhuurd blijft, de Christen-Javaan zich dan, vóór hij zijn rijstveld bewerken gaat, op raad van Sadrach zal afzonderen in zijn huis, of ook wel op het bewuste veld, dat „angker" is, om den zegen Gods af te smeeken en den Heere Jezus aan te roepen, dat Hij alle booze geesten moge verwijderen, opdat hem niets overkome.

En ook zij u gemeld, dat het algemeen de gewoonte der Christenen is, om vóór zij gaan eten een kort gebed te doen, dat ook in het formulierboek voorkomt en aldus luidt: „O hemelsche Vader, wij brengen U onzen dank, wijl wij ontvangen zullen allerlei spijzen, voortbrengselen des velds tot ons voedsel. Moge Gij uwen zegen over ons schenken, opdat het tot versterking van ons lichaam, onze ziel en geest". En na het eten danken zij met het „Onze Vader."

Het Woord Gods lezen bij het eten is geen gebruik; trouwens een heel klein procent kan lezen, en dat vaak nog maar zeer gebrekkig. Dikwijls is er maar één in een gemeente.

Toch gebeurt het vaak, dat in zoo'n gemeente de personen, die in de nabijheid van den imam wonen, des avonds ten zijnent komen en door hem een gedeelte uit de Schrift hooren lezen, waarna hij voorgaat in gebed. De imam of anders de vader leert de kinderen al spoedig bidden, d. w. z. het „Onze Vader" opzeggen, of dat gebed voor het eten. Ook leeren zij, als ze wat grooter worden, de andere u thans bekende gebeden en formulen als ook de Tien Geboden en de Twaalf Artikelen des Geloofs. En er zijn vaders die na den vermoeiden arbeid van den dag, des avonds bij een heel klein lampje hun jongen, op een zeer primitieve manier natuurlijk, het lezen leeren, opdat zij later zelf de kitab (het boek, den Bijbel) zouden kunnen lezen.

LXXXIV.

De tuchtoefening in den kring van Sadrach.

Er is in den kring van Sadrach ook een soort van tucht. Als er Christenen zijn, die zich schuldig maken aan openbare of grove zonden, zooals: het bijwonen of doen houden van wajangpartijen of van najoeban, (een feest, waarbij een dansmeid optreedt) dobbelen, of het houden en meedoen aan hanengevechten (dat ook dobbelen is), overspel, opiumschuiven, het aanhoudend schenden van den Zondag, het zich laten trouwen door den pangoeloe, het meer dan één vrouw nemen, het niet geregeld bijwonen van de koempoelan enz. dan wordt op hen een soort censuur toegepast. Zulke gevallen worden meestal door den imam op de groote vergaderingen, die om de 105 dagen gehouden worden, gerapporteerd.

Niet zelden trekt Sadrach dan zelf naar de gemeente, waarin een voorganger of lid zich alzoo misdraagt, om hem tot bekeering van zijn zonde te vermanen. Geldt het een voorganger, dan wordt hij vaak voor een tijd geschorst in zijn functie van imam; bekeert hij zich daarop, dan wordt hij hersteld; volhardt hij in zijn zonde, dan wordt hij afgezet als voorganger en vaak tegelijk afgesneden als Christen.

En zoo wordt ook menigmaal een lid der gemeente, als hij zich van genoemde zonde, na herhaald vermaan, niet bekeert, afgesneden, of zooals zij letterlijk zeggen: „er uit gezet".

Er zouden verscheidene voorbeelden van zulk een tuchtoefening te noemen zijn uit de laatste jaren, die volstrekt niet geschied zijn op aandringen van een Zendeling, maar die Sadrach en de zijnen geheel eigener beweging toepasten.

Ik wil er u een paar meedeelen.

Zoo was er eenige jaren geleden een imam in een gemeente, wel twee dagreizen van Karangdjasa verwijderd, die herhaaldelijk wajangpartijen en najoeban's bijwoonde en dan op de laatstgenoemde met de dansmeid danste en daarbij, zooals gebruikelijk is, alcoholische dranken meedronk.

Toen dit geval op de vergadering te Karangdjasa werd gerapporteerd en besproken, werd besloten, hem als imam af te zetten.

Weet gij, op welke wijze dit besluit werd uitgevoerd? Er werd een ander uit die gemeente tot imam aangesteld en daarom de

koempoelan verlegd van het erf van dien afgezetten voorganger naar dat van den nieuw benoemden imam.

Sadrach trok er zelf heen, om dat zoo te doen uitvoeren. Op het erf van den nieuwen, door Sadrach onderrichten voorganger, een gepensioneerden loerah, werd een kerkje gebouwd en alle Christenen schaarden zich daar terstond om hem en gingen bij hem des Zondags ter kerk. Dat is een radicaal middel, vindt ge niet?

Want stel, dat de afgezette imam zich wil blijven handhaven, het baat hem niets, al de Christenen gaan op Sadrach's bevel naar den nieuwen voorganger, al woont die ook in een andere desa, ja al moeten zij er uren ver om loopen.

Van zulk een verwisseling van voorganger wordt ook kennis gegeven aan de Inlandsche hoofden van bestuur.

Een ander geval wil ik u noemen. Op zekere plaats was een voorganger, die, koopman van zijn beroep, geregeld des Zondagsmorgens naar een nabijgelegen markt ging, om handel te drijven en, nadat hij zoo zijn zaken had gedaan, koempoelan hield in het op zijn erf staand kerkje. Daarbij kwam, dat hij een liefhebber was van de wajang en van dobbelen.

Natuurlijk gaf zijn wijze van doen den leden der gemeente een vrijbrief, om ook zoo te handelen. Dit geval werd gerapporteerd op de vergadering te Karangdjasa.

Sadrach trok er zelf heen en bevond, toen hij daar des Zondagsmorgens kwam, dat allen naar de markt waren. Toen ze terugkwamen, onderhield hij den voorganger en de gemeenteleden ernstig daarover. Hij toonde hun aan uit Genesis II en uit de Wet, hoe Gods bevel bepaaldelijk was, dat zij zouden rusten van hun dagelijkschen arbeid. Hij vermaande hen, zich wel te wachten, om den Zondag te beschouwen, gelijk de Islamieten den Vrijdag. Het hielp niet, de imam ging voort, den sabbat te schenden. Sadrach ging er na eenigen tijd weer heen en vermaande hem nogmaals. Zóó deed Sadrach tot driemaal toe. Toen dit niets hielp, werd op de vergadering te Karangdjasa besloten „hem niet langer als imam te erkennen" en hun, die met Sadrach en zijn kring in gemeenschap wenschten te blijven, een naburige kerk aan te wijzen, waarheen zij zich des Zondags hadden te begeven. Dientengevolge kwam er niemand meer bij dien voorganger, behalve een eigen broeder van hem, en sinds geruimen tijd staat het kerkje op zijn erf ongebruikt.

Die imam is hoe langer hoe verder afgedwaald en heeft zich ten laatste door den pangoeloe laten trouwen, waardoor hij formeel met het Christendom gebroken heeft. Het gaat echter niet altoos zoo. Ik weet ook gevallen, dat een afdwalend imam hoorde naar de vermaning, zich voegde onder de censuur en afliet van zijn zonde. Zoo was er een drie jaar geleden een voorganger in een zekere gemeente, ver verwijderd van Karangdjasa, in de nabijheid van de stad Djocja gelegen, die zich had schuldig gemaakt aan overspel. De groote vergadering te Karangdjasa besloot, hem, daar hij zijn zonde met leedwezen bekende, „voor een jaar te straffen", m. a. w. hem een jaar te verbieden, als imam op te treden, „hem niet te veroorloven, ook maar iets in de gemeente te doen".

Een ander Christen werd aangewezen, om in zijn plaats als imam te fungeeren en die hield nu in het kerkje, op het erf van den „gestraften" voorganger, des Zondags koempoelan, terwijl de gestrafte er bij zat.

Toen het jaar om was en de geschorste getoond had in zijn handel en wandel, dat hij leed droeg over zijn zonde en ze niet meer bedreef, werd hij weer in zijn functie hersteld. Dat ging op de volgende wijze. De groote vergadering te Karangdjasa zond een wakil, gevolmachtigde of vertegenwoordiger, naar die gemeente, om den „gestrafte van zijn straf te verlossen" en beval den voorgangers van de omliggende gemeenten in het Vorstenland Djokjacarta ook daarheen te gaan, om er „getuigen" van te zijn.

Des Zaterdagsavonds kwam de geheele gemeente met al de voorgangers uit die naburige kerken saam in het kerkgebouwtje onder leiding van den gevolmachtigde.

De geschorste voorganger zat met zijn vrouw vlak voor den lessenaar, waarachter de voorganger altijd staat, dus vóór de gansche vergadering.

Vóór hen stond een bokor, een metalen kom, met water en bloemen, op den grond, en daarachter een blikken trommel met den Bijbel er in.

De gevolmachtigde nam plaats achter den lessenaar en sprak, toen allen gezeten waren: „Broeders, het is u allen bekend, dat onzen broeder N. N. zich schuldig gemaakt heeft aan de overtreding van het zevende gebod. Ik ben nu hier gekomen, om hem namens de groote vergadering te Karangdjasa van zijn

zonde (straf) te verlossen, weest gij daarom allen getuigen hiervan."

De gansche vergadering antwoordde daarop met een luid „hinggih," ja wij. Toen beleed de geschorste voor de gemeente, dat hij die zonde bedreven had en vroeg, of ze allen getuigen wilden zijn van zijn schuldbelijdenis, waarop de geheele koempoelan sprak: „ja, wij zijn er getuigen van."

Hierop vroeg de gevolmachtigde aan de vrouw van den geschorste, of zij genoegen nam met de schuldbekentenis van haar man en zijn belofte, van het niet weer te zullen doen. Zij gaf daarop een bevestigend antwoord. De vergadering zong daarna een toepasselijk lied op tembang, Javaansche melodie. Vervolgens las de gevolmachtigde Jakobus 5:8—20.

Daarna werd er nog eens gezongen en toen sprak de vertegenwoordiger: „Broeders! aangezien onze broeder hier zijn zonde beleed, waarvan gij getuigen waart, heeft hij thans van de groote vergadering in Karangdjasa verlof gekregen, om zijn vroegere taak onder u weer op te vatten. Keurt gij dat goed?"

„Ja, dat keuren wij goed," zoo luidde aller antwoord. Hij nam daarop de bokor met water en bloemen, hief die met de eene hand omhoog, hield er met de andere hand den Bijbel boven en sprak: „dat het water den zegen (sawab, de heilzaam werkende kracht) van het heilige boek verkrijgen moge."

Hij gaf toen de bokor aan den weer in zijn functie herstelden imam en zei: „wascht uw aangezicht er mee, opdat gij bevrijd moogt worden van de zonde."

De voorganger en zijn vrouw deden het beiden, de vergadering zong nogmaals, de gevolmachtigde sloot met dankzegging en daarop ging de gemeente uiteen. Den volgenden morgen hield die gevolmachtigde de koempoelan en daarna vereenigden allen zich aan een maaltijd ten huize van den weer in zijn functie herstelde imam. Wat dunkt u, is dit niet een soort van tuchtoefening?

Nog een ander voorbeeld. In een gemeente in Kedoe was een Christen, die er een tweede vrouw bijnemen wilde, wijl zijn vrouw kinderloos bleef. De imam en de andere broeders vermaande hem herhaaldelijk, het niet te doen. Hij ging toch door. Doch toen werd hij ook afgesneden van de gemeente.

De eerste vrouw van een man, die zoo doet, beschouwen de Christenen als van haar man verlaten, of wegens overspel van hem gescheiden en zij veroorloven haar, weer met een ander te trouwen.

Is er echter een Islammer, die twee vrouwen heeft en die Christen wil worden en zich dus bij de gemeente voegen, dan wordt hem niet de eisch gesteld, dat hij er van eene zal scheiden, gelijk ik wel eens vernam, dat een Zendeling eischte.

„Er moet barmhartigheid aan hem bewezen worden", luidt het omtrent zulk een man in de door Wilhelm gemaakte regeling voor verloving en huwelijken.

„Men moet afwachten tot het Gode behaagt, hen te scheiden", heet het verder, „opdat hun kinderen geheiligd mogen zijn: zoo iemand kan lid van de gemeente worden, maar geen voorganger".

De Christenen houden zich nog heden ten dage aan die regeling.

Ingeval echter van een Islamsch echtpaar de één Christen wil worden en de ander niet, meenen zij, dat die Christen wordt, vrijheid heeft zich te scheiden van die niet mee gaan wil. Zoo ook zijn zij van oordeel, dat als van een Christelijk echtpaar één van beide het Christendom verlaat, de ander, die blijft, als van zelf daardoor vrij wordt.

Zij beroepen zich voor die meening op de eerste verzen van Rom. 7. „Een vrouw of man, die geen Christen wil worden of niet langer Christen wil zijn," zeggen zij, „is dood en dus is de overblijvende partij vrij, weer te trouwen, met een ander". En als gij er hen op wijst, dat Paulus daar van den gestorven man sprekende, het oog niet heeft op een geestelijken maar een lichamelijken dood, beroepen zij zich op den Heere Jezus. „Die heeft toch uitdrukkelijk geboden", zeggen zij dan, „om het oog, dat ergert, uit te trekken en de hand af te houwen", en dus moeten wij den man of de vrouw, die niet mee Christen wil worden, of die afvallig wordt, verlaten. Van die opvatting der bovengenoemde Schriftplaatsen uitgaande, zond meer dan één Javaan op Midden-Java, toen hij Christen werd, zijn vrouw, die niet volgen wilde, weg, hetzij met of zonder de kinderen. Van hetgeen de heilige apostel dienaangaande leert in 1 Cor. 7, hebben zij nog geen recht begrip. Gij moet u daarover niet al te zeer verwonderen, want weet wel, dat er tot op heden nog geen letter Schriftverklaring in het Javaansch bestaat, dat de Javaan nog geen Bijbel met kantteekeningen heeft. Ja nog niet eens met gelijkluidende teksten.

Een elk, voor zoover zij ten minste lezen kunnen, legt de Schrift uit op zijn eigen houtje en past ze toe, naar het hem invalt. Voorts moet gij niet uit het oog verliezen, welk een ver-

keerden invloed de Islam oefent op het stuk van het huwelijk. Voor den Islammer is alle band met zijn vrouw gebroken, op hetzelfde oogenblik, dat zij een afvallige wordt en zoo ook omgekeerd voor de vrouw, bij afval van den man.

Doch genoeg hiervan. Ik heb u, wat de tuchtoefening betreft, nog meer mee te deelen.

Als de Christenen niet geregeld des Zondags opkomen in de koempoelan, bezoekt de imam hen en vermaant ze, getrouw ter kerk te gaan. Blijft iemand echter trots alle vermaan voortdurend zonder wettige verhindering weg en heeft hij dat een jaar lang zoo gedaan, dan wordt hij „er uitgezet." Kort geleden vernam ik een geval van een imam, ergens in een gemeente in Pekalongan, die reeds tot uitzetten overging, als ze drie weken achtereen niet in de koempoelan kwamen. Ook hoorde ik van lieden, die „er uitgezet" waren, omdat zij weigerden, mee te doen aan de sidekah boemi, die ik u vroeger beschreef.

Van zulk een afsnijding of verwijdering uit de gemeente geeft de imam kennis aan den loerah, d. w. z. hij rapporteert aan het hoofd van de desa, dat zulk een afgesnedene niet meer tot de Christenen behoort.

Mij dunkt, het is uit dit alles duidelijk, dat er dus in den kring van Sadrach een soort van tuchtoefening is.

Gij moet echter nu niet denken, dat er dus onder al de volgelingen van Sadrach geen lieden zijn, die zich schuldig maken aan de een of andere zonde, die ik in het begin noemde.

Dat zou ik niet durven beweren.

Toch is het opmerkelijk, dat niet slechts de Europeesche ambtenaren, maar ook meer dan één Inlandsch hoofd moet getuigen, dat het uitwendig, het burgerlijk leven van de Christenen, in vele opzichten voorbeeldig is, en dat zij der politie geen moeite geven, wijl zij niet stelen of brandstichten of allerlei andere dingen doen gelijk de Islammers.

LXXXV.

Wordt Sadrach werkelijk in zijn kring beschouwd en vereerd als „een verheven, een bovennatuurlijk wezen?"

Er is sinds 1891 al heel wat in het vaderland gepubliceerd en bepaaldelijk aan de Gereformeerde kerken daar bekendgemaakt, dat den indruk moet geven, dat Sadrach door zijn volgelingen beschouwd en vereerd wordt als „een verheven wezen."

Vele handelingen zijner volgelingen zijn als zoovele bewijzen daarvoor aangevoerd. Ik moet om der wille van de waarheid en in het belang van den zendingsarbeid der genoemde kerken, hierover het een en ander zeggen, hoe gaarne ik er anders over zweeg.

In „Een jaar op reis" heet het op blz. 366:

„Sadrach, voor zijn volgelingen, die hem met verschillende namen noemen, om zijn grootheid en hun vereering uit te druk ken, een verheven Wezen"...

En op de volgende blz. leest gij dan die verschillende namen, als het daar luidt: „Hij is de Imam, priester; de kjahi oude, eerwaardige; Kangdjeng Bapa, de hoogedele Vader, wien zijn kinderen Pandjenengan, de waardige, heeten."

Nu weet gij al, dat de Christenen iederen voorganger imam noemen. De schrijver van de boven aangehaalde woorden geeft op blz. 655 van zijn boek blijk, ook wel te weten, dat de voorgangers imam genoemd worden en op blz. 665, dat ook Wilhelm imam genoemd werd en zelfs wel „de eerste imam", omdat hij „meer ilmoe heeft dan Sadrach." Hij kon dus wel verstaan hebben, dat het zich met die feiten moeilijk laat overeenbrengen, dat Sadrach's volgelingen hem imam noemen, om zijn grootheid en hun vereering uit te drukken. Er zijn in den kring van Sadrach zooveel imam's, als er gemeenten zijn.

Het woord „kjahi" gebruiken de Javanen, om elk oud man aan te duiden. Ieder man, die wat op jaren is, al is hij ook een bedelaar, heet kjahi.

Spreken de Christenen van kjahi Sadrach, zij spreken evengoed van kjahi Johannes en kjahi Markoes, van kjahi Elia en kjahi Moesa Wirawidjaja en tal van anderen. Het is dus met de

feiten in strijd, dat zij door van kjahi Sadrach te spreken „zijn grootheid en hun vereering" zouden uitdrukken.

Doch het heet verder: „hij is de Kangdjeng bapa." Hoewel ik nu nog nooit vernam, dat zij het woord kangdjeng voor Sadrach gebruiken, wil ik aannemen, dat het geschiedt.

Doch dat woord kangdjeng zet een Javaan ook voor den naam van Mohammed. Hij spreekt en schrijft: „kangdjeng nabi Moehammad", ofschoon hij hem toch volstrekt niet als „een verheven wezen" beschouwt. De Javanen spreken niet slechts van den Resident en den Regent met dat woord kangdjeng, maar zelfs wel van een aspirant controleur.

Hoe wil dus het gebruik van dat woord kangdjeng bewijzen, dat de Christen, die soms van Sadrach eens zegt: „Kangdjeng bapa," hem als „een verheven Wezen" beschouwt? Met dat woord „bapa," vader, is de Javaan zeer mild; hij noemt een oud man al heel spoedig vader of grootvader.

En de moerid's noemen hun ouden goeroe altoos zoo, doch zij spreken daarmee volstrekt niet uit, dat zij hem als „een verheven Wezen" vereeren.

En dan het woord „Pandjenengan," de waardige, welk woord in „De Heidenbode" van Juni/Juli 1898 in het Hollandsch is weer gegeven met „Grooten Heer."

Het Woordenboek zegt, dat als een Javaan u aanspreekt met pandjenengan sampéjan, dit zooveel beteekent als: u Edele of u Weledele. Als dus de Christenen den arbeiders in de Zending toespreken met pandjenengan, gelijk zij geregeld doen, dan noemen zij hen, Weledele heer. Nu begrijp ik niet, volgens welke taalregelen datzelfde woord in hun mond de beteekenis van „de waardige" of „Grooten Heer" krijgt, zoodra zij het niet tot de Zendelingen, maar tot of van Sadrach spreken. Ik verzeker u, dat, al wat maar eenigszins Europeesch heer is, in het oog van den Javaan, met dat woord pandjenengan wordt aangeduid of toegesproken.

Er wordt echter op blz. 367 van meer gemeld boek nog meer aangevoerd.

Het heet daar: „Hij is de Goeroe Linoewih", de voortreffelijke meester.

Wie beweert nu ooit in Holland, dat een bedienaar des Woords, die „een voortreffelijk leeraar" wordt genoemd, voor „een verheven Wezen" wordt gehouden? Immers niemand! Maar wat

ter wereld steekt er dan toch in, dat de Javanen Sadrach een voortreffelijk goeroe noemen? Hij is in hun oog inderdaad een goeroe linoewih. Want hij heeft immers al menigen goeroe in een twistgesprek verslagen!

Doch geloof nu niet, dat zijn volgelingen met die uitdrukking: „goeroe linoewih" willen te kennen geven, dat hij voor hen „een verheven Wezen" is. Dat lijkt er niets naar!

Voorts wordt op genoemde blz. ook gezegd: „in de plaats, waar hij verblijf houdt, moet men toegelaten worden door twee trawanten, deurwachters". En van die plaats heet het even te voren: „zijn Dalem, vorstelijke woning", waarin zijn volgelingen „als zijn Abdi Dalem, gehoorzame dienaren, hem Pandjenengan heeten".

Als gij dat in Holland zoo leest, moet gij wel den indruk krijgen, dat Sadrach daar in Karangdjasa toch werkelijk als „een verheven Wezen" zetelt.

Een ieder echter, die slechts één keer het bamboehuis en de geheele omgeving op Sadrach's erf (een zindelijke Hollandsche boer zou zeggen: „de vuile krotten") heeft gezien, zou u hartelijk uitlachen, als gij hem dien indruk meedeeldet. Hij zou u toevoegen, dat hij van die „twee trawanten, deurwachters" geen spoor ontdekt heeft en wel om de eenvoudige reden, dat hij geen deur behoefde door te gaan, om Sadrach te ontmoeten, wijl die hem in zijn pendopo, een open overdekte ruimte, ontving, gelijk hij Ds. Lion Cachet deed, zie blz. 368 van zijn boek.

Dat men „in de plaats, waar hij verblijf houdt, moet toegelaten worden door twee trawanten, deurwachters" is zeker niet te verstaan uit het verhaal van de mannen van het „Heilsleger", die Sadrach eens bezochten. Zij schreven: „omstreeks 9 uur in den morgen kwamen wij in zijne woning aan. Terwijl hij ons zag staan in de pendopo (overdekte plaats voor het huis), trok hij schielijk zijn baadje over het bloote lijf aan en kwam beleefd groetend naar ons toe", zie „De Heidenbode" April 1895, blz. 30. En zeg nu niet: „maar dat waren Hollanders, dat maakt verschil met de Javanen; Sadrach's volgelingen moeten zeker door twee trawanten, zoo bij hem toegelaten, als zij hem naderen willen". Want in het verhaal van die heilsoldaten leest ge ook, dat, terwijl zij daar met Sadrach in zijn pendopo zaten te spreken, er twee inlandsche vrouwen kwamen, om hem te groeten, die hem zoo maar naderden, zonder door trawanten te zijn aangediend.

En dat nu die „woning" van Sadrach door Javanen wordt aangeduid met het woord dalem, (dat volstrekt niet altoos door „vorstelijke woning" kan vertaald worden, wijl het dan op Java wemelden van vorstelijke woningen) bewijst niets.

Vraag aan welken Zendeling gij wilt, of de Javanen van zijn huis, ook al is het maar van bamboe, niet altoos zeggen: zijn dalem, en of zij niet bij hem komend zichzelven noemen: zijn abdi dalem; of ze zich niet immer bij hem laten aandienen door een helper of bediende. En zoo doet de Javaan niet alleen bij de Europeesche arbeiders in de Zending, maar bij elk Europeaan. Als er een gepensioneerd Europeesch koloniaal in de desa in een bamboe-krot huist met een Javaansche vrouw en hij spreekt en verstaat Javaansch, dan kunt gij den Javaan gehurkt voor hem zien zitten in zijn „dalem", zichzelven zijn „abdi dalem" noemend en hem „Pandjenengan".

En ik verzeker u, dat de gewone desa-Javaan het niet wagen zal, om dien „vorstelijke woning" van den „Pandjenengan", den „Grooten Heer", alias gepensioneerd koloniaal, binnen te treden, zonder behoorlijk aangediend of „toegelaten" te zijn.

En zóó doet een desa-Javaan ook tegenover ieder Javaan, die eenige sporten hooger staat dan hij op de maatschappelijke ladder, zooals, een schoolmeester, een klerk van het spoor, een loerah enz.

Is het u thans duidelijk, dat die geheele voorstelling van die „vorstelijke woning" met die „deurwachters" volstrekt niet bewijst, dat de Christenen Sadrach houden voor „een verheven Wezen?"

Doch er is nog meer. Het heet op dezelfde blz. dat zijn volgelingen hem „om zijn zegen bidden". Lees wat hierover gemeld wordt in „De Heidenbode" van Juni/Juli 1898 in verband met wat er van staat in die van Mei van hetzelfde jaar.

De schrijver van „Een jaar op reis" verhaalt op blz. 454 van zijn boek, dat hij een bezoek bracht bij een Javaan, een Islammer. „Onze gastheer", schrijft hij, „een Mohammedaan, was de beleefdheid zelf. Opmerkende welk een fraai huis hij bewoonde, kreeg ik ten antwoord: „Pangestoe, pandonga sampejan" (door uw zegen en gebed, nl. heb ik het verkregen)".

Zie, dat zeggen van dien Javaan bood Ds. Lion Cachet een sleutel tot rechte ontsluiting en verklaring van de gewoonte der Christenen, om Sadrach „om zijn zegen" te „bidden".

Had hij bij deskundigen zich omtrent dat gezegde van dien beleefden Javaan laten inlichten, dan zou hij vernomen hebben, welke Javaansche gedachte er aan ten grondslag ligt. Hij had dan gehoord, dat naar der Javanen voorstelling de voorbede (pandonga) van een vroom man, vooral van een goeroe of pandita, een ander tot zegen kan strekken. En dan zou hem in eens een licht zijn opgegaan over de gewoonte der Christenen, om Sadrach om zijn zegen te bidden. Want gewis zou hem er dan wel bij verteld zijn, dat de Christenen niet slechts Sadrach maar ook den Zendelingen om hun voorbede of zegen bidden. Want een Zendeling, die een gemeente bezocht heeft, hoort, als hij de broeders verlaat van elk, dien hij de hand geeft tot afscheid, het verzoek „njoewoen pangestoe", of „njoewoen berkah" of een andere dergelijke uitdrukking, die beteekent: „ik vraag uw voorbede, uw zegen".

Moet dus dat „bidden om zijn zegen" bewijzen, dat zij Sadrach voor „een verheven Wezen" houden, dan bewijst het ook, dat zij de Zendelingen eveneens voor verheven Wezens houden.

Doch ik zie er dat bewijs volstrekt niet in.

Die voorstelling, dat de voorbede van een goeroe of pandita zegen aanbrengt, zit er zóó diep ingeworteld bij den Javaan, dat helpers, die van jongs af, niet in den kring van Sadrach, maar in de onmiddellijke omgeving van Zendelingen, die hem bestreden, zijn opgevoed en onderwezen, in hun brief, dien zij met Nieuwjaar ter felicitatie aan de Zendelingen zenden, bidden om zijn zegen met die zelfde Javaansche woorden, boven aangehaald. Een Javaan vraagt bij verschillende gelegenheden om de voorbede of den zegen van ouden van dagen, van goeroe of pandita.

Gaat een Javaan trouwen, dan bezoekt hij, als hij maar eenigszins kan, vooraf de oudere familieleden: grootvaders, oud-ooms, ooms enz. Zoo ook, als hij in betrekking is, zijn heer. Hij zegt dan bij zijn bezoek ongeveer het volgende: „De oorzaak van mijn komst is, dat ik ga trouwen met N. N., ik verzoek daarom uw voorbede, opdat ons heil geschonken worde." De toegesprokene zegt dan daarop: „Ik ben je zeer dankbaar voor je komst, doch ik kan niets aan je heil of welzijn toebrengen, maar alleen u helpen bidden tot den Heere, opdat uw voornemen gelukke en gij het samen goed moogt vinden met elkaar."

Zie, zóó doet nu de Javaan ook bij zijn goeroe, want aan diens voorbede hecht hij meer waarde dan aan die van de anderen. Is het dus niet zeer begrijpelijk, dat er ook tal van Christenen tot Sadrach, hun goeroe, bij zulk een gelegenheid gaan, om zijn voorbede te vragen? En als dan Sadrach tot hen spreekt: „ik kan je geen heil of welzijn aanbrengen, maar alleen je helpen bidden tot den Heere Jezus Christus, opdat Hij u zijn zegen schenke", dan zegt een Javaan wel eens daarvan: hij „geeft hun den zegen van Jezus Christus" of hij „vervult hun verlangen."

Op blz. 462 verhaalt Ds. Lion Cachet in zijn boek: „Toen de oude grootmoeder op den grond nederzat (versta nederknielde, want als een Javaan zittend zou groeten, moest de meerdere zich tot den mindere neerbuigen, om zijn hand te ontvangen) om mij te groeten, kon ik niet nalaten, mijn handen op haar zilverwit hoofd te leggen, biddende in mijn hart, dat de Heere haar mocht zegenen met het licht des Geestes."

Is er nu in den grond der zaak wel wezenlijk verschil tusschen die handeling van Ds. Lion Cachet en die van Sadrach?

En kunt gij het thans niet verstaan, dat Sadrach en de zijnen vreemd op zien, wanneer een arbeider in de Zending hem, alsof hij zich aan een groote zonde schuldig maakt, „verklaring" vraagt van het feit, dat „vele Christenen naar Karangdjasa" gaan „om een zegen van den Pandjenèngan Kjahi (Grooten Heer) te ontvangen."

Men behoeft waarlijk niet veel van de Javaansche litteratuur gelezen te hebben, om te weten, dat het zegen vragen een zeer oude Javaansche gewoonte is. Zoo heet het in een Javaansch geschrift, opgenomen in den Javaanschen almanak van 1895, uitgegeven bij Van Dorp en Co. te Semarang, dat twee echtelieden naar een kluizenaar gingen, „om zijn zegen te vragen." En in de „Mededeelingen vanwege het N. Z. G." leest ge op blz. 110 van den 24en jaargang het volgende: „In de omringende plaatsen werd het weldra bekend, dat daar op den berg een uitstekende Pandito zich ophield. Vele dorpelingen kwamen tot hem, om zijn zegen te vragen, opdat zij rijkdommen en grootheid mochten verkrijgen — geschenken wilde hij niet, zijn zegen werd altijd vervuld, verhoord door God." De laatste door mij gespatieerde woorden bewijzen, dat die pandita niet uit eigen vermogen aan de lieden verleenden, wat zij hem vroegen, maar dat zijn bede voor hen verhoord werd „door God."

En zij bewijzen ook, dat hij dus door degenen, die om zijn zegen kwamen vragen, volstrekt niet beschouwd werd als een bovennatuurlijk wezen. Zij kwamen zijn zegen vragen, omdat hij een pandita, een goeroe was. En juist om diezelfde reden vragen de lieden Sadrach om zijn zegen. Hij is voor hen een goeroe.

Doch genoeg hierover.

Voorts wordt t. a. p. gemeld, dat Sadrach in het oog zijner volgelingen „digdaja" is en daarom in zijn handen het lot en leven zijner gehoorzamen veilig is in den tijd en voor eeuwig. En dat woord „digdaja" wordt daar dan vertaald als beteekenende: „met bovennatuurlijke macht begaafd, onkwetsbaar".

Die vertaling „onkwetsbaar" zoekt gij echter tevergeefs in het Woordenboek van Gericke-Roorda, en in het supplement daarop van Jansz.

De Javaan gebruikt een heel ander woord, om „ontkwetsbaar" uit te drukken. Het genoemde Woordenboek zegt dat „digdaja" beteekent: „overwinning wijd en zijd, alverwinning en dus alverwinnend, alles verwinnend."

Nu gij de historie kent, zult gij spoedig vatten, wat de volgelingen van Sadrach met dat woord aanduiden. Zij geven er mee te kennen, dat al de pogingen, in den loop der jaren aangewend, door Zendelingen, gouvernementsdominees en ambtenaren, om Sadrach als hun goeroe en leidsman weg te dringen, op niets zijn uitgeloopen en hij tegenover die allen stand heeft gehouden, ja ze overwonnen. En mochten nu al zijn volgelingen met dat woord ook hebben willen aanduiden, dat Sadrach „met bovennatuurlijke macht „begaafd" is, dan volgt daaruit nog volstrekt niet, dat zij hem voor „een verheven Wezen", of (zooals het op blz. 794 t. a. p. heet) voor „een bovennatuurlijk wezen" hielden. Iemand, die bovennatuurlijke macht, kasektèn, heeft, is daarom voor een Javaan nog geen bovennatuurlijk wezen.

In hoofdstuk LX schreef ik reeds over de Javaansche voorstelling, dat goeroe's na een lang kluizen of overpeinzingen een bovennatuurlijke macht, kasektèn, ontvangen.

Van Toenggoel Woeloeng in Djapara schreef de heer Hekmeyer in „De Indische Gids" van 1898, blz. 927. „Hij had zich door tôpô en overpeinzingen (poedjô semadi) een bovennatuurlijke macht (kasektèn) verworven". Het is dus een heel gewoon

Javaansch verschijnsel, als ook van Sadrach gedacht en gezegd wordt, dat hij zulk een kasektèn verkreeg. En uit die echt Javaansche voorstelling vloeit dan als van zelf de meening voort, dat „niemand hem mag wederstaan, en wie zulks waagt, te gronde gaat." En op dezelfde lijn ligt de voorstelling, dat hij „de macht" heeft „om kranken gezond te maken".

Ds. Lion Cachet geeft u op blz. 638 van zijn boek een verhaal, dat u duidelijk maakt, hoe dat kranken gezond maken toegaat.

Het heet daar: „Mbok Kadar leed aan verkoudheid tijdens zij zich op de pasar te Koetoardjo bevond. Vernemende dat er iemand was te Karangdjasa, die haar kon genezen, ging zij daarheen en ontving toen een flesch water uit een bak geschept, dat zij moest drinken. Zij gebruikte het water en werd hersteld van de verkoudheid". Zie, in dat verhaal hebt gij de uitlegging of toelichting van de woorden van denzelfden schrijver: „Aan hem is de macht, om kranken gezond te maken".

Gij verstaat hieruit, dat het eenvoudig hier op neerkomt, dat Sadrach evenals tal van Javaansche goeroe's en doekoen's aan ziekenbehandeling deed, wat ook elk Zendeling doet. Het verschil bestaat alleen hierin, dat Sadrach het op zijn Javaansch doet en de Zendelingen op Europeesche manier.

Dat blijkt ook, uit wat de bovengenoemde schrijver omtrent Sadrach in „De Indische Gids" meldt: „Zieken helpt hij door het toedienen van water of vruchten, door hem door een „doa" gezegend." De Javaansche doekoen's doen ook alzoo; zij geven een of ander medicijn en spreken een doa, een soort gebed, er over uit, of leeren den patient die doa, om die bij 't gebruik op te zeggen. Het verschil tusschen Sadrach's wijze van doen en die van de doekoen's bestaat hierin, dat Sadrach een bede tot den Drieëenigen God uitspreekt en zij een bede tot een of andere dewa of tot den Allah der Mohammedanen.

En wat nu betreft de voorstelling „wie te dicht in zijn nabijheid komt, zonder daartoe verlof bekomen te hebben, wordt krank" (zie blz. 367 van „Een jaar op reis") gij hebt daarin, na lezing van hoofdstuk LX zeker al een gewone Javaansche voorstelling omtrent goeroe's of pandita's ontdekt.

Al wat ik hier nu zoo ter sprake bracht, bewijst mijns inziens in geen enkel opzicht, dat Sadrach voor zijn volgelingen „een verheven Wezen" een „bovennatuurlijk wezen" is.

Het bewijst mij alleen, dat Sadrach's volgelingen Javanen zijn, wier handelingen niet door een Hollandschen bril moeten waargenomen worden.

Het bewijst mij, dat hun Javaansch-Hindoesche voorstellingen nog niet zijn omgezet in zuiver Christelijke gedachten. En dat zal zeker niemand verwonderen, die weet, hoe zij bijna van alle onderricht in de waarheid verstoken bleven. Schreef niet Ds. Lion Cachet van de lieden te Derma „deze menschen genoten nog zoo bitter weinig onderwijs in het Woord, en de meesten hunner hoorden geen tienmaal in hun leven een gezette verkondiging des Evangelies. Daarbij komt, dat onze terminologie der Christelijke leer hun geheel vreemd is," zie blz. 433 van „Een jaar op reis."

Wat dunkt u, als ze de Christelijke terminologie nog niet eens verstaan, hoe willen dan de zuivere Christelijke gedachten in hun bewustzijn doorgedrongen zijn!

En gaat het dan wel aan, al die lieden in al hun gedragingen te beoordeelen naar een zuiveren Christelijken maatstaf, die men bij de beoordeeling van de handelingen der Christenen in het Vaderland aanlegt, waar het Evangelie reeds meer dan 1000 jaar invloed oefent?

Is het billijk, dat vanwege de Zending naar dien maatstaf over Sadrach's volgelingen wordt geoordeeld, waar toch door den vertegenwoordiger van de Zending moet getuigd, dat de Zending zelve allerminst vrij uitgaat? Het heet toch op blz. 541 van „Een jaar op reis:" „Arme menschen, hoe zullen wij bij hen goed maken, wat in den arbeid der Zending onder hen, van meet aan, meer kwaad moest doen, dan goed kon uitwerken."

Waarlijk, er is alle reden, om zeer voorzichtig te zijn in het beoordeelen van Sadrach's kring, vooral wanneer het aankomt op het verstaan en verklaren van „gedragingen" van Sadrach's volgelingen, m. a. w. dus van Javaansche gewoonten en zeden, van Javaansche gedachten en voorstellingen, die daaraan ten grondslag liggen. Men slaat daarbij zoo licht den bal mis.

Terecht schreef eens een Zendeling, onder de Javanen arbeidende, het volgende: „Die den Christen-Javaan wil schatten, moet den Javaan goed kennen.

En het karakter, het hart, het eigenaardige eens volks, ligt niet aan den grooten weg, zoodat ieder vluchtig reiziger het

met zich kan voeren, maar is een schat verborgen in de diepte; jaren lang samenwonen en veelzijdige ondervinding is noodig, om het naar waarheid te kennen."

LXXXVI.

De „venditio urinae Sadr." is een gewoon Javaansch verschijnsel. Noch de sembah en „voetkus", noch het spreken over Sadrach als een heer en leidsman bewijzen, dat hij voor een incarnatie of voor een manifestatie van den Christus wordt gehouden; de Javaansche woorden, die het zouden moeten bewijzen, zijn nog nimmer bekendgemaakt.

Er is nog veel meer te berde gebracht, om Sadrach te beschuldigen, dan ik in het vorige hoofdstuk besprak. Ik wil daarop thans de aandacht vestigen en begin daarom, met wat Ds. Lion Cachet schreef op blz. 824 van zijn boek: „Venditio urinae Sadr. als geneesmiddel." En in zijn rapport aan de Synode heet het: „voor alles wat hij doet, voor zijn urine (zelfs bij de inwijding van een kerkgebouw door hem verstrekt) moet een „geschenk" gebracht worden."

En in „De Heidenbode" van Febr. 1898 publiceerde hij een stuk uit een brief d. d. 14 Dec. 1897 „van een oud, beproefd arbeider in de Zending" wiens naam hij echter verzwijgt, in welk stuk o. m. voorkomt: „Hij (Sadrach) moet toch zelfs urine van zich verkoopen, waardoor de personen, die daarvan in bezit komen, genezen." Het schijnt, dat de schrijver van „Een jaar op reis" nog geen kennis genomen heeft, van wat de Zendeling Kreemer in den jaargang van 1892 der „Mededeelingen vanwege het Nederlandsche Zendelinggenootschap" schreef. Daar toch heet het op blz. 120: „Helpt de opening en de losmaking van al deze zaken nog niet, dan komt onze doekoen allicht op het idee, dat hier een bezoeking van hooger hand in 't spel is. Er moet door de kraamvrouw, die zeker 't een of ander verzuimd heeft, boete gedaan worden. Men prest haar daarom, het vuile

waschwater van een oud man of dat van haar eigen man te drinken, of ook wel de urine of het speeksel van een hooggeschatten Kjaï uit de desa." De door mij gecursiveerde woorden bewijzen, dat we hier weer met een Javaansche gewoonte te doen hebben en in het minst niet met een vinding van Sadrach. Op blz. 123 t. a. p. luidt het: „Wat heeft een vrouw in arbeid al niet folteringen te doorstaan. De officier van gezondheid 1ste klasse Harloff, verhaalde reeds hieromtrent het volgende: „Is na 3 of 4 uur bij de Javaansche vrouw in het Solosche de verlossing nog niet merkbaar gevorderd, dan verzoekt de doekoen, meestal eene oude vrouw, om de voeten van den echtgenoot in koud water te mogen afwasschen, na welke verrichting zij dit water aan de barende te drinken geeft."

„Brengt zulks geen spoedige verandering ten goede teweeg, dan wordt om de urine verzocht van het oudste lid der familie. Betreft het eene prinses, dan wordt de urine van den Soesoehoenan door haar gevraagd, en die dadelijk door haar gedronken. Is het een vrouw van minderen rang, dan past de urine van een prins, oftewel van den oudsten man van haren stam, soms kan die van den echtgenoot zelven worden gebruikt. Tot beter begrip van het verhaalde kan dienen, dat de Javaan aan de urine van den mensch een veel vermogende geneeskracht toekent. Zoo veel is zeker, dat men dikwijls na het gebruik van urine door barenden, wellicht als gevolg van het walgingwekkend vermogen, de verlossing spoedig ziet volgen."

De woorden, die ik spatieer, brengen licht over de zaak, vindt ge niet? „De Javaan kent een veel vermogende geneeskracht toe aan de urine". Van daar meldt de Zendeling Kreemer in den Jaargang van '93 op blz. 75, sprekende over den doekoen, „den geneesheer der Javanen": „Zijn spuug is meer dan medicijn, en 's mans urine is meermalen gebleken, een panacée te wezen". Hieruit blijkt dus, dat het middel niet slechts wordt aangewend bij barende vrouwen, maar voor allerlei ziekten. Deze mededeelingen van een Zendeling, die bijna 30 jaar op Java onder de Javanen arbeidt, en van dien geneesheer, die blijkbaar goed op de hoogte is, komen geheel overeen met wat ik weer in andere streken vernam. Ik heb mij omtrent deze zaak door verschillende personen laten inlichten. Een zeer ontwikkeld Javaan in Djokja verzekerde mij, dat urine veelvuldig door de Ja-

vanen wordt aangewend als geneesmiddel, ook wel met andere ingredienten vermengd. Een ander Javaan uit Bagelen vertelde mij, dat het iets zeer gewoons is, dat kinderen met de urine van den vader worden gemedicineerd, hetzij er mee bevochtigd of gedrenkt. En weer een ander verklaarde mij, het meermalen van zichzelven te hebben gebruikt in geval van bepaalde ziekte en ook wel als hij op het rijstveld, ver van huis, niets te drinken had.

En ten bewijze van wat hij zei, omschreef hij mij in zijn naïviteit heel uitvoerig den smaak er van en beweerde, dat het uitnemend werkte bij opzetting van den buik. Ook deelde een Javaan, die goed op de hoogte is van de Javaansche religieuse voorstellingen, mij mee, dat de Javaan iets, wat van het lichaam van den goeroe komt, als heilig beschouwt, bijvoorbeeld ook het water, waarin hij zijn handen gewasschen heeft.

Het is dus volstrekt niets bizonders, als de urine van een goeroe gebruikt wordt als een soort wijwater. Paul Wurm verhaalt in zijn „Geschichte der Indischen Religion" op blz. 284, sprekende over de vereerders van Civa, dat, als de priester of liever goeroe ergens in huis komt, om daar den dienst te verrichten, hem water gegeven wordt tot het wasschen van zijn handen en voeten, en dat water wordt daarna in het geheele huis gesprenkeld tot reiniging van alle voorwerpen en wordt door allen gedronken.

In een Javaansch geschrift, „Mintorogo," wordt verhaald, dat batara Siwah aan Ardjoena, die zijn tijd van kluizen (tapa) volbracht had, een pijl schonk en zei: „ik geef u mijn tjandoesakti, dat is het van mijn lichaam afgeveegde vuil, dat ik tot een pijl gevormd heb." Mij dunkt uit een en ander blijkt wel, dat de handelingen der Javanen, boven vermeld, oorspronkelijk Hindoesch-religieuse handelingen zijn, die verband houden met den Civa-dienst.

Van uit dat oogpunt moet gij dus ook bezien en beoordeelen, wat omtrent die urine van Sadrach zoo bij herhaling is gepubliceerd.

Houd het mij ten goede, dat ik deze zaak besprak, ik moest het wel doen, omdat ze blijkbaar telkens wordt opgehaald, om Sadrach in een ongunstig daglicht te plaatsen.

En nu is er behalve deze zaak nog iets, wat bij voortduring in Holland te berde wordt gebracht, om te bewijzen, dat de

Christenen Sadrach voor een bovennatuurlijk wezen houden en als zoodanig vereeren. Gij hebt zeker al begrepen, dat ik het oog heb op de sembah en het „voeten kussen."

Op blz. 665 van „Een jaar op reis" leest gij, dat Andreas te Tjilatjap aan Ds. Lion Cachet vertelt, dat hij „nimmer Sadrach's voeten gekust" heeft „doch wel had gezien, dat anderen zulks deden." Als ik dat nu zoo lees, denk ik aan wat dezelfde schrijver in „De Heidenbode" van Juni/Juli 1898 op blz. 449 schrijft: „Zoo iemand dan verstaat de Javaan het, om geinterviewd te worden, en precies het antwoord op een vraag te geven, dat hij weet of vermoeden kan, dat verwacht wordt."

Die Andreas zou Sadrach niet geëerd hebben op de Javaansche wijze, gelijk al zijn volgelingen! Dat kunt gij begrijpen! De sembah en „voetkus" is niet anders dan een Javaansche eerbiedsbetuiging, een teeken van onderdanigheid en aanhankelijkheid.

Laat mij u echter, voor ik dat aantoon, even zeggen, dat de uitdrukking van „Sadrach's voeten kussen" een zeer onjuiste uitdrukking is, die vooral in Holland een geheel verkeerden indruk moet geven van de werkelijkheid.

De Javaan kust niet; hij kust zijn vrouw noch zijn kinderen, veel minder kust hij iemands voeten. Die uitdrukking van Sadrach's „voeten kussen" deugt dus in het geheel niet.

Doch ik wil u thans de sembah en het beruiken van knie of voet even beschrijven.

Tot op den huidigen dag is het de gewoonte op Java, dat alle Javaansche ambtenaren eens in het jaar, als de vastenmaand om is, naar den regent gaan, om hem hun hulde te bewijzen. Gij weet, de regent is de hoogste Javaansche ambtenaar. Welnu, na het eindigen van den vasten komen alle Javaansche ambtenaren bij dien regent. Nadat zij, op een afstand van den regent op den grond gezeten, verlof gevraagd en verkregen hebben, om hem te naderen, leggen zij hun kris af en kruipen naar den regent en gaan met de beenen onder zich gekruist voor hem op den grond zitten. Daarna brengen zij de plat tegen elkaar gedrukte handen omhoog tot de toppen van de gestrekte duimen het puntje van hun neus raken. Zij brengen daarna de handen op zijn blote knie of op het bovendeel van zijn blooten voet en brengen hun neus met die knie of dien voet even in aanraking en beruiken die. Zij zeggen dan ongeveer het volgende:

„Moge uwe hoogheid mij al mijn verborgen schuld of fouten vergeven," waarop de regent zegt: „die zijn je voor altoos vergeven en ik bid voor je, dat je plannen of voornemens mogen slagen." De ambtenaar gaat dan weer in zijn vroegere houding zitten en vraagt, onderwijl hij de handen weer omhoog heft tot aan den neus, of het hem geoorloofd is, zich te verwijderen. Hij kruipt, na verkregen verlof, weer naar zijn plaats en een ander ambtenaar doet gelijk hij, totdat allen een voor een zoo hun hulde en eerbied en onderdanigheid hebben betuigd.

Evenzóó nu brengen op Java op dien dag de kinderen die sembah met dat knie- of voetruiken aan hun ouders, de getrouwden bij hun ouders en schoonouders, en als zij niet in dezelfde plaats wonen, komen zij er vaak opzettelijk voor over. Zoo doen de jongere zusters en broeders ook bij den oudsten broeder. En zoo nu doen ook de leerlingen (ik bedoel niet kinderen, maar volgelingen) bij hun goeroe.

En niet alleen op dien dag, maar ook bij andere gelegenheden brengt de Javaan die sembah met „voetkus" als teeken van eerbied en onderdanigheid. Als een Javaan in de misdjid getrouwd wordt door den pangoeloe „bewijst," na afloop van het gebed, „de getrouwde jongeling of man zijn eerbied aan zijn vader, schoonvader en verdere oudere familieleden, alsmede aan den „penghoeloe" en de overige priesters of geestelijken, door hunne knieën te kussen, wat in de taal van den Javaan „ngoedjoeng" heet, zie „De Javaan als mensch en als lid van het Javaansche huisgezin, door L. Th. Maijer" blz. 69. U ziet, de getrouwde kust niet alleen den pangoeloe maar ook de „twee als getuigen dienstdoende mindere geestelijken." Is het huwelijk zoo gesloten en komt de bruidegom in de woning van de bruid, dan wordt daar, zegt Maijer, „de ceremonie van het „ngoedjoeng" door hem herhaald tegenover de vrouwelijke bloedverwanten, die daarvoor door haren ouderdom of rang in aanmerking komen." En bij den „feestelijken rondgang door de desa hunner inwoning, waarbij de bruid en bruidegom in vol ornaat gekleed moeten zijn, wordt soms bij het huis van het een of ander hoofd of familielid, of van eenigen anderen persoon, wien men eer bewijzen wil, stilgehouden en stappen bruid en bruidegom dan af, om den huisbaas en diens echtgenoote den kniekus te brengen," zie in opgemeld boek blz. 72.

Zijn bruid en bruidegom weer in het huis van de ouders der

bruid teruggekeerd, dan nemen zij, na verschillende ceremoniën, plaats vóór het pronkbed. En dan „heeft de voorstelling plaats der verschillende familieleden van bruid en bruidegom aan dezen, waarbij door hen tegenover oudere familiebetrekkingen weder aan het ngoedjoeng wordt voldaan," zie blz. 74. Ge ziet, die „voetkus" komt herhaaldelijk voor bij den Javaan als bewijs van eerbied.

Dat dit Javaansche gebruik wortelt in den cultus der Hindoe's, geloof ik zeker. De bovengenoemde Wurm schrijft t. a. p. het volgende: Zoodra de goeroe in een huis komt, werpen alle huisgenooten zich voor hem ter aarde. Zij doen hem plaats nemen op een bank, zoodat zijn voeten op een daarvoor gelegd tapijt neerhangen. De huisvader komt voor hem en brengt de handen voor het voorhoofd en spreekt o. m. „ik werp mij in diepe vereering aan uw voeten neder." Mijns inziens houdt de op Java gebruikelijk sembah verband met die handelingen van de vereerders van Civa.

En daarom is het ook zeer begrijpelijk, dat vrome goeroe's, die hier hun moerid's in de noodzakelijke stukken der religie onderwijzen, opzettelijk onderricht geven over die sembah, en hun moerid's inprenten, dat zij die behooren te brengen aan hun ouders, schoonouders, ouderen broeder, goeroe en aan de overheid, de vertegenwoordigster van God op aarde. Dat nu de Javaan den persoon, dien hij zoo met sembah en beruiking van voet of knie vereert, volstrekt niet voor „een bovennatuurlijk wezen" houdt, behoeft toch zeker geen betoog meer voor u. En gij zult dan nu ook kunnen begrijpen, dat de lieden te Pagedangan de redeneering van Ds. Lion Cachet niet begrepen en van zijn gevolgtrekking niets vatten.

Het heet toch op blz. 794 van zijn boek: „Sadrach, die groot onder hen was, beschouwden zij niet als een bovennatuurlijk wezen."

Doch op mijn vraag: „Waarom worden hem dan de voeten gekust? werd een diep stilzwijgen bewaard."

Gij verstaat hieruit duidelijk, dat Ds. Lion Cachet aldus redeneerde: „het kussen van de voeten is een bewijs, dat degeen, die het doet, den persoon, wien hij de voeten kust, beschouwt als een bovennatuurlijk wezen." Wie hier op Java Ds. Lion Cachet in dien waan gebracht heeft, weet ik niet, maar zijn beschouwing komt overeen met de redeneering van „een arbeider

in de Zending op Java," die aan Ds. Lion Cachet het volgende schreef: „Het is waar, dat niet sommigen maar velen, wellicht allen, hem houden voor een incarnatie van den Christus. Er wordt gezegd: „Hij laat zich zoo niet noemen," — neen! maar hij neemt wel de hulde, de sembah en den voetkus aan, die de lieden hem op grond van die meening brengen," zie „De Heidenbode" van Maart 1898 blz. 414. De laatste door mij gespatieerde zinsnede bewijst, dat die „arbeider in de Zending op Java" van oordeel is, dat aan het brengen van de sembah en den voetkus aan Sadrach de meening ten grondslag ligt, dat Sadrach een incarnatie van den Christus is.

Zóó nu dacht blijkbaar ook Ds. Lion Cachet er over, toen hij den lieden in Pagedangan vroeg: „als gij Sadrach niet beschouwt als een bovennatuurlijk wezen, waarom kust gij hem dan de voeten?" Het verwondert mij niets, dat de menschen op die vraag een diep stilzwijgen bewaarden. Zij begrepen die logica niet. En zóó ook ging het den lieden in Karangdjasa, toen Ds. Lion Cachet daar, meenende, dat „een der lieden" hem „de voeten wilde kussen," zijn verontwaardiging daarover te kennen gaf. De lieden begrepen bepaald niets van die verontwaardiging èn omdat zij die redeneering en logica van Ds. Lion Cachet niet vatten, èn omdat naar hun meening ZEerw. had misgezien en er niemand was geweest, die zijn voeten wilde kussen.

Hierboven toch deelde ik u mee, dat de Javaan de bloote knie of het ontbloote bovendeel van den voet beruikt. Ds. Lion Cachet had echter schoenen aan en nu zal het geen Javaan in zijn hoofd komen, al buigt hij ook nog zoo diep voor een Hollander, om de schoenen van zoo'n toewan te gaan beruiken.

Zie, daarom wisten de Javanen niet, wat zij er aan hadden, toen Ds. Lion Cachet zijn verontwaardiging te kennen gaf over dat „kussen" van zijn voeten.

Het is jammer, dat ZEerw. niet vóór hij naar Karangdjasa ging, zich bij onbevooroordeelde deskundigen op Java heeft laten inlichten omtrent die sembah en dien „voetkus". Reeds vóór hij naar Java trok stond in de „Mededeelingen vanwege het N. Z. G. jaargang" 1890 blz. 355 het volgende te lezen: „De kjahi werd steeds ruim beloond en tal van zijne vele „kinderen" brachten hem op Javaansch nieuwjaar den voetkus".

Zoo schreef Zendeling Kreemer omtrent een Christen, Wono-

djojo genaamd, die doekoen was. Ik heb genoemden Zendeling persoonlijk gesproken en toen gevraagd naar dien Wono-djojo. De heer Kreemer deelde mij mede, dat hij zelf dien doekoen zeer goed gekend had en op mijn vraag, of zijn kinderen en kleinkinderen, met andere woorden zijn moerid's of lieden, die door hem geholpen waren, slechts bij het einde van de vasten (want dat wordt er bedoeld met Javaansch nieuwjaar) hem zoo hun hulde betuigden, kreeg ik ten antwoord: „neen, altoos".

Genoemde Zendeling verhaalde mij, dat verscheiden prijaji's, die door hem geholpen waren, van hun paard of uit hun rijtuig stegen, als zij Wono-djojo op den weg tegenkwamen en hem dan hun eerbied betuigden. En toch, die Wono-djojo was maar een gewoon desa-man, één van de geringe lieden.

Zoo vernam ik ook, dat de volgelingen van Toenggoel Woeloeng in Djapara hem altoos met sembah en „voetkus" vereerden.

Het zal u dus na dit alles niet verwonderen, dat de volgelingen van Sadrach pertinent ontkennen, dat zij hem die eerbied-bewijzen brengen, omdat zij hem voor „een bovennatuurlijk wezen", voor „een incarnatie van den Christus" houden. Zij zeggen: hij is onze goeroe en als zijn moerid's zijn wij naar Javaansche gewoonte gehouden, hem zóó te eeren. Zij zeggen, dat zij tegenover hun ouders en goeroe alzóó het 5de gebod hebben te onderhouden.

Doch er is nog meer aangevoerd, dat moet bewijzen, dat Sadrach voor den Christus wordt gehouden. Zoo heet het in „Een jaar op reis" op blz. 466: „Zoo werd mij door Br. Horstman meegedeeld, dat één der lieden te Poerba, Betjotak, (ik meen dat hij „oudste" is) beleed, dat Sadrach zijn Heer en Leidsman was". En op diezelfde blz. wordt gezegd, dat er te Poerba „velen waren, die in den „Goesti" te Karangdjasa geloofden". Op blz. 451 heet het van de lieden te Tjiloetoek: „De naam van Jezus werd genoemd, doch wie Jezus is, en wat Hij gedaan heeft tot verlossing van zondaren, bleef in het duister, voor zoover niet onduidelijk werd te verstaan gegeven, dat de „Goesti" te Karangdjasa woonde". En op blz. 462 luidt het: „Hagar's hope voor de eeuwigheid was, dat „Goesti Jesoes", die haar voor zijn rekening had genomen en op wien zij vertrouwde, het wèl zou maken, voor haar lichaam en ziel"; — doch, gelijk ik later van Br. Horstman vernam, haar „Goesti Jesoes woonde te Karangdjasa". Vergelijk hiermee, wat dezelfde schrijver in zijn

rapport aan de Synode zegt: „met eigen ooren heb ik gehoord, hoe eenvoudige zielen hem houden voor den Goesti, die „alles voor hen doet en doen zal". En het is mij persoonlijk duidelijk geworden, dat, waar uit het Evangelie gepredikt wordt en den naam van Jezus wordt genoemd, aan Sadrach wordt gedacht".

Laat mij, voor ik over deze aangehaalde woorden spreek, u nog op een andere plaats van het boek van Ds. Lion Cachet wijzen. Op blz. 331 luidt het: „Arme lieden te Boeloe. Zij spraken van een „Goesti Jesoes Christoes door wien wij moeten zalig worden"; doch wien bedoelen zij met dien „Goesti"; den eenigen Heiland of een schepsel?" Zóó stelt de schrijver het voor, dat hij dacht, toen hij juist veertien dagen op Midden-Java was en pas de tweede gemeente bezocht. Ik voor mij lees daar tusschen de regels door, dat Ds. Lion Cachet zich toen al een voorstelling gevormd had, die allerminst resultaat van onbevooroordeeld, onpartijdig onderzoek was. Doch hoe dit zij, ik wil u thans met het oog op de voorstelling, dat de lieden Sadrach voor hun „Heer en Leidsman" houden een en ander meedeelen.

In hoofdstuk XXXIII schreef ik: „de moerid's drukken hun verhouding tot hun goeroe vaak uit door te zeggen: „ik dien hem, hij is mijn heer", en „ook spreken ze veel: „ik volg hem". Een goeroe is voor het besef zijner moerid's hun heer en hun leidsman. Zij zeggen: de goeroe onderwijst mij in de volmaaktheid van leven en sterven, die verlicht de duisternis van mijn hart, die richt mijn schreden op den weg, die tot heerlijkheid voert". Wat dunkt u, is het wonder, dat de Javanen krachtens die beschouwing hun goeroe hun heer en leidsman noemen?

En is het nu zoo vreemd, dat de Christenen, die Sadrach als hun goeroe volgen, hem ook zoo noemen?

Spreken de geloovigen in Holland niet van den bedienaar des Woords als hun herder; zijn er geen mannen, bizonder van God begiftigd, die als geestelijke leidslieden gelden? Wie maakt daaruit de ongerijmde gevolgtrekking, dat de geloovigen dus dien predikant als hun Herder en Leidsman volgen in plaats van den eenigen Herder en Leidsman Jezus Christus? De Mohammedaan hier belijdt, dat Mohammed zijn goesti en zijn panoettan (leidsman) is. Ga ik nu die Javaansche woorden aan u weergeven met „zijn Heer en Leidsman" dan geef ik u, door

die hoofdletters te gebruiken, een verkeerden indruk. Want die Mohammedaan maakt wel degelijk onderscheid, als hij spreekt van goesti Mohammed en van goesti Allah. Ofschoon hij beide malen het woord goesti, heer, gebruikt, bedoelt hij niet beide malen hetzelfde.

Ik acht het dan ook door het feit, dat volgelingen hem heer en leidsman noemen, allerminst bewezen, dat zij Sadrach voor den Christus of een incarnatie van den Christus houden. Ge zult misschien mij willen antwoorden: „ze houden hem niet voor een incarnatie maar voor een manifestatie van den Christus, want in „De Heidenbode" van Juni/Juli 1898 schreef de schrijver van „Een jaar op reis" het volgende: „Zij hierbij opgemerkt, dat niet beweerd is, dat Sadrach openlijk met zoovele woorden gezegd heeft: Ik ben de Christus; maar dat hij zich als een manifestatie van den Christus laat vereeren, zich de voeten laat kussen enz." Laat mij u dan zeggen, dat voor de Javanen een manifestatie gansch wat anders is dan een incarnatie. De Javaan heeft daarvoor gansch onderscheiden woorden. Ge vindt in de wajangverhalen en in andere historiën herhaaldelijk gesproken van dewa's, die zich incarneerden, maar daar naast van diezelfde dewa's en anderen, die zich manifesteeren. Om het u duidelijk te maken, wijs ik u op wat de Schrift ons verhaalt. De engelen, die bij Abraham kwamen in gewone menschelijke gedaante, zoodat Abraham ze voor reizigers aanzag, die bij hem aten en dronken en spraken als menschen, waren niet geboren en als zij de aarde weer verlieten was er geen sprake van sterven. Één van hen was de Engel des Heeren, de Zoon Gods.

Er is natuurlijk een groot verschil tusschen die manifestatie van Christus bij Abraham en zijn incarnatie, zijn vleeschwording, zijn geboorte uit Maria.

Bij zijn manifestatie geen sprake van geboorte noch sterven, bij zijn incarnatie wel.

Nu hebben de Javanen allerlei verhalen van dewa's, die zóó zich manifesteerden, d. w. z. zoo opeens onder de menschen verschenen in een gewone menschelijke gedaante, evenals de engelen bij Abraham. Zoo vindt ge in de historie van Java herhaaldelijk verhaald, dat Visnoe en Brama zóó op Java verschenen en dan jaren lang als koning regeerden en daarna weer verdwenen, gelijk ze kwamen.

Dat is manifestatie; dat drukt de Javaan uit door de woorden: ngédja wantah, zooveel als: zich vertoonen.

Doch de Javaansche verhalen vermelden ook telkens van dewa's, die niet zoo opeens verschenen, maar die uit een vrouw zich lieten geboren worden en dan een geheel menschelijk leven doormaakten en ten laatste stierven. Ge gevoelt, dat is wat men meestal noemt: incarnatie. En vooral dergelijke incarnatiën van Visnoe vindt ge vermeld in de Javaansche wajangverhalen.

Ik toonde vroeger reeds aan, dat de ratoe hadil mijns inziens zulk een incarnatie van Visnoe zal zijn naar der Javanen voorstelling, en wel de tiende incarnatie van Visnoe. Zulk een incarnatie duidt de Javaan aan met het woord: „titis" en maakt daarvan het werkwoord: nitis, zich incarneeren of beter gezegd: zich laten geboren worden als mensch. Zoo zegt de Javaan: „praboe Kresna titissé batara Visnoe" wat beduidt: Visnoe heeft zich in den koning Kresna geincarneerd. Nu vind ik het zeer opmerkelijk, dat in het rapport der drie deputaten, waaronder ook de Javanicus Jansz, het woord „incarnatie" wordt gebezigd, zie „Acta Synode" 1892 blz. 23 en dat in het stuk, door één dier deputaten bij de Synode ingediend, blijkbaar gesproken wordt van een manifestatie. Het heet daar toch: „Hij (Sadrach) is verschenen, niet geboren; hij verandert niet, wordt niet ziek, sterft niet. Hij is de Goesti, de Heere Christus, een openbaring van Christus." Dat is de voorstelling van een manifestatie. Nu geeft Ds. Lion Cachet deze voorstelling op grond van „verklaringen en gedragingen" van Sadrach's volgelingen, zooals hij zegt, zie genoemde „Acta" blz. 47.

Ge zoudt hieruit opmaken, dat de deputaten dus van de Zendelingen of anderen de Javaansche uitdrukking vernomen hebben, waarmee Sadrach's volgelingen verklaren, dat zij hem voor een incarnatie of manifestatie hielden. Maar indien de Javanicus Jansz die Javaansche uitdrukking had vernomen en de deputaten op grond van de uitlegging, die Jansz daarvan gaf, het woord incarnatie in hun rapport bezigde, hoe is het dan mogelijk, dat de deputaat Lion Cachet met duidelijke woorden van een manifestatie spreekt.

Ik voor mij versta uit dit alles, dat noch de deputaten, noch de Zendelingen bekend waren met de Javaansche uitdrukking, of de verklaringen van Sadrach's volgelingen, waarmee zij zouden hebben gezegd, hem voor een incarnatie of manifestatie te houden.

Met andere woorden, dat niemand zulk een verklaring ooit van hen had vernomen. Het is immers niet aan te nemen, dat als zulke verklaringen vernomen waren, zij niet de rechte beteekenis daarvan zouden geweten hebben? Want hadden ook alle anderen zich vergist in de vertaling, dan zou Jansz hun wel beter ingelicht hebben. Zoolang men dan ook in gebreke blijft, de bewuste Javaansche uitdrukking mee te deelen, waaruit de waarheid der beschuldiging blijkt, mist die aanklacht mijns inziens allen grond. Want ik heb het reeds aangetoond, de gedragingen van Sadrach's volgelingen, waarop de beschuldiging is gebouwd, zijn geen bewijzen. De voetkus, de sembah, enz. bewijzen in het minst niet, dat Sadrach voor een incarnatie of een manifestatie van Christus wordt gehouden. Het komt hier dus op de verklaring aan en wel op de eigen Javaansche woorden van Sadrach's volgelingen. Doch juist die verklaring heb ik nog nimmer vernomen.

Ik acht het daarom het best, Sadrach's volgelingen nog maar niet te beschuldigen, dat zij, als zij uit het Evangelie hooren prediken en den naam van Jezus hooren noemen, denken aan Sadrach en dus hun „Goesti Jesoes te Karangdjasa woont."

LXXXVII.

Zeggen Sadrach's volgelingen werkelijk, dat „het Evangelie van hem is uitgegaan in het Javaansch", wijl hij als Jezus ten hemel voer en als Geest Gods neerdaalde? Beduidt Soerapranata: „Godheid, die regelt?"

Er is nog een schijnbaar zeer sterk bewijs aangevoerd, dat Sadrach wordt beschouwd als de Christus, of zijn manifestatie. Het heet toch op blz. 367 van „Een jaar op reis" aldus: „De Indjil is in de Javaansche taal, welke is de taal der Joden (= Javanen) door „Roh-Allah" = Sadrach, gegeven". En in zijn rapport aan de Synode zegt dezelfde schrijver, dat Sadrach leert, dat „het Evangelie van hem is uitgegaan, in het Javaansch."

Gij moet uit die woorden wel den indruk krijgen, dat de

volgelingen van Sadrach werkelijk meenen, dat hij de Christus en het Evangelie zijn woord is. Op blz. 148 van genoemd boek wordt in de noot ook zoo iets gezegd. Immers heet het daar: „Naar Br. Horstman mij mededeelde waren er, die hielden, dat de Catechismus door Sadrach gemaakt was. De Indjil was ook door hem gemaakt." In den brief van Horstman aan Wilhelm, u vroeger meegedeeld, komt dunkt mij een andere voorstelling voor. Het luidt toch in zijn brief van 27 Juli 1890: „Ziet hier wat geloofd en geleerd wordt. Er is maar één God. Ook Mohammed is een profeet. Na hem zond God Jezus zijn Zoon, die leefde, leed, stierf en ten hemel voer, om als Roh-Allah weer te komen."

(Gij moet weten, dat Jezus in de Koran als nabi Ngisa eens roh oelah genoemd wordt; dat weten de Islamsche Javanen zeer goed, van daar dat zij den Heere Jezus nog wel Ngisa èn roh oelah noemen.) „Joden", zegt H. verder, „zijn Javanen; de Javaansche taal is de taal der Joden, waarin het Evangelie van Roh Allah gegeven werd, van daar nu Arabisch en de Koran niet meer noodig".

Wat had Horstman dus bij zijn vluchtig bezoek in slechts drie plaatsen ontdekt? Dat er volgelingen van Sadrach waren, die niet wisten, dat de Joden Hebreeuwsch spraken; maar dachten, dat Joden Javaansch spraken zooals zij, en dat de Zoon van God in die taal der Joden, dus in het Javaansch, de Indjil gegeven had. Als gij nu weet, hoe weinig voorstelling een Javaan, die nooit eenig onderwijs ontving, van het leven der volken buiten Java heeft, dan zal het u niets vreemd voorkomen, dat die menschen in de meening verkeerden, dat de Joden Javaansch spraken. Er zijn tal van Inlanders, die meenen, dat het Maleisch Hollandsch is, omdat de Hollanders er zich van bedienen tegenover hen.

De Afrikanen hier worden altoos „londa ireng", zwarte Hollanders, genoemd.

Een desa-Javaan weet evenmin waar Afrika als waar Holland of Palestina, het land der Joden, ligt.

Ik hoorde eens een Javaan zijn groote verbazing uiten, toen hij vernam, dat er in Holland geen Javanen waren, om als huisjongen en baboe en kokkie de Hollanders daar te dienen en dat hij in Holland Javaansch sprekend niet zou verstaan worden.

Ik kan mij dus zeer goed voorstellen, dat er Javaansche Chris-

tenen waren in '90 in Pekalongan, waar toen nog slechts eenige maanden de eerste Zendeling gevestigd was, die niet beter wisten, of de Javaansche bijbel, dien zij in handen hadden, was de grondtekst, de „Indjil" zooals die door Jezus, den Zoon Gods, gegeven was.

Zij zeiden, dat Jezus, de Zoon van God, toen Hij op aarde onder de Joden was, het Javaansch, de taal der Joden sprak en in die taal het Evangelie gaf. Niet Sadrach, maar Jezus gaf volgens hen de Indjil in het Javaansch. En ook zeiden zij niet: „Hij (Sadrach) is voor zijn volgelingen de Goesti, die als Jezus is ten hemel gevaren, maar weer als de Roh-Allah (Geest Gods) is nedergedaald (n.l. op den Pinksterdag)" gelijk de schrijver van „Een jaar op reis" schreef op blz. 366. In den bovengemelden brief van Horstman staat gansch wat anders. Daar heet het, gelijk ik boven reeds gedeeltelijk meedeelde: „Ziet hier wat geloofd en geleerd wordt. Er is maar één God. Ook Mohammed is een profeet. Na hem zond God Jezus, zijn Zoon, die leed, stierf en ten hemel voer, om als Roh-Allah weer te komen, een tijdlang in Afrika verbleef en nu op Java leeft onder den naam van Sadrach S. P. die zelf zegt, dat hij de ratoe adil is."

Vooral uit die laatste zinsnede blijkt duidelijk, dat de lieden die Horstman ondervraagd had, de voorstelling, door Jirmija en Jacob Toempang verbreid, aanhingen, als zou Sadrach de lang voorzegde ratoe hadil zijn. Bij het licht van de voorstelling der Javanen over de komst en de regeering van dien ratoe hadil moeten die door Horstman geschreven woorden bezien worden.

Jirmija zei volstrekt niet, dat Sadrach als Jezus is ten hemel gevaren en weer als de Geest Gods op den Pinksterdag is nedergedaald. Hij zei gansch wat anders. Hij zei, dat die Jezus, van wien in het Evangelie verhaald wordt, dat Hij eens op aarde leed en stierf en ten hemel voer en dat Hij weder zou komen, dat die Jezus nu reeds op aarde weer gekomen was en dat Hij, die geest was, zich in den persoon van Sadrach openbaarde, en weldra als de ratoe hadil over Java zou regeeren. Gij moet, om deze voorstelling van Jirmija te vatten, wel in het oog houden, dat volgens de Javanen een geest voor een tijd inwonen kan in een mensch, zonder dat daarom die mensch in zijn wezen iets verandert. Zij hebben immers, gelijk ik u vroeger al

mededeelde, allerlei verhalen van goddelijke wezens, die zoo in een mensch ingaan en een tijd lang in hem blijven en door hem handelen. Zie maar in hoofdstuk LVIII het verhaal, dat in den koning Selatjala Hjang Kala inging en na een tijd hem weer verliet, en dat andere verhaal, dat Hjang Narada inging in den kleinzoon van den koning Dahana.

Als gij nu uit dat verhaal de gevolgtrekking zoudt maken, dat dus koning Selatjala eigenlijk Hjang Kala was en gij al wat Hjang Kala vroeger had verricht, vóór zijn ingaan in den koning Selatjala, aan dien koning zoudt toeschrijven, dan zou de Javaan u vreemd aanzien en u dat volstrekt niet toegeven.

Al gelooft een Javaan, dat de Christus zich in Sadrach heeft geincarneerd of zich in hem manifesteert, dan komt hij daarom nog in het minst niet tot de gevolgtrekking, dat Sadrach „als Jezus is ten hemel gevaren en weer als de Roh-Allah (Geest Gods) is nedergedaald op den Pinksterdag", en ook niet tot de conclusie, dat Sadrach dus „de Indjil in de Javaansche taal gegeven" heeft. Een Javaan schrijft niet aan Kresna, een incarnatie van Visnoe, toe, wat Visnoe vroeger deed, toen hij als koning Setmata op Java regeerde. Hij houdt de verschillende levens, die Visnoe zoo geleefd heeft, volgens hem, wel degelijk uit elkaar. Ik geloof daarom, dat Ds. Lion Cachet een onjuiste voorstelling gaf op grond van een verkeerde gevolgtrekking, toen hij schreef: „Hij (Sadrach) is voor zijn volgelingen de **Goesti,** die als Jezus is ten hemel gevaren, maar weer als de **Roh-Allah** (Geest Gods) is nedergedaald," en „De **Indjil** is door **Roh-Allah** Sadrach, gegeven."

En op die conclusie, dat Sadrach de Indjil heeft gegeven, berust het zeggen van den schrijver van meergemeld boek op blz. 367: „Sadrach kan dus nooit in tegenspraak zijn met de Indjil, al leert hij ook anders, dan daarin naar de letter gevonden wordt."

Wij achten, dat die conclusie onjuist is, evenals ons inziens de gevolgtrekking, dat Sadrach zich door het aannemen van den naam Soerapranata in de schatting zijner volgelingen boven de hoogste waardigheid onder de Javanen verheft.

Het heet daarvan op blz. 266 van genoemd boek aldus: „Soerapranata = Godheid die regelt. Een der titels van den Soesoehoenan van Soerakarta en van den Sultan van Djokjakarta is Pranotogomo, „Regelaar van den Godsdienst." Sa-

drach's aangenomen titel, „Godheid die regelt," verheft hem in eigen schatting en in het oog zijner volgelingen dus boven de hoogste waardigheid onder de Javanen."

Nu heb ik u in hoofdstuk XII reeds meegedeeld, wat de aanleiding was, dat Sadrach dien naam (een titel is het niet,) aannam. En ik schreef u toen, dat er lieden in Djokja en Solo zijn, dienaren van den Vorst, die dienzelfden naam Soerapranata dragen. Alsook, dat de naam beduidt: „die verordeningen durft maken" en volstrekt niet beteekent: Godheid, die regelt. Dat de Soesoehoenan dien naam daarom wel geeft aan een djaksa, een officier van justitie. Met genoegen las ik daarom in „De Heidenbode" van Juni/Juli '98 het volgende woord van den schrijver van „Een jaar op reis:" „En van hetgeen wij over hem (Sadrach) schreven, vonden wij, tot heden, geen reden om iets terug te trekken of te wijzigen, dan misschien, dat de naam van Soerapranata, dien hij aannam, ook, niet als titel maar als naam, gedragen wordt, door zekere ambtenaren van den Soesoehoenan en dan beteekent „held (voor de) rijks-verordeningen."

Er wordt dus nu erkend, dat het een naam is; feitelijk vervalt door deze erkenning de opgemelde conclusie, zou ik meenen.

Was het toch waar, dat iemand, die den naam Soerapranata draagt, in het oog der Javanen boven de hoogste waardigheid onder hen verheven is, ja boven den Soesoehoenan en den Sultan, dan zouden natuurlijk die vorsten niet dulden, dat één hunner ambtenaren dien naam droeg, veel minder zouden zij zulk een naam aan een dienaar geven.

Van de vertaling van dien naam Soerapranata, als zou die beteekenen: „Godheid, die regelt", moet ik nog iets zeggen.

Het eerste deel van den naam, nl. het woord „soera," kan ook wel vertaald worden met: god, want het woord „soera" beteekent ook zooveel als déwa, een god of godheid.

Doch daarom heeft men nog geen recht, om in elken naam, met dat woord soera saamgesteld, dat soera te vertalen door: godheid. Dat lijkt er niets naar! Soera heeft ook andere beteekenissen.

Als men iederen Javaan, wiens naam met soera is samengesteld, op grond van dien naam wou beschuldigen, dat hij zich opwerpt als een „godheid", die het een of ander doet, dan had men wel dagwerk.

Er zijn toch tal van Javaansche namen, tot op dit oogenblik

in gebruik, waarin dat woord soera voorkomt. Ik heb de moeite genomen, om eens eenige weken aanteekening te houden van al zulke namen, die ik in de courant vermeld vond.

Ziehier een lijstje van de in bladen, die ik met naam en datum kan opgeven, gevonden namen: Soeradisoerja, Soeratentana, Soeratenaja, Soeraprawira, Soeradjati, Soerawerdaja, Soeraredja, Soeradipoera, Soerasepoetra, Soeradoemreksa, Soerakrama, Soeratirta, Soeradibrata, Soeradjaja, Soeraleksana en Soerapradja. Mij dunkt, dat dit lijstje voldoende bewijst, dat er tal van namen zijn met dat woord soera saamgesteld. Let wel dat zijn allen namen en geen titels. Meen dan ook niet, dat alleen hooggeplaatste Javanen of die van adel zijn, zulk een naam dragen. Onder de lieden, die de boven opgegeven namen dragen, komen er slechts vier voor, die den titel radèn voeren. Al de anderen hebben geen enkelen titel en behooren dus aan heel gewone Javanen. Wilt gij een bewijs, dat een gewoon desa-man wel zulk een naam aanneemt?

Verleden jaar kwam er in „De Tijd" een brief voor van Java, waarin iemand, over den maatschappelijken toestand der Javanen schrijvende, verhaalde, dat hij op een wandeling een schuilplaats voor den regen zocht in een Javaansch huisje. Hij schreef: „Ik kwam toevallig terecht bij een Javaan, die vroeger wel eens voor mij gewerkt heeft; ik bemerkte, dat mijn gastheer zich Soeradimedja noemde, terwijl ik hem vroeger onder den naam Tajoop gekend had. Zooals zoo dikwijls geschiedt, had hij echter bij de een of andere gelegenheid een nieuwen naam aangenomen, wat in zijn omgeving met zeer weinig moeilijkheid gepaard gaat".

Gij ziet hieruit, dat wel een gewoon werkman zulk een naam, met soera saamgesteld, aanneemt. En gij zult het zeker wel verstaan, dat ik alle beroep op den „titel" Soerapranata ter beschuldiging van Sadrach, dat hij zich uitgeeft voor wat groots, ja voor „godheid, die regelt", beslist verwerp. Het is volstrekt geen titel.

Wat verder is geschreven, om te bewijzen, dat Sadrach zich uitgeeft voor den ratoe hadil, dat „het Gouvernement Sadrach gehoorzaamt, die ter bestemder tijd als Ratoe adil regeeren zal, waardoor de macht der Hollanders zal gebroken worden". (Zie „Een jaar op reis" blz. 368.) Ik behoef daarover hier niet meer te spreken. Ik schreef reeds genoeg over de voorstelling van den ratoe hadil in hoofdstuk XLIV. Toch moet ik nog even aan-

toonen, dat de schrijver van „Een jaar op reis" niet voldoende op de hoogte blijkt te zijn van de onder de Javanen gangbare voorstelling van den ratoe hadil en van de plaats, waar hij zetelen zou. Hij schreef toch op blz. 366: „Sadrach — voor zijn volgelingen — iemand, die men niet weet, van waar hij is, dan dat hij uit Demak komt, waaruit eenmaal (na den val van Madjipahit, 1403) Java geregeerd werd, en waar de zetel van den Ratoe adil, den „Rechtvaardigen Koning," die beloofd is, zal gevestigd worden."

Die voorstelling is geheel onjuist; de zetel van den ratoe hadil zal niet in Demak gevestigd worden.

In de 3de aflevering van „De Macedoniër," jaargang 1889, had de schrijver kunnen lezen, dat de zetel van den ratoe hadil in Ketongga zal gevestigd worden. Wilhelm heeft in genoemd Zendingsblad een vertaling geplaatst van dat deel uit het geschrift „Djajabaja," dat over den ratoe hadil handelt.

In die vertaling luidt het van den ratoe hadil: „In zijn jeugd zal hij met zijn moeder wonen in een verborgen plaats op de Serandil," waarbij Wilhelm aanteekent: „Een heuvel in de afdeeling Tjilatjap." En dan luidt het even verder: „De stad van dezen koning zal in het Ketonggabosch zijn." En even later: „Deze koning zal 100 jaren regeeren, daarna zal de stad Ketongga verdwijnen." Dat Ketonggabosch is in Madioen onder Ngawi te vinden. Er is dus in 't geheel geen sprake van Demak als zetel van den ratoe hadil, wat ook moeilijk kan, want Demak is dan al sinds lang verdwenen, volgens Djajabaja.

Het is daarom ook een onjuiste opvatting, die gij in opgemelden brief van Horstman aan Wilhelm vindt, waar het heet, dat het feit, dat Sadrach uit Demak komt en zijn vader en moeder onbekend zijn, al bewijs genoeg is voor zijn volgelingen, dat hij de ratoe hadil is.

In de Djajabaja wordt de moeder van den ratoe hadil wel degelijk aangeduid, alsook haar koninklijk geslacht. Het komt mij voor, dat onbekendheid met den inhoud van de Djajabaja de oorzaak van deze verkeerde redeneering is. En dit bewijst dunkt mij, dat het voor een richtige beoordeeling, van wat de Javanen van Sadrach denken, allernoodzakelijks was geweest, eerst ernstige studie te maken van het genoemde Javaansche geschrift. De inhoud van dat boek toch vormde den ondergrond van de in het Noorden van Midden-Java verbreide dwaalleer, dat Jezus de

ratoe hadil was, die in Sadrach zou verschijnen en over Java regeeren.

Zoo iets van de Javaansche litteratuur moest onderzocht en degelijk bestudeerd worden, om licht te werpen op de door Horstman „ontdekte" dwalingen, dan was het zeker dat geschrift.

Wilhelm begreep dat zeer goed, na zijn ontdekking in '86, dat Jirmija alom den lieden diets maken ging, dat Sadrach eens als de beloofde ratoe hadil zou regeeeren.

Hij rustte niet, vóór hij een handschrift van de Dajajabja machtig geworden was en dat, blijkens de boven vermelde vertaling van zijn hand, bestudeerd had.

LXXXVIII.

Heeft Sadrach zich door geldafpersing verrijkt? Is hij een vermogend grondbezitter?

Uit verschillende publicatiën omtrent Sadrach moet gij, dunkt mij, wel den indruk gekregen hebben, dat hij zich heeft verrijkt met van zijn volgelingen afgeperst geld.

In „Een jaar op reis" blz. 364 heet het toch: „Schoon bij zijn komst in Bagelen zoo arm en berooid, dat de Christenen te Pidji hem wat moesten kleeden, voor hij gevoegelijk in het openbaar verschijnen kon, werd Sadrach nu allengs een vermogend grondbezitter."

En in het rapport door den schrijver van deze woorden bij de Synode van '92 ingediend, luidt het: „Aanvankelijk geholpen door Mevr. Philips, moet Sadrach, die toen hij in 1870 in Bagelen kwam zoo arm was, dat hij kwalijk kleederen aan het lijf had, thans een zeer vermogend man zijn". En omtrent de wijze, waarop hij dan een vermogend man zou geworden zijn, heet het in dat rapport: „Hem moeten, behalve eerbewijzingen, ook geldelijke offers worden gebracht. Voor alles wat hij doet: voor het bepalen van een huwelijksdag, voor genezingen en zegeningen; voor zijn urine (zelfs bij de inwijding van een kerkgebouw door hem verstrekt) voor het bezoeken der lieden enz. moet een ge-

schenk gebracht worden; geldafpersing behoort geheel tot het systeem Sadrach, doch zoo, dat het den schijn heeft, niet dat hij iets ontvangt, maar dat hij den lieden wel doet, gastvrij ontvangt, zegent." En op blz. 368 van genoemd boek: „Intusschen moeten dezen („de ware geloovigen") hem (Sadrach) van Doewit Pangandiha, duiten tot leeftocht, voorzien". En voorts nog in het genoemde rapport: „Naar mijne overtuiging, gegrond op vrij veelzijdig onderzoek, is Sadrach geen man, die met geestesovertuiging handelt; maar wel een sluwe, baatzuchtige Javaan, die door het Christendom zichzelven zoekt te verheffen en te verrijken en die, wat hij van de Christelijke leere leerde kennen, verdraaid voorstelt ten eigen bate". Brengt met dit alles in verband wat in de door Horstman geformuleerde beschuldigingen voorkwam onder III „dat de Christenen moeten offeren, ieder huisgezin behoort daartoe, één duit per dag af te zonderen of anders de gemeente de armbus te ledigen".

We willen eens aannemen, dat Sadrach arm was, toen hij te Poerworedjo kwam en van Mevr. Philips of anderen de noodige kleederen kreeg, om wat knap voor den dag te komen. Maar als die kleederen nu eens zijn loon waren voor zijn dienst bij Mevr. Philips? De schrijver van de boven meegedeelde beschuldigingen schreef toch op blz. 275 van zijn boek: „de helpers werden in het eerst door haar onderhouden, (wat haar wel moeilijk moet zijn geweest, daar haar echtgenoot, in 1864 gepensioneerd, slechts *f* 50 per maand inkomen had van het Gouvernement en zij zelve niet gefortuneerd was)".

Één harer bedienden vertelde mij, dat Sadrach slechts eten en kleeding, maar geen geldelijk loon van haar ontving. In dien eersten tijd heeft dus die „sluwe, baatzuchtige Javaan" zich nog al met heel weinig tevreden gesteld, vindt gij niet? In Karangdjasa kocht hij, „daartoe in staat gesteld door Mevr. Philips", een erf en bouwde daar een bamboehuis op. Zoo'n erf kon in dien tijd in Karangdjasa voor een bagatel gekocht worden en voor een 50 of 60 gulden weet een Javaan, die zoo bij de hand is als Sadrach, al een heel aardig huis te zetten. Daar nu Sadrach, gelijk ik u vroeger al verhaalde, de eerste en de eenige was, die van '69 af overal in de desa's het Evangelie bracht op zijne wijze en hij derhalve door de door hem gewonnen Christenen als hun goeroe werd beschouwd, is het niets buitengewoons, dat zij hem al spoedig iets gaven tot levensonderhoud. Zendeling

Vermeer schreef dan ook in „De Opwekker" van Maart 1883: „Het is zeker te waardeeren, dat de bekeerlingen, die op Sadrach's prediking of die zijner volgelingen toetraden, met elkander Sadrach onderhouden." En de schrijver van de bovengenoemde beschuldiging dat „geldafpersing geheel tot het systeem Sadrach behoort" erkent zelf op blz. 275, dat Sadrach „al spoedig onderhoud van de gemeenten" verkreeg.

Er zijn trouwens in zijn boven aangehaalde woorden duidelijke aanwijzingen, dat onder die „geldelijke offers", die aan Sadrach moesten gebracht worden, eigenlijk moet verstaan, wat die lieden hem tot zijn levensonderhoud gaven. Ten eerste die uitdrukking doewit pangandika (pangandiha is een drukfout) en ten tweede het woord „geschenk."

Dat doewit pangadika is geheel onjuist vertaald. Doewit beteekent: geld en pangandika beduidt: gesproken woord. Letterlijk vertaald beteekent dus die uitdrukking: geld (voor) gesproken woord, m. a. w. geld voor het onderricht, dat Sadrach den Christenen gaf. Die vertaling klopt met het woord: „geschenk."

Als toch een Javaan naar een goeroe ngèlmoe gaat, om door hem onderwezen te worden, brengt hij een geschenk, hetzij in geld hetzij in anderen vorm, mee voor den goeroe; vaak ook het noodige voor het houden van een slametan ten huize van den goeroe. Dikwerf ook een nieuwe mat en een stuk katoen van een bepaalde afmeting, en in de vier hoeken daarvan knoopt hij geld, veel of weinig, al naar zijn vermogen is. Zie, dat geld wordt nu vaak doewit pangandika of doewit piwoelang (onderricht) genoemd en ook „geschenk" geheeten. Op die wijze wordt de Javaansche goeroe en doekoen beloond. In hoofdstuk LXXXVI luidt immers het woord van Zendeling Kremer, omtrent dien ouden doekoen: „De kjahi werd steeds ruim beloond." Het kwam echter dien Zendeling niet in het hoofd, dien ouden Christen daarom voor een baatzuchtigen Javaan uit te maken, die door afzetterij zich zelf zocht te verrijken.

Kjahi Toenggoel-Woeloeng werd door zijn volgelingen in Djapara ook zóó voorzien van wat hij tot levensonderhoud noodig had.

Dat de Javanen dus op Javaansche wijze hun leeraar Sadrach onderhielden is, gelijk Vermeer zei, „te waardeeren."

Het bewijst, dat zij iets over hadden voor de zaak. Dat zij nu op een andere wijze in het onderhoud van hun leeraar voor-

zagen dan bijvoorbeeld de Christenen in Nederland, die een kerkelijke kas oprichtten en vaste bijdragen voor het traktement van hun predikant geven, doet er immers niets toe!

Ik betreur het daarom ten zeerste, dat uit deze handeling der Christenen de voor Sadrach zoo bezwarende gevolgtrekking is gemaakt: „geldafpersing behoort geheel tot het systeem Sadrach." Ik acht, dat er voor die beschuldiging geen voldoende bewijzen zijn geleverd.

En ik meen, bewijzen te kunnen bijbrengen, dat Sadrach volstrekt niet als een baatzuchtig Javaan zich zoekt te verrijken door geldafpersing. Zoodra hij toch goed en wel in Karangdjasa was gevestigd, stak hij zelf de handen uit de mouw, om in zijn onderhoud te voorzien. In dien tijd werd daar „meer dan 6000 bouw pestilentie-kweekend moeras in vruchtbare rijstvelden herschapen" door drooglegging. Sadrach leende van enkele Christenen, die niet onbemiddeld waren, wat geld en huurde van die rijstvelden, bebouwde ze met ijver en tact, zoodat hij, als hij de oogst te gelde maakte, meestal met de helft van de opbrengst de huurpenningen en gemaakte onkosten kon dekken en de andere helft winst, loon of vrucht van zijn eigen hard werken, was. Van die winst leefde hij gedeeltelijk en betaalde langzamerhand het geleende geld terug en spaarde hij een soort bedrijfkapitaaltje op. Want gij moet weten, dat die rijstvelden niet te koop zijn, ze moeten telkens weer gehuurd worden; de hoogstbiedende krijgt zoo'n rijstveld voor een jaar, soms voor twee; hij bebouwt het, haalt zijn oogst er af en het wordt daarna opnieuw verhuurd.

Het is dus eenvoudig geheel in strijd met de werkelijkheid, om Sadrach voor te stellen als, een „vermogend grondbezitter." Sadrach zou, al had hij ook nog zoo veel geld, daar geen vermogend grondbezitter kunnen worden, om de eenvoudige reden, dat de rijstvelden niet te koop zijn. En als ge nu zegt: „maar Sadrach moet thans toch een zeer vermogend man zijn", dan antwoord ik daarop: het geheele vermogen van Sadrach bestaat op het oogenblik in eenige honderden guldens bedrijfkapitaal. Daarvoor huurt hij eenigen bouw rijstvelden, laat die bewerken en is daarbij in den drukken tijd zelf van Maandag tot Vrijdag hard aan het werk, zooals zijn handen bewijzen. Hij gebruikt een deel van zijn oogst voor de voeding van zich en de zijnen, en maakt het andere deel te gelde, om huurpenningen

(en verder benoodigd geld) te hebben voor een volgend jaar.

Markoes en Johannes, die vlak bij hem wonen, zoeken zóó geheel op dezelfde wijze, hun dagelijksch brood door eigen arbeid. Zij hebben geen bedrijfkapitaaltje, doch ze behoeven niet gelijk bijna alle desa-Javanen in de handen van den Chineeschen woekeraar te vallen, bij wien de lieden een ontzettend hooge rente moeten betalen voor de benoodigde som, om een rijstveld te huren. Sadrach leent hun van het voor zijn oogst gemaakte geld renteloos de benoodigde huursom.

Zóó leven nu Sadrach en Johannes en Markoes al sinds jaren, zonder eenig bepaald onderhoud van de gemeenten te ontvangen. Ja, in plaats dat Sadrach den Christenen geld afperst, helpt hij er meer dan één aan een broodje of juister aan de noodige rijst.

Hij heeft verscheidene personen noodig voor deze bewerking van die rijstvelden. Welnu, daartoe gebruikt hij arme Christenen en ouderlooze jongens. Al meer dan één jongen, die zijn ouders verloor, en bij familie geen onderkomen kon vinden, is door hem opgenomen, heeft bij hem leeren werken en is door hem in staat gesteld, een huishouden op te zetten en zijn eigen kost te winnen. Want gij moet weten, dat hij indertijd eens een stuk grond, op eenigen afstand van Karangdjasa gelegen, voor een prikje heeft gekocht. Dat was een „perceel", waarop een indigo-fabriek stond en die, toen de indigo-cultuur werd opgeheven, waardeloos werd. Sadrach kocht dat perceel voor *f* 90. Op dat stuk grond is langzamerhand een kleine desa van Christenen ontstaan. Verschillende arme Christenen, die bij Sadrach hulp kwamen zoeken, kregen een stuk van dat perceel voor een erf, zij bouwden er zich een huisje op, beplantten hun erf en verdienen nu door een of anderen arbeid hun kost. Ook van de bovenvermelde weesjongens hebben sommigen daar een erfje gekregen. Sadrach geeft die erven in erfpacht; als de vader sterft gaat het over op de kinderen, maar ze mogen het niet verkoopen. Zóó is dat perceel langzamerhand geheel uitgegeven aan de Christenen; er wonen nu een twintig huisgezinnen op. Sadrach trekt geen cent huur van die erven, alleen wordt hem van de pisang, die er op groeit, wat gebracht.

En behalve dit heeft Sadrach nog op andere wijze getracht, de Christenen te helpen. Uhlenbusch schreef in zijn reeds vroeger u genoemd stuk in „De Opwekker" van October '84 het volgende: „Omtrent alle 35 dagen eens te Karangdjasa groote bijeen-

komst. Al de aanhangers van Sadrach, die niet al te ver af wonen, komen bijeen, allen brengen iets mee, n.l. „geld" voor de „broeders", gemeenten; die ver af liggen zenden hunne afgevaardigden naar Karangdjasa, voorzien met „geld" voor „Sadrach's kas".

Die aangehaalde woorden „geld" voor de „broeders" en „geld" voor „Sadrach's kas" doen mij verstaan, dat Uhlenbusch een en ander had vernomen, maar het rechte er niet van wist. Laat mij u daarom even mededeelen, wat die „Sadrach's kas" eigenlijk was en wat dat meebrengen van „geld" voor de „broeders" of voor die kas beduidde. Dat was een soort van credietbank; een kas, die ten doel had, om de Christenen uit de handen van de Chineesche en andere woekeraars te houden, door ze tegen een zeer lage rente geld te leenen, om een sawah te huren of een kleinen handel te beginnen.

Als de Javaan bij den Chinees leent, moet hij soms een kwartje van de gulden aan rente betalen en dat niet per jaar maar per maand. Heeft hij bijvoorbeeld *f* 50 geleend, om een bouw rijstveld te huren en verkoopt hij na 5 maanden zijn oogst, dan moet hij den Chinees *f* 50,— plus *f* 62,50 rente terugbetalen. Zie, daarom was Sadrach er op bedacht, de Christenen door onderlinge kleine bijdragen een „kas", een kapitaaltje, te doen vormen, waaruit dan ieder beurtelings een sommetje tegen één procent rente per maand kon leenen, om het na een bepaalden tijd, meestal 6 maanden, terug te geven.

De volgelingen van Sadrach hadden zelf op een vergadering tot het vormen van zoo'n credietbank tot onderlinge hulp besloten en bepaald, dat door de Christenen voor één ziel één duit per maand, dat is dus *f* 0,10 per jaar, zou gestort worden. In iedere gemeente werd dat gestort in handen van den voorganger; wie van de Christenen te arm was, mocht er niet toe gedwongen worden. Neem dus eens een Christengezin van man, vrouw en vijf kinderen, die moesten dan 7 duiten in de maand, dat is nog geen 6 centen, storten. De voorgangers namen het geld mee, als zij ter vergadering gingen naar Karangdjasa, om het aan Markoes te geven, die de kas beheerde. Gij zult nu ook verstaan, waaruit de beschuldiging van Horstman is ontstaan, „dat de Christenen moeten offeren, ieder een duit per dag". Het was volstrekt geen offeren, maar tot onderlinge hulp, ten eigen bate.

In 1888 was het kapitaaltje ruim *f* 91, in '89 was het met

ruim *f* 68 vermeerderd en in '90 werd er nog goed *f* 111 aan toegevoegd. En nu kan ik u met geschreven stukken bewijzen, dat dit geld niet in handen van Sadrach was, maar in kleine sommen van *f* 5 of *f* 10, en soms wat grooter, geleend aan met name genoemde Christenen, zoowel in Pekalongan en Djocja als in Bagelen.

Deze manier, om onderling elkaar te helpen, is niet door Sadrach uitgedacht, maar bestaat al lang op Java. Gij kunt er over lezen in het Tijdschrift v. Binl. Best. jaargang '98 of '97. Daarin komt een opstel voor van M. J. v. d. Pauwert, over „een tweetal desavereenigingen tot onderling hulpbetoon". En in „De Locomotief" van 20 April '98 komt een bericht voor over zulk een vereeniging, onder den naam Sinoman, opgericht door Inlanders met „het doel den leden ieder op hun beurt een renteloos voorschot te geven". Zie, nu heeft Sadrach zulk een sinoman in gewijzigden vorm onder de Christenen opgericht, om ze uit de handen van de woekeraars te houden en ze door geleend geld in staat te stellen, met vlijtigen arbeid in hun onderhoud te voorzien.

Wat een „sluwe baatzuchtig Javaan" is dus die Sadrach! Vindt ge niet? Welk een „geldafpersing" is dat systeem-Sadrach!

Geloof mij, als Sadrach zich aan geldafpersing had schuldig gemaakt ter verrijking van zich zelf, dan had de tegen hem ingebrachte beschuldiging van Bieger, den Gouvernementsdominee en van anderen, meer uitgewerkt in 1878 of anders in 1882.

Het heet in „Een jaar op reis" op blz. 364 en in het rapport door Ds. Lion Cachet bij de Synode ingediend, dat Sadrach beschuldigd werd „gezegende" krissen tot hoogen prijs te verkoopen, ja „dat hij de lieden die „Christenen" werden, „dwong" die te koopen en dat hij „tegen betaling krissen zegende". Het kan met stukken uit het archief van de Protestantsche kerk te Poerworedjo bewezen worden, dat Bieger c. s. die beschuldiging (gelijk tal van anderen, die op genoemde en volgende bladzijden voorkomen) schriftelijk heeft ingediend, toen hij nog maar eenige maanden in Bagelen was. Had nu Bieger c. s. die beschuldiging kunnen bewijzen, dan was Sadrach zeker gestraft. Immers, blijkens het „Kolon. Verslag" van 1880 werd een Javaan, „die zich uitgaf voor een bovennatuurlijk wezen en reeds eenige zijner landgenooten had overgehaald have en goed te verkoopen en hem te volgen", door

de overheid opgepakt en naar Amboina verbannen, omdat „zijn eenig oogmerk blijkbaar was, zich geld te verschaffen."

Wat dunkt u, zou het Bieger niet welkom geweest zijn, als Sadrach in '78 ook zoo naar Amboina was verbannen? Zou hij met de anderen, die bovengemelde beschuldiging indienden, niet bewezen hebben voor de overheid, dat Sadrach den lieden geld afperste, indien hij maar eenigszins had gekund? Geloof mij, als er maar eenig bewijs geleverd was, zouden de Inlandsche ambtenaren wel een handje meegeholpen hebben, om de Regeering te doen besluiten, Sadrach te verbannen. En zeker zou Sadrach dan niet in '82, toen de Resident hem reeds gevangen had laten zetten en uit Karangdjasa verbannen had, op bevel uit Buitenzorg, zonder eenige straf, ontslagen zijn. Daarom acht ik het een gansch onbewezen beschuldiging, dat Sadrach zich door geldafpersing zoekt te verrijken. Ik vind dat, wat ik u boven verhaalde, integendeel bewijst, dat Sadrach met eigen handen zijn brood wil verdienen en daarbij zijn volgelingen nog zoekt vooruit te helpen en door zijn voorbeeld te prikkelen, om door vlijtig werken hun dagelijksch brood te zoeken.

Laat mij u ten slotte nog meedeelen, dat de hoogste Inlandsche ambtenaar, onder wien Sadrach van af 1870 ressorteert, en die haarfijn weet, hoe het met de middelen van de lieden in zijn ressort staat, en die lang geen vriend van Sadrach is, mij op mijn vraag, of Sadrach „een zeer vermogend man" was, pertinent verklaard heeft van neen. Hij kent Sadrach in al zijn doen en laten, van het oogenblik, dat hij in zijn ressort is gekomen in '70. Beter getuige is er dus zeker niet te vinden. Zoo iemand, dan zal hij, die in '78 de door Bieger c. s. ingebrachte beschuldiging moest onderzoeken, nu wel weten, of Sadrach zich aan geldafpersing schuldig maakt en hoe het met zijn vermogen gesteld is. Zijn getuigenis luidt: „het is maar juist toereikend" wat Sadrach heeft.

LXXXIX.

Hoe het tegenwoordig op anderer Zendingsterrein op Java gesteld is.

Voor ik eindig, wil ik in een laatste hoofdstuk een en ander meedeelen omtrent den huidigen toestand op verschillende Zendingsterreinen op Java. De heer Mr. F. C. Hekmeyer heeft in „De Indische Gids" van 1898 geschreven: „Bouwstoffen voor een regeling van het huwelijksrecht en voor de invoering van den burgerlijken stand onder de Inlandsche Christenen op Java." Hij deelt daarin allerlei mee op grond van door hem ontvangen inlichtingen van Zendelingen, dien hij een tal van vragen ter beantwoording zond. Ik doe dus dunkt mij het best, om aan zijn schrijven te ontleenen, wat ik dienstbaar acht, om u een kijk te geven op den huidigen toestand en de resultaten van de Zending op Java. Zij hier voor hen, die het schrijven van den heer Hekmeyer zelf willen raadplegen, opgemerkt, dat wat de heer Hekmeyer meedeelt over Midden-Java geen mededeelingen zijn van daar nu arbeidende missionarissen, wijl zijn vragen niet door hen zijn beantwoord geworden. Er is in „Een jaar op reis" al heel wat meegedeeld over den toestand op Midden-Java.

Ik heb u in het voorgaande ook allerlei daarover verhaald.

En opdat gij nu al het meegedeelde over den toestand daar zoudt kunnen vergelijken, met wat omtrent den toestand op anderer Zendingsterrein op Java nog pas is gepubliceerd, laat ik hier het voornaamste uit het stuk van den heer Hekmeyer volgen.

„Vermeerderde welvaart vindt men alleen in de oudste gemeenten b.v. Modjowarno waar verscheidene Christenen in het bezit van steenen huizen zijn. Op vele plaatsen zijn de Inlandsche Christenen op Java arm."

„Ten opzichte van het godsdienstig leven bemerkt men bij de Inlandsche Christenen een zekere tweeslachtigheid. Schoon overtuigd van de hoofdwaarheden van het Christendom, hebben zij met het oude niet geheel kunnen breken, en vele echt Inlandsche gewoonten zijn behouden. Men ziet strijd tusschen het oude en het nieuwe geloof. Soms wordt een compromis gesloten, en men bespeurt inwerking niet alleen van het Christendom op het oude geloof, maar ook hiervan op het eerstgenoemde. Vooral

in den beginne is het voor den bekeerling moeilijk, met het oude geheel te breken.

In 1864 werden in het Madjowarnosche nog oude godsdienstige gebruiken in eere gehouden, als het heiligen van sommige dagen, wajangvertooningen op Dinsdag kliwon; (den dag, waarop in het eerst in Karangdjasa de vergaderingen om de 35 dagen werden gehouden), anderen zochten toovermiddelen ter herstelling van lichamelijke ziekten. Ook in 1869 rijzen er nog klachten over de offeranden, aan de graven der afgestorvenen gebracht. In de laatste jaren hebben deze gebruiken onder de Inlandsche Christenen in het Madjowarnosche bijna opgehouden. Het geloof aan goede en kwade dagen bestaat niet meer. De bijgeloovige gebruiken bij sawahbouw, padi-oogst enz. zijn in deze streken verdwenen, ja houden zelfs bij de Mohammedanen op, daar zij zien, dat op de velden der Christenen de oogst even goed staat." „Nog in 1890 werden te Swaroe (Malang) de cholera en de pokken door vele Christenen aan de Lôrokidoel, de koningin der Zuidzee, geweten."

„In Japara zijn de Inlandsche gebruiken bij den padi-oogst bijna verdwenen, doch bestaat het geloof aan goede en kwade dagen nog bij velen.

Terwijl te Tjideres (Madjalengka) de doodenmaaltijden op den 3den, 7den enz. dag niet meer voorkomen, is die maaltijd op den dag der begrafenis nog blijven bestaan en heet een vergoeding voor de diensten, door hen, die aan de ter aarde bestelling deel genomen hebben, bewezen."

„In Madjowarno geschiedde het vroeger nog wel, dat de ouders hun kind lieten besnijden, omdat zij vreesden, dat het kind later zou worden uitgelachen. In Kediri kwam het in 1882 en 1883 nog voor en wel om dezelfde reden. Eenige jaren later geschiedde het weer in het geheim. Thans komt het o. a. in Japara nog voor, dat de jongens elkander in het geheim besnijden."

In de „Mededeel. v. w. het N. Z. G." deel 42 schrijft Zendeling De Munnik in zijn verslag van de zending in Kediri over 1897 het volgende: „Dat er in onze gemeenten menschen worden gevonden, die nog weinig van het Christendom hebben begrepen, al zijn zij ook van jongs af in het Christendom opgevoed, moest ik helaas in enkele desa's ondervinden. Zoo heeft de ouderling van Maron zijn zoon op 14-jarigen leeftijd naar Mohammedaansche wijze laten besnijden."

„Te Sambirata was een vrouw voor de derde maal in de verwachting, moeder te zullen worden. Helaas haar kind werd evenals de vorige levenloos geboren. Op aanraden van Mohammedaansche doekoen's werd het kind onder verschillende bijgeloovige ceremoniën op een ondiepe plaats in de rivier achter het huis begraven, opdat zij de volgende maal gelukkiger zou zijn. Ook deze vrouw was als kind van Christenouders gedoopt."

Wat aangaat de gebruiken die verchristelijkt zijn, schrijft de heer Hekmeyer: „Sommigen hebben onder den invloed van het Christendom een anderen vorm gekregen. Zoo worden bijna op geheel Java bij het uitplanten der bibit (jonge rijstplantjes) en ten tijde van den oogst feestmaaltijden (slametan's) gehouden geheel op Javaansche wijze, doch met weglating van datgene wat specifiek Mohammedaansch is, waar voor gebed enz. in de plaats gekomen is. In Japara komt hetzelfde ook bij eerste zwangerschap en geboorte voor. In Madjowarno zag de Zendeling eens na het uitplanten der bibit, een Christen op de vier hoeken van zijn sawah een gebed, denkelijk het „Onze Vader" doen.

Eigenaardig is de vorm, waarin het „selawat" onder de Inlandsche Christenen te Kertoredjo (Madjowarno) is blijven bestaan. Selawat is een gift in geld, die men bij gelegenheid van een begrafenis krijgt en die bestemd is, om daarvan „slametan" voor den geest van den overledene te houden. Daar de Christenen ook op de begrafenissen hunner Mohammedaansche desagenooten komen, ontvangen ze dat geld ook en kunnen zij het uit beleefdheidsredenen niet weigeren; omgekeerd geeft de Christen het ook aan de Mohammedanen, want hij moet het „terugdoen". Het geld, dat de Christenen ontvangen, wordt bijeengebracht en gebruikt ter bestrijding van de onkosten der begrafenis van arme desagenooten. In Japara komt selawat onder de Inlandsche Christenen alleen voor in den vorm van een geldelijke belooning aan degenen, die bij een begrafenis behulpzaam zijn geweest, als gravers van het graf enz.

Voorts dient nog vermeld te worden, dat bij stervenden of bij zieken, van welke men dacht, dat zij zouden sterven, omdat zij bewusteloos waren, de Zendeling te Tjideres steeds zekere onrust onder de omstaande Christenen zag, als de kranke niet bad, of den naam van Jezus niet kon uitspreken. Dat werd een bedenkelijk teeken geacht. Den kranke werd dan soms een korte bede voorgezegd of men zeide aan zijn oor: „Gij moet aan den

Heere Jezus denken." „Zou dit gebruik zijn oorsprong niet hebben in de onder de Mohammedanen gevolgde gewoonte, een stervende de „sjahadat" (de Mohammedaansche geloofsbelijdenis) voor te zeggen, omdat de doodsengel hem die straks af zal vragen? In de Bataviasche ommelanden gaf een moeder haar kind te drinken van het water, waarmee het gedoopt was geworden, blijkbaar aan het doopwater een heilzame kracht toeschrijvende. Zoo gebruikte zeker Christen in het Malangsche het „Onze Vader" als bezwerings-formulier. Te Semarang bracht een Inlandsch Christen, die in financieele moeilijkheden verkeerde, buiten weten des Zendelings een gansche nacht in het kerkje door, hetgeen den Zendeling deed denken aan de bij de Mohammedanen veel voorkomende gewoonte, in de poeaba (de vastenmaand) sommige nachten in de moskee door te brengen, om de „loilatoe'l kadar" te ontvangen, waardoor men een helder inzicht, in alles wat den godsdienst betreft, verkrijgt, en tevens met zijn toekomstig lot en leven en zelfs met den dag van zijn dood bekend wordt."

„Bij een sterfgeval zijn vele der in zwang zijnde gewoonten in gebruik gebleven. In het sterfhuis (te Dépok) en later op het kerkhof houdt de Inlandsche voorganger een korte toespraak. Na de begrafenis worden gedurende 7 dagen in de woning van den overledene 's avonds van 7—8 uur psalmen gezongen." De Mohammedanen lezen zoo 7 avonden den Koran.

„Begrafenissen worden vaak door de ouderlingen geregeld en soms wordt door deze of door den Inlandschen voorganger in de woning van den overledene een toepasselijk woord gesproken."

Wat aangaat de algemeene desafeesten, daarvan schrijft de heer Hekmeyer het volgende: „De slametans bij den padi-oogst en de molemans op het einde der vastenmaand zijn feesten van de gansche desa; volgens de adat is elk desaman verplicht, daartoe bij te dragen en er aan deel te nemen. In den regel hebben zij plaats in de woning van den loerah. Daar deze feesten echter een Mohammedaansch karakter dragen, ligt het voor de hand, dat de Christenen wel eens bezwaren maken, er aan deel te nemen. Soms komt het tot een compromis. In gemengde desa's, waar de Christenen wat te zeggen hebben, worden deze slametan's soms twee malen gevierd; eens door de Christenen ten huize van een Christen bestuurslid, en eens door de Mohammedanen in de woning van een Mohammedaansch bestuurslid. Dit

is echter geen regel en hangt vaak van de persoonlijkheid van den loerah en van den invloed van het christelijk deel der desa af. Het is dan een strijd tusschen twee partijen, waarvan een moet overwinnen."

Vergelijk hiermee, wat ik schreef in hoofdstuk LXXXII over de sidekah boemi in Sadrach's kring, want dat is hetzelfde, als wat de heer Hekmeyer hier bedoelt met de slametan „bij de padioogst." En met de malemans worden 5 slametan's bedoeld, die in de vastenmaand worden gehouden, zie hierover hoofdstuk LXXXIII.

Over het zedelijk leven zegt de heer Hekmeyer: „Ten opzichte van het zedelijk leven der Inlandsche Christenen worden vaak goede getuigenissen afgelegd. Overspel komt weinig voor, evenmin als samenleving buiten huwelijk. Zij, die zich daaraan schuldig maken, worden vermaand, dit na te laten: treft dit geen doel, dan is afval gepaard met verhuizing vaak het gevolg en zij verlaten op deze wijze de gemeente.

Feesten met dansmeiden komen in de Christendesa's niet voor."

„De Christenen onthouden zich van spel en opium. Sterke drank wordt zelden, alleen op feesten gebruikt." Dit „geldt voor alle Zendingsposten." „Het huwelijk met één vrouw, van wie men maar niet om de eerste de beste reden kan scheiden, heeft een beter huiselijk leven en betere behandeling van vrouw en kinderen tengevolge. Hoogst zelden komen zij wegens misdrijf of overtreding voor den rechter."

Over de viering van Zon- en feestdagen heet het: „Christelijke feesten worden in de Inlandsche Christengemeenten op dezelfde wijze als bij ons gevierd. Deze viering bestaat voornamelijk in kerkgang. Het overige deel van den dag wordt, evenals de Zondag, doorgebracht met bezoeken brengen en huiselijken arbeid, sommigen lezen boeken, anderen brengen den dag slapende door.

Het Kerstfeest wordt met meer luister gevierd dan het Paaschfeest. Vooral te Modjowarno is het een groot feest, waar honderden kinderen op een klein geschenk en gebak onthaald worden. De Christenen brengen elkaar in den kerstnacht bezoeken en allen hebben hun huizen met groen versierd en geillumineerd. Op Zondagen wordt gewoonlijk niet gewerkt. In den oogsttijd wordt des namiddags hier en daar op Zondag wel op de sawah's gewerkt. Heerendiensten worden zoo geregeld, dat zij op die dagen niet verricht behoeven te worden.

De pasars, die de Inlandsche vijfdaagsche week volgen, gaan

ook in het Madjowarnosche op Zon- en feestdagen door. In Margoredjo en Dépok heeft men de zevendaagsche week en wordt op Zon- en feestdagen geen pasar gehouden. Het is niet gemakkelijk, hierin verandering te brengen, daar de meeste handelaars op Java hier vijf vaste plaatsen hebben, waar zij op vijf achtereenvolgende dagen beurtelings hun waren verkoopen. Blijft de invoering van een zevendaagsche pasar tot één desa beperkt, dan brengt deze de regeling in de war."

Over gemeentevorming zegt de heer Hekmeyer: „Zoodra eenige Inlanders tot het Christendom zijn overgegaan, ontstaat er tusschen hen een band, die door de kwellingen, die de bekeerlingen vaak te verduren hebben, en door hun gezamenlijke godsdienstoefeningen wordt versterkt.

Gemeentezaken komen in deze periode nog weinig voor; de Zendeling is het, die ze regelt; hij zal daarbij steeds den Inlandschen voorganger en de voornaamste gemeenteleden raadplegen. Het kerkgebouwtje verrijst weldra op het woonerf van een der leden of van den voorganger.

Op Java leiden de Inlandsche Christenen het gaarne daartoe, (n. l. splitsing van gemeente bij vermeerdering van het aantal leden) want een zekere zelfstandigheid en een afzonderlijke godsdienstoefening in hun eigen desa worden zeer op prijs gesteld. In den beginne is het gewoonlijk de Zendeling, die voor en namens de gemeente handelt, soms ook wordt zij door een paar leden, „oudsten" vertegenwoordigd. Andere gemeenten hebben een Kerkeraad, overal in Oost- en West-Java. In Japara bestaat alleen een Kerkeraad te Kedoeng Pendjalin, de andere gemeenten worden daartoe door den Zendeling nog niet rijp geacht. De kerkeraden bestaan in den regel uit den Zendeling als president, een of meer ouderlingen en diakenen als leden. De voornaamste persoon is de Zendeling. Hij heeft feitelijk de leiding van de gemeentezaken. Naast den Zendeling staan de ouderlingen. Jellesma schijnt reeds kort na zijn vestiging te Madjowarno ouderlingen te hebben aangesteld, om zich met sommige personen over de belangen der gemeenten te kunnen onderhouden en omdat de gemeenteleden tusschenpersonen noodig hadden, als zij voor trouwen, doopen en echtscheidingen voor den Zendeling moesten verschijnen. Ook op andere plaatsen zijn ouderlingen en soms ook diakenen aangesteld. Zij worden in den regel voor het leven door de gemeenten gekozen. Nu

eens zijn alleen de mannelijke gemeenteleden tot het stemmen bevoegd, (Madjowarno) elders de hoofden van gezinnen en meerderjarige zonen (Tjideres). Te Kedoeng Pendjalin kiest de Zendeling de leden van den kerkeraad. In het Madjowarnosche geschiedt de verkiezing desa-gewijze, zoodat elke tot de gemeente behoorende desa haar eigen ouderling kiest. De ouderling moet een persoon van invloed zijn en eenigszins ontwikkeld. Zijn bezigheden zijn van verschillenden aard. In vele opzichten is hij een tusschenpersoon tusschen den Zendeling en de gemeenteleden; als zoodanig zorgt hij voor de orde tijdens de godsdienstoefening, geeft kennis van de komst des Zendelings in verband met doopsbediening en huwelijksbevestiging. Ook geleidt hij de gemeenteleden, als zij b. v. voor de aangifte van geboorte of overlijden naar den Zendeling gaan. Verder treedt hij op bij begrafenissen, om het lijk te begeleiden en het gebed uit te spreken, regelt soms ook huiselijke feesten; hij bezoekt de gemeenteleden, en is vaak de bemiddelaar bij twisten. Geldelijke voordeelen zijn aan zijn betrekking niet verbonden. De werkzaamheden van den diaken betreffen meer de stoffelijke belangen; zoo heeft hij veelal de zorg voor het kerkgebouw en het kerkerf. Te Madjowarno heeft men geen diakenen, maar is aan „pamomongs" de zorg voor deze zaken opgedragen; zij zijn echter geen leden van den kerkeraad. Ook in het Kedirische bestaat iets dergelijks. Op sommige plaatsen b. v. te Madjowarno, Kediri en Malong, behooren de Inlandsche voorgangers ook tot den kerkeraad en worden de onderwijzers er ook toegelaten, evenals de loerah's der desa's, waar Christenen wonen. De kerkeraden van verschillende gemeenten komen daar soms bijeen, om quaestiën te bespreken en besluiten te nemen. De werkzaamheden van de kerkeraden zijn verschillend. Wat op de eene plaats door den Zendeling wordt gedaan, behoort elders tot de bevoegdheid van den kerkeraad. Veelal houdt hij toezicht op het gedrag der gemeenteleden, en oefent hij de kerkelijke tucht uit; soms beslist hij over het toelaten van doopelingen of catechisanten. Hij beheert, onder toezicht des Zendelings, de kerkekas en andere bezittingen der gemeente en voldoet uit de kas aan haar verplichtingen. Op eenige plaatsen te Madjowarno, Kediri, Kedoeng Pendjalin neemt de kerkeraad voor de gemeenteleden bindende besluiten, omtrent huwelijk en echtscheiding enz. Bij de uitoefening der kerkelijke tucht moet ik even stilstaan. De opinies der

Zendelingen verschillen dienaangaande zeer; sommigen passen de kerkelijke tucht dikwijls toe, anderen zelden of alleen voor het geval van uitsluiting uit de gemeente. Zooals bekend is zijn de straffen: verbod om aan het Avondmaal deel te nemen, en niet tot eenig ambt in de gemeente benoembaar te zijn, en geheele uitsluiting."

Over echtscheidingen schrijft de heer Hekmeyer: „De toestand bij de Inlandsche Christenen te Ngoro in Modjowarno was tusschen de jaren 1840 en 1860 nog vrij primitief. De Christenen werden door Coolen zelf in het huwelijk verbonden; ook hij was het, die echtscheidingen uitsprak. Tusschen Christenen onderling sprak Jellesma op het voorbeeld van Coolen reeds echtscheidingen uit. J. Kruyt maakt in zijn verslag over 1864 melding van 2 gevallen „waarin hij bewilligen moest om onwil van de vrouw." Sprak het trouwens niet vanzelf, dat in de gevallen waarin de Mohammedaan zich tot den pangoeloe, de Christen zich tot den Zendeling wendde? Deze praktijk is op het voorbeeld van Madjowarno gevolgd te Malang en Kediri en later westwaarts over bijna geheel Java. In den regel worden de echtscheidingen zonder eenige ceremonie in de woning van den Zendeling uitgesproken, nadat hij beide partijen bij zich ontboden heeft. In Japara en in de omstreken van Semarang, worden zij openlijk in de kerk afgekondigd, elders niet. Te Modjowarno is de bevoegdheid, om echtscheidingen uit te spreken, op den kerkeraad overgegaan. In een vergadering van den kerkeraad is in 1882 besloten, dat echtscheiding alleen ten verzoeke van de(n) verongelijkte op bepaalde gronden, namelijk overspel, mishandeling en kwaadwillige verlating, door den kerkeraad zou verleend kunnen worden; $\frac{2}{3}$ der stemmen is vereischt. Partijen moeten het eerst eens geworden zijn over de verzorging der onmondige kinderen. Zij wordt door den Zendeling in een vergadering van den kerkeraad namens deze uitgesproken. De schuldige moet een boete van *f* 2,50 tot *f* 7,50 in de kerkekas storten. Eerst na het betalen dezer boete (behalve natuurlijk bij kwaadwillige verlating) wordt van de echtscheiding op de doopbrieven van partijen melding gemaakt. (Ook in Kediri is op het voorbeeld van het bij de Mohammedanen voorkomende, door den kerkeraad bepaald, dat voor een echtscheiding *f* 5,— in de kerkekas betaald zal worden.)

Wel hebben ook andere kerkeraden bepalingen gemaakt om-

trent echtscheiding, bijvoorbeeld te Kedoeng Pendjalin, maar de autoriteit, die de echtscheiding uitspreekt, is elders altijd de Zendeling.

Bijna altijd wordt de formeele echtscheiding voorafgegaan door een feitelijke scheiding van korteren of langeren duur. Zijn de echtgenooten niet meer tot elkaar te brengen, dan zijn er nog verschillende redenen, waarom de Zendeling toch nog niet tot een echtscheiding zal overgaan. Door de Zendelingen worden slechts op bepaalde gronden echtscheidingen uitgesproken. Ook hier is veel plaatselijk verschil.

Het meest voorkomende zijn natuurlijk overspel, mishandeling en kwaadwillige verlating. Ook in het Kedirische zijn deze drie de voornaamste gronden, ofschoon ook anderen voorkomen nl. onwil van den man wegens luiheid en kinderloosheid van de vrouw, den wil der ouders, een vrouw met een Mohammedaanschen jongen te laten trouwen, onwil der vrouw, omdat er geen bruiloftsfeest geweest was, ongeregelde levenswijze der vrouw enz. In het ressort der Doopsgezinde Zending in Japara is overspel de eenige grond van echtscheiding, op andere gronden wordt geen echtscheiding verleend. De meest algemeene grond, die daar, bij verzoeken om echtscheiding, wordt aangevoerd, is huiselijke oneenigheid, soms gepaard met mishandeling en enkele maal ook langdurige ziekte van een der partijen; op deze gronden wordt echter geen echtscheiding verleend. Om tweede huwelijken tusschen gescheiden echtgenooten onmogelijk te maken, heeft de kerkeraad te Kedoeng-Pendjalin besloten, dat de Zendeling geen echtscheiding zal uitspreken, dan in die gevallen, dat tevens van een der scheidende echtgenooten een nieuw huwelijk wordt afgekondigd."

Zie hier u het voornaamste meegedeeld uit het stuk van den heer Hekmeyer. Mij dunkt, dat een nauwkeurige vergelijking, van wat omtrent Midden-Java is meegedeeld met de toestanden elders, blijkens de recente gegevens aan den heer Hekmeyer door de Zendelingen verstrekt, tot de conclusie moet leiden, dat de toestanden in Sadrach's kring volstrekt niet exceptioneel zijn, maar in vele opzichten precies zooals elders op Java.

Neemt men daarbij dan in aanmerking, dat op Midden-Java nimmer zooveel Zendelingen tegelijk arbeidden in verhouding tot het aantal Christenen als op de andere Zendingsterreinen op Java, dan springt het mijns inziens in het oog, dat Sadrach's

arbeid eer te prijzen, dan te laken is en dat niet actie tegen Sadrach verbetering in den toestand zal brengen, maar die slechts kan verwacht worden van principieelen, georganiseerden, methodischen, missionairen arbeid van een ruim aantal goed onderlegde en ten volle voor hun taak berekende arbeiders in de Zending.

Geve de Heere, dat weldra de Gereformeerde Kerken in Nederland daartoe mogen verwaardigd worden.

Naschrift behoorende bij blz. 67.

In 1870 was er op vele plaatsen op Java een verwachting onder de Javanen, dat de komst van den ratoe hadil aanstaande was. Prof. Veth schreef er van (zie zijn „Java" 2e deel, uitgave 1898, blz. 339): „De onrust die, tengevolge der oprakeling van de zoogenaamde profetieën van Djaja Baja en de op grond daarvan verwachte verheffing van een vorst over geheel Java, zich omstreeks 1870 in vele gedeelten van dat eiland openbaarde, schijnt de vorstenlanden wel niet geheel verschoond te hebben, maar er geen ernstig karakter te hebben aangenomen". In het „Kolon. Verslag" van 1870 en 1871 komen ook verschillende mededeelingen voor, die mij bewijzen, dat vooral ook op Midden-Java de verwachting van de komst van den ratoe hadil overal verbreid was. Zoo wordt in het verslag van '70 vermeld, dat er in October 1869 een Javaan uit Kediri was gekomen naar Kedoe, Kamsahradji geheeten. Hij trachtte, zich aanhang te verwerven bij de bevolking door het geven van godsdienstonderwijs. Hij trok met 15 zijner aanhangers naar den berg Soembing, trachtte hen daar op te ruien tegen het bestuur en ze over te halen, hem te volgen naar Wonosobo en Poerworedjo in Bagelen, wat zij echter weigerden. Kamsahradji werd in hechtenis genomen. „Voorstellingen", zoo heet het dan verder op blz. 6 van genoemd verslag, „van bovennatuurlijke zaken vinden intusschen gemakkelijk ingang en geven nu en dan aan eenigszins meer ontwikkelde inlanders de middelen aan de hand, om zich ten koste van bijgeloovigen, eenig aanzien, maar vooral stoffelijke voordeelen te verschaffen. Nog in het laatst van 1869 werden pogingen van dien aard beproefd door een paar desabewoners onder Kartasoera, die vooral in het genezen van zieken enz. zich uitgaven als met bovennatuurlijke kracht begaafd, en na een kleinen aanhang onder geringere lieden gevormd te hebben, zich hooge titels toeëigenden, eene bijzondere kleeding aannamen, ja zelfs gelijk uit latere verklaringen bleek, het dwaze plan schenen te koesteren, om als vorsten over geheel Java op te treden, de Hollanders te verjagen en zoo meer."

Het lijdt geen twijfel, of zoowel Kamsahradji als ook die lieden uit Kartasoera wilden zich uitgeven voor den ratoe hadil.

En zoo ging het niet slechts in Kedoe maar ook elders op Midden-Java.

In het „Kol. verslag" van 1871 heet het op blz. 4 over Tegal: „van de zijde der geestelijkheid schenen heimelijk zekere profetieën verspreid te worden, welker verwezenlijking met de belangen van alle Mohammedaansche priesters strookt". „Eenige inlanders, die zich voordeden als met bovennatuurlijke vermogens begaafd, om daardoor des te gemakkelijker oplichterijen te kunnen plegen, werden door de bemoeienis der politie onschadelijk gemaakt".

En over Pekalongan heet het: „De rust in deze residentie werd in de laatste dagen van Maart j.l. onverwachts verstoord. Een Javaan van geringe afkomst, desaschrijver van beroep, wierp zich in het district Bandar Sedajoe op als pangeran goesti, zich noemende sech Djoemadil Kobro. Met de bijgeloovigheid, den Javanen eigen, schenen eenige personen, waaronder ook de desahoofden en de wedono van Bandar Sedaja de verschijning van Kobro in verband te brengen met zekere aloude Javaansche profetieën, volgens welke het eiland Java in 1871 met allerlei onheilen zou bedreigd worden".

„Aanvankelijk werd de zaak beschouwd als een op zichzelf staande daad van een ijlhoofdige, doch uit verschillende verhooren meende de resident te moeten afleiden, dat Kobro het werktuig was van personen, behoorende tot de Pekalongansche regentenfamilie, wier eigenlijk doel gericht was tegen het Batangsche regentengeslacht en dat reeds sedert de optreding in November 1870 van een nieuwen regent van Batang, als zoodanig de oudste zoon des overledenen titularis benoemd was, meerdere inlandsche hoofden in de plannen waren ingewijd.

De straks bedoelde profetieën zouden slechts geëxploiteerd zijn geworden, om de gemoederen der massa in gisting te brengen en daardoor te beter het doel bereiken". En verder heet het over Banjoemas: „In April j.l. werd in deze residentie opgevat zekere Mohamad Ngisa, een handlanger van den zich noemenden pangeran Kobro, over wien onder „Pekalongan" hiervoren. Ngisa maakte er zijn werk van, zoogenaamde djimats te verspreiden, die den bezitters voor ziekten en ongelukken zouden behoeden en om „slametan's" te doen houden ter eere van een denkbeeldig vorst, onder wiens bevelen zoowel hij, Ngisa, als zijn lastgever Kobro zouden geplaatst zijn. Ook hier had het bijgeloof in een bovennatuurlijke kracht van Kobro wortel geschoten, niet alleen bij desabewoners in de districten Batoer en Karangkobar (afdeeling Bandjarnegara) maar ook bij sommige mindere hoofden

en beambten, die ter zake dezer bijgeloovigheid door den resident gestraft werden.

In het district Poerworedjo (afdeeling Banjoemas) werden een paar doekoens in hechtenis genomen, die met bedriegelijke oogmerken verdichtselen verspreid hadden omtrent de aanstaande verrijzenis van een afgestorven vorst.

Voorts werd in het district Bandjar (afdeeling Bandjarnegara) ontdekt, dat goeroes wapenen lieten vervaardigen door hunne volgelingen en dat deze geheime vergaderingen hielden. Vermits bij een en ander in het spel kon zijn het geloof aan de hooger bedoelde aloude voorspellingen, welke in 1871 tot verwezenlijking zouden moeten komen, werd het niet onraadzaam geacht, ook in verband met de beweging in het Pekalongansche tijdelijk eenig machtsvertoon te doen plaats hebben".

Mij dunkt, uit dit alles blijkt overtuigend, dat in heel Midden-Java de voorspelling omtrent den ratoe hadil onder het volk bekend en weer opgerakeld was en alom de verwachting leefde, dat ze weldra vervuld zou worden. Dit moet, dunkt mij, wel in het oog gehouden worden tot recht verstand van den toestand in Bagelen bij Sadrach's optreden en van de beschouwing omtrent Sadrach, die in het hart van volgelingen van hem post vatte.

INHOUD.

Hfdst. Blz.

Voorwoord.
Inleiding.
I. De Heer Coolen te Ngoro 5
II. Paq-Dasimah en de gemeente te Wijoeng 10
III. Singa Troena en de gemeente te Sido-ardjo 15
IV. Paulus-Tosari en de gemeente te Modjo-warno 22
V. Jellesma in aanraking met Paulus-Tosari. — Contact tusschen de Zending en de Javaansche gemeenten op Oost-Java 28
VI. De toestand der gemeenten in Oost-Java nadat er ruim 30 jaar geevangeliseerd was 36
VII. Toenggoel-Woeloeng en zijn kring in Djapara 40
VIII. Sadrach vóór zijn komst te Poerworedjo 47
IX. Sadrach komt te Poerworedjo. — De arbeid van Mevr. Philips en de toestand op Midden-Java 52
X. Sadrach's propaganda van 1869—1874. Zijn vestiging te Karangdjasa 59
XI. Sadrach een goeroe koewasa, zijn propaganda na 1874. — Vermeer is verstoord, dat Sadrach ook in Banjoemas propageert. — Mevrouw Philips sterft 68
XII Sadrach neemt den naam Soerapranata aan. — Begin van de 35 daagsche vergaderingen te Karangdjasa. — Uitbreiding van Sadrach's kring in Banjoemas 75
XIII. Bieger komt naar Bagelen, om de „leiding" der gemeenten „op zich te nemen" 81
XIV. Bieger brengt vele beschuldigingen tegen Sadrach in en zoekt tevergeefs door Abisai, Cornelius en Vermeer ingang te krijgen in Sadrach's kring 84
XV. Bieger's actie raakte niet de leer maar het beheer. Sadrach's kring blijft voor Bieger hermetisch gesloten en breidt zich sinds 1878 steeds verder uit in Bagelen, Banjoemas en Pekalongan 90
XVI. Sadrach en de zijnen hadden het ook te kwaad met de prijaji's en de santri's 95
XVII. De ambtenaren verdenken Sadrach van oproerige plannen en zoeken hem onschadelijk te maken 98
XVIII. De Resident neemt Sadrach gevangen en wil Bieger in zijn plaats aanstellen; de Gouvernementspredikant beweert, dat het Kerkbestuur te Batavia dat moet doen 101
XIX. De Resident trekt naar Karangdjasa, hij verklaart Sadrach afgezet en verbannen en stelt Bieger aan. Ds. Heyting schrijft naar het Kerkbestuur te Batavia. De plannen der Regeering omtrent Sadrach's kring 105
XX. Bieger doet zijn intreê. Sadrach, uit de gevangenis ontslagen, moet bij Bieger wonen. Vermeer juicht de handelingen van den Resident publiek toe 108
XXI. Bieger's dooptochten in Bagelen, Pekalongan en Banjoemas 110
XXII. De Resident gaat heen en Sadrach mag terugkeeren naar Karangdjasa. De Regeering in Holland geeft in overweging, om Bieger tot hulpprediker aan te stellen voor Sadrach's kring 113
XXIII. De Gouverneur-Generaal vraagt het Kerkbestuur advies, om tot het benoemen van een hulpprediker over te gaan. — Ds. Heyting doet al zijn best, om Sadrach's kring te annexeeren. — Bieger wil zich niet laten benoemen tot hulpprediker, Vermeer is „gaarne bereid" 116

Hfdst. Blz.

XXIV. Sadrach is het Gouvernement, het Kerkbestuur en den Zendelingen te slim af. Hij stelt zich in contact met Wilhelm en redt zoo de vrijheid van zijn kring 119

XXV. Wilhelm wordt trots alle tegenwerking van den Gouvernementspredikant formeel beroepen tot leeraar van Sadrach's gemeenten 122

XXVI. Wilhelm zette Sadrach op een stoel..... 124

XXVII. Waarom Wilhelm Sadrach op een stoel zette..... 127

XXVIII. De gemeenten nemen den naam „vrije gemeenten" aan en verzoeken, niet geannexeerd te worden. — De ambtenaren van bestuur en kerk zijn nog druk in de weer, om de annexatie door te zetten..... 130

XXIX. Ds. Heyting denkt er over, de gemeenten met Wilhelm te annexeeren. De „bede" van Bieger. — Het Gouvernement laat af van de pogingen tot annexatie..... 135

XXX. De omvang van Sadrach's kring. Wilhelm nam een reuzentaak op zich. De gemeenten zijn nog bijna geheel Javaansch in haar religieuse voorstellingen..... 138

XXXI. De Javaansche voorspelling omtrent den „ratoe hadil" in Christus vervuld 142

XXXII. Hoe het kwam, dat Sadrach's kring in Christus den ratoe hadil zag 145

XXXIII. Sadrach's kring had nog een Javaansche voorstelling van de kerk van Christus..... 148

XXXIV. Sadrach's kring had ook nog een Javaansche voorstelling van den weg der zaligheid. — Zij hielden de Javaansche adat nog aan 151

XXXV. De adat, die Sadrach's kring nog onderhield. — De slametan ter verkrijging van welzijn..... 154

XXXVI. De slametan als dankoffer alsook om gevaar af te wenden. — Allerlei andere Javaansche adat van Sadrach en zijn kring..... 157

XXXVII. De omvang van Wilhelm's arbeid. Wilhelm was voor het herderlijk werk. Sadrach nam de propaganda voor zijn rekening. De beschouwing der gemeenten van het werk en de positie van Wilhelm 162

XXXVIII. Wilhelm hield zich ook bezig met opleiding van helpers. — Wat Wilhelm alzoo doet als leeraar der gemeenten. Hij stelt een geloofsbelijdenis op, en gaat met Sadrach gemeenten stichten.. 166

XXXIX. Wilhelm begint een zekere kerkelijke organisatie in te voeren. Hij stelt met Sadrach en andere Javanen „een gemeentelijke verordening" op. Zijn vele en velerlei bezigheden 169

XL. Wilhelm's eenige collega gaat publiek tegen hem ageeren, door Sadrach van allerlei te beschuldigen..... 172

XLI. Uhlenbusch beroept zich tegen het protest van Esser op Bieger. Wilhelm publiceert zijn protest tegen de lastering van Uhlenbusch 175

XLII. Wilhelm's arbeid vermeerderd door het ontslag van Uhlenbusch en door de propaganda van Sadrach in Djocja..... 178

XLIII. Wilhelm kan weinig doen tot onderrichting van Sadrach's kring, hij maakt de vergaderingen te Karangdjasa zoo vruchtbaar mogelijk. Hij vertaalt den Catechismus..... 180

XLIV. Wilhelm ontdekt, dat Jirmijah leert, dat Sadrach als de ratoe hadil zal regeeren..... 182

XLV. Sadrach ontvangt een toelating volgens art. 123 R. R. en later ook zijn „Evangelisten"..... 186

XLVI. Wilhelm vertaalt Kort Begrip, Geloofsbelijdenis en Kerkenorde. Hij voert een classicale indeeling in en stuurt op decentralisatie aan. Sadrach propageert steeds met succes in Djocja..... 189

XLVII. Vermeer treedt als leeraar van Groedjoeggan in de kerkelijke organisatie van Sadrach's kring..... 192

XLVIII. Zuidema komt te Poerworedjo. Er was geen eenparigheid van gevoelen onder de Zendelingen. Sadrach werd weldra een punt van verschil..... 195

Hfdst. Blz.
XLIX. Er ontstaat een zendingsraad in 1888. De derde jaarlijksche algemeene vergadering in 1888 te Karangdjasa gehouden 199
L. Wilhelm moest niets van het „rijststelsel" in de zending hebben, ook niet in zake de Keuchenius-school 202
LI. Sadrach gerehabiliteerd door Gouvernementsambtenaren. — De belangstelling van ambtenaren in de Zending 204
LII. Wilhelm zoekt „ernstig de belangen der Keuchenius-school", en wenscht, dat Zuidema zijn „superintendentuur" zal laten „rusten". 208
LIII. Wilhelm's arbeid in 1889. De propaganda in Kedoe, Sadrach verslaat Sedja Wigoena in een twistgesprek 211
LIV. Groote vergadering te Karangdjasa in 1889. — Horstman treedt in de kerkelijke organisatie van Sadrach's kring in. — Allerlei oorzaak, om Sadrach in het oog zijner volgelingen te verheffen. — De toestand in Pekalongan en Tegal 214
LV. Er broeit iets tegen Sadrach, hij wordt in Holland beschuldigd, het Javanisme te prediken. Verschil van meening tusschen Wilhelm en zijn collega's over de besnijdenis 220
LVI. Hoe het kwam, dat Sadrach nog in 1889 vreemde leeringen in zijn prediking mengde. — Mevrouw Philips gaf hem een verkeerden wegwijzer 224
LVII. Hoe het kwam, dat Sadrach nog in 1889 het Javanisme predikte.. 229
LVIII. Het prediken van het Javanisme is een gewoon verschijnsel op Java. — Eenige Javaansche voorstellingen van het ingaan van hooger wezens in den mensch en van incarnatiën van Visnoe.... 233
LIX. De toepassing van de voorstelling van den ratoe hadil, de tiende incarnatie van Visnoe, op den Christus heeft den blik van den Javaan op den Zaligmaker vervalscht. Nog een boekje door een Zendeling opgesteld, dat Sadrach in zijn Javanisme versterkte... 238
LX. Ook de Javaansche bijbel gaf aanleiding, dat Sadrach het Javanisme en vreemde leeringen predikte 242
LXI. Conferentie der Zendelingen te Poerbolingo in Juni 1890. Wilhelm ontvangt een brief van Horstman met 7 beschuldigingen tegen Sadrach 247
LXII. Correspondentie tusschen Horstman en Wilhelm over de beschuldigingen tegen Sadrach 253
LXIII. Verdere correspondentie tusschen Horstman en Wilhelm over Sadrach 257
LXIV. Conferentie van de Zendelingen in October 1890 te Poerworedjo. Jirmija belijdt schuld op de classis en voor Wilhelm. Besloten groote vergadering der gemeenten in December 1890 te Poerworedjo te houden 266
LXV. Algemeene Vergadering der gemeenten gehouden te Poerworedjo in December 1890. De zaak-Sadrach wordt behandeld 269
LXVI. Correspondentie tusschen Wilhelm en Horstman over Sadrach, na de algemeene vergadering te Poerworedjo. Het begint te spannen tusschen de Zendelingen 276
LXVII. Er was een diepgaand verschil van meening tusschen de Zendelingen, dat zou leiden tot een conflict 282
LXVIII. Sadrach niet de oorzaak maar de aanleiding tot het conflict. Wilhelm's collega's vergaderen afzonderlijk te Poerbolingo 287
LXIX. De komst van Ds. Lion Cachet te Poerworedjo in 1891. Wilhelm's collega's verzoeken Zijneerw. zich niet door Sadrach en de zijnen te laten begroeten. Hoe de eerste indruk der Christenen omtrent den afgevaardigde moet geweest zijn. Van welke fictie de afgevaardigde uitging en op welke fictie zijn opdracht van de N. G. Z. V. steunde 291
LXX. Hoe de Christenen het optreden van den afgevaardigde in de gegemeenten opnamen. — Reeds in October 1891 „weigerden zij Europeesche leiding" 297
LXXI. Wilhelm ziet de toekomst donker in. Hij raadt: niet breken met Sadrach. Horstman wil Sadrach weer op het matje hebben. —

Hfdst. Blz

De actie van den afgevaardigde verwekt sterke reactie. — Het wachtwoord van Sadrach's kring wordt: „wij willen niets meer met de Hollanders te doen hebben." De afgevaardigde stelt den eisch: de gemeenschap met Sadrach verbreken 305

LXXII. Sadrach niet gehoord op de tegen hem ingebrachte beschuldigingen in de conferentie van den afgevaardigde met de Zendelingen in December 1891 315

LXXIII. Wilhelm verwierp Sadrach niet als onbekeerlijk dwaalleeraar, al onderteekende hij de notulen der conferentie 320

LXXIV. Na het vertrek van den afgevaardigde gaat Wilhelm naar Karangdjasa. — Vertegenwoordigers van Sadrach bij de ter aardebestelling van Wilhelm. — Wilhelm ten onrechte voorgesteld als een der voornaamste getuigen tegen Sadrach..... 324

LXXV. Er is geen onderzoek door deputaten ingesteld, zooals de Gereformeerde Kerken bedoelden 330

LXXVI. De drie deputaten noemen niet eens den naam Sadrach in hun rapport en rapporteeren totaal niets van zijn leer en praktijken. — Tegen het „vrij veelzijdig" onderzoek van Ds. Lion Cachet is nog wel een en ander in te brengen..... 335

LXXVII. Sadrach's kring en de Zending kwamen in 1891 tegenover elkaar te staan. De pogingen tot annexatie van Sadrach's kring worden hernieuwd..... 343

LXXVIII. Er komt contact tusschen Sadrach's kring en een Zendeling van de Salatiga-Zending..... 348

LXXIX. Sadrach's kring in dezen tijd. — De vergaderingen te Karangdjasa. — Sadrach's invloed geldt nog op Midden-Java gelijk voorheen. — Sadrach is nog het middelpunt van den ganschen kring. — Zijn houding tegenover het heilsleger en Rome... 353

LXXX. De godsdienstoefening of de koempoelan in Sadrach's kring ... 358

LXXXI Over de hoogdagen, de kerkelijke verloving en het huwelijk, het aan den Heere voorstellen van de kleine kinderen en het verzoeningsmaal bij de wisseling des jaars 367

LXXXII. De Sidekah boemi en de begrafenis..... 374

LXXXIII. De huiselijke slametan's door de Christenen gehouden, en andere nog aangehouden religieuse gebruiken. De veranderingen dier slametan's en gebruiken. De door hen losgelaten roewahan en maleman's. Hun bidden en lezen in huis..... 379

LXXXIV. De tuchtoefening in den kring van Sadrach..... 391

LXXXV. Wordt Sadrach werkelijk in zijn kring beschouwd en vereerd als „een verheven, een bovennatuurlijk wezen?"..... 397

LXXXVI. De „venditio urinae Sadr." is een gewoon Javaansch verschijnsel. Noch de sembah en „voetkus", noch het spreken over Sadrach als een heer en leidsman bewijzen, dat hij voor een incarnatie of voor een manifestatie van den Christus wordt gehouden; de Javaansche woorden, die het zouden moeten bewijzen, zijn nog nimmer bekendgemaakt..... 406

LXXXVII. Zeggen Sadrach's volgelingen werkelijk, dat „het Evangelie van hem is uitgegaan in het Javaansch", wijl hij als Jezus ten hemel voer en als Geest Gods neerdaalde? Beduidt Soerapranata: „Godheid, die regelt?"..... 417

LXXXVIII. Heeft Sadrach zich door geldafpersing verrijkt? Is hij een vermogend grondbezitter?..... 424

LXXXIX. Hoe het tegenwoordig op anderer Zendingsterrein op Java gesteld is..... 432

Naschrift..... 442

BV 3355 Adriaanse
.A24 Sadrach's kring

11 355 867

SWIFT LIBRARY

BV 3355 Adriaanse
.A24 Sadrach's kring

THE UNIVERSITY OF CHICAGO LIBRARY

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY
11 355 867